90-4
L 995

LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE

NO PIRMSĀKUMIEM LĪDZ XIX GADSIMTA 80. GADIEM

90-4
L 995

L
810,09

O.Čakars, A.Grigulis, M.Losberga

LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE

NO PIRMSĀKUMIEM LĪDZ XIX GADSIMTA 80. GADIEM

A. Apiņa un *E. Knopes* redakcijā

LPSR Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrija atļāvusi lietot par mācību līdzekli Latvijas PSR augstskolu filoloģijas un pedagoģijas specialitāšu studentiem

Otrs, pārlabots un papildināts izdevums

RIGA «ZVAIGZNE» 1990

83.3Lz7
Ca 245

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTĒKA
40-319
0303022041

Grāmatas pirmās nodaļas «Latviešu pirmsnacionālā literatūra» titulredaktors — **Aleksejs Apīnis**, otrās nodaļas «Latviešu nacionālās literatūras sākuma periods» titulredaktore — **Elza Knope**.

Manuskriptu recenzējušas: filol. zin. dokt. **Ingrīda Kiršentāle** un filol. zin. kand. **Saulcerīte Viese**, LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, vēst. zin. kandidātes **Dzidra Liepiņa** un **Melita Svarāne**.

Mākslinieces *Velta Ivanova*
Jēkaba Cebura fotoreprodukcijas

C $\frac{4603020102-106}{M802(11)-90}$ 93.90

ISBN 5—405—00403—0

© Izdevniecība «Zvaigzne», 1987
© Papildinājumi — O. Cakars, M. Losberga, 1990

IEVADS

Literatūras vēstures uzdevumi. Literatūrzinātnes pamatdisciplīnas ir literatūras vēsture, literatūras teorija un literatūras kritika; tām ir visai cieši savstarpēji sakari. Literatūras vēstures pētniecībā noderīgas arī palīgdisciplīnas: literatūras historiogrāfija, arhīvu, bibliotēku un muzeju zinātne, tekstoloģija. Literatūras vēsture saistās ar tautas sociālekonomisko vēsturi, socioloģiju, lingvistiku, psiholoģiju, filozofiju, jo sevišķi ar estētiku un ētiku.

Līdz 19. gadsimta vidum latviešu kultūras galvenā forma bija mutvārdu daiļrade, ar estētiskajām, ētiskajām, filozofiskajām vērtībām tik bagātā folklora. Taču līdzās tai veidojās arī rakstu kultūra. Baltijas vācu darbinieki sacerēja pirmos rakstus latviešu valodā. Relatīvi agri — 17., 18. gadsimtā rakstītā literatūra sāka izplatīties latviešu tautā. Šajā grāmatā rakstniecība iedalīta periodos pēc būtiskām kvalitatīvām izmaiņām pašā literatūras procesā. Radikāls pavērsiens notika 19. gadsimta 50. un 60. gados — līdz ar latviešu nācijas izveidošanos tapa latviešu nacionālā literatūra, t. i., literatūra ar idejiski un mākslinieciski augstvērtīgiem darbiem, kas risināja nācijas dzīves svarīgākās problēmas (tobrīd — atbrīvošanos no Baltijas vācu muižnieku un birģeru ekonomiskās, sociālās un garīgās kundzības). Šīs problēmas bija izaugušas no nācijas dzīves avotiem, formēja nācijā sabiedriskas idejas, kultūru, valodu. Tāpēc rakstniecība līdz 19. gadsimta 50. gadu vidum dēvēta par latviešu pirmsnacionālo literatūru (līdzīgi valodniecības terminam «pirmsnacionālā valoda»).

Pētījot un raksturojot latviešu literatūras pirmos laikmetus — pirmsnacionālo literatūru un nacionālās literatūras sākumposmu, šā mācību līdzekļa autori centušies noskaidrot:

1) kādi literatūras strāvojumi (pēc idejiskā pamata), virzieni (pēc atveides principiem), žanri, tematika radušies noteiktā laika posmā vai atsevišķa rakstnieka darbības rezultātā;
2) kādus uzdevumus rakstnieks sev izvirzījis, ar kādiem mākslinieciskiem līdzekļiem un paņēmieniem spriedis par dzīvi, kādas problēmas risina daiļdarbā; citādi izsakoties — ko un kā rakstnieks atspoguļojis no sava laika dzīves, no sociālajām un psiholoģiskajām likumībām, filozofiskajām koncepcijām; kādi bijuši viņa ētiskie un estētiskie ideāli; cik pilnīga viņa darbu tēlainā forma;
3) kādi bija katra perioda literārās dzīves institūti — rakstnieku grupējumi un organizācijas, publicēšanās iespējas

(grāmatniecība, periodiskā prese), lasītāju loks, plašāku masu iespēja nonākt saskarē ar literatūras sasniegumiem;

4) kā skaidrojama literatūras virziena, žanra vai atsevišķa rakstnieka daiļdarbu cilme sakarā ar vēsturiskajiem apstākļiem, laikmeta ideoloģiju; atbilstība Latvijas vēstures objektīvajai gaitai;

5) kāds sakars atsevišķam darbam vai rakstnieka daiļradei ar agrākā posma savas tautas vai cittautu autoriem, kādas attīstības līnijas daiļdarbu saturā un formā iezīmējas laika gaitā; ko jaunu un paliekamu rakstnieks devis literatūras tālākai attīstībai; kādas literāras tradīcijas nodibinājušās.

Daži metodoloģiskie principi. Skaidrojot literārā procesa attīstību, autori centušies ievērot vēsturiskuma principu, neaizmirst laika distanci. Mēs varam konstatēt jebkura agrāko gadsimtu daiļdarba aktualitāti no pašreizējo sabiedrisko prasību viedokļa, bet literatūrvēsturiskā nozīme nosakāma, vērtējot ar daiļdarba tapšanas laika mērauklām. Augstāk vērtējami tie autori, tie viņu gara ražojumi, kas ienākuši literatūrā ar mākslinieciskām novitātēm, kas pauž jaunas domas, idejas, jaunu dzīves skatījumu, salīdzinot ar priekštečiem. Literatūras vēsturē to mēdz dēvēt par pirmreizīguma kritēriju.

Vēsturiskuma princips īstenojams arī cēloņu un seku aspektā. Literatūras vēsturē jācenšas noskaidrot literatūras parādību cilmi un savukārt sekas, t. i., kā literatūras parādība kļūst par faktoru, kas rosina citus autorus. Piemērs: G. Stendera 18. gadsimtā lokalizētie vācu apgaismes pirmā perioda dzejnieku dzejoļi rosināja latviešu tautības autorus vēl pēc simt gadiem.

Šī grāmata rakstīta laikā, ko tagad dēvējam par stagnācijas periodu, kad bija derīgi lekcijās, īpaši rakstos citēt marksisma-ļeņinisma klasiķu darbus. Literatūras vēsturē svarīga nozīme bija V. I. Ļeņina mācībai par divām kultūrām vienā nacionālā kultūrā.[1] Šās mācības būtība ir prasībā allaž uzrādīt šķiru pretrunu izpausmi literatūrā. Ļeņins raksta par buržāzisko kultūru (tajā ietilpst arī literatūra), taču viņa atzinumi tika attiecināti arī uz literatūru feodālo attiecību laikmetā. Valdošā ir feodālās virsotnes, muižniecības literatūra. Latviešu tautas īstā literatūra ir folklora, kas glabājās tautas atmiņā, izplatījās mutvārdu tradīcijā. Latviešu rakstu literatūru deva galvenokārt rakstnieki, kas bija atkarīgi no feodālajiem kungiem, bet arī viņu sacerējumi nav viennozīmīgi.

Laikmeta pretrunas izpaužas rakstnieka pasaules uzskatā, līdz ar to viņa literārajā darbībā. Dažkārt vienā daiļdarbā sastopamas pozitīvi un negatīvi vērtējamas tendences. Turklāt izcilu rakstnieku daiļdarbi allaž atspoguļo būtiskas dzīves likumsakarības arī tajos gadījumos, ja viņu pasaules uzskats ir konservatīvs vai pat reakcionārs.

Latviešu literatūras pirmajos periodos rakstniecība nereti bija ne tik daudz autora pašizteikšanās, cik dažādu, pat ārpusliterāru, pirmām kārtām sociālu funkciju pildītāja. Taču ne vienmēr autora

[1] *Ļeņins V. I.* Kritiskas piezīmes nacionālajā jautājumā. — Rakstu izlase, 6. sēj., 72.—100. lpp.

iecerētās funkcijas idejiskā virzība sakrita ar darba objektīvo nozīmi. Daži raksturīgi piemēri. Dzimtbūšanas laikos Baltijas vācu mācītāji kopa reliģisko rakstniecību, lai stiprinātu kristietisko ideoloģiju, kurai vajadzēja balstīt pastāvošo sociālekonomisko kārtību, bet reliģiozo ietērpu izmantoja arī protestējošā latviešu zemnieku rokraksta literatūra. G. Merķeļa vācu valodā sarakstītie darbi laika gaitā kļuva par varenu latviešu tautas pašapziņas un pašcieņas veicinātāju faktoru. Vācu mācītāji izstrādāja latviešu valodas un dzejas teorijas jautājumu pirmsākumus, lai *«tuvāk piekļūtu latviešu dvēselei»* un varētu to labāk ietekmēt, bet viņu sastrādātais materiāls jaunlatviešiem (J. Alunānam) palīdzēja dziļāk izprast dzimto valodu, iekopt dzejas tehniku un galu galā uzsākt cīņu par latviešu valodas tiesībām. Jaunlatviešu literārās darbības mērķi bija saistīti ar centieniem atbrīvoties no Baltijas vācu mazākuma ekonomiskās un garīgās kundzības, un šai cīņā jaunlatvieši radīja jau mākslas darbus ar paliekošu estētisko vērtību.

Rakstītā latviešu literatūra līdz 19. gadsimta 80. gadiem bija jauna literatūra. Tādos apstākļos svarīgas ir citu vecāku kultūru ietekmes, kultūru sakari. Cittautu literāro parādību un pieredzes apguve organiski iesaistās literārajā procesā; tulkojumi, lokalizējumi, atdarinājumi atbilst jaunās rakstniecības vajadzībām, atsaucas uz ideoloģiskajiem procesiem jaunajā vidē. Cittautu literatūras parādību uzņemšanas spēja pat ir jaunās literatūras dzīvīguma pazīme.[1]

Visbeidzot autori centušies grāmatā ietvert jaunākos atklājumus, jaunus faktus un atzinumus par latviešu literatūru divos svarīgos tās attīstības laikmetos.

---

[1] *Лихачев Д. С.* Развитие русской литературы X—XVII веков. — М.: Наука, 1973, т. 1, с. 22—23.

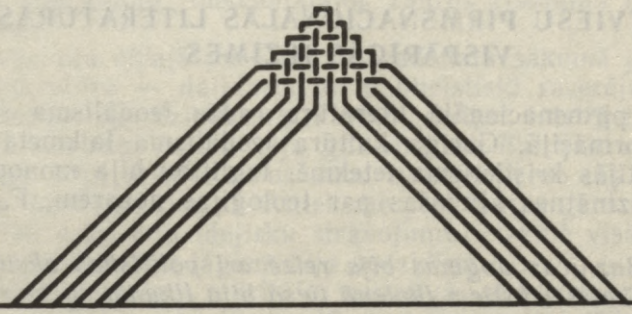

LATVIEŠU PIRMSNACIONĀLĀ LITERATŪRA

NO RAKSTU SĀKUMIEM LĪDZ 19. GADSIMTA VIDUM

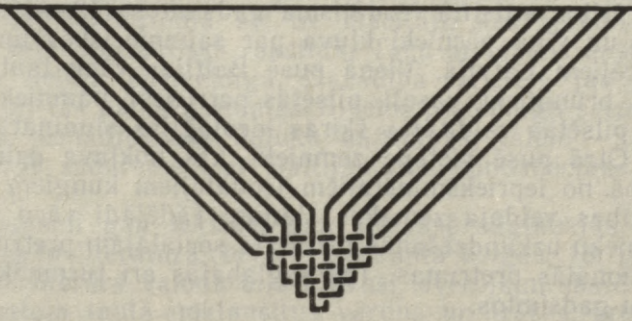

LATVIEŠU PIRMSNACIONĀLĀS LITERATŪRAS VISPĀRĪGĀS IEZĪMES

Latviešu pirmsnacionālā literatūra radās feodālisma sociālekonomiskajā formācijā. Garīgā kultūra feodālisma laikmetā Eiropas tautām attīstījās kristietisma ietekmē. Izglītību bija monopolizējuši garīdznieki, zinātnes kļuvušas par teoloģijas nozarēm. F. Engelss raksta:

> *«Baznīcas dogmas bija reizē arī politiskas aksiomas, un Bībeles tekstiem ikvienā tiesā bija likuma spēks.»*[1]

Reliģija bija valdošā ideoloģija. Cilvēku pasaules izpratne šai laikmetā bija reliģiska. Saprotams, ka reliģiozitāte izpaudās arī literatūrā.

Feodālisma laikmetā literatūrā mēdz dominēt funkcionālie žanri, t. i., tādi, kas nepieciešami reliģiskajā kultā, praksē. Mākslinieciskas vērtības šajos sacerējumos izpaužas kā blakus parādības vai arī vērojamas iedīglī.

Pirmajos trijos attīstītā feodālisma gadsimtos (13.—15.) iekarotāji baltvāci un viņu pēcnieki kļuva par saimnieciskās un garīgās dzīves noteicējiem Latvijā. Vienā pusē Baltijas vācu tautības feodālie senjori, bruņinieki, vasaļi, pilsētās patricieši, namnieki un gan laukos, gan pilsētās valdītājas šķiras ideoloģijas sludinātāji katoļu garīdznieki. Otrā pusē vietējie zemnieki, kas nokļuva dzimtbūtnieciskā atkarībā no iepriekšminētajiem feodālajiem kungiem. Pilsētās vietējās tautības veidoja zemākos slāņus. Tādējādi vācu iebrucēju un viņu pēcnieku uzkundzēšanās rezultātā sociālajām pretrunām pievienojās nacionālās pretrunas. Tās saglabājās arī turpmākajos feodālo attiecību gadsimtos.

Latviešu literatūrā feodālisma laikmetā vispirms radās galvenokārt reliģisko rakstu veidi un žanri: katehismi, baznīcas dziesmas, spredikļi, lūgsnas, Bībele, tās fragmenti un skaidrojumi. Šos sacerējumus valdītāja šķira izmantoja, lai savās interesēs ietekmētu latviešus, mudinātu uz paklausību.

Sākotnēji rakstu valoda bija neizkopta, jo sacerējumu autori bija cittautieši un latviešu valodu viņiem vajadzēja mācīties no dzirdētās runas. Tikai pakāpeniski rakstos ieviesās stingrākas rakstu valodas normas. Arī jaunrades pirmajos tekstos ir maz — tie lielum lielā daļā bija tulkojumi no sacerējumiem vācu, latīņu, poļu valodās.

---

[1] *Engelss F.* Zemnieku karš Vācijā. — R.: LVI, 1954, 29. lpp.

Taču visu jaunu literatūru tapšanas periodos tulkojumiem un lokalizējumiem ir tāda pati idejiskā un mākslinieciskā nozīme kā oriģinālsacerējumiem.

Funkcionālo žanru ietvaros rodas un attīstās specifiskie daiļliteratūras elementi — valodas mākslinieciskā organizētība, stilistika, kompozīcijas likumības, tēlainība, t. i., īstenības estētiska atveidojuma un novērtējuma līdzekļi un paņēmieni. Latviešu literatūrā šī elementu nobriešana funkcionālajos žanros risinājās līdz 18. gadsimta vidum.

18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā jau tapa patstāvīga literatūra — daiļdarbi un publicistiski sacerējumi.

Gadsimtiem ilgi dzimtkungi kavēja latviešu inteliģences rašanos. Rakstītāji latviešu valodā bija galvenokārt Baltijas vācu tautības garīdznieki. Viņi orientējās uz vācu literatūru; no tās viņi tulkoja, lokalizēja, izvēlējās sižetus. Attieksme pret tautas gara mantām baznīcas, vēlāk dažu citu idejisku strāvojumu ietekmē visā Eiropā feodālisma laikmetā lāgu lāgiem bija noraidīga.

Latviešu literatūrā mācītāju negatīvā attieksme pret latviešu folkloru saglabājās līdz 18. un 19. gadsimta mijai. Tikai atsevišķos gadījumos šie rakstītāji no latviešu tautas dziesmām mācījušies raitumu, vieglumu, skanīgumu (K. Fīrekers 17. gadsimtā).

Gan ar dievkalpojumiem baznīcās, gan ar rakstiem reliģijas sludinātāji kalpoja saviem maizes devējiem — feodālajiem kungiem. Mācītāji saņēma līdzekļus no muižniekiem un pašu mācītājmuižām, kurās viņi bija tādi paši dzimtkungi un ekspluatatori kā baroni lielajās muižās (mācītājmuižu platība un dzimtcilvēku skaits bija mazāks). Kungiem kalpoja arī tie mācītāji, kas sprediķoja pilsētās. Baznīcai bija prettautisks raksturs. Taču arī šādos apstākļos tapusī literatūra nebija vienveidīga. Dažādība izrietēja jau no kristīgās reliģijas un tās pamatgrāmatas Bībeles pretrunīgā satura, tās interpretācijas, izmantošanas nolūku dažādības; tālāk — no centrālās valsts varas sadursmēm ar Baltijas vācu muižniecības separātisma tendencēm.

Ģermānismi gan leksikā, gan sintaksē saglabājās visā feodālo laiku latviešu literatūrā, bet 17. gadsimta beigās, 18. gadsimta pirmajā pusē literārā valoda bija kļuvusi ievērojami skaidrāka. Rakstītāji izmantoja tautā noklausītus vārdus un frāzes, prozā un dzejā ienāca tēli no Latvijas dabas un zemnieku sadzīves. Tika apgūti dzejas pamatelementi — dažādas panta formas, pantmēri, atskaņas. Dzejotāji sāka izvirzīt sarežģītākus uzdevumus; piemēram, G. F. Stenders 18. gadsimta vidū jau prata panākt itin atzīstamu dzejoļa fonētisko izveidi.

Idejiskās pretrunas Baltijas vācu inteliģencē sevišķi pastiprinājās 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā. Apgaismes ietekmē tad radās dažādi grupējumi — gan tādi, kas izteica progresīvas atziņas filozofiskos un vispārkulturālos jautājumos, gan arī tādi, kas tieši prasīja likvidēt dzimtbūtniecisko ekspluatāciju. Šīs idejas atspoguļojās arī latviešu valodā sarakstītajā literatūrā. Bez tam šai laikā sākās arī pašu latviešu apspiesto masu — dzimtcilvēku

un pilsētas iedzīvotāju — aktivitāte (rokraksta literatūra, pirmie latviešu rakstnieki). Šai strāvai vairākumā piemita jau nepārprotama antidzimtbūtnieciska ievirze. Arī latviešu literatūrā ienāca atbalsis no tādiem literatūras virzieniem kā klasicisms, sentimentālisms, apgaismes reālisms.

Ar 19. gadsimta 30. gadiem radās latviešu pilsoniskā sabiedrība un līdz ar to pirmā latviešu inteliģence kā sociāls slānis. Rakstnieki no tās vidus, subjektīvi sevi uzlūkodami par agrāko Baltijas vācu autoru darba turpinātājiem, patiesībā izteica būtiski atšķirīgas, pret dzimtbūšanas žņaugiem vērstas idejas, kas sagatavoja nākamo posmu — nacionālās literatūras tapšanu.

Tādējādi latviešu pirmsnacionālā literatūra ir dzimtbūšanas un pret dzimtbūšanu vērsto tendenču cīņas arēna.

19. gadsimta pirmajā pusē ir radušies visi galvenie literatūras veidi: epika, lirika, liroepika, drāma. Arī latviešu lasītājs varēja iepazīties ar daiļdarba elementārākajiem kompozīcijas un tēlojuma paņēmieniem.

Atbilstoši raksturotajai literārā procesa gaitai pirmsnacionālās literatūras apskats iedalīts šādos periodos:

1) literatūra Latvijā pirms latviešu rakstu rašanās (no 10. gadsimta līdz 15. gadsimtam);
2) latviešu rakstu sākotne (16. gadsimtā un 17. gadsimta pirmajā ceturksnī);
3) reliģisko rakstu pamattipu izveidošanās un laicīgo rakstu sākumi (17. gadsimtā un 18. gadsimta pirmajā pusē);
4) daiļliteratūras un publicistikas tapšana (no 18. gadsimta vidus līdz 19. gadsimta 20. gadiem);
5) nacionālās literatūras priekšposms (no 19. gadsimta 30. līdz 50. gadiem).

Latviešu pirmsnacionālās literatūras pētniecība pirmspadomju laikā. Latviešu valodā sarakstīto darbu bibliogrāfiski apraksti parādījās 18. gadsimtā, tos izstrādājuši Baltijas vācu inteliģenti. Literatūras vēstures vārds pirmoreiz figurē 1812. gadā publicētās U. Cimermaņa grāmatas titulā «Latviešu literatūras vēstures mēģinājums» (*«Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur»*). Autors ievadvārdos norāda, ka viņa «Mēģinājuma» tendence ir vēsturiska, ne kritiska. Grāmatā atrodam īsas biogrāfiskas ziņas par autoriem un viņu darbu anotētus bibliogrāfiskus sarakstus, 136 lappusēs rakstīts par 128 autoriem un viņu sacerējumiem.

Bibliogrāfisks raksturs ir arī citiem Baltijas vācu autoru apcerējumiem par savu tautiešu darbību latviešu literatūras laukā. Rūpīgi viņi reģistrējuši visus rakstītājus, kas atstājuši latviešu valodā kaut tikai dažas baznīcas dziesmas. Latviešu bibliogrāfi J. Misiņš un K. Egle pozitīvi vērtē K. E. Napjerska sastādīto «Latviešu literatūras hronoloģisko konspektu» (*«Chronologischer Conspect der lettischen Literatur»*), kurā, ieskaitot arī turpinājumus, uzrādītas latviešu valodā publicētās grāmatas no 1586. līdz 1868. gadam.

U. Cimermanis ievadvārdos raksta, ka vācieši, ieradušies Daugavas grīvā 12. gadsimtā, te atrod rupju, neizglītotu tautu, kas tic elka-

dieviem, tikai ar lielām pūlēm iegūst pārtiku, par mākslām un zinātnēm nezina nekā. Līdzīgus uzskatus pauž arī citi Baltijas vācieši — literatūras un sabiedriski politiskās dzīves vēsturnieki. Īpaši 19. gadsimtā vācu ideologi iztēloja sevi un savus senčus par augstākas kultūras nesējiem rupjajai, māņticīgajai latviešu tautai, kurai jābūt par to vienmēr pateicīgai.

Jaunlatvieši 19. gadsimta 50. un 60. gados pārvērtēja Baltijas vācu ideologu paustos uzskatus. Jaunlatviešiem nav plašāku literatūrvēsturisku apcerējumu, bet J. Alunāna, K. Biezbārža, J. Caunīša publicistiskajos rakstos un recenzijās «Pēterburgas Avīzēs» skarti arī literatūras un vispār kultūras mantojuma jautājumi. Jaunlatviešu acīs mācītāji bija zaudējuši nemaldīguma autoritāti, arī viņu raksti un rīcība kritizējama. Noraidāma laicīgās dzejas piesārņošana ar reliģiskiem motīviem. Tautai vajadzīga mākslinieciski augstvērtīga literatūra, kas modina pašapziņu, optimismu, mudina drosmīgi raudzīties nākotnē, paļauties uz saviem spēkiem. Jaunlatvieši kritizēja tanī laikā izplatītās rīmes, ar tām saprotot mazvērtīgu dzeju. Viņi norāda, ka mācītāju rakstu valoda neatbilstot latviešu valodas izjūtai, latviešu valodas īpatnībām. Kopumā noraidīdami Baltijas vācu sludināto kultūrtrēģerisma koncepciju, jaunlatvieši pozitīvi vērtēja tos mācītājus, piemēram, G. F. Stenderu, K. Hūgenbergeru, kas nopietni pūlējušies latviešu literatūras laukā.

Jaunlatviešu paustās atziņas par seno latviešu cilšu kultūru vērojamas pirmajās latviešu tautības autoru sarakstītajās apjomā nelielajās literatūras vēstures grāmatās — B. Dīriķa *«Latviešu rakstniecība»* (1860. g., 60 lpp.) un Pavasaru Jāņa (J. Veismaņa) *«Latviešu rakstniecības vēsture līdz brīvlaišanas laikam»* (1893. g., 83 lpp.). Pretēji vācu vēsturniekiem B. Dīriķis un Pavasaru Jānis raksta, ka pirms bruņinieku iebrukuma latviešu priesteriem esot bijušas pazīstamas rakstu zīmes, viņi kopuši seno ticību un nodarbojušies ar zinātnēm. Senās garīgās kultūras drošākais pierādījums mūsdienās esot tautas sacerējumi. B. Dīriķis iedibina tradīciju — sākt latviešu literatūras apskatu ar folkloru. Viņš savā grāmatā ievieto virkni sakāmvārdu un tautas dziesmu. Tāpat individuālo dzejnieku apskatā galvenokārt citēti dzejoļi. Tādējādi grāmatai ir hrestomātisks raksturs.[1]

Arī Pavasaru Jānis par rakstniecības pamatu atzīst tautas sacerējumus, bet izvirza uzdevumu aplūkot tikai rakstīto literatūru. Viņa grāmata rakstīta modernākā ievirzē: skaidrots literatūras jēdziens, izvirzīti literatūras vēstures uzdevumi, raksturoti iepriekšējie literatūrvēsturiskie apcerējumi. Autors konstatē vēsturisko apstākļu nozīmi rakstu tapšanā, dažkārt pārāk izceļ atsevišķu darbinieku labo gribu. Reliģisko grāmatu, īpaši Bībeles nozīme tautas garīgajā dzīvē te vērtēta augstu.

---

[1] Sal.: *Klekere I.* Pirmais atskats. B. Dīriķa «Latviešu rakstniecība». — Grām.: Grāmatas un grāmatnieki. Misiņa bibliotēkas 100. gadadienai. 1885.—1985. — R.: Zinātne, 1985, 133.—137. lpp.

No latviešu autoriem literatūras vēstures terminu pirmais lietojis J. Lautenbahs, publicējot žurnālā «Rota» dažus Tērbatas universitātē lasīto lekciju konspektus (1887).

20. gadsimta sākumā privātajās ģimnāzijās sāka mācīt latviešu valodu un literatūru. Vairāki autori sarakstīja latviešu literatūras vēstures grāmatas, apjomā pārsniedzot skolu vajadzības. Tādas ir R. Klaustiņa *«Latviešu rakstniecības vēsture skolām»* (1907), Līgotņu Jēkaba *«Latviešu literatūras vēsture»* (1908), Plūdoņa *«Latvju literatūras vēsture, sakarā ar tautas vēsturisko attīstības gaitu»* (2. daļa 1909). Latvijas Republikas laikā iepriekš minētajām pievienojās vēl citu autoru grāmatas skolu vajadzībām. Plašs pētījums ir kopš 19. gadsimta 80. gadiem literatūras kritikā pazīstamajam T. Zeifertam — *«Latviešu rakstniecības vēsture»* 3 daļās (1922—1925). Literatūra līdz 19. gadsimta vidum aplūkota I daļā (1922) un autoru kolektīva izstrādātajā sešu sējumu *«Latviešu literatūras vēstures»* (1935—1937) II daļā (1935). Pirmspadomju laikā sarakstīti arī monogrāfiski pētījumi, piemēram, par K. Fīrekeru, E. Gliku, G. F. Stenderu, Neredzīgo Indriķi, J. Ruģēnu, baznīcas dziesmu grāmatām, pirmo grāmatu valodu. Iepriekš minētajās grāmatās un rakstos skaidrots feodālo laiku literatūras idejiski tematiskais saturs, valoda, sakars ar laikmeta apstākļiem; māksliniecīskās izveides jautājumi skarti fragmentāri, šķiriskās pretrunas dažkārt nogludinātas.

Marksistiskie kritiķi pirmspadomju laikā par latviešu seno literatūru rakstījuši maz. Dažas lappuses tai veltījis A. Upīts *«Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē»* (1911), J. Jansons-Brauns apcerējumā *«Latviešu sabiedriski kulturālā attīstība un latviešu literatūra»* (1917). Marksistiskie autori noteiktāk saista literāro parādību cilmi ar vēsturiskajiem apstākļiem. Pilsoniskie literatūras vēsturnieki parasti runā par vienotu tautas garu, kas dokumentējoties literatūrā, marksistiskie kritiķi norāda uz šķiru pretrunu izpausmi literatūrā, augstāk vērtējot tos rakstniekus, kas pauduši progresīvas idejas.

Latviešu pirmsnacionālās literatūras pētniecība padomju laikā. Tie latviešu literāti, kas 20. un 30. gados dzīvoja Padomju Savienībā, apguva marksistisko literatūras izpratni, un daži no viņiem uzrakstīja literatūrvēsturiskus apcerējumus. It īpaši jāmin E. Eferta (Klusā) grāmata *«Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi»* (1925). Autors izseko galvenajām parādībām latviešu literatūrā no tās sākumiem līdz 1905. gadam.

Pēc Lielā Tēvijas kara sākās intensīvs darbs. Pārvērtējot agrākās koncepcijas literatūras vēsturē, autori balstījās uz marksisma-ļeņinisma mācību, krievu padomju literatūras zinātnieku un latviešu marksistisko autoru darbiem. Par latviešu senāko literatūru visvairāk interesējies J. Niedre. Viņa raksti tika publicēti žurnālā «Karogs». J. Niedres grāmatā *«Latviešu literatūra», I* (1952) feodālo laiku sacerējumi analizēti un vērtēti asi šķiriskā skatījumā. Daudzie fragmenti (citāti) no seno, bieži vien grūti pieejamo autoru dzejoļiem un prozas tekstiem dod uzskatāmu priekšstatu par feodālo laiku sacerējumu valodu un saturu. Problemātisks ir autora mēģinājums izkārtot pa gadsimtiem arī «latviešu mutvārdu poēzijas» raksturojumu.

Vislielāko darbu jaunas latviešu literatūras vēstures (6 sējumos) tapšanā paveica Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta kolektīvs. Feodālo laiku literatūra analizēta *«Latviešu literatūras vēstures»* I sējumā (1959). Tajā sniegts vēsturisko apstākļu raksturojums pa gadsimtiem, pārskati par latviešu valodā publicētajiem rakstiem, kā arī monogrāfiski apcerējumi par nozīmīgākajiem autoriem. Institūta kolektīvs sarakstīja arī latviešu literatūras vēsturi krievu valodā divos sējumos (*История латышской литературы в двух томах*, 1971). Pēc literatūras vēstures publicēšanas institūta zinātniskie līdzstrādnieki pievērsušies jaunāko laiku, īpaši latviešu padomju literatūras pētīšanai.

Par latviešu pirmsnacionālo literatūru 60. un 70. gados interesējušies grāmatniecības un zinātņu vēsturnieki, filozofi, folkloristi, sniedzot jaunus pētījumus un agrāko atziņu precizējumus par pirmajām zināmajām latviešu grāmatām, par G. F. Stenderu, 18. un 19. gadsimta zemnieku un pirmo inteliģentu rokraksta literatūru, 19. gadsimta 30.—50. gadu rakstniecību, par agrāk mazpazīstamiem vai pat pavisam nezināmiem literātiem.

Pēdējie nozīmīgākie pētījumi ietverti A. Apīņa grāmatā *«Neprasot atļauju»* (1987) par latviešu rokraksta literatūru 18. un 19. gadsimtā, kā arī G. F. Stendera *«Augstas gudrības grāmatas no pasaules un dabas»* jaunajā izdevumā (1988). Šās grāmatas ievadus, plašus komentārus rakstījuši J. Stradiņš, K. Karulis, J. Klētnieks un A. Svelpis.

*

Pirmspadomju laikā par latviešu literatūras vēstures periodizāciju visvairāk domājis un rakstījis Jānis Alberts Jansons (*Jansons J. A.* Latviešu literatūrvēsturnieka uzdevumi. — R.: Valters un Rapa, 1936; *Jansons J. A.* Dispozicijas jautājums latviešu literatūrvēsturē. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1937, Nr. 4, 5/6.) Daiļdarbu analīzē J. A. Jansons balstās uz kultūrvēsturisko metodi: ikviens rakstnieks ir atkarīgs no sava laika kultūras gara, kultūras apkārtnes.

Periodizāciju latviešu literatūras vēstures grāmatās Jansons kritizēja gan no iedalījuma principa, gan satura viedokļa, piemēram, T. Zeiferta «Latviešu rakstniecības vēsturē», ko Jansons atzina par vērtīgāko, trīs lielie periodi ir šādi:

1) katolicisma laiki,
2) luterānisma laiki,
3) nacionālā rakstniecība.

Trūkst vienota iedalījuma pamata. Pirmajā periodā katolicismam pakļauts latviešu folkloras raksturojums, tikai viena katoļu grāmata — katehisms (1585)[1].

Periodizācijas uzdevums — nospraust lielās līnijās latviešu literatūras attīstības norisi sakarā ar Latvijas un visas Eiropas kultūras attīstības gaitu. Tajās zemēs, kur izplatījās kristietisms, sabiedriski politisko un arī kultūras vēsturi mēdz iedalīt

1) vecajos laikos,
2) viduslaikos,

[1] Sk.: *Jansons J. A.* Zeiferts kā kritiķis un literatūrvēsturnieks. — R., 1933.

3) jaunlaikos.

Šis iedalījums ļauj pieskaitīt latviešu literatūru Eiropas tautu kultūras lokam.

Vecie ir priekškristietisma, dažādu nacionālo kultūru laiki. Latviešiem tā ir kristietisma mazskartā tautas gara dzīve, kas atspoguļojas it īpaši tautas dziesmās. Viduslaikus raksturo kristietisms garīgajā dzīvē un feodālisms sabiedriskajās attiecībās. Latviešu kultūras dzīvē viduslaiki ir to jaunākajā formācijā ar dažādiem jaunlaiku kultūras elementiem, piem., apgaismi, sentimentālismu, romantismu (16. gs. — 19. gs. vidus).

Jaunajos laikos risinās atbrīvošanās no baznīcas kundzības. Kultūras sfērā morālā principa vietā nāk estētiskais princips. Dzimst «es» un «pats» apziņa, cilvēka individuālās tieksmes. Rietumeiropā jaunos laikus ievada renesanse, Latvijā — tautas atmoda 19. gs. vidū.

Pamatlaikmetu sīkāki iedalījumi jāveido saskaņā ar loģikas un literatūrvēstures prasībām. Jansons dod konkrētus piemērus nacionālās atmodas laika literatūrā.

Padomju laikā nozīmīgākā ir ZA Latviešu valodas un literatūras institūta kolektīvi sarakstītā latviešu literatūras vēsture sešos sējumos. Lielie laikmeti jeb daļas 1. sējumā (1959) ir šādas:

1) latviešu folklora,

2) feodālisma laikmets,

3) Garlības Merķelis,

4) feodālisma iršanas un kapitālisma tapšanas periods.

Dalījumam trūkst vienota pamata (3. punkts), formulējumi orientē uz socioloģizēšanu (2., 4. punkts). Ignorēti Jansona jau 30. gados paustie atzinumi par periodizāciju.

A. Apiņa pētījumi latviešu grāmatniecības vēsturē jo cieši skar arī latviešu literatūras vēstures problēmas. Apīnis iebilst pret otru laikmeta apzīmējumu Jansona shēmā, t. i., viduslaikiem latviešu literatūrā. Pamatojums ir šāds. Periodizācijā jābalstās uz indivīda un sabiedrības attiecībām, indivīda un sabiedrības koncepciju laika gaitā. Jansona izvirzītais sava laika *«kultūras gars»* ir pārāk plašs, izplūdis jēdziens. *«Kultūras gars»* var saglabāties, kad indivīda un sabiedrības attiecībās radušās jau ievērojamas pārmaiņas.

Tā, piemēram, reliģiskais gars iesniedzas pat 19. gadsimta otrā pusē. Tas jūtams, piemēram, J. Neikena stāstos, bet indivīda un sabiedrības attiecībās risinājušās radikālas izmaiņas. Jau pirmie luterāņu teksti 16. gadsimtā iecerēti sabiedrības garīgai aktivizēšanai. Tālākajos gadsimtos pastāvīgi jūtama antifeodālo un feodālo tendenču sadursme. Jau 16. gadsimtā kāds anonīms dziesminieks, vēlāk 17. gs. K. Fīrekers pārtulko latviešu valodā spēcīgo protesta himnu «Dievs Kungs ir mūsu stipra pils». G. Stenders 18. gadsimtā raksta jau pilnīgi jaunlaiku garā. Rietumeiropai raksturīgie viduslaiki latviešu rakstītajā literatūrā izkrīt.

Tā kā folklora radusies arī rakstītās literatūras laikā (to atzina arī Jansons), tā kā pašreiz folklora kļuvusi stipri aktuāla, to pakļaut nosaukumam «vecie laiki» būtu nevēlami. Tātad lielo periodu formulējumi būtu šādi:

1) latviešu folklora (no tālas senatnes līdz mūsu dienām),

2) latviešu pirmsnacionālā literatūra (no 16. gs. līdz 19. gs. vidum),

3) latviešu nacionālā literatūra (no 19. gs. vidus līdz mūsu dienām).

Sīkāks pirmsnacionālās literatūras iedalījums piecos periodos sniegts šajā grāmatā.

1. LITERATŪRA LATVIJĀ PIRMS LATVIEŠU RAKSTU RAŠANĀS

(No 10. gadsimta līdz 15. gadsimtam)

Sabiedriskā iekārta un kultūra līdz 12. gadsimtam. Agrajā feodālismā (10.—12. gs.) latviešu priekštečos latgaļos (letgaļos), kuršos, zemgaļos, sēļos, kā arī somugriskajos lībiešos veidojās šķiru sabiedrība, radās feodālais zemes īpašums, mantojama politiskā vara. Augstākais slānis (virsaiši, labieši, bajāri, vecākie), kura rokās koncentrējās ekonomiskā un politiskā vara, ekspluatēja zemākos (ļaudis, kalpus jeb neļaudis). Pie pilīm izveidojās senpilsētas, kurās dzīvoja amatnieki.

Latgaļu, kuršu, zemgaļu, sēļu, lībiešu tautību galvenais nodarbošanās veids agrajā feodālismā bija zemkopība, kā arī lopkopība. Paralēli līdumu saimniecībai attīstījās divlauku un trīslauku saimniekošanas kārtība. Zināma nozīme bija arī tādiem nodarbošanās veidiem kā zvejniecība, medniecība un dravniecība. Amatniecība pastāvēja jau kā īpaša saimniecības nozare.

Agrā feodālisma tautībām bija tirdznieciski sakari ne vien ar kaimiņiem — igauņiem, krivičiem, rietumslāviem, senprūšiem, bet arī ar tālākajām slāvu zemēm, Gotlandi, Skandināviju. Par garīgās kultūras līmeni šai laikā liecina arheoloģiskajos izrakumos atrastās rotaslietas, bagātīgi izgreznotie apģērba gabali, mūzikas instrumenti. Tautas dziesmās saglabājušās atskaņas no šā laika sociālajām attiecībām, no pirmatnējiem priekšstatiem par pasaules uzbūvi, dabas parādību kultu, morāles un tiesiskajām normām, sadzīves paražām.

Seno rakstu problēma. Par iespējamo latviešu tautību senrakstu interesējās jau vācu vēsturnieki. Jaunlatvieši noraidīja vācu ideologu paustos uzskatus par senlatviešu zemo kultūras līmeni bruņinieku iebrukuma laikā. Citu kultūras sasniegumu starpā jaunlatvieši piedēvēja Latvijas pirmiedzīvotājiem arī rakstu prasmi. Tā J. Alunāns rakstīja, ka senie latvieši esot pratuši kalt naudu, ātrāk apjautuši tās nozīmi tirdzniecībā nekā kaimiņu tautas, viņiem bijusi priesteru kārta, kas nodarbojusies ar rakstu mākslu, *«latviešiem jau sen sen bij savas īpašas rakstu zīmes, kas vēl tagad uz vecu veciem latviešu naudas gabaliem atronamas»*[1]. Tas ir mēģinājums vēstures pētniecības romantiskā novirziena garā, ar fantāziju aizstājot trūkstošos faktus, skatīt latviešu senatni cildenā gaismā. Šāda attieksme pret vēstures faktiem sekmēja nacionālās pašapziņas mošanos. Kopš jaunlatviešu laika interese par senajiem rakstiem nav rimusi līdz pat mūsu dienām.

Padomju zinātnieki uzsver, ka raksts ir sarežģīta kultūras parādība, kas radās ilgā periodā zināmā tautas attīstības pakāpē. Da-

[1] *Alunāns J.* Precība jeb andele pie veciem latviešiem. — Grām.: *Alunāns J.* Izlase. R.: LVI, 1956, 156. lpp.

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTĒKA 40.319

žādo faktoru vidū, kas ietekmēja raksta tapšanu, pirmajā vietā minama sabiedrības vajadzība, tā nosaka raksta vēsturiskās attīstības likumības. Vissenākā raksta forma — frazeogrāfija (zīme izteic veselu frāzi, teikumu) radās laikā, kad no ģints kopienas izveidojās ciltis, kurās jau bija sākusies darba dalīšana, veidojās sakari gan cilts iekšienē, gan ar citām ciltīm. Logogrāfiskais (zīme atveido vārdu) raksts radās laikā, kad ciltis formējās valstī. Tās pārvaldē bija nepieciešama sarakste, bija jāfiksē likumi, reliģiskā kulta norises teksti. Radās parocīgāka raksta sistēma — logogrāfija. Raksta attīstībā nozīmīgi arī tādi faktori kā valodas īpatnības un citu tautu raksta ietekme. Vēsture liecina, ka augstāko raksta sistēmu — fonemātisko jeb fonētisko rakstu Eiropas tautas aizguvušas no sengrieķiem, tie savukārt no feniķiešiem. Ka senās Baltijas tautības pazinušas frazeogrāfiskā un logogrāfiskā raksta paveidus, liecina arheologu izrakumi, piemēram, koka un māla trauki vai tīklu pludiņi ar īpašuma zīmēm, sudraba stieņi ar iecirtumiem, kas nozīmē to naudas (maiņas) vērtību vai arī īpašumu. Birkas jeb burtkokus ar ierobiem norēķinos ar magazīnām zemnieki lietoja vēl 19. gadsimtā, to sākotne meklējama pirms vācu ierašanās 12. gadsimtā. Šādas un vēl citas raksta zīmes lietoja ikdienas praktiskajām vajadzībām. Taču rakstītas literatūras kā vārda mākslas vēl nebija.

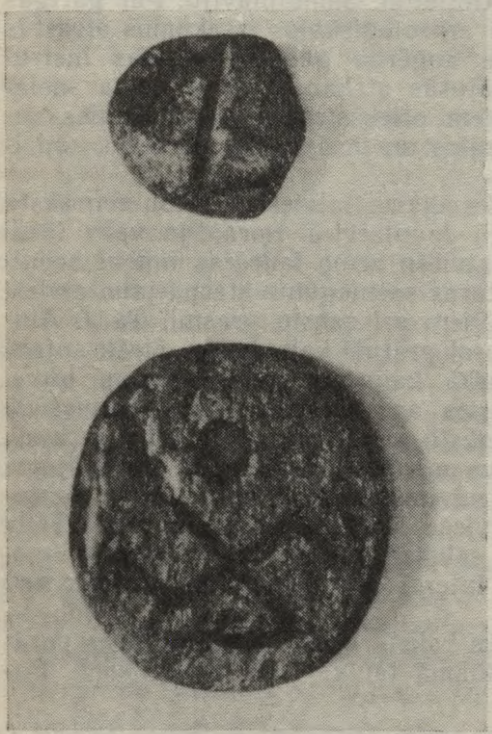

Tīklu pludiņi ar īpašuma zīmēm (12. gs.).

Vēsturnieki liecina, ka tagadējās Latvijas tautībām bija dzīvi sakari ar citām zemēm. Kurši siroja Skandināvijā, arī Dānijā, savukārt vikingi — Kurzemē. Kā vieni, tā otri ņēma gūstekņus. Tātad kuršiem bija iespēja iepazīties ar rūnu rakstiem. Austrumlatvijas tautībām bija sakari ar slāviem. Daļa latgaļu maksāja meslus krievu kņaziem, kristietismu sludināja pareizticīgo priesteri. Raksts krievu sabiedriskajā dzīvē izplatījās samērā plaši 11. un 12. gadsimtā. Latgaļi ar senslāvu rakstu varēja iepazīties no kristīgās reliģijas sludinātājiem. Tomēr ne rūnu, ne slāvu raksts Latvijas tautību dzīvē neieviesās. Grāmatas baznīcslāvu valodā Latvijas pirmajās pareizticīgo baznīcās ieveda no Krievzemes. Vārds «grā-

mata» latviešu valodā pārnācis no senkrievu vai baznīcslāvu «грамота» (dokuments, raksts), tur savukārt — no sengrieķu valodas (grammata).

Feodālās sistēmas nostiprināšanās Livonijā. Vairāk nekā simt gadu tagadējās Latvijas un Igaunijas tautības cīnījās pret vācu bruņiniekiem. 1202. gadā pēc Rietumeiropas parauga nodibinājās īpaša organizācija — Zobenbrāļu ordenis, kura pēctecis pēc Saules kaujas 1236. gadā ieguva Livonijas ordeņa nosaukumu. Iekarošanas gaitā ordenis ieguva arvien lielāku svaru zemes notikumos. Tikai 13. gadsimta beigās vācu krustnešiem izdevās pārspēt zemgaļus, kas pretojās visilgāk. 12. gadsimta otrā pusē par Livoniju dēvēja lībiešu apdzīvoto teritoriju, pēc iekarošanas šo vārdu attiecināja uz visu tagadējo Latviju un Igauniju, kur izveidojās ordeņa un četru bīskapu valstiņas. Tās bija atkarīgas no Vācu ordeņa Prūsijā, no Vācu ķeizarvalsts un pāvesta Romā.

Livonijas ordenis savas zemes pārvaldīja ar ordeņa locekļu — komturu, fogtu palīdzību, bīskapi — ar domkungu, fogtu palīdzību. Bīskapu zemēs agri izveidojās ietekmīgs vasaļu slānis. Zemnieku dzīvē īpašu nozīmi ieguva vasaļu pēcnieki — muižnieki. Sākumā bruņinieki saņēma no bīskapiem, retāk no ordeņa ciemus vai arī sētas ar lēņu tiesībām, t. i., lēņa ņēmējam jeb vasalim bija tiesības spriest tiesu un ievākt nodevas no zemniekiem. Tā bija atlīdzība par vasaļa piedalīšanos kara gaitās bīskapa armijā. Bruņinieki vasaļi 15. gadsimtā sāka iekārtot muižu saimniecības, atsavinādami zemniekiem zemi. Formāli zemi uzskatīja par lēņu devēja senjora īpašumu, faktiski vasaļi ieguva lielu neatkarību saimnieciskajā dzīvē. Vasaļi pakāpeniski palielināja arī savu ietekmi sabiedriski politisku jautājumu risināšanā. Livonijas augstāko kārtu sanāksmēs — landtāgos 15. gadsimtā (pirmais sanāk 1419. gadā) piedalījās bīskapiju pārstāvji, ordeņa vadītāji, pilsētu un vasaļu pārstāvji. 17. gadsimtā landtāgs kļuva par pašpārvaldes orgānu, kurā lēma tikai vasaļu pēcnieki — muižnieki.

Pēc Baltijas iekarošanas 13. gadsimtā vācu feodāļi varmācīgi pakļāva savai tiesiskajai un saimnieciskajai kundzībai vietējos zemniekus. Jau iekarošanas laikā bija jāpilda neregulāras kara, ceļu labošanas darbu, celtniecības klaušas. Reizē ar muižu saimniecību izveidošanos 15. un 16. gadsimta mijā papildus radās regulārās zemkopības un lopkopības klaušas muižā. Lai nezaudētu feodālās zemes rentes maksātājus, klaušām pakāpeniski palielinoties, muižnieki ierobežoja zemnieku kustības brīvību, saistīja viņus pie zemes. Dzimtcilvēka vārds senajos rakstos parādījās 15. gadsimta beigās. 16. gadsimtā Livonijā uzvarēja vissmagākā feodālisma forma — dzimtbūšana, kas 16. gadsimta beigās pārvērtās dzimtbūtnieciskajā verdzībā, kuru apstiprināja ar likumiem.

Pilsētas. Ievērojamākais tirdzniecības un amatniecības centrs Livonijā bija Rīga (rakstos pirmoreiz minēts 1201. gadā, bet kā tirdzniecības centrs pastāvēja jau pāris gadsimtu pirms tam). Sākumā ar tirdzniecību un amatniecību Rīgā blakus vāciešiem varēja nodarboties arī lībieši, kurši, latgaļi un citu tautību iedzīvotāji, kā

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTĒKA 90—

arī krievi. Ap 14. gadsimta vidu sākās nevācu saimnieciskās darbības ierobežojumi. Ar tirdzniecību drīkstēja nodarboties tikai Rīgas vācu namnieki. Ar amatniecību nodarbojās gan vācieši, gan nevāci. Arī šajā nozarē vācu amatnieki norobežojās savās organizācijās — cunftēs, kurās nevācus neuzņēma. Vietējo tautību amatniekiem bija savas apvienības.

Tirdzniecības palīgdarbus veica latvieši. Kuģu iekraušana un izkraušana, preču šķirošana, svēršana, uzglabāšana, transports pilsētā, ostas uzturēšana kārtībā — darbi, kas visā feodālisma laikmetā bija vietējo tautību un vēlāk — latviešu rokās. Minēto arodu strādātāji organizējās brālībās. Sākotnēji tās bija tīri reliģiskas organizācijas, vēlāk pildīja arī sadzīves uzdevumus: ievēlēja vadītājus, pieņēma no biedriem naudu glabāšanā, izsniedza aizdevumus, organizēja brālības locekļu bēres, rīkoja mielastus. Brālībās iestājās ne tikai tā aroda ļaudis, kas deva brālībai nosaukumu un bija tās kodols, bet arī citi rīdzinieki. Tādējādi brālības kļuva par pirmo organizējošo centru Rīgas latviešiem. Ar Rīgas latviešu brālībām un amatiem saistījās latviešu rakstu tapšana.

Rīgā izveidojās tādi paši sociālie slāņi kā Vācijas pilsētās. Bagātākie tirgotāji un augļotāji veidoja patriciātu, no kura komplektējās Rīgas pārvaldes un tiesas orgāns — rāte. 12. gadsimtā rāti ievēlēja namnieku sapulce, 13. gadsimta otrā pusē rātskungus sāka kooptēt (pieaicināt). Vācu tirgotāji, amata meistari, visi tie, kam pilsētā piederēja nekustams īpašums, veidoja namnieku jeb birģeļu kārtu. Zemāko slāni veidoja plebeji, kas komplektējās no mācekļiem, vienkāršā darba strādniekiem, mājkalpotājiem, transportā nodarbinātajiem rīdziniekiem.

Tādējādi laikā no 13. līdz 16. gadsimtam gan laukos, gan lielākajās un saimnieciski nozīmīgākajās pilsētās (Rīgā, Jelgavā, Limbažos, Koknesē, Straupē, Kuldīgā u. c.) valdītāju slāni veidoja Livonijā dzīvojošo vāciešu privileģētās kārtas, bet zemnieki un pilsētu plebeju galvenā masa bija vietējo tautību iedzīvotāji, no kuriem laika gaitā veidojās latviešu un igauņu tautas.

Ideoloģiskajai darbībai, zemes pārvaldei bija nepieciešami garīdznieki, tiesneši, rakstveži. Viņu apmācībai Livonijā tika organizētas skolas pie baznīcām, jo feodālisma laikmetā visās zemēs izglītība bija garīdznieku pārraudzībā. Doma baznīcu Rīgā sāka celt 1211. gadā, un ar šo laiku saistās arī Domskolas sākums. Tajā gatavoja garīdzniekus. Pētera skola ar laicīgāku raksturu sākusi darboties 14. gadsimta vidū. Domskola pastāvēja visā feodālisma laikmetā, vēlāk tajā mācījušies arī daži latviešu tautības jaunekļi, piemēram, J. Reiters 17. gadsimtā.

Literatūra Livonijā. Kamēr vēl nebija radusies iespiešanas prasme, grāmata bija reta un dārga manta. Ar grāmatu sacerēšanu un pārrakstīšanu nodarbojās galvenokārt mūki klosteros. Kristīgās reliģijas sludinātājiem Livonijā grāmatas bija nepieciešamas. Hronists Indriķis raksta, ka jau iekarošanas cīņu sākumā (1203) pāvests sūtījis Bībeli bīskapam Albertam. 13. gadsimta 40. gados pāvests vērsās pie klosteru vadītājiem Rietumeiropā ar aicinājumu — dāvi-

nāt grāmatas baznīcām Livonijā. Tātad pirmās reliģiska satura grāmatas ienāca dāvinājumu vai iepirkšanas kārtā.

Sacerējumi tapa arī tepat Livonijā. Latīņu valodā sarakstītajā Indriķa *«Livonijas hronikā»* (*Heinrici Chronicon Lyvoniae*, 1224—1227) atspoguļojas iekarošanas gaitas, sākot ar bīskapu Meinhardu (1186) un beidzot ar 1227. gadu. Indriķis bijis priesteris, sludinājis kristīgo mācību latgaļiem (letgaļiem) netālu no Valmieras tagadējā Rubenē. Hronikā minētie vietvārdi liecina, ka Indriķis pazinis Vidzemes vidieni, pratis latgaļu un lībiešu valodas. Indriķis apraksta kara notikumus pēc paša pieredzes vai aculiecinieku nostāstiem. Vidusaugšvācu valodā sarakstītā *«Atskaņu hronika»* (1290—1296) vēstī par notikumiem, sākot ar vācu ierašanos Daugavas grīvā 12. gadsimta beigās un beidzot ar zemgaļu padošanos 13. gadsimta beigās. Hronika sacerēta vārsmās ar atskaņām. Hronikas autors nav zināms, domājams, ka tas bijis kāds no bruņiniekiem. Indriķa uzmanības centrā ir bīskapi (īpaši Alberts), viņu darbošanās, «Atskaņu hronikā» slavināti bruņinieki, ordeņa priekšnieki — mestri. Kaut gan abās hronikās notikumi apgaismoti no iekarotāju viedokļa, uzteikti viņu asiņainie darbi karos ar mūsu senčiem, tās ir galvenais ziņu avots par šo laikmetu tagadējā Latvijā. 14. gadsimtā tapa vēl citas hronikas, piemēram, B. Honekes *jaunākā «Atskaņu hronika»*.

Gadsimtu gaitā katoļu baznīca izstrādājusi sīki reglamentētu dievkalpojumu norisi svētdienām, svētku dienām, arī darbdienām (stundu aizlūgumi). Nepieciešamie reliģiskie teksti, piemēram, lasāmie gabali no Bībeles un baznīctēvu rakstiem, izvilkumi no plašākiem lūgsnu kopojumiem, baznīcas himnas, lūgsnas, kuras dievkalpojuma vadītājs runā dziedošā balsī (dažkārt viņam atbild koris vai draudze), pārņemti no Rietumeiropas un sakārtoti Livonijas baznīcu vajadzībām īpašos krājumos.

Pirmajās luterāņu dziesmu grāmatās 16. gadsimtā vācu autori ievietoja pārstrādātus katoļu dziedamos tekstus, savukārt dziesmas latviešu valodā tad tulkotas no vācu luterāņu dziesmu grāmatas.

Livonijā tapuši arī juridiska satura raksti, kuros fiksēta feodālā kārtība pēc Rietumeiropas tiesību avotiem, kā arī Latvijas cilšu sensenās tiesības, kas bija saglabājušās mutvārdu tradīcijā. Minētās grāmatas un teksti rakstīti latīņu vai vācu valodā.

* *
*

Agrā feodālisma laikmetā (10.—12. gs.) senlatvieši izmantoja logogrāfisko un frazeogrāfisko rakstu. Nav liecību, kas apstiprinātu fonētiskā raksta tapšanu. Tā kā senlatviešiem bija dzīvi sakari ar kaimiņiem, ticams, ka daži cilvēki pazina skandināvu vai slāvu rakstu.

Pēc zemes iekarošanas senlatviešu un igauņu apdzīvotajā teritorijā nodibinājās piecas valstiņas, kurās feodālā sistēma izveidojās pēc Vācijas parauga. Laika gaitā nostiprinājās vissmagākā zemnieku

atkarība — dzimtbūšana. Pilsētās dzīvojošie latvieši tika nostumti zemākajā — plebeju slānī.

Livonijas (13.—15. gs.) augstākajos sociālajos slāņos izmantotās reliģiska un juridiska satura grāmatas (vācu vai latīņu valodā) ievestas no Rietumeiropas, kā arī tapušas tepat Livonijā; jau Latvijas iekarošanas laikā un arī vēlāk rakstītas hronikas.

LITERATŪRA

Engelss F. Zemnieku karš Vācijā. — R.: LVI, 1954.
Ļeņins V. I. Kritiskas piezīmes nacionālajā jautājumā. — Raksti, 20. sēj., 3.—33. lpp.

Apīnis A. Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām. — R.: Liesma, 1977.
Atskaņu hronika. — R., 1936.
Zimmermann U. Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur. — Mitau, 1812.
Dīriķis B. Latviešu rakstniecība. — R., 1860.
Eferts (Klusais) E. Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi. — M.: Prometejs, 1925.
Egle K. Īsa latviešu bibliogrāfijas vēsture. — R.: LPSR ZA izd., 1957.
Indriķa Livonijas hronika. — R., 1936.
Jansons-Brauns J. Latviešu sabiedriski kulturālā attīstība un latviešu literatūra. — Grām.: Jansons-Brauns J. Literatūra un laikmets. — R.: Liesma, 1972, 272.—314. lpp.
Klekere I. Pirmais atskats. B. Dīriķa «Latviešu rakstniecība». — Grām.: Grāmatas un grāmatnieki. Misiņa bibliotēkas 100. gadadienai. 1885—1985. — R.: Zinātne, 1985, 133.—137. lpp.
Latvijas PSR vēsture. — 3., pārstrād. un papild. izd. — R.: Zinātne, 1986, 1. sēj.
Latviešu literatūras vēsture. —R.: LPSR ZA izd., 1959, I.
Malvess R. Jautājums par raksta lietošanu Latvijas teritorijā līdz 12. gs. beigām. — Grām.: Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. R.: LPSR ZA izd., 1959, 555.—566. lpp.
Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. — R.: Liesma, 1965.
Pavasaru Jānis. Latviešu rakstniecības vēsture. — Jelgava, 1893.
Plūdonis V. Latvju literatūras vēsture, sakarā ar tautas vēsturisko attīstības gaitu. — Jelgava, 1909, 2. daļa.
Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885.—1910.). — R., 1911.
Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. — R., 1922.—1925., 1.—3.

2. LATVIEŠU RAKSTU SĀKOTNE

(16. gadsimtā un 17. gadsimta pirmajā ceturksnī)

No 16. gadsimta saglabājušies latviešu valodā ar roku rakstīti vai iespiesti teksti gan fragmentu veidā citās valodās sacerētu tekstu

starpā, gan piepildot visu grāmatu. Šais pirmajos rakstos ir daudz veidīgi literāri elementi, latviešu literatūras iedīgļi un sākums. Latviešu rakstu tapšanā īpaša nozīme ir reformācijai.

REFORMĀCIJA

Rietumeiropā sakarā ar kapitālistisko attiecību rašanos, ar jaunas šķiras — buržuāzijas veidošanos cilvēki raisījās vaļā no katoļu baznīcas paustā askētisma, pesimistiskajām atziņām par šās pasaules niecību, mazvērtību, tiecās pēc domas brīvības, personības patstāvības. Veidojās jauni uzskati filozofijā, radās jauni sasniegumi zinātnē, mākslā, literatūrā. Rakstnieki atgriezās pie antīkās pasaules gaišā, optimistiskā dzīves skatījuma, tapa reālistiski daiļdarbi. Vēsturē šo kustību dēvē par renesansi — atdzimšanu. Renesanse aizsākās Itālijā jau 14. gadsimtā, citās Eiropas zemēs izplatījās 15. un 16. gadsimtā. Vācijā un dažās citās zemēs renesanses laikmetā risinājās baznīcas reformācija.

Reformācija vērsās pret katoļu baznīcu dažādos aspektos. Reliģiskā formā te izpaudās topošās buržuāzijas, arī muižniecības neapmierinātība ar katoļu baznīcas jaukšanos politikā, ar lielajiem nodokļiem, kas bija jāsamaksā baznīcas labā, ar tās pārmērīgo greznību. Topošā buržuāzija un muižniecība bija ieinteresētas baznīcas lielajos īpašumos, bagātībās. Neapmierinātas bija arī tautas masas — zemnieki, pilsētu plebeji, jo uz tiem vissmagāk gūlās nodokļu nasta. Augstākās katoļu garīdzniecības alkatība, patvaļa bija sevišķi spilgti jūtama politiski sadrumstalotajā Vācijā, no kurienes jaunās idejas pārnāca uz Livoniju.

Vācijas baznīcas reformatoru M. Lutera un T. Mincera ceļi drīz šķīrās. T. Mincers drosmīgi stājās neapmierināto tautas masu priekšgalā un kļuva par vācu zemnieku kara (1525) iedvesmotāju. Luters, kas sākumā arī pauda radikālus uzskatus un aicināja tvert ieročus, lai sodītu izvirtušos garīdzniekus, drīz vien atkāpās, kad sākās tautas masu nemieri. Viņš kļuva par topošās buržuāzijas un muižniecības ideologu. Taču tanī laikā arī Lutera drosmīgi paustajām idejām bija progresīva nozīme. Par reformācijas sākumu uzskata 1517. gada 31. oktobri, kad Luters atklāti pasludināja pret indulgencēm (grēku atlaidēm) vērstās tēzes. Protestantiskās baznīcas izveidē, reliģisko rakstu sagādē nozīmīga bija Lutera paustā doma, ka garīdznieks ir tikai padomdevējs, ka cilvēks patstāvīgi, iedziļinoties svētajos rakstos, arī var nonākt pie Dieva atzīšanas. Luters noraidīja paradumu pielūgt svētos, vienkāršoja baznīcas ceremonijas.

Jau 1521. gadā A. Knopkens protestantisko Lutera mācību pauda Rīgā. Turpmākajos gados viņam pievienojās citi sludinātāji. Protestantisma mācības guva atsaucību Rīgas iedzīvotājos. Livonijā tik revolucionāri notikumi kā Vācijā neizraisījās, bet radikālā reformācijas sludinātāja M. Hofmaņa ietekmē arī Rīgā zemāko slāņu neapmierinātība un protests izpaudās svētbilžu grautiņos (1524).

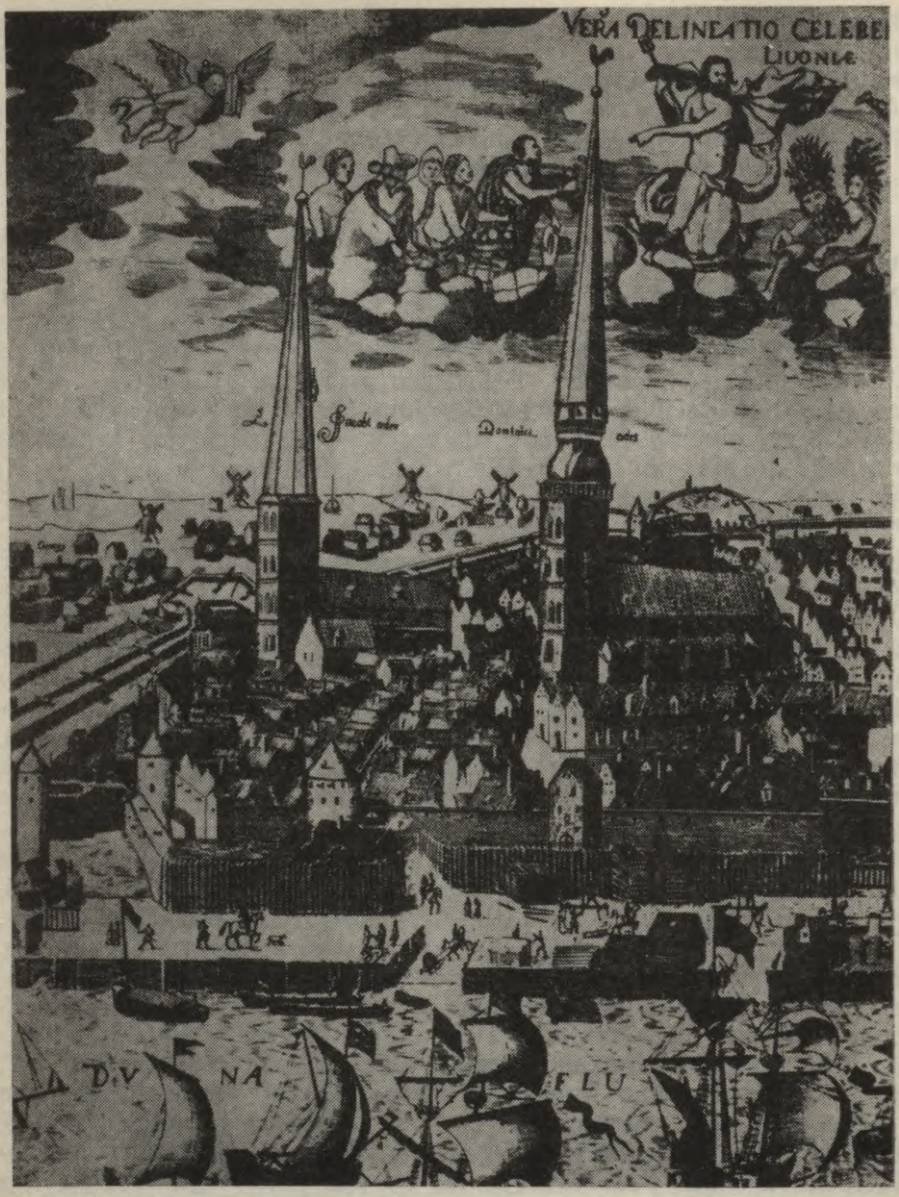

Fragments no Rīgas grāmatiespiedēja N. Mollīna gravīras (17. gs.). Kreisajā pusē — Jēkaba baznīca, kurā 16. gadsimtā sāka noturēt dievkalpojumus latviešu valodā.

Igaunijā, kur arī ieradās Hofmanis, nemieros piedalījās ne vien pilsētu plebeji, bet arī zemnieki.

Nemierus ātri apspieda, taču reformācija turpinājās un stipri iedragāja katolicisma spēku Livonijā. Tādas Lutera prasības kā pa-

saulīgās varas neatkarība no baznīcas, lai baznīca atsacītos no milzīgajiem zemes īpašumiem, no greznības, — bija tīkamas visiem valdošajiem slāņiem, izņemot augstākos katoļu garīdzniekus un Livonijas ordeņa vadību. Livonijas pilsētās radās pirmās protestantu draudzes, 16. gadsimta otrajā ceturksnī luterānismā pārgāja masveidā arī muižnieki. Valmieras landtāgā 1554. gadā Livonijas kārtas vienojās par ticības brīvību. 16. gadsimta trešajā ceturksnī luterānisms kļuva par valdītāju slāņu dominējošo konfesiju Livonijā.

Latviešu grāmatu tapšanā nozīmīga bija Lutera prasība, lai reliģiskās mācības tautas masām sludinātu dzimtajā valodā. Rīgas latviešu brālību locekļiem, tāpat kā Rīgas vāciešiem, bija vajadzīgi dievkalpojumi un literatūra dzimtajā valodā. Jau 1524. gadā nodibinājās pirmā Rīgas latviešu protestantiskā draudze pie Jēkaba baznīcas. Šīs draudzes mācītāji tulkoja latviešu valodā dievkalpojumiem nepieciešamos reliģiskos tekstus. Lai mācītu jaunatnei dziedāšanu, kas ieviesās dievkalpojumos un bērēs, pie Jēkaba baznīcas tika nodibināta skola. (Kad latviešu draudzei Jēkaba baznīcu atņēma (1582), draudze un arī skola pārgāja uz Jāņa baznīcu. Dziedāšanu mācījis ķesteris, 16. gadsimta beigās arī lasīšanu.)

FRAGMENTĀRIE TEKSTI

Tēvreize un citi reliģiski pieraksti. Pirmie plašākie teksti, kas saglabājušies latviešu valodā no 16. gadsimta, ir tēvreize vairākos pierakstos. Atšķirības dēļ pētnieki tās dēvē pēc autoriem, kas tēvreizes varētu būt pierakstījuši, vai arī pēc vietām, kur tās glabājas.

Simona Grunava tēvreize atrasta viņa vācu valodā sarakstītajā senprūšu hronikā. Mūks Grunavs plašajā hronikā stāsta par senprūšu paražām, ticību, cīņu ar ordeni. Autors latviešu valodu nav pratis, jo tēvreizes tekstu piedēvējis senprūšiem. Hronika un tātad arī tēvreize uzrakstīta laikā no 1529. līdz 1531. gadam.

Johana Hāzentētera tēvreize iespiesta 16. gadsimtā Rietumeiropā plaši izplatītajā Šveices zinātnieka humānista

Vatter vnser der du bist im himmel geheiliget werd din nam zukom
Tåbes mus kas tu es eckschan debbessis/ Schwetitz tows waartz/ enack
uns dein reich dein will gescheh uuie im himmel also auff
mums tows walstibe tows praats bus ka eckschkan Debbes/ ta wursan
erden unser tåglich brot gib vns heüt uergib uns
semmes. Musse denische Måyse dûth mümß schodeen/ pammate mûms
unser schuld als uuir uergeben unsern schuldigern nit ynfûr uns
muße gråke ka meß pammat muße parradueken/ Ne wedde mums
bôß uersuchung sunder behût uns uor allem bôsen
louna badeckle/ pett passarga mums nu wûsse loune Amen.

Johana Hāzentētera tēvreize (1550. g.).

Sebastiāna Minstera grāmatā *«Kosmogrāfija»* *(Cosmographei)* 1550. gada izdevumā kopā ar ziņām par Vidzemes iedzīvotājiem, viņu valodu, Rīgas zīmējumu (visvecāko). Tēvreizes tekstam virsū uzrakstīts tulkojums vācu valodā. Vidzemes aprakstu un tēvreizi Minsteram piesūtījis vācu dzejnieks un mūziķis Hāzentēters, kas ap 1547. gadu uzturējies Livonijā.

Nikolaja Gisberta jeb Upsalas tēvreize ar roku ierakstīta katoļu *«Agendā»* (dievkalpojumu norise ar vajadzīgajiem tekstiem), kas izdota 1507. gadā un glabājas Upsalas universitātes bibliotēkā. Grāmatā daudz ierakstu ar roku vācu un latviešu valodā, piemēram, kristīšanas formulai pievienoti septiņi ieraksti: jautājums pēc bērna vārda, aicinājums pateikt ticības apliecību un līdzīgi. Šie ieraksti ir vecākie liturģiska teksta fragmenti latviešu valodā. Tēvreize ierakstīta 16. gadsimta pirmajā pusē.

Georga Bruno tēvreize atrasta Stokholmas karaliskajā bibliotēkā 22 lappušu biezā burtnīcā, kurā sakopotas tēvreizes 20 valodās, viena no tām latviešu. Teksts radies 16. gadsimta beigās. Rokraksta īpašnieks G. Bruno, savā laikā izglītots vīrs, strādājis par skolas vadītāju Pomerānijā. Pirmajos latviešu valodā publicētajos katoļu (1585) un luterāņu (1586) katehismos arī ir tēvreizes.

Pētnieki, iedziļinoties tēvreižu saturā, rakstībā, centušies noskaidrot tekstu tapšanas laiku. Visas tēvreizes no valodas un ortogrāfijas viedokļa ir atšķirīgas. Tanī pašā laikā vērojama zināma vienādība, kopīgas iezīmes, tradicionalitāte. Visvairāk atšķirīgu iezīmju Grunava tēvreizei, arī pārējās var iedalīt apakšgrupās. Tā kā ir vairākas variācijas, atrasto tēvreižu paraugs radies stipri agrāk, jo variācijas varēja izveidoties tikai ilgākā laika periodā. Pētnieki spriež, ka 16. gadsimta tēvreižu paraugs radies 15. gadsimta otrā pusē. Iespējams, ka tēvreize pirmoreiz tulkota jau 12. vai 13. gadsimtā, pēc tam teksts laiku pa laikam uzlabots.[1]

Tēvreize katehismos parasti sadalīta septiņos teikumos — lūgsnās. Luters lielajā katehismā sniedz katras lūgsnas skaidrojumu, izceļot pasaules duālismu — Dieva un Velna cīņu. Ar saviem spēkiem vien cilvēks nespējot cīnīties pret Velnu, kas esot dzīvē, iemājojot pašā cilvēkā, tālab allaž jālūdzot Dieva palīdzība. Ja izjūtam Dievu un Velnu kā labā un ļaunā, vēlamā un nevēlamā pretstatus, simbolus, tad lūgsnā ir pozitīvi vērtējami momenti arī no neticīgo viedokļa. Gadsimtiem ilgi tēvreizi mācīja bērniem, to skaitīja dažādos gadījumos.

Jau 15. gadsimta pirmajā pusē vairākās katoļu baznīcas amatpersonu un vasaļu sanāksmēs nolēma dievvārdus sludināt latviešu valodā un vienkāršo tautu pārklaušināt ticības mācībās. Tādēļ var domāt, ka kādas dievkalpojumu formulas jau toreiz tikušas pierakstītas latviski.

---

[1] Sal. *Draviņš K.* Das Ghisbertsche Vaterunser im Verhältnis zu den anderen allerältesten lettischen Texten. — Grām.: *Draviņš K.* Altlettische Schriften und Verfasser, 1. — Lund, 1965, S. 19.—28.

Īpašvārdi un lietvedības ieraksti. Atsevišķi latviski un lībiski vietu un personu vārdi atrodami jau Indriķa *«Livonijas hronikā»* un *«Atskaņu hronikā»*, piemēram, *Kukenois* — Koknese, *Lenowarde* — Lielvārde, *Talibaldus* — Tālivaldis, *Vesthardus* — Vestards, Viesturs, *Nameise* — Nameisis. Vēlākajos gadsimtos personu vārdi ir Rīgas parādu (13.—15. gs.), ienākumu (14. gs.), mantojumu (14., 15. gs.), it īpaši brālību grāmatās, kas saglabājušās, sākot ar 15. gadsimtu. Rakstījuši galvenokārt mācītāji, kas prata rakstu mākslu.

Par uzvārdiem izmantoti pilsētu, ūdeņu nosaukumi, uzvārdos atspoguļojas cilvēku nodarbošanās, sabiedriskā kārta, radniecība, apkārtējie priekšmeti, rakstura iezīmes, piemēram: *Boweskenekesz* — Baušķenieks, *Czelskalleis* — Dzelzkalējs, *Bayryaren* — Bajāriene, *Pertenix* — Pirtnieks, *Dusme, Karstegalve* — Dusma, Karstgalva (laikam straujš raksturs), *Glumma* — Gluma (laikam izmanīgs, viltīgs raksturs). Uzvārdos izpaužas humors, ironija par cilvēka ārējo izskatu vai rakstura savādību, dažkārt tās varētu būt iesaukas, palamas, piemēram, *Asgurne* — Āžgurnis, *Kakkepene* — Kaķķepiņa, *Likays* — Līkais, *Kunnesade* — Kuņasāda vai Kunnesāda, *Appinbraell* — Apiņbrālis, *Bullesaback* — Buļļazābaks (kam vēršādas zābaki), *Zelekassche* — Ceļakājš (kas mēdz iedzert ceļakāju). Šie ieraksti senajās grāmatās ir vērtīgs materiāls kultūras pētniekiem. Valodnieki personu vārdos atrod liecības par rakstības attīstību.

Rīgas latviešu amatos runāja juku jukām latviešu un vācu valodā. To lietvedības dokumentos rakstveži arī mēdza ierakstīt pa teikumam latviski. Vecākie tāda veida ieraksti zināmi no 1532. gada, bet būs bijuši arī agrāki.

Visos senākajos ierakstos, tāpat pirmajās 16. gadsimta grāmatās lietots vidusdialekts, turklāt jau ar zināmu noteiktību, normēts, ar izteiksmi, kas atšķirīga no mutvārdu runas. Tāpēc valodnieki secina, ka Rīgā, kas atrodas vidusdialekta joslā un kur sastapās ienācēji no dažādiem Latvijas novadiem, vismaz jau no 15. gadsimta sāka veidoties latviešu rakstu tradīcija, rakstu valoda.

Buramie vārdi. Burvju un raganu prāvu protokolos dažkārt ierakstīti arī buršanas teksti latviešu valodā. Piemēram, Rīgas Zemes tiesas protokolos (1584) ierakstīti vārdi, ar kuriem Miķelis glābis kādu noburtu sievieti:

Dewigen Perckone und dewinge Strele, Plesz to welne dewing gabbal no to Zilweke

Valodnieks A. Augstkalns tekstu izlasījis šādi:

Deviņi pērkoni un deviņi strēli, plēš (plēs) to velnu deviņi gabali no to cilvēku.[1]

Tādu pašu skaidrojumu devis arī K. Straubergs.[2] Protokolā rakstīts, ka ar šiem vārdiem sieviete kļuvusi vesela.

---

[1] *Augstkalns A.* Dažas 16. gs. Rīgas raganu un burvju prāvas ar latviešu fragmentiem. — Grām.: Tautas vēsturei. R.: 1938, 194. lpp.

[2] *Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi. — R., 1939, 1, 62. lpp.

Buramvārdu noslēpumainības, īpatnējās tēlainības, kā arī neveiklās izteiksmes dēļ saturu, jēgu izlobīt grūti. Tiesas gaita atklāj izmeklētāju un tiesātāju kultūras līmeni, viduslaiku tradīcijas.

Ne tikai viduslaikos, bet vēl ilgi oficiālā baznīca atzina, ka pretstatā dieva kalpiem — eņģeļiem eksistējot velna kalpi — burvji, raganas, vilkači, nešķīsti gari. Tie uzsūtot slimības, sērgas, neražu, dabas katastrofas, piemēram, zemestrīces, visādas nelaimes. Ļaunie gari varot iemājot cilvēkos. Lai cīnītos pret ļaunumu, visādām nelaimēm, cilvēkus, kurus turēja aizdomās par sakariem ar šiem ļaunajiem gariem, pratināja, spīdzināja moku kambaros, *«pārbaudīja ūdenī»*, kamēr *«vainīgais»* atzinās, vai arī protokolā ierakstīja — *«negrib atzīties»*. Parastais sods — *«notiesāts uz uguns nāvi»*.

Ticību labajiem un ļaunajiem gariem (dēmonoloģiju) kristīgā baznīca pārņēma no pirmatnējām reliģijām.

MEKLĒJAMĀS GRĀMATAS

Latviešu literatūras sākotnē bijušas grāmatas, kas nav atrastas; par to kādreizējo eksistenci vēstī dokumenti vai pētnieku netieši apsvērumi.

Protestantu grāmata (mesa) 1525. gadā. Par šādas grāmatas esamību vispirms rakstījuši vācu, pēc tam arī latviešu pētnieki.[1] Ziņas šādas. Šlēzvigas (VFR) zemes arhīvā glabājas Lībekas pilsētas domdekāna Johanesa Branda latīņu valodā rakstīts protokols, kurā teikts, ka 1525. gada 8. novembrī Lībekas katoliskā rāte aizturējusi kāda tirgotāja vāti (mucu), pilnu ar luterāņu grāmatām, arī mesām *«vienkāršajā livoniešu, latviešu un igauņu valodā»*. (Mesā parasti izklāstīta dievkalpojuma kārtība un sniegti nepieciešamie teksti.) Grāmatas paredzētas sūtīšanai uz Livoniju. Katoliskā Lībekas rāte nolēmusi grāmatas sadedzināt, paturot dažus eksemplārus pierādījumam. Par grāmatu tālāko likteni ziņu trūkst. Tā kā Lutera «Vācu mesa» pirmoreiz iespiesta 1525. gadā, tad jāsecina, ka Livonijai jau neilgi pirms tam izstrādāta īpaša mesa pēc Lutera principiem. Domājams, ka ar *«livoniešu»* valodu jāsaprot nevis lībiešu, bet Livonijā dzīvojošo vāciešu valoda. Protestantiskie sludinātāji centās iesaistīt aktīvā darbībā tautas masas. Šim nolūkam kalpoja arī mesa, kas iespiesta viskarstāko cīņu laikā, kad plebeji pilsētās un dzimtcilvēki laukos (Igaunijā) vērsās pret feodālajiem kungiem.

Sventājas grāmatas. Prūsijas hercogs Albrehts sūtīja baznīckungu Johanu Funku revidēt Livonijas kara laikā iegūtā Grobiņas novada baznīcas (1560). Pēc pārbaudes Funks uzrakstīja plašu ziņo-

[1] *Johansen P.* Gedruckte deutsche und undeutsche Messen für Riga 1525. — Zeitschrift für Ostforschung, 1959, Heft 4, S. 523—532. *Apinis A.* Pirmo zināmo latviešu grāmatu 450 gadi padomju grāmatzinātnes gaismā. — Karogs, 1975, Nr. 11, 156.—161. lpp.

jumu par zemnieku skaitu draudzēs, mācītāju ienākumiem, baznīcas inventāru utt.

Literatūras vēsturei nozīmīgas ir ziņas par Sventājas (tagad Lietuvas teritorijā) baznīcas inventāru. Dažādu priekšmetu starpā minētas divas rakstītas un pergamentā iesietas grāmatas: vienā — evaņģēliji kopā ar epistulām visam gadam, turpat *«Passio Domini»* (Tā Kunga ciešanas) pēc četriem evaņģēlijiem, otrā — katehisms, izklāstīts divējādi, un citas lietas kopā ar baznīcas ceremonijām, kā to Luters novēlējis, viss kuršu valodā.

Ziņojums ir, grāmatas nav atrastas. To apraksts pilnīgi saskan ar 1586. gadā izdotā katehisma un 1587. gada evaņģēliju saturu. Domājams, ka grāmatas sarakstītas jau 16. gadsimta pirmajā pusē.

Jēkaba baznīcas rokasgrāmata. Ziņojumi par mesu un Sventājas grāmatām liecina par literāru darbību 16. gadsimta pirmajā pusē. Šo atzinumu papildina vēl dažas ziņas. Kurzemes superintendents A. Einhorns 1570. gadā norādīja garīdzniekiem, ka zemniekiem jāmāca katehisms, katehisma dziesmas. Šādu uzdevumu varēja dot tikai tad, ja attiecīgie teksti bija pārtulkoti. Mūsu kaimiņiem igauņiem pirmais zināmais katehisms publicēts 1535. gadā, lietuviešiem — 1547. gadā. No pāvesta legāta (sūtņa) A. Posevino ziņojuma izriet, ka luterāņu katehisms latviešu valodā ticis iespiests Leipcigā, Rostokā vai Stokholmā pirms 1585. gada.

Nozīmīgi ir vēsturnieka J. Strauberga veiktie pētījumi, salīdzinot 16. gadsimta 80. gados publicētās grāmatas ar tulkojumu avotiem. J. Straubergs secina, ka rokasgrāmata (katehisms, evaņģēliji, baznīcas dziesmas) pamatos tikusi gatava Jēkaba baznīcas virsmācītāja Johana Eka laikā (ap 1540. gadu). Tekstu tulkojumus veikuši šīs baznīcas latviešu draudzes mācītāji, sākot ar Nikolaju Rammu. Rokasgrāmata vēlāk izmantota par pamatu gan Sventājas tekstiem, gan iespiestajiem izdevumiem.

PIRMĀS ATRASTĀS GRĀMATAS

Lai iegūtu kundzību Baltijas jūrā, pēc Livonijas tīkoja kaimiņu valstis — Polija, Dānija, Zviedrija; it īpaši Krievija bija ieinteresēta piekļūt Baltijas jūrai. Livonijā trūka centralizētas varas, pastāvīgās ķildas ordeņa un bīskapu starpā, muižnieku savtīgās intereses bija zemi novājinājušas. Livonijas kara gaitā (sākās 1558. gadā) visvairāk ieguva Polija — tagadējo Latgali, Vidzemi, Dienvidigauniju, turklāt pēdējais ordeņa mestrs Gothards Ketlers, kļūdams par Kurzemes un Zemgales hercogu, atzina sevi par Polijas vasali. Ziemeļigaunijas muižnieki padevās Zviedrijai. Sāmsalu, Kurzemes jeb Piltenes bīskapiju ieguva Dānija. Grobiņas apvidu Ketlers 1560. gadā iekīlāja Prūsijas hercogam Albrehtam uz 50 gadiem. Tādējādi 1561. gadā izbeidzās Livonijas valstiņu pastāvēšana. Karš turpinājās līdz 1583. gadam.

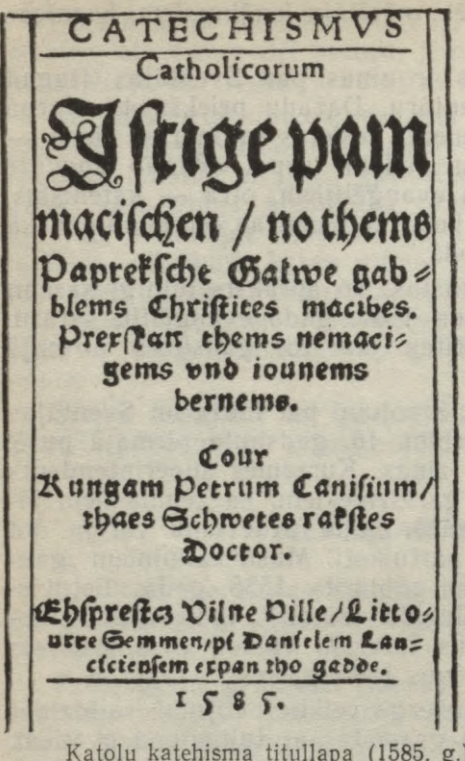
CATECHISMVS
Catholicorum
Iſtige pam
macíſchen / no thems
Papreķſche Galwe gab=
blems Chriſtites macibes.
Prexſkan thems nemaci=
gems vnd iounems
bernems.
Cour
Kungam Petrum Caniſium/
thaes Schwetes rakſtes
Doctor.
Ehſpreſtz Vilne Ville/Litto=
urre Semmen/pi Danſelem Lan=
cicienſem expan tho gadde.
1585.

Katoļu katehisma titullapa (1585. g.).

KATOĻU KATEHISMS (1585)

16. gadsimta 80. gadi bija laiks, kad sākās intensīva kontrreformācija (pretreformācija). Ar katoļu baznīcas palīdzību Polijas karalis Stefans Batorijs cerēja nostiprināt savu varu agrākajā Livonijā. Pēc viņa aicinājuma šeit no Austrumvācijas ieradās katoļu garīdznieki. 1583. gadā Rīgā noorganizējās jezuītu kolēģija. (Jezuītu ordenis nodibinājās Spānijā 1534. gadā, pāvests to apstiprināja 1540. gadā. Tālāk jezuītu ordenis izplatījās arī citās katolicisma zemēs.)

Tā kā 16. gadsimta otrā pusē daži bīskapi, ordeņa vadītāji, ierēdņi, muižnieki bija pārgājuši luterānismā, tīri formāli šajā konfesijā ieskaitot sev pakļautos zemniekus, jezuīti vērsās pie zemniekiem un pilsētu plebejiem. Jezuītu vēsturnieki stāsta, ka katoļu garīdznieki centušies iemācīties pamatiedzīvotāju valodas. Jezuītu sludinātāji ieradās ne vien Vidzemē un Latgalē, bet arī Kurzemes hercogistē.

Sagādājot katolicisma sludināšanai palīglīdzekli, radusies grāmata *«Catechismus Catholicorum. Iscige pammacischen no thems Papreksche Galwe gabblems Christites macibes. Prexskan thems nemacigems vnd iounems bernems»* (Katoļu katehisms. Īsa pamācība par pirmajiem galvenajiem kristīgas mācības gabaliem nemācītiem un jauniem bērniem), iespiesta Viļņā 1585. gadā.

Tā ir pirmā latviešu valodā iespiestā grāmata, kurā var ieskatīties mūsdienās. Grāmata glabājas Upsalas universitātes bibliotēkā Zviedrijā. To atrada 1911. gadā. Pēterpils universitātes docents E. Volteris pirmais informēja sabiedrību par katehisma autoru, iespējamo tulkotāju, izsacīja savas domas par latviešu rakstu sākumiem. Apcerējumam pievienots katehisma faksimils.[1]

[1] *Вольтер Э. А.* Латышский катехизис 1585 года. — Сборник Отделения русского языка и словесности императорской Академии Наук. 1915, том 94, № 2, с. 1—47.

Faksimilu izdevis arī A. Ginters: *Günther A.* Altlettische Sprachdenkmäler in Faksimildrucken. — Heidelberg, 1929, Bd. 1., S. 243—312.

Katehisma autors ir Pēteris Kanīzijs, populārs katoļu teologs 16. gadsimta otrā pusē, darbojies dažādās Vācijas provincēs. Viņa sarakstītie katehismi piedzīvoja desmitiem izdevumu. No vairākiem Kanīzija katehismiem sastādīts latviskais variants

> — *«aran isiemptcz/ vnd exan scho masse Gramatting scagraptcz taptcz/ iten tha/ ka newēs par the garumme/ nedse iscūme schas Gramates scudset war».*

Tulkotājs nav uzrādīts ne titullapā, ne priekšvārdos. No tiem priesteriem, kas 1582. gadā ieradās Livonijā, Rīgas Jēkaba un klostera baznīcās darbojās Ertmanis Tolgsdorfs. Ir ziņas, ka viņš iemācījies latviešu valodu, sarakstījis katehismu un citas grāmatas. 1585. gada katoļu katehisms varētu būt viņa darbs. Lielā tirāža (1000 eksemplāri) mudina domāt, ka tas bija paredzēts izplatīšanai tautā.

Vārds «katehisms» nāk no grieķu valodas (*katechismos*) un nozīmē mācības grāmatu jautājumos un atbildēs. Šai gadījumā tā ir reliģisko dogmu mācība. Kad, atbildot uz jautājumiem, noskaidrots, kāds ir kristīgs cilvēks un katoļu baznīca, tiek izvirzīti pieci pamatjēdzieni (ticība, cerība, mīlestība, sakramenti, kristīgā taisnība). Ticība, kas esot *«dieva ielieta dāvana»*, skaidrota divpadsmit tēzēs sadalītajā ticības apliecībā. Cerību stiprina lūgsna — tēvreize. Mīlestība kļūstot redzama baušļu pildīšanā. Desmit dieva baušļiem pievienoti vēl pieci baznīcas un divi dabas baušļi. Sakraments (no latīņu *sacramentum* — svēts solījums, svinīga ceremonija) skaidrots kā Kristus noteikta redzama zīme, kas piešķir neredzamu žēlastību. Tādas zīmes jeb ceremonijas ir septiņas: kristīšana, iesvētīšana, svētais vakarēdiens, grēksūdze jeb bikts, pēdīgā svaidīšana (iezieša na ar svētītu eļļu), priestera iesvētīšana, laulība. Katehisma beigu daļā ievietotas lūgsnas dažādiem gadījumiem, piemēram, rītā, pie galda, vakarā.

Vēlamā cilvēka rīcība, izturēšanās attieksmē pret citiem cilvēkiem, baznīcu, sevi pašu katehismā reglamentēta sīki jo sīki. Divi dabas baušļi sasaucas ar tautas sakāmvārdos paustajām atziņām:

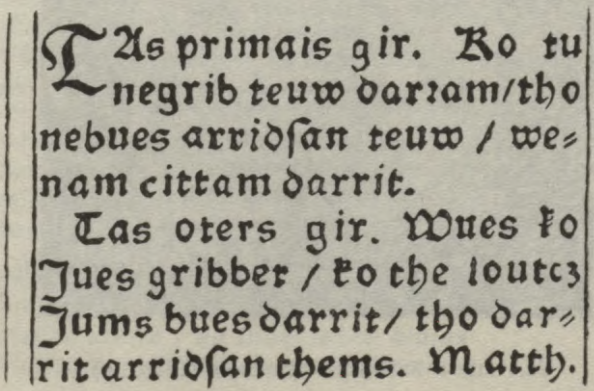
Tas primais gir. Ko tu negrib teuw darram/ tho nebues arridſan teuw / wenam cittam darrit.

Tas oters gir. Wues ko Jues gribber / ko the loutcz Jums bues darrit/ tho darrit arridſan thems. Matth.

Par grēkiem, kas brēc uz debesīm, atzīta nopelnītas algas aizturēšana strādniekiem, atraitņu un bērnu apspiešana. Tanī pašā laikā prasīta padevība un paklausība ne vien Dievam, bet arī laicīgajiem kungiem. No šīm mācībām izriet secinājums, ka pastāvošās iekārtas ietvaros sabiedrībā jāvalda morālam līdzsvaram, taču praktiskajā dzīvē pirmajā vietā allaž izvirzījās valdītājas šķiras intereses.

Katehismā ir virkne tīri reliģisku tēžu, kurās skan tikai Dieva cildinājums, pielūgsme, ticības apliecinājums, mistika. Arī morāles normas, tikumi atvasināti no Dieva. Viscaur uzsvērts cilvēka niecīgums Dieva priekšā. Tikai lūgsnas, Dieva žēlastība varot glābt cilvēku no grēka un tam sekojošā mūžīgā soda ellē.

LUTERĀŅU GRĀMATAS

Katoļu aktivitāte piespieda Kurzemes hercogu Gothardu Ketleru interesēties par luterāņu draudžu stāvokli hercogistē. Hercoga padomnieka S. Henninga vadībā veiktajā baznīcu vizitācijā 1582. gadā garīdznieki pārliecinājās, ka nepieciešamas grāmatas latviešu valodā. Hercoga uzdevumā sākās grāmatu tulkošana no vācu valodas.

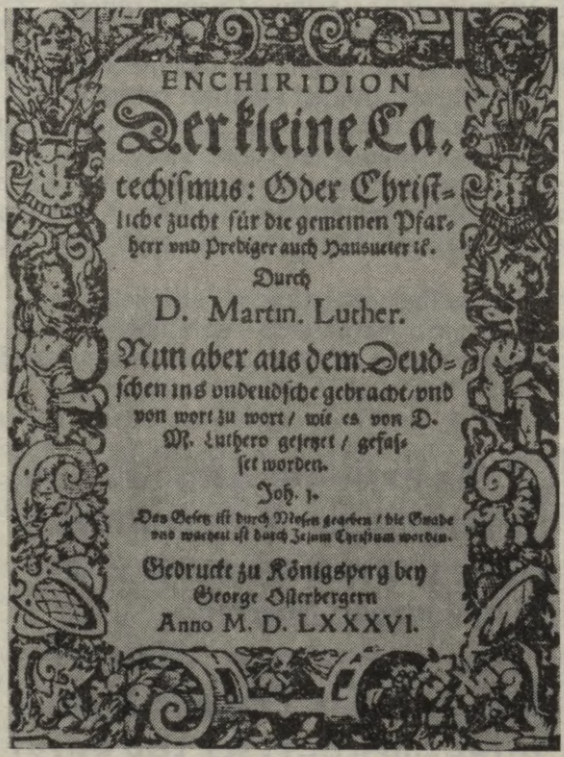
ENCHIRIDION
Der kleine Ca-
techismus: Oder Christ-
liche zucht für die gemeinen Pfar-
herr vnd Prediger auch Hausueter ic.
Durch
D. Martin. Luther.
Nun aber aus dem Deud-
schen ins vndeudsche gebracht/vnd
von wort zu wort/ wie es von D.
M. Luthero gesetzet/ gefas-
set worden.
Joh. 1.
Das Gesetz ist durch Mosen gegeben/ die Gnade
vnd warheit ist durch Jesum Christum worden.
Gedruckt zu Königsperg bey
George Osterbergern
Anno M. D. LXXXVI.

M. Lutera katehisma titullapa (1586. g.).

1586. gada beigās un 1587. gada sākumā Kēningsbergā iespieda trīs grāmatas.

Luterāņu katehisms (1586). *«Enchiridon. Der kleine Catechismus: Oder Christliche zucht für die gemeinen Pfarherr vnd Prediger auch Hausueter etc. Durch D. Martin Luther.»* (Rokas grāmata. Mārtiņa Lutera mazais katehisms jeb Kristīga audzināšana parastajiem baznīckungiem un spredikotājiem, kā arī mājas tēviem u. c.). Par jaunu to izdeva A. Becenbergers 1875. gadā grāmatā *«Litauische und lettische Drucke des XVI Jahrkunderts»*. Ir arī faksimilizdevums: *«Enhiridions. Mārtiņa Lutera Mazais katķisms, no vācu valodas tulkots»* Rīgā, 1924. gadā. Tā kā katehisma ievadvārdi attiecas uz visām trim grāmatām, par tiem un tulkotājiem — pēc visu grāmatu apskata.

Tas pirmais Lodezeklis no tās Raddischennes.

Es titez erkan Dewe to Thewe/ wuessewalditaye/ Radditaye/ Debbes vnde thās Semmes.

Kas gir tas? Adbilde.

Es titez ka man Dews raddys gir/ ar wuessuns Radditims letims/ vnde man Meße vnd Dwheſel/ Atezees/ Anßes/ vnde wuesſes Lodtezeklees/ Szappraſſchenne/ vnd wuesſes Prates doeuwis gir/ vnde wehl vſthur/ tur-

Lappuse no M. Lutera katehisma.

Pēc satura grāmatā ir divas puses jeb daļas. Pirmajā pusē, tāpat kā katoļu katehismā, pieci galvenie gabali: desmit baušļi, ticības apliecība, tēvreize, kristīšana, svētais vakarēdiens, bez numerācijas — grēksūdze. Grāmatas otrā pusē tie paši pieci galvenie gabali, tikai sadalīti tēzēs un ar paskaidrojumiem, atbildot uz izvirzīto jautājumu. Otrā pusē no jauna pievienoti divdesmit jautājumi ar atbildēm tiem, kas iet pie svētā vakarēdiena, četras lūgsnas, pamācības dažādām kārtām *(die Haustaffel)*, laulāšanas un kristīšanas teksti *(ein Trauwbüchlin, das Tauffbüchlin)*.

No ceturtā līdz desmitajam bauslim ietvertas morāles normas, kas svarīgas sabiedrībā: cienīt vecākus (4.), neslepkavot (5.), nezagt (7.), ievērot tikumības noteikumus ģimenē (6.) un kaimiņu starpā (8.—10.). Pirmais, otrais un trešais bauslis, ticības apliecība, tēvreize, sakramenti aizvada tīri reliģiskā sfērā, uzsver Dieva varenību. Kā valodas un ortogrāfijas paraugu tālāko katehisma tekstu sniedzam transliterējumā latīņu burtiem:

«Tas Cettortz Bouslis.
Thöw buus touwe Thewe vnd touwe
Mathe czenit / ka thöw labbe klaias
vnd tu Ilge cziwo wuersson Semmes.

Kas gir tas? Adbilde.
Mums buus Dewe bythes vnde myleeth /
ka mhes muse whetczakes vnde kunges
nhe pulgoyam / nedtcz apkaytenaym. Beth
tös exkan Gode thurram / tems kalpoyam /
packlousam / myleyam / vnde czenyam.»

Pēc Lutera prasības katehisms jāzina no galvas. Ja kāds to nezina, to nevarot atzīt par kristīgu cilvēku, nevarot pielaist pie sakramentiem. Gadsimtu gaitā katehisms tā arī mācīts, sākot ar visagrāko bērnību.

Evaņģēliji un epistulas (1587). Apjomā visplašākā no 16. gadsimtā iespiestajām grāmatām ir *«Euangelia vnd Episteln»*. Kā titulā rakstīts, grāmatā ievietoti fragmenti no evaņģēlijiem un epistulām (t. i., Jaunās derības teksti, sk. tālāk), izmantojami dievkalpojumos visās gada svētdienās un svētku dienās Kurzemes un Zemgales hercogistes baznīcās, lasot priekšā nevāciem.

Katra fragmenta virsrakstā vācu valodā norādīts, kurai svētdienai vai svētku dienai tas paredzēts. Epistulās vispārīgā formā paustas kristīgās baznīcas mācības, piemēram: visas tautas vienotas ticībā Kristum; sodīšana, atriebšana piekrītot Dievam, ne cilvēkiem; tikai Dieva žēlastība nesot pestīšanu. Kristus ciešanas pie krusta staba mūs glābjot no pazušanas.

Evaņģēlijos (kaut arī no tiem sniegti tikai fragmenti) nereti ir dzīvi sižetiski stāstījumi, piemēram, par Jēzus piedzimšanu Betlēmē, eņģeļa parādīšanos ganiem (Lūkas ev. 2. nod.), par Jēzus kārdināšanu (Mateja ev. 4. nod.) u. c. Lai viņa mācību labāk uztvertu, Jēzus stāsta līdzības[1] par kviešiem, kas aug kopā ar nezālēm, tikai pļaujas laikā kviešus savāks šķūnī, bet nezāles sadedzinās (Mateja ev. 13. nod.), par sēklu, kas sējot krīt vai nu ceļmalā, uz akmeņiem, starp ērkšķiem, vai auglīgā zemē (Lūkas ev. 8. nod.) u. c. Ar sava vārda spēku Jēzus esot dziedinājis spitālīgos, kurlos, mēmos, aklos. Jēzus brīnumdarbi iedvesuši ļaudīm bailes, pārsteigumu, bet arī ticību — liels pravietis ir nācis mūsu vidū ...

Vienots, notikumiem bagāts, dramatiski spriegs ir leģendārais stāstījums par Jēzus ciešanām un nāvi. Jūda Iskariots, viens no mācekļiem, nodod Jēzu augstākajiem priesteriem par 30 sudraba gabaliem. Sirdsapziņas mocīts, Jūda atdod naudu un pakaras. Priesteri ved Jēzu pie zemes pārvaldnieka Poncija Pilāta, lai tas viņu sodītu. Nekādu vainu neatradis, Pilāts grib Jēzu atbrīvot, bet priesteri neapmierināti sauc: «Sit viņu krustā!» Golgātas kalnā Jēzu sit krustā kopā ar diviem slepkavām. Kad Jēzus, sāpēs kliegdams, mirst, zeme trīc, akmens kalni plīst, svētie no kapiem ceļas augšā.

Evaņģēliju fragmenti, no četriem evaņģēlijiem izveidotais Kristus ciešanu stāsts ir pirmie latviešu valodā iespiestie prozas teksti, kuros izmantoti dažādi mākslinieciskie līdzekļi: saistošs, dažviet drama-

[1] Līdzība (kr. притча, vāc. *die Parabel*) — pamācoša rakstura stāsts.

tisks sižeta risinājums, kurā atklājas spilgti tēli, tiešā runa, tēlaina valoda, salīdzinājumi.

Tādi elementi sižetā kā neparastība, brīnumi, fantastika, hiperbolizētas, pārdabiskas cilvēku īpašības atgādina folkloras sacerējumus. Viens no Bībeles avotiem arī ir austrumu tautu, īpaši senebreju folklora. Baznīcas tēvi (agrīnā kristietisma ideologi), tautas sacerējumus rediģēdami, tos piemērojuši reliģisko uzskatu paušanai.

Jēzus aicina cilvēkus būt iecietīgiem. Cilvēku mīlestība Jēzus tēlā kāpināta vislielākā mērā — kā parasti tautas daiļradē. Baznīca leģendāro tēlu pārvērtusi ar prātu netveramā pārdabiskā būtnē. Skaistajā līdzībā par kviešiem un nezālēm tīrumā tēlaini atklāta dzīves likumība: ne pēc katras nepareizas rīcības seko sods, bet cilvēkam par saviem darbiem un nedarbiem jāatbild vienmēr, ja ne citiem cilvēkiem, tad savai sirdsapziņai. Evaņģēlijos Jēzus šo līdzību izmanto, stāstot par pasaules galu, pastaro tiesu, kad Dievs šķiros cilvēkus.

No četriem evaņģēlijiem izveidotā Kristus ciešanu un nāves stāsta titullapa evaņģēliju un epistulu grāmatā (1587. g.).

Nevācu psalmi un dziesmas (1587). *«Vndeudsche Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge..»* Jau A. Bīlenšteins sakarā ar luterāņu rakstu 300 gadu atceri šīs grāmatas jauna izdevuma ievadvārdos (1886) norāda, ka latviešu valodā tulkoto dziesmu pamats ir Rīgas vācu dziesmu grāmata, kura pirmoreiz izdota 1530. gadā, pēc tam daudzreiz atkārtota. J. Straubergs, izpētījis latviešu un vācu dziesmu krājumus, salīdzinājis tekstus, secina, ka latviešu 1587. gada grāmata veidota pēc vācu 1559. gada izdevuma.

Pirmās dziesmu grāmatas ir reizē agendas, t. i., tajās atspoguļota dievkalpojumu kārtība jeb norise, ievietoti visi tie teksti, kurus garīdznieks izpilda dziedošā balsī, koris vai draudze atbild. Kā jau konstatējām, šo sacerējumu aizsākumi atrodami latīņu valodā sastādītajos reliģiskajos katoļu tekstos iepriekšējos gadsimtos. Dziesmu tematikā saskatāmas trīs galvenās līnijas: 1) izklāstīti

katehisma galvenie gabali — baušļi, tēvreize, ticības apliecība, lūgsnas; 2) atspoguļota Kristus leģenda — dzimšana, ciešanas, nāve, augšāmcelšanās; 3) izmantotas reliģiskas himnas (Dāvida psalmi) no Bībeles.

Dziesmu idejiskā saturā izceļas Dieva un cilvēka pretstats. Atkal un atkal skan Dieva slavinājumi visos aspektos. Cilvēks ar saviem spēkiem vien nevar atbrīvoties no grēku nastas, ar katru dienu tā aug lielāka, baida arī neizbēgamās nāves šausmas. Vienīgā cerība, vienīgais glābējs (pestītājs) — Kristus. Žēlastības, palīdzības lūgumi skan visās dziesmās. Skarot sabiedriskās attiecības tiešā veidā, nepārprotami pausta feodālo kungu ideoloģija, piemēram, aizlūgumos par ķēniņu, hercogu, visiem laicīgajiem kungiem, kas paša Dieva ielikti, lai pēc viņa prāta algotu labos un sodītu ļaunos. Vairākām dziesmām un lūgsnām pievienotas arī notis.

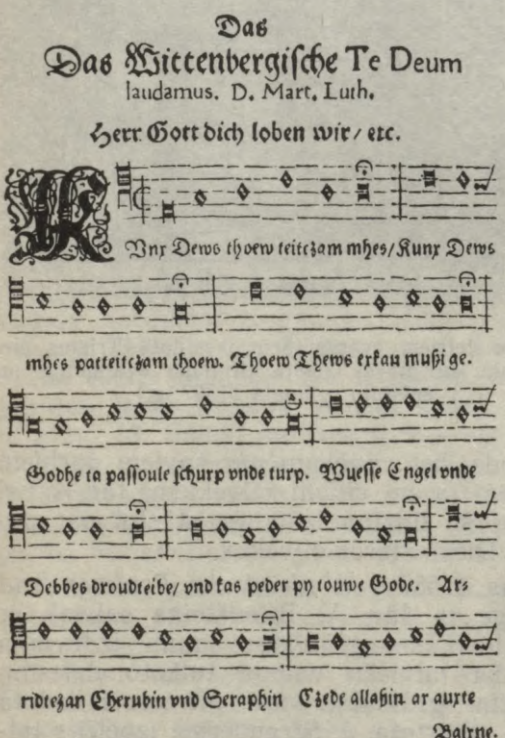
Das
Das Wittenbergische Te Deum
laudamus. D. Mart. Luth.
Herr Gott dich loben wir / etc.
Vnx Dews thoew teitczam mhes / Kunx Dews
mhes patteitczam thoew. Thoew Thews exkau mußi ge.
Godhe ta passoule schurp vnde turp. Wuesse Engel vnde
Debbes droudteibe / vnd kas peder py touwe Gode. Ar-
ridtezan Cherubin vnd Seraphin Czede allaßin ar auxte
Balxne.

Lappuse nevācu dziesmu grāmatā (1587. g.)

Visās literatūras vēstures grāmatās rakstīts, ka baznīcas dziesmas līdz K. Fīrekeram sacerētas bez ritma un atskaņām. Ticamāku atzinumu izvirzījis literatūras vēsturnieks K. Kārkliņš: pirmās dziesmas rakstītas toniskajā vārsmošanas sistēmā, t. i., rindā noteikts akcentu skaits, bet neakcentēto zilbju skaits var būt dažāds. Akcentētās zilbes parasti saistās ar aliterāciju. Toniskā vārsmošanas sistēma raksturīga senajai vācu dzejai. Pēc tās parauga rakstījuši tulkotāji arī latviešu valodā.[1]

Kā piemēru K. Kārkliņš min arī Nikolaja Ramma dziesmu par baušļiem (sacerēta 1530. gadā, iespiesta 1615. gadā) (sk. tekstu nākamajā lpp.).

Grāmatā «Nevācu psalmi un dziesmas» ievietotas pavisam 58 dziesmas, no tām 28 M. Lutera sacerētas. A. Bīlenšteins noskaidrojis arī to dziesmu autorus, kas tekstā nav atzīmēti. Apmēram puse no pirmās grāmatas dziesmām saglabājās vēl 19. gadsimta otrās puses dziesmu grāmatā.[1]

---

[1] Sal. *Kārkliņš K.* Tīri tonisks pantmērs latviešu dzejā. — Fišbaha, 1948.

NO szírdes dúbben buus tŏ́w títczet
Vńde Déwam wénam kálpŏ̊th
Ta Góde búus tŏ̊w pírmack méckleth
vnd tá wárde wélt nepemínnet
Sweetăs déńăs Déwe wárde wálkŏ̊th
to búus tŏ̊w tŏ́uwam Déwam kálpoth

Ja tŏ́w nu gír ýsten títczibe
Thó búus tŏ̊w rádith czour mílibe
Théwe vnde Máthe czénan túrreth
nénokouth nédcze lóulibe párloust
Né szodcz ótram nédcz lécibe dod
népattes préttib túake.

Luterāņu grāmatu tulkotāji. Kā lasāms katehisma ievadvārdos, visu triju grāmatu tulkošanu sācis Dobeles mācītājs Johans Rīvijs, bet *«negaidītas un ātras aiziešanas dēļ no šīs bēdu pasaules nevarējis pilnīgi pie gala tikt un drukā nākt»*. Tulkošanas darbu līdz galam novadījuši četri citi Kurzemes hercogistes mācītāji: Kristiāns Mike Iecavā, Baltazars Lembreks Tukumā, Gothards Reimerss Bauskā, Johans Vegmanis Saldū. Viņi arī parakstījuši ievadvārdus 1586. gada 10. oktobrī Bauskā.

Grāmatu tekstā norādīts, ka Kristus ciešanu stāstu un divas dziesmas tulkojis G. Reimerss. Par citu mācītāju veikumu norādījumu trūkst. Nozīmīgi ir J. Strauberga pētījumi, pēc kuriem grāmatās ievietotie teksti nākuši no Rīgas. Pirms aiziešanas uz Dobeli J. Rīvijs strādājis par palīgmācītāju (apmēram 1545.—1553. g.) Rīgas Jēkaba baznīcā. Šai laikā Jēkaba baznīcas virsmācītāja J. Eka vadībā tapusi Jēkaba baznīcas rokasgrāmata. Aiziedams no Rīgas uz Dobeli, J. Rīvijs paņēmis līdzi rokasgrāmatas norakstus un izmantojis luterāņu grāmatu sastādīšanā. Minētie Kurzemes mācītāji droši vien rediģēja un pārstrādāja agrākos tulkojumus. 1586.—1587. gada trīs izdevumi kopā arī ir tāda rokasgrāmata.

Ne vien grāmatu titullapas, bet arī nodaļu un atsevišķo tekstu virsraksti, enhiridija ievadvārdi rakstīti vācu valodā. Tātad grāmatas

[1] *Becenbergers A., Bīlenšteins A.* Latviešu dziesmas, kas Kurzemē un Zemgales baznīcās Vidzemes daļā tiek dziedātas. — Jelgava, 1886, XXIX, XXX lpp.

paredzētas vācu mācītājiem. Arī hercoga pavēlē padomniekam S. Henningam uzdots iespiestās grāmatas izdalīt hercogistes baznīcām. Mācītāju uzdevums — ar šo grāmatu palīdzību mācīt latviešu zemniekiem paklausību. Kā redzējām, tiešā veidā šī doma pausta baznīcas dziesmās, arī katehismā. Ievada vārdos mācītāji uzsver, ka latvieši ir māņticīgi, stūrgalvīgi ļaudis, tie valdāmi, pārmācāmi ar stingru roku. Viens no mācības līdzekļiem — ar hercoga rīkojumu sagādātās grāmatas.

Pirmo grāmatu rakstība un valoda. Pirmās grāmatas latviešu valodā iespiestas ar gotiskajiem burtiem (visvairāk to jaunākajā paveidā — fraktūrā), t. s. vecajā ortogrāfijā. No mūsdienu viedokļa 16. gadsimta rakstība tik neveikla, nekonsekventa, kļūdaina, ka izlasīšana sagādā grūtības.

Valodnieks A. Augstkalns konstatē šādas pirmo rakstu iezīmes: neapzīmē garos patskaņus, *ie* nešķir no *e*, neapzīmē mīkstinātos līdzskaņus, nešķir balsīgos un nebalsīgos svelpeņus un šņāceņus, vispār līdzskaņu apzīmējumos nav kārtības, īso gala patskaņu vietā bieži *e*.[1] Valodnieki tomēr saskata rakstībā zināmu vienību, kas veidojusies ilgākā laikā.

Pirmie tulkotāji pārcēluši tekstus latviešu valodā vārdu pa vārdam, tālab nav neviena garāka teikuma bez kļūdām. Valodnieki 16. gadsimta grāmatu valodu dēvē par *«pirmo latviešu rakstu valodu»*. Tā veidojusies Rīgā. Rakstītāji mācījušies valodu no latviešiem, kas runāja vidusdialektā. Šo tradīciju turpināja autori nākamajos gadsimtos.

Rīgas luterāņu rokasgrāmata (1615). Trīs luterāņu grāmatas — dziesmas, katehismu, evaņģēliju un epistulu fragmentus izdeva pirmais Rīgas grāmatu iespiedējs Nikolajs Mollīns 1615. gadā.

No ārzemēm ataicinātais amata meistars Mollīns kļuva par Rīgas pilsētas grāmatu iespiedēju 1588. gadā. Ar īpašu Polijas karaļa privilēģiju tika noteiktas Rīgas grāmatu iespiedēja tiesības un pienākumi. Savas darbības laikā (1588—1625) Mollīns iespiedis daudz darbu vācu un latīņu valodās, latviešu valodā — tikai rokasgrāmatu. Turpmāk arī latviešu grāmatas iespieda Rīgā. Rokasgrāmatas evaņģēliju un epistulu daļā, katehismā tie paši teksti, kas pirmajā izdevumā 16. gadsimtā, atšķirīgs ir dziesmu krājums.

Tās uzkrājušās visā 16. gadsimtā. Par to liecina arī dažās vietās uzrādītie autori un sacerēšanas laiks, piemēram, N. Ramma dziesma par desmit baušļiem — 1530. gadā, J. Eka dziesma par Caharija sludinājumu — 1535. gadā, slavas dziesma — 1537. gadā. Salīdzinājumā ar 1587. gada izdevumu it īpaši palielinājies regulārā dievkalpojuma daļā neietilpstošo dziesmu skaits. 1615. gada izdevuma dziesmu daļai izmantoti maz pārveidoti Jēkaba baznīcas rokasgrāmatas teksti.

Grāmatniecības vēsturnieki pēc netiešiem norādījumiem secina, ka Rīgas 1615. gada grāmatas jau nonāca dažu latviešu lasītāju rokās.

---

[1] *Augstskalns A.* Veclatviešu rakstu apskats: — Rakstu krāj. Rīgas Latv. b-bas Zinību komis., 1930, 20. krāj., 102. lpp.

* *
*

16. gadsimtā latviešu valodā tulkoti un iespiesti dievkalpojumos nepieciešamie teksti — katehisms, baznīcas dziesmas, fragmenti no Bībeles. Būtībā tā ir vēlākajos gadsimtos daudzkārt izdotā rokasgrāmata.

Nozīmīgs ir jau pats latviešu valodā iespiestas grāmatas tapšanas fakts 16. gadsimtā. Rīgā dzīvojošie latvieši bija pilsētas dzīvē tik nozīmīgi, ka valdītājam slānim viņi bija jārespektē, jārīko dievkalpojumi un jādod grāmatas viņu dzimtajā valodā. Tā kā pirmās grāmatas tapa Rīgā, tad vidusdialekts, kurā runāja Rīgas latvieši, kļuva par rakstu valodu. 16. gadsimtā iedibinājās latviešu literatūras tradīcija, kas attīstījās turpmākajos gadsimtos.

Latviešu grāmatu rašanās saistījās ar vēsturiskajiem apstākļiem. Arī Latvijā atbalsojās tā ideoloģiskā cīņa, kas risinājās Rietumeiropā un Viduseiropā. Baznīcas reformatoru rakstiem vajadzēja aktivizēt tautas masas garīgā ziņā. Taču, kad feodāļi paši kļuva par protestantiem, viņi jauno mācību un rakstus izmantoja savās interesēs.

No latviešu dzīves 16. gadsimta un 17. gadsimta sākumā grāmatās neatspoguļojas nekas, taču latviešu valodā bez garīdznieku starpniecības kļuva pieejamas kristietisma idejas ar to pozitīvi un negatīvi vērtējamiem aspektiem, kļuva pieejama citu tautu ilglaicīgi uzkrātā pieredze un atziņas. Mākslinieciskо vērtību (tēli, dramatisms sižetā) mazina neizkoptā valoda.

Ir ziņas, ka atsevišķi Rīgas latviešu brālību vadītāji pratuši lasīt un rakstīt jau 15. gadsimta beigās, taču vairumam latviešu 16. gadsimtā šo iemaņu nebija. Pirmās grāmatas arī adresētas garīdzniekiem. Tikai 17. gadsimta sākumā stāvoklis mainījās — Rīgas latviešu vidē jaušama neliela lasītpratēju grupa.

LITERATŪRA

Baltu valodu teksti, prof. J. Endzelīna izraudzīti. — R., 1936.

Becenbergers A., Bīlenšteins A. Latviešu dziesmas, kas Kurzemes un Zemgales baznīcās Vidzemes daļā tiek dziedātas. — Jelgava, 1886.

Bičolis J. Vecākās latviešu literatūras hrestomātija. — R., 1933.

Enhiridions: M. Lutera Mazais katķisms, no vācu valodas pārtulkots. — R., 1924.

Günther A. Altlettische Sprachdenkmäler in Faksimiledrucken. — Heidelberg, 1929, Bd. 1.

Latviešu teksti XVI un XVII gadsimtā. — Rīga; Liepāja, 1967, 1.

Вольтер Э. А. Латышский катехезис 1585 года. — Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии Наук, 1915, т. 94, № 2, с. 1—47.

Apinis A. Pirmo zināmo latviešu grāmatu 450 gadi padomju grāmatzinātnes gaismā. — Karogs, 1975, Nr. 11, 156.—161. lpp.

Arbuzovs L. Piezīmes par 16. gadu simteņa vecākajiem latviešu literatūras pieminekļiem. Visagrākie rokraksti latviešu valodā kopš 1558. gada. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1920, Nr. 1, 34.—48. lpp.
Arbuzovs L. Reformācijas kustība latviešu starpā. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1921, Nr. 8, 829.—841. lpp.
Augstkalns A. Dažas 16. gs. Rīgas raganu un burvju prāvas ar latviešu fragmentiem. — Grām.: Tautas vēsturei. — R., 1938, 167.—197. lpp.
Augstkalns A. Mūsu vecie raksti. — Grām.: Filoloģijas materiāli. — R., 1933, 41.—58. lpp.
Augstkalns A. Pirmie latviešu teksti un grāmatas. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935, 2, 21.—40. lpp.
Augstkalns A. Veclatviešu rakstu apskats. — Rakstu krājums. — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komis., 1930, 20. krāj. 92.—137. lpp.
Biezais H. Ein neugefundener Text des lettischen Vaterunsers aus dem 16. Jahrhundert. — Nordisk Tidskrift för Bok-och Biblioteksväsen, 1955, Nr. 2, s. 47—54.
Blese E. Latviešu rakstniecības pirmais piemineklis — 1585. g. izdotais latviešu katķisms. — Dzintars, 1918, Nr. 1, 61.—69. lpp.
Blese E. Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. — R., 1929, 1. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII—XVI gs.).
Feodālā Rīga. — R.: Zinātne, 1978.
Draviņš K. Altlettische Schriften und Verfasser. — Lund, 1965.
Kārkliņš K. Tīri toniskais pantmērs latviešu dzejā. — Fišbaha, 1948.
Rusovs B. Livonijas hronika. — R., 1926.
Straubergs J. 1615. g. dziesmu hronoloģija. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1934, Nr. 12, 534.—543. lpp.
Straubergs J. Johans Rīvijs. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1933, Nr. 9, 133.—139. lpp., Nr. 10, 276.—384. lpp.
Straubergs J. 1586. g. latviešu katķisma avoti un tulkošanas laiks. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1935, Nr. 9, 151.—162. lpp.
Straubergs J. Latviešu rokas grāmatas 350 gadi. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1936, Nr. 5/6, 471.—480. lpp.
Straubergs J. Latviešu pirmās dziesmu grāmatas. — R., 1936.
Straubergs J. Vecā Rīga. — R.: LVI, 1951.
Zanders O. Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. Pirmās Rīgā iespiestās grāmatas 1588—1625. — R.: Zinātne, 1988.
Zeids T. Feodālisms Livonijā. — R.: LVI, 1951.

3. RELIĢISKO RAKSTU PAMATTIPU IZVEIDOŠANĀS UN LAICĪGO RAKSTU SĀKUMI

(17. gadsimtā un 18. gadsimta pirmajā pusē)

Vēsturiskie apstākļi. Vēsturnieki 17. un 18. gadsimtu dēvē par vēlā feodālisma laikmetu Latvijā. Administratīvi Latvijas teritorija bija sadalīta Polijas, Zviedrijas un Krievijas starpā. Saimnieciskās un sabiedriskās dzīves attīstību kavēja biežie kari. Dzimtbūšanai raksturīgā šķiru struktūra — dzimtkungi un dzimtļaudis, kāda bija

izveidojusies jau Livonijā, 17. gadsimtā saglabājās, agrāk iegūtās dzimtkungu privilēģijas nostiprinot ar likumdošanas aktiem, piemēram, «Gotharda privilēģiju» (1570), «Kurzemes statūtu» (1617). Latgalē saimnieciskā dzīve nīkuļoja, garīgajā sfērā nostiprinājās katolicisms, vācu muižnieki pārpoļojās. Attīstītu feodālo tiesību krājums — «Lietuvas statūts» (1629) kļuva par juridisku pamatu dzimtzemnieku ekspluatācijai.

Visvairāk izmaiņu risinājās zviedru pārvaldītajā Vidzemē (1621—1710), kad 17. gadsimta beigās Zviedrijas finansiālā stāvokļa uzlabošanas nolūkā Vidzemē izdarīja muižu redukciju; $^5/_6$ muižu pārgāja valsts īpašumā. Tomēr tajās par nomniekiem palika agrākie muižnieki, arī zemniekus no dzimtbūšanas neatbrīvoja. Zviedrijas valdība, cenzdamās aktivizēt zemniecības kārtu, arī Vidzemē veicināja baznīcu un skolu celtniecību.

Zviedru iestādes enerģiski sekmēja luterānisma izplatīšanos, lai stiprinātu karaļa varu pašā Zviedrijā un tās iekarotajās provincēs. Šai sakarā izveidoja baznīcas pārvaldi — virskonsistoriju ar tai pakļautām konsistorijām un apakškonsistorijām; baznīcas augstāko ierēdņu posteņus — ģenerālsuperintendents, superintendenti, prāvesti. Šīs iestādes un amatpersonas pārzināja ne vien baznīcas, bet arī nedaudzās slimnīcas un skolas, vispār kārtoja kultūras jautājumus.

Pēc latviešu amatnieku un zvejnieku iniciatīvas 17. gadsimta otrā pusē skolas radās Rīgas priekšpilsētās. Gadsimta beigās Rīgā darbojās kādas astoņas latviešu skolas ar 20—30, reti 100 skolnieku katrā. Tajās mācīja ne vien baznīcas dziesmu dziedāšanu, katehismu un lasīšanu, bet arī rakstīšanu, gadsimta beigās — rēķināšanu. Tātad auga Rīgas latviešu kultūras līmenis.

Kurzemes hercogistes skolu pārbaudes protokolos atzīmēts, ka latviešu bērni varējuši mācīties Jelgavas, Dobeles, Liepājas skolās. Trūkst ziņu, ka skolas būtu bijušas zemnieku bērniem hercogistes laukos, kā arī Latgalē. G. Mancelis spredikos enerģiski mudina:

> *«Ja tev Dievs tik daudz dēvis, ka tu vari tavu bērnu likt skolā iet, laid tev nerūp tā nauda, ko tu par viņu izdod... jā, dažu labu arāja dēlu Dievs par mācētāju und baznīcas kungu cēlis jir.»*

Mancelis laikam raksta par pilsētas latviešiem un skolām.

17. gadsimta beigās Vidzemē bijis ap 80 skolu. Tās nebija skolas mūsdienu izpratnē. Bērnu mācīšanai izmantoja zemnieku mājas, rijas. Par skolotājiem darbojās vācieši — lauku amatnieki, bijušie muižu kalpotāji, invalīdi, kas prata lasīt. Vēsturnieki konstatējuši arī latviešu tautības skolotājus, piemēram, Gribiešu Jānis Rubenē, Vēdzeļu Kaspars Matīšos. Skolās mācīja katehismu, dziedāšanu, Bībeles stāstus, lasīšanu. Daudzās draudzēs skolu nebija, muižnieki, vairums mācītāju nerūpējās par to iekārtošanu, zemnieki bija trūcīgi. Arī Vidzemē galvenais zināšanu apguves veids zemnieku sētās bija mājmācība. Kaut arī apmācībā bija daudz trūkumu, tomēr salīdzinājumā ar gadsimta sākumu zemnieku zināšanu līmenis pieauga.

Sludinātājiem bija vajadzīga reliģiskā literatūra tautai saprotamā valodā. 17. gadsimtā ar dažiem izņēmumiem latviešu valodā rakstīja tikai Baltijas vācu mācītāji. Parastā viņu dzīves gaita bija šāda. Pirmo mācību viņi guva mājās no tēva, jo kļuva par tradīciju, ka dēls turpināja tēva darbu sludinātāja amatā, pēc tam mācījās vietējās skolās (Rīgā, Jelgavā) un studēja teoloģiju Vācijas augstskolās. Pēc izglītības iegūšanas (dažkārt arī studijas nebeiguši) viņi kādu gadu darbojās par mājskolotājiem muižnieku ģimenēs vai arī tūliņ tika iecelti mācītāja amatā. Tā kā studiju laikā viņi iepazinās ar literāro dzīvi Vācijā un, darbojoties literatūras laukā, galvenokārt tulkoja, tad latviešu rakstos ienāca arī kāda atblāzma no vācu literatūras. 17. gadsimtā un 18. gadsimta sākumā latviešu rakstniecībā darbojās ap trīs desmiti rakstītāju. Plašāk raksturosim tos autorus, kas latviešu literatūras attīstībā devuši kaut ko jaunu.

Sakarā ar Ziemeļu kara (1700—1721) postījumiem, badu un sērgām 18. gadsimta pirmajos gadu desmitos ekonomiski sabiedriskajā dzīvē valdīja sastingums, apsīka arī grāmatu rakstīšana un izdošana. Saimnieciskajai dzīvei atjaunojoties, arvien lielāku varu ieguva muižnieki. 17. gadsimtā grāmatu izdošanu rosināja centrālās varas iestādes, bet 18. gadsimta pirmajā pusē šāda rosinājuma pietrūka, muižnieki interesējās tikai par zemnieku ekspluatācijas pastiprināšanu. Mācītāji samierinājās ar 17. gadsimtā tapušo reliģisko grāmatu rediģēšanu un papildināšanu. Atkārtotos izdevumos iznāca katehisms, luterāņu rokasgrāmata, it īpaši baznīcas dziesmas. Daži pietiski noskaņotie Vidzemes muižnieki izdeva grāmatas privātā kārtā; piemēram, pēc Valmiermuižas īpašnieces M. E. Hallartes pasūtījuma iespieda Jauno derību (1730). Bībeles otru izdevumu (1739) rediģēja mācītāji pietisti.

Nacionālo pretrunu izpausmes raksturīgs piemērs literatūrā bija vācu sabiedrības izturēšanās pret latviešu tautības mācītāju Vilhelmu Šteineku (1681—1735) pēc viņa dzejoļa publicēšanas. Šteineks studējis teoloģiju Kēningsbergas universitātē un strādāja par mācītāju Tukumā (1712—1735). Sakarā ar hercoga Ferdinanda kāzām 1730. gadā Šteineks publicēja atsevišķā izdevumā (uz četrām lappusēm) vācu valodā garāku dzejoli, kurā, izmantojot antīkos mitoloģiskos tēlus, stāsta par Kurzemes zemnieku *«asaru maizi»*, par muižniecības cenšanos saglabāt verdzības važas.

Citēsim pāris pantu A. Birkerta latviskojumā:

Kurzeme:

Ak, netraucējiet tikai mani manās bēdās vien,
Kurām es sevi ziedojusi jau kopš senudien!
Ļaujiet man palikt pie manas asaru maizes.
Ak, ak, es nabaga zemes stūrītis!
Mans valdnieks, tēvs Ferdinands, mani aizmirsis
Un diemžēl dusmās par mani tam nav vairs nekādas raizes.
Mana nelaime tāli un plaši visapkārt pa zemi briest.
Ak, netraucējiet tikai mani manās bēdās vien!

Alaconija (Nevaldāmā):

Kas, kas te paceļ galvu?
Nožēlojamā zeme!
Ko mana roka tver un vāc,
To neizraus hercogs Ferdinands nekāds.
Man gatavs ir jau plāna uzmetums,
Tā ir tev verdzība kā mūža piederums:
Par velti nopūlies tu savās bažās,
Tev jāpaliek un paliksi tu manās važās.

Dzejoļa dēļ Šteinekam bija jāstājas konsistorijas tiesas priekšā 1735. gadā un jāsaņem sods — atstādināšana no amata uz četrām nedēļām.[1]

RELIĢISKA SATURA RAKSTI

GEORGS ELGERS
(ap 1585—1672)

G. Elgers sarakstījis reliģiska satura grāmatas un sastādījis poļu-latīņu-latviešu vārdnīcu. Viņš dziesmās pirmais sāk izmantot atskaņas, pirmais no toniskā sāk pāriet uz sillabotonisko vārsmojumu. Elgers izveidojis arī savu ortogrāfijas sistēmu.

Elgers dzimis Valmierā luterāņu ģimenē. Mācoties Rīgas ģimnāzijā, viņš pārgāja katoļu ticībā. Tālāk Elgers apguva izglītību katoļu mācības iestādēs dažādās vietās — Braunsbergā (tag. Braņevo), Polockā, Ņesvižā; jezuītu ordenī uzņemts 1607. gadā Viļņā. Kā katoļu priesteris viņš sāk darboties jau 1615. gadā Rīgā, vēlāk Cēsīs, Ilūkstē, Jelgavā.

Kad zviedri 17. gadsimta 20. gadu sākumā ieņēma Vidzemi un katoļu priesterus izraidīja no Vidzemes, Elgers ieradās Braunsbergā.

Mūža otrā pusē Elgers darbojās par katoļu priesteri Smoļenskā, Oršā, ar 1637. vai 1638. gadu — Daugavpilī. Latgale kopš Livonijas kara laika (1561) atradās Polijas pakļautībā. Par katoļu ticības izplatīšanu zemnieku vidū rūpējās jezuīti. Elgers dažus gadus Daugavpilī bija jezuītu kolēģijas priekšnieks. Viņš tulkoja latviešu valodā dievkalpojumiem nepieciešamos evaņģēliju fragmentus, dziesmas, katehismu. Domājams, ka sakarā ar Elgera pedagoģisko darbu Daugavpils skolā tapusi viņa vārdnīca. Daži literatūras pētnieki izteikušies, ka Elgers varētu būt latvietis.

Literārā darbība. Elgers rakstībā izmanto gotiskos burtus, pārņemot tos no poļu rakstiem. Dažiem līdzskaņiem Elgers atradis parocīgus apzīmējumus, piemēram: ligatūra β=š; ʒ̇ jeb ʒ́=ž;

---

[1] *Birkerts A.* Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās. — R., 1927, 107.—122. lpp.

cʒ=č, dʒ=dz. Tomēr ne vienmēr viņš tos lieto. Turpretim patskaņu rakstība ir neērta, sevišķi garuma apzīmējumi. Vispār Elgera rakstība ir stipri nekonsekventa, īpaši vārdu galotnēs patskaņi bieži rakstīti aplam (*Musa deniská maiza dôd mums ßoden* — mūsu dienišķu maizi dod mums šodien).

Pirmā Elgera publicētā grāmata ir *«Geistliche Catholische Gesänge...»* (1621) («Garīgas katoliskas dziesmas...»).[1] No tālākā virsraksta redzams, ka pamatā ir kāds senāks vairāku autoru dziesmu krājums.

Tematiski dziesmas ir galvenokārt par Dieva dēlu Kristu pēc Bībeles sižetiem. Jūsmīgi apdziedāta Kristus piedzimšana, guldināšana silītē, jo liels dārgums nācis pasaulē. Gudrie no austrumu zemes ierodas pie jaunpiedzimušā, pielūdz viņu un bagātīgi apdāvina. Plaši apdzejota arī Kristus nāve, viņa ciešanas pie krusta staba. Visās dziesmās apliecināta cilvēka atkarība no Kristus žēlastības. Elgers krājumā ievietojis arī dziesmas par dievmāti.

Dziesmu formālajā izveidē pirmoreiz latviešu valodā rakstītajā dzejā redzami mēģinājumi izmantot noteiktu pantmēru un atskaņas, piemēram, šīs vārsmas varam izlasīt daktilā un trohajā:

Nā byſtat wayrs to wālne nedz nàwe,
Ekßan winie rôke wyſs^c léte ſtàwe,

Jambs:

Cour touw^e ſwāte pedzimßen/
Död mums kunx labb^e dzygoßen/

Parasti noteikts pantmērs nav izturēts dziesmas visās vārsmās, konsekvences nav arī atskaņu lietojumā. Vienā no Kristum veltītajām šūpļa dziesmām iekļuvis latviskais «līgo»:

Wen^c Jumprouw ir Dewe dāte dzimde
denaius Précatês tûs bārninte ar
lyxme dzédaßen Ligo/ ligo bārnins
ligo ligo bārnins ar lyxme dzedaßen.

[1] Grāmata (nepilnīgs eksemplārs) glabājas Viļņas universitātes bibliotēkā, tās mikrofilma — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā.

Elgera krājuma otrā izdevumā (1673) ievietotas agrākās, kā arī citas dziesmas, kuru nav pirmajā izdevumā. Saturā tāpat dominē Kristus temats.

Atskaņas no reālās dzīves saklausāmas dziesmā *«Psalm 78. Deus, Venerunt gentes»* («78. psalms. Dievs, ir nākušas tautas»). Bībeles teksta dievs bargi soda izraēliešu (ebreju) ļaudis par novēršanos no viņa dotajiem likumiem. Elgera dziesmā bezdievīgie ir iekarotāji, kas mierīgo iedzīvotāju mantu izārda kā mežacūkas, posta baznīcas, priesterus vajā, cilvēkus kauj bez žēlastības:

Assins kā vdenstrauma taek
Vnd newaid kas tôs baeddre lek.

Dziesmas autors nevēlas samierināties kristīgās mīlestības garā, viņš prasa atmaksu, atriebšanu par netaisno asins izliešanu:

Addod tems átkal septiniekart
Ko te mums darra ár niknu pratu.

Dziesmā jūtam Bībeles svinīgo stilu, Dāvida dziesmām raksturīgo ritmu, vietumis arī pantmēru, atskaņas, latvisku izteiksmi:

Baedz begdams iau nezin pattes /
Kuria maeżża seuw patwerses.

Nav izdevies noskaidrot, vai šī dziesma bijusi arī krājuma pirmajā izdevumā, jo Viļņā atrastajā eksemplārā nav visu lapu.

Salīdzinot abus izdevumus, otrā vērojami tikai nelieli koriģējumi leksikā un ortogrāfijā. Gan saturā, gan mākslinieciskajā izveidē šis izdevums jau tālu atpaliek no K. Fīrekera, kura dziesmas nāk klajā apmēram tai pašā laikā.

Elgera tulkotie evaņģēliju fragmenti iespiesti grāmatā *«Evangelia toto anno singulis Dominicis et festis diebus juxta antiquam Ecclesiae consuetudinem in Livonia Lothavis praelegi solita»* («Evaņģēliji visām gada svētdienām un svētku dienām, kurus saskaņā ar veco baznīcas ieražu ir parasts lasīt priekšā Livonijas latviešiem») 1672. gadā. Kā noskaidrojis K. Draviņš, evaņģēliju fragmenti tulkoti ap 1638.—1640. gadu.[1]

Tāpat kā luterāņu tulkojumā evaņģēliju fragmentos iestarpināts Kristus ciešanu stāsts *(«Passio Domini»)*, kas sakopots no četriem evaņģēlijiem. Salīdzinot 1640. gada rokrakstu ar grāmatu 1672. gadā, valodas koriģējumi, tāpat kā dziesmās, nelieli.

1672. gadā iespiests arī Elgera tulkotais katehisms — *«Catechismus seu brevis institutio doctrinae Christianae quinque capitibus comprehensa in gratiam gentis Lothavicae»* («Katehisms jeb kristīgās mācības īss izskaidrojums, piecās nodaļās ietverts par labu latviešu tautai»). Gan kompozīcija (5 nodaļas), gan skaidrojumi liecina par sakaru ar 1585. gada katehismu. Protams, Elgers raksta labākā valodā.

---

[1] Evangelien und episteln ins lettische übersetzt von Georg Elger./Hrsg. von Kārlis Draviņš. — Lund, 1961, S. 15.

Elgers ir viens no tiem autoriem, kas 17. gadsimta pirmajos gadu desmitos sāk pāriet uz sillabotonisko vārsmojumu, meklē latviešu rakstiem skaidrāku izteiksmi, taču viņa lietotie rakstības paņēmieni neizplatījās. Literatūrvēsturiski nozīmīgs ir Elgera dziesmu pirmais izdevums (1621), kaut arī trūkst ziņu, vai tas rosinājis citus dziesmu rakstītājus.

GEORGS MANCELIS
(1593—1654)

Salīdzinot ar agrākajiem autoriem, G. Mancelis ievērojami uzlaboja feodālo laiku literāro valodu un ortogrāfiju, pirmais sarakstīja sprediķus latviešu valodā un arī vāciski latvisku vārdnīcu.

Mancelis dzimis Zemgalē, tagadējā Dobeles rajona Augstkalnē, kur viņa tēvs bija mācītājs. Georgs mācījās Jelgavas latīņu skolā, Rīgas Domskolā, studēja teoloģiju vairākās Vācijas augstskolās (1611—1615). Kaut gan augstskolu Mancelis neesot beidzis, hercogs iecēla viņu par mācītāju Vallē (tag. Stučkas rajonā) (1615—1620). Šai laikā (1619) publicēts Manceļa traktāts *«Meditatio theologistoricophysica de terrae motu»* («Teoloģiski vēsturiski fizikālas pārdomas par zemes kustību»). Tālāk seko garš virsraksts un pats apcerējums sešās nodaļās (50 lpp.) vācu valodā.

Mancelis izklāsta ne vien sava laika ortodoksālo demonoloģisko viedokli, ka zemestrīce ir velna uzsūtīta, bet, atsaucoties uz vairāku zinātnieku atzinumiem, dod arī šās dabas parādības cēloņu skaidrojumu tā laika zinātnes līmenī. Jau Aristotelis (4. gs. p. m. ē.) mācījis, ka zemes slāņos ieslēgtais gaiss un tvaiki, kad tie ar spēku cenšoties izlauzties, bet tiekot spiesti atpakaļ, satricinot zemi. Dancigas profesors B. Ķekermanis (16., 17. gs.) secinājis, ka zemestrīces nerodoties tādos apvidos, kuros zemes slāņi esot blīvāki, tajos mazāk tukšu vietu. Aplūkojot zemestrīces teoloģiskā aspektā, Mancelis nonāk pie «pirmskustinātāja». Dabaszinātnieku paustajiem uzskatiem varētu būt taisnība, bet ticīgajam cilvēkam esot jāiet tālāk, jāsaskata visu dabas parādību radītājs un pirmcēlonis — Dievs.

Traktāts liecina, ka Mancelis interesējies par dažādu zinātņu sasniegumiem, nav samierinājies tikai ar ortodoksālās baznīcas skaidrojumiem. Pievērsties Latvijā neparastajai dabas parādībai, tās cēloņu noskaidrošanai Manceli ierosinājusi zemestrīce, kas bijusi jūtama Zemgalē (1616)[1].

Dažus gadus Mancelis spredikoja Sēlpilī (1620—1625, tag. Jēkabpils raj.), tad pārcēlās uz Tērbatu (1625) par vācu draudzes virsmācītāju un prāvestu. Kad 1632. gadā zviedri nodibināja Tērbatas universitāti, Manceli iecēla par teoloģijas profesoru. Pēc hercoga aicinājuma, gan nelabprāt, Mancelis 1637. gadā atgriezās Zemgalē un kļuva par hercoga galma mācītāju.

---

[1] *Svelpis A.* «Aristoteļa domas nemaz nav tik absurdas.» — Lit. un Māksla, 1983, 12. aug.

Luterāņu rokasgrāmata. *«Lettisch Vade mecum. Handbuch / darinnen folgende sechs Stücke begriffen...»* («Latviešu «Nāc ar mani.» Rokasgrāmata, kurā ietverti šādi seši gabali...», 1631) ir Manceļa sastādīts krājums. Tajā pirmoreiz parādās apzīmējums *«Rokasgrāmata» (Handbuch)*, kas attiecināts uz visām grāmatas daļām — evaņģēlijiem un epistulām ar Kristus ciešanu stāstu, baznīcas dziesmām un Lutera mazo katehismu. Pirmoreiz Mancelis no vācu avotiem tulkojis un dramatiskajam Kristus ciešanu tēlojumam pievienojis ne mazāk dramatisko antīkā vēsturnieka Jozefa Flāvija vēstījumu par Jeruzalemes izpostīšanu. Izsalkušie un izslāpušie ebreji, kas Lieldienu svētkos bariem saplūduši Jeruzalemē, sīvi cīnās pret romiešu karavadoņa Tita pulkiem.

Pirmoreiz arī no Bībeles tulkota un krājumā iespiesta *«Zīraka gudrības grāmata»*, kurā tēžu veidā nosodīti netikumi un mācīti tikumi ģimenes locekļu, draugu, kungu un kalpu attiecībās.

Rokasgrāmatas priekšvārdos Mancelis kritiski vērtē līdzšinējos rakstītājus latviešu valodā, ieteic pareizu izrunu mācīties, klausoties, kā zemnieki runā. Manceļa tulkojums ir ievērojami skaidrāks, saprotamāks nekā agrākajās grāmatās. Ortogrāfijā Mancelim jau lielāka noteiktība un konsekvence. Viņš šķir divskani *ie* no patskaņa *e*, šauro *e* no platā *e*, pareizi atzīmē patskaņus vārdu galotnēs, patskaņu garumu apzīmē ar *h*, izšķir mīkstinātos, balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus.

Mancelis, dzīvodams un darbodamies Zemgalē, par latviešu rakstu valodas pamatu ņēmis šā novada valodu. Te bija labāk saklausāmas vārdu galotnes nekā Rīgā. 17. gadsimtā par latviešu rakstu valodas uzlabošanu domāja arī citi autori, piemēram, G. Elgers, J. Reiters, taču lielāku nozīmi ieguva Manceļa ieteiktie rakstības paņēmieni.

Tālākajos gadu desmitos rokasgrāmata nāca klajā atkārtotos izdevumos, ievērojot Manceļa labojumus valodā un ortogrāfijā. 17. gadsimta 70. gadu sākumā izdotajā rokasgrāmatā kā atsevišķa daļa ievietots mācītāja H. Kleinšmita sarakstītais lūgsnu krājums ar titullapu latviešu valodā — *«Latviešo pātaro grāmata, uz katras sen dienas jīr gaidīts, bet nu caur dieva žēlastību sagaidīta, und visiem latviešiem, katri rakstu prot un lasit māk, par labu sataisīta»* (1672, 17. gadsimtā pirmā grāmata, kas jau ar virsrakstu adresēta latviešu lasītājiem). Kurzemes superintendents H. Ādolfijs, sagatavodams rokasgrāmatas izdevumu hercogistei *(«Vermehretes Lettisches Handbuch»*, 1685), titullapā norāda, ka pie šās grāmatas strādājuši G. Mancelis un K. Fīrekers. Rokasgrāmata izdota arī nākošajos gadsimtos.

Spredikļi

Luterāņu baznīcā spredikļis ir galvenā draudzes pamācīšanas forma. Kompozicionāli tas sākas ar citātu no evaņģēlijiem. Pēc tam

citātā paustā doma paskaidrota arī ar piemēriem no reālās dzīves, dažkārt tālu aizvirzoties no izejas teksta Bībelē. Tādējādi spredi̧kos atspoguļojas sava laika dzīve.

Mancelis sarakstīja latviešu valodā pirmo spredi̧ku grāmatu — «*Langgewünschte Lettische Postill*» («Ilgi gaidītā latviešu spredi̧ku grāmata», 1654). Spredi̧kos ir citāti no tiem pašiem Bībeles tekstiem tādā pašā secībā kā jau pirmajā evaņģēliju fragmentu izdevumā (1587). Tāda sistēma saglabājās arī citu autoru sarakstītajās spredi̧ku grāmatās gadsimtiem ilgi, pieļaujot variācijas skaidrojumos.

Reliģisko uzskatu izpausme. Sekojot Bībelei, Mancelis skaidro, ka Zeme, debess, Saule, Mēness, zvaigznes, jūra, zvēri putni — viss esošais Dieva radīts. Dzīvā un nedzīvā daba, tās eksistence esot galvenais pierādījums Dieva esamībai. Dievs tēvs, Dievs dēls, Dievs svētais gars esot viens Dievs trīs izpausmes veidos. Sevišķi dēls Jēzus esot nabago dievs. Jau viņa dzimšanas laikā apkārt stāv tikai nabaga ļaudis. Un vēlāk:

> «*... Jēzus Kristus no tiem augstiem kungiem ienīdēts, izgānīts, gūstīts, saistīts, apsūdzēts, šausts und pēc pī krustu piekalts und nokauts kļuva.*»

Viņš ir piedošanas, līdzcietības, labsirdības Dievs. Kaut arī «*jūso grēki tik sarkani kā asinis būtu*», Dievs var apžēlot, cilvēkam tikai jāprot atgriezties, laboties.

Stāstot par pasaules galu, Bībelē norādīts, ka zīmes būs redzamas pie Saules un Mēness, jūra kauks. Parafrazējot šo tekstu, Mancelis izvērš pērkona negaisa tēlojumu:

> «*Tās debess dažareiz deg kā uguns, šauda kā ar gariem šķēpiem, brākš kā lielas bisas; dažereiz top īten kā liels karš redzēts ... Kādi vētri und auka dažereiz ceļās, und pērkoņi rīb, un zibiņus met, to redzam und dzirdam mēs ar lielu izbail ... Redzi, te visi jir zīmes, pī katriems mums būs nomanīt, ka tā pastara diena nākdama nāk und jo dienas, jo tuvāke pī mūsiems durviems klaudzena.*»

Tanī pašā spredi̧kī pastarais gals baida cilvēkus:

> «*Ļaudis būs, katri no lielas izbailes und bēdāms nezinās, kur tiems būs remdēties und palikt; dažs no lielas izsamisināšanas pats nāves darīsies. Cits noskumis no lielāms bēdāms galvu nokāris staigās, und nevar drošu und priecīgu sirdi jemties.*»

Spredi̧kos spilgti izpaužas pasaules duālistisks skatījums. Dieva pretstats ir Velns, abu starpā risinās nepārtraukta cīņa. Velns godīga saimnieka laukā bārsta «*niknu zāl, kokaļas, mārnakas und citu slimu sēklu starp kviešiem*». Jūtams, ka arī šinī teikumā Mancelis kuplina Bībeles tekstu — Jēzus stāstīto līdzību, kurā ienaidnieks iesēj kviešu tīrumā «*niknu zāli*».

Morāles un sadzīves jautājumi. Mancelis strostē sliņķus. Tie ir slaistoņi, dienaszagļi, kas rokas tur visu dienu azotē, saulē izstie-

pušies, gozē slinkos kaulus. Iznākumā — staigā noplīsuši, strebj plānu putriņu un domā par zagšanu. Mancelis mudina darba devējus un darītājus ievērot pretējās puses intereses:

«Pī maizes strādā dažs svīzdams, pī darbu grib viņš sasalt.»

Kad nu tāda slinka saime *«apsirgst»*, ar kādu sirdi maizes devējs lai kopj? Vēl bargāk Mancelis aprāj darba devējus:

«Daži saimnieki top atrasti, katri savu saim niknāki tur nekā savus bezprātīgus lopus; gan tie grib, ka saimei būs līdz pillam strādāt, bet tie negrib tai līdz pillam und kā pieder, ēst un dzert, und algu lapprāt dot. Top tā saime nevesela, tad liek tie to gulēt kā kādu suni, izdzen to no istabas und nevēl tai to siltumu, ne le vēl, ka tie tai būtu kādu ūdens lāsīt jeb alus surbīt priekšā cēluši. Ne tā, mani bērni, ne tā...»

Skarot kungu un zemnieku attiecības, vairākkārt atgādināts, ka pēc Dieva lēmuma kungiem jāklausa, tie jāgodā:

«Tu esi dzirdējis, ka Dievs pats tos kungus ieceļ: tāpēc būs tev arīdzan no Dieva puses tos cienīt, ne vien no sirds, bet ir no ārenes parādi tavu godu tavam kungam.»

Mancelis asi nosoda nevēlamas paražas zemnieku dzīvē, kritizē žūpību. Kāzās iet nav grēks,

«...tomēr nepiedzeries kā cūka, nerunā ar nemazgātu mut, neizlaisti Dieva dāvanu, necel dumpi, bet ēdis un dzēris pateic Dievam, celies pī laiku augšām und ej sētā. Und protais kaunu.»

Pareizu dzīves veidu, pareizus uzvedības principus varot apgūt, regulāri ierodoties baznīcā. Uz turieni jāved arī bērni. Mancelis noraida bērnu mācīšanu ar tautasdziesmu palīdzību, vēršas pret Jāņu svinēšanu pēc senajām tradīcijām.

Katram apzinīgi jāpilda savs pienākums, kā to Dievs uzticējis:

«Tu konings, lielskungs, muižnieks, muižaskungs, tiesnes, rātskungs, sogi, pilskungs, es tev esmu augstu amatu uzticējis, lielā godā cēlis, kā esi tu tavā godā turējies, kā esi tu tos ļaudis valdījis, kādu tiesu esi tu izdevis, arīg esi tu dāvanas jēmis und tiesu grozījis?»

Tālāk vēl minētas citas kārtas — mācītāji, saimnieki, saimnieces, saime, kalpi.

Tātad Mancelis aicina apzināties savus pienākumus feodālajā sabiedrībā. Ikvienas kārtas cilvēks saistīts ar citiem cilvēkiem, par saviem darbiem vai nedarbiem viņam jāatbild. Cilvēka sabiedriskā esamība (vieta sabiedrībā) argumentēta ar Dieva gribu, Dieva lēmumu, taču svarīgs arī pats fakts — apzināties sevi kā sabiedrības locekli. Pienākumu nepildīšana attieksmē pret citiem sabiedrības locekļiem tiek sodīta. Mancelis visbiežāk baida ar Dieva sodu, taču

198 Am fünfften Sontage

Jesus dewe faweem Mahzekleem zittu Liedsibu/ und fatzija: Ta Debbesses-Wallstiba gir ka kahds Zillwähx/ katters labbu Sähklu us fawu Tierumu sehja. Bett kad tee Laudis ghulleja/ nahze winja Eenaideneex/ und sehja nicknu Sahl starrpan teem Queescheem/ und ghaja nohsi. Kad nu ta Sahl augha/ und Auglus nesse/ tad attraddahß arridsan ta nickna Sahle. Tad ghaja tee Kallpi py to Namma-Tähwu/ und fatzija/ Kungs/ negg essi tu labbu Sähklu us tawu Tierumu sehjis? No kurrenes tad rohdahß ta nickna Sahle? Wings fatzija us teem: To gir taß Eenaideneex darrijis.

Lappuse no G. Manceļa sprediķu grāmatas (1654. g.).

minēta arī morālo sankciju augstākā forma — sirdsapziņas sods: ja arī tevi neviens nav apsūdzējis, savu sūdzētāju tu nes savā *«azotī»*.

Minētie piemēri no sprediķiem stāsta par Manceļa laika sabiedrības struktūru, pretrunām, paražām. Minēsim vēl dažus gadījumus no feodālo laiku dzīves. Kungs muižā bija ieinteresēts, lai zemnieka saimniecība pilnīgi neizputētu, tālab pavasarī aizdeva sēklu. Mancelis brīdina zemniekus — aizņemoties domāt par to, kā rudenī parādu atdos: *«Lēta jemšana, bet grūta maksāšana.»* Zemniekam jāapzinās sava kārta, jānēsā tādas drēbes, kas viņa kārtai piederas. Daži zemnieki negribot vairs uzvalku darināt no mājās austas vadmalas, bet tīkojot pēc angļu drānas. Arī ēdiena izvēlē jāievēro savs sabiedriskais stāvoklis:

«Neesi tu, mans bērns, tik kārs, kā šinīs laikos dažs dara; ir pati saime, Dievam žēl, nezina, kā tā gribās mielojama. Tad tai kāposti, zirņi, putra neir gan pi maizes, piens, sviests, pūtelis neir gan, vēl gaida uz speka jeb citu miesas gabalu... Jem tu, saku es, par labu und esi ar mieru, ko Dievs tev liek priekšā celt.»

Vēsturisku notikumu atspoguļojums. Mancelis raksta par Livonijas un poļu-zviedru karu, tēlo kara šausmas — karavīru nežēlību, badu, slimības. Daži piemēri:

«Dievs sūtīja mums tādu badu, ka viens cilvēks otru ēde.. Dievs sūtīja mums mēri, ar to viņš mums tā aicenāja, ka mēs redzējām cilvēkus šurp un turp ceļa malā aizpulušus, sunis, vilki und zvēri tos ēde; nebij neviens cilvēks, kas cilvēku apraka. To vēl daž labs vecs cilvēks piemin.»

Iepretim minētajiem kara radītā posta tēlojumiem uz lappuses baltās malas Mancelis atzīmējis — *«Anno 1601»* un *«Anno 1602»*, tātad tā noticis poļu-zviedru kara laikā. Līdzīga rakstura atzīmes ir miera

dienas spredikī, kur stāstīts par Livonijas karu, kas bijis vēl baismīgāks.

Drausmīgs ir arī viduslaiku sodu tēlojums. Apsūdzēto *«ar skriteli»* lauza, *«ar karstām tangām»* plosa, pie staba piekaļ un ar dūmiem nomaitā, sārtā dzīvu sadedzina.

Spredikļu valoda un izteiksme. Spredikļi uzrakstīti sulīgā valodā, izmantota zemnieku vidē saklausīta leksika, izteicieni. Minēsim dažus: *«kā sijāt apsijāts»*, *«teciņus tecēja»*, *«nākdama nāk»*, *«atbaru bērt»*, *«ej sētā»*, *«ar vārdu sakot»*, *«rokas turēt klēpī»*, *«dažs labs»*, *«mazs padoms esots»*, *«ar kurkstošu vēderu iet»*, *«atnes ikkatrs, kas pie rokas»*. Bieži Mancelis izmanto mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus — epitetus, salīdzinājumus, izvērstus salīdzinājumus, metaforas, piemēram:

> *«... tas baznīcas kungs krāsni saka Dieva vārdu, kā skaldīt skalda ...»*
> *«... tagad tev vēl dusmas sēž tavā sirdī dūres resnumā ..»*
> *«Dažs liekās tik gudrs esots, ka viņš no lielas gudrības dzirdētu, kad vēzis škauda.»*
> *«Mazai pelei arīdzan ausis.»*

Tiešuma iespaidu rada katrā spredikī atrodamās uzrunas: *«mīļi draugi»*, *«mans draugs»*, *«mans bērns»*, *«cilvēks, redzi»*, *«dzirdīg tu tēvs, tu māte»*. Vietumis saklausāms īpašs prozas ritms:

> *«Citam šurp und turp acis skraida, skatīdamies uz otru, kas tam labi jeb nelabi klājās. Cits baznīcā nācis, paušās ar jauniem svārkiem, zābakiem, blaveriem, sakšām un tā projām. Cits, kad uz Dieva vārdu būs klausīties, tērzē ar otru no citām lietām. Cits, kaktā aptupies, snauž und gul krākdams. Cits domā, ciek viņš todien grib apdzert und kā viņš, zirgu izmīdams, otru pievilt grib. Saki nu man tu, kā var tas cilvēks ar tādu sirdi, baznīcā būdams, Dieva vārdu paturēt?»*

Minētie un citi izteiksmes līdzekļi sekmē dzīvu, uzskatāmu tēlojumu, kas Manceļa spredikos diezgan bieži nomaina sausās vispārīgās frāzēs izklāstīto reliģisko didaktiku. Balstoties Bībeles stilā, Mancelis dažviet tēlainību paplašina. Kaut vēl stipri vispārināti, viņa spredikļi spēj ierosināt pārdzīvojumu.

Mancelis spredikļus rakstījis apmēram divdesmit gadu. Nav zināms, kādus vācu literatūras paraugus viņš izmantojis, taču, kā liecina latviešu sadzīves un vēsturisko notikumu tēlojumi, kā arī tautā noklausītā valoda, nozīmīgs ir bijis paša Manceļa ieguldījums. Ka citi mācītāji gaidījuši grāmatas parādīšanos, liecina virsraksts *(langgewünschte)*, kā arī grāmatas sākumā ievietotie apsveikumi dzejas formā. Spredikļu grāmatas atkārtoti izdevumi nāca klajā vēl četras reizes (1699, 1746, 1769, 1823). Teksta un ortogrāfijas koriģējumi sākās tikai ar grāmatas trešo izdevumu 1746. gadā. Pēc Manceļa Dundagas mācītājs J. Bankavs sarakstīja nākamo spredikļu grāmatu — *«Latviski svētdienas darbi ...»*, kas Kurzemē kļuva vispopulārākā. 18. gadsimtā tai bija pieci izdevumi, pirmais — 1725. gadā.

KRISTOFORS FĪREKERS
(aptuveni 1615—1685)

K. Fīrekers ir labs latviešu valodas pratējs, savācis materiālus latviešu vārdnīcai un gramatikai, tulkojis Bībeles tekstus; īpaši nozīmīga Fīrekera darbība dzejas laukā.

Biogrāfiskās ziņas par viņu trūcīgas. Domājams, ka Kristofors ir Neretas (tag. Stučkas rajonā) mācītāja Kristjāna Fīrekera dēls, mācījies Tērbatas ģimnāzijā, 1632. gadā iestājies Tērbatas universitātes teoloģijas fakultātē. Iespējams, ka Fīrekera interesi par latviešu valodu modinājis Mancelis, kas minētajā gadā sāka strādāt par profesoru. Fīrekers universitāti nav beidzis, jo rakstos tiek dēvēts par teoloģijas studentu.

17. gadsimta 50. gados Fīrekers mācījis latviešu valodu no Vācijas iebraukušajam Dobeles mācītājam H. Ādolfijam, kas ar 1661. gadu iecelts par Kurzemes superintendentu. Ādolfija sastādītās rokasgrāmatas un latviešu gramatikas priekšvārdos stāstīts par Fīrekera veiksmi dzejā, par viņa savāktajiem materiāliem gramatikai. Baznīcas vēsturnieks K. L. Tečs raksta, ka Fīrekers precējies ar turīgu un brīvu latviešu zemnieka atraitni Dobeles apkārtnē. Mūža beigu posmā trieka paralizējusi dzejnieka roku un valodu. Slimības laikā *«neuzticamas rokas»* izvazājušas viņa rakstus. Dziesmas Fīrekers rakstīja apmēram trīs gadu desmitus, sākot ar 17. gadsimta 50. gadiem.

Baznīcas dziesmas

17. gadsimta pirmajā pusē dziesmu grāmata bija viena no rokasgrāmatas sastāvdaļām. Tāpat kā citu daļu, arī dziesmu grāmatas izcilākais veidotājs 17. gadsimta pirmajā pusē bija Mancelis. Pēc J. Strauberga atzinuma, 1587. un 1615. gada izdevumos dziesmas tulkotas burtiski, vārdu pa vārdam, bet Mancelis ieviesa loģisko tulkojumu, t. i., centās izteikt vācu teksta domu latviskā vārdu sakopojumā. Tiešām, salīdzinot tās pašas dziesmas tulkojumu divos pirmajos dziesmu krājumos ar Manceļa tekstu, tas ir ievērojami skaidrāks, saprotamāks ne vien konsekventākās ortogrāfijas dēļ, bet arī no izteiksmes viedokļa. Radikālas izmaiņas dziesmas formālajā izveidē radās 17. gadsimta otrā pusē, kad nāca klajā Fīrekera tulkojumi.

Pirmoreiz Fīrekera 54 dziesmas iespiestas Rīgā 1671. gada dziesmu grāmatā, Ādolfija rediģētajā rokasgrāmatā — *«Vermehretes Lettisches Handbuch»* («Paplašināta latviešu rokasgrāmata») 1685. gadā — 158 Fīrekera dziesmas. Ja tām pieskaita ritmiski uzrakstītās lūgsnas, Fīrekers sacerējis ap 180 dziesmu, galvenokārt pēc vācu paraugiem.

Dziesmu tematika. Fīrekera dziesmas saistās ar visu baznīcas gadu — Ziemsvētkiem, gadu maiņu, Lieldienām, Vasarsvētkiem. Fīrekers rakstījis grēku sūdzēšanas, slavas un pateicības, rīta un vakara,

kā arī bērniem piemērotas dziesmas. Dažkārt autors aizvirzās tīri didaktiskā sfērā: piemēram, dziesmā *«Ar Dievu sāc, ko gribi sākt»* nosodīta pļāpība, liekulība, lišķība, viltība, slinkums, nesaticība, lepnība. Cilvēkam dzīvē jābūt pacietīgam, izpalīdzīgam, sātīgam, godprātīgam, labvēlīgam pret mazākajiem ļaudīm. Kā pašā dziesmā teikts, *«šās divi desmits mācības... tu gribi labā ziņā likt»*.[1] Par tuvumu dzīvei liecina arī tautas parunu iestarpinājumi dziesmā:

laid kasās, kam tā āda niez,
ir citiem zobi, kas māk kost,
ikviens gan sakās esots draugs,
kas tik daudz der kā pillams trauks.

Centrālais tēls Fīrekera dziesmās ir Dievs, sevišķi Jēzus Kristus. Sekojot vēstījumam evaņģēlijos, apdziedāta visa viņa dzīve — dzimšana, ciešanas, nāve, augšāmcelšanās, uzbraukšana debesīs. Mudinot uz paklausību Dievam un kungiem, Mancelis spredikos baida klausītājus ar bargā Dieva dusmām un elles šausmām. Fīrekers cenšas iežēlināt ar Kristus ciešanām, aicina zemoties tā Kunga priekšā, pielūgties. Viņa uzskati attīstās piētisma virzienā. Ar savām ciešanām, nāvi Jēzus glābis cilvēkus, kas no dzimšanas grēcīgi, lemti pazušanai:

Tu nāves jūrā peldēj's;
Tā mūsu grēkus deldēj's.
(«Ak! šķīstais Dieva jēriņš»)

Tikai ar Dieva palīdzību cilvēks spējot pretoties ļaunajam:

Tas velns ar nāv'in grēku,
Tie krit caur tavu spēku.
(«Es grēcīgs cilvēciņš»)

Par līdzīgiem tematiem rakstīja, līdzīgus uzskatus izteica dzejotāji pirms Fīrekera. Viņa novatorisms izpaužas sillabotoniskajā vārsmošanas sistēmā, atskaņu izmantošanā, valodas plūdumā, tēlainībā.

Dziesmu mākslinieciskā izveide. G. Elgers bija pirmais, kas mēģināja dzejot sillabotoniskajā vārsmojumā (1621). Fīrekera dzejā šī sistēma jau konsekventi īstenota. Pēc L. Bērziņa pētījumiem viņš izmantojis tautas dziesmām raksturīgos pantmērus — trohaju un daktilu, bet visvairāk jambu, jauktus pantmērus (trohaju un jambu). Salīdzināsim pirmo pantu Lutera sacerētajā himnā *«Dievs kungs ir mūsu stipra pils»* Manceļa un Fīrekera tulkojumā.

Mancelis:

Viena stipra pils ir mūsu Dievs,
Viens labs ierocs in bruņas.
Tas izpestī mūs no visām bēdām,
Kas mums nu ir uzgājušas:

[1] Fīrekera un Manceļa dziesmu fragmenti citēti pēc Ādolfija rokasgramatas.

Ein ander Abend-Lied. C. F.

In ſeiner eigenen Melodey.

Redſ/ ſchi Deena jaw pa gallam/ Wiſſahm Mallahm Deewa Gohds tohp nodſeedahts: Winna Wahrdu teikt in ſlaweht/ Ne buhs kaweht/ Kam ween Mehle/ kam ween Prahts.

2. Deews tas Sardſinſch wiſſu-labbajs/ irr muhs glabbajs/ Ne kahds Launums bij muhs kohſt/ Winſch muhs gehrbis/ winſch muhs barrojs/ Preekſch mums karrojs/ Wiſſu Nelaim greeſis nohſt.

3. Winſch pee Dwehſeles muhs ſwehtijs/ Schkihſtijs/ wehtijs/ Mums bij ſkaidreem Graudeem buht/ Salloht/ augt/ us augſchu zerreht/ Leeti derreht/ Augſtus neſt/ in ſwehteem kluht.

4. Tapehz mehs nu arri ſteidſam/ Tewi teizam/ Swehtihts irr taws ſwehtajs Wahrds: Deews/ taws Wahrds/ kas leels pahr leeku/ Mums dohd Preeku/ Tas irr muhſahm Sirdim gahrds.

5. Tawu Wahrdu gribbam ſlaweht/ Us to ſtahweht/ Tas muhs muhſcham ne peewils: Winſch irr ſwehts; es eſmu grehzigs: Winſch irr ſpehzigs: Deews/ taws Wahrds irr muhſa Pils.

6. Tawâ Wahrdâ eſſim duſſeht/ Gribbam kluſſeht Sawu Dwehſel: palihdſ Deews/ Ka mehs dſeedam tew bes Breeſmas Gohda-Dſeeſmas/ Rihtâ ſweiki zehlufchees.

K. Fīrekera vakara dziesma «Redz, šī diena jau pagalam...»

Tas vecs ļauns ienaidnieks
No sirds dusmo,
Liels spēks in viltība
Viņa briesmīgas bruņas ir,
Virs zemes neir otrs tāds.

Fīrekers:

Dievs Kungs ir mūsa stipra pils,	a
Kur bēdās varam tverties:	bc
Augsts palīgs, kas mūs ne pievils,	a
Pie kā mēs varam ķerties.	bc
Tas briesmīgs ienaidnieks,	d
Kam grēka darīt prieks,	d
Tas gādā nakt' un dien'	e
Uz ļaunu viltu vien:	e
Kas var priekš viņa glābties?	fg

(Ar burtiem šeit norādītas vienzilbīgās, divzilbīgās, krusteniskās un blakus atskaņas.)

Fīrekera pantā ir mērķtiecīgāka tēlainība, lasītāja uzmanības centrā izvirzās loģiski saistīti trīs tēli (metaforas) — *pils, palīgs* un *ienaidnieks*. Pils nav tikai apbrīnošanai, bet patvēruma devēja bēdās, tā ir tāds palīgs, kas nepievils, vēl pastiprinājums — *«pie kā mēs varam ķerties»*. Mancelim palīga vārdu aizstāj ierocis un bruņas, kas izpestī no bēdām; tas neskan tik iespaidīgi kā *«palīgs, kas nepievils»*. Manceļa tekstā par velnu neskaidrību rada sestā rinda *«No sirds dusmo»* — velns it kā dziļi apvainojies? Fīrekeram šajā rindā pavisam cita doma — velnam prieku sagādā ļauni, grēcīgi darbi. Manceļa vārsmās ir četri darbības vārdi, neizteiksmīgais *«ir»* atkārtojas trīs reizes. Fīrekeram — desmit darbības vārdu, trīs reizes atkārtojas *«varēt»*. Gan no tēlainības, gan ritma viedokļa Manceļa veidotais pants ir statisks, nedzīvs. Fīrekera tēlos jūtam kustīgumu, dinamismu, iespējamību. It īpaši stingri ievērotais jamba pantmērs sekmē valodas plūdumu, rada pacilājošu, cerīgu iespaidu. Atskaņas sasaista visas vārsmas stingrā vienībā. Visa dziesma (četri panti) Manceļa tulkojumā šķiet kā neapstrādāta materiāla kaudze, Fīrekeram — estētiski veidota celtne. Ar sīkiem valodas koriģējumiem Fīrekera tulkojums ievietots vēl 20. gadsimtā izdotajās dziesmu grāmatās.

Sakarā ar šo dziesmu F. Engelss par Luteru rakstīja, ka viņš *«sacerēja tekstu un melodiju tam uzvaras pārliecības caurstrāvotajam korālim, kas kļuva par 16. gadsimta «marseljēzu»»*[1]. Šāda intonācija jūtama arī latviskajā tulkojumā, ko Fīrekers veicis pirms trīssimt gadiem.

Fīrekers izmantojis dažādas panta formas (no 4 līdz 14 rindām pantā), dažādas atskaņu kombinācijas. Veiksmīgi tēli ir daudzās dziesmās. Par Kristus mācību Fīrekers raksta:

Tu rīta zvaigzne, Jēzus Krist,
Mums gribi atspīdēt;
Ar tavu gaismu pie mums mist,
To Dieva sēklu sēt,
Dod sirdi paturēt.
(«Tu rīta zvaigzne, Jēzus Krist»)

Metaforas — rīta zvaigzne, gaisma, sēkla — izteic Kristus mācības cildenumu.

Mūsdienu skatījumā Fīrekera dziesmu tēlainība dažkārt kļūst neestētiska. Kristus ciešanas tēlotas ar tādiem izteicieniem kā *«viss asinaiņš notraipīts»*, *«pie krusta gauži staipīts»*, *«sašausts itin jēls»*, *«kā tārpiņš lokās»*. Gadās, ka vienā pantā mijas itin jauki tēli ar naturālistiskiem. Šādā izteiksmē atspoguļojas viduslaiku cilvēka domāšana, reliģisko tēlu konkrēta izpratne. Tādi paraugi bija vācu dzejā, pirms Fīrekera tāpat rakstīja arī Mancelis.

No dzīvās latviešu valodas, no tautas dziesmām Fīrekers mācījies dzejas vieglumu, raitumu. Ka tautas dziesmas viņu ietekmējušas, par to nepārprotami liecina daudzie deminutīvi, piemēram,

[1] *Engelss F.* Dabas dialektika. — R., 1979, 27. lpp.

dziesmā *«Dzied, mīļa sirds, bez briesmas»: silīte, cilvēciņš, puisēniņš, bērniņš, jēriņš, dvēselīte, eņģelīši, mēlītes, spēlītes.* Visi minētie deminutīvi, sablīvēti vienā pantā, rada salkanību, bet tā tas vienmēr nav. Dziesmā *«Bērniņ mīļais, Dieva stādīts»*, kur emocionālo iedarbīgumu sekmē valodas plūdums, deminutīviem ir īpaša nozīme mīļuma izteikšanai. Dziesma sarakstīta koncentrēti — četri trīsrindu panti; citēsim divus pēdējos, kuros arī atskaņas un atkārtojumi akcentē paustās jūtas:

Klusi, dusi Kristus rokās,
Kas par tevi cietis mokas,
Pestīj's tavu dvēselīt'.
Tevi sarga eņģelīši,
Dieva stiprie sulainiši.
Klusi, dusi, zeltenīt!

Taču Fīrekers iedibina arī negatīvi vērtējamas pantošanas tradīcijas. Dziesmā *«Dievs tēvs iekš debesvalstības»* ceturtais pants sākas ar rindām:

Pasargi mūs, Dievs, allažiņ
Par niknu mācīb', kaun' in grēk'.

Ievērojot ritmu, pirmajā vārdā jāakcentē otra zilbe, otrā rindā trīs vārdi no vietas jāraksta bez galotnēm. Pārstatītais akcents, apostrofēti vārdi saglabājas visā feodālo laiku dzejā.

Dzejas prasmi no Fīrekera mācījušies citi rakstītāji. 18. gadsimta sākumā izcilākais dziesmu autors Vidzemē bija S. G. Dīcs, Kurzemē — B. Bīnemanis. Dziesmu skaits arvien vairojās, radās atšķirīgi teksti Vidzemes un Kurzemes dziesmu grāmatām. Fīrekera dziesmas par paraugiem izmantojuši arī pirmie latviešu tautības dzejnieki.

JĀNIS REITERS
(aptuveni 1632—1697)

Reiters ir viens no nedaudzajiem zināmajiem 17. gadsimta latviešu tautības mācītājiem, turklāt ar augstskolas izglītību. Pēc arhīvu materiāliem Reitera dzīvi un darbību vispirms rekonstruēja vēsturnieks J. Straubergs šā gadsimta 30. gados. Pēc tam atrasti jauni materiāli, izteiktas arī šaubas par viņa tautību.

Nākamā mācītāja tēvs Jānis Jātnieks-Reiters bijis turīgs Rīgas amatnieks, spējis nodrošināt dēlam izglītību Rīgas Domskolā, pēc tam Tērbatas universitātē (1650—1656). Reiters studējis ne vien teoloģiju, bet pievērsies arī citām disciplīnām.

Pēc augstskolas beigšanas un ceļojuma uz Vāciju Reiteru iecēla par mācītāju Raunā (tag. Cēsu rajonā, 1658—1664), kur drīz viņam sākās nesaskaņas ar Raunas muižas pārvaldnieku. Tas sūdzības rakstā izvirza pret Reiteru reliģiska un sociāla rakstura apvainojumus. Viņš piekopjot pagāniskas tradīcijas draudzes dzīvē, atjaunojot katoliskos kulta rituālus, noskaņojot zemniekus pret viņu

kungiem. Nelīdzēja Reitera taisnošanās, viņu atcēla no mācītāja amata (1664)). Darbu nedeva arī Kurzemes hercogs Jēkabs, un sākās klejojumu gadi.

Reiters pabijis Polijā, Vācijā, pārgājis katoļu ticībā, ceļojis arī uz Romu, studējis medicīnu un jurisprudenci. Ir ziņas, ka Reiters pildījis civiltiesību profesora pienākumus Viļņas universitātē (1667). Rīgā Reiters atgriezās 70. gadu sākumā un centās atgūt luterāņu mācītāja tiesības. Zviedrijas karalis Kārlis XI viņu reabilitēja. Taču Vidzemes virskonsistorija vēlreiz pārbaudīja viņa uzskatus; Jēkaba baznīcā Reiteram bija atklāti jānožēlo ticības maiņa un jāzvērē uzticība luterānismam.

Reiteru pieņēma par mācītāju Kokneses (tag. Stučkas rajonā) un Aiviekstes garnizonā (1676). Tā kā garnizonā bija dažādu tautību karavīri, viņam bija jāvada dievkalpojumi zviedru, vācu, somu, latviešu valodā. Drīz vien no Kokneses draudzes muižniekiem ienāca sūdzības, ka Reiters uz nevācu spredikļiem atvilinot ne vien Vidzemes, bet arī Kurzemes zemniekus, ievedot viņus pils baznīcā, kur zemniekiem neesot atļauts iet. Tādējādi rodoties ķildas vāciešu un nevācu starpā. Par Reiteru sūdzējās arī Kokneses lauku draudzes mācītājs. Atbildes rakstā Reiters norādīja, ka zemnieki arī esot karaļa pavalstnieki, nodevas no viņiem prasot, bet par viņu tikumisko audzināšanu neviens nerūpējoties.

Laikā, kad Reiters 1677. gada maijā ieradies Rīgā, izcēlās liels ugunsgrēks. Reiteru apvainoja dedzināšanā un apcietināja. Izmeklēšanā atzina viņu par nevainīgu, bet Kokneses cietokšņa komandants nevēlējās Reitera atgriešanos. Viņa mūža pēdējie gadi aizritēja emigrācijā. Zviedrijas karalis atļāva viņam spredikot kādā somu draudzē Ingrijā. Reiters miris netālu no vēlākās Pēterburgas vietas.

Reitera dzīves gaita liecina, ka viņš bijis apdāvināts vīrs, emocionāli impulsīvs. Pēc saviem uzskatiem sociālos jautājumos viņš bija demokrāts, sociāls cīnītājs. Gan Raunā, gan Koknesē viņš nostājās ekspluatēto zemnieku pusē.

Literārā darbība. Pēc norādījumiem avotos zināms, ka Rīgā iznācis Reitera sastādīts tēvreižu krājums 40 valodās *«Oratio Dominica XL linguarum»*. Atrasts ir šā krājuma otrs izdevums, kas 1675. gadā iespiests Rostokā. Istenībā krājumā ir tēvreizes 42 valodās. Latviešu valodā tēvreizi pārtulkojis pats krājuma sastādītājs, daži formulējumi un vārdu kārtība atšķiras no tradicionālā teksta, piemēram, *«valstība»* vietā ir *«ķēniņa valstība»*.[1]

1664. gadā, gatavojoties Bībeles tulkošanai, 10 mācītāji tika uzaicināti sagatavot tulkojumu paraugus. Reiters nav aicināts, tomēr licis iespiest savu Mateja evaņģēlija tulkojumu (nav saglabājies). Vidzemes konsistorija šādu rīcību nosodīja.

No Reitera sarakstes ar Vidzemes gubernatoru F. Ferzenu uzzinām, ka 17. gadsimta 70. gados Reiters tomēr aicināts tulkot

[1] Faksimiliespiedums ar B. Jēgera ievadu iznācis Kopenhāgenā 1954. gadā.

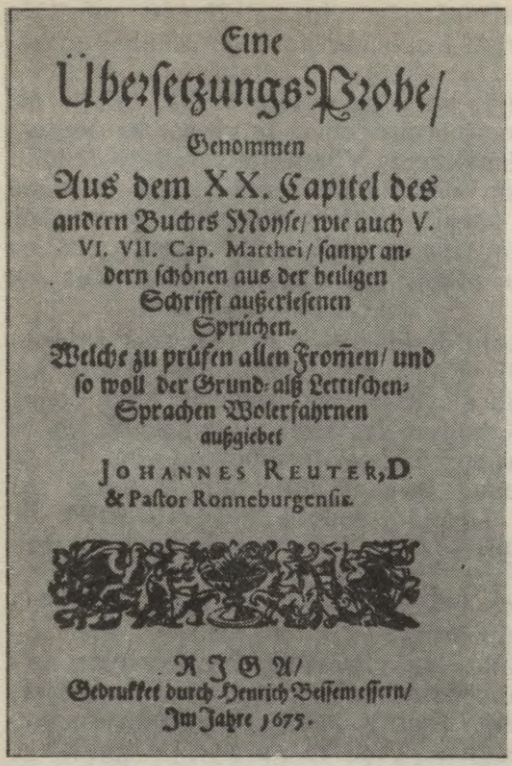
Eine
Übersetzungs-Probe/
Genommen
Aus dem XX. Capitel des
andern Buches Moyse/ wie auch V.
VI. VII. Cap. Matthei/ sampt an-
dern schönen aus der heiligen
Schrifft außerlesenen
Sprüchen.
Welche zu prüfen allen Frommen/ und
so woll der Grund- alß Lettischen-
Sprachen Wolerfahrnen
außgiebet
JOHANNES REUTER, D
& Pastor Ronneburgensis.
RIGA/
Gedruckt durch Henrich Besseme ssern/
Im Jahre 1675.

Titullapa J. Reitera Bībeles tulkojuma paraugam (1675. g.).

Bībeli latviešu valodā. Lai uzskatāmi parādītu savu prasmi, Reiters iespiedis «Tulkojuma paraugu» (*«Eine Übersetzungs Probe»*) 1765. gadā.[1]

Reiters tulkojis fragmentus no kādām 13 Vecās derības un Jaunās derības grāmatām, visvairāk no Mateja evaņģēlija. Šai laikā dominēja tā rakstība, kādu Mancelis iedibināja ar rokasgrāmatas tulkojumu (1631). Reitera rakstība ievērojami atšķiras, piemēram, garos patskaņus viņš norāda nevis ar *h* kā Mancelis, bet ar patskaņa divkāršojumu (*paatarus* — pātarus, *juus* — jūs). Piedēkļu zilbēs un galotnēs garie patskaņi nav atzīmēti (*skolam* — skolām). Uz līdzskaņu (*k, g, l, r*) mīkstinājumu norāda sekojošais *i* burts (*Pukkiäm* — puķēm, *Sogiam* — soģam). Šaurais un platais *e* ir *ä* — izrunājams vienādi plati, kā dažās Kurzemes izloksnēs.

Izteiksmē Reiters dažkārt atkāpies no tradicionālā teksta pat baušļos. E. Gliks vēlāk izdotajā Bībeles tulkojumā otrajā bauslī raksta, ka tā Kunga vārdu nebūs *«velti valkāt»*, bet Reiters atradis labāku izteiksmi *«velti minēt»*. Latviešu valodai piedabīgi Reitera tulkojumā skan divdabis, kur Glikam ir palīgteikums vai cita konstrukcija. Reiters: *«pātarus skaitīdami»*; Gliks: *«kad jūs Dievu lūdzat»*. Reitera stilam raksturīgi arī vārdi ar izskaņām *-tājs* un *-ējs*, piemēram, *«manis ienīdētājiem»*; Gliks: *«kas mani ienīst»*.

Tāpat kā citu 17. gadsimta autoru, arī Reitera tekstā ir ģermānismi, nekonsekvence rakstībā, tomēr pētnieki secina, ka viņa tulkojums ir ievērojami veiksmīgāks nekā Manceļa. Latviešu valodas prasmē un izmantojumā viņš nostājas līdzās Fīrekeram un Glikam.

[1] Brošūru (24 lpp.) atrada Upsalas universitātes bibliotēkā Zviedrijā 1974. gadā. Faksimilā tā no jauna iespiesta un ar B. Jēgera sīku analīzi izdota Stokholmā 1975. gadā. Monogrāfiju «Jānis Reiters un viņa tulkojumi» sarakstījis K. Karulis, izdota 1986. gadā.

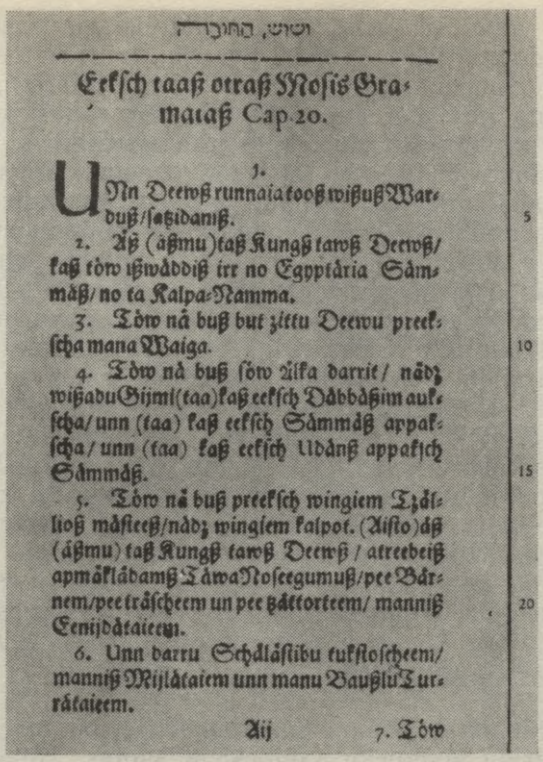

ושוש, החורה

Eeksch taaß otraß Mosis Gramataß Cap. 20.

1.

UNn Deewß runnaia tooß wißuß Warduß/ satzidaniß.

2. Äß (äßmu) taß Kungß tawß Deewß/ kaß tòw ißwäddiß irr no Egyptäria Sämmäß/ no ta Kalpa-Namma.

3. Tòw nä buß but zittu Deewu preekscha mana Waiga.

4. Tòw nä buß sòw Älka darrit/ nädz wißadu Gijmi (taa) kaß eeksch Däbbäßim aukscha/ unn (taa) kaß eeksch Sämmäß appakscha/ unn (taa) kaß eeksch Udänß appaksch Sämmäß.

5. Tòw nä buß preeksch wingiem Tzällioß mästeeß/ nädz wingiem kalpot. (Aisto) äß (äßmu) taß Kungß tawß Deewß / atreebeiß apmäklädamß Täwa Noseegumuß/ pee Bärnem/ pee träscheem un pee tzättorteem/ manniß Eenijdätaieem.

6. Unn darru Schäläſtibu tukstoscheem/ manniß Mijlätaiem unn manu Baußlu Turrätaieem.

Aij 7. Tòw

Lappuse no J. Reitera Bībeles tulkojuma parauga.

Reitera tekstu analīze palīdz noskaidrot dažus minējumus par atsevišķu autoru sakariem. Gliks izmantojis Manceļa un Fīrekera tulkojumus, bet ne Reitera. Vācu autori nereti strādājuši tikai pēc Lutera veiktā Bībeles tulkojuma vācu valodā, Reiters vairāk balstās uz oriģināltekstiem.

Kālab Reiteram neuzticēja Bībeles tulkošanu, kālab Gliks neaicināja viņu talkā? Reitera tulkojums ievērojami atšķīrās no tā, kas veidojies iepriekšējo gadu gaitā. Varēja nepatikt Reitera personiskās īpašības, viņa konfesionālās svārstības, viņa simpātijas zemniekiem.

ERNSTS GLIKS
(1652—1705)

E. Gliks ir mācītāja dēls, dzimis Saksijā Magdeburgas provinces Vetīnas pilsētā, mācījies Altenburgas latīņu skolā un studējis teoloģiju Vitenbergas un Leipcigas augstskolās. Leipcigā Gliks iepazinās ar piētisma uzskatiem. Laika gaitā luterānisms, kas

16. gadsimtā radās kā protests pret katolicisma sastingumu, pats kļuva sauss, dogmatisks. Piētisti prasīja, lai Kristus mācības uztvertu ar sirdi, emocionāli, lai tās ne vien deklarētu, bet arī ievērotu dzīvē. Kaut gan piētismu apkaroja, tam radās sekotāji progresīvi domājošo garīdznieku vidū. Tāds bija arī Gliks.

Pēc augstskolas beigšanas 21 gada vecumā Gliks ieceļoja Vidzemē 1673. gadā reizē ar Johanu Fišeru, ko Zviedrijas karalis aicināja superintendenta, vēlāk ģenerālsuperintendenta amatā. Fišers organizēja Rīgā otru spiestuvi, kas nebija pakļauta pilsētas rātei, viņa vadībā tulkoja, rediģēja un iespieda Bībeli latviešu valodā. Viens no Fišera aktīvākajiem atbalstītājiem un viņa pasākumu īstenotājiem bija Gliks. Viņš iemācījās latviešu valodu, tad atgriezās Vācijā, lai papildinātu zināšanas senebreju un sengrieķu valodās, kurās sākotnēji sarakstīta Bībele. Vidzemē Gliks atgriezās 1680. gadā, strādāja par mācītāju Daugavgrīvā un sāka tulkošanu. Fišers sarakstījis lielu katehismu, kurā reliģiskās pamatmācības plašāk pamatotas ar tekstiem no Bībeles. Šā katehisma otru daļu Gliks tulkojis latviešu valodā, grāmata iespiesta 1680. vai 1682. gadā. Tas Glikam bija sagatavošanās darbs, lai ķertos pie Bībeles. Atklātā, asā rakstura dēļ Glikam radās konflikts ar virskonsistoriju un ģenerālgubernatoru, un mācītāja darbs Daugavgrīvā bija jāatstāj. Konflikta situācijas izraisījās arī vēlāk. Svētrunās Gliks nesaudzējis muižniekus, ja tie nebija ievērojuši morāles normas.

No 1683. līdz 1702. gadam Gliks strādāja par mācītāju Alūksnē. Viņš noorganizēja zemnieku jauniešiem skolas Alūksnē, Apukalnā un Zeltiņos. Šajās skolās apmācītie jaunekļi kļuva par skolotājiem. Austrumvidzemē ļaudis ilgi atcerējās Glika sagatavotos skolotājus.

Literatūras laukā Gliks vēl, šķiet, tulkojis baznīcas dziesmas. Viņš piedalījies rokasgrāmatas sastādīšanā Vidzemei. Pats izcilākais darbs Alūksnes posmā bija Bībeles tulkošana latviešu valodā. Literatūras vēsturnieki raksta, ka Alūksnē Gliks iemācījies krievu valodu un pārtulkojis Bībeli arī krievu valodā, bet tulkojums Ziemeļu kara laikā pazudis. Pēc krievu karavadoņa Šeremeteva pavēles Gliku un viņa ģimenes locekļus kā gūstekņus 1702. gadā aizveda uz Maskavu. Arī te viņš bija aktīvs literatūras un skolu darbinieks līdz mūža beigām.

Bībele

Bībele (grieķu val. *ta biblia* — grāmatas) ir visu kristīgās reliģijas rakstu pirmavots.[1] Tajā ir divas daļas — Vecā derība jeb testaments un Jaunā derība jeb testaments.

[1] Poļu rakstnieks Z. Kosidovskis, balstoties uz daudzu zinātnieku pētījumiem, apcerējis Bībeles tekstu tapšanu, to sakaru ar sava laika dzīvi. Interesanti uzrakstītās grāmatas tulkotas arī latviešu valodā. (*Kosidovskis Z.* Bībeles stāsti. — R.: Zinātne, 1978; *Kosidovskis Z.* Evaņģēlistu stāsti. — R.: Zinātne, 1982.)

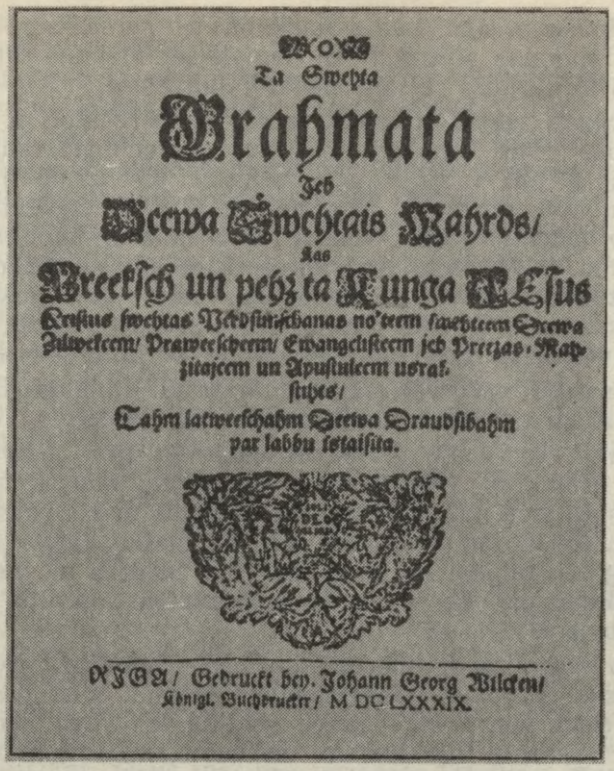

Ta Swehta

Grahmata

Jeb

Deewa Swehtais Mahrds/

Kas

Preeksch un pehz ta Kunga Jesus

Kristus swehtas Vedsimschanas no'teem swehteem Deewa Zilwekeem/ Praweescheem/ Ewangelisteem jeb Preezas-Mahzitajeem un Apustuleem usrakstihts/

Tahm latweeschahm Deewa Draudsibahm par labbu istaisita.

RIGA/ Gedruckt bey. Johann Georg Wilcken/ Königl. Buchdrucker/ M DC LXXXIX.

Bībeles titullapa (1689).

Vecajā derībā ir 39 kanona (gr. *kanon* — likums, mēraukla) un vairākas apokrifu (gr. *apokryphos* — apslēpts) grāmatas. Dažos Bībeles izdevumos apokrifu grāmatas nav ietvertas, bet tieši šīs grāmatas ar fantastiskajiem, dramatiskajiem notikumiem valdzinājušas lasītājus, piemēram, par Makabeju kariem, drosmīgo Judīti. Vecā derība sacerēta senebreju valodā. Bībeles pētnieki sarakstījuši plašu zinātnisku literatūru par šo grāmatu. Īpaši sākot ar 19. gadsimta otro pusi, arheologi atklājuši austrumu seno tautu (sumeru, akadiešu, babiloniešu, asīriešu, persiešu, ēģiptiešu, ebreju) materiālās un garīgās kultūras bagātīgus pieminekļus, pat veselus arhīvus un bibliotēkas, kas ļauj spriest par Bībeles tekstu cilmi un saturu.

Ebreju pirmdzimtene meklējama Mezopotāmijā, kur auglīgajā Eifratas un Tigras baseinā jau 3. gadu tūkstotī p. m. ē. sumeriem bijusi augsta kultūra. Daudzu Bībeles teiksmu, mītu, nostāstu iedīgļi nāk no pirmdzimtenes. Tādi ir stāsti par paradīzi, par pirmajiem cilvēkiem Ādamu un Ievu, par čūsku un dzīvības koku. Teiksmai par ūdens plūdiem līdzīgi vēstījumi atrasti sumeru eposā par Gilgamešu. Daži Mozus grāmatu likumi aizgūti no Babilonijas ķēniņa Hamurapi (2. gadu tūkstotī p. m. ē.) likumu kodeksa. Ebreju dieva

Jahves godināšanā saklausāmas atskaņas no persiešu gaismas dieva Ormuzda. Babilonas piramīdveida tempļi sazīmējami Bībeles stāstā par Bābeles torni, kura celšana nepatīk Jahvem.

Ebreji rakstu sākuši izmantot jau 2. gadu tūkstotī p. m. ē. Taču Vecās derības teksti bija saglabājušies galvenokārt tautas atmiņā, līdz laikā no 6. līdz 4. gs. p. m. ē. priesteri tos uzrakstīja un apvienoja krājumos — grāmatās, kas nosauktas it kā sacerētāju — praviešu (gr. *prophētēs*) vārdā. Tekstu rediģēšana un kanonizēšana turpinājās vēl m. ē. pirmajos gadsimtos. Tādējādi Vecajā derībā nediferencēti izpaužas dažādu Austrumu tautu, galvenokārt ebreju, dažādu laikmetu reliģiskie, ētiskie, prātnieciskie uzskati, tekstos atspoguļojas vēsturiski notikumi, pēc cilmes tie ir folkloriski.

Bībeles saturs bieži ietverts tēlainā formā. Tādējādi Bībele ir arī izcila seno Austrumu tautu daiļliteratūras grāmata.

Centrālais tēls Vecajā derībā ir senebreju dievs Jahve (Jehova). Vecākajās grāmatās (Mozus) tas atgādina stipru, nepiekāpīgu, cietu, atriebīgu vīru, kas dažkārt pat spēkojas ar cilvēkiem (Jēkabu) un zaudē. Jaunākajās Vecās derības grāmatās Jahve kļuvis augstāks, garīgāks, tālāks, universālāks, tas rūpējas ne vien par patriarhiem ciltstēviem, bet par visas «izredzētās» ebreju tautas gaitām un likteņiem.

Attīstība vērojama arī morāles normās. Klejotāju lopkopju dzīves laiks izpaužas skarbajā asinsatriebības likumā: *«Aci pret aci, zobu pret zobu, roku pret roku.»* Jahve sludina, ka viņš piemeklēs tēvu grēkus pie bērniem līdz trešam un ceturtam augumam. Pravieši Ijabs, Ecehiēls, Jesaja māca tautai augstāku morāli: tikumisku skaidrību, godīgumu, taisnīgumu, nosoda mantkāri:

> *«Vai tiem! kas vienu namu pie otra velk, vienu tīrumu pie otra krāj, kamēr nekādas vietas vairs atliek, ka jūs tikai par iedzīvotājiem vien tai zemē topat.»* (Jesaja 5, 8)

Ebreju vēsturē slavenākais ir ķēniņa Dāvida (ap 1000. g. p. m. ē.) un viņa dēla Zālamana valdīšanas laiks, kad attīstījās tirdzniecība ar kaimiņiem, kad Jeruzalemē cēla pili ķēniņam un templi Jahvem. Ar 7. gadsimtu p. m. ē. sākās ebreju ciešanu laiks. Viņu zemi iekaroja un postīja asīrieši, babilonieši, persi, grieķi; babilonieši tūkstošiem iedzīvotāju aizdzina trimdā; 1. gadsimtā p. m. ē. Palestīnu iekaroja romieši.

Minētie un citi vēsturiskie notikumi Vecajā derībā savijas ar teikām, nostāstiem, leģendām, ticējumiem, sakāmvārdiem, mīklām, ebreju un citu Austrumu tautu paražu un likumu aprakstiem. Folkloriskajos sacerējumos atklājas spilgti tēli. Varens spēkavīrs ir Simsons. Ar rokām viņš pārplēš lauvu kā kādu kazlēnu, sarausta virves, ar kurām saistīts, kā linu pavedienus, ar ēzeļa žokļa kaulu nosit tūkstoš filistiešu vīru. Šādi mīti par tautas varoņiem ir arī sumeriem (Gilgamešs), grieķiem (Hērakls) un citām tautām.

Vēstījumi par senajiem patriarhiem ir reālistiskāki. Īzāka dēli Ēzavs un Jēkabs ir dvīņu brāļi, bet raksturā atšķirīgi. Ēzavs —

pārgalvīgs lielībnieks, ātri iekaist, klaiņo noskrandis. Jēkabs — centīgs, paklausīgs, neatlaidīgs, ar viltu iegūst no tēva pirmdzimtā svētību, kaut gan tā pienāktos Ēzavam, jo viņš pirmais ieraudzījis dienas gaismu. Jēkabs pacietīgi kalpo Lābanam septiņus gadus, lai iegūtu Rahēli par sievu. Kad Lābans piekrāpj Jēkabu, pielaulādams vecāko meitu Lēu, Jēkabs kalpo vēl septiņus gadus un tā iegūst divas sievas. Sapnī viņš cīnās ar pašu dievu tik ilgi, līdz tas svētī Jēkabu par ciltstēvu un piešķir viņam vārdu «Izraēls».

Tautas tradīcijā saglabātos tekstus kompilēdami un fiksēdami rakstos, priesteri ir centušies izcelt Dieva varenību, mudinājuši tautu uz paklausību tam.

Jaunā derība ietver kristietisma mācību, tā sarakstīta sengrieķu valodā. Šajā daļā ir 27 grāmatas: četri evaņģēliji (gr. *euangelion* — laba vēsts), apustuļu (gr. *apostolos* — sūtnis) darbi, divdesmit viena apustuļu vēstule jeb grāmata un Jāņa Parādīšanās jeb Atklāsmes grāmata. Jaunās derības grāmatas varētu būt sarakstītas no 50. līdz 120. gadam mūsu ērā. Grāmatas nosauktas sarakstītāju — Jēzus mācekļu vārdos. Pētnieki atzinuši, ka tikai dažas vēstules rakstījis Pāvils, vairumam sacerētāji nezināmi.

Centrālajā vietā mēdz minēt Mateja, Marka, Lūkas un Jāņa evaņģēlijus, kuros aprakstīta Jēzus dzīve un izklāstīta viņa mācība. Pirmos trīs dēvē par sinoptiskajiem, to saturs radniecīgs. Jāņa evaņģēlijā dominē brīvi sakopotas alegoriskas līdzības, Jēzus tēla traktējumā izcelts viņa dievišķīgums. Noskaidrots, ka vēstījums par Jēzus darbību evaņģēlijos dibinās ne uz tiešu pieredzi, bet folklorisku tradīciju kompilāciju. Jēzus mācības pirmajās kristiešu draudzēs izplatījuši apkārtceļojoši spredikotāji. Viņu stāstījumi kristiešu atmiņā savijušies ar iztēli. Evaņģēliji ilgāku laiku cirkulējuši kā anonīmi sacerējumi, tikai vēlāk piedēvēti noteiktiem autoriem. Sinoptisko evaņģēliju radniecība izskaidrojama ar kopīgu pirmavotu.

Grāmatā «Apustuļu darbi» stāstīts par notikumiem pēc Jēzus nāves, autors it kā turpina sinoptiķu vēstījumu. Sākot ar 13. nodaļu, uzmanības centrā izvirzās Pāvila ceļojumi jaunās ticības izplatīšanas nolūkos. Izklāstot Jēzus mācību, visvairāk vēstuļu (14) pirmajām kristiešu draudzēm tiek piedēvētas Pāvilam.

Jaunajā derībā centrālais ir Jēzus tēls. Par viņu rakstīts daudz, bet nekonkrēti. Jēzus ārienē ne ar ko neatšķiras no saviem mācekļiem: lai augstie jūdu priesteri spētu atšķirt Jēzu no viņa mācekļiem, nodevējs Jūda Iskariots saskaņā ar iepriekšēju norunu skūpsta Jēzu (Mateja ev. 26. nod.). Jēzus ir izpalīdzīgs skolotājs, slimo dziedinātājs, brīnumdaris. Viņš stiprina ļaudis bēdās un ciešanās. Ar savu vienkāršību, labestību Jēzus kļuvis tuvs nabadzīgajiem, apspiestajiem. Jēzus ir pēc viņu līdzības veidots tēls.

Daļa padomju zinātnieku domā, ka Jēzus ir tautas fantāzijas produkts; citi atzīst, ka Jēzus bijis viens no daudzajiem ebreju sludinātājiem mūsu ēras sākuma gados. Jaunās derības grāmatās saglabājies nevis vēsturiskais, bet ticībā, iztēlē veidotais Jēzus tēls. Gan tēla tapšanā, gan Jēzus mācības izveidē saskatāmi vairāki avoti;

galvenie no tiem ir jūdaisms, citu Austrumu tautu reliģijas un grieķu kultūra.

Jeruzalemes draudze, kuru pēc Jēzus nāves vadījuši viņa mācekļi, stingri turējusies pie Vecās derības likumiem (piecās Mozus grāmatās judaisma pamati).

Vecajā derībā daudzkārt pausta cerība mesijas (ebr. mašiah — svaidītais, pestītājs) atnākšanai. Jaunajā derībā tēlotais Jēzus tad nu ir tāds mesija, pestītājs, kas ieradies pasaulē. Vecās derības mācības viņš novērtē šādi:

> *«Nedomājiet, ka es esmu nācis to bauslību un tos praviešus atmest: es neesmu nācis atmest, bet piepildīt»* (Mateja ev. V, 17).

Jaunajā derībā ietverti citāti, pārstāstījumi, vispār atsaukšanās uz Veco derību vairāk nekā 300 vietās.

Pārejas posms no Vecās uz Jauno derību ir esēnu sekta, par kuras darbību un mācību zinātnieki sīkākas ziņas ieguvuši no Nāves jūras krastos atrastajiem seno rakstu tīstokļiem un arheoloģiskajiem izrakumiem Kumranas klostera drupās, sākot ar šā gadsimta 40. gadu beigām. Esēnu draudzēs pastāvējusi mantas kopība (komūna). Viņi sludinājuši tuvāku mīlestību, dziedinājuši sirdzējus, piekopuši kristīšanas ceremoniju, rakstījuši un pārrakstījuši Veco derību. Draudzi vadījusi izvēlēta divpadsmit locekļu padome. Esēni ticējuši «taisnības skolotāja» atnākšanai; tas miršot mocekļa nāvē, bet atkal celšoties augšā. Daži pētnieki domā, ka Jānis Kristītājs audzis Kumranas klosterī, ka Jēzus arī bijis esēns.

Minēsim dažus citus Austrumu reliģiju ietekmes aspektus. Ēģiptiešu auglības dievs Osīrijs, ko noslepkavojis Sets, ceļas atkal augšā. Persiešu gaismas dieva Mitras kults atgādina kristietismu ar vakarēdienu, kristīšanu, augšāmcelšanos. Persiešiem bija ticējumi par pasaules galu, kad cilvēki, kas kalpojuši labajam dievam Ormuzdam, iemantos nemirstību, bet ļaunā Arimana kalpi nonāks peklē. Grieķu auglības dieves Artemīdas ietekmē radusies kristiešu svētā Marija, kuru par dievišķīgu pasludināja tikai mūsu ēras 5. gadsimtā.

Pēc Aleksandra Lielā iekarojumiem Vidusjūras krastos izplatījās grieķu māksla, ētika, filozofija, reliģija, sāka skanēt grieķu valoda, tajā sarakstīta Jaunā derība. Romas impērijā liela ietekme bija grieķu kultūrai, piemēram, filozofijā. Stoiķu sapņiem par cilvēku brālību, vienlīdzību un savstarpīgu mīlestību, cilvēku atbildību citu cilvēku priekšā liela līdzība ar Jēzus sludinājumiem. Romā spilgtākais stoicisma paudējs bija Seneka, bet šī filozofija bija pazīstama jau Grieķijā. Tuvāku mīlestības mācībai, kas tik ļoti akcentēta kristietismā, avoti ir arī Babilonijas ķīļu rakstos, Vecajā derībā.

Tātad Romas impērijā krustojās dažādu tautu reliģiskās un filozofiskās idejas, tās ieplūda kristīgās reliģijas mācībā. Tā izplatījās vispirms apspiestajos, nomāktajos ļaudīs. Ap Jēzu pulcējas zvejnieki un citi vienkāršie ļaudis. Par bagātniekiem Jēzus saka asus

stereem un teem Laudim ne buhs zaur laustees pee ta KUNGA nskahpt/ ka winsch tohs ne sadausa.

25. Tad nokahpe Mohsus pee teem Laudim/ un sazzija to us winneem.

Ta XX. Nodalla.

Tee desmits Deewa Bausli tohp us to Kalnu Sinai ar breesmigu Balksni dohti: 1/ 8. Ka wiĝi Laudis pahr to istruhzinajahs: 19. Bet Mohsus eepreezina tohs: 20. DEews pawehl wisn Elka-Deewibu pamest: 22/23. Un pawehl weenu Altari no Semmes ustaisiht to Dedsamo- un Pateikschanas-Uppuru pehz: 24.

1. TAd runnaja Deews wissus schohs Wahrdus/ un sazzija:

2. Es esmu tas KUNGS taws Deews/ kas Es tew no Egiptes-Semmes/ no ta Wahrgu-Namma/ isweddis esmu.

3. Tew ne buhs zittus Deewus turreht preeksch mannis.

4. Tew ne buhs sewim ne kahdu isgraisitu Tehlu/ neds kahdu Lihdsibu darriht/ (no ta)/ kas auascham Debbesi irr/ neds (no ta)/ kas appakscha wirs Semmes irr/ neds no ta/ kas Uhdeni appaksch tahs Semmes irr.

5. Tew ne buhs preeksch winneem semmê mestees/ neds winneem kalpoht/ jo es tas KUNgs taws Deews esmu weens STIPRAIS DEEWS/ weens * Dusmotajs/ peemekledams tohs Tehwu No seegumus pee teem Behrneem lihds trescham un zettortam Aagumam pee teem/ kas mann eenihst.

n: 2. 2. Mos: Gr: 13, 2. 5. Mos: Gr: 5, 6. Dahw: Ds: 81, 11.

n: 4. 3. Mos: Gr: 26, 1. Dahw: Ds: 97, 7. 5. Mos: Gr: 4, 19. Kol: 2, 18. 5. Mos: Gr: 4, 16, 17. Esai: 44, 13. Ezek: 23, 14. 5. Mos: Gr: 4, 18. Esai: 41, 29.

n: 5. 2. Mos: Gr: 32, 4, 6. 1 Kehn: 12, 28.

* *Ebr: Wallod.* schis Wahrds eesihme weenu Laulatu Wihru, kas pahr sawu Seewu dusmojahs, kad ta Mauzibu dsinnusi. luk: Jerem: 2, 2. Osee: 2, 19. 5. Mohs: Gr: 31, 16. Sohg: Gr: 2, 17. Jerem: 3, 3, 20.

6. Un Schehlastibu darridams pee tuhkstoscheem/ kas mann mihło/ un mannus Bauslus turr.

7. Tew ne buhs ta KUNGA tawa Deewa Wahrdu welti walkaht/ jo tas KUNGS to ne sohditu ne pamettihs/ kas winna Wahrdu welti walka.

n: 7. 3. Mos: Gr: 19, 12. Mat: 5, 33.

8. Peeminni tahs swehtas Deenas/ ka tu to swehti.

n: 8. Ezek: 20, 12.

9. Seschas Deenas buhs tew strahdaht/ un wissu tawu Darbu darriht.

n: 9. 2. Mos: Gr: 23, 12. un: 34, 21. Luk: 13, 14.

10. Bet ta septita Deena irr ta KUNGA tawa Deewa Dusseschanas-Deena/ tew ne buhs ne kahdu Darbu darriht/ neds pascham/ neds tawam Dehlam/ neds tawai Meitai/ neds tawam Kalpam/ neds tawai Kalponei/ neds tawam Lohpam/ neds tawam Sweschineekam/ kas tawâs Wahrtîs irr.

11. Jo seschâs Deenâs irr tas KUNGS to Debbesi/ un to Semmi/ to Juhru/ un wissu/ kas eeksch tahs irr/ darrijs/ un irr septitâ Deenâ dussejs/ tadehł irr tas KUNGS to Dusseschanas-Deenu swehtijs/ un irr to eeswehtijs.

n: 11. 1. Mos: Gr: 2, 2, 3.

12. Gohdi tawu Tehwu un tawu Mahti/ ka tu ilgi * dsihwo wirs tahs Semmes/ ko tew tas KUNGS taws Deews dohd.

n: 12. Mat: 15, 4. Ewes: 6, 2.

Ebr: Wall: ir to skaim: Ka tee, (prohti Tehws un Mahte) tawu Dsihwibu pagarrina.

12 Tew

Lappuse no E. Glika tulkotās Bībeles.

vārdus. Ar pletni rokā viņš padzen tirgoņus un naudas mijējus no Jeruzalemes dievnama. Ir pētnieki, kas spriež, ka Jēzus ieradies Jeruzalemē, lai mudinātu ebrejus ķerties pie ieročiem un cīnīties pret romiešu okupantiem. Sinoptiskajos evaņģēlijos Jēzus brīdina: *«..es neesmu nācis mieru atnest, bet zobeni»* (Mateja ev. 10, 34), bet arī: *«Svētīgi ir tie, kas mieru tur, jo tie taps Dieva bērni saukti»* (Mateja ev. 5, 9). Evaņģēlijos pretruna ir arī izteikumos par Dieva valstību. Dažviet tā saprotama kā ebreju neatkarīgas ķēniņa valsts atjaunošana (Lūkas ev. 24, 21), dažviet kā visu cilvēku pestīšana: *«... mana valstība neva no šīs pasaules»* (Jāņa ev. 18, 36). Kā vienā, tā otrā gadījumā viņš ir Kristus (gr. *christos* — svaidītais, t. i., dieva izredzētais), pestītājs jeb mesija.

Jeruzalemes kristiešu draudzē Sauls sākumā stingri aizstāvēja senās tradīcijas. Viņa uzkūdīti, ļaudis nomētāja ar akmeņiem Stefanu, kas, grieķu kultūras ietekmēts, gribēja ieviest liberālāku gaisotni (Apustuļu darbi, 6.—9. nod.). Kad kristietisms plaši izplatījās Romas valstī, tekstos izskauda ebreju nacionālisma elementus, vadītājiem nepieņemamus sociālus un politiskus izteikumus. Šai virzienā visaktīvāk darbojās Pāvils, bijušais Sauls. Jāņa evaņģēlijā Jēzus jau ir internacionāls mesija. Tādējādi kristietisma sludinātāji līdzināja ceļu jaunajai mācībai.

Pirmajos mūsu ēras gadsimtos kristiešus vajāja, bet IV gadsimtā jauno reliģiju pieņēma jau Romas ķeizari; priesteri apstiprināja Bībeles kanoniskās grāmatas, ārpusē atstājot ļoti plašu apokrifisko literatūru. No Romas kristietisms izplatījās visā pasaulē. Bībeles sižeti, tēli, motīvi daudzkārt izmantoti pasaules literatūrā.

Herētiķu[1] (gr. *hairēsis* — izvēle) **cīņa pret baznīcu**. Jaunās derības morāles mācībā sevišķi prasīta iecietība, piedošana, žēlsirdība, labestība cilvēku attiecībās, bet kristietisma vēsturē ir ļoti daudz asu sadursmju, nežēlīgas, cietsirdīgas, asiņainas cīņas. Tās dziļākais pamats allaž ir bijis sociālās pretrunas, kas izpaudās reliģiskā ietērpā.

Jau mūsu ēras 2. gadsimtā kristiešu draudzēs izplatījās hiliasms (gr. *chilias* — tūkstotis) — mācība, ka netaisnība izbeigsies, tūkstoš gadu dieva valstība atnāks pirms Bībelē sludinātā pastarā gala. Kad kristietisms kļuva par Romas valsts reliģiju (4. gs.), glābēja lomu sāka piedēvēt baznīcai, un tā hiliastus pasludināja par herētiķiem jeb ķeceriem. Viduslaikos hiliasms kļuva par sastāvdaļu daudzās herētiķu mācībās. Herētiķi kritizēja baznīcas hierarhiju, greznību, baznīcas un laicīgo kungu mantkāri, lielos nodokļus.

Herētiķu mācības it īpaši izplatījās feodālisma un kapitālisma laikmetu mijā. Anabaptisti (gr. *anabaptizein* — atkal kristīt) bija viena no visradikālākajām sektām centrālajā Eiropā 16. gadsimtā.

---

[1] Herētiķi jeb ķeceri (vācu *Ketzer*) — citādi ticošie; tie, kuri savā ticībā novērsušies no valdošās reliģijas dogmām un organizatoriskajām formām. Plašākā nozīmē arī hernhūtieši; arī «Mērnieku laiku» Kaspars ir herētiķis. — *Red.*

Tos ļaudis, kas iestājās sektā, kristīja otrreiz, jo anabaptisti atzina, ka kristības sakraments jāsaņem apzinīgā vecumā. Anabaptisti bija hiliasti. Ar Kristus valstību viņi saprata netaisnās sabiedriskās iekārtas iznīcināšanu, kopīgu īpašumu, jaunas sabiedriskas un morāles normas. Anabaptistu uzskatos svarīgs atzinums ir varas lietošana, lai paātrinātu dieva valstības atnākšanu. Viņi piedalījās anabaptista T. Mincera vadītajā zemnieku karā.

Anabaptisti nodibināja revolucionāru tautas varu jeb komūnu «Jaunā Jeruzaleme» Minsteres pilsētiņā (1534—1535). Pilsētas maģistrātu (pārvaldi) aizstāja ar 12 vecāko padomi, baznīcai atsavinātās bagātības nodeva kopīgā īpašumā, visiem pilsētas iedzīvotājiem bija obligāti jāstrādā un jāpiedalās pilsētas aizsardzībā. Ienākumi tika sadalīti pēc stingrām normām. Amorālu uzvedību sodīja. Anabaptisti pasludināja Minsteres komūnu par īsto kristiešu sabiedrību, par dieva izredzēto pilsētu, kurai jākļūst par Kristus sludināto tūkstoš gadu miera valstības balstu. Apkārtējās Vestfāles pilsētas nesekoja Minsteres paraugam, kā bija cerējuši komūnas vadītāji. Katoļi un protestanti anabaptistu kustību apspieda, visus vadoņus nežēlīgi sodīja.

Herētiķu paustie uzskati bija atkarīgi no sektas sociālā sastāva. Anabaptisti Minsteres maģistrātā nostiprinājās, balstīdamies uz plebejiem; sektā ietilpa arī zemnieki, radikāli noskaņotie pilsoņi.

Čehu nacionālais varonis herētiķis Jans Huss (ap 1371—1415) kritizēja katoļu baznīcu, par to viņam bija jāmirst ugunssārtā. Husa idēju iedzīvinātāji vēsturē ieguvuši husītu nosaukumu. Plašajā kustībā (15. gs.) izveidojās divi strāvojumi. Taborīti (nosaukums no Tabora kalna Čehijā; zemnieki, trūcīgie pilsētnieki, zemākie garīdznieki) īpaši sākumā pauda revolucionāru antifeodālu ideoloģiju, cīnījās par Dieva valstību zemes virsū (hiliasms).

Kalikstieši (lat. *calix* — kauss; viņi prasīja svētajā vakarēdienā maizi kopā ar kausā jeb biķerī pasniegtu vīnu) apvienoja turīgākus slāņus. Tie prasīja reformas, baznīcas zemju atsavināšanu, vispār lētāku baznīcu. Kalikstieši 15. gadsimta 30. gados izlīga ar katoliskajiem feodāļiem un uzstājās pret taborītiem.

Kapitālistiskajā sabiedrībā, īpaši zemēs, kur nostiprinājās luterisms, herētiķu mācības zaudēja nozīmi. Sākumā arī protestants M. Luters tika uzskatīts par herētiķi.

Bībeles tulkošanas gaita. Protestantu prasība, lai draudzes locekļus iepazīstinātu ar reliģiskajiem rakstiem dzimtajā valodā, pamazām tika ieviesta dzīvē. Latviešu valodā evaņģēliju fragmentus pārtulkoja 16. gadsimtā, 17. gadsimta pirmajā pusē pārtulkoja jau atsevišķas grāmatas — G. Mancelis Zīraka gudrības grāmatu (1631) un Zālamana sakāmvārdus (1637), K. Fīrekera tulkojumi palika rokrakstā. Dažus Bībeles gabalus deva arī vēl citi tulkotāji.

Par visas Bībeles izdošanu latviešu valodā Vidzemes konsistorijā sprieda kopš 17. gadsimta vidus. Tulkošanas darbs sekmējās, kad pie tā ķērās piētiski noskaņotie teologi — Fišers un Gliks. Paveikto Glika tulkojumu izskatīja redakcijas komisija, kurā ietilpa

ne vien Vidzemes, bet arī Kurzemes hercogistes mācītāji, kas latviešu valodas jautājumos bija spēcīgāki, mācījušies no Fīrekera.

Bībeli iespieda Fišera organizētajā spiestuvē, ko vadīja J. G. Vilkens. Jaunās derības titullapā figurē 1685., Vecās derības — 1689. gads. Tie laikam ir iespiešanas sākuma gadi. Viss darbs pabeigts 1694. gadā 1500 eksemplāros. Līdzekļus — ap 7000 dālderu Bībeles tulkošanai un iespiešanai deva Zviedrijas karalis Kārlis XI. Daļu eksemplāru (250) izsniedza Vidzemes baznīcām un skolām, tulkotājiem un rediģētājiem, kā arī izcilām personām. Ap 800 pirmā izdevuma eksemplāru nopirka latviešu zemnieki.[1]

Bībeles otrā izdevumā (1739) atšķirībā no pirmā precīzāk izteikta doma, izvēloties citus vārdus vai mainot vārdu galotnes, izskaņas vai priedēkļus. Līdzekļus izdošanai savāca subskripcijas (iepriekšparakstīšanās) ceļā, arī no liela skaita zemnieku, to iespieda 8000 eksemplāros. Ar šo izdevumu stabilizējās Bībeles valoda. Īpaši 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos nāca klajā viens pēc otra atkārtoti iespiedumi, bet valoda palika nemainīta līdz 19. gadsimta otrai pusei.

Bībeles valoda. Latviešu valodu Gliks varēja mācīties, ieklausoties tautas runā, kā arī no tām grāmatām, kādas līdz 17. gadsimta 70. gadiem bija publicētas. Tulkojot Bībeli, Gliks ir izmantojis priekšdarbus, īpaši Fīrekera tulkojumus. Tādējādi Bībeles pirmajā izdevumā redzam ievērojami uzlabotu to rakstu valodu, kāda bija izveidojusies 17. gadsimta pirmajā pusē. Šīs valodas raksturīga iezīme ir daudzi ģermānismi, piemēram, apzīmētājs novietots pēc apzīmējamā vārda (*«pilsāti tās Benjamiņa bērnu cilts»*), latviešu valodai īpatās divkāršās negācijas vietā vienkāršā (*«laid nekāds vārds no jūsas mutes iziet»*), piederības vietniekvārdi locīti kopā ar lietvārdiem (*«jūsas mutes»*), tautu nosaukumi ar piedēkli *-er-* (*«vīlisteri, griekeri»*), norādāmie vietniekvārdi lietoti pēc vācu artikula parauga (*«sacīja tā sieva uz to čūsku»*), burtiski tulkojumi (*«wetterwendisch»* — *«laika grozīgs»*). Kaut arī trūkumu daudz, valodnieki (P. Šmits) atzīst, ka Gliks diezgan smalki pazinis latviešu valodas gramatiku.[2]

Latviešu padomju valodnieki norāda, ka Bībelē daudz poētisku pārnesumu, īpatnēju atkārtojumu, ritmiskuma. Gliks ar Bībeles tulkojumu devis nozīmīgu ieguldījumu latviešu literārās valodas attīstībā. Ne vien pirmspadomju, bet arī padomju prozā un dzejā dažkārt jūtamas Bībeles stila iezīmes. Ar Bībeli latviešu literatūrā ienāca augstais, svinīgais stils. Šīs grāmatas poētisko līdzekļu nozīme latviešu literatūras attīstībā vēl maz pētīta.

Bībeles nozīme. F. Engelss Bībeles tulkojumu vācu valodā vērtē šādi:

---

[1] *Dunsdorfs E.* Pirmās latviešu Bībeles vēsture. — Latviešu ev. lut. baznīca Amerikā, 1979.

[2] *Šmits P.* Glika bībeles valoda. — Grām.: Rakstu krājums: Rīgas Latviešu b-bas Zin. komis. 1908, 14. krāj., 21.—100. lpp.

«Ar savu Bībeles tulkojumu Luters bija devis plebeju kustības rokās varenu ieroci. Ar Bībeles starpniecību viņš bija nostatījis pretim sava laika feodalizētajam kristiānismam pirmo gadsimtu pieticīgo kristiānismu, brūkošajai feodālajai sabiedrībai — tās sabiedrības attēlu, kurā nemaz nebija pazīstama plašā un sarežģītā, mākslīgā feodālā hierarhija. Zemnieki vispusīgi izmantoja šo ieroci pret firstiem, muižniecību un garīdzniecību.»[1]

Arī latviešu zemnieki centās atbrīvoties no *«mākslīgās feodālās hierarhijas»*, arī latviešu zemniekiem simpātiskāks bija *«pieticīgais kristiānisms»*, kāds vērojams vēlākajās brāļu draudzēs Vidzemē. Taču latviešu zemniekiem Bībele vispirms bija izziņas avots, grāmata, kas deva priekšstatu par pasauli ārpus zemnieka sētas. Par to liecina Bībeles otrā izdevuma priekšvārdi:

«Tāpat tas arī labi nevaid, ka daži cilvēki tās stāstīšanas vien lasa, to vien labprāt gribēdami zināt, kādi tie cilvēki vecos laikos ir bijuši, kādā zemē un kādā vīzē tie ir dzīvojuši, cik veci viņi palikuši, kādi ķēniņi ir valdījuši, kādus karus tie ir turējuši, kurš otru uzvarējis un kas vēl iekš tiem svētiem rakstiem no tādām notikušām lietām uzrakstīts ir.»

Latviešu literatūrā Bībeles ietekme izpaužas dažādos aspektos. Reliģiskais pasaules skatījums vērojams, piemēram, dažos Apsīšu Jēkaba stāstos 19. gadsimta 80. un 90. gados. Bībeles tēlus, sižetus, motīvus, valodas stila līdzekļus dažādos interpretējumos izmantojuši daudzi gan pirmspadomju, gan padomju laika literāti. Daži piemēri. Kristus teikto līdzību par pazudušo dēlu izmantojuši J. Neikens stāstā «Bāris» (1866), Apsīšu Jēkabs stāstā «Pazudušais dēls» (1891), R. Blaumanis drāmā «Pazudušais dēls» (1893), J. Poruks dzejolī «Pazudušais dēls» (1902). Raiņa dzejolī «Pazudušais dēls» (1903) bībeliskais tēls rādīts radikāli jaunā skatījumā. Raiņa filozofiskās lugas «Jāzeps un viņa brāļi» (1906—1914) pamatā ir Bībeles tēli un sižets. A. Upīts stāstā «Aiz paradīzes vārtiem» (1922) un M. Kalndruva stāstā «Pirmā diennakts aiz paradīzes vārtiem» (1978) tēlo Ādamu un Ievu pēc viņu padzīšanas no paradīzes.

LAICĪGA SATURA RAKSTI

Aplūkojamā periodā latviešu valodā sarakstītās laicīgās grāmatas un atsevišķi raksti radušies galvenokārt praktiskos nolūkos, bet tiem ir arī literatūrvēsturiska nozīme.

VELTĪJUMA DZEJOĻI

Pēc Vācijā izplatītās paražas arī Latvijā dzīvojošie vācu literāti apsveica dzejas formā sabiedrībā pazīstamas personas viņu

[1] *Engelss F.* Zemnieku karš Vācijā. — R., 1954, 37. lpp.

jubilejas gadījumos vai ģimenes svinībās. Šādus apsveikumus parasti rakstīja vācu vai latīņu valodā, bet dažkārt autori palepojās ar valodu zināšanām un dzejoļus uzrakstīja latviski.

Hronoloģiski pirmais šāds dzejdarbs datējams ar 1631. gadu, kad Leipcigā iespieda vēltījumu krājumu kādam M. Bahmanim. Krājumā atrodams arī rīdzinieka M. Fosija lībiskajā dialektā sarakstīts dzejolis, kurā Bahmaņa literārā darbība salīdzināta ar zemnieka darbu. Liepājas pilsētas skolas skolotājs, vēlāk latviešu draudzes mācītājs J. Birgers dzejā apsveica hercogu Jēkabu viņa kāzu dienā 1645. gadā un sakarā ar nākamā hercoga Frīdriha Kazimira piedzimšanu 1650. gadā. Manceļa spredikņu grāmatas sākumā (1654) iespiesti septiņi apsveikuma dzejoļi sakarā ar lielā darba nobeigšanu. Vienu no tiem sacerējis kāds Johans Kaspars Merklīns, tajā pirmoreiz latviešu valodā izmantots heksametrs.

No visiem šiem laicīga satura dzejoļiem vislabāk uzrakstīts veltījums hercogam Frīdriham Kazimiram vārda dienā (80. gadu pirmajā pusē). Apsveicēju rīcības apraksts, raiti plūstošie daktili var rosināt priecīgi pacilājošu noskaņu. Dzejoļa sākuma rindas ir šādas:

«Spīgulo saulīte, rādi to dienu,
Kas mums jo salda ne medus ar pienu,
Kurā mēs ligsmojam, dziedam in deijam.
Kur vien mēs staigājam, stāvim in eijam.
Pūtiet ar trumetēm, sitiet ar bungām,
Klanaities cienīgam zemītes kungam.»

Veltījums ierakstīts kādā grāmatā, kas glabājas Tērbatas universitātes bibliotēkā. Par to, kas ir dzejoļa autors, izteiktas dažādas domas. Vispārliecinošāk skan atzinums, ka dzejoli rakstījis K. Fīrekers, kas latviešu dzejas prasmē 17. gadsimtā bija vistālāk ticis.

Agrīnajiem veltījuma dzejoļiem latviešu literatūras vēsturē tikai tāda nozīme, ka tie ir pirmie mēģinājumi laicīgu saturu ietvert dzejas formā.

DZEJAS MĀCĪBA JEB POĒTIKA

Dundagas mācītājs Johans Višmanis sarakstījis grāmatu *«Der Unteutsche Opitz oder Kurtze Anleitung zur Lettischen Dicht-Kunst»* («Nevācu Opics jeb Īsa pamācība latviešu dzejas mākslā», 1697). (Poētika sarakstīta vācu valodā ar dziesmu piemēriem latviešu valodā.) Martins Opics (1597—1639) centās pacelt vācu poēziju augstākā līmenī. Viņš balstījās uz renesanses laikmeta tradīcijām, par paraugiem izvirzīja seno grieķu un romiešu dzeju. Īpašu nozīmi ieguva viņa uzskati, ka vācu valodai atbilstošāka ir sillabotoniskā vārsmošanas sistēma.

Grāmatā par *«dziesmu sagādāšanu»* latviešu valodā J. Višmanis lielu uzmanību veltījis dzejas tehnikai. Iemācīties latviešu valodā dzejot vislabāk varot, ja imitējot jeb atdarinot citus autorus.

Minēti vairāki imitācijas veidi, piemēram, parodija, dziesmas pārlikšana citā pantmērā, tulkošana no vienas valodas citā, rindu vai vārdu pārbīdīšana. Izņemot tulkošanu, pārējie vingrinājumi ir dzejoļa mākslīga konstruēšana. Zināmu veiklību dzejas tehnikā varbūt var iegūt, bet īstu dzeju tā uzrakstīt nevar, jo pietrūkst būtiska elementa — pārdzīvojuma. Višmaņa racionālajos ieteikumos izpaužas pseidoklasicisma uzskati par dzeju.

Pareizi Višmanis norāda, ka latviešu valodā akcentē vārda pirmo zilbi, bet dzejā viņš pieļauj arī pārstatīto akcentu. Pareizi vērojumi par atskaņām, atzīstot par labām arī tādas, kur ortogrāfija nesaskan, piemēram, *krāpt — glābt, sniegs — lieks*. Latviešu tautas dziesmas Višmanis noraida kā rupjas.

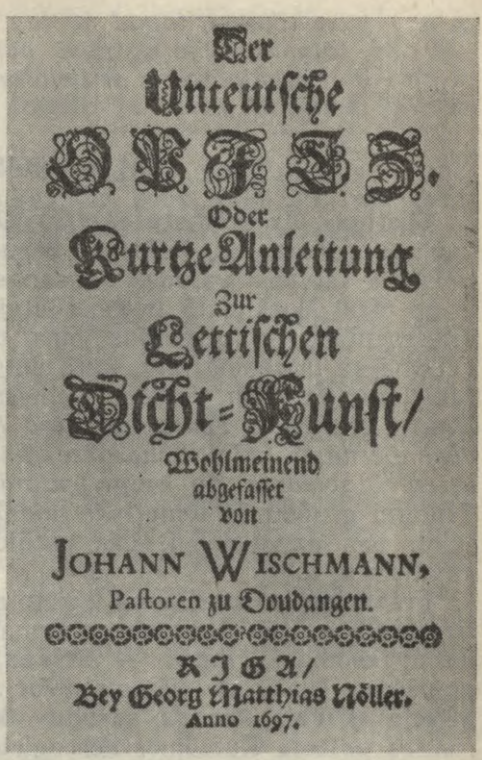
Der
Unteutſche
OPITZ.
Oder
Kurtze Anleitung
Zur
Lettiſchen
Dicht-Kunſt/
Wohlmeinend
abgefaſſet
von
JOHANN WISCHMANN,
Paſtoren zu Doudangen.
RIGA/
Bey Georg Matthias Nöller.
Anno 1697.

«Nevācu Opica» titullapa (1697. g.).

Višmaņa poētika, kas apkopo latviešu dzejas laukā sasniegtos rezultātus, mudināja uz dzejošanu. Latviešu reliģiskajā dzejā ienāca Vācijā populāru autoru, piemēram, P. Gerharta darbi. Dziesmu daudzuma pieaugumu sekmēja arī lasītāju vajadzības. Jau 17. gadsimta beigās ievērojams latviešu skaits gan pilsētās, gan laukos apguva lasīšanas prasmi. Dievkalpojumā īpaša nozīme bija dziedāšanai, melodija izraisīja emocijas, dziesmu grāmata kļuva par izplatītāko izdevumu latviešu valodā. Melodiska dziedāšana baznīcā ienāca ar K. Fīrekera tulkotajām dziesmām. Dobeles mācītājs H. Ādolfijs stāsta:

> *«... viņš, Fīrekera kungs, uz manu lūgšanu pārtulkoja pāri dziesmas latviešu dzejā, kas tīras un saprotamas būdamas, bez tam zilbēs līdzīgas un ar atskaņām, bij maniem klausītājiem ar tik lielu kāri uzņemamas, ka tie ne vien tekstu drīz paturēja galvā, ja to izlasīja kādas reizes priekšā, bet arī meldiju (ko citādi pareizi pakaļ nodziedāt gandrīz visiem latviešu kārtas cilvēkiem liekas neiespējama lieta) tik labi notvēra, ka arī vācieši, kam šie nabaga ļautiņi ar savu nopūlēšanos agrāki bij par*

apnikumu, tagad no tam smēlās tādu sirsnīgu prieku, ka viņi pretim agrākai parašai ņēma dalību pie latviešu dievkalpošanas ar lielu labpatikšanu.»[1]

VALODNIECISKI DARBI

«Lettus». Ar grāmatu *«Lettus, Das ist Wortbuch...»* («Latvietis, tas ir vārdnīca...», 1638) G. Mancelis pirmais aizsāka feodālisma laikmeta latviešu valodas kopšanas darbu. Grāmatas pirmajā daļā ir ap 6000 šķirkļu, tā ir vācu-latviešu vārdnīca. Literatūrvēsturiski interesantāka ir grāmatas otra daļa — *«Phraseologia Lettica»* («Latviešu frazeoloģija»), kurā dots vācu valodas teikumu vai frāžu tulkojums latviešu valodā, piemēram: *«das Kind hat eine weisse Haut / wie eines Teutschen Kind / tam bērnam tik balta āda / kā vāca bērnam»; «Im Schweisse deines Angesichts soltu dein Brod essen / sviedrus no vaigu pilinādams būs tev tavu maiz ēst»*. Teikumi grupēti 51 tematiskā nodaļā, piemēram, par Dievu, par cilvēku, par dzīvniekiem, par putniem, par zemnieka darbiem, par amatiem u. c.

Frazeoloģijas pielikumā ievietotas desmit sarunas, atkal grupējot tematiski: ceļotāja saruna ar ormani, to salīgstot un lūdzot naktsmāju; zemkopja darbi — aršana, ecēšana, mēslu vešana, siena pļaušana. Īpaši atzīmējams pēdējais — divu zemnieku Anša un Miķeļa dzīvais, tautas sarunu valodai raksturīgais dialogs, kas risinās uz ceļa Kurzemes hercogistē. Uzzinām, ka Ansis kara laikā aizvests uz Vidzemi. Lai zemnieks varētu saimniekot, kungi aizdod nepieciešamo inventāru, piemēram, zirgu, govi. Klaušas jāpilda atkarā no zemes platības. Dialogā atspoguļojas arī zemnieka psiholoģija — kungu piekrāpt nav nekāds grēks. Acīmredzot Ansis atnācis uz Kurzemi bez kunga atļaujas, jo atvedis līdz uz Kurzemi kunga aizdotos lopus *(«atspruku es ar lopiem par Daugav»)*.

Mancelis tulkojis Zālamana sakāmvārdus, kas atsevišķā izdevumā nāca klajā 1637. gadā, tie ietverti arī vārdnīcas un frazeoloģijas grāmatā (1638). Latviešu literatūras vēsturē nozīmīgākie ir Manceļa sprediķi un frazeoloģija. Šajās grāmatās aizsākas latviešu mākslinieciskā proza.

Citas vārdnīcas. 17. gadsimta beigās un 18. gadsimta pirmajā pusē publicētas vairākas vārdnīcas: G. Elgera poļu-latīņu-latviešu vārdnīcā ap 14 000 vārdu (1683), G. Dreseļa vācu-latīņu-poļu-latviešu vārdnīcā ap 1000 vārdu (1688), L. Depkina latviešu-vācu vārdnīcā paraugam 65 vārdi (1704), rokrakstā palikuši materiāli 16 000 vārdu skaidrojumiem, K. Elversa vācu-latviešu vārdnīcā ap 8000 vārdu (1748). Rokrakstā saglabājušās kādas četras vārdnīcas. No tām 1936. gadā pēc fotokopijām publicēta J. Langija latviešu-vācu vārdnīca, ap 7000 vārdu, pabeigta 1685. gadā.

---

[1] *Bērziņš L.* Kristofors Fīrekers. Literatūras vēsture monogrāfijās. Nr. 3. — R., 1928, 11. lpp.

Elgers un Langijs savās vārdnīcās iestrādājuši Manceļa grāmatu, Depkins izmantojis Fīrekera materiālus. Vārdnīcas bija nepieciešamas it īpaši tiem garīdzniekiem, kas darbojās literatūrā. Tās bagātināja vārdu krājumu, stabilizēja vārdu nozīmes, līdz ar to veicināja literatūras attīstību.[1]

Gramatikas. Pirmos gramatiska rakstura aizrādījumus, piemēram, par ortogrāfiju, izrunu, locījumiem devis Mancelis rokasgrāmatas (1631) un vārdnīcas (1638) priekšvārdos. Gramatiku uzmetumi mācītāju vidū cirkulējuši rokrakstos, 17. gadsimtā gramatikas sāka iespiest.

Pirmā no tām ir J. Rēhehūzena *«Manuductio ad linguam Lettonicam facilis et certa»* («Viegls un drošs vadonis latviešu valodā», 1644). Tā sarakstīta ap 1630. gadu un vairāk nekā desmit gadu lietota rokrakstā. Gramatika stipri šaura, kļūdaina. Laikā, kad tā iespiesta, Mancelis praktiski apliecinājis ievērojami labākas latviešu valodas zināšanas un izpratni.

Nozīmīgākā līdz G. F. Stenderam ir Kurzemes superintendenta H. Ādolfija gramatika *«Erster Versuch einer kurtzverfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache»* («Pirmais īsas latviešu valodas mācības mēģinājums», 1685. gadā, 264 lappuses). Ievadvārdos pats sastādītājs atzīst, ka izmantojis Fīrekera savāktos materiālus. (Daži pētnieki domā, ka gramatikas īstais autors ir Fīrekers un Ādolfija nopelni niecīgi.)

Šī grāmata nonākusi arī krievu izcilā zinātnieka M. Lomonosova rokās. Viņa piezīmes uz gramatikas lappušu malām liecina, ka Lomonosovs salīdzinājis latviešu un krievu valodas vārdus, konstatējis abu valodu radniecību.

Ortogrāfijā gramatiku autori sekoja Manceļa iedibinātajai tradīcijai. Visās gramatikās izpaužas pielāgošanās latīņu un vācu valodai: piemēram, tā kā ne latīņu, ne vācu valodā nav lokatīva, to nevar saskatīt arī latviešu valodā.

Manceļa, Fīrekera, Glika un citu autoru darbi liecina, ka viņi mācījušies no tautas valodas. Tā ir vērtīgākais avots visā feodālo attiecību laikmetā, taču latviešu valodas un literatūras attīstībā nozīme arī tanī laikā sarakstītajām vārdnīcām un gramatikām. Mūsdienās šajās grāmatās atrodam izzudušus vārdus un formas.

PRAKTISKA SATURA RAKSTI

Ābeces. Feodālisma laikmetā skolas bija palīgs baznīcas mācību izplatīšanā, tālab par mācību grāmatām rūpējās garīdznieki. Eiropā par tautas izglītību vispirms sāka domāt tanīs zemēs, kurās nostiprinājās protestantisms. Tā arī Latvijā, sākot ar 17. gadsimta 30.

[1] Visas vārdnīcas, kas sarakstītas līdz 1900. gadam, sīki analizējusi D. Zemzare grāmatā «Latviešu vārdnīcas» (1961). Par dažām feodālo laiku vārdnīcām rakstījusi arī L. Roze — «Pasaule vārdnīcas skatījumā» (1982).

gadiem, Vidzemes konsistorija prasīja, lai zemnieku bērniem mācītu lasīt un katehismu. Tā kā īpašu mācību grāmatu nebija, bērni mācījās lasīt pēc luterāņu rokasgrāmatas.

Pirmās ābeces radās 17. gadsimta pēdējos gadu desmitos. Pašreiz zināmas piecas latviešu ābeces, kas glabājas Tartu, Kopenhāgenā, Lundā un Hanoverā (divi eksemplāri). Visvecākā esot Tartu ābece, kas varētu būt iespiesta pirms 1683. gada. Lundas, Kopenhāgenas un viena Hanoveras ābece iespiesta ap 1690. gadu.

Ābeces sākas ar burtu un zilbju tabulām, tām seko kopā lasāmie teksti no katehisma, beigās pievienota skaitļu tabula. Bērni vispirms centās iegaumēt nevis skaņu, bet tās grafiskā apzīmējuma nosaukumu — burtu. Grūtības, kopā saucot zilbes un vārdus, rodas tāpēc, ka līdzskaņus iemācās saukt kopā ar patskani (piemēram — *bē, cē*). Līdzīgs ābeces iekārtojums un mācīšanās metode saglabājās līdz G. Stendera ābecēm 18. gadsimta 80. gados. Tomēr ābeces veicināja lasīšanas prasmes apgūšanu. Par ābeču sastādītājiem trūkst precīzu ziņu. Dažu ābeču sastādīšanā piedalījies E. Gliks. 1725. gadā iespieda katoļu ābeci Viļņā. Tajā kopā lasīšanai dotas katoļu lūgsnas.

Citi raksti. No 17. gadsimta Rīgas amatu brālības grāmatās atrodami plašāki teksti latviešu valodā. Tādi ir linu audēju šrāgu jeb statūtu tulkojums latviešu valodā, radies vai nu 1625. gadā, kad Rīgas rāte tos apstiprināja, vai ap 1640. gadu, kad tie ierakstīti grāmatā. Pēc J. Strauberga domām, rakstītājs un laikam arī tulkotājs bijis brālības rakstvedis Mārtiņš Baķītis. Šrāgās sīki noteikti mācekļa un zeļļa pienākumi, attieksme pret meistaru.

Daži zvērestu teksti latviešu valodā saglabājušies 17. gadsimta tiesu aktīs. Mācītājs L. Depkins tulkojis latviešu valodā zviedru karadienesta reglamentu ar garu neveiklu virsrakstu, kas sākas — *«Savādi kara tiesas likumi...»* (1696). Acīmredzot zviedru armijā kalpojuši arī latviešu tautības karavīri. Saglabājušies vēl citi likumdošanas un administratīvu rīkojumu teksti latviešu valodā.

Tāds pats praktisks uzdevums — propagandēt Zviedrijas karaļa varu bija tā saucamajai Jāņa Stakles gaudu dziesmai, kas atsevišķā brošūrā pirmoreiz publicēta 1703. gadā. Trīspadsmit sešrindu panti ir Stakles vārdā rakstīts monologs, kurā viņš nožēlo savus grēkus un brīdina citus — nepretoties karaļa varai:

Tos zemes kungus neaizskar!
Negribies tapt, ko tapt nevar!

Jānis Stakle ir vēsturiska persona, Kundziņsalas[1] zvejnieks, kas Ziemeļu kara sākumā 1700. gadā pārgāja sakšu pusē un palīdzēja

[1] 17. gadsimtā par Kundziņsalu sauca salu, ko Hapaka grāvis atdalīja no Daugavas tās kreisajā krastā apmēram starp Podragu un Bolderāju. 17. gadsimta kartē šai Kundziņsalā ir atzīmēta Staķeļu māja. Tagadējā lielā, ļaužu apdzīvotā Kundziņsala ir izveidojusies 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimtā.

organizēt Rīgas blokādi, sagūstīts vēlāk Kurzemē un bargi sodīts. Ķēniņa tiesas piespriestās mocības nosauktas jau garajā virsrakstā:

Ta ſawu daſch-daſchadu Noſee-
gatnibu/ ſawadi
Sawas neapdohmatas Keh-
ninna Saimoſchanas dehk/ uſmek-
leta un paſuddinata
Jahna Stakkela
Kad tam zaur Augſtu Kehnin-
na Teku tappe noſpreeſts/ dſihwam no ap-
pakſchan ar Skritteli dauſitam/ Galwu nozir
ſtam/ un us Stabbu nagglatam/ pehz
tſchettrâs Dakas dalitam tapt/
Gauda-Dſeeſma/
Eekſch ka winſch/ Nahwes-Gallâ/ Zeem-
mâ buhdams/ papreekſch ſawus Grehkus atſinnis
noſchehlojis/ Deewam noluhdſis/ un
wiſſeem Drohſchneekeem
Weenu Beedinaſchanas-Leezibu atſtahjis
pee winnas Nelaimes noluhkotees
Kahda taiſna un breeſmiga Sohdiba
Wiſſeem Pat-galwigeem/ ne-uskiſzameem Keh-
ninna-Pawalſtneekeem un zitteem Noſeguſcheem
Launu-darritajeem peenahkahs/
Labbakas Sargaſchanas dehk Latwiſkâ
Wallodâ pahrzelta.

ANNO 1703.

«Tā savu daždažādu noziegātnību, savādi savas neapdomātas ķēniņa zaimošanas dēļ uzmeklēta un pazudināta Jāna Stakela, kad tam caur augstu ķēniņa tiesu tape nospriests dzīvam no apakšan ar skriteļi dauzītam, galvu nocirstam un uz stabu naglātam, pēc četrās daļās dalītam tapt, gauda dziesma, iekš kā viņš, nāves galā cietumā būdams, papriekš savus grēkus atzinis, nožēlojis, Dievam nolūdzis un visiem drošniekiem vienu biedināšanas liecību atstājis pie viņas nelaimes nolūkoties, kāda taisna un briesmīga sodība visiem patgalvīgiem, neuzticamiem ķēniņa pavalstniekiem un citiem noziegušiem ļaunu daritājiem pienākās, labākas sargāšanas dēļ latviskā valodā pārcelta.»

Dziesmu latviski tulkojis mācītājs L. Depkins.

* * *

Vidzemē un Kurzemes hercogistē 17. gadsimtā tapa luterāņu pamatliteratūra — katehismi, baznīcas dziesmas, sprediķi un visu reliģisko rakstu avota — Bībeles tulkojums. Latgalē nostiprinājās katolicisms; katoļu katehisma, baznīcas dziesmu, Bībeles fragmentu izdevumi būtiski neatšķiras no luterāņu grāmatām. No laicīga satura rakstiem minami veltījuma un didaktiski dzejoļi, dzejas mācība, praktiska satura raksti, vārdnīcas un gramatikas.

Bībelē galvenais ir reliģiskās ideoloģijas izklāstījums, bet šai grāmatā ietverta arī Austrumu tautu folklora, daiļliteratūra, vēsture, morāle, prātniecība. Kaut arī neveikla, ģermānismiem piebārstīta, latviešu rakstu valoda 17. gadsimta otrā pusē jau bija tiktāl izveidojusies, ka kļuva apjaušamas Bībelē ietvertās mākslinieciskās vērtības — daudzveidīgie tēli, dramatisms to atklāsmē. Sprediķu autori savus sacerējumus paplašināja ar vērojumiem latviešu sadzīvē, Latvijas dabā. Radās mākslinieciskās prozas aizsākumi. Tie atrodami arī plašākajos valodnieciska satura tekstos.

Baznīcas dziesmās, veltījuma un didaktiskajos dzejoļos stabilizējās sillabotoniskā vārsmošanas sistēma, atskaņotas vārsmas, tika izmantotas dažādas panta formas, dažādi pantmēri. Arī garīgajās dziesmās ienāca tēli no latviešu sadzīves, folkloras, veidojās mākslinieciska dzeja, kas ietekmēja autorus 18. un 19. gadsimtā.

Šā laika literatūrā maz atspoguļojas cilvēka individuālā dzīve — domas, pārdzīvojumi, dominē vispārīgs cilvēku savstarpējo attieksmju tēlojums sabiedrībā, ģimenē, normas un priekšraksti, kas, pēc autoru uzskatiem, cilvēkam vispār jāpilda. Konfliktiem galvenokārt morāls raksturs, tie rodas, pārkāpjot šīs normas. Lasot Manceļa sprediķus, jaušam viņa vērienīgumu, pašpārliecinātību, bargumu, Fīrekera dziesmas — viņa jūtīgumu, lirismu, bet visumā autoru personības atklājas maz.

Latviešu valodā iespiestās grāmatas 17. gadsimta beigās nonāca tautā. Pēc varas nesēju ieceres tam bija jāstiprina lasītājos pārliecība, ka dzimtbūtnieciskā sabiedrība ir paša Dieva iekārtota. Taču lasītāji, iepazīstoties ar grāmatām bez mācītāju starpniecības, guva arī informāciju par ļaudīm un notikumiem tālākajā pasaulē (Bībele).

LITERATŪRA

Engelss F. Bruno Bauers un agrīnais kristiānisms. — Grām.: Markss K. un Engelss F. Par reliģiju. R.: LVI, 1956, 134.—141. lpp.

Engelss F. Zemnieku karš Vācijā. — R.: LVI, 1954.

Engelss F. Dabas dialektika. — R.: Avots, 1979.

Mancelis G. Phraseologia Lettica. Das ist Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache. — Grām.: Mancelis G. Lettus. R., 1638.

Mancelis G. Langgewünschte Lettische Postill... — R., 1654.

Reiters J. Tēvreižu krājums. 1675. gada Rostokas izdevuma faksimiliespiedums ar B. Jēgera ievadu. — Kopenhāgena, 1954.

Reiters J. Tulkojuma paraugs, 1675. gadā Rīgā iznākušo latviešu Bībeles tekstu faksimiliespiedums ar B. Jēgera apceri. — Stockholm, 1976.

Vermehretes Lettisches Handbuch ... — Mitau, 1685. K. Fīrekera dziesmas.
Apinis A. Grāmata un lasīšana latviešu sabiedrībā līdz 18. gadsimta vidum. — Bibliotēku zinātnes aspekti / LPSR Valsts b-ka, 1980, 4(9), 7.—46. lpp.
Bērziņš L. Kristofors Fīrekers. — R., 1928.
Bērziņš L. Nevācu Opics. — R., 1925.
Bērziņš L. Ernsts Gliks. Darba mūžs un mūža darbs. — R., 1935.
Döbner Th. Die Geschichte der lettischen Bibelübersetzung. — Magazin hrsg. von d. Lettisch-Litter. Ges., 1893, Bd. 19., 2. Stück, S. 1.—28.
Dunsdorfs E. Pirmās latviešu Bībeles vēsture. — Latviešu ev. lut. baznīca Amerikā, 1979.
Grabis R. Pārskats par 17. gadsimta latviešu gramatikām. — Valodas un literatūras institūta raksti. R.: LPSR ZA izd., 1955, 5, 205.—266. lpp.
Grīsle R. 17. gadsimta gramatikas kā latviešu valodas vēstures avots. — Valodas un literatūras institūta raksti, 1958, 7, 245.—255. lpp.
Hillners G. Ernsts Gliks, latviešu Bībeles tulks, miera darbos un kara briesmās. — R., 1918.
Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. Feodālisma un topošā kapitālisma laikmets XI—XIX gs. — R.: Zvaigzne, 1972, 1.
Karulis K. Jānis Reiters un viņa tulkojums. — R.: Liesma, 1986.
Kosidovskis Z. Bībeles stāsti. — R.: Zinātne, 1978.
Kosidovskis Z. Evaņģēlistu stāsti. — R.: Zinātne, 1982.
Lācis M. Jāņa Reitera dzīve (Precizējumi un papildinājumi) — Bibliotēkas lasītājiem. Bibliotēku zinātnes aspekti / LPSR Valsts b-ka. — R.: Avots, 1984, 114.—136. lpp.
Niselovičs I. Kuras ir vecākās latviešu ābeces? — Lit. un Māksla, 1958, 26. jūl., 4. lpp.
Niselovičs I. Pirmās latviešu ābeces. — Pad. Latvijas Skola, 1958, Nr. 12, 56.—65. lpp.
Roze L. Pasaules vārdnīcas skatījumā. — R.: Zinātne, 1982.
Salmiņš A. Latvijas skolu izveidošanās un attīstība feodālisma posmā. — R., 1980.
Straubergs J. Kā noritēja Bībeles tulkošanas darbs. — Izglītības Mēnešr., 1943, Nr. 9, 197.—200. lpp.
Šmits P. Glika Bībeles valoda. — Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. izdots, 1908, 14, 21.—100. lpp.
Zemzare D. Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam). — R.: LPSR ZA izd., 1961.

4. DAIĻLITERATŪRAS UN PUBLICISTIKAS TAPŠANA

(No 18. gadsimta vidus līdz 19. gadsimta 20. gadiem)

Vēsturiskie apstākļi. Ziemeļu kara laikā Vidzemi pievienoja Krievijai. Polijas dalīšanas rezultātā arī Latgale (1772), vēlāk Kurzemes hercogiste (1795) tika iekļautas Krievijas impērijā.

Tirdzniecība 18. gadsimta otrā pusē paplašinājās. Lai iegūtu vairāk ražojumu pārdošanai, muižnieki palielināja muižu laukus uz

zemnieku zemes rēķina, iekārtoja degvīna dedzinātavas, alus darītavas. Muižu saimniecība kļuva ienesīgāka, veidojās tirdznieciskā zemkopība, bet joprojām saglabājās dzimtbūtnieciskās attiecības. Visi darbi muižas laukos un dzimtbūtnieciskajā manufaktūrā bija jāveic zemniekiem klaušu kārtībā. Tā kā zemnieka sētas ļaudis bija nodarbināti muižā, viņi savus laukus nevarēja kārtīgi apstrādāt, raža bija trūcīga. Pārmērīgās klaušas, bargie sodi, trūkums izraisīja zemniekos pretestību. Viņi iesniedza sūdzības tiesu iestādēs, guberņu valdēs, bēga uz kaimiņu guberņām, atriebjoties dedzināja muižas ēkas.

Lai mazinātu asās šķiru pretrunas, cariskā valdība bija spiesta iejaukties dzimtkungu un zemnieku attiecībās. Pēc ģenerālgubernatora G. Brauna ierosmes Vidzemes landtāgs 1765. gadā izstrādāja jaunus agrārnoteikumus, kuros bija paredzēts nosacīt klaušu lielumu, miesas sodu normas, zemnieku tiesības sūdzēties un citus patvaļas ierobežojumus, taču muižnieki tos ignorēja.

Plašāki nemieri Vidzemē aizsākās 70. gados. Lāzberģes muižas zemnieki Alūksnes draudzē 1771. gadā atsacījās pildīt klaušas. Ar ieročiem rokās viņi pretojās pat ataicinātajai karavīru komandai. Cēsu un Valmieras novada nemieros 1776. un 1777. gadā izpaudās jau augsta apziņīguma pakāpe. Šajos nemieros aktīvi piedalījās pirmais zināmais latviešu tautības dzejnieks — Ķikuļa Jēkabs.

Visplašākie zemnieku nemieri Vidzemē notika 1784. gadā. Šai laikā cariskā valdība pasludināja jaunu nodokli: katram vīriešu kārtas zemniekam bija jāmaksā 70 kapeiku gadā (galvasnauda). Zemnieku sūdzībām sakarā ar jauno nodokli sākumā bija ekonomisks raksturs; 1784. gada vidū tika izteiktas jau politiskas prasības, doma par atbrīvošanos no dzimtbūšanas, samaksājot galvasnaudu. Nemieri aptvēra vairāk nekā 130 Vidzemes guberņas latviešu un igauņu daļas muižu. Zemniekus piespieda paklausīt muižniekiem ar karaspēka palīdzību.

Līdzīgi apstākļi bija Kurzemes hercogistē un Latgalē. Plašāki zemnieku nemieri Kurzemē izcēlās sakarā ar revolucionārajiem notikumiem Polijā 90. gados. Kauguru (pie Valmieras) nemieri 1802. gadā ierosināja Vidzemes 1804. un 1809. gada likumus, kas nedaudz uzlaboja saimnieku stāvokli. Šie likumi liecināja par dzimtkungu cenšanos saglabāt irstošo dzimtbūtniecisko iekārtu. Zemnieku saimniecību panīkšana pārmērīgo klaušu dēļ, ārpusekonomiskie spaidi, zemnieku masveida bēgšana, sūdzības, atklāta pretestība liecināja par nepārvaramajām pretrunām (krīzi) dzimtbūtnieciskajā iekārtā. Tas viss noveda pie dzimtbūšanas atcelšanas Igaunijā (1816), Kurzemē (1817) un Vidzemē (1819). Jaunos likumus izstrādāja Baltijas guberņu muižnieki un apstiprināja cars. Daudzo likumu pantu pamatā bija šādi principi: visa zeme kļuva par muižnieku īpašumu, zemnieki ieguva personisko brīvību, bet ar virkni ierobežojumu. Turpmākās zemnieku un muižnieku attiecības nosacīja «brīvais līgums», t. i., muižnieks kā zemes un zemnieks kā darba spēka īpašnieks vienojās par sadarbības noteikumiem. (Patiesībā nemantīgais zemnieks bija pakļauts muižnieka patvaļai.) Administrācija organizēja

zemniekus t. s. pagasta sabiedrībās ar savu zemāko tiesu, ko ievēlēja pagasta ļaužu sapulce. Tiesas locekļus apstiprināja muižnieks, un tie darbojās muižas uzraudzībā.

Ļoti gausi attīstījās tautas izglītība. Pēc Vidzemes ģenerālgubernatora ierosmes 1765. gada landtāgs lēma, ka zemnieku bērni jāapmāca. Zemniekiem, kas prata lasīt, bija atļauts bērnus mācīt mājās, pārējiem jāsūta skolā, kura bija jāiekārto muižai. Skolas tomēr tika atvērtas tikai nelielā daļā muižu. Pārbaudēs komisijas konstatēja, ka arī tās skolas, kas darbojās, bieži neatbilda savam nosaukumam: nepiemērotas bija telpas un vāji sagatavoti skolotāji, trūka mācību līdzekļu. Tāpat kā muižu skolas, nīkuļoja arī draudzes skolas.

Kurzemes hercogistē īsti par zemnieku skolām neinteresējās ne hercogs, ne muižnieki. Kurzemē dažviet skolas sāka rasties 18. gadsimta 80. gados, piemēram, Kabilē, Ēdolē, Aizputē, Priekulē. Līdzīgs stāvoklis bija arī Latgalē. Kurzeme un Latgale skolu daudzuma ziņā atpalika no Vidzemes.

Galvenais zemnieku bērnu izglītības veids visās Latvijas daļās arī 18. gadsimta otrā pusē un 19. gadsimta sākumā vēl arvien bija mājmācība. Viselementārāko zināšanu apgūšanā tai bija panākumi. 18. un 19. gadsimta mijā lasīt prata Vidzemē ap $^2/_3$, Kurzemē $^1/_3$ dzimtcilvēku, par Latgali ziņu trūkst.

IDEOLOĢISKIE STRĀVOJUMI

Latviešu literatūras veidošanos ietekmēja ne vien vietējie apstākļi, bet arī tās idejas, kas ieplūda no Rietumeiropas.

Hernhūtisms jeb brāļu draudžu kustība pārnāca no Vācijas uz Vidzemi 18. gadsimta 30. gados, bet tās sākumi meklējami husītu kustībā 15. gadsimtā. Čehu nacionālais varonis herētiķis Jans Huss (ap 1371—1415) kritizēja katoļu baznīcu, viņam bija jāmirst ugunssārtā. Husa ideju iedzīvinātāji vēsturē ieguva husītu nosaukumu. Husītu idejas, tradīcijas saglabājās tautā. Bohēmijā 15. gadsimta otrā pusē (1467) nodibinājās brāļu draudze. Slavenais čehu pedagogs J. A. Komenskis (1592—1670) bija tās bīskaps. Kustības atdzimšanu 18. gadsimta 20. gados Saksijā sekmēja pietisma idejas inteliģences aprindās. Brāļu draudzes atrada patvērumu grāfa N. L. Cincendorfa muižas teritorijā Hernhūtē (no šejienes nosaukums *hernhūtieši*). Cincendorfs kļuva par viņu pirmo bīskapu. Šajā draudzē akcentēja kristīgo mīlestību, sirsnīgumu, izlīdzinošo attieksmi pret visiem cilvēkiem. Savu mācību hernhūtieši centās popularizēt, sūtot sludinātājus uz visām pusēm — Šveici, Holandi, Grenlandi, Baltiju.

Ar 1737. gadu sākās hernhūtiešu mācību izplatīšana latviešu zemnieku vidū. Vidzemē ieradās pieci darbinieki no Vācijas. Viņi mācījās latviešu valodu un sludināja hernhūtiešu idejas zemniekiem.

Neilgā laikā hernhūtisms izvērtās par masu kustību vairāku iemeslu dēļ. Oficiālajās draudzēs zemnieki bija tikai rīkojumu un norādījumu pildītāji, bet hernhūtisma sludinātāji centās izraisīt klausītāju aktivitāti, no zemnieku vidus izvirzot pulciņu un draudžu vecākos, viņu vietniekus, vīru, sievu, neprecēto vecākos, uzraugus, paskubinātājus, slimnieku kopējus. Tātad hernhūtiešu organizācijās izveidojās demokrātiska iekārta, nejuta mācītāja draudīgā pirksta. Hernhūtieši akcentēja humānismu pretstatā baznīcas kundziskumam, emocionalitāti pretstatā sausajai didaktikai. Iejūtība, sirsnīgums no reliģisko mācību sludinātāju puses bija klausītāja līdzvērtības atzinums.

Mācītāji, kas, studējot Vācijā, bija iepazinušies ar pietismu, raudzījās labvēlīgi uz hernhūtiešu darbību. Pietismam simpatizēja arī daži muižnieki, piemēram, Valmiermuižas īpašniece M. E. Hallarte. Viņas ierosmē 1738. gadā Valmierā sāka darboties skolotāju seminārs. Semināru beigušie strādāja par skolotājiem un hernhūtiešu sludinātājiem tanīs draudzēs, no kurām sūtīti. Hernhūtieši izdeva arī savu reliģisko dziesmu krājumus. 1739. gadā iznāca *«Kādas izlasītas garīgas jaukas dziesmas»*, 1742. gadā — *«Kādas izlasītas garīgas jaukas dziesmas, otrā reizē drikētas un no jauna pavairotas...»*. Izdošanai līdzekļus deva M. E. Hallarte.

Draudzēs, kurās mācītāji neatbalstīja hernhūtiešus, svētdienās baznīcēnu skaits samazinājās. Mācītāji un muižnieki nebija apmierināti ar dzimtcilvēku patstāvību ticības jautājumos, atbrīvošanos no baznīcas uzraudzības, plašajām zemnieku sanāksmēm, sakariem pāri pagastu un oficiālo draudžu robežām. Muižnieku ierosmē ar ķeizarienes Elizabetes pavēli 1743. gadā hernhūtiešu darbību aizliedza. Tanīs draudzēs, kur kungi bija labvēlīgi noskaņoti, hernhūtiešu sanāksmes tomēr notika nelegāli. Oficiālās baznīcas uzraudzībā tiem atļāva atkal darboties ar 1764. gadu.

F. Engelss par opozicionārām kustībām rakstīja:

> *«Revolucionārā opozicija pret feodālismu sniedzas cauri visiem viduslaikiem. Atbilstoši sava laika apstākļiem tā parādās gan kā mistika, gan kā atklāta ķecerība, gan kā bruņota sacelšanās.»*[1]

Hernhūtiešu draudzēs revolucionārismu saskatīt nevaram, bet opozīciju, mēģinājumu atbrīvoties no mācītāju un muižnieku aizbildniecības gan. Hernhūtiešu draudzes bija pirmās latviešu zemnieku masu organizācijas; tajās izpaudās zemnieku aktivitāte, demokrātisma elementi. Pozitīvi vērtējama brāļu draudzes prasība, lai tās locekļi prastu lasīt; daudzi iemācījās arī rakstīt, un 18. gadsimta otrā pusē (sākot ar 40. gadiem) tapa zemnieku hernhūtiešu rokraksti.

Apgaisme. Eiropā 18. gadsimtu mēdz dēvēt par apgaismes jeb racionālisma gadsimtu. Ticību cilvēka dabiskā prāta (lat. *ratio*) visspēcībai sekmēja sasniegumi zinātnēs iepriekšējos gadsimtos, piemēram, heliocentriskā uzskata tapšana astronomijā, mehānikas

[1] *Engelss F.* Zemnieku karš Vācijā. — R., 1954, 30. lpp.

likumu atklāšana fizikā. Anglijā racionālisms uzplauka 17. gadsimta otrā pusē un sevišķi plašu izplatību ieguva Francijā 18. gadsimtā. Tādi domātāji kā P. Beils, Š. Monteskjē, Voltērs, Ž. Ž. Ruso, D. Didro kļuva pazīstami visā Eiropā. F. Engelss norāda, ka lielie vīri Francijā *«uzstājās ārkārtīgi revolucionāri»*, viņi neatzina nekādas autoritātes, kritizēja reliģiju, līdzšinējo dabas izpratni, sabiedrisko un valsts iekārtu.

«Domājošais prāts kļuva par vienīgo visa pastāvošā mērauklu.»[1]

Apgaismotāji kritizēja kārtu priekšrocības: dzimstot visi cilvēki ir vienlīdzīgi, visiem vienādas tiesības tiekties pēc labākas dzīves. Audzināšanā galvenais ir izkopt cilvēka prātu. Lai koncentrētā veidā sniegtu zināšanas, apgaismotāji izstrādāja enciklopēdijas. Laikā no 1751. līdz 1780. gadam D. Didro vadībā iznāca franču «Enciklopēdija jeb Zinātņu, mākslu un amatu sistemātiska vārdnīca» (*«Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers»*) 35 sējumos. Šim izdevumam bija liela nozīme sabiedriskās domas attīstībā visā Eiropā. «Enciklopēdiju» pārdrukāja, kā arī tulkoja citās valodās. Apgaismotāji sagatavoja cilvēku prātus Lielajai franču revolūcijai (1789). Vācijā, kur valdīja feodālā sadrumstalotība un dzimtbūšana, kur bija vāja buržuāzija, apgaismes idejas ieguva mērenāku raksturu. Vācu apgaismotāji akcentēja morālo aspektu: vispirms jāapgaismo, jālabo cilvēki, tad arī sabiedriskā iekārta kļūs labāka.

Latvijā apgaismes idejas ienāca ar grāmatām, tās pauda inteliģenti, kas studējuši Vācijā vai ieceļojuši darbu meklēt. Par apgaismes idejām uzzināja muižas ļaudis, arī zemnieki, piemēram, no poļu konfederātiem, kas 18. gs. 90. gados ienāca Kurzemē.

Apgaismotāji Latvijā pirms G. Merķeļa. Johans Georgs Eizens (1717—1779) ir pirmais, kas jau 18. gadsimta vidū prasīja dzimtbūšanas atcelšanu. Eizens dzimis Vācijā, Jēnā studējis teoloģiju, bet interesējies arī par lauksaimniecību. Ieradies Vidzemes guberņā (1741), viņš strādāja par mācītāju Tormas draudzē (tagadējā Igaunijā) un rūpīgi pētīja saimnieciskās dzīves atpalicības cēloņus. Ap 1751. gadu Eizens sarakstīja apcerējumu *«Pierādījums..., ka zemnieku dzimtbūšana tiklab kungam, kā valstij ir augstākā mērā kaitīga»* (šis un citi šeit minētie darbi — vācu valodā).

Par J. G. Eizena idejām ieinteresējās Katrīna II, viņa apcerējumu *«Kāda Vidzemes patriota apraksts par dzimtbūšanu un tās ievešanu Vidzemes zemniekiem»* iespieda dažādu rakstu krājumā 1764. gadā, savas idejas viņam ļāva izmēģināt kādā muižā Pēterburgas tuvumā. Tā kā ne ķeizariene, ne muižnieki nopietni nevēlējās dzimtbūtniecību reformēt, Eizenu no darba atbrīvoja.

Dzimtbūtniecības kritikā Eizens iziet no apgaismotāju tēzēm, ka *«dabīgas dziņas un apdāvinātība ir visām tautām līdzīga»*, *«katram*

---

[1] *Engelss F.* Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni. — R., 1949, 37. lpp.

cilvēkam tiesības rūpēties par sava paša labklājību»[1]. Dzimtbūšana ir pretdabiska, jo tā atņem vienai kārtai šīs tiesības. Pastāvīgā nabadzība un beztiesiskums bojā zemnieka raksturu. Viņam nav pamudinājuma kļūt labākam, saprātīgākam, apzinīgākam, jo kungs tad uzdos vairāk darba, prasīs lielāku atbildību. Zemniekam jādod brīvība un īpašums, kuru viņš var atstāt mantojumā saviem bērniem. Eizens bija pirmais, kas Latvijā prasīja atbrīvot zemnieku, piešķirot viņam īpašumā zemi.

Heinrihs Johans Jannavs (1752—1821) dzimis Limbažos, studējis teoloģiju Vācijā, strādāja par mācītāju Laiuzē (tagad — Jegevas (Jōgeva) raj.). Grāmatā *«Verdzības vēsture un zemnieku raksturs Vidzemē un Igaunijā»* (1786) viņš tāpat kā Eizens atzīst, ka cilvēki no dzimšanas ir vienlīdzīgi, netaisnība ir vēlākās patvaļas sekas. Kaut gan Jannavs simpatizē zemniekiem, nosoda dzimtbūtniecisko iekārtu, zemnieku atbrīvošanas jautājumā viņš ir stipri mērens.

Dzimtbūšanu kritizēja mājskolotājs Vilhelms Frībe (1762—1811), arī Kārlis Filips Mihaēls Snells (1753—1806), kas kādu laiku (1780—1787) strādāja par Domskolas rektoru Rīgā.

Apgaismes ideju ietekmē mainījās mācītāju uzskati par latviešu tautas dziesmām; īpaša nozīme bija vācu apgaismes rakstniekam un filozofam Johanam Gotfrīdam Herderam (1744—1803), kas pēc teoloģijas studijām Kēnigsbergā dažus gadus (1764—1769) strādāja Rīgā par skolotāju un mācītāju. Pēc pētnieku atzinumiem[2], tieši Rīgas posmā Herders sāka pievērsties tautas dzejai. Uz latviešiem un viņu dziesmām attiecas Herdera stāstījums, ka viņam bijusi pašam iespēja noklausīties senās dziesmas un noskatīties senās dejas jaunlaiku kultūras nesamaitātā tautā. Tās skanējušas kā franču menuets.

Kad Herders jau atgriezies Vācijā, anonīmi iznāca viņa sakārtotie krājumi *«Volkslieder»* («Tautas dziesmas», I 1778, II 1779). Otrajā krājumā ievietotas arī 11 latviešu tautas dziesmas. Pēc Herdera nāves viņa rakstu izdevējs publicēja krājumu *«Stimmen der Völker in Liedern»* («Tautu balsis dziesmās», 1807), atkārtoti ievietodams minētās 11 dziesmas.

Apcerējumos Herders par tautas dzeju raksta cildinošus vārdus. Vienkāršie ļaudis allaž izsakoties skaidri, dzīvi, uzskatāmi, iejūtīgi. Tāda esot arī viņu dzeja. Tajā atklājoties tautas vēsture, darbs, tikumi, domāšana. Pretstatā firstu galmos izplatītajiem sastingušajiem pēc klasicisma normām sacerētajiem mācīto ļaužu pantiem tautas dzeja esot dabiska, dzīva gara, patiesu jūtu apdvesta.

Herdera krājumos uzņemti arī tādi individuālo autoru dzejoļi, kuros jūtama tautai tuva mentalitāte, piem., J. V. Gētes, krājumu

[1] *Stepermanis M.* J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. — R., 1934, 14.—15. lpp.

[2] *Bērziņš L.* Latviešu tautas dzeja Stendera un Herdera laikmetā. — Filologu biedrības raksti, 1927, 7, 154.—173. lpp.; *Paklons J.* Herders un latviešu literatūra. — Grām.: Varavīksne. R.: Liesma, 1978, 135.—153. lpp.

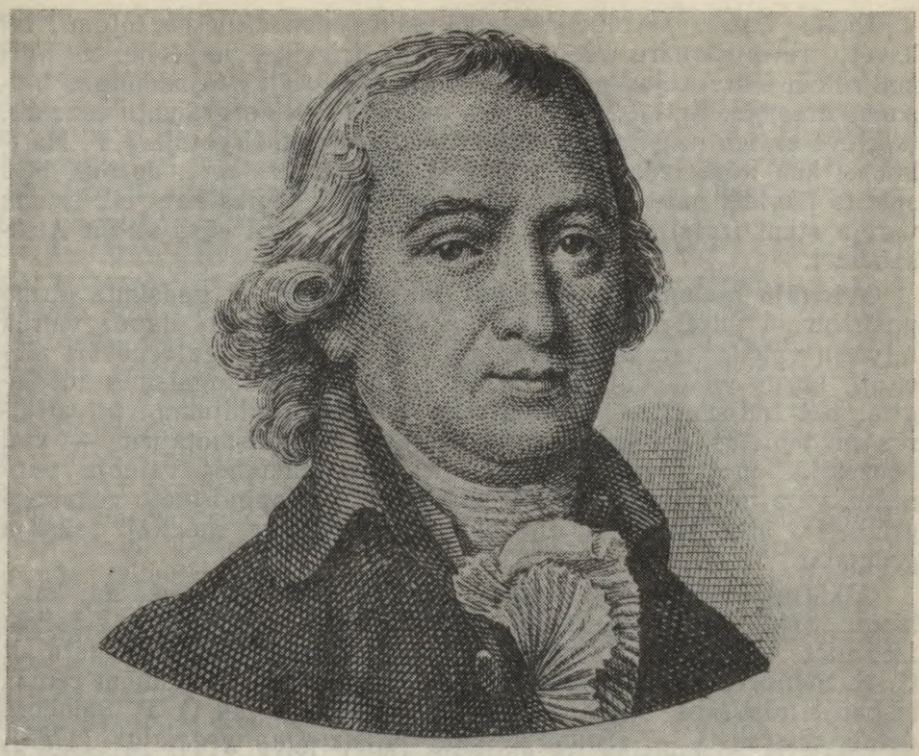

J. G. Herders.

sakārtotāja, M. Lutera, M. Opica, V. Šekspīra dzejoļi, arī fragmenti no viņa lugām, piem., Ofēlijas ārprāta dziesma («Hamlets»). Par M. Klaudiusa «Vakardziesmu» Herders raksta, ka ar to viņš gribot dot mājienu, kāds saturs ir labākajām tautas dziesmām.

Arī Latvijā dzīvojošie mācītāji sāka vākt un izdot tautas dziesmas. G. Bergmanis savā mājas spiestuvē iespieda divus paša savāktu tautas dziesmu krājumus[1] un Palsmanes mācītāja D. Vāra pierakstīto tautas dziesmu krājumu[2]. Šie trīs tautas dziesmu krājumi nokļuvuši Anglijā, un 1831. gadā Londonā izdotajā žurnālā *«Foreign Quarterly Review»* (literāri publicistisks žurnāls, iznāca četras reizes gadā) iespiests kāda Džona Bouringa apcerējums par G. Bergmaņa krājumiem, kā arī lielāks skaits tautas dziesmu gan latviešu, gan tulkojumā angļu valodā.[3]

[1] *Bergmanis G.* Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte. — Ruien, 1807. (238 dziesmas).

Bergmanis G. Zweyte Sammlung Lettischer Sinngedichte. — Ruien, 1808. (249 dziesmas).

[2] *Vārs D.* Palcmariešu dziesmu krājums. — Ruien, 1808. (413 dziesmas).

[3] *Arājs K.* Krišjānis Barons un «Latvju dainas». — R.: Zinātne, 1985, 28. lpp.

Lielās franču revolūcijas laikā sākās dažādi ierobežojumi, lai kavētu revolucionāru ideju ieplūšanu Krievijas impērijā. Stingri kontrolēja iebraucējus no ārzemēm un izbraucējus. Aizdomīgas personas arestēja. Ar 1792. gadu tika noteikta ievesto grāmatu cenzūra, tā kļuva arvien nežēlīgāka. Grāmatu izdevējs un tirgotājs J. F. Hartknohs, kas Rīgā izdevis I. Kanta, J. G. Herdera u. c. darbus, bija spiests likvidēt savu uzņēmumu. Progresīvas idejas kaut cik brīvāk varēja atkal izplatīties 19. gadsimta sākumā, kad sāka valdīt Aleksandrs I.

Mācītāju racionālistu darbība. Salīdzinot ar 18. gadsimta pirmo pusi, otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā publicēts daudz vairāk latviešu valodā sarakstītu grāmatu. To autori bija galvenokārt mācītāji, kurus vienā vai otrā aspektā ietekmējusi apgaismes ideoloģija. Bet būtiskajā — dzimtcilvēku brīvības jautājumā viņi atšķīrās no iepriekš aplūkotajiem radikālajiem apgaismotājiem — viņi neuzstājās pret dzimtbūtniecisko iekārtu, trūkumos vainoja zemnieku, viņa nezināšanu, žūpību, slinkumu. Lai apgaismotu zemnieka prātu, lai attīstītu un nostiprinātu viņa tikumus, mācītāji rakstīja grāmatas.

Atkārtotos izdevumos iznāca Bībele, spredikļu grāmatas, katehismi. Sākās reliģisko rakstu izskaidrošana, no Bībeles stāstiem izsecinot vispārīgas morāles normas. Pirmā šāda grāmata ir G. F. Stendera *«Svēti stāsti»* (1756). No baznīcas dziesmām centās izskaust mistiskos, neskaidros tēlus. Raksturīgs jau G. F. Stendera dotais virsraksts — *«Jauna izskaidrota dziesmu grāmata»* (1783). Mācītāji sarakstīja pirmās laicīga satura prozas un dzejas grāmatas, pirmos populāri zinātniskos apcerējumus. Pamācīšanas nolūkos radās pirmie periodiskie izdevumi. Tajos iespiesti raksti par veselības kopšanu, lauksaimniecību, dārzkopību, mājsaimniecību, audzināšanu.

Līdzīga satura pamācības ietvertas *«Labu ziņu un padomu grāmatā, vidzemniekiem par labu iztaisītā»* (1791). To pēc kāda vācu oriģināla pārstrādājuši vairāki vācu mācītāji, rediģējis mācītājs G. Bergmanis. Pirmajā nodaļā sniegtas vispārīgas morāles normas: nebaidīties no skauģiem un burvjiem, jo tā ir pagānu ticība, pielūgt dievu, svētdienās iet baznīcā, pēc dievvārdiem nekavēties krogū, dzīvot saticīgi ģimenē un ar kaimiņiem, nebēgt no sava kunga, klausīt viņu tāpat kā tēvu un māti. Tālākajās nodaļās ir pamācības lauksaimniecībā, biškopībā, mājsaimniecībā, veselības kopšanā; piemēram, ieteikts dēstīt kartupeļus, sēt āboliņu, mēslot laukus, stāstīts, kādus ēdienus var gatavot no kartupeļiem. Jau nākošajā gadā sekoja grāmatas 2. un 3. izdevums; padomu grāmatas savairojās īpaši 19. gadsimtā.

Tātad 18. gadsimta otrā pusē un 19. gadsimta sākumā attieksmē pret laikmeta galveno problēmu Baltijā — dzimtbūšanas saglabāšanu vai atcelšanu iezīmējās divas literātu grupas: racionālisti, kas domāja, ka galvenais uzdevums ir zemnieku tikumu izkopšana, tad laba būs arī iekārta; un apgaismotāji, kas trūkumu galveno

cēloni saskatīja netaisnīgajā sabiedriskajā iekārtā. Pirmajā grupā nozīmīgākais autors ir G. F. Stenders, otrajā — G. Merķelis.

Literatūra Latgalē. Latgale bija Polijas kolonija līdz 1772. gadam, kad to pievienoja Krievijai. Bet arī pēc tam Latgales iekšējā dzīvē noteicēji bija poļu tautības muižnieki. Tāpat kā Vidzemē un Kurzemē, arī Latgalē klaušas 18. gadsimtā pieauga. Mazāk, bet arī Latgalē attīstījās dzimtbūtnieciskā manufaktūra, kurā visus darbus veica dzimtcilvēki.

Kultūras dzīvē svarīga nozīme bija katolicismam, kas Latgalē pēc reformācijas atkal nostiprinājās 17. gadsimtā. Grāmatas tautai gādāja poļu katoļu garīdznieki un baznīcas organizācijas. Uz augšzemnieku dialekta bāzes izveidojās latgaliešu rakstu valoda. Pirmā zināmā grāmata augšzemnieku dialektā ir *«Katōliška dzīsm'u grōmata...»* 1730., 1733., 1765. gadā. No minētajiem izdevumiem nav atrasts neviens eksemplārs, saglabājies gan 1801. gada izdevums ar virsrakstu *«Dzīsmes svātas...»*. Pirmā augšzemnieku dialektā sarakstītā grāmata, kas saglabājusies līdz mūsu dienām, ir evaņģēliji visām gada svētdienām un svētku dienām — *«Evangelia Toto Anno Dominicis et Festis diebus...»* (1753). Tos tulkojis jezuīts lietuvietis Jons Lukaševičs. Grāmata iespiesta vairākkārt. Vairākos izdevumos nāca klajā arī katoļu katehisma grāmata — *«Katōliška piļnīga ticības mōcība...»* (1766), ar citādiem virsrakstiem 1775., 1805., 1808. g. Katehismā izklāstītas ne vien reliģiskās dogmas, bet arī sīki norādīti dzimtļaužu un citu kārtu pienākumi. Kopīgajā baznīcas dziesmu un lūgsnu grāmatā *«Nabožeństwo»* («Svētcere», 1771, 1786, 1798) ievietots arī kalendārijs ar baznīcas svētkiem. Lūgsnu publicējums *«Grōmota lyugšonu uz gūda Dīva Kunga...»* 19. gadsimtā piedzīvoja daudz izdevumu, pirmais izdevums 1811. gadā.

Pirmā ābece augšzemnieku dialektā ir *«Elementarz Łotewski...»* («Latviešu pirmmācības grāmata», 1768, 1788). Ābecē visi teksti ir reliģiska satura. Skolās galvenais mācību priekšmets bija katoliskā ticības mācība. Atšķirībā no Vidzemē un Kurzemē publicēto grāmatu gotiskajiem burtiem Latgales grāmatas iespiestas antīkvas burtiem. Poļu valodā ar augšzemnieku dialekta piemēriem uzrakstīta gramatika *«Grammatyka Inflancko-Łotewska...»* («Latgaliski latviskā gramatika», 1817). Bibliogrāfijā kā autors minēts Juzefs Akelevičs, tomēr šī ziņa tiek apšaubīta.

Tātad 18. gadsimtā Latgalē radās gandrīz tikai reliģiska satura literatūra — baznīcas dziesmas, katehismi, evaņģēliji, lūgsnas. Laikā no 1730. līdz 1820. gadam iznāca ap pustreša desmita grāmatu, no tām kādas trīs ābeces, viena gramatika, visas citas — reliģiska satura. Rakstība veidojās poļu valodas un ortogrāfijas ietekmē. Grāmatu virsraksti bieži vien ir poļu vai latīņu valodā. Grāmatu titullapās autori parasti nav norādīti. Nozīmīgākie ir 18. gadsimta pirmajā pusē Georgs Špungjaņskis (1692—1733), vēlāk Jons Lukaševičs (1699—1779), Mihaēls Rots (1721—1785). Grāmatas iespieda Viļņā jezuītu akadēmijas tipogrāfijā, vēlāk Polockā.

Jezuītu sarakstītās grāmatas sekmēja lasīšanas prasmes izplatīšanos tautā. Ar savu saturu šīs grāmatas stiprināja reliģiskos uzskatus, samierināšanās mācību, līdz ar to padevību ekspluatatoriem. Grāmatu publicējumos vērojama vienveidība, sastingums, tie paši reliģisko rakstu tipi nāca klajā jaunos izdevumos. Salīdzinot ar tām grāmatām, kas izdotas Vidzemē un Kurzemē, Latgalē lietotās grāmatas ievērojami atpalika gan literatūras veidu, gan satura attīstībā.

GOTHARDS FRĪDRIHS STENDERS (1714—1796)

G. F. Stenders (Vecais Stenders) pirmais rakstīja latviešu dzimtcilvēkam adresētas laicīga satura prozas un dzejas grāmatas, viens no pirmajiem — populāri zinātniskus sacerējumus. Latviešu valodu Stenders apguvis tik labi, ka spēja izstrādāt ilgi nepārspētu gramatiku un vārdnīcu. Viņa iedibinātās tradīcijas latviešu literatūrā samanāmas līdz 19. gadsimta otrai pusei.

Dzīve un uzskatu veidošanās. Stendera senči vairākās paaudzēs strādāja par mācītājiem Augšzemē. Gothards Frīdrihs pirmo izglītību guva tēva, Lašu draudzes mācītāja vadībā, pēc tam Subates vācu skolā. Laikā no 1736. līdz 1739. gadam Stenders studēja teoloģiju Vācijas augstskolās — Jēnā un Hallē. Atgriezies Latvijā, Stenders strādāja par mājskolotāju, tad par skolotāju Jelgavas pilsētas vācu skolā un, sākot ar 1744. gadu, pildīja mācītāja pienākumus Lindes-Birzgales draudzē (tag. Ogres raj.), ar 1753. gadu Žeimes draudzē Lietuvā. Stenders augstskolu laikam nav beidzis, jo savam vārdam grāmatās nepievieno augstskolā iegūto grādu.

1759. gadā Stenders otrreiz devās uz Vāciju kopā ar ģimeni. Līdz 1763. gadam viņš strādāja par skolotāju Helmštetē un Kēnigsluterā. Sākot ar 1763. gadu, Stenders dzīvoja Kopenhāgenā. Dānijas karalis uzdeva Stenderam izgatavot ģeogrāfisku globusu. Uzdevumu Stenders veicis godam. Vēl mūsdienās Kopenhāgenā glabājoties divi Stendera gatavotie globusi. Dāņu ģeogrāfi augstu vērtējot Stendera zināšanas ģeogrāfijā. Minējumi, ka Stenders Kopenhāgenā būtu pildījis ģeogrāfijas profesora pienākumus, nav pierādījušies. 1765. gadā Stenders atgriezās Kurzemē. Līdz mūža beigām viņš strādāja par mācītāju Sunākstes (tag. — Stučkas raj.) un Sēlpils (tag. — Jēkabpils raj.) draudzē, nodarbojās ar zinātnēm, sarakstījās ar Pēterburgas Zinātņu Akadēmiju. Šajā 30 gadu posmā (1766—1796) tapa vairums Stendera grāmatu.

Apgaismotāji Vācijā akcentēja cilvēka ētisko pilnību. Stendera studiju laikā Halles universitātē bija dzīvas 18. gadsimta pirmajā pusē Vācijā populāra matemātiķa un racionālisma filozofa K. Volfa (1679—1754) mācības. Volfs pasvītroja, ka ļaunums dzīvē izriet no prāta nepilnības, tās ir kļūdas spriešanā. Ne vien studiju laikā, bet arī vēlāk G. F. Stenders iepazinās ar K. Volfa paustajiem uzskatiem, lasot viņa rakstus. Literatūrvēsturnieki neraksta, ka Sten-

G. F. Stenders.

ders būtu iepazinies ar franču apgaismotāju radikālajiem uzskatiem sabiedriskos jautājumos.

Arī daiļliteratūras laukā 18. gadsimta pirmajā pusē apgaismes idejas Vācijā bija stipri mērenas. Rakstnieki feodālismu kritizēja galvenokārt morāles aspektā. 18. gadsimta pirmajā pusē liela ietekme literatūrā bija J. Gotšēdam (1700—1766). Viņš ir racionālists: sabiedrisku ļaunumu cēlonis meklējams cilvēka intelekta nepilnīgumā. Literatūrā Gotšēds ir klasicists, normatīvisma aizstāvis estētikā. Viņa kritiskajā poētikā (*«Kritische Dichtkunst»* — «Kritiskā dzejas māksla», 1730) savākti klasicisma teorētiķu atzinumi, lai celtu vācu vārda mākslu. Gotšēds daiļrades aktu saprot kā saprātīgu, loģiski kontrolējamu norisi. Rakstnieks ne tikai atspoguļo dzīvi, bet izpilda noteiktu uzdevumu. Vācu dzejā 18. gadsimta pirmajā pusē maz skarti nopietni sabiedriski jautājumi. Dzejnieki apraksta dabu vai kavējas sadzīves ainās.

Volfa paustais racionālisms, Gotšēda normatīvisms uzskatāmi izpaužas Stendera daiļdarbos. Mūsdienu vēsturnieki raksta, ka Stenders cītīgi sekojis zinātnes attīstībai, viņa reliģiski racionālajā

pasauies izpratnē ienākuši dialektiskās domāšanas, panteisma elementi. Sabiedriskajos uzskatos Stenders ir konservatīvs[1].

Stenders rakstījis arī vācu un latīņu valodā. Te aplūkosim tikai viņa latviešu valodā sacerētos darbus.

LAICĪGA SATURA PROZAS UN DZEJAS DARBI

Pasakas un stāsti. Pirmā laicīga satura grāmata, kas domāta latviešu dzimtcilvēkiem, ir Stendera *«Jaukas pasakas in stāsti...»*, 1766. gadā. Otrs izdevums, papildināts ar 24 darbiem, iznāca 1789. gadā — *«Pasakas un stāsti»*. Šajā izdevumā ir 80 pasaku un 70 stāstu. Stenders savu grāmatu dala divās daļās: pasakas, t. i., zvēru pasakas jeb fabulas, un stāsti, t. i., sadzīves un joku pasakas. P. Šmits atzīst, ka puse Stendera pasaku un stāstu ņemta no grāmatām, otrā puse — no vācu folkloras, kas noklausīta no Baltijas vāciešiem.[2]

Pasakas sarakstītas koncentrēti. Stāsti apjomā garāki, sižeti sarežģītāki. Gan pasakās, gan stāstos darbība risinās dzīvi, spraigi, dažkārt dramatiski, asprātīgi. Dažos stāstos atrodam mūsu zemes un dzīves apstākļu elementus. 68. stāstā sērenietis ar savu laivu glābj Jaunjelgavas iedzīvotājus plūdu laikā. No 58. stāsta *«Jēkabs un Ēde»* uzzinām, ka zemnieki bēg no Vidzemes uz Kurzemi, kungi vairs neatzīst noilgumu (arī pēc daudziem gadiem aizbēgušo zemnieku, ja izdodas atrast, atved agrākajā dzīves vietā). Vairumā sižetu tomēr neatspoguļojas konkrētie vēsturiskie apstākļi. Pasakās darbojas meža un mājas dzīvnieki, piemēram, vilks, lapsa, lauva, suns, zirgs, peles u. c. Stāstu personas: saimnieks, saimniece, tēvs, dēli, arājs, gans u. c. Tie ir vispārināti tēli, kuros maz individuālu iezīmju. Dažos stāstos izmantoti latviski īpašvārdi, piemēram, *Brencis, Krišjānis, Jēkabs, Maija.* Būtisks elements Stendera pasakās un stāstos ir *«māciba»*, kas kompozicionāli izdalīta sacerējuma beigās. Pasaku un stāstu 2. izdevuma ievadvārdos Stenders uzsver pretstatu tautas pasakām:

> *«Mūsu pasakas ir citādas. Tās ir tikai līdzības, kā jūs tās gudras mācības ar lustes savā galvā varētut paturēt.»*

Savas didaktikas vispārīgo ievirzi Stenders pats labi raksturojis pasaku un stāstu pirmā izdevuma vācu ievadvārdos. Saskaņā ar racionālistu atziņu latvieši *«ir raditi no tādas pašas vielas un tādam pašam gala mērķim kā mēs»*. Stenders saskata netaisno sabiedrisko attiecību nodarīto ļaunumu, jo raksta, ka daba apveltījusi

---

[1] *Svelpis A.* Vecā Stendera filozofiskie uzskati. — LPSR ZA Vēstis, 1978, 10, 30.—43. lpp.

Svelpis A. Vecais Stenders un Nikolajs Novikovs. — Karogs, 1978, 11, 147.—151. lpp.

[2] *Šmits P.* Latviešu pasakas un teikas. — R., 1925, 1, 100.—106. lpp.

Ta 46. Pasakka.

Lauwa ar zitteem swehreem.

Lauwa, tas wissu stiprakais starp wisseem swehreem, ar labzi, wilku in lubsi us meddischanas eet. Kad tee nu breedi usdsinnuschi in nokawuschi bija, tad tee us dallischanas sanahk. Tad sazzija tas lauwa: ta pirma dalka man bes tam pehz teesas peederr, tapehz, kà es lihds meddijis esmu. Ta ohtra dalka man kà juhsu kehninam peederr. Ta treschа dalka irr arridsan manna, jo es esmu tas stiprakajs in pahr jums wisseem wairak tezzejis in strahdajis. Par to zettortu dalku gribbam mehs kautees. Tad palikke tee zitti tukschi, jo ne weens drihsteja ar lauwu usnemt.

Zittu reisi atkal lauwa ar sunnu in lapsas us meddischanas eet. Kad tee nu stirnu usdsinnuschi in nokawuschi

bija, in us dallischanas sanahk, tad pawehleja tas lauwa sunnam dalliht. Tas to stirnu treijàs dalkàs dallidams weenu dalku sew, ohtru lauwam, in treschu lapsai peeschkirr. Tad tas lauwa sunnam par aufi zehrte, in wilke winnam to ahdu pahr galwu, tapehz kà tas ne pareisi essoht dallijis, in litte lapsai dalliht. Bet schi wissas trihs dalkas saleek in lauwam peeschkirr. Tad smehjahs tas lauwa in waizaja, kas tew mahzijis tà gudri dalliht? Lapsa us sunnu rahdidama atbildeja: Schis mahzitajs sarkanâ bahrsdâ.

Mahziba.

Turrees pee sawas kahrtas in ne beedrojees ar augstakeem. Jo ar Kungeem gruhta dallischana. Te ne warr daudf teesatees. Tee kà tas lauwa zitteem to darbu in skahdi pamett, in tohs augstus preekschi sewim paturr.

G. F. Stendera pasaka «Lauva ar citiem zvēriem» krājumā «Jaukas pasakas in stāsti» (1766. g.)

latviešus ar daudzām labām īpašībām, izņēmumi *«ir pa daļai sekas tam jūgam, kurā viņi vaid, pa daļai audzināšanas un lielākas apgaismošanas līdzekļu trūkums»*. Sabiedrisko apstākļu uzlabošana *«neietilpst mūsu kompetencē»*, bet audzināšana, morāla ietekmēšana ir tiešais mācītāju pienākums.

Kādus tikumus Stenders propagandē? Čaklumu, darbīgumu, laimi, kas meklējama darbā, sātību — atturēšanos no alkohola un pīpes, dievbijību. Stendera racionālistiskie centieni valodiski izpaužas bieži lietotajā frāzē *«cilā prātu»*, ar to saprotot ne vien prāta attīstīšanu, bet arī zināšanu apguvi, gudrību, drosmīgumu, apzinīgumu, māņticības atmešanu. Stenders māca godāt citus cilvēkus, nepriecāties par otra nelaimi, neskaust, nemelot, nelišķēt, vecākiem audzināt bērnus darbam un prātā. Skarot muižnieku un zemnieku attiecības, Stenders mudina nedumpoties pret kungiem, nebēgt, jo var nokļūt pie vēl ļaunāka, *«kas prot kapāt un laupīt»*, pie *«kunga asinsdzērēja»*. Tātad Stenders nostājas dzimtkungu pusē, taču viņš neatzīst arī pārmērīgu ekspluatāciju. Pasakā *«Pārvēršanās»* saimnieks ar skaudību raugās, ka avis daļu vilnas patur sev un bērniem, kaut saimnieka daļu nodevušas. Saimnieks ceļmalā iekārto *«reibstamu»* dzērienu pārdotavu, kur avīm jāiet garām. Tagad saimnieks iekasē no avīm naudu par dzērienu un cērp apdzērušās

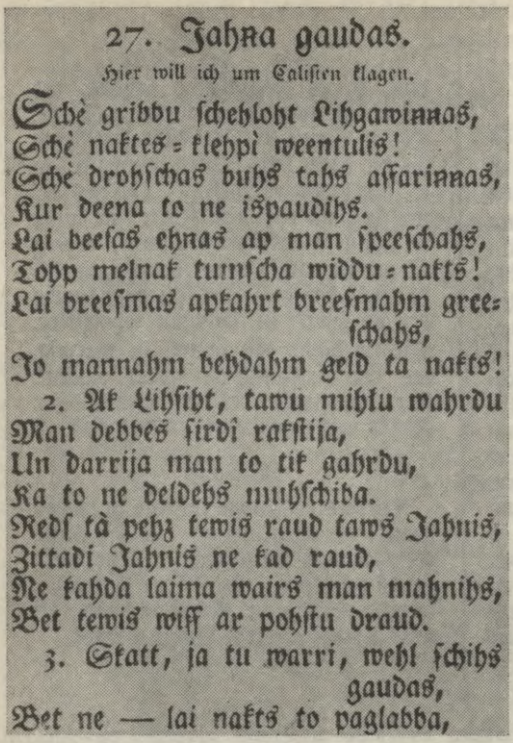

27. Jahņa gaudas.

Hier will ich um Caliſten klagen.

Schè gribbu ſchehloht Lihgawinnas,
Schè naktes-klehpì weentulis!
Schè drohſchas buhs tahs aſſarinnas,
Kur deena to ne iſpaudihs.
Lai beeſas ehnas ap man ſpeeſchahs,
Tohp meinak tumſcha widdu-nakts!
Lai breeſmas apkahrt breeſmahm greeſchahs,
Jo mannahm behdahm geld ta nakts!

2. Ak Lihſiht, tawu mihku wahrdu
Man debbes ſirdì rakſtija,
Un darrija man to tik gahrdu,
Ka to ne deldehs muhſchiba.
Redſ tà pehz tewis raud taws Jahnis,
Zittadi Jahnis ne kad raud,
Ne kahda laima wairs man mahnihs,
Bet tewis wiſſ ar pohſtu draud.

3. Skatt, ja tu warri, wehl ſchihs gaudas,
Bet ne — lai nakts to paglabba,

G. F. Stendera ziņģes «Jāņa gaudas» fragments grāmatā «Ziņģu lustes» (1785. g.).

avis, cik patīk, līdz avis nonāk trūkumā un saimnieks zaudē arī savu daļu.

Stendera pasakas un stāsti kļūst arī igauņiem par vienu no pirmajām laicīga satura grāmatām. Tā izdota 1782. gadā igauniski ar virsrakstu *«Pasakas un mīklas»*. Krājuma sastādītājs F. V. Vilmanis, kas dzimis un audzis Latvijā, no grāmatā ievietotajiem 90 prozas sacerējumiem 86 pārņēmis no Stendera grāmatas pirmā iespieduma. Mūsdienu igauņu literatūras zinātnieki gan Vilmani, gan Stenderu vērtē pozitīvi, sauc par apgaismotājiem.[1]

Ziņģes. Stendera pirmā laicīgās dzejas grāmata latviešu lasītājiem *«Jaunas ziņģes»* iznāca 1774. gadā, pēc tam pārlabota un papildināta ar nosaukumu *«Ziņģu lustes»* — I daļa 1783. un 1785. gadā, II daļa — 1789. gadā. Stenders uzrakstījis vairāk nekā simt dzejoļu, kurus viņš pats dēvē par ziņģēm. Stenders ir galvenokārt lokalizētājs. Par paraugiem viņš ņem vācu 18. gadsimta pirmās puses dzejnieku (K. Veizes, J. V. L. Gleima, F. Hāgedorna, K. F. Gellērta u. c.) dzejoļus, vācu tautas dziesmas, rotaļas, studentu dziesmas. Stenders rakstījis sižetiskus dzejoļus, kurus viņš dēvē par stāstu dziesmām, svinīgus dzejoļus jeb odas, apceres dzejoļus, idilles, dabas, mīlestības dzejoļus.

Dažviet jūtam autora cenšanos atveidot pārdzīvojumus *(«Šūpļa dziesma», «Klusa sirds skaidrība»)*, bet dominē *«prāta cilāšana»*, didaktika. Dzejas vispārīgā noskaņa — gaiša, optimistiska. Dzejoļus kopumā skatot, reljefi iezīmējas galvenais tēls — tas ir latviešu zemnieks kopš agras bērnības. Gans stabulēdams uzrauga savu ganāmpulku. Puiša kārtā viņš ir kārtīgs, apzinīgs darbinieks gan muižas, gan saimnieka laukos, brandvīnu nedzer, nepīpē, prot nopelnīto *«loni»* pietaupīt, ir grāmatnieks. Viņa iecerētā — Maijiņa

[1] *Аннист А., Левин И.* Старинная эстонская словесность и «Досуг при свете лучины» П. Мантейффеля. — В кн.: Мантейффель П. Досуг при свете лучины. М.—Л.: Наука, 1964, с. 85.

vai Dārtiņa — ir veselīga, skaista (*«piens un asinis vaidziņā»*), prot tīrīgi ģērbties, allaž jautra, vērtīgākais tikums — čaklums. Kārtīgo puisi kungs *«ceļ»* par saimnieku. Kopā ar darbīgo sieviņu viņi pamazām sāk *«iekulties»*: laidarā ir govis, zirgi, māja ar skursteni un glāžu logiem, laikā apkopti un nokopti *«muižas valaki»*. Gan saimnieks, gan kalpi ir apmierināti ar šo zemnieka *«sētas laimu»*.

18. gadsimta apstākļos tas ir zemnieka ideāltēls, paraugs, uz ko tiekties. Īstenībā zemnieku nomāca pārmērīgas klaušas. Dažkārt to pasaka arī Stenders, rakstīdams par *«grūtību pielikšanu»* un *«posta liecībām»*. Citu cilvēku izmantotāji saņems augstākas varas sodu:

Cits zvēru godā cilājās
Caur varas spiešanām,
Kā asins dzērējs barojās
No brāļu asarām.
Tas vella gods ir vārdzināt,
Sev pašam bargu sodu krāt.
(*«Gods»*)

Stenders kritizē muižniekus arī par viņu izlaidīgo dzīvi. Zemnieka sviedru augļus muižnieks noplītē vai nospēlē kārtīs (*«Maizes tēvi»*). Svētīgāk būtu, ja notriektos līdzekļus ieguldītu skolās zemnieku bērniem. Zemnieku Stenders tomēr mudina samierināties ar pāridarījumu, bet tanī pašā laikā apzināties savu cilvēcisko būtību. Pāri citiem dzīvajiem radījumiem cilvēku paceļ viņa prāts un morāle, tālab tie ir jāattīsta, jāizkopj. Šai sakarā Stenders aizrautīgi cildina grāmatas un to lasītājus. Katrs lai paliek savā kārtā un godam pilda savu pienākumu.

Didaktika pamatā arī mīlestības jūtu atdarinājumiem. Stenders pats par mīlestības ziņģu cilmi tā izsakās: *«Es mēģinu mācīt zemnieku sirdīm maigāku jušanu.»* Mīlestības jūtas atklātas vienkāršoti, uzbāzīgi, tomēr autors atzīst, ka arī zemnieks ir indivīds ar tādu pašu pārdzīvojumu pasauli kā citiem cilvēkiem. Mīlestības jūtas bagātina arī dzimtcilvēka gara pasauli:

Šī [Maijiņa] mani ir pārvērtusi
Par labu cilvēku.
Kā mīlēšu šo eņģeli,
Kad viņu apņemšu!
(*«Jaunekļa dziesma»*)

Stendera ziņģu grāmatās ir nodaļas *«Priecības ziņģes»* un *«Lustēšanās ziņģes»*. Autors pauž domu, ka prieku rada veselība, kārtīgs darbs, apmierinātība ar savu sabiedrisko stāvokli. Šīs ziņģes pretstatā reliģiskajam askētismam un pesimismam pauž pasaulīgu prieku. Stenders nonāk pretrunā ar tiem uzskatiem, kurus pats sludina reliģiskajās grāmatās. *«Svētu stāstu»* pielikumā viņš atgādina:

«Darbos nākdams, pieminies, ka tu šinī pasaulē vārgošanā nācis . . .»,

bet ziņģēs raksta:

Tā skaistā Dieva pasaule
Nav vārgu nams nemaz,
Un mīļā Dieva zemīte
Ir pilna svētības.
Kas viņu tikai labi kop,
Tam tā par svētu zemi top.
(«Tā mīļā Dieva zemīte»)

Stenders rāda, ka daba, tās auglība, arī skaistums vieš prieku cilvēkā. Bērni priecājas, ka var *«spriņģēt»* pa zāli *(«Ziedu mēnesis»)*, zemnieks — cerībā uz jaunu ražu *(«Jaunas vasaras dziesma»)*. Detalizētajos dabas aprakstos vietumis ieskanas panteistiska doma:

Lec, saulīte! rād' augsta Dieva bildi
Iekš taviem zelta stariņiem,
Ar cienīšanu visas malas pildi
Pie taviem brīnumiem.
(«Pie saules lēkšanas»)

Krājuma *«Ziņģu lustes»* II daļas ievadvārdos Stenders raksta, ka kāzu ziņģes sacerējis, lai izskaustu *«bezkaunīgās un pa daļai arī viesu zākāšanas ziņģes»*. Stenders ir novērojis kāzu rotaļas norisi (apdziedāšanos) un tai piemēro savus pantus; raksturīgi jau ziņģu virsraksti — *«Brūtes ziņģe»*, *«Brūtgāna ziņģe»*, *«Vedēju ziņģe»*, *«Miču dancis»*. No tautas dziesmām pārņemta arī *«Laimas māmiņa»*, piedziedājums *«līgo»*. Gan sakot atzinīgus, gan kritiskus vārdus, Stenders par latviešu tautas dziesmām ir izteicies vairākkārt (gramatikā, ziņģu krājuma ievadvārdos, stāstos). Viņš noraida asi satīriskās — pret kungiem vērstās un tās, kuras mūsdienās dēvējam par nerātnajām. Tās Stenders cenšas aizstāt ar savām ziņģēm un gramatikā (1783) raksta, ka kulturālākajos Kurzemes apvidos šo dziesmu vietā sākot ieviesties viņa sacerētās *«ārijas»*.

Gan Stendera prozas, gan dzejas darbos dominējošais elements ir morālā ideja, arī sociālos jautājumus viņš traktē morāles aspektā. Tēli zīmēti vispārīgās līnijās, to psiholoģijā reizēm notiek izmaiņas *(«Bandinieks»)*, bet parasti tēli ir pozitīvi vai negatīvi. Dabas tēlojumā dominē dažādo parādību vai norišu apraksts, dažkārt ļoti sīks *(«Rāms laiks pēc pērkona briesmas»)*.

Stenders pratis piemēroties zemnieku uztverei un gaumei. Folklorizējušās ne vien viņa pasakas, bet arī ziņģes, dažas no tām dziedātas vēl 20. gadsimtā *(«Klusa sirds skaidrība»)*. Viens no Stendera darbu popularitātes iemesliem — tajos nejūtam augstprātīgas, nicīgas attieksmes pret *«bauriem»*. Viņš aicina palikt savā kārtā, bet simpatizē zemniekiem.

POPULĀRZINĀTNISKI RAKSTI

«Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas» iznāk trīs reizes (1774, 1776, 1796). Trešo izdevumu papildinājis Vecā Stendera dēls A. J. Stenders. Grāmatai ir divas daļas. Pirmajā (25 no-

daļās, 3. izdevumā 30 nodaļās) izklāstītas atziņas dažādu zinātņu nozarēs, otrā — «Augstas dziesmas un ziņģes» — svinīgi dzejoļi jeb odas par Dievu un dabu (1. un 2. izdevumā 24 dzejoļi, 3. izdevumā 15 dzejoļi).

Visvairāk Stenders rakstījis par astronomijas jautājumiem — Zemi, tās formu un virsmu, Saules lielumu un karstumu, Zemes griešanos ap savu asi un ap Sauli, par Zemes pavadoni Mēnesi, gadalaikiem, gāju zvaigznēm (planētām) un stāvzvaigznēm. Autors cenšas radīt priekšstatu par Visumu. Grāmatā aplūkoti meteoroloģijas, zooloģijas, botānikas, fizikas, ķīmijas, ģeogrāfijas jautājumi. Stenders pievērsies arī prātniecībai. Dabu viņš skaidro divos aspektos. Ārējā, ar jutekļiem tveramā — nedzīvā daba, dzīvnieku un augu valsts. Iekšķīgā daba ir gars, kas iemājo visās dabas parādībās:

«Šī iekšķīgā daba ir neredzama, tomēr savus dzīvus spēkus visur rāda un manīt dod.»

Vērojama zināma svārstīšanās: Dievs kā pāri dabai stāvošs radītājs un vadītājs un Dievs, kas iemājo pašā dabā un izpaužas tās ārējās parādībās.

Stenders uzrāda virkni dialektisku likumību, kas atklājas, pētījot dabu: matērija ir pastāvīgā kustībā, visas parādības dabā ir savstarpējā sakarā, matērijas eksistencei ir savs mērs, viss pasaulē beidzas, bet nekas neiznīkst.

Stenderam nākas pārvarēt lielas grūtības, jo tanī laikā latviešu valodā trūka zinātniskas terminoloģijas. Visai grāmatai raksturīga perifrastiska izteiksme, kas izpaužas jau nodaļu virsrakstos, piemēram, *«No tām lietām, kas gaisā spīguļo»*, *«No mūsu apakšaja gaisa»*. Stenders cenšas rakstīt uzskatāmi, dod salīdzinājumus, piemērus. Viņš aprāda — ja mēs dienā nobrauktu 10 jūdzes, tad uz Saules nokļūtu pēc 7000 gadiem, tik tālu no Zemes esot Saule. Lai labāk saprastu Saules aptumsumu, vajagot nostāties saulainā dienā tādas baznīcas torņa ēnā, kam galā bumba. No tās pakrēsla lai skatoties uz Sauli, tad redzēšot tās aptumsumu.

Literatūras vēstures grāmatās allaž atgādināts Stendera minētais Zemes un Saules salīdzinājums ar cepeti un pavardu: lai gaļa kļūtu par cepeti, jāgroza tā, nevis pavards ap gaļu. Argumentējot N. Kopernika sistēmu, to pašu piemēru izmantojis krievu zinātnieks M. Lomonosovs. Iespējams — kā viens, tā otrs salīdzinājumu pārņēmuši no kāda cita avota.

No mūsdienu zinātnes viedokļa Stendera skaidrojumos, protams, ir kļūdas, bet daudz arī pareizu atzinumu. Viņš rīkojies drosmīgi, propagandējot heliocentrisko pasaules izpratni, jo tā iedragā kristietisma pamatdogmu, pēc kuras Dievs radījis pasauli ar cilvēku un viņa mitekli Zemi centrā. Latvijā ziņas par N. Kopernika mācību parādījās jau pirms Stendera (17. gs.), bet dominējošais vēl arvien bija ģeocentriskais pasaules uzskats. Rīgā vēl 1784. gadā, tātad 10 gadu pēc Stendera «Augstas gudrības grāmatas», iznāca kāds

darbs, kurā apgalvots, ka pasaules centrā ir nekustīgā Zeme.[1] Rīgas inteliģencē notika cīņa šo divu pasaules uzskatu starpā. Stenders ar savu grāmatu centās paust patiesību par pasauli.[2]

VALODNIECISKI DARBI

Stendera pirmā valodnieciska satura grāmata ir gramatika *«Neue vollständigere Lettische Grammatik»* («Jauna pilnīgāka latviešu gramatika»), kas iznāca laikā, kad viņš mēģināja iekārtoties uz dzīvi Vācijā (1761). Priekšvārdos Stenders norāda, ka turpinot to darbu, ko 17. gadsimtā veiksmīgi sākuši K. Fīrekers un H. Ādolfijs. Viņa gramatika neesot sastādīta ne pēc latīņu, ne citu valodu gramatikām, bet pēc izrunas. No literatūras vēstures viedokļa interesanta ir 5. nodaļa *«Von der Poesie»* («Par poēziju»), kur pirmoreiz plašāk analizētas tautas dziesmas, doti padomi dzejošanas tehnikā. Stenders konstatē, ka latvieši savas dziesmas ļoti mīlot, dziedot kāzās, talkās, svētkos, īpaši Jāņos. Dažas dziesmas esot patīkami asprātīgas. No formas viedokļa esot īsas un garas dziesmas. Pēdējās viņš dēvē par ziņģēm. Īsās dziesmas, kas sastāvot no divām strofām (tagadējā pierakstā 4 rindas), esot stipri vecas. Tām neesot atskaņu, bet gan melodija, kas parasti vienveidīga. Iemīļotākais pantmērs — trohajs; no daktiliskajām Stenderam esot zināma tikai viena dziesma. Te pirmoreiz kaut nedaudz analizētas un dažos aspektos pozitīvi vērtētas tautas dziesmas. Jambisku dziesmu latviešiem neesot, bet arī šai pantmērā varot veiksmīgi dzejot. Viņa tulkotais B. H. Brokesa dzejolis *«Rāms laiks pēc pērkona briesmas»* esot tāds mēģinājums. Pirmpublicējumā (1753) Stenders parindē īpaši norāda, ka dabas tēlojumā pirms un pēc pērkona negaisa visi vārdi esot bez *r* skaņas.

Rakstot par dzejas tehniku, Stenders izvirza poēzijas pamatregulas:

1) dzejai jāizteic skaistas, skaidras domas un derīgas patiesības,
2) frāzei un konstrukcijai jābūt tīrai un plūstošai,
3) stingri jāievēro pantmērs un atskaņas.

Pašapziņa par savu veiksmi skan Stendera vārdos: kas šīs regulas nespēj pildīt, kam domas konstrukcija, ritms un atskaņas jāizspiež, lai ar savu darbu labāk paliek mājā. Ķā redzam, Stenders nedomā par iejūtu, dzejas emocionālo iedarbību; dzejai viņš izvirza skaidra prāta noteikumus.

Gramatikas II daļu veido vārdnīca *«Entwurf eines Lettischen Lexici»* («Latviešu leksikona uzmetums»). Tajā ievietoti pamatvārdi bez atvasinājumiem. Jau gramatikas daļā kā valodas paraugi minēti latviešu sakāmvārdi un mīklas. Vārdnīcā īpašas nodaļas:

---

[1] *Stradiņš J.* Lielā zinātnes pasaule un mēs. — R.: Zinātne, 1980, 36. lpp.

[2] *Rabinovičs I.* Heliocentrisms Latvijā 17.—18. gs. — Grām.: Astronomiskais kalendārs 1971. gadam. — R.: Zinātne, 1970, 144.—153. lpp.

«Lettische Sprüchwörter» («Latviešu sakāmvārdi», 137 sakāmvārdi un parunas) un *«Lettische Rätseln»* («Latviešu mīklas», 23 mīklas). Tādējādi Stendera gramatikā pirmo reizi publicēts lielāks skaits latviešu folkloras materiālu (tautas dziesmas, sakāmvārdi, parunas, mīklas).

Gramatikas pielikumā 18 dzejoļu. Nozīmīgs ir pēdējais — *«Der Cursche Bauer»* («Kurzemes zemnieks»). Tajā atspoguļojas tipiski klaušu zemnieka dzīves apstākļi. Autors jautā: *«Cik tev goda, kāds tev prieks?»* un tālāk atbild — jāēd sausa maize, piedzerot ūdens malku, jādzīvo dūmainās telpās, darbu pārmērs neļauj izgulēties, piedevām jāsaņem sitieni ar pātagu un rīkstēm. Ne gramatikas otrajā izdevumā, ne ziņģu krājumos dzejolis vairs nav ietverts. Gramatikas pirmais izdevums iznāca laikā, kad Stenders dzīvoja Vācijā. Viņš varēja atļauties runāt atklātu valodu.[1] Stendera aso kritiku atcerējās vēl ilgi. «Latviskas Gada Grāmatas» pirmajā numurā (1797) publicēts M. Stobes dzejolis *«Kurzemnieks»*, kurā saklausāma polemiska atbilde Stenderam. Stobe nevaino apstākļus, bet pašu zemnieku; vajag strādāt un klausīt kungus, tad *«būs tiels tavs gods un prieks»*.

Atzīmējamas vēl šādas idejiski raksturīgas atšķirības abos gramatikas izdevumos. Pēc Stendera domām, vairumā zemnieku dziesmu maz atjautības. Vainojams kultūras trūkums un dzimtbūtnieciskā iekārta. Gramatikas otrā izdevumā (1783) frāzes par iekārtu nav, vainots vairs tikai kultūras trūkums.

Gramatikas otrā izdevumā atmesta vārdnīca, nodaļā par poēziju Stenders ievietojis 10 četrrindu un divas garās tautas dziesmas. Stenders raksta, ka savu ziņģi *«Uzauge ozoliņš pļavmaliņā»* esot darinājis pēc garo tautas dziesmu parauga. Nodaļā «Latviešu mitoloģija» minētas senās dievības, to starpā liela daļa ņemta no vecākas vācu literatūras nevis par latviešiem, bet par senprūšiem un lietuviešiem. Šo to Stenders pielīdzinājis grieķu mitoloģijai, šo to piefantazējis pats. Stendera gramatika bija viens no pseidomitoloģijas avotiem 19. gadsimta dzejniekiem romantiķiem.

Izcils darbs ir Stendera plašā vārdnīca *«Lettisches Lexicon»* (1789, I daļa latviešu-vācu, II daļa vācu-latviešu). Gadu desmitiem ilgi vārdnīcu izmantojusi gan vācu, gan latviešu inteliģence. Ar seno vārdu krājumu leksikons nav nozīmi zaudējis vēl mūsdienās.

Ābeces. Jaunu ievirzi Stenders dod lasīšanas mācībā[2]. Viņš saraksta *«Jaunu ABC un lasīšanas mācību»* (1782) un *«Bildu ābici»* (1787). Brošūrā *«Tā māciba, kā tie skolmeistari pēc šo ABC tiem skolas bērniem to lasīšanu it viegli var izmācit»* (1797) Stenders kritizē burtošanas metodi. Mācot burtus, Stenders prasa, ka šņāceņi jāizrunā nevis pa sastāvdaļām **(s, c, h)**, bet kā viena skaņa,

---

[1] *Stepermanis M.* Vecā Stendera sabiedriskie uzskati. — Izglītības Ministrijas Mēnešr., 1936, 10, 323.—331. lpp., 11, 493.—502. lpp.

[2] *Apīnis A.* Vai ābece vien? — Grām.: Vecais Stenders. Bildu ābice. R.: Liesma, 1977, 28.—36. lpp.

nav jāizrunā patskaņa garuma zīme **h**. Taču līdz konsekventai skaņošanas metodei Stenders neņonāk. Burtu labākai iegaumēšanai paredzētās divrindes sacerētas ar atskaņām raitā, ekspresīvā četrpēdu trohajā, ceturtā pēda daktilā. Katra divrinde sākas ar veiksmīgi izvēlētu tēlu: kā bites (burtam **b**) ziedos salasa medu, tā no grāmatām nāk gudrība; gailis (burtam **g**) modina no miega, laiks sākt darbu.

RELIĢISKI RAKSTI

Stenders sarakstījis *«Svētās gudrības grāmatiņu»* (1774), *«Tās kristīgas mācības grāmatu»* (1776), *«Jaunu izskaidrotu dziesmu grāmatu»* (1783). Populārākā — *«Svēti stāsti»* (1756) jeb *«Maza Bībele»* (ar 1790. gada izdevumu). 19. gadsimtā tā izdota vairākkārt, kļuva par skolas grāmatu. Stenderam par paraugu noderējuši vācu autora J. Hibnera «Bībeles stāsti», kas pirmoreiz izdoti 1714. gadā.

Latviešu reliģiskajā literatūrā ar šo grāmatu Stenders sāka Bībeles tekstu izskaidrošanu, akcentējot to nozīmi tikumu audzināšanā. Krājumā ietverti stāsti no Vecās un Jaunās derības, no baznīcas vēstures. Pēc katra stāsta izvirzīti jautājumi par sižetu, pēc tam vairākos punktos ietvertas mācības, un beigās stāsta sižets izteikts saistītā valodā. J. Hibners gribējis dot īsu skolas grāmatu, Stenders — tautas Bībeli, kurā atrodams pārskats no pasaules radīšanas līdz kristietisma atzīšanai Romas valstī, tālab Bībeles teksti plašāki, izvērstākas mācības, piemērojoties Latvijas apstākļiem[1].

* *
*

Plašās zināšanas, intensīvā literārā un zinātniskā darbība Stenderu radikāli šķir no parastā vācu mācītāja tipa Latvijā. Viņš interesējies ne vien par teoloģiju, bet arī par filozofiju, matemātiku, dabaszinātnēm, fiziku, astronomiju, ģeogrāfiju, pedagoģiju. Iespējams, ka par mācītāju Stenders kļuva tikai ģimenes tradīciju dēļ un apstākļu spiests.

Stendera patiesās simpātijas pret latviešu dzimtcilvēkiem apliecina ne vien kapa plāksnē iekaltā piebilde *«Latvis»*, bet visnepārprotamāk viņa darbi. Ka latviešiem būtu noderīga arī laicīga dzeja, to atzina jau 17. gadsimtā (J. Višmanis), bet pagāja vairāk nekā pussimts gadu, līdz tāda tapa. Ar Stendera pasakām, stāstiem, ziņģēm latviešu literatūrā ienāca atskaņas no Rietumeiropas klasicisma un sentimentālisma. Citu autoru populārzinātniski rakstiņi iespiesti 18. gadsimta periodiskajos izdevumos, Stenders ir pirmās populār-

[1] *Ādamovičs L.* G. F. Stendera «Mazā Bībele». — Rakstu krājums: Rīgas Latv. b-bas Zinību komis., 1929, 19. krāj., 3.—75. lpp.

zinātniskās grāmatas autors, jaunas, tanī laikā progresīvas ābeces sastādītājs, pirmais Bībeles stāstu izskaidrotājs.

Stendera enciklopēdiskās zināšanas, daudzveidīgā literārā darbība atgādina 18. gadsimta apgaismotājus. No radikālajiem šā virziena darbiniekiem viņu šķir konservatīvie uzskati sociālos jautājumos.

Stenders dzīvoja pretrunīgā laikmetā, pretrunas ir viņa pasaules uzskatā, izpaužas darbos. Akcentējot vienu vai otru aspektu Stendera darbos, laika gaitā viņš dažādi vērtēts, bet laiks rāda, ka Stendera veikumam nevaram paiet garām ne latviešu literatūras, ne zinātnes vēsturē.

G. F. STENDERA IEDIBINĀTO TRADĪCIJU TURPINĀTĀJI UN PAPILDINĀTĀJI

ALEKSANDRS JOHANS STENDERS (1744—1819)

Pirmā luga latviešu valodā. A. J. Stenders (Jaunais Stenders) sākumā bija tēva palīgs, pēc tēva nāves patstāvīgs mācītājs Sunākstes un Sēlpils draudzē. Literatūrvēsturiski nozīmīgākais A. J. Stendera veikums ir pirmā luga latviešu valodā — *«Lustesspēle no zemnieka, kas par muižnieku tape pārvērsts»* (1790). Tās pamatā ir viena no labākajām dāņu nacionālās dramaturģijas radītāja Ludviga Holberga (1684—1754) komēdijām — *«Kalnu Jepe»*. A. J. Stenders to lokalizējis no Holberga lugas tulkojuma vācu valodā.

Lugas sižets līdzīgs kā G. F. Stendera stāstā «Piedzēris zemnieks». Konfliktam sociāls raksturs. Vienā pusē muižnieks — ekspluatators ar saviem dienderiem, kas ar nicināšanu raugās uz vērtību radītāju — zemnieku. Otrā pusē dzimtcilvēks, kas jau sāk apzināties savu stāvokli, nīst savus izmantotājus.

Komisms izriet no spilgti iezīmētā Bērtuļa rakstura. Bērtulis ir labsirdīgs, sirsnīgs, naivs, vientiesīgs, atjautīgs, zemnieciski gudrs. Ja Bērtulim ir nauda kabatā, viņš krogam garām aiziet nevar. Kungs nolemj piedzērušo Bērtuli izjokot, ietērpjot viņu muižnieka drānās un pilī godājot par kungu. Bērtulis ātri iejūtas jaunajā lomā, bet saglabā arī zemnieka apziņu. Tādējādi Bērtuļa izteikumos komiskā aspektā atklājas gan kungu, gan zemnieku viedoklis. Kunga skatījumā zemnieks ir žūpa, kas ar sitieniem jātur pastāvīgās bailēs. Muižas kalpotāji arī jāvada ar stingru roku, lai viņi nekļūtu slinki un pārgalvīgi. Zemnieka skatījumā kunga dienderi ir liekēži. Junkurs prot tikai zemniekus *«dīdīt»*, kungam lišķēt un saņemt 60 dālderu algas, kaut gan nezina īsto sējas laiku, nezina, kā lini jāmērc, turklāt *«laizās»* pie Bērtuļa sievas. Viņš pakarams visaugstākajā vietā. Vagars jāpakar tāpēc vien, ka viņš ir vagars. Tiesnesim maz smadzeņu galvā, jo viņš liek kult nevainīgus. Ķestera amatu var pildīt arī *«bez galvas»*. Plašā vispārinājumā Bērtulis atklāj dzimtbūtniecisko netaisnību:

«Jūs to govi slaucieť, un man tikai tie ragi rokā... Jūsu klētes ir pilnas ar visādas labības un mantas, bet tam zemniekam ne sausa maize nepaliek.»

Lugā atspoguļojas arī dzimtbūšanas krīze. Zemnieku laukos *«sīki rudzi un vāji vasarāji»*, gandrīz visi zemnieki ir muižai parādā. Kungi it kā cenšas mazināt zemnieku postu, bet līdzekļi — nenozīmīgi. Lai novērstu pārmērīgo žūpošanu, krogos degvīna vietā pārdošot alu, normēšot zemnieku klaušas. Tātad lugā ienāk dzīves īstenība gan ar konfliktu, gan apstākļu tēlojumu, gan cilvēku psiholoģiju. Mākslinieciski nozīmīgākais elements ir raksturi. Tie nav vairs cilvēki vispār, bet ar noteiktiem uzskatiem, rīcības un izturēšanās veidu. Īpaši reljefi iezīmējas Bērtuļa raksturs, kaut arī traucē A. J. Stendera neveiklā valoda.

Kas pamudināja A. J. Stenderu šādu lugu lokalizēt? Hipotētiska atbilde varētu būt šāda: šķiru pretrunu saasināšanās 18. gadsimta pēdējos gadu desmitos. Pēc Bērtuļa izdarībām pilī kungs konstatē:

«Pie šā žūpu Bērtuļa mēs varam to mācību ņemties, kas notiek, kad vīze top par zābaku. Lai dievs pasarg, kad tādi taptu par valdniekiem, tad neviens savas dzīves drošs būtu.»

Tā domā arī lugas lokalizētājs. Šādu atzinumu pastiprina A. J. Stendera grāmatiņa *«Jauna gada vēlēšanas»* (1793), it kā runājot ar zemnieka muti. Veltījumā kungam zemnieks izmisīgi jautā, vai klaušu palielināšanai nebūs gala. Tanī pašā laikā zemnieks atzīst, ka pats dievs ir piešķīris kungam muižu ar visiem zemniekiem un:

Lai pasarg dievs mūs par to sodību,
Ka vīze netaptu par zābaku.

A. J. Stenders muižniekus kritizēja asāk nekā viņa tēvs, bet arī noteiktāk aizstāvēja dzimtbūtniecisko iekārtu. Metaforu, ka vīze nevar aizstāt zābaku, mācītāji atcerējās un izmantoja vēl pēc vairākiem gadu desmitiem.

Citi darbi. 19. gadsimtā A. J. Stenders publicēja vairākas grāmatas. 1805. gadā iznāca viņa *«Dziesmas, stāstu dziesmas, pasakas etc.»*. Stāstu dziesmas ir dēkaini balādiski stāstījumi, piemēram, *«Tā bēgšana»* — pēc G. A. Birgera sacerēts garš dzejojums par divu bruņinieku cīņu līgavas dēļ. Grāmatā ievietoti arī anakreontiski dzejoļi, piemēram, *«Plūciet rozes, rozes zied»*, *«Dzīres dziesma»*. Stāstiem ir uzsvērti moralizējošs raksturs ar garām *«Mācībām»* beigās. Stāstā *«Tas krietns Ģederts»* pausta atziņa, ka paklīdis cilvēks var pilnīgi pārvērsties, ja uzmanīgi noklausās dievvārdus baznīcā. Salīdzinot ar tēvu, A. J. Stenders raksta grumbuļainākā latviešu valodā, izmanto rupjus vārdus un frāzes. Balādē *«Tā bēgšana»* bruņiniekam Kārlim *«tricin trīc tā miesa, / Kā lopam, kam ir liesa»*, meita aizskrien *«kā govs no spārēm dzīta»*. A. J. Stenders pirmais pievērsies F. Šillera dzejai. Krājumā ir viņa dzejoļa *«Līgsmība»* neveikls lokalizējums.

Grāmatas *«Priekšrunā»* un *«Pēcrunā»* varam saklausīt aicinājumu latviešiem pārvācoties (rakstos laikam pirmoreiz):

> *«Ak, kauču mīļais dievs mums to laiku liktu sadzīvot, ka pa visu Kurzemi un Vidzemi viena paša tauta, viena vācu valoda un viena vienīga skubināšana uz goda būšanu būtu!»*
> *«Jeb kas vēl labāk, dodeties uz vācu valodas mācīšanu — kā citkārt prūšu tauta darīja, kas caur to vācu tauta un visas vācu gudrības pieņēmīga tape — tad ir jūs lētāki pie visām labām atzīšanām kļūsiet.»*

Tātad — aicinājums pārvācoties augstākas kultūras apguves nolūkos. Varbūt A. J. Stenders cerēja arī, ka tādējādi varēs novērst augošās šķiru pretrunas. A. J. Stenders sarakstīja pirmo vācu valodas mācības grāmatu latviešiem — *«Vācu valodas un vārdu grāmata...»* (1820).

18. gadsimta 90. gadu sākumā publicētajās A. J. Stendera grāmatās atrodam kritiskas piezīmes par muižniekiem, bet 19. gadsimtā tās nozūd. Ievērojamā vācu pedagoga K. Zalcmaņa stāsta lokalizējumā *«Pilnīga izstāstīšana, kādā vīzē Auzān Ērnests no zemnieka par brīvkungu cēlies»* (1807) A. J. Stenders orientē lasītāju tikai uz pašaudzināšanu. Zemnieks ar pašsavaldīšanos, kārdinājumu pārvarēšanu var kļūt par savu iegribu kungu un līdz ar to, saprātīgi izmantojot savas spējas, iegūt arī turību.

A. J. Stenders pirmais pārtulkoja studentu himnu (no vācu atdzejojuma) *«Gaudeamus igitur»* («Tātad līksmosim»), tā ievietota viņa sastādītajā *«Dziesmu kalendārā uz 1811-tu gadu»* ar virsrakstu *«Jaunekļu dziesma»*. Pēdējā krājumā *«Ziņģes un dziesmas, latviešu meitām par godīgu izlustēšanu dāvātas»* (1817) ietvertas agrāk sacerētās un periodikā vai grāmatās jau publicētās, kā arī jaunas dziesmas, kas ir tādā pašā līmenī.[1] A. J. Stenders jāatceras galvenokārt kā pirmās lugas autors latviešu valodā.

KĀRLIS GOTHARDS ELFERFELDS (1756—1819)

Baltijas vācietis K. G. Elferfelds (Elverfelds) strādāja par mācītāju Apriķu draudzē (tag. Liepājas rajonā). Viņš ir pirmās latviešu valodā sarakstītās oriģinālugas autors, pirmais teātra mākslas propagandētājs dzimtcilvēkiem, pirmās idilliskās poēmas autors.

Elferfelds sekoja vācu klasiskās filozofiskās domas attīstībai. Viņš atzina dialektisku pasaules izpratni, noraidīja agnosticismu. Sabiedriskajā dzīvē Elferfelds neapstrīdēja muižnieku feodālās privilēģijas, centās samierināt dzimtļaudis ar viņu dzīves apstākļiem, bet prasīja, lai dibinātu zemnieku skolas, kur iepazīstinātu bērnus

[1] Krājums nav publicēts, rokraksts glabājas Tartu, mikrofilma Vaists bibliotēkā.

ar zinātņu pamatelementiem.[1] Daiļdarbos Elferfelds pievēršas zemnieku pārdzīvojumiem. Tikumu attīstīšanas nolūkos tos sāka tēlot jau G. F. Stenders, Elferfeldam jūtas kļūst par galveno tēlojuma objektu.

Viencēlienā *«Tā dzimšanas diena»* darbojas divu sētu zemnieki. Notikumi risinās pārmaiņus Indriķa un viņa kaimiņa Pētera mājās. Indriķis un Anne, paklausīdami mācītāja ieteikumam, iepotē savam Jānītim bakas, un viņš, izplatoties baku sērgai, paliek dzīvs. Pētera un Grietas divi bērni — Ansītis un Katiņa nomirst, jo bakas nav potētas. Tātad saduras veco un jauno laiku uzskati. Pēdējo pareizība pierādīta divkārtīgi, jo dzīvs paliek ne vien Jānītis, bet arī divi Pētera un Grietas bērni, kuriem paspēj iepotēt bakas. Veco laiku uzskatus pauž Grietas vecāmāte Babe, iegalvodama, ka cilvēka liktenis atkarīgs tikai no Dieva. Mīlestību pret bērniem, šaubas, neziņu par baku potēšanu, sāpes par bērnu nāvi, līdzjūtību lugas personas izteic skaļos, deklaratīvos, emociju pārbagātos teikumos.

Lugas konflikts — aktuāls. Tanī laikā daudz zemnieku bērnu smagi cieta baku sērgā. Luga *«Tā dzimšanas diena»* iespiesta Elferfelda *«Ligsmības grāmatā»* (1804) blakus tulkotajiem A. Kocebū viencēlieniem *«Ilarions, tas žēlsirdīgais brālis»* un *«Mūsu Jānītis»*. Elferfelds dod arī padomu, kā zemnieki ar vienkāršiem līdzekļiem varētu organizēt teātra izrādes savās istabās vai dārzā. Elferfelds plaši stāsta par rotaļām, kādas zemnieki, īpaši jaunieši, varētu izmantot, lai, kopā esot, jautri un godprātīgi pavadītu laiku. Viņš iesaka īsās ainiņās dramatizēt un izrādīt sakāmvārdus. Elferfelds nosauc 183 sakāmvārdus un parunas, ieteicot dramatizējumus veikt pašiem zemniekiem. Trūkst norādījumu, no kurienes Elferfelds sakāmvārdus ņēmis, bet to starpā ir daudz tautā pazīstamu, piemēram, *«Apēstu maizi grūti pelnīt»*, *«Gudram gudra nelaime»*, *«Mazs celmiņš (cinītis) gāž lielu vezumu»*.

Pēc J. H. Fosa darinātajā idilliskajā poēmā *«Bērtulis un Maija»* sešos dziedājumos stāstīts par diviem zemnieku jauniešiem, kas viens otru mīl. Bērtuļa un Maijas attieksmes tēlotas bezgala jūsmīgi.

Arī, kad kungs ierodas Bērtuļa vecāku mājā, viņu saņem ar sajūsmu un mīlestību. Kungs cildina Bērtuļa tēvu. Savstarpējos slavinājumos *«abiem asaras izbirst»*. Ar diametrāli pretēju emocionalitāti tēlots Maijas un viņas tēva Ģierta kungs — nežēlīgs, atriebīgs, nenovīdīgs, ļaužu spīdzinātājs un mocītājs. Daudz gadu pagājis, kopš Ģierts no viņa aizbēdzis, tomēr kungs to sameklē un ar varu aizved atpakaļ. Kungs uzskata, ka dzimtcilvēkiem skolas nav vajadzīgas, Maijai atņem rakstāmpiederumus, aizliedz precēties ar Bērtuli. Elferfelds šo kungu dēvē par *«puszvēru»*, gan parindē steidzoties piebilst, ka tādi varēja būt vecos laikos, bet mūsdienās *«vairs netop redzēti»*. Zvēriskais kungs saņem dieva sodu — krīt no zirga un nositas. Poēmas saldi jūsmīgajā risinājumā šis tēls rada skarbāku intonāciju, tas ievieš Maijas un Bērtuļa attieksmēs arī pārbaudījumus. Pirmoreiz latviešu literatūrā plašāks daiļdarbs rakstīts heksametros.

[1] Sal. *Svelpis A.* Sellings un Latvija. — Skola un Ģimene, 1979, 1, 62. lpp.

Elferfelda latviešu valodā sacerēto darbu skaits ir neliels, bet tiem ir sava vieta. Nevēršoties pret dzimtbūtniecisko iekārtu, viņš nosoda dzimtkungu nežēlību, patvaļu, aicina muižniekus atvērt skolas, pirmoreiz rakstos propagandē teātri, ieteic zemniekiem ne vien izrādīt viņa lugas, bet arī pašiem sacerēt skatāmas spēles. Tikai ar viņa gādību iznāca pirmais latviešu tautības autora Neredzīgā Indriķa dzejoļu krājums. Daiļdarbos Elferfelds ir sentimentālists.

KRISTOFORS REINHOLDS GIRGENSONS (1752—1814)

Baltijas vācietis K. R. Girgensons darbojās par mācītāju Jaunpiebalgā (tag. Cēsu rajonā), pildīja arī Cēsu apriņķa prāvesta pienākumus, bija viens no labākajiem latviešu valodas pratējiem 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā, racionālists.

Girgensons bija iecerējis izdot žurnālu latviešu valodā. Politisko un materiālo grūtību dēļ (1812. gada kara apstākļi) žurnāls neiznāca, tam paredzētie materiāli ietverti Girgensona grāmatā *«Stāsti, pasakas; dziesmas un mīklas . . .»* (1823)[1]. Sacerējumu paraugi ņemti no tanī laikā pazīstamu vācu rakstnieku darbiem, piemēram, A. Langbeina, J. V. Gleima, V. G. Bekera *«Taschenbuch zum geselligen Vergnügungen»* («Kabatas grāmatiņa saviesīgiem priekiem», 1808), visiem darbiem avots nav uzrādīts.

Stāstos un pasakās autors kritizē cilvēku muļķību *(«Paradīze»)*, māņticību *(«Duksis»)*, rāda gudrības, zināšanu, attīstīta prāta, vispār izglītības nozīmi *(«Stāsti»*, vairākiem prozas sacerējumiem ir šāds virsraksts), cildina nesavtīgu izpalīdzību *(«Labdarīgs kalējs»)*, īstu draudzību *(«Vecs draugs»)*. Dzejoļos skarti tādi temati kā laime un bagātība *(«Laimīgā krekls»)*, cilvēku muļķība *(«Meitas un gailis»)*, pieticības vērtība *(«Sieva un vista»)*, skumjas par aizritējušo dzīvi *(«Sirmais»)*, dzīves prieks jaunībā un skumjas vecumā *(«Draugu dziesma»)*, cilvēka atsvešinātība *(«Svešinieka dziesma»)*, darba dzīve *(«Meitas dziesma vērpjot»)*. Tātad dzejoļos skarti ne vien sadzīves, bet arī plašāki vispārcilvēciski jautājumi. Par Girgensona grāmatas popularitāti liecina arī atkārtots tās izdevums (1860).

Girgensona stāstos un dzejoļos nejūtam uzsvērtu reliģiozitāti. Dzejolī *«Junkura velns»* kritizēta kunga diendera muižkunga plēsonība. Autors dzejoli sāk ar konstatējumu, ka tādi viņi ir arī tagad, ne tikai senos laikos. Salīdzinot ar A. J. Stenderu, Girgensona darbi sarakstīti ievērojami izkoptākā valodā. Tādējādi gan ar saturu, gan izteiksmi Girgensona dzeja savā laikā varēja rosināt patiesu pārdzīvojumu.

Ar «Robinsona Krūziņa» tulkojumu Girgensons deva pirmo romānu latviešu grāmatniecībā. Atklātībā tas parādījās 1824. gadā. No izdevēja vārdiem uzzinām, ka romāns pārtulkots jau 19. gadsimta

[1] *Jansons A.* Vēlreiz par pirmajiem periodiskajiem izdevumiem latviešu valodā. — Karogs, 1967, 12, 154.—155. lpp.

sākumā, vēlāk tulkojums pārstrādāts. Romāna autors ir angļu rakstnieks D. Defo (1660—1731), angļu valodā romāns pirmoreiz publicēts 1719. gadā. Girgensons romānu tulkojis no vācu jaunatnes rakstnieka J. Kampes (1746—1818) reliģiski moralizējoša pārstrādājuma.

PERIODISKIE IZDEVUMI 18. GADSIMTĀ

Kalendāri. Latvijā izdoti kalendāri vācu valodā parādījās jau 16. gadsimtā. Latviešu valodā kalendāri vispirms sāka iznākt Kurzemes hercogistē Jelgavā. Netiešas ziņas vēstī, ka tie bijuši jau 18. gadsimta 50. gados. Līdz mūsu dienām saglabājušies Jelgavas kalendāri, sākot ar 18. gadsimta 60. gadiem, — *«Jauna un veca latviešu laiku un notikušu lietu grāmata»* (ar 1800. gadu nosaukums — *«Veca un jauna laiku grāmata»*). Pirmos kalendārus sastādīja mācītāji, ar 1776. gadu — Pētera akadēmija Jelgavā, 19. gadsimtā — atkal mācītāji.

Literārais pielikums pirmajos gados ir stipri trūcīgs. 60. gadu otras puses kalendāros ievietoti rakstiņi par Kurzemes vēsturi — Ketleru dzimtas hercogiem. Vēlāk vairāku gadu kalendāros dotas pamācības veselības kopšanas jautājumos, padomi, kā jārīkojas nelaimes gadījumos, raksti par baku potēšanu, par bērnu audzināšanu. No daiļdarbiem publicēti didaktiski stāstiņi, pasakas, dzejoļi.

«Vidzemes kalendārs» sāka iznākt ar 1781. gadu. To sastādīja un savā mājas spiestuvē sagatavoja Rubenes (tag. Valmieras rajonā) mācītājs Kristofs Harders (1747—1815). Kalendāra izveidē izpaužas viņa racionālistiskie uzskati. Pielikumā nav reliģiski, bet gan populārzinātniski raksti, piemēram, par debess spīdekļiem. Harders bija pirmais, kas rakstveidā *(«Patentes un pavēlēšanas, kas zemniekiem visuvairāk vaijaga zināt»)* skaidroja, ka zemniekiem ir tiesības sūdzēties par muižnieku pāridarījumiem, ka viņiem ir tiesības uz kustamu īpašumu. Ar 1791. gadu Vidzemes kalendāra iespiešanu piesavinājās grāmatspiedējs J. K. D. Millers Rīgā. Harders gan protestēja, bet veltīgi, turpmāk Vidzemes kalendāru iespieda Rīgā. Jādomā, ka šādu notikumu gaitu sekmēja ietekmīgas personas, kas bija ieinteresētas Harderu apklusināt. Hardera nepabeigtā likumu skaidrošanas raksta turpinājumu Rīgas iespiedumā neatrodam.

Harders bija pirmais, kas mācīja zemniekam rēķināšanas prasmi. Jau viņa ābecē (1784) ievietota reizināšanas tabula un 19. gadsimta sākumā *«Rēķināšanas grāmatiņā»* (1806) aplūkotas četras aritmētiskās darbības ar nosauktiem un nenosauktiem skaitļiem, kā arī trejskaitļu un atjautības uzdevumi. Grāmatas nolūks — mācīt zemniekam racionālu saimniekošanu.[1]

[1] *Apinis A.* Šķietami vientulīgā darbības lokā: Kristofs Harders un viņa tipogrāfija Latvijas kultūras vēsturē. — Bibliotēku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1977, 1(6), 95.—133. lpp.

Atgriežoties pie kalendāra, jāatzīmē, ka laika gaitā tas kļuva par populārāko grāmatu, kas atrodama katrā lauku sētā. 19. gadsimta pirmajā pusē Kurzemē izplatījās *«Laika grāmata»*, Vidzemē — *«Vidzemes kalendārs»*, ko no 1813. gada laida klajā V. F. Hekera izdevniecība.

«**Latviešu Ārste** *jeb Īsa mācība no tām vājībām un no šās zemes zālēm, ar kurām cilvēkus un lopus var ārstēt un izzāļot*», periodisks izdevums dzimtcilvēku veselības kopšanai, iznāca 1768. gadā.

«Latviešu Ārstes...» autors un izdevējs bija 1765. gadā no Vācijas iebraukušais mediķis Pēteris Ernsts Vilde (1732—1785). Strādādams par ārstu Jelgavā, viņš publicēja nedēļas izdevumu *«Der Landarzt»* («Lauku ārsts»). Tanī rakstīts arī par latviešu zemnieku smagajiem dzīves apstākļiem, muižnieki aicināti iekārtot slimnīcas muižās. Šo ideju viņš īstenoja Igaunijā Peltsamā muižā (tag. Jegevas *(Jõgeva)* rajonā), kad viņu uz turieni aicināja vietējais muižnieks. Darbodamies Peltsamā, Vilde sarakstīja pamācības ārstniecības jautājumos zemniekiem. Lai šie padomi periodiski nonāktu zemnieku rokās, Vilde Peltsamā iekārtoja mājas spiestuvi. Ar 1766. gadu igauņu valodā iznāca viņa nedēļas izdevums, pavisam 41 numurs, latviešu valodā 1768. gadā 25 numuri *(«gabali»)*.

«Latviešu Ārste...» pauž humānisma un racionālisma idejas, kaut gan pret dzimtbūtniecisko iekārtu nevēršas. Jau 1. numura ievadā autors konstatē, ka zemniekam ir maz draugu. Rakstītāja un zemnieka kārtas esot dažādas, tomēr rakstītājs uzskatot zemnieku par savu *«tuvāku un radinieku»*. Rakstītājs atzīst par pienākumu pamācīt zemnieku, kā viņš, dzīvodams trūkumā un nabadzībā, ar mājas līdzekļiem varētu savas kaites saprātīgi dziedināt. Autors asi vēršas pret vārdošanu, buršanu, pesteļošanu. Vairākkārt uzsvērts, ka zemnieks arī ir *«prāta cilvēks»*, viņa uzdevums — pārdomāt *«Ārstē»* dotās pamācības un, par pareizām atzītas, pieņemt un izpildīt, nevis palikt *«nemāceniekam»*. Asi nosodīta zemnieku vidē izplatītā žūpība.

Vildes ārstnieciskos padomus latviešu valodā tulkojis Jakobs Lange (1711—1777), kas ieceļojis no Vācijas, īsā laikā iemācījies latviešu valodu un strādājis par mācītāju Vidzemē. Langes raksti atšķiras no citu mācītāju rakstiem 18. gadsimtā. Viņš apzinīgi vairās no ģermānismiem, izmanto savdabīgu leksiku, piemēram, *«Latviešu Ārstē»*: *lutināt* — sildīt, *izlētīt* — racionalizēt; īsinātus vārdus — *mila, kvēla, sekme, veiksme, latvis*. Atšķirīga arī sintakse. Slimību aprakstos vietumis itin dzīvs tēlojums.

«Latviešu Ārste...» radikāli atšķiras no mūsdienu periodiskajiem izdevumiem: visos numuros ir viens autors, vienots sacerējums, vietām izdalīti nodaļu virsraksti, nav uzrādīts redaktors. Minētās iezīmes raksturīgas grāmatai, bet *«Latviešu Ārstem»* ir arī periodiska izdevuma iezīmes: visos 25 «gabalos» atkārtojas nosaukums *«Latviešu Ārste»*, iecerēts *«iknedēļas kādu driķētu iemācīšanu rokā skapēt»*, sastopama atsaukšanās uz lasītāju domām par iepriekšējiem numuriem (9. «gabalā»). Pēc ieceres *«Latviešu Ārste»* ir periodisks

izdevums un par tādu atzīstams arī mūsdienās[1], tā nešaubīdamies darījuši mūsu kaimiņi igauņi.

«Latviska Gada Grāmata» ir pirmais vispārīga satura žurnāls latviešu valodā, iznāca pa ceturkšņiem 1797. un 1798. gadā. Izdevējs un iespiedējs bija J. F. Stefenhāgens Jelgavā, redaktors un daudzu rakstu autors Matiāss Stobe.

Žurnālā iespiestajiem rakstiem ir izteikti didaktiska ievirze. Asās sociālās pretrunas, kādas bija dzīvē, nav skartas, bet redzama augstāko slāņu interese par zemnieka sētu, vēlēšanās pacelt zemnieka saimniecības ienesīgumu, rosināt zemnieka garīgo pasauli, saglabājot dzimtbūtnieciskās attiecības.

Saimnieciska satura rakstos autori pamāca zemnieku zemes, lopu, dārzu kopšanas jautājumos, kā arī mājsaimniecībā. Muižās 18. gadsimta otrā pusē sāka ieviest jaunas kultūras, to darīt ieteic arī zemniekiem, piemēram, sēt āboliņu. Par zemnieku trūcīgo pārtiku liecina ieteikums maizes miltiem piejaukt kartupeļus, no *«ciesām»* (smilgveida augs sausās vietās) darīt alu, kas *«nabaga ļautiņiem»* pietiekami labs.

No pedagoģiska satura darbiem nozīmīgākais ir Ārlavas mācītāja F. G. Mačevska lokalizētais K. G. Zalcmaņa garais stāsts *«Kā Prātnieku Jānis savu dēlu Kristapu ir audzinājis»*, iespiests visās 1798. gada burtnīcās. Vācu teologs un pedagogs K. G. Zalcmanis, būdams Ž. Ž. Ruso ietekmē, propagandē bērna, jaunieša audzināšanu saskaņā ar viņa dabiskajām tieksmēm. Izmantojot stāsta formu, autors izseko Kristapa attīstībai un tās ietekmētājiem faktoriem no agras bērnības līdz pieaugušam vīram. Kristaps vēl neprot runāt, bet Jānis viņam rāda apkārtējās lietas, mājas dzīvniekus, dārzu; allaž rūpējas, lai bērns daudz redz un dzird; rosina interesi par apkārtējām parādībām, māca tās nosaukt un saprast. Tēvs un māte cenšas dzīvot tā, lai būtu paraugs dēlam; māca ne aklu, bet apzinīgu paklausību; māca cieņu un godprātību pret citiem bērniem un pieaugušajiem cilvēkiem.

Stāstā nav aizstāvēta dzimtbūtnieciskā iekārta. Kristapam jākļūst par apzinīgu cilvēku, kas prot pārvarēt savas iegribas, kaislības ne dzimtkunga interesēs, bet tālab, ka cilvēks ir pašvērtība, viņam jākļūst par personību. Vēl 19. gadsimta 70. gados, meklējot pēc grāmatas, ko varētu ieteikt vecākiem audzināšanas jautājumos, E. Dinsbergs atgriezās pie F. G. Mačevska lokalizētā stāsta un nedaudz papildinātā veidā to izdeva par jaunu (1874).

Pedagoģisks raksturs ir pamācībām dažādu prasmju apgūšanā, piemēram, Stobes rakstam *«Rakstīšanas mācība»* (1798, 3). Šī prasme

---

[1] *Jansons A.* Vēlreiz par pirmajiem periodiskajiem izdevumiem latviešu valodā. — Karogs, 1967, 12, 154. lpp.

Karulis K. «Latviešu Ārstes» divsimt gadu. — Karogs, 1968, 12, 134.—137. lpp.

Karulis K. «Latviešu Ārste» mūsu kultūras vēsturē. — Grām.: Varavīksne. R., 1968, 291.—305. lpp.

gan esot visvairāk nepieciešama junkuriem[1], vagariem un uzraugiem. Vairākos rakstos apkarota māņticība, bailes no burvjiem, raganām un visādiem pesteļiem. Autori norāda, ka stāsti par tiem it īpaši kaitīgi bērniem. Prāta attīstīšanai, zināšanu vairošanai kalpo Stobes populārzinātniskie raksti par debess spīdekļiem, piemēram, par Sauli, par dabu (1797, 3).

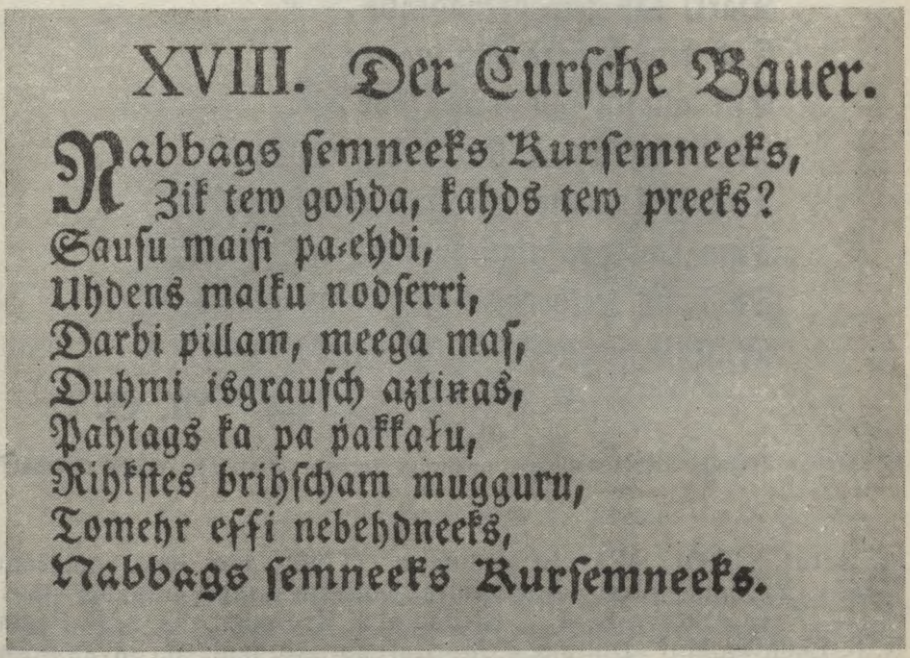

XVIII. Der Curſche Bauer.

Nabbags ſemneeks Kurſemneeks,
Zik tew gohda, kahds tew preeks?
Sauſu maiſi pa-ehdi,
Uhdens malku nodſerri,
Darbi pillam, meega maſ,
Duhmi isgrauſch aztiņas,
Pahtags ka pa ſakkaļu,
Rihkſtes brihſcham mugguru,
Tomehr effi nebehdneeks,
Nabbags ſemneeks Kurſemneeks.

G. F. Stendera dzejolis «Der Cursche Bauer», publicēts 1761. gadā.

Arī visi stāsti un dzejoļi ir ar didaktisku ievirzi. Stāstos sižeti dažkārt sašausmināti, lai ieinteresētu lasītāju (*«Antiņš»*, 1798, 1). Atzīstot par vienu no galvenajiem zemnieku posta cēloņiem žūpību, autori pret to cīnās gan stāstos, gan dzejoļos, piemēram, J. K. Baumbaha *«Veca diedelnieka Indriķa bēdu dziesmiņa»* (1798, 1). A. J. Stenders publicē savus anakreontiskos dzejoļus, Stobe dzejolī *«Kurzemnieks»* polemizē ar G. F. Stenderu. Šķiet, tā latviešu valodā ir pirmā polemika dzejas formā.

Žurnāla redaktors Stobe (1740—1817) studējis Vācijā filozofiju un teoloģiju, strādāja par mājskolotāju un žurnālistu. Viņš atzīmējams arī kā praktiska satura grāmatu autors, piemēram, «Veselības

[1] Par junkuriem sauca muižkungus jeb muižas pārvaldniekus.

Kurſemneeks.

Klauſees ſemneeks Kurſemneeks!
Kahds taws gohds un kahds taws preeks:
Strahda tad tew maiſe buhs,
Klehts un ſchkirſti pilni kluhs;
Darri kas tew peenahkahs,
Tad tew Kungi mihlinahs;
Effi allaſch gudrs un labs,
Tahds nekad ne ſtrahpehts taps;
Draugus laimes Deews peeſchkirr
Tam kas prahtigs gohdigs irr.
Tà buhs leels taws gohds un preeks
Mihlais ſemneeks Kurſemneeks. —

M. S.

M. Stobes dzejolis «Kurzemnieks», publicēts žurnālā «Latviska Gada Grāmata» 1797. g. 1. nr. 99. lpp.

grāmata» (1795), «Pavāru grāmata» (1796), par baku potēšanu (1805). Žurnāla līdzstrādnieki bija Kurzemes un Zemgales mācītāji — F. G. Mačevskis, A. J. Stenders, J. K. Baumbahs, J. F. Fogts, K. F. Launics, H. F. Dullo u. c. Mācītāji žurnālu izplatīja savās draudzēs. 1798. gada 3. numurā publicētais abonentu saraksts liecina, ka no latviešiem to lasījuši galvenokārt muižas ļaudis — vagari, mežsargi, pavāri, kučieri, arī vairāki saimnieki un daži kalpi. Lasītāju trūkuma dēļ žurnāla izdošana tika izbeigta.

GARLĪBS HELVIGS MERĶELIS (1769—1850)

No visiem Baltijas vācu apgaismotājiem, kas darbojušies Latvijā, Merķelis ir viskvēlākais cīnītājs pret dzimtbūtniecību. Viņa humānisms izpaužas ne vien asajā protestā pret zemnieku nežēlīgo ekspluatāciju 18. gadsimtā, garīgo un saimniecisko apspiestību, bet arī dziļajā interesē par latviešu kultūru pagātnē un nākotnē. Kaut gan Merķelis latviešu valodā nav rakstījis, liela ir viņa pausto uzskatu ietekme latviešu sabiedriskās domas un literatūras attīstībā 19. un 20. gadsimtā.

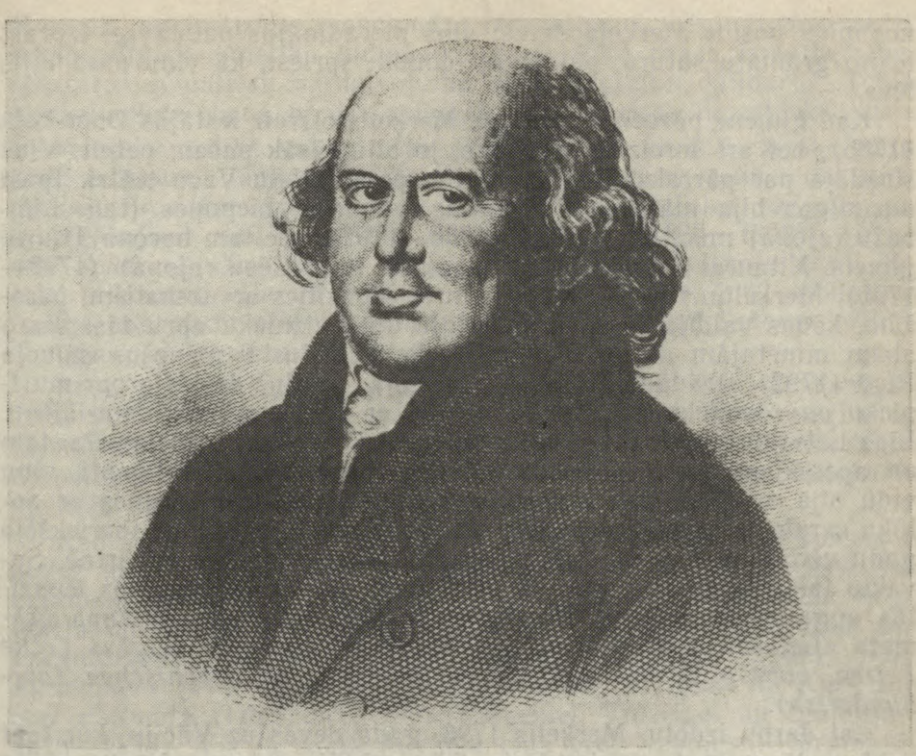

G. H. Merķelis.

Dzīve un uzskatu veidošanās. Bērnībā Garlību ietekmējis tēvs Daniēls Merķelis, kas cēlies no Rīgas amatniekiem, Vācijā studējis teoloģiju un strādāja par mācītāju Lēdurgā (tag. Limbažu rajonā). D. Merķelis radikāli atšķīries no tādiem Vidzemes mācītājiem, kādus G. Merķelis raksturojis *«Latviešu»* pirmajā pielikumā. Viņa plašajā bibliotēkā uzkrāti Rietumeiropas apgaismotāju darbi. Savam dēlam viņš stāstīja par latviešu varmācīgo pakļaušanu vācu bruņinieku iebrukuma laikā; sekojot apgaismotāju uzskatiem, mācīja humānu attieksmi pret latviešu zemniekiem, mudināja nīst patvaļu, despotismu, agri rosināja zēnu uz patstāvīgu garīgu darbību. Garlība bērnība aizritēja Vecpiebalgas mācītājmuižā, uz kurieni Merķeļu ģimene pārgājusi pēc tēva aiziešanas no amata.

Garlībs mācījās kādā Rīgas privātskolā, bāriņu skolā un Domskolā. Mūža beigās Merķelis par šīm skolām atsaucās stipri nelabvēlīgi, salīdzinot tajās praktizēto mehānisko iekalšanu ar tēva rosinošajiem mācīšanas paņēmieniem. Pēc tēva nāves, kad Garlībam bija tikai 13 gadu, materiālo grūtību dēļ viņam no skolas bija jāizstājas. Divarpus gadu ar vārdnīcu palīdzību viņš mācījās franču, angļu, itāļu valodas; sekodams tēva piezīmēm grāmatās, studēja franču filozofu Voltēra, Ž. Ž. Ruso, P. Beila u. c. darbus. Tas bija

nozīmīgs posms Merķeļa dzīvē: viņš pieradinājās patstāvīgi izprast lasīto grāmatu saturu, patstāvīgi domāt, spriest, kā viņu mudinājis tēvs.

Kad ģimene pārcēlās uz Rīgu, Merķelis otrreiz iestājās Domskolā (1785), bet arī šoreiz to nebeidza, jo bija jāsāk pašam pelnīt. Viņš strādāja par pārrakstītāju kancelejā, par statistu Vācu teātrī. Īpaši nozīmīgas bija mājskolotāja gaitas, vispirms Liepupes (tag. Limbažu rajonā) mācītāja ģimenē (1788—1792), pēc tam barona Tranzē ģimenē Nītaures draudzes Annas muižā (tag. Cēsu rajonā) (1793—1796). Merķelim radās iespēja jo tuvu iepazīties ar uzskatiem, paražām, kādas valdīja tā laika mācītāju un muižnieku aprindās. Starp abām minētajām darba vietām Merķelis kādus 9 mēnešus dzīvoja Rīgā (1792), strādādams tiesas kancelejā. Te viņš dzirdēja par muižnieku un zemnieku prāvām, iepazinās ar tiesas arhīvu materiāliem. Līdz Latvijai bija nonākušas Lielās franču revolūcijas idejas. Par tām un apstākļiem Latvijā diskutēja Rīgas progresīvie inteliģenti, viņu vidū bija arī Merķelis. Uz Annas muižu Merķelis aizbrauca ar nolūku uzrakstīt darbu par dzimtbūšanas ļaunumu Vidzemē. Iepriekšējo gadu vērojumiem papildinājumi radās Nītaurē un tās apkārtnē. Savākto faktu apgaismojumu un vērtējumu deva kopš bērnības iepazītās apgaismotāju idejas. Merķelis strādāja intensīvi, un tapa grāmata «Latvieši, sevišķi Vidzemē filozofiskā gadsimta beigās» (*«Die Letten, vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts»*).

Lai darbu izdotu, Merķelis 1796. gadā devās uz Vāciju, kur tanī pašā gadā grāmata arī iespiesta. Tā sagādāja autoram Vācijā atzīta rakstnieka slavu, Latvijā — muižnieku sīvu naidu.

Vācijā Merķelis nodzīvoja desmit gadu, papildinādams izglītību, intensīvi darbodamies literatūrā. Pamatodamies uz apgaismotāju atziņām, viņš turpināja kritizēt dzimtbūtniecisko iekārtu grāmatā «Hjūma un Ruso darbi par pirmatnējo līgumu līdz ar apcerējumu par dzimtbūšanu» (*«Hume's und Rousseau's Abhandlungen über den Urvertrag nebst einem Versuch über Leibeigenschaft»*, 1797). Kad sākās Latvijas muižnieku uzbrukumi viņam presē, Merķelis asi atbildēja «Papildinājumos «Latviešiem»» (*«Supplement zu den Letten»*). Polemiskā stilā uzrakstīta arī Merķeļa vēsturiskā grāmata divās daļās «Vidzemes senatne» (*«Die Vorzeit Lieflands»*, 1798—1799). Latviešu dzīvei 18. gadsimtā un tālā senatnē veltīti daiļdarbi — pusromāns «Atgriešanās dzimtenē» (*«Die Rückkehr ins Vaterland»*, 1798) un teika «Vanems Imanta» (*«Wannem Ymanta»*, 1802). Iespējams, ka grāmatu «Atgriešanās dzimtenē» Merķelis dēvē par pusromānu tāpēc, ka tajā daudz tiešu vērojumu dzīvē, piemēram, muižnieki saukti īstajos uzvārdos, atzīmējot gan tikai pirmo burtu.

Merķelis ieguva filozofijas doktora grādu Frankfurtē pie Oderas un sāka lasīt lekcijas estētikā, taču šāds mierīgs darba lauks viņu neapmierināja. Uzturēdamies dažādās Vācijas pilsētās, Merķelis pievērsās publicistikai, literatūras un teātra kritikai. No dažādajiem novirzieniem, kas savairojušies vācu literatūrā 18. gadsimta beigās,

Merķelis asi kritizējis reakcionāro romantismu, mēģinājumus atdzīvināt reliģisko mistiku viduslaiku garā. Viņš prasa īstenībai tuvu raksturu un patiesu pārdzīvojumu atspoguļojumu daiļdarbā. Tolaik Merķelis bija viens no ievērojamākajiem Vācijas literatūrkritiķiem.

Merķeļa vadībā vai ar viņa aktīvu dalību iznāca vairāki periodiski izdevumi Vācijā: *«Briefe an ein Frauenzimmer über die wichtigsten Produkte der schönen Literatur»* («Vēstules sievietei par svarīgākajiem daiļliteratūras sacerējumiem», 1800—1803), *«Ernst und Scherz»* («Nopietnība un joki», 1803), ko apvienoja ar A. Kocebū laikrakstu *«Der Freymütige»* («Brīvdomīgais», 1802—1804), un iznāca laikraksts *«Der Freymütige oder Ernst und Scherz»* («Brīvdomīgais jeb Nopietnība un joki», 1804—1806).

Kopš agras jaunības Merķeļa skolotāji bija franču domātāji. Tiem viņš veltījis atzinīgus vārdus. Taču Francija tika radījusi arī Napoleonu, kas centās iekarot visu Eiropu. Kvēli nīzdams katru despotismu, Merķelis ar saviem rakstiem sāka cīņu pret Napoleonu, aicināja tautu pretoties viņa uzkundzēšanās tieksmēm.

Kad Napoleona armija iebruka Vācijā, Merķelis bija spiests to atstāt un atgriezties Latvijā (1806), ko allaž atzinis par savu īsto dzimteni. Arī te viņš bija viens no aktīvākajiem žurnālistiem, organizēja un vadīja laikrakstus vācu valodā: *«Supplementblätter zum Freimütigen»* («Papildinājumi «Brīvdomīgajam»», 1807), *«Der Zuschauer»* («Vērotājs», 1807—1831), *«Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland»* («Provinces lapa Kurzemei, Vidzemei un Igaunijai», 1828—1838). Vācijā sāktā Merķeļa cīņa pret Napoleonu turpinājās, it īpaši 1812. gadā, kad franču armija iebruka Krievijā. Merķelis rakstīja pret iekarotāju vērstus uzsaukumus tautai, uzsaukumus prūšu karaspēka daļām, kas bija iekļautas Napoleona armijā. Baltijas ģenerālgubernators Pauluči izsacījies, ka Merķelis ar saviem rakstiem paveicis vairāk nekā 20 000 vīru armija.

Pēc kara turpinājās Merķeļa interese par latviešu tautu, cīņa pret dzimtbūšanu. 1814. gadā publicēts apcerējums «Pierādījums, ka iznāk uz pusi lētāk muižas apstrādāt ar algotiem strādniekiem nekā ar dzimtcilvēkiem» *(«Beweis, dass es halb so viel koste, seine Ländereien von Tagelöhnern bestellen zu lassen als von leibeigenen Bauern»)*. Kad Igaunijai (1816), Kurzemei (1817) un Vidzemei (1819) cars apstiprināja dzimtbūšanas atcelšanas likumus, Merķelis sarakstīja vēsturisku apcerējumu «Brīvie latvieši un igauņi» *(«Die freien Letten und Esthen»,* 1820), kurā izseko dzimtbūšanas tapšanai un tautai labvēlīgo valdnieku pūlēm atvieglināt dzimtcilvēku stāvokli. Merķelis jūsmo par jaunajiem likumiem; viņš acīmredzot neizprata, kāda nozīme faktiem, ka visa zeme kļuva tikai par muižnieku īpašumu, un to, ka zemnieka personiskajai brīvībai bija daudz ierobežojumu.

Merķeļa vadīto laikrakstu saturs ir daudzveidīgs. Būdams pats galvenais rakstu autors, viņš pievēršas arī politiskiem jautājumiem, kuru brīvdomīgais apgaismojums neapmierināja valdības aprindas, un Merķeļa pēdējo laikrakstu slēdza 1839. gadā.

No faktoriem, kas ietekmējuši Merķeļa uzskatu veidošanos, visbūtiskākā nozīme bija apgaismes idejām. Otrs nozīmīgākais faktors bija dzīves īstenība 18. gadsimta Latvijā. Tanī vērīgāk ielūkoties, pētīt parādību cēloņus pagātnē ierosināja tās pašas apgaismes idejas, krasās pretrunas. Merķelis kļuva par dedzīgu gan sava laika dzīves, gan pagātnes analizētāju un vērtētāju. Nebaidoties no personiskām ņeērtībām, asi viņš vēršas pret negatīvajām parādībām. Viņa ideāls ir no kārtu aizspriedumiem brīvs cilvēks, kas patstāvīgi veido savu dzīvi un ļauj tā rīkoties arī citiem cilvēkiem. Vairākos jautājumos, piemēram, par pasaules izzināmību, par materiālo vajadzību primāro nozīmi, Merķelis nostājās materiālistiskās pozīcijās.[1]

Merķelis rakstījis filozofiskus, vēsturiskus, literatūrkritiskus apcerējumus, daiļdarbus, galvenā viņa darbības nozare bija publicistika. Latviešu sabiedriskās domas un literatūras vēsturē vislielākā nozīme ir tiem Merķeļa darbiem, kuros apgaismota dzimtbūtnieciskā iekārta un latviešu tautas pagātne.

Mūža beigu posmā Merķelis dzīvoja Rīgas tuvumā, Depkina muižiņā (netālu no tās, Katlakalna kapos viņš arī apbedīts).

CIŅA PRET DZIMTBŪTNIECISKO IEKĀRTU

Autobiogrāfijā, atceroties daudzveidīgo literāro darbību, Merķelis dzimtbūšanas kritiku atzīst par savas *«dzīves saturu»*. Ierosinājumu šai darbības līnijai viņš saskata kādā agras bērnības iespaidā, kad kopā ar tēvu redzējis, kā jaunais mācītājs licis nežēlīgi pērt ar pātagu vecu novārgušu zemnieku. Pret dzimtbūšanu vērsto grāmatu starpā pati nozīmīgākā ir **«Latvieši»** (1796).

Tajā lasītāju ievada patētiski teikumi:

> *«Prāts ir uzvarējis, un iesākas taisnības gadsimtenis. Visas, pat vismazāk attīstītās tautas pārņem kvēla cilvēka cieņas un cilvēka tiesību sajūta.»*

Atkal un atkal atkārtojas doma, ka visi cilvēki ir *«brāļi»*, visiem vienādas tiesības tiekties pēc laimīgas dzīves. Merķelis raksta, ka dzimtkungiem vajadzētu izjust *«svelošu kaunu»*, *«vēl svelošāku melna grēka apziņu»*, raugoties uz pīšļos nospiestajiem līdzpilsoņiem. Vidzemes landtāga sastādītie agrārnoteikumi (1765), Merķeļa aprakstītie daudzie gadījumi muižnieku un zemnieku attieksmēs liecina, ka dzimtkunga vērtējumā zemnieks bieži pielīdzināts lietai, darba rīkam, bet Merķelis dzimtkungus viņu ekspluatatorisko tieksmju, nežēlības dēļ dēvē par *«laupītājiem»*, *«neliešiem»*, *«bendēm»*, *«despotiem»*.

Merķelis kritizē dzimtbūšanu ne vien no vispārīga cilvēcības principa, bet arī no valstiskuma viedokļa. Dzimtbūšanas apstākļos nevar mērķtiecīgi attīstīties amatniecība, rūpniecība un tirdzniecība.

Meļķisis E., Millers V. Garlība Merķeļa politiskie uzskati. — R.: Liesma, 1972, 58.—62. lpp.

Uz ārzemēm izved izejvielas, lai tās, apstrādātas precēs, ievestu par divkāršu cenu. Zeme kļūst nabaga, jo ienākumus no tirdzniecības iegūst tikai *«laupītājkungi»*. Zinātnes un mākslas nīkuļo. Veltīgi gaidīt tautas pieaugumu, jo ļaudis vairojas tikai tur, kur tiem labi klājas. Dzimtbūtnieciska valsts ir iekšēji vāja. Pasludinādams zemniekiem brīvību, ienaidnieks tādu valsti viegli iekarotu.

Dzimtbūtnieciskās iekārtas likvidēšanai Merķelis veltī daudz uzmanības. Viņš paredz trīs notikumu attīstības virzienus, kuru rezultātā izbeigtos cilvēka cieņu apkaunojošais stāvoklis. Pirmais virziens: dzimtkungi paši atsakās no nehumānajām privilēģijām. Merķelis dedzīgi aicina darīt to labprātīgi, jo ilgi vairs neizdosies tās saglabāt. Viņš sīki analizē un noraida muižnieku izvirzītos iebildumus pret zemnieku atbrīvošanu, piemēram, dzimtcilvēku negatīvās rakstura īpašības — tās ir dzimtbūtnieciskās verdzības sekas. Uz muižnieku apgalvojumiem, ka latvietis brīvībā nejustos laimīgs, brīvībai neesot nobriedis, Merķelis atbild:

> *«Brīvība pieder pie cilvēka dabas, tāpat kā elpošana un jušana ..»*

Merķelis atklāj īsto iemeslu, kālab dzimtkungi pretojas zemnieku atbrīvošanai, tas ir — nevēlēšanās zaudēt iespēju patvaļīgi paaugstināt klaušu normu, tādējādi ātri iegūstot līdzekļus spekulācijai ar muižām. Kaut gan Merķelis izstrādā mērenu zemnieku atbrīvošanas projektu, apelē pie muižnieku goda prāta, tomēr ticības dzimtkunga labvēlībai viņam nav:

> *«Spredikojiet vilkam, ka jērs, kas viņam zobos, ir nevainīgs!»*

Otrs virziens: apgaismots valdnieks sapratīs savu pienākumu un atbrīvos zemniekus. Ar vienu likumu valdnieks var iznīcināt dzimtbūšanu un radīt miljoniem īstu pilsoņu. Merķelis valsti, tās struktūru saprot ideālistiski:

> *«Valsts ir brīva ļaužu savienība visu un ikkatra atsevišķa cilvēka kopīgajai laimei.»*

Merķeļa raksturojumā valdnieks paceļas pāri visām šķirām un kārtām valstī, vienādi rūpējas par to labklājību; bet savtīgais birokrātu aparāts, kas ielenc troni, neļauj valdniekam pareizi izprast tautas vajadzības. Merķelis neizprot šķiru cīņas nozīmi vēsturē. Viņam šķiet, ka 1765. gada agrārnoteikumi radušies Katrīnas II labo nodomu un ģenerālgubernatora G. Brauna dedzības rezultātā, tikai muižnieku savtība tos izkropļojusi. Īstenībā Katrīnu II baidīja zemnieku nemieri visā Krievijā; ģenerālgubernatoram G. Braunam piederēja vairākas muižas Latvijā, viņš bija vienīgi ieinteresēts, lai muižnieki kaut cik ierobežotu savu patvaļu.

Trešais virziens — revolūcija. Merķelis izšķir trīs sacelšanās veidus: tautas sacelšanās pret vienu tirānu, apspiesto kārtu sacelšanās pret apspiedējiem, visas tautas sacelšanās pret kļūdainu satversmi. Revolūcija Francijā piederot pie pēdējā veida.

«Ja vien kāda tauta reiz ir bijusi nobriedusi otrā veida revolūcijai, kad viena kārta ceļas pret otru ar nāvējošu zobenu, tad latvieši ir tādi.»

Ja 18. gadsimta beigās Latvijā pastāvīgi neatrastos cariskās valdības karaspēks, revolūcija jau būtu notikusi. Tātad principā Merķelis atzīst arī revolucionāro atbrīvošanās veidu, taču vēlamāks viņam šķiet mierīgu reformu ceļš. Viņš baida dzimtkungus ar revolūcijas radītajām briesmām un šausmām. Tiks izpostīta zeme, daudzi cilvēki aizies bojā, saimnieciskās un kultūras dzīves atjaunošana prasīs daudz pūļu un laika.

Merķelis noraida tos dzimtcilvēku apgaismošanas līdzekļus, kādus gādāja racionālistiski noskaņotie mācītāji 18. gadsimtā, t. i., latviešu valodā sarakstītās grāmatas dzimtcilvēkiem, pirmmācības skolas:

«Viņi ir aizdeguši uguni aklajiem».

Galvenie ļaunumi latviešu dzīvē ir gara tumsība, nabadzība, dzimtbūšana ar tās bēdīgajām sekām. Šie ļaunumi ir viens ar otru ciešā sakarā, tālab novēršami vienlaicīgi. Cilvēka gara attīstībā Merķelis visvairāk akcentē personiskas brīvības nozīmi. Tikai tā var cilvēku labot un padarīt cēlāku. Šai sakarā katehisma mācības Merķelis salīdzina ar sišanai atvēzētu pātagu.

Merķeļa grāmatai par latviešu zemniekiem daudz kopīga ar sešus gadus agrāk publicēto krievu apgaismotāja A. Radiščeva *«Ceļojumu no Pēterburgas uz Maskavu»* (1790). Tomēr dzimtbūšanas likvidēšanas jautājumā Radiščevs ir radikālāks. Merķelis daudz prāto par labu, gudru valdnieku, kas var novērst asins izliešanu sacelšanās gadījumā, bet Radiščeva izpratnē valdnieks ir ļaunuma sakne, pret to vispirms jāvēršas tautas dusmām. Radiščeva grāmatā ieskanas arī tiešs aicinājums vērsties pret despotiskajiem dzimtkungiem.

LATVIEŠU SENATNES APGAISMOJUMS

Par vēstures jautājumiem Merķelis raksta jau grāmatas *«Latvieši»* pirmajā nodaļā, dodams būtiski jaunu vācu iebrucēju un viņu pēcteču vērtējumu. Iebrucēju atnestā kultūra bija tikai *«mijkrēslis»*, salīdzinot *«ar brīvību, pašapziņu, tēvzemes mīlestību, labklājību, kas viņiem bijušas un ko viņi zaudējuši»*. Latviešu tautas dzīvei pagātnē Merķelis pievēršas it īpaši grāmatā **«Vidzemes senatne»** (1798, 1799).

Ievadā autors norāda, ka nekāds *«līgums ar zemes pirmiedzīvotājiem»* Vidzemes muižniekiem nepiešķir priekšrocības. To ciltstēvi bija laupītāji, kas ar augstāka tipa reliģijas sludināšanas ieganstu nospieda tautu savā jūgā. Merķelis grib rādīt vēsturisku patiesību, lai valdībai kļūtu redzams, cik nenovēršami taisnība prasa labot latviešu tautai nodarīto pārestību. Tātad arī šajā grāmatā Merķelis cīnās pret dzimtbūšanu. Līdzšinējie vēsturnieki rakstījuši tikai par

iebrucēju darbošanos, bet Merķelis izvirza uzdevumu — rakstīt par latviešu tautu.

Merķelis izmantojis plašu materiālu: romiešu vēsturnieka Tacita darbus, S. Grunava, Indriķa Livonijas hroniku, kā arī zviedru, krievu, somu hronikas, P. Einhorna darbus. Grāmatā *«Brīvie latvieši un igauņi»* Merķelis raksta, ka par Vidzemes vēsturi vācis materiālus Kopenhāgenas, Drēzdenes un Veimāras bibliotēkās. Viņš atsaucas uz poļu 16. gadsimta vēsturnieka M. Strijkovska un lietuviešu vēsturnieka A. Kojalaviča darbiem. Šai sakarā Merķelis bieži par senprūšiem un lietuviešiem sniegtās ziņas attiecina arī uz latviešiem. Pirmajā sējumā aplūkota latviešu dzīve no izcelsmes līdz nonākšanai verdzībā, otrā — no bīskapa Alberta laika līdz Livonijas sairšanai. Atzīmēsim tos G. Merķeļa atzinumus pirmajā sējumā, kas ietekmēja latviešu literātus 19. gadsimtā.

Die Vorzeit Liefflands.
Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes.
Von
G. Merkel.
Erſter Band.
— — Serpens anguis
Miseros morsu depascitur artus.
VIRG.
Mit Kupfern und einer Karte.
Berlin,
in der Voſſiſchen Buchhandlung.
1798.

G. H. Merķeļa grāmatas «Vidzemes senatne» (1798. g.) titullapa.

Latviešu pirmdzimteni Merķelis meklē dienvidrietumos no tagadējās dzīves vietas. Tautas izveidotājs no senām ciltīm esot Videvuts, dzīvojis mūsu ēras 6. gadsimtā. Merķelis salīdzina Videvutu ar leģendāriem vīriem citu tautu dzīvē, piemēram, ar Mozu, Muhamedu. Videvuts ierosina ciltis apmesties uz pastāvīgu dzīvi, izdod likumus, izveido ticību, mūža beigās kļūdams par augstāko priesteri. 116 gadu vecumā Videvuts tautas pārvaldīšanu nodod 12 dēliem. Lai iemantotu dievu labvēlību, viņš pats kāpj sārtā un sadedzinās. Tautas uztverē Videvuts kļuvis svēts.

Stāsts par Videvutu (senprūšu virsaitis) neatbilst vēsturiskajai patiesībai. Merķelis to radījis, sekojot citu tautu leģendārajiem nostāstiem. Tāpat Merķelis pārņem nevēsturiskos uzskatus, ka tikai lielas personības var saliedēt tautu. Risinot tālāk latviešu attīstības gaitu, Merķelis raksta, ka, meklēdami jaunas apmešanās vietas, latvieši nonākuši Kurzemē un Vidzemē.

12. gadsimtā latvieši nodarbojušies ar zemkopību, lopkopību, amatniecību, zvejniecību. Novadu dabas apstākļi veicinājuši atsevišķu valstiņu izveidošanos. To politiskā satversme bijusi *«pārejas pakāpienā no vidējā dabas stāvokļa uz to, kurā grieķu republikām*

radās viņu lielie vīri». Svarīgākos jautājumus izšķīrusi tautas sapulce. Virsaitis vadījis karā un veicis tiesneša pienākumus. Valstiņas vienojuši kopīgie dievi un priesteri. Merķelis ar materiālistisku izpratni konstatē vienu reliģijas cilmes avotu: neizprotot dabas parādības, cilvēks tām iztēlē piedēvē dievišķas īpašības. Senlatviešu augstākie dievi esot bijuši Pērkons, Potrimps, Pikols, bijusi vesela virkne zemākas šķiras dievību, piem., Okopiruns, Pergrūbs, Puškaitis, Līgo, Auskuts u. c. Vēlākie pētījumi liecina, ka vairumu šo dievību Merķelis pārņēmis no senajām prūšu un lietuviešu hronikām.

Latviešu folkloru Merķelis pazīst ne vien pēc 18. gadsimta trūcīgajiem publicējumiem, bet arī pēc paša vērojumiem, īpaši gadskārtu svētkos un godos. Merķelis pirmais izmanto latviešu folkloru kā vēsturisku atzinumu apstiprinājumu cīņai pret dzimtbūšanu.

Folklora liecinot par tautas brīvības tieksmēm, tautas kultūru senatnē. Latviešiem esot dzīva iztēle, bagāta valoda sajūtu izteikšanai daiļos vārdos. Hiperbolizētus apgalvojumus Merķelis raksta kontrasta labad. Vācu bruņinieki un ticības sludinātāji sagrāva latviešu sabiedriski politisko satversmi un viņu dziesmas pasludināja par noziedzīgām. Merķelis pirmais pauž atzinumus, kas atdzīvojās vēlāk, nacionālās atmodas laikā: dzimtbūšanas laikmetā dziesmas neradās, tauta apklusa; tās dziesmas, kas saglabājušās, ir tikai drumslas no kādreizējās bagātības, arī latviešiem senatnē bijušas varoņdziesmas, bet verdzības gadsimtos tās aizmirstas. *«Vidzemes senatnē»* Merķelis atsaucas ne vien uz tautas dziesmām, bet arī pasakām, teikām, nostāstiem, ieražām. Salīdzinot ar G. F. Stenderu, Merķeļa attieksme pret folkloru ir būtiski atšķirīga. Viņš turpina to tradīciju, ko folkloras vērtējumā iedibināja J. G. Herders.[1]

No mūsdienu vēstures zinātnes un folkloristikas viedokļa ne visiem Merķeļa minētajiem faktiem un atzinumiem varam pievienoties, bet augstu vērtējami viņa principi — uzmanības centrā izvirzīt latviešus, atklāt iekarotāju negatīvo ietekmi latviešu materiālās un garīgās kultūras attīstībā.

DAIĻDARBI

Tiešākais sakars ar latviešu dzīvi ir romānam *«Atgriešanās dzimtenē»* un teikai *«Vanems Imanta»*.

«Atgriešanās dzimtenē» (1798). Romānu veido īsas noveles. Tās stāsta pirmajā personā Vidzemes muižnieks Ludvigs Šprengers. Viņš pirms 35 gadiem ķeizarienes Elizabetes valdīšanas laikā, lai izvairītos no apcietināšanas apmelojuma dēļ, aizbēdzis no Vidzemes, pabijis dažādās zemēs, mūža nogalē atgriežas dzimtenē.

Vides, apstākļu tēlojumā atspoguļojas 18. gadsimta 90. gadi. Tas ir laiks, ko Merķelis pats pieredzēja pirms aizbraukšanas uz Vāciju.

---

[1] *Rozenbergs J.* Garlībs Merķelis un latviešu folklora. — Grām.: Latviešu folklora. Žanri. Stils. R.: Zinātne, 1977, 13.—47. lpp.

Pirms 30 gadiem nabadzīgie muižnieki esot dzīvojuši ar salmiem jumtās mājās, palīdzējuši ne vien dzimtcilvēkus pērt, bet arī siena kaudzi samest un cūku nokaut; tagad viesībās no karietēm izkāpjot kungi un dāmas, kas iegaumējuši franču smalkās sabiedrības manieres.

Romānā personu ir daudz, bet tās tikai ieskicētas, izceļot kādu raksturīgu iezīmi. Merķelis rāda, ka muižnieku attieksme pret dzimtcilvēkiem palikusi tāda pati kā agrāk. Šai sakarā minētas vēsturiskas personas, atzīmējot tikai uzvārda pirmo burtu. Barons T[ranzē] citē Ruso, bet zemniekus nežēlīgi ekspluatē. Barons V[olfs] savus zemniekus uzskata par zemākas rases radījumiem; aizdodot tiem labību, viņš liek tos vispirms nopērt. Galvenā persona — stāstītājs Ludvigs Šprengers atklāts vispusīgāk. Viņš nīst netaisnību, despotismu visās izpausmes formās. Kodīga ironija skan Šprengera vārdos, kad viņš muižniekus dēvē par *«cildeniem humānistiem»*, jo viņi atzīst, ka zemniekiem tiek nodarīta netaisnība, pārestība, bet dzimtbūšanu atceļ vēl par agru, tauta vēl nav nobriedusi brīvībai.

Dzīves īstenība romānā bieži atklāta emocionālā kāpinājumā. Advokātu, kas tiesā aizstāvējis nepatiesi apvainotu jaunavu, Šprengers apsveic šādiem vārdiem:

> *««Cildenais, krietnais cilvēks!» es izsaucos, mezdamies viņam ap kaklu. «Tādas dvēseles kā jūsējo pati debess sūta nabaga cietējiem par sargeņģeļiem . . .»»*

Šprengers augstu vērtē patriotismu, īstu draudzību un mīlestību. Dzimtene ir *«svēta zeme»*. Šastopoties ar jaunības draugu Kārli, abi sajūsmā apkampjas un birdina prieka asaras. Romāna beigās Šprengers atrod jaunībā mīlēto Jūliju, dēlu un mazdēlu. Šprengera laimes pārmērs tik liels, ka rakstīšana jāpārtrauc, jo to vārdos nevar izteikt. Romānā izpaužas gan apgaismes reālisms, gan apgaismes sentimentālisms.

«Vanems Imanta» (1802). Darbība teikā risinās 13. gadsimta sākumā. Par to liecina hronikās minētās vēsturiskās personas, kas darbojas vai pieminētas teikā: bīskapi — Meinhards, Bertolds, Alberts, Turaidas mūks Dītrihs, bruņinieki — Dāniels Bannerovs, Kuncs Meindorps, lībiešu virsaiši — Dabrelis, Kaupo, Aco. Centrālais tēls Merķeļa teikā ir latviešu virsaitis Imanta; vārds, šķiet, no Indriķa *«Livonijas hronikā»* minētā lībiešu kareivja Imauta, kas kaujā ar šķēpu nodūris bīskapu Bertoldu. Daži sižeta elementi arī atbilst ziņām hronikās: sākumā pie lībiešiem ierodas vācu tirgotāji, viņiem seko priesteri un bruņinieki, iekarotāji izmanto cilšu savstarpējos karus, ierosina celt mūra pilis, aizved lībiešu jaunekļus uz Vāciju, lībiešu virsaitis Kaupo kļūst nodevējs — pāriet vāciešu pusē, kopā ar mūku Dītrihu dodas uz Vāciju un Romu.

Teikā dominē autora iztēle, piemēram: Imantas un Kaupo jaunības tēlojums. Līgosvētku norise Zilajā kalnā, lībiešu virsaiša Aco ierašanās svētkos, latgaļu karagājiens uz Rīgu, Imantas un Kaupo divkauja. Pirms pāriešanas pie vāciešiem Kaupo kaujā esot nogalinājis bīskapu Bertoldu. Mūks Dītrihs sludina, ka tas esot

Kaupo lielākais grēks, kas pēc dieva gribas esot jāizpērkot, cīnoties pret savu tautu. Merķeļa interpretācijā Kaupo kļūst par atkritēju no savas tautas tālab, ka viņu apstulbina pāvesta greznība un glaimīgie solījumi.

Lai iepazīstinātu lasītāju ar to vidi, kurā risināsies teikas darbība, Merķelis ievadā sniedz izvilkumus no *«Vidzemes senatnes»* pirmā sējuma par seno latviešu politisko satversmi, reliģiju un priesteriem, ārējo izskatu un apģērbu, ieražām.[1] Tāpat kā romānā *«Atgriešanās dzimtenē»*, teikā Merķelis apgaismes idejas pauž daiļdarba formā; īpaša nozīme emocionālajam stilam.

Merķeļa stils. Romantiskā izdomā Merķelis tēlo, kā brīvā tauta pulcējas Līgosvētkos. Vīri nes putojošu miestiņu, sievas — ēdienus mielastam, meitas — smaržīgus vainagus, bērni — zāļu nastas. Zilā kalna galā vaideloši ziedo galvenajiem dieviem, un līgusoņi dzied slavas dziesmas. Pēc krīvu krīva aicinājuma ķildnieki izlīgst. Visi brālīgi apskaujas. Ierodas Imanta, par kuru Merķelis raksta, ka viņš ir vispieticīgākais savu brāļu starpā, vadonis tikai tad, kad tautai tāds nepieciešams. Tēlojumā izpaužas Ž. Ž. Ruso uzskatu ietekme: latviešu dzīve esot bijusi Ruso sludinātais *«dabiskais stāvoklis»*, kad vēl nav ne ekonomiskas, ne politiskas nevienlīdzības.

Cildeni ir lībiešu un latviešu virsaiši. Aco — dedzīgais sirmgalvis ar kvēlo skatienu, jaunekļa drosmi. Imantas acis zib kā rīta zvaigzne, pravietiska jūsma atmirdz viņa sejā, viņa gars ir cēls.

Pavisam citādi Merķelis raksta par vācu bruņiniekiem. Tie ir varmākas, dzelzs briesmoņi. Katrs pavasara vējš atpūš jaunus laupītāju barus. Kā plēsīgi zvēri tie izlien no saviem cietokšņiem, posta lībiešu ziedokļus, paņem viņu druvu ražu, piesmej sievas un meitas, aizved bērnus pāri jūrai. Kā indīga migla tie pārņem visu zemi, uzvarētos pazemo par vergiem. Ja kristīgo dieva vārdā nes tādu postu, tad tas ir briesmonis un šā vārda sludinātāji — pekles izdzimumi. Kuncs Meindorps ir divkosīgs nelietis. Dāniels Bannerovs — glēvs Lielvārdes slepkava ar trulu skatienu, bīskaps Meinhards — ložņa ar čūskas viltu. Bertolds metas virsū kā izsalcis vilks, Alberts līdzinās lūsim. Mūka Dītriha vārdam allaž pievienots epitets *viltīgais*.

Pirms divkaujas Imanta alegoriskā vīzijā skata tautas nākotni turpmākajos gadsimtos. Bruņinieku un mūku pēcnieki ir kraukļi un lapsas pie asiņaina mielasta. Brūcēm klāti ģindeņi stingi veras debesīs. Atpestīšanu nespēj dot ne Stefans Batorijs, ne Gustavs Ādolfs, ne Katrīna II. Runājot ar Imantas muti, Merķelis vēršas pie Aleksandra I: *«Glābēj, es ticu Tev!»* Jau grāmatas ievadā Merķelis paziņo, ka šo darbu veltī Aleksandram I, vīzijā aicina viņu veikt to darbu, ko nespēja agrākie valdnieki.

---

[1] A. Jansona apcerējumā «Piezīmes par Garlība Merķeļa «Vanema Imantas» avotiem» (LPSR ZA Vēstis, 1972, 10, 119.—130. lpp.) rūpīgi savākti un apcerēti raksti, kas varētu būt rosinājuši Merķeļa teikas sarakstīšanu, kā arī norādīts uz tās ietekmi sabiedrībā un latviešu vēlākajā literatūrā.

Grāmatā spēcīgi skan ideja par pašas tautas aktivitāti. Dzirdot par iebrucēju nodarīto postu lībiešiem, Imanta *«verdošām asinīm»* dod zvērestu — atriebties! Latvieši un lībieši vienprātīgi atsaucas: *«Atriebību!»* Visa tauta sakļaujas, un svešie laupītāji bailēs trīc.

Merķeļa sentimentālisms ir vīrišķīgs. Romānā un teikā atklāti un drosmīgi paustas cildenas jūtas — tautas un dzimtenes mīlestība, varonība, nesavtība, draudzība, uzticīga mīlestība sievietes un vīrieša starpā. Romānā *«Atgriešanās dzimtenē»* Merķelis uzsver, ka visi lielie, cildenie darbi veikti sajūsmā.

Spilgta tēlainība raksturīga ne vien Merķeļa daiļdarbiem, bet arī viņa publicistikai. Jau *«Latviešu»* ievadā viņš raksta par tautu, kas *«žvadzina savas vergu važas ap brīvo senču kapiem»*, *«latvieši un igauņi tautu rindā ir nulles»*, *«.. laika straume jau sen izskalojusi kalnu, uz kura tā* (muižniecība — O. Č.) *cēlusi savu laupītāju pili»*, *«beidzot tiks atraisīts latviešu važu Gordija mezgls»*, mācītāji *«savām avīm ir vilki»*.

Arī tālākajās nodaļās izmantoti spilgti salīdzinājumi, metaforas. Muižnieki vēl joprojām domā, ka viņu tiesības pār zemniekiem ir *«miesnieka tiesības pār nopirktiem lopiem»*, *«kungam ir pilnīgi*

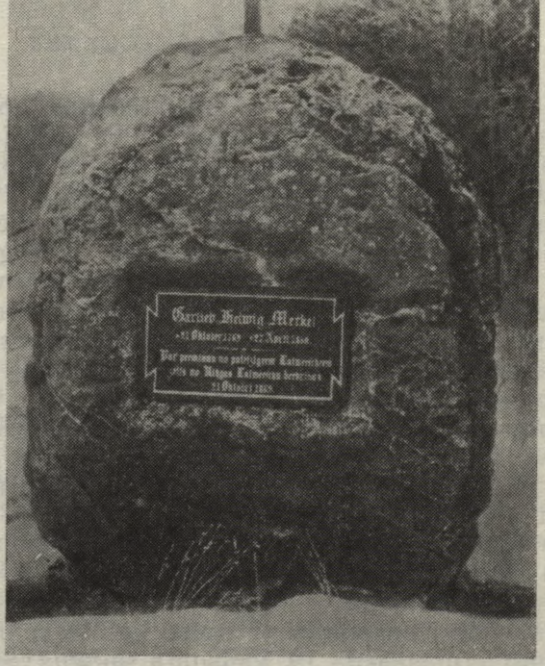

Piemineklis uz G. H. Merķeļa kapa Katlakalna kapos.

atļauts dakterējot nozāļot savu zemnieku tāpat kā savu suni vai raglopu», muižniecība līdzinās ziloņa vadītājam, kas lepni sēž mugurā zilonim un moka to ar dzelzs iesmu, kamēr dzīvnieks, kas taču ir stiprāks, *«viņu nenorauj un ar vienu kājas spērienu nesadragā»*, *«pātaga vēl vienmēr ir latviešu mīlas dieve»*, latvietis esot *«truls kā lauva, kas jau gadiem krātiņā vadāts apkārt dīkdienīgiem zēniem par izpriecu un kas tikai šad tad, klusi un drūmi rūkdams, izrāda savu nepatiku»*, latviešu tauta ir *«tīģeris, kas klusās dusmās grauž važas un ar ilgām gaida to acumirkli, kad varēs tās saraut un savu kaunu nomazgāt asinīs»*. Patētiskā stilā rakstīta teika «Vanems Imanta»; patētiski skan arī daudzas rindkopas «Latviešos», piemēram, runājot par apgaismes ideoloģiju, par latviešu brīvību senatnē.

Nereti Merķelis izmanto ironiju. Rakstot par pārmērīgo klaušu izraisītajām asarām un nopūtām, autors piebilst: *«Blēņas! Mēs taču esam pārāk apgaismoti, lai padotos tādai jūtelībai.»* Tipiska Vidzemes mācītāja raksturojums pirmajā pielikumā uzrakstīts ironiskā stilā, biežāk — kāds vārds vai frāze piešķir autora vēstījumam vai spriedumam ironisku intonāciju.

Arī Merķeļa publicistika ir emocionāla. Autors skaidri pauž savas simpātijas un antipātijas. *«Latvieši»* ir publicistisks darbs, valodas stilā — ar daiļdarba iezīmēm. Autobiogrāfijā Merķelis raksta, ka visgrūtāk viņam nācies atrast *«pareizo toni»*, jo gribējis iedarboties uz lasītāja jūtām, aizkvēlināt aktīvai darbībai. Izvirzīto mērķi viņš ir sasniedzis.

* *
*

Ekspresīvā stilā uzrakstītajos publicistiskajos apcerējumos un daiļdarbos Merķelis spējis piešķirt svaigumu radikālajām apgaismes atziņām, rosinājis literātus un sabiedriskos darbiniekus jaunam skatījumam uz dzīvi un tās atspoguļojumu literatūrā.

Merķeļa darbus pazīst, viņa paustās idejas ietekmējušas latviešu tautības literātus (A. Līventālu, E. Dinsbergu, J. Ruģēnu) 19. gadsimta pirmajā pusē, jo sevišķi jaunlatviešus. Dzimtbūtnieciskās iekārtas kritika, negatīvs vācu muižnieku un mācītāju vērtējums, jauns latviešu senatnes apgaismojums, folkloras cildinājums, vispār ticība latviešu tautas nākotnei, latviešu nacionālās kultūras iespējai jaunlatviešu rakstos sasaucas ar Merķeļa darbiem.

70.—90. gadu posmā latviešu rakstnieki un dzejnieki ierosmi gūst ne vien iepriekš minētajos idejiskajos aspektos, bet arī Merķeļa darbu sižetos, tēlos, stilā. Tiešus rosinājumus varam saskatīt A. Pumpura balādē «Imanta» (1874), eposā «Lāčplēsis» (1888), F. Brīvzemnieka balādē «Krīvu krīvs» (1885), Sudrabu Edžus dzejojumā «Imanta un Aijita» (1884), Raiņa nepabeigtajā lugā «Imanta», A. Alunāna lugā «Mūsu senči» (1890) un citos.

Vēlākie vēsturnieki un publicisti atzīst, ka Merķelim lieli nopelni zemnieku likumu ierosināšanā 19. gadsimta sākumā. Šim atzinumam pievienojas arī K. Valdemārs, īpaši uzsverot «Vanema Imantas» nozīmi 1804. gada Vidzemes zemnieku likumu sekmēšanā.

Merķelis rakstīja tikai vācu valodā, tomēr viņa paustās idejas ātri nokļuva arī zemnieku vidē, piemēram, daži muižas ļaudis, kas piedalījās Kauguru nemieros (1802), pazina Merķeļa darbus. Latviešu rokraksta literatūrā Merķeļa sacerējumi un atziņas trīs ceturtdaļas gadsimta bija galvenais balsts progresīvām idejām par sabiedrisko attīstību.

LATVIEŠU TAUTĪBAS AUTORI

Arī apgaismes gadsimtā vācu kungi piekopa vecu veco kultūras politiku, t. i., nepieļāva inteliģences rašanos no latviešu vidus. A. Birkerts savācis datus par kādiem desmit latviešiem, kas 18. gadsimtā kaut kādā veidā ieguvuši brīvību un līdzekļus studijām augstskolās. Latviešu kultūrai viņi nav devuši nekā, jo bija spiesti darbu meklēt ārpus Latvijas.[1] Dzimtcilvēki visos aspektos bija pilnīgi atkarīgi no muižniekiem. Šādos apstākļos dzejniekiem un rakstniekiem izvirzīties no zemnieku vidus bija grūti. Tomēr salīdzinājumā ar citām zemēm, piemēram, Krieviju, Vāciju, Latvijā 18. gadsimta otrā pusē un 19. gadsimta sākumā bija liels lasītpratēju skaits. Tautā bija talantīgi cilvēki, kas spēja izteikt tautas intereses. Tāpēc radās latviešu zemnieku rokraksta literatūra; dažu zemnieku dzejnieku darbus publicēja arī iespiestā veidā.

ZEMNIEKU ROKRAKSTA LITERATŪRA

Latvijā šķiru sociālās attiecības bija ļoti asas, ideoloģiskie strāvojumi aktīvi. Zemnieku rokraksta literatūrā šīs pretišķības izpaužas gan netiešā veidā, reliģiskā ietērpā, gan tieši izsakot protestu pret dzimtbūtniecisko iekārtu. Latviešu zemnieku rokraksta literatūra vispirms radās Vidzemes hernhūtiešu brāļu draudzēs.

Brāļu draudžu raksti

Jau 18. gadsimta vidū Vidzemes brāļu draudžu vajadzībām vācu tautības sludinātāji ar roku uzrakstīja nepieciešamos ceremoniju tekstus. Tūlīt arī zemnieki sāka tos pārrakstīt, paši tulkoja vai sacerēja jaunus tekstus. Spriežot pēc saglabājušos rokrakstu skaita un netiešām ziņām, zemnieku rakstītāju bijis desmitiem, rokraksti tapuši lielā vairumā. Bibliotēkās, arhīvos, muzejos saglabājusies neliela to daļa. Izveidojās vairāki hernhūtiešu rakstu žanri.

Sanāksmēs sacītājiem bija nepieciešami runu teksti, draudzēm — dziesmas. Hernhūtiešu dzeja ir ļoti emocionāla. Tās saturā ir draudzes locekļa dialogs ar Dievu, cenšanās viņam tuvoties. Izcilu hernhūtiešu autobiogrāfijās *(«dzīves stāstos»)* līdzās reliģisku

[1] *Birkerts A.* Latviešu inteliģence. — R., 1927, 1, 215.—227. lpp.

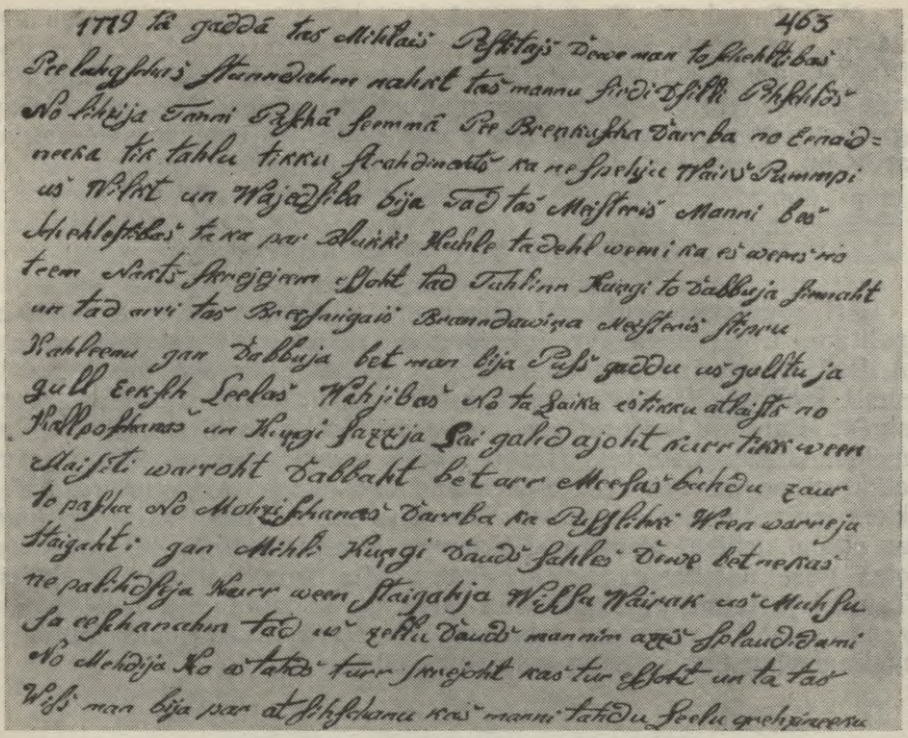

Lappuse no zemnieku rokraksta grāmatas.

iekšēju pārdzīvojumu aprakstam neviļus izpaužas viņu individuālais raksturs, reālās dzīves fakti. Jūrmalas Andrejs degvīna dedzinātavas darbos gauži nomocīts, meistars viņu bez žēlastības kuļ — tādēļ vien, ka Andrejs *«viens no tiem nakts skrējējiem esot»* (t. i., apmeklējot hernhūtiešu nakts sanāksmes). Podiņa Mārtiņam *«apakš dažiem kungiem daži grūtumi bija jāpanes»*. No vācu avotiem tulkoti apskati par hernhūtisma vēsturi (N. L. Cincendorfa u. c. darbi, kuros ievīti arī J. A. Komenska sacerējumi). Tie koncentrētā, lietišķā tonī stāsta par Jana Husa varonību, par nepakļāvīgiem vīriem (herētiķiem — ķeceriem) dažādos laikos, kas gatavi iet pat pie bendes bluķa, lai tikai saglabātu savu pārliecību. Ar pasaules literatūru saistās leģendiska, episka rakstura sacerējumi — tulkoti pirmkristiešu apokrifi no mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem un viduslaiku leģendas (piemēram, par Lielo Kristapu), t. i., reliģiskā folklora, kas cirkulējusi viduslaiku dumpīgajās ķeceru kopienās, 17. un 18. gadsimta vācu un angļu ievērojamu rakstnieku darbi, kuros reliģiski mistiskā formā kritizēti sabiedrības netikumi, izteikti pārmetumi valdītājām šķirām (piemēram, angļu rakstnieka Dž. Banjana slavenā alegoriskā romāna «Svētceļnieka ceļojums» vienkāršots atstāsts *«Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm»*).

Brāļu draudžu rakstu valodā jaucas vācu mācītāju izveidotā izteiksme ar dzīvo tautas runu. Hernhūtiešu leksika un metaforas, tēli ir specifiski — bieži atkārtojas vārdi *«sirds»*, *«asaras»*, ar Jēzus ciešanu leģendu saistīti priekšstati u. c. Juku jukām virknēti sabiedriski nozīmīgi un tīri personiski fakti. Mākslinieciskais līmenis ir nevienmērīgs — atkarā no rakstītāja izglītības un izpratnes, talanta pakāpes.

Piētiski noskaņoti mācītāji gādājuši par dažu latviešu rakstītāju darbu iespiešanu. 1793. gadā Skultes skolotāja Miķeļa Gaiļa tulkojumā izdod grāmatiņu *«Dr. Mārtin Luterus mācības»*. 1809. gadā Vidzemes dziesmu grāmatā ievieto raunēnietes Bormaņu Annas dziesmu *«Par savu miļu ķeizeru»*.

Zemnieku brāļu draudžu rokraksti bija pirmā no kungiem neatkarīgā pašu latviešu literārā darbība. Rokrakstos pie lasītājiem nonāca žanri, kas iespiestajās grāmatās vēl nebija pazīstami vai maz izkopti, — vēsture, biogrāfijas, leģendas, tāpat nozīmīgi cittautu autori tulkojumos un atstāstos. Hernhūtiešu literatūra nevis gatavo cilvēku viņpasaulei, bet sniedz dzīves paraugus. Ideja par tiešo kontaktēšanos ar Dievu atbīda malā oficiālo luterāņu baznīcu, uzmanības centrā izvirza personību. Bet personības iekšējā dzīve vēl skatīta abstrakti. Brāļu draudžu literatūrai tādējādi piemīt priekšrenesanses raksturs. Hernhūtiešu raksti māca vērtēt dzīvi nevis pēc valdošās, uzspiestās ideoloģijas, bet pēc paša cilvēka taisnības izjūtas, sirdsapziņas; tā tie paver iespēju arī sabiedriskās iekārtas kritikai[1].

Pretdzimtbūtniecisko sacerējumu autori

Ķikuļa Jēkabs (1740—1777 vai 1778) bija audējs, ievērojams hernhūtietis, dzīvojis netālu no Smiltenes Blomu kroņa muižas Ķikuļa mājās. (Tanī laikā dzimtcilvēku lielākajai daļai uzvārdu vēl nebija, viņus sauca pēc māju vārdiem.) Zemnieku nemieru laikā 1777. gada rudenī divi zemnieki nokļuva Pēterburgā. Viņus apcietināja un sodīja, bet aizvestie iesniegumi ir saglabājušies, tie ir divi sūdzību raksti un divas dziesmas. Šos dokumentus rakstījis Jēkabs. Viena dziesma ir veltījums ķeizarienei, otra — *«Viena Vidzemes cietumnieku bēdu dziesma, iekš lielām bēdām un bailēm šinī 1777. gadā taisīta»*[2].

Dzejojumi rakstīti tā laika rakstu valodas tradīcijā. Hernhūtiešu rakstu ietekme jūtama leksikā, atkārtojas vārdi *«asaras»*, *«asariņas»*, abstraktie lietvārdi — *«augstība»*, *«godība»*, *«priecība»*. Izteiksmē ielaužas arī tautas valoda, bieži lietoti deminutīvi, izloksnes formas uzrunā — *«māmī!»*, *«dēlī!»*, salīdzinājumi — *«bet bēdas nāk uz bēdām kā ar plūdiem»*, metaforas — *«kur katrā dienā asaras*

[1] *Apīnis A.* Aizsākums. — Karogs, 1984, 8, 140.—154. lpp.
Apīnis A. Neprasot atļauju. — R.: Liesma, 1987, 4.—35. lpp.

[2] *Ķikuļa Jēkabs.* Dziesmas. — R.: Liesma, 1982.

par maizi», metaforiski epiteti — *«bērni ar sāpj' un bēdu pienu ēdināti».*

Pirmā dziesma itin veiksmīgi sacerēta grūtā panta formā, par paraugu ņemot K. Fīrekera dziesmu «Kā spoži spīd mans Jēzuliņš». Ķikuļa Jēkabs izmanto tanī laikā parasto oficiālo paražu augstu stāvošas personas uzrunāt ar daudziem pagodinājumiem un slavinājumiem, lai tādējādi rādītu ķeizarienes varu pār muižniekiem. Pēdējā pantā izteikta cerība, ka ķeizarienes un troņmantnieka acis pievērsīsies Vidzemes bēdu namam.

Otra dziesma rakstīta pēc Fīrekera «Kā būs mums tevi teikt», panta forma vienkāršāka. Arī šī dziesma sākas ar padevības apliecinājumu ķeizarienei, bet tālāk seko asa apsūdzība. Muižnieki, kas dēvēti par zemes valdniekiem, ir augstākā mērā nežēlīgi:

Un solās mūsu kājas, rokas nocirst,
Ka mums būs mūsu tēva zemi aizmirst.

Emocionālā vispārinājumā tēlots *«Vidzemītes bēdu nams».* Daži zemnieki, dzelzīs slēgti, guļ cietumā, citi aizbēguši pie zvēriem mežā. Velti sievas birdina asaras, aizlūgdamas par saviem vīriem. Viņas un bērni *«top muižā bluķos gauži vārdzināti».* Dzejnieks vēršas pie Dieva un ķeizarienes:

Dievs tiešām redzēs Vidzemītes bēdas
Un atspirgšanu dos tiem, kam sirds ēdās
Par savu tēva zem' un savām mājām,
Par saviem draugiem tuviem un par tāliem.

Dzejnieka sirds sāp *(«sirds ēdās»)* par zemnieku posta dzīvi, ciešanām. Dziesmā pāris vietās minētā *«tēvu zeme»* varētu būt kā tautas dziesmās — tēva sēta, bet tikko citētajā pantā dzejnieks tiecas arī tālāk. Uzmanības centrā izvirzās visa Vidzeme, plašs vispārinājums:

Jo šinī gadā mūsu Vidzemītē
Bez bēdām nav neviena dvēselīte.
Mūszemes valdinieki gauži dusmo,
Pār mūsu bēdu dienām viņi līksmo.

Ķikuļa Jēkabu apcietināja. Pratināšanas protokoli nav atrasti, bet pēc ģenerālgubernatora ziņojuma noskāršams, ka Jēkabs savus biedrus nenodeva, atbildību par dziesmām un sūdzību rakstiem uzņēmās viens pats. Pēc kādas atzīmes baznīcas grāmatās secināms, ka Jēkabs gājis bojā cietumā vai spaidu darbos. Šīs divas dziesmas ir pirmie līdz šim zināmie latviešu rakstītie laicīga satura dzejdarbi.[1]

Juris Natanaēls Ramanis (ap 1743—?). Ķikuļa Jēkaba laikabiedrs, arī viens no zināmajiem pirmajiem latviešu tautības dzejniekiem J. N. Ramanis strādāja par skolotāju Allažos (tag. Rīgas rajonā), ar 1769. gadu Krimuldā (tag. Rīgas rajonā). Zemnieku nemieru laikā 1778. gadā Ramani apvainoja dumpīgumā, padzina no skolotāja

[1] *Apinis A.* Neprasot atļauju. — R.: Liesma, 1987, 36.—47. lpp.

vietas un sargu pavadībā aizsūtīja uz Rīgu. Lietas izmeklētājs vēstulē Krimuldas draudzes priekšniekam raksta, ka Ramaņa atlaišana no darba esot pārāk niecīgs sods *«par tik ārkārtēju, atklāti baznīcā izdarītu un dumpja gara caurstrāvotu noziegumu»*. Kāds īsti bijis Ramaņa pārkāpums, nav izdevies noskaidrot.

Ramaņa *«Krusta skolas grāmata»* rakstīta ilgākā laikā starp 1778. un 1797. gadu. Tajā ir reliģiska un laicīga satura dzejoļi, kā arī sacerējumi nesaistītā valodā (viens no tiem ir *«Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm»*, Ramanis varētu būt tā tulkotājs). Raksturīgākais motīvs Ramaņa dziesmās ir sociālā netaisnība:

Tu runā taisnību un saki tādiem vaigā,
Ko tādi ēd un dzer, ar ko tie lepni staigā!
Ir sviedri, asaras,
Ar ko tie barojas,
Ir ļaužu nopūtas
Un mantas laupītas.
Par to tev' visi nīst, par to tev' visur spaida,
Par to tev jācieš ir un jāstāv lielā vaidā.
(«Dziesma, no taisnības dziedama»)

Ķikuļa Jēkabs pauž sašutumu tiešāk, konkrēti nosauc kungu nodarījumus zemniekiem, Ramanis raksta vispārīgāk, abstraktāk. Līdzīgas domas skan *«Dziesmā no Ciānas grūta kalna mūža»* un citās.

Daži Ramaņa panti, piemēram, dziesma par turku, zviedru un krievu karu 1787. gadā, liecina, ka viņš ir cariskajai Krievijai uzticīgs pavalstnieks. Asie vārdi par netaisnību acīmredzot vērsti pret muižniekiem. Ramanis kristīgās morāles normas izmanto sociālā aspektā:

«Kas to nabagu nicina, tas nicina viņa radītāju, un, kas par viņa bēdām priecājas, tas nesodīts nepaliek.»

Ramaņa dziesmās atspoguļojas arī viņa liktenis pēc padzīšanas no Krimuldas: dienu un nakti māc *«simtas bēdas»*, vientulība. Skopas atzīmes baznīcas grāmatās vēstī, ka 18. gadsimta beigās Ramanis klejo, mācīdams bērnus Bērzaunē, Cesvainē, Dzelzavā; pēc 1801. gada ziņas pārtrūkst. Viņa dziesmas brāļu draudzēs pazina vēl 19. gadsimta vidū.[1]

J. Pulans (?—?). G. Merķeļa pausto uzskatu ierosināts, *«Stāstu tās latviešu tautas»* sarakstījis J. Pulans laikā starp 1800. un 1820. gadu. «Stāsta» pamatā ir Merķeļa «Latvieši» un «Vidzemes senatne». No šiem darbiem atsevišķas vietas tulkotas vai pārstāstītas, ir arī autora patstāvīgi iestarpinājumi un atsevišķu domu akcentējumi. «Stāsts» sacerēts stipri neveiklā izteiksmē, taču autors stāsta tēlaini, emocionāli. Tāpat kā Merķelis viņš salīdzina tautu ar zilonī, kas dusmās var samīt savus dīdītājus muižniekus. Atšķirībā no Merķeļa

[1] J. N. Ramaņa «Krusta skolas grāmatu» un viņa dzīves gaitu pētījis vēsturnieks E. Ceske (Ceske E. Tu runā, taisnība! — Lit. un Māksla, 1982, 20. aug., 6.—7. lpp.). Sk. arī *Apinis A.* Neprasot atļauju. — R.: Liesma, 1987, 47.—55. lpp.

autors izsaka vēlmi, kaut latviešiem arī gadītos tāds Vilhelms Tells, kas iededzinātu cīņas gribu.

Tālajā senatnē, kad bruņinieki — slepkavas un laupītāji sirojuši latviešu zemē, izcils varonis esot bijis Vestards. Ar uguns pagali viņš šķaidījis bruņotos ielencējus. Kamēr Vestards bijis dzīvs, naidnieki neuzdrošinājušies nākt viņa zemē. Iedīglī te jau ir tautiskā romantisma cildenie varoņi.

«Stāsta» autors ir neskolots, bet uzrakstījis publicistisku apcerējumu, kurā dzimtbūšana kritizēta vēl asāk nekā Merķeļa darbos. «Stāsts» radies Cēsu un Valmieras novadā; rakstītājs balstījies uz hernhūtiešu rokrakstu tradīcijām.[1]

Jānis Peitāns (1801—1859), Dikļu (tag. Valmieras rajonā) muižas kalpotājs, 1818. gadā saīsināti pārtulkoja latviešu valodā F. Šillera drāmu *«Laupītāji»* (1781) un organizēja arī lugas izrādi Dikļos vai tuvējā Ezermuižā. Drāmas centrā ir Kārlis Mors. Viņš pauž vislielāko neapmierinātību ar sava laika vācu sabiedrību, tās verdzisko padevību despotiem. Arī Kārļa ģimenē valda egoisms, ļaunprātība, viltība. Viņš sarauj saites ar ģimeni, oficiālo sabiedrību un kļūst par laupītāju vadoni. Kārlim nav skaidras politiskas programmas, bet drāmā nepārprotami iezīmējas naids pret feodālo kārtību, sašutums par despotiem, kas tiranizē sabiedrību; otra līnija — ilgas pēc brīvas, taisnīgas dzīves. Lugas izrādē piedalījās Dikļu muižas ļaudis, arī pats tulkotājs un režisors Peitāns. Viņš pārtulkojis arī pirmo jaunatnei adresēto prozas darbu latviešu grāmatniecībā *«Stāstu no Frīdelīna»* (1820), kurā cildināta cilvēka izglītība, godīgums, brīvības mīlestība.

J. Peitāns teicami pratis vācu valodu, minētos darbus tulkojis skaidri, loģiski, ar labām tā laika latviešu literārās valodas zināšanām. Visvairāk izdevušies idejiski nozīmīgāko vietu atveidojumi. Nevarēdams sagaidīt atbrīvošanu no dzimtbūšanas, J. Peitāns kopā ar draugu K. Heinrihsonu aizbēdzis no Dikļiem uz Pēterburgu. Mūža otrā pusē J. Peitāns dzīvojis Daugavgrīvas draudzē.[2]

* *
*

Zemnieku rokraksta literatūra bija pretsvars vācu mācītāju un dzimtbūšanas aizstāvju rakstiem: Ķikuļa Jēkabs, Pulans izteica zemnieku kustības programmu, bija šīs kustības ideologi. Visi rokrakstos tulkotie un atstāstītie cittautu autori pieder pie pasaules progresīvākajiem darbiniekiem. Rokrakstā izplatītie darbi literārajā veidojumā ievērojami vājāki par latviski iespiestajiem rakstiem, bet idejiskajā ziņā aizsteigušies tiem tālu priekšā.

---

[1] *Apīnis A.* J. Pulana «Stāsts tās latviešu tautas». — LPSR ZA Vēstis, 1966, 7, 22.—23. lpp.; *Apīnis A.* Neprasot atļauju. R.: Liesma, 1987, 68.—80. lpp.

[2] *Apīnis A.* Pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām. — Zvaigzne, 1965, Nr. 3, 4.—5. lpp.; *Apīnis A.* Gājiens pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām turpinās. — Lit. un Māksla, 1974, 20. apr., 16.—15. lpp.

NEREDZĪGAIS INDRIĶIS
(1783—1828)

Indriķis ir pirmais latviešu tautības dzejnieks, kam iznāca dzejoļu krājums (1806).

Indriķis savu mūžu nodzīvoja Kurzemē Apriķu draudzes Elkaleju mājās (tag. Liepājas rajonā), kuru saimnieks bija viņa māsas vīrs. Indriķis piecu gadu vecumā baku sērgā pazaudēja acu gaismu. Ar grāmatu saturu viņš varēja iepazīties tikai, klausoties brāļa priekšā lasīšanu. Iesvētīšanas mācībā ar apdāvināto jaunekli iepazinās draudzes mācītājs K. G. Elferfelds un kļuva par viņa aizgādni. Elferfelds mācīja Indriķi dziesmas «taisīt», uzrakstīja tās, rūpējās par izdošanu grāmatā *«Tā Neredzīga Indriķa dziesmas»* (1806), rakstīja par autoru periodikā.[1] Krājumā iespiestas 14 dziesmas, pēc tam vēl 9 dziesmas publicētas žurnālā «Wöchentliche Unterhaltungen» («Iknedēļas sarunas»), Kurzemes kalendārā un «Latviešu Avīzēs», divas — vācu tulkojumā vēl citos izdevumos.

Neredzīgais Indriķis.

Indriķis apdzied dabu dažādos dienas posmos («Rīta dziesma», «Vakara dziesma»), dažādos gadalaikos («Pavasara dziesma», «Ziemas dziesma»). Šajos dzejoļos maz redzes gleznu, piemēram, «Ziemas dziesmā» Indriķis atceras aizgājušo vasaru ar šādiem abstraktiem priekšstatiem: *viss glītums, jaukums viss, jaukas puķītes, jaukas ganības, vasariņas brangums, dieva likums.*

Vistiešāk dzejnieka pārdzīvojumu pasaule atklājas intīmajās dziesmās. Nav viegli dzīvot pastāvīgā tumsā, taču Indriķis iemācījies pārvarēt *«skumību»*. Lepnums skan

[1] [*Elferfelds K. G.*] Neredzīgs dziesmu darītājs. — Grām.: Veca un jauna laika grāmata uz to 1807. gadu. Jelgava [1806]; *Elverfeld K. G.* Nachricht an das Publikum über einen blinden lettischen Dichter. — Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Russland, 1806, 9, S. 133—141.

Indriķa vārdos, ka viņam ir ne vien smalka tauste, bet arī *«gudra saprašana»*. Pašapzinīgi viņš noraida smējējus un ļauna vēlētājus («Par savu pašu bēdu pilnu būšanu...»). Arī mīlestības dzejoļos jūtam, ka dzejnieks runā no sirds («Skat, kā puķes dārzā zeļ»). Neražas gadā patiesas rūpes skan Indriķa vārsmās:

Vasarājas lauki
Ar' caur vājību
Neapkopti jauki,
Maz dod priecību;
Visur, kur vien griežas,
Bailes virsū spiežas.
Maz kur atrast var
To, kas prieku dar'.

Dzejolī atkārtojas vārdi *bailes, bēdas, maz prieka, jābažījas, kā varēs atmaksāt parādus* («Bēdu pilnas Jāņu dienas»).

Sabiedriskos jautājumos Indriķis seko mācītājiem — lai ļaudis godīgi strādā kungiem, bet tie lai taupa ļaudis. Indriķis tāpat kā G. F. Stenders aicina kungus rūpēties par zemnieku skolām («Uz savu tēvu zemi Kurzemi»). Pēc dzimtbūšanas atcēluma pasludināšanas Indriķis sacerē dziesmas, kurās cenšas iestāstīt zemniekiem, ka šos likumus žēlsirdīgi devis ķeizars un kungi, ka visus zemniekus reizē nevar atbrīvot, ka pēc atbrīvošanas nevajag atstāt savu novadu («Dziesma dēļ paskubināšanas uz iesākšanu tās brīvības», «Brīvestības precības»).

Elferfelds rakstīja, ka Indriķis pirmās dziesmas *«bez kārtas taisīja; kamēr dziedātājs viņu uzrunāja arī kārtīgas dziesmas tādas taisīt, kur vārdi pantiņos saskan...»*. Šie vārdi jāsaprot tā, ka Indriķis sākumā dzejojis pēc tautas dziesmu parauga, bez atskaņām. Vēlāk viņu pamāca Apriķu baznīcas ķesteris Andžs, pēc tam Elferfelds, kas dzejoja arī pats. Pantmēru un pantu formu izvēlē par Indriķa paraugiem kļuva K. Fīrekera dziesmas un G. F. Stendera ziņģes.

Indriķa talantīgums ir nenoliedzams. Akls dzimtcilvēks, kas var mācīties tikai no priekšā lasītā, nedzejo sliktāk kā viņa izglītotie aizbildņi. Latviešu topošajā literatūrā ar Indriķi ienāk jauns nozīmīgs moments. Indriķa dzejā ir atdarinājumi, bet arī patiesi izjustas sāpes par savu aklumu, mīlestības prieks, bažas par zemnieku trūcību, patiesa cieņa, mīlestība, žēlums par nomirušo labvēli Elferfeldu. Vairumā gadījumu vācu mācītāji dzejoja tā, kā vajadzēja dzejot, t. i., pildīja sociālo pasūtījumu. Indriķis tiecas izteikt sevi, savus pārdzīvojumus, savas jūtas.

Vāveru Andžs no Vāveru mājām bija ilggadējs Apriķu draudzes priekšdziedātājs un ķesteris. Viena viņa dziesma ievietota Indriķa dziesmu krājumā. Tajā pausts prieks par dzīvi zemnieka sētā, cerība pēc nāves nokļūt *«debesu liksmībā»*. Dziesma rakstīta G.F. Stendera un baznīcas dziesmu ietekmē. Pantmēra un panta formas izvēlē par paraugu noderējusi kāda vācu ziņģe, kas dziedāta Kurzemes

muižās. Pēc šāda parauga dažas dziesmas rakstījis arī Indriķis. Vācu mācītāju latvisko laicīgo dzeju atdarinājuši vēl citi zemnieki rakstītāji, taču viņu vārdi nav zināmi.

* *
*

18. gadsimta otrā pusē radās dzimtcilvēkiem adresēta laicīga satura daiļliteratūra, publicistika, populārzinātniski un praktisku padomu raksti. To tapšanu sekmēja dažādie ideoloģiskie strāvojumi, kuriem savukārt pamatā bija šķirisko attiecību saasināšanās.

Daiļliteratūras jomā publicēta dzeja (fabulas, odas, idilles, stāstu dziesmas, dabas dzejoļi), idilliska poēma, proza (literāras pasakas un anekdotes, īsie un garie stāsti, romāns), lugas. Šajos sacerējumos izmantoti ievērojami daudzveidīgāki mākslinieciskie līdzekļi un paņēmieni nekā baznīcas grāmatās. Dažos darbos ir samērā spilgta tēlu individualizācijas pakāpe (Bērtulis, Anne A. J. Stendera lugā, Robinsons K. R. Girgensona tulkotajā romānā), tomēr dominē vispārīgums, tēliem abstrakts raksturs. Sarakstīti arī tādi daiļdarbi, kuros par tēlojuma galveno objektu kļuvusi jūtu pasaule (G. F. Stendera mīlestības dzejoļi, K. G. Elferfelda poēma).

Vēl arvien dominē rakstu «sagādāšana», t. i., to rakstīšana ar apzinātu nolūku, bez dziļākas, patiesākas iejūtas. Arī pārdzīvojumi, jūtas tiek atdarinātas (G. F. Stenders: lai mācītu *«maigāku jušanu»*), tuvāk savai iekšējai pasaulei piekļūst tikai Neredzīgais Indriķis. Mūsdienu skatījumā šā laika literatūra šķiet stipri trūcīga, taču pieminētie autori paveica svarīgu darbu. Ienāca atbalsis no Rietumeiropas klasicisma un sentimentālisma. Rakstnieki pārņēma no Rietumeiropas literārus motīvus, paņēmienus, daudzveidīgas dzejas formas, žanrus. Tas bija nepieciešams posms ceļā uz augstvērtīgu literatūru. Visi 19. gadsimta pirmās puses latviešu tautības literāti izmantoja šos sasniegumus.

Autoru racionālistu ideju kopums, viņiem pašiem neapzinoties, ir virzīts uz pilsoniskas sabiedrības interešu apmierināšanu. Skarot sabiedriskus jautājumus, racionālisti dažkārt pakritizē dzimtkungus, bet visumā pauž muižnieku intereses, cenšas samierināt zemniekus ar dzimtbūtniecisko iekārtu. Citādi skan radikālo apgaismotāju publicistika. Tajā atklāta dzimtcilvēku ekspluatācija, nožēlojamie dzīves apstākļi, dzimtkungu iedzīvošanās kāre, nežēlība, liekulība. Par visu trūkumu un ļaunumu galveno sakni apgaismotāji uzrāda dzimtbūtniecisko iekārtu. Tā likvidējama, zemniekiem dodama brīvība vispirms vai reizē ar kultūras līdzekļiem. Ar G. Merķeļa daiļdarbiem, kaut gan tie rakstīti vācu valodā, ienāk apgaismes reālisms un sentimentālisms.

Grāmatās vai periodiskajos izdevumos šajā laikā iespiesti nedaudzu latviešu tautības autoru darbi. Ar roku rakstītu sacerējumu tapšanā un pārrakstīšanā piedalās ievērojams skaits zemnieku grāmatnieku, īpaši apvidos, kur izplatījās hernhūtisms. Viņi raksta nevien reliģiskus sacerējumus kulta vajadzībām, bet arī reliģiski

iekrāsotus leģendārus vēstījumus, vēsturiskus sacerējumus par brāļu draudzes cilmi un attīstību, par varoņiem, kas cīnījušies pret oficiālo baznīcu, ievērojamu darbinieku biogrāfijas. Rokraksta literatūra paplašina žanru loku, ievada latviešu rakstos ievērojamus cittautu autorus. Antifeodālā rokraksta publicistika un dzejoļi sabalsojas ar visradikālākajām zemnieku kustības prasībām.

LITERATŪRA

Engelss F. Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni. — R.: LVI, 1949.

Elferfelds K. Līgsmības grāmata. — Jelgava, 1804.

Ķikuļa Jēkabs. Dziesmas. — R.: Liesma, 1982.

Latviešu teksti XVIII gadsimtā: Mācību līdzeklis studentiem. — Rīga-Liepāja, 1968.

Latviešu teksti XIX gadsimta I pusē: Mācību līdzeklis studentiem. — Rīga-Liepāja, 1970.

Merķelis G. Izlase. — R.: Liesma, 1969.

Neredzīgais Indriķis. Dzīve un dziesmas. — R., 1938.

Stenders G. F. Pasakas un stāsti. — Jelgava, 1789.

Stenders G. F. Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. — R.: Liesma, 1988.

[*Stenders G. F.*] Vecais Stenders. Dzīve un darbi. — R., 1938.

[*Stenders A. J.*] Lustes spēle no zemnieka, kas par muižnieku tape pārvērsts. — Jelgava, 1790.

Arājs K. Krišjānis Barons un «Latvju dainas». — R.: Zinātne, 1985.

Ādamovičs L. G. F. Stendera «Mazā Bībele». — Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis., 1929, 19. krāj., 3.—75. lpp.

Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz XX gs. sākumam). — R.: Zinātne, 1976.

Apīnis A. Aizsākums. — Karogs, 1984, 8, 140.—154. lpp.

Apīnis A. Gājiens pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām. — Zvaigzne, 1965, 3, 4.—5. lpp.

Apīnis A. Gājiens pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām turpinās. — Lit. un Māksla, 1974, 20. apr., 16.—15. lpp.

Apīnis A. Grāmatas funkcijas latviešu sabiedrībā 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā. — Karogs, 1981, 3, 143.—150. lpp.

Apīnis A. Grāmatu izplatība latviešu sabiedrībā 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. sākumā. — Bibliotēku darbs. Bibliotēku zinātnes aspekti / LPSR Valsts b-ka. — R.: Avots, 1984, 109.—146. lpp.

Apīnis A. J. Pulana «Stāsts tās latviešu tautas». — LPSR ZA Vēstis, 1966, 7, 22.—33. lpp.

Apīnis A. Rokraksta grāmatas 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. — Raksti / LPSR Valsts b-ka, 1964, 1, 71.—112. lpp.

Apīnis A. «Šķietami vientulīgā darbības lokā»: Kristofs Harders un viņa tipogrāfija Latvijas kultūras vēsturē. — Bibliotēku zinātnes aspekti / LPSR Valsts b-ka, 1977, 1(6), 95.—133. lpp.

Apīnis A. Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. — R.: Liesma, 1987.

Bērziņš L. Latviešu tautas dzeja Stendera un Herdera laikmetā. — Filologu biedrības raksti. — R., 1927, 7, 154.—173. lpp.

Birkerts A. Latviešu inteliģence. — R., 1927, 1.

Ceske E. Tu runā, taisnība! — Lit. un Māksla, 1982, 20. aug., 6.—7. lpp.

Elverfeld K. G. Nachricht an das Publikum, über einem blinden lettischen Dichter. — Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Russland, 1806, 9, S. 133—141.

[*Elferfelds K. G.*] Neredzīgs dziesmu darītājs. — Veca un jauna laika grāmata uz to 1807. gadu, Jelgava, [1806], 3, 5. lpp.

Jansons A. Piezīmes par Garlība Merķeļa «Vanema Imantas» avotiem. — LPSR ZA Vēstis, 1972, 10, 119.—130. lpp.

Kalniņš J. Latvis. — Grām.: Kalniņš J. Savādnieki: Seši portreti. R.: Liesma, 1979, 193.—290. lpp.

Karulis K. «Latviešu Ārste» mūsu kultūras vēsturē. — Grām.: Varavīksne. R.: Liesma, 1968, 291.—305. lpp.

Meļķisis E., Millers V. Garlība Merķeļa politiskie uzskati. — R.: Liesma, 1972.

Paklons J. Herders un latviešu literatūra. — Grām.: Varavīksne. R.: Liesma, 1978, 135.—153. lpp.

Rabinovičs I. Heliocentrisms Latvijā XVII—XVIII gs. — Astronomiskais kalendārs 1971. gadam. R.: Zinātne, 1970, 144.—153. lpp.

Stepermanis M. Vecā Stendera sabiedriskie uzskati. — Izglītības Ministr. Mēnešr., 1936, 10, 323.—331. lpp., Nr. 11, 493.—502. lpp.

Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. — R., 1934.

Stepermanis M. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750—1784. — R., LPSR ZA izd., 1956.

Stepermanis M. Lielās liesmas atblāzma. — R.: Zinātne, 1971.

Stradiņš J. Stenders un viņa «Augstas gudrības grāmata...» — Grām.: *Stradiņš.* Etīdes par Latvijas zinātņu pagātni. R.: Zinātne, 1982, 127.—139. lpp.

Svelpis A. Vecā Stendera filozofiskie uzskati. — LPSR ZA Vēstis, 1978, 10, 30.—43. lpp.

Svelpis A. Vecais Stenders un Nikolajs Novikovs. — Karogs, 1978, 11, 147.—151. lpp.

Svelpis A. «Bet, kas mūs lielus padara, tas ir mūsu gaišais prāts...» — Lit. un Māksla, 1984, 17. aug., 16. lpp., 24. aug., 16. lpp., 31. aug., 16. lpp.

Svelpis A. Šellings un Latvija. — Skola un Ģimene, 1977, 1, 62. lpp.

Vipers R. Vidzemes apgaismotāji 18. gadsimtenī. — Grām.: Latvieši. R., 1932, 2, 26.—47. lpp.

Zeile P. Estētiskā doma Latvijā. — R.: Liesma, 1976.

5. NACIONĀLĀS LITERATŪRAS PRIEKŠPOSMS

(No 19. gadsimta 30. līdz 50. gadiem)

Vēsturiskie apstākļi. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas visu zemnieku atbrīvošana beidzās Kurzemē 1832. gadā, Vidzemē 1833. gadā. Saskaņā ar dzimtbūšanas atcelšanas likumiem muižnieki kļuva arī par tās zemes neierobežotajiem īpašniekiem, ko līdz šim apstrādāja zemnieki. Viņi bija spiesti pakļauties muižnieku diktētajiem nomas līgumiem, jo pārvietošanās brīvība vēl arvien tika ierobežota.

Attīstoties kapitālistiskajām attiecībām, lauku sociālekonomiskajā situācijā notika izmaiņas. Lai varētu ražot labību tirgum, muižnieki meklēja ceļus muižu saimniecību intensificēšanai. Muižu laukus paplašināja, taču darbaspēks palika tāds pats — tiem pašiem zemniekiem bija jāapstrādā lielāka platība. Zemnieku saimniecības bija nolemtas sabrukumam.

Ekspluatācija, apspiestība, beztiesība izraisīja zemnieku nemierus. Pēc 1840. gada neauglīgās vasaras Vidzemes zemnieki bariem devās uz Rīgu, lai lūgtu atļauju izceļošanai uz «siltajām zemēm», jo bija izplatījušās baumas, ka cars dodot zemi Krievijas dienvidos. Zemniekus nopēra un sūtīja atpakaļ. Cerēdami, ka pāriešana «ķeizara ticībā» dos kādus atvieglinājumus, 40. gadu otrā pusē Vidzemē pārgāja pareizticībā ap 74 000 zemnieku. Viskrasāk neapmierinātība izpaudās atklātā pretestībā, kad zemnieki atsacījās pildīt klaušas un ar rungām, dakšām un izkaptīm rokās stājās pretim muižnieku ataicinātajiem nomierinātājiem. Tādi notikumi 1841. gadā risinājās Veselavā, Raunā, Jaunbebros. Nemierus apspieda ar karaspēka palīdzību, aktīvākos zemniekus bargi sodīja. Zemnieku nemieri satrauca ne vien muižniekus, bet arī carisko patvaldību. «No augšas» nākušo norādījumu ietekmē 1849. gadā izdeva likumus, kas nedaudz ierobežoja muižnieku patvaļu, pavēra tālāku ceļu uz kapitālistisku saimniekošanu.

Skolu jautājums. Dzimtbūšanas atcelšanas likumi paredzēja zemāko skolu organizēšanu — Kurzemē vienu skolu uz tūkstoš zemniekiem, Vidzemē vienu pagastskolu uz piecsimt vīriešu kārtas zemniekiem un vienu draudzes skolu uz divtūkstoš vīriešu kārtas zemniekiem. Taču 20. gados skolu skaits nepalielinājās, jo muižnieki nebija ieinteresēti tautskolu attīstībā.

Dzimtbūšanas atcelšanas likumos noteikts, ka skolas jāuztur pagasta sabiedrībai, bet zemnieki bija tik trūcīgi, ka nespēja uzcelt skolas namu un algot skolotāju. Turklāt zeme skolām bija jālūdz no muižniekiem. Likumos nekas nebija teikts par skolotāju sagatavošanu. Tādējādi arī skolotāju trūkuma dēļ nevarēja atvērt jaunas skolas. Turpinājās mājmācība. Tā īpaši uzplauka draudzēs, kur aktīvi darbojās hernhūtieši. To sekmēja arī mācītāju piekoptā bērnu «pārklaušināšana» (zināšanu pārbaude) mājās. Dažās draudzēs, kur mācītāji bija enerģiskāki, noorganizējās skolas.

30. gadu otrā pusē skolu jautājums kļuva aktuālāks. Kaut gan

gausi, Krievijas Izglītības ministrija, kas dibināta 1802. gadā, risināja skolu jautājumus visas impērijas mērogā. Pie Tērbatas universitātes 1828. gadā darbu sāka skolotāju seminārs, tajā mācījās arī latviešu jaunekļi. Muižnieki gribēja paturēt izglītības kontroli savās rokās un pieļāva, dažkārt sekmēja skolotāju sagatavošanu, kā arī tautskolu atvēršanu stingrā no viņiem atkarīgo mācītāju uzraudzībā.

Pēc Cīravas draudzes (tag. Liepājas rajonā) mācītāja J. K. Voltera ierosmes skolotājs Andrejs Kalninieks-Bergmanis Dzērves muižas skolā 30. gados un 40. gadu sākumā apmācījis vairāk nekā divi desmiti jaunekļu, kas Kurzemes pagastos kļuva par skolotājiem. No pazīstamajiem literātiem un sabiedriskajiem darbiniekiem pie Bergmaņa mācījušies A. Spāģis un E. Dinsbergs. Bergmanis skolotājus mācīja privātā kārtā. Ar Voltera gādību 1840. gadā darbu sāka skolotāju seminārs Irlavā (tag. Tukuma rajonā). Par tā vadītāju Volters iecēla vācieti K. Zadovski, kas bija beidzis skolotāju semināru un studējis teoloģiju. Sev par palīgiem Zadovskis sagatavoja latviešu jaunekļus. Lielāku popularitāti un nozīmīgumu ieguva Vidzemes skolotāju seminārs, kurā topošie skolotāji mācības sāka 1839. gadā. Vidzemes seminārs saistās ar J. Cimzes vārdu.

Jānis Cimze (1814—1881). Kad Vidzemes mācītāju sinodē 1835. gadā sprieda par semināra atvēršanu, Valmieras mācītājs F. Valters ieteica par tā vadītāju sagatavot Valmieras draudzes skolotāju Cimzi. Pēc Valtera norādījuma Cimze divus gadus (1836—1838) mācījās Veisenfelsas skolotāju seminārā Vācijā, apguva tolaik progresīvās pedagoģijas idejas. Pēc semināra beigšanas Cimze dažus mēnešus 1838. gada beigās un 1839. gada sākumā klausījās lekcijas pedagoģijā un filozofijā Berlīnes universitātē, semināra brīvdienas izmantoja, lai iepazītos ar skolu organizāciju Vācijā, Austrijā, Šveicē, Ziemeļitālijā. Cimze atgriezās Latvijā kā labi sagatavots pedagogs un 1839. gada rudenī sāka skolotāju sagatavošanu.

Semināra uzturēšanai skopus līdzekļus atvēlēja Vidzemes muižniecība. Landtāgs izraudzījās no mācītāju vidus skolu padomnieku, kas stingri kontrolēja Cimzes darbību, atkal un atkal atgādinot, ka jāgatavo mācītājiem paklausīgi skolotāji. Kad 1849. gadā semināru pārcēla uz Valku, tajā zināšanas apguva arī igauņu jaunekļi, jo mācības notika vācu valodā.

Pēc audzēkņu liecībām Cimze bijis spējīgs pedagogs, centies dot topošajiem skolotājiem vispārizglītojošas zināšanas. To apstiprina arī padomnieku atzinumi. Kad semināristi izgāja tautā, Cimzem pārmeta, ka mācību zinātniskais veids seminārā padarījis viņus iedomīgus un mācītāju «labajiem nodomiem» nepieejamus. Semināra vajadzībām esot jāiegādājas iespējami mazāk un vienkāršākas populāras grāmatas. Kaut gan Cimzem bija jāpakļaujas klerikālajiem aizbildņiem, seminārā tika sagatavoti spējīgi skolotāji, daži no viņiem sekmīgi darbojušies sabiedriskajā dzīvē un literatūrā, piemēram, J. Ruģēns, J. Neikens, J. Zvaigznīte, J. Caunītis, Auseklis, Baumaņu Kārlis, J. Pilsātnieks, J. Kalniņš u. c.

Cimze semināristus gatavoja arī par koru diriģentiem, sagādāja viņiem repertuāru. Mācoties Vācijā, viņš ieguva labas zināšanas

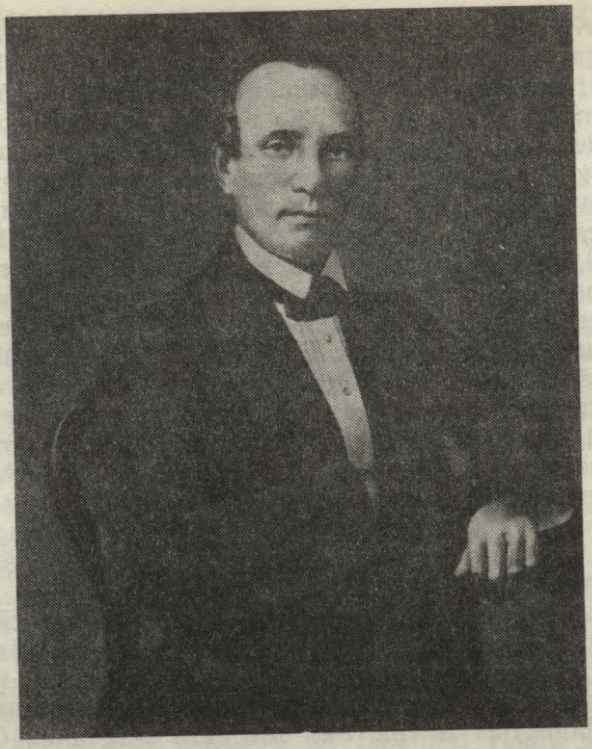

J. Cimze.

mūzikas specialitātē. Viņa vācu skolotāji augstu vērtējuši mūzikas nozīmi tautas izglītībā, cildinājuši arī tautas dziesmas. Cimze tad nu ir pirmais, kas ar savu audzēkņu palīdzību sāka vākt latviešu tautas dziesmas kopā ar melodijām un tās harmonizēja koriem. Tā tapa krājums *«Dziesmu rota»*, kas iznāca astoņās burtnīcās laikā no 1872. gada līdz 1884. gadam. Krājumā par «Dārza puķēm» Cimze dēvē baznīcas dziesmas, no vācu koru literatūras pārņemtās un paša harmonizētās ar individuālu dzejnieku tekstiem, bet «Lauka puķes» ir tautas dziesmas. Gadu desmitiem kori gan laukos, gan pilsētās savu repertuāru ir izvēlējušies un iestudējuši pēc «Dziesmu rotas». Tādā kārtā Cimzem ir izcila vieta koru mākslas attīstībā, pirmo dziesmu svētku sagatavošanā.

Jaunas sabiedrības veidošanās. Kaut gan 19. gadsimta 30. un 40. gados turpinājās nežēlīga zemnieku ekspluatācija, šai laikā, pat jau 20. gados sākās to sociālo slāņu veidošanās, kas raksturīgi kapitālisma laikmetam. «Latviešu Avīzēs» atrodam ziņas, ka Kurzemē 20. gados bijuši 1852 krogi, 210 ūdens un 60 vēja dzirnavu (LA, 1825, 28). Šādi uzņēmumi bija arī Vidzemē. To īpašnieki bija muižnieki, bet nomnieki nereti — latvieši. No latviešu vidus šajā laikā jau nāca muižiņu arendatori, muižu pārvaldnieki, sīktirgotāji, amatnieki. Attīstoties saimnieciskajai dzīvei, arī pilsētās latvieši kļuva

par amata meistariem, sīktirgotājiem, nelielu namu īpašniekiem. Tie bija ļaudis, kuru dzīve dažādos aspektos atšķīrās no klaušu zemnieku dzīves. Viņiem nebija jāpilda muižas klaušas, nebija jābaidās no vagara rīkstes. Vairojoties turībai, auga pašapziņa.

Gan laukos, gan pilsētās tapa jauns latviešu sabiedrības slānis — inteliģence: skolotāji, rakstveži un citi sīki ierēdņi. Īpaši inteliģencei, bet arī citiem ļaudīm radās interese pēc informācijas par notikumiem pasaulē, prasība pēc grāmatām, kultūras vērtībām, jaunām sadzīves formām. Literārajai darbībai sāka pievērsties arī latvieši. Jau «Latviešu Avīžu» pirmajā gadagājumā (1822) iespiesti viņu raksti, 30., 40. gados daži kļuva ļoti aktīvi rakstītāji (E. Dinsbergs, A. Leitāns). 19. gadsimta pirmās puses laikrakstos jau publicējās ap 50 latviešu. Veidojās latviešu literārā dzīve — sakari rakstnieku starpā, sakari starp lasītājiem un rakstniekiem. Rīgā, dažviet arī laukos (Ēdolē) 40. gados radās latviešu inteliģentu pulciņi, kas apspriedās par sabiedriskās un kultūras dzīves jautājumiem. Veidojās pilsoniska latviešu sabiedrība ar jaunām interesēm.

Tās nojauta līdzšinējie latviešu literatūras «kopēji» — vācu mācītāji. Lai paliktu arī turpmāk noteicēji visās kultūras dzīves nozarēs, lai varētu *«mums pavēlētus draudzes bērnus vadīt iekš visas gaismas un patiesības»*, kā 20. gadu beigās izsacījās kāds *«latviešu draugs»* (K. Brokhūzens), mācītāji sāka enerģiskāk darboties. Viņu aktivitāte izpaudās galvenokārt divos virzienos — latviešu periodisko izdevumu organizēšanā un īpašas literāras biedrības dibināšanā.

VĀCU DARBINIEKI LATVIEŠU LITERATŪRĀ.

PERIODISKIE IZDEVUMI

Vācu mācītāji turpināja jau 18. gadsimtā pasākto latviešu kalendāru sastādīšanu, latviešu valodā sāka iznākt pirmie sabiedriski politiskie laikraksti.

«Latviešu Avīzes» (1822—1915)

Vācu inteliģentu dibinātās Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sanāksmē 1817. gadā nolēma izdot latviešu valodā «Mēneša Avīzi», kurā latvieša gaidas, noskaņojumu sakarā ar dzimtbūšanas atcelšanu virzītu «pareizā» gultnē.[1] Tātad laikraksts radās, saduroties latviešu sabiedrības un valdītājas šķiras interesēm. Piecus gadus pēc šās spriešanas (1822. g. 5. janvārī) sāka iznākt nedēļas laikraksts «Latviešu Avīzes», četras kvartformāta (apmēram

[1] Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, 1819, 1. Bd., S. 45—52.

burtnīcas lieluma) lappuses, izdevējs — J. M. Peterss-Stefenhāgens Jelgavā. Par pirmo redaktoru kļuva racionālistiski noskaņotais vācu mācītājs, elementārās tautas izglītības aizstāvētājs un sekmētājs Kārlis Vatsons.[1] Viņa vadības laikā (līdz 1826. g.) iedibinājās laikraksta tematikas tradīcijas, kas pamatlīnijās saglabājās daudzus gadus. Arī turpmākie redaktori bija Baltijas vācu mācītāji.

Vispārīgā informācija. Avīzei ir divas daļas — raksti un sludinājumi. Pēdējie dažkārt aizņem gandrīz pusi no četrām lappusēm un arī liecina par jaunajām attiecībām. Sludinājumos lasām, kuras muižas iznomā krogus, dzirnavas, brandvīna dedzināšanu, slaucamas govis, kurās muižās vajadzīgi vagari, kučieri, bērnu aukles. Tirgotāji Rīgā un citās pilsētās izmantoja avīzes, lai paziņotu, kādas preces var nopirkt viņu veikalos, kādus zemnieku ražojumus uzpērk. Visvairāk ir sludinājumu par ūtrupēm zemnieku sētās; bieži vien zemnieki nespēja pildīt «brīvā» līguma noteikumus, viņu mantu pārdeva un saimniecības atdeva citiem.

Pirmajā lappusē parasti publicētas pavēles un rīkojumi, kas zemniekiem jāzina. Ziņojumos no pagastiem vērojama tendence stāstīt par notikumiem, kam nav sabiedriskas nozīmes, bieži tos saista ar reliģisko didaktiku: Ventā augšpus Rumbas, plūdu laikā septiņiem cilvēkiem pāri ceļoties, apgāžas laiva, visi izglābjas. Šis gadījums liecinot par Dieva visspēcību (LA, 1822, 17). Arī stāstot par notikumiem ārzemēs, pa lielākai daļai izcelts sociāli indiferentais, neparastais, neikdienišķais: Vāczemē bijis bargs pērkons Magdeburgas apkārtnē, zibens iespēris baznīcas tornī, mūri sagāzušies un nosituši deviņus cilvēkus (LA, 1822, 13). Pie *«englenderu zemes»* plosījusies liela vētra, kas sadzinusi daudz kuģu sēklī, daži nogrimuši (LA, 1823, 49). Ziņojumos par ārzemēm bieži atrodama piezīme: *«Iekš Vāczemes avīzēm lasa», «Krievu avīzēs lasa».*

Laikrakstā publicētas arī nozīmīgas informācijas, piemēram, par tirdzniecību Rīgā 1823. gada aprīlī. Strūgas no Daugavas augšgala ieradušās ar kaņepēm un eļļu, no jūras puses Rīgas ostā iebraukuši 140 kuģi. Tie atveduši galvenokārt siļķes un sāli (LA, 1823, 20). Birzgales-Lindes mācītāja K. Šulca rakstu ciklā *«No Daugavas»* blakus nenozīmīgiem pačalojumiem atrodam arī mākslinieciska apraksta iedīgļus — tēlojumus, piemēram, par plostošanu Daugavā: kā sasien plostus, kā gatavo airus, kā krauj malku uz plosta, tad to atgrūž no malas un sākas brauciens pāri krācēm uz Rīgu (LA, 1823, 18). Vatsons izstrādājis plašu aprakstu *«No Kurzemes»* (28 turpinājumi četros gada gājumos) par apgabala platību, zemes auglību, izmantojumu, iedzīvotājiem, pilsētām, administratīvo iedalījumu, pārvaldi. Var pievienoties autoram, ka cilvēkam jāiepazīstas vispirms ar savu tuvāko apkārtni, savu dzimteni. Šādu iepazīstināšanu ar Kurzemi 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos apcerējums veic.

Avīzēs publicēti praktiski padomi, kā ārstēt mājas dzīvniekus slimību gadījumos, padomi mājsaimniecībā, lauksaimniecībā. Mācī-

[1] *Zanders O.* No latviešu periodikas vēstures. — Karogs, 1977, 8, 164.—166. lpp.

tāja K. F. Launica «*Stāstos no krievu tautas un valsts*» (LA, 1828—1830) izklāstīta Krievijas vēsture, sākot ar kņaziem un beidzot ar ķeizariem 19. gadsimtā.

K. Šulca apcerējums «*Kurzemes stāstu grāmata*» (LA, 1830), radies Kurzemes skolu komisijas ierosmē, grāmatā iznāca 1832. gadā. Tā ir pirmā latviešu lasītājiem domātā Latvijas vēsture. Rupji pamatojis vācu kundzību ar iekarotāju tiesībām, Šulcs tomēr vietām atļaujas kritiskas piezīmes par muižniecību.

Skolas. Lai sekmētu jaunu skolu atvēršanu, redaktors ievieto ziņojumus par tām, kas jau darbojas. Cildinoši vārdi veltīti Drustu muižas skolai Vidzemē. Tās namu cēluši kungi, un tā darbojas kopš 1809. gada. Bērni, kas skolu beiguši, māca savus jaunākos brāļus un māsas (LA, 1822, 9). Ziņojums par Drustu skolu pamudinājis uz rakstīšanu arī kurzemniekus. Zaļāsmuižas skolu uzcēluši paši zemnieki, paši uztur. Skolotājs māca arī krievu un vācu valodu (LA, 1822, 12).

20. gadu otrā pusē un 30. gadu sākumā «Latviešu Avīzēs» skolu jautājums pieklusa. Tomēr, kaut gan gausi, 30. gadu otrā pusē tautskolas radās. Avīzēs plaša diskusija par zemnieku izglītību izraisījās 1841. gadā. Izglītības noliedzēji raksta, ka skolas prasa lielas maksāšanas un nodevas no bērnu vecākiem, vairo sliņķus un pretiniekus valdniekam, «*uzpūstus ļaudis*». Skolu aizstāvji, kuru vidū ir arī pats redaktors V. Pantēniuss, savukārt min piemērus, kāds ļaunums rodas, ja ļaudīm trūkst elementāru zināšanu: jauneklis karadienestā neprot izlasīt no mājām atsūtītu vēstuli, tiesas vīri neprot lasīt likumu grāmatā, paraksta vietā uzvelk trīs krustus, zemnieki dievvārdus gan klausās, bet nav sapratuši. It īpaši mācītāji un muižnieki baidījās no zemnieku pretestības, aiziešanas no savas kārtas. V. Pantēniuss domāja, ka tagadējās tautskolas šādus centienus neveicinās.

Raksti par dzimtbūšanas atcelšanu. Kas latvieši būs nākotnē? Vai izdosies saglabāt viņu atkarību? Tā bija galvenā problēma, kas nodarbināja vācu ideologus. Līdz dzimtbūšanas atcelšanai latvieši bija zemnieku kārta, dzimtcilvēki, daļējs kunga īpašums, kam nebija pat uzvārda. Dzimtbūšanas atcelšana — svarīgs, saviļņojošs notikums, bet avīzēs tas atspoguļojas maz tālab, lai nesatrauktu zemnieku prātus, lai noklusētu tās nozīmi, lai radītu iespaidu, ka zemnieki gan tagad skaitās brīvi, bet dzīvē nekādu būtisku izmaiņu nebūs.

K. Šulca rakstā «*Latviešu tauta*» (LA, 1827) konstatēts, ka latviešu zemnieks nenovērtē kunga labdarību, nemieru laikos paklausa visādiem rīdinātājiem, ne trešais neatzīst, ka brīvību ieguvis tikai ar ķeizara un muižnieku žēlastību. Bez gala saradies kurnētāju, kas jauno brīvību pulgo, kas mājas gribētu iegūt bez klaušām, kas «*pašķiebtā prātā*» domā, ka bez kungiem gluži labi varētu iztikt. Šajos K. Šulca spriedumos atspoguļojas zemnieku patiesais noskaņojums. Viņš arī pasaka, ko muižnieki un mācītāji sagaida no skolām: kad tajās bērni pareizi tiks mācīti, zudīs šī bezprātība, t. i., nepateicība kungiem.

Atkal un atkal mācītāji atgādina, ka katram ir jāpaliek tanī kārtā, kurā dievs to nolicis. Garā dialogā «Kāzas gudrinieka Brenča mājās» K. Šulcs izklāsta argumentus, kālab zemniekam jāpaliek agrākajā dzīves vietā: zelta kalni nekur negaida, kunga rokās visur ir spēks un vara, pāriet uz pilsētu aizliedz likums. Zemnieku, kas grib izrauties no savas kārtas, pārņēmusi «lieka» lepnība (LA, 1828, 12, 20, 22—25). Mācītājs J. T. Bērents atgādina metaforu no A. J. Stendera lugas:

> *«Bet kāpēc dēlam nebūs palikt tēva kārtā, zemes kopēja? Vīze tak netaps zābaka»* (LA, 1828, 18).

Bērents raksta arī dzejoļus, kuros idilliskās krāsās tēlo zemnieka pārtikušo, laimīgo dzīvi (LA, 1828, 25, 29).

Daiļdarbi. Avīzēs publicētajiem stāstiem un dzejoļiem ir reliģiski didaktisks raksturs. Dažkārt stāsts ir tikai kādas Bībeles mācības ilustrācija. Sižeti bieži dēkaini, notikumi risinās svešās zemēs: Ansis Stade brauc uz Ameriku, cerēdams zeltu gubām grābt. Vētra sadragā kuģi, Ansis izglābjas, bet viņu sagūsta cilvēkēdāji. Arī no tiem izdodas atbrīvoties un pēc daudziem pieredzējumiem atgriezties dzimtenē ar atziņu, ka pasaulē nekur vieglas dienas negaida (LA, 1825, 8, 9, 11, 14).

Saturīgākos dzejoļus publicēja K. Hūgenbergers un J. F. Lundbergs. Viņu tulkojumā parādījās arī F. Šillera balādes (LA, 1827, 1828). No latviešiem 20. gados iespiesti Neredzīgā Indriķa un M. Fītiņa dzejoļi, 30. un 40. gados M. Fītiņam pievienojās A. Līventāls, A. Leitāns, E. F. Sēnbergs, E. Dinsbergs.

Reakcionāro tendenču pastiprināšanās. Kopumā skatot, avīžu saturs visā iznākšanas laikā ir klerikāls, tematiski un idejiski ierobežots. Gadu gaitā dzīvē ienāca jaunas parādības, latvieši strādāja dažādos arodos, radās dažādu kārtu cilvēki, attīstījās latviešu sabiedriskā dzīve, mainījās uzskati, vispār psiholoģija, bet avīžu saturs, gluži otrādi, kļuva neopiētiski pliekans, tāpēc lasītāju skaits samazinājās.

M. Fītiņš raksta, ka pirmajos gados «Latviešu Avīzēs» bijušas jaunas ziņas no Jelgavas un Rīgas, Vidzemes un Kurzemes muižām, Krievzemes, valdības rīkojumi, Rīgas labības cenas; tas viss stipri sarucis, *«tāpēc daži ir atkāpušies»* (LA, 1850, 4), t. i., avīzes vairs nelasa, neabonē. Kāds mācītājs atstāsta savu draudzes locekļu izteikumus: avīžu rakstītāji domājot, ka bauriem labas arī plānas sūkalas (LA, 1850, 9).

Redaktors R. Šulcs nevēlējās atzīt patiesību, un viņa vadības laikā (1849—1866) klerikālisms pastiprinājās. No 1857. gada iznāca reliģisks un pedagoģisks pielikums ar mainīgiem nosaukumiem. Arī tie raksti, kuros skarti laicīgi jautājumi, ir reliģisku uzskatu piesātināti. J. T. Bērents raksta, ka *«skolas ir baznīcu pagalms»* (LAp, 1855, 7), un redaktoram R. Šulcam *«skola ir Kristus jēriņu kūts»* (LA, 1850, 13).

50. gados avīzes mudināja pateikties dzimtkungiem, kas rūpējoties par zemnieku labklājību, sākdami pāriet uz naudas nomu (LA,

1850, 19). Savukārt muižnieki aicināja zemniekus — lasīt «Latviešu Avīzes» un sirsnīgi pateikties rakstītājiem par vērtīgajām mācībām (LA, 1855, 1). Tēvišķīgā, aizbildnieciskā intonācija gadsimta otrā pusē — jaunajos laikos skan pārāk atpakaļrāpulīgi. Zināms pamats varētu būt R. Šulca konstatējumam, ka zemniekiem svešvārdi ir nesaprotami, tāpēc no tiem jāvairās, bet dažkārt viņa norādījumi rakstītājiem skan kā rupjš apvainojums lasītājiem:

> *«Piemini, ka zemnieki mucē auguši un pa spundi baroti... Tagad vēl ir vairāk tādu, par kuriem ar apustuļu vārdiem var teikt: «tiem piena vajaga, bet ne cietas barības»»* (LA, 1851, 23, 25, 27).

Kad sāka iznākt «Mājas Viesis» (1856) un «Pēterburgas Avīzes» (1862), mācītāji savās «Latviešu Avīzēs» vērsās pret katru jaunu brīvāku domu šajos laikrakstos, 19. gadsimta beigu posmā un 20. gadsimtā dažos gados par redaktoriem kļuva arī latviešu tautības mācītāji, bet citu laikrakstu starpā «Latviešu Avīzes» bija reakcionārākā lapa.

«Tas Latviešu Draugs» (1832—1846, līdz 1838. gadam «Tas Latviešu Ļaužu Draugs»)

Šis nedēļas laikraksts iznāca tādā pašā kvartformātā kā «Latviešu Avīzes» Rīgā. Redaktors un izdevējs — Rīgas Jāņa draudzes mācītājs vācietis Hermanis Treijs. Ar 1839. gadu laikrakstam ir reliģisks un populārzinātnisks pielikums. Tematika, tās apgaismojums «Draugā» ir līdzīgs kā «Latviešu Avīzēs», atšķirīgs dažkārt publicēto rakstu samērs.

Vietējās un ārzemju ziņas ir daudzveidīgākas, no dažādākām pilsētām un draudzēm, tāpat kā «Latviešu Avīzēs» rakstīts par neparastām dabas parādībām un notikumiem sadzīvē. «Latviešu Avīzēs» sociālo pretrunu asākas izpausmes noklusētas, «Draugā» dažviet pieminēts, piemēram, ģenerālkonsistorijas priekšsēdētājs F. N. Pauflers, izmantojot miglainas līdzības no Bībeles, pauž nožēlu par zemnieku nemieriem Vidzemē 1841. gada vasarā, brīdina atkritējus *«no tās baznīcas, kurā mēs līdz šim kristīti, iesvētīti un bagāti mieloti tapuši»* (TLD, 1841, 44).

Laikrakstā publicēti praktisku padomu raksti visās lauksaimniecības nozarēs. A. Leitāns dod padomus biškopībā, publicē «Darbu rulli», kurā sīki pastāsta, kas saimniecībā jāveic katrā mēnesī (TLD, 1841). Grāmatā «Darbu rullis» iznāca 1842. gadā.

«Draugā» ievērojami vairāk nekā «Latviešu Avīzēs» ir populāri zinātnisku rakstu astronomijā, vēsturē, dabaszinātnēs. Pirmoreiz latviešu valodā publicēta plašāka pasaules ģeogrāfija — «Tās īsas ziņas par mūsu pasauli jeb zemi». Apcerējuma autors mācītājs A. Velligs 84 turpinājumos (1837—1844) raksta par kontinentiem, valstīm, dabu, klimatu, iedzīvotājiem, viņu ticību, nodarbošanos.

Daiļliteratūras jomā «Drauga» pirmajos gados publicēti īsi moralizējoši stāstiņi, 40. gados — jau plašāki, turpinājumos, piemēram, A. Leitāna — «Kas ar Šveidleru Mariņu noticis» (TLD, 1844, 43—48), D. Krona — «Jauns Robiņsons jeb Ancs Krūziņ iz Rīges» (TLD, 1845, 15—26). Laikrakstā pirmoreiz nāca klajā sociāli asi A. Līventāla dzejoļi «Matīsiņš» (TLD, 1838, 21), «Domas jaunā baznīcas gadā 1835» (TLD, 1839, 48), «Pasaciņa» (TLD, 1840, 4), «Divi miroņu galvas sarunājas» (TLD, 1842, 4). Nacionālās pašapziņas domu pauž trīs J. Ruģēna «Latviešu draugu dziesmas» (TLD, 1841, 35; 1842, 30, 31), kā arī A. Leitāna — «Savas tautas smādētājs un skolas bērns» (TLD, 1839, 34). «Draugā» publicētas J. Ruģēna fabulas un balādes, A. Leitāna apsveikuma dzejoļi. No vācu mācītājiem dzejoļus publicējuši J. F. Lundbergs, K. Hūgenbergers, K. Šulcs u. c. «Draugā» sistemātiskāk nekā «Latviešu Avīzēs» parādījās ziņojumi un recenzijas par jaunām grāmatām latviešu valodā.

Arī «Draugs» ir laikraksts, kurā liela vieta ierādīta reliģiskiem rakstiem: katehisma un Bībeles izskaidrojumiem, M. Lutera mācības izklāstījumam, reliģiskām līdzībām, stāstiem. Vēlākajos gados reliģisko rakstu skaits palielinājās. Tāpat kā «Latviešu Avīzēs» dažkārt tie aizņēma visu numuru. Cara administratīvās iestādes laikrakstu aizliedza tāpēc, ka redaktors kādā rakstā vērsās pret latviešu zemnieku pāreju pareizticībā.

Kaut arī stingri kontrolēti, mācītāju vadīti, abi laikraksti sniedza informāciju dažādos aspektos, paplašināja lasītāja redzes apvārsni, zināšanu līmeni. Svarīgi, ka radās iespēja publicēties latviešu tautības autoriem. Paši negribot, mācītāji veicināja latviešu publicistikas, prozas, īpaši dzejas attīstību. Lai arī šaurā lokā, dzejnieki apmainījās ar pieredzi, mācījās viens no otra, attīstīja viens otra idejas. Raksturīgi, ka 19. gadsimta 30. gadu beigās un 40. gadu sākumā laikrakstos sabiedriski nozīmīgus dzejoļus publicēja visi redzamākie latviešu literāti — A. Līventāls, J. Ruģēns, E. Dinsbergs, A. Leitāns.

LATVIEŠU LITERĀRĀ BIEDRĪBA (LETTISCH LITERÄRISCHE GESELLSCHAFT)

Biedrība nodibinājās 1824. gadā, statūti apstiprināti 1827. gadā. Tajos par galveno uzdevumu izvirzīta latviešu valodas pētīšana.

Biedrības locekļi, Baltijas vācu mācītāji, dēvējās par *«latviešu draugiem»*, tāpēc vēsturē biežāk lietots neoficiālais nosaukums «Latviešu draugu biedrība». Katru gadu kopsapulcē tika ievēlēti biedrības vadītāji — prezidents, viņa palīgi — direktors Vidzemei, direktors Kurzemei, sekretārs.

Biedru sarakstīto apcerējumu publicēšanai biedrība izdeva rakstu krājumu *«Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft»* («Magazīna, Latviešu literārās biedrības izdota»); katrs sējums parasti sastāv no trim burtnīcām — divās teorētiski apcerējumi vācu valodā, trešajā praktiski vingrinājumi, t. i., tulkojumi no vācu valodas latviešu valodā. Līdz 19. gadsimta vidum iz-

nāca deviņi «Magazīnu» sējumi, pavisam 21 sējums (līdz 1936. gadam). Biedrības darbības nozīmīgākie rezultāti sakopoti galvenokārt šajos krājumos.

Raksti par valodu un literatūru. Sākumā biedrība par galveno uzdevumu izvirzīja latviešu gramatikas un vārdnīcas sarakstīšanu. Šai sakarā krājumos publicētas piezīmes un papildinājumi G. F. Stendera gramatikai un vārdnīcai, kā arī apceres par atsevišķām vārdšķirām, fonētiku, sinonīmiem. Apcerējumu salīdzināmajā valodniecībā publicēja B. Bergmanis (M, VI, 1838). Tērbatas universitātes latviešu valodas lektors O. B. G. Rozenbergers sarakstīja vārdu mācību (M, IX, 2, 1848) un sintaksi (M, X, 1, 1852). Plašākais mācītāju valodnieciskais darbs ir atsevišķi izdotā A. Bīlenšteina gramatika *«Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen»* («Latviešu valodas skaņas un formas») divās daļās (1863, 1864). Leksikogrāfijā minama J. Neikena aizsāktā un K. K. Ulmaņa pabeigtā *«Lettisch-deutsches Wörterbuch»* («Latviešu-vācu vārdnīca», 1872). «Magazīnās» valodnieciska satura rakstus publicēja latvietis Juris Bārs. Pēc profesijas viņš bija ārsts, studējis medicīnu Tērbatas universitātē, bet darbojies arī valodniecībā. Rakstā *«Ueber die in der lettischen Sprache vorkommenden Laute und deren einfache Bezeichnung durch die Schrift»* («Par latviešu valodā sastopamām skaņām un to vienkāršiem apzīmējumiem rakstos», M, IX, 1, 1847) viņš ierosināja vāciskos fraktūras burtus aizstāt ar antīkvas burtiem, garos patskaņus apzīmēt nevis ar *h*, bet ar garumzīmi — svītriņu. Jaunlatvieši savos rakstos centās īstenot Bāra ieteikumus, taču traucēja vāciešu pretdarbība, burtu trūkums spiestuvēs. Bārs viens no pirmajiem veiksmīgi tulkojis dažas I. Krilova fabulas: «Cūka un lakstīgala», «Melkulis» (LA, 1847, 11, 35).

Vācu mācītāju valodnieciskie raksti un grāmatas, kaut arī tajās ir trūkumi, sniedza ierosmi latviešu valodniekiem vēl 19. gadsimta otrā pusē.

Par literatūras jautājumiem 19. gadsimta pirmajā pusē rakstīts maz. Plašākais ir P. Ķepena apcerējums par latviešu tautības sākotni, valodu un literatūru (M, I, 3, 1829). Pēdējā jautājumā autors pamatojas uz U. Cimermaņa literatūras vēsturi. Literatūrteorētisku pētījumu par latviešu panta mākslu publicēja K. Hūgenbergers (M, II, 1, 1829).

Tautas dziesmu krāšana. Pēc G. Bergmaņa iespiestajiem trim apjomā nelielajiem krājumiem (1807, 1808) «Magazīnās» parādījās ievērojami plašāks G. Bitnera sakopojums — «Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes» (M, VIII, 1844), nepilni trīs tūkstoši dziesmu. Ievadvārdos sastādītājs raksta, ka viņa rīcībā bijis vairāk nekā pieci tūkstoši dziesmu, bet krājumā neesot ievietotas tās, kuras vācu publikai nevarētu būt interesantas.

«Magazīnās» publicēti arī pāris apcerējumu par tautas dziesmām. H. E. Katerfelds pasaka pareizus vērojumus. Latviešu tautas dziesmas esot izteiksmē koncentrētas, tajās atklājoties dziļa iejūta gan dabā, gan cilvēku dzīvē, nepārspējams humors un satīra, tautas dziesmās atspoguļojoties latviešu raksturs, tautas savdabība un

gaume. Bet atklājas arī autora un visas biedrības reakcionārie politiskie nolūki. Darbojoties latviešu tautas vidū tāpat kā misionāriem pagānu zemēs, tauta esot jāpazīst un to nu varot izdarīt ar tautas dziesmu palīdzību. Tātad tautas dziesmas jāpētī, lai ietekmētu tautu sev vēlamā virzienā (M, V, 1, 2, 1835).

A. Bīlenšteins rakstā *«Über lettische Volkspoesie»* («Par latviešu tautas dzeju», M, X, 3, 1855) demonstrē mācītāju augstprātīgo, nicīgo attieksmi pret latviešu tautu. Latviešu materiālā labklājība un garīgā patstāvība esot trūcīga, sociāli viņi esot nebrīvi, viņu priekšskatu loks — niecīgs. (Laikam rakstītājs neapzinās, ka ar šiem konstatējumiem viņš apsūdz muižniekus un savas kārtas biedrus.) Tautas dziesmu viela esot vienmuļa, formai un kompozīcijai neesot mākslas vērtības. Tā kā vēsture neuzrādot nekāda latviešu tautas heroisma laikmeta, arī tās poēzijā neesot varoņdziesmu.

Šie mācītāju raksti rosināja jaunlatviešus aizstāvēt latviešu tautu, tās dziesmas. Šai sakarā minams J. Zvaigznītes raksts «Par latviešu tautas dziesmām» (krājumā «Sēta, daba, pasaule», III, 1860) un K. Biezbārža — «Mūsu tautas dziesmas» («Mājas Viesis», 1873, 27).

Tulkojumi. «Magazīnu» I sējumā ievietoti F. Šillera, K. F. Gellerta, G. K. Pfefeļa, M. Klaudiusa dzejoļi, fragmenti no J. H. Fosa, F. G. Klopštoka poēmām. Tulkojumiem vingrinājumu raksturs. Salīdzināšanai F. Šillera balāde «Galvojums» iespiesta trīs autoru — K. Hūgenbergera, J. F. Lundberga un latviešu tautības skolotāja M. Aumaņa tulkojumā (M, I, 2, 1829).

«Magazīnu» pirmajā sējumā tulkojumi ievietoti visās trijās burtnīcās pamīšus ar tekstiem vācu valodā, bet, sākot ar otro sējumu, atsevišķā burtnīcā.

Ar «Magazīnu» IV sējumu latviešu valodā rakstītās burtnīcas saturs kļūst vienmuļāks, reliģiskāks. «Magazīnu» pirmajā sējumā ievietoti rotaļu apraksti, norādot, ka svētdienās apnīk visu dienu lūgt Dievu un lasīt reliģiskas grāmatas, īpaši jauniešiem gribas arī papriecāties, šim nolūkam esot derīgas rotaļas (M, I, 2, 1829). Ceturtā sējuma trešajā burtnīcā (1834) atrodam tikai K. Hūgenbergera sarakstītās bēru dziesmas un Edoles Kārļa (K. Šmita) garu garos katehisma skaidrojumus. Līdzīgs raksturs latviešu tekstiem arī turpmākajos sējumos. Dažādās variācijās atkārtojas lūgums dievam, lai tas dod cienīgus, dievbijīgus kungus un pateicīgus, godprātīgus zemniekus, tad mūsu zemītē viss būšot kārtībā.

Citi raksti latviešu valodā. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas ieceltā skolu komisija Kurzemes guberņā mudināja mācītājus rakstīt mācību grāmatas. Daži biedrības locekļu pasākumi šai virzienā liecina, cik piesardzīgi mācītāji risināja tautas izglītības jautājumus. «Magazīnās» iespiests K. K. Ulmaņa apcerējums «Kādas ziņas par to, ko pie debess redzam» (M, V, 3, 1837). Tajā skaidrots izplatījuma jēdziens, Saules sistēma, zvaigznāji, to saskatīšanas paņēmieni. Skaidrojumi allaž saistīti ar Bībeli. Jau pirms apcerējuma publicēšanas (M, V, 1, 2, 1835) autors stāsta, ka viņa draugs šaubījies, vai šāds raksts vispār ievietojams skolas grāmatā. Latviešos tas varētu radīt maldīgus uzskatus par reliģiju. Ulmanis paskaidro, ka apcerējumu

esot paredzējis skolotāju semināram. Skolotāji mācīšot bez grāmatas, brīvā dabā. «Magazīnās» iespiesta P. E. Šaca «Pirmā lasīšanas grāmata» (M, VII, 2, 1844), F. Šāka «Latviešiem dziedāšanas skolas grāmatiņa» (M, IX, 3, 1848), G. Brašes gramatikas un pareizrakstības «Īsa pamācīšana latviešiem . . .» (M, XI, 3, 1857).

K. Napjerska «Latviešu literatūras hronoloģiskajā konspektā» (*«Chronologischer Conspect der Lettischen Literatur»*, M, III, 2 un 3, 1831) uzrādītas un aprakstītas grāmatas laikā no 1587. līdz 1830. gadam iespiešanas secībā. Pirmajā turpinājumā (M, VII, 3, 1844) ietvertas grāmatas, kas iznākušas no 1831. līdz 1843. gadam, otrā turpinājumā (M, XII, 1, 2, 1858) — no 1844. līdz 1855. gadam. Napjerskis strādājis pēc iepriekš pārdomātiem bibliogrāfiskā darba principiem. Latviešu bibliogrāfi J. Misiņš un K. Egle atzinīgi vērtējuši viņa veikumu. Trešo turpinājumu, kas ir pēdējais, sagatavoja A. Dēbners par laiku no 1856. līdz 1868. gadam (M, XIV, 3, 1869).

Laikā, kad valodas, folkloras, grāmatniecības izpētē paši latvieši vēl nedarbojās, biedrības un «Magazīnu» devums virzīja šīs nozares uz priekšu. Eksperimenti dzejošanas jomā vēlāk pamudināja Juri Alunānu un citus jaunlatviešus dziļāk ieskatīties šī darba «laboratorijā». «Magazīnu» publicējumi ir it kā priekšdarbi jaunlatviešu dzejas tehnikas izveidē. J. Alunāns esot zinājis visu «Magazīnu» saturu gandrīz no galvas.

Reakcionāru tendenču pastiprināšanās. Tāpat kā «Latviešu Avīžu» iznākšana, arī Latviešu literārās biedrības darbība virzījās pa lejupslīdošu līniju. Jo skaidri tas atklājās jaunlatviešu darbības laikā, kad darbojās Jelgavas mācītājs R. Šulcs. Par Kurzemes direktoru viņu ievēlēja 1851. gadā, laikā no 1854. līdz 1864. gadam viņš bija biedrības prezidents, «Latviešu Avīžu» redaktors no 1849. līdz 1866. gadam. Ar 1857. gadu «Draugu biedrība» kļuva arī par «Latviešu Avīžu» izdevēju. Tātad Šulcs reizē bija biedrības un laikraksta vadītājs. 50. gados viņš pasludināja, ka turpmāk *«latviešu draugi»* katru jaunu grāmatu *«gruntīgi pārlūkos»* un avīzēs paziņos, vai tā ir derīga (LAp, 1855, 18). *«Latviešu draugu»* biedrība esot uzskatāma par *«latviešu literatūras akadēmiju»* un kā tāda vadot latviešu rakstnieku darbību (M, XI, 2, 1856). Šulcam piebalsoja viņa palīgi biedrībā — J. Bērents un R. Klāszons.

Kad 19. gadsimta 60. gadu sākumā grupa latviešu gribēja dibināt savu «Latviešu valodas un literatūras» biedrību, Pēterburgā valdības iestādes statūtus neapstiprināja «Draugu biedrības» negatīvās atsauksmes dēļ. «Draugu biedrība» sūtīja denunciācijas rakstus par «Pēterburgas Avīzēm», gada sapulcēs un periodikā apkaroja katru progresīvāku domu latviešu literatūrā. Īpaši izcēlās G. Braše ar uzbrukumiem J. Alunānam (1856), A. Bīlenšteins ar tautas dziesmas noniecinošo runu Pirmajos vispārīgajos latviešu dziedāšanas svētkos (1873).

19. gadsimta otrā pusē biedrība turpināja izdot «Magazīnas». Tajās paralēli valodnieciskajiem iespiesti arī raksti par latviešu mitoloģiju, senajām pilīm, literatūru. Dažos no tiem var atrast noderīgu faktisko materiālu, piemēram, par pirmajiem periodiskajiem

izdevumiem latviešu valodā (M, XV, 1, 1872), par Bībeles tulkošanu (M, XIX, 2, 1893), bet krājumu nozīme strauji samazinājās. 20. gadsimtā biedrība nīkuļoja. Latvijas Republikas laikā biedrību atjaunoja, lai saglabātu tās bibliotēku un arhīvu. Biedrība darbojās līdz 1939. gadam, tās arhīvs tagad ietilpst Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas J. Misiņa latviešu literatūras nodaļā.

Biedrības sākuma gados tās locekļu skaits nedaudz pārsniedza simtu. Vairums no tiem bija pasīvi, pat gada sapulcēs dažkārt piedalījās mazāk par desmit biedriem. Aktīvāko līdzstrādnieku «Magazīnās» 19. gadsimta pirmajā pusē bija ap divdesmit. Latviešu literatūras vēsturē nozīmīgākie ir J. F. Lundbergs un K. Hūgenbergers.

JAKOBS FLORENTĪNS LUNDBERGS (1782—1858)

J. F. Lundbergs studēja teoloģiju Tērbatas universitātē un pēc tās beigšanas strādāja 50 gadu (1806—1856) par mācītāju Biržu un Salas draudzē (tag. Jēkabpils rajonā). Viņš bija viens no aktīvākajiem «Latviešu Avīžu», «Tā Latviešu Drauga» un «Magazīnu» līdzstrādniekiem, «Latviešu literārās biedrības» prezidents septiņus gadus (1838—1845). Lundbergs sadarbojās ar G. Merķeli. Par Lundberga lokalizētā H. Čokes stāsta *«Ciems, kur zeltu taisa»* (1830) izdošanu rūpējās Merķelis. Pēc Lundberga ierosinājuma Merķeli uzņēma par goda biedru «Draugu biedrībā» (1841).

Lundbergs tulkojis un lokalizējis dzejoļus, pasakas, īsos un garos stāstus. Dzejoļi, īsie stāsti un pasakas ar virsrakstu *«Dažādu vecu un jaunu rakstu krājums»* iznāca 1850. gadā. Te sakopoti 40 gadu laikā periodikā publicētie sacerējumi. Tajos risināti sadzīves jautājumi: vērtīgāk ir mazāk runāt, vairāk strādāt («Divi un viena»), solīt vajag tikai to, ko var izpildīt («Lāča āda»), visam savs laiks («Bez laika rozes nezied»), arī mazā cilvēka darbam ir sava vērtība («Bite un balodis», «Pelīte un lauva»), augstu vērtējama godprātība cilvēku attieksmēs («Viņš uztic manam goda vārdam»). Itin veiksmīgi izmantots humors, rakstot par sievu tenkām («Ērmīgs bērns»), meitu precēšanās kāri («Laimes pulkstens»), svešumā pabijuša jaunekļa meliem («Zemnieks un viņa dēls»). Vairums — sižetiski, bet ir arī noskaņu dzejoļi, piemēram, «Vakara dziesmiņa», «Ziemas dziesma».

Lundbergs ir viens no pirmajiem F. Šillera dzejas tulkotājiem. Balādes «Galvošana», «Karš ar pūķi», «Ceļš uz dzelzs namu» 20. gadu beigās iespiestas «Latviešu Avīzēs», atsevišķā grāmatiņā ar nosaukumu *«Stāstu dziesmas»* 1862. gadā. Te ievietota arī balāde «Cimds» K. Hūgenbergera tulkojumā. Atsevišķā brošūrā izdots Šillera poēmas *«Dziesma no baznīcas pulksteņa»* tulkojums (1827).

Stāstā «Ciems, kur zeltu taisa» kritizēta alkohola lietošana, ciema ļaužu dzīves apstākļu uzlabošanai ieteikti kooperatīvi pasākumi. Galvenā varoņa Reina ierosmē ciema ļaudis organizē krājkasi, bibliotēku, mācās jaunus paņēmienus lopkopībā, biškopībā, racionāli iz-

manto ciema kopīgās ganības un mežu. Jaunie laiki nāk ar personisko brīvību, bet izvirza arī prasību saistīties ar citiem sabiedrības locekļiem. Šāda sadarbība atspoguļojas stāstā.

Doma par aktivitātes, sabiedrības nozīmi cilvēka dzīvē pausta arī Lundberga tulkotajā K. Šmita stāstā *«Pēters jauns vientulis»* (1836). Tāpat kā Robinsonam J. H. Kampes romānā, Pēterim pilnīgi vienam jādzīvo uz vientuļas salas trīs gadi. Apstākļu spiests, Pēteris iemācās izgatavot āķi, ar ko zivis ķert, iekārtot mājokli, kurā var mitināties arī ziemā, iegūt sāli no jūras ūdens utt. Tikai uz salas, kur viss jāsagādā pašam, Pēteris sāk apjaust, *«kāda laime tā esot starp citiem cilvēkiem dzīvot»*. Otrā Lundberga tulkotajā Šmita stāstā *«Kā Indriķis no Ozolkalna pie dieva atzišanas nāce»* (1834) psiholoģiski pamatoti tēlots pirmoreiz vērotas dabas iespaids uz cilvēku, jo tikai sešu gadu vecumā Indriķis izkļūst no tumšās laupītāju alas.

Čokes un Šmita stāstos dominē autora vēstījums trešajā personā, ko laiku pa laikam aizstāj dialogi, sarunas. Monoloģiskās pārdomas arī sniegtas kā tiešā runa. Personu tēlojumā daudz tiešo raksturojumu. Sižets, kurā pēc tā laika tradīcijas daudz neparastu notikumu un pavērsienu, tikai apstiprina autora jau tieši pateiktās personu īpašības.

Ar tulkotajiem un lokalizētajiem dzejoļiem, poēmām un stāstiem Lundbergs liek lasītājam pārdomāt daudzveidīgas dzīves situācijas un attiecības starp cilvēkiem, mudina uz aktivitāti, personisku iniciatīvu.

KĀRLIS HŪGENBERGERS
(1784—1860)

K. Hūgenbergers studēja teoloģiju Jēnā (1801—1804) (šķiet, augstskolu nav beidzis), tur iepazinās arī ar vācu dzeju. Biogrāfi vēstī, ka viņš it īpaši sajūsminājies par F. Šilleru.

Hūgenbergers strādāja par mājskolotāju muižnieku ģimenēs Kurzemē, bet, sākot ar 1814. gadu, bija mācītājs Ārlavas draudzē (tag. Talsu rajonā), kur enerģiski sekmēja mājmācību. Viņš bija viens no «Latviešu literārās biedrības» dibinātājiem un aktīvs tās darbinieks. Vēl vecumā viņu ievēlēja par biedrības prezidentu (1851—1854), kad neviens labprāt nevēlējās šo pienākumu uzņemties. Viņš gan nespēja biedrības panīkušo darbību atdzīvināt.

Hūgenbergers iedziļinājies latviešu valodā. «Magazīnās» iespiesti viņa raksti par substantīviem, adverbiem, prepozīcijām, konjunkcijām (M, II, 2, 1829). Viņš saka atzinīgus vārdus par latviešu valodu, cildina to arī dzejolī «Latviešu biedriem» (M, II, 3, 1830).

Par dzejoļu formas izveidi fragmentāras piezīmes izsacīja vairāki mācītāji, plašāko un pamatīgāko apcerējumu sarakstīja Hūgenbergers — *«Erfahrungen für die lettische Verskunst»* («Latviešu panta mākslas pieredze», M, II, 1, 1829). Kad 19. gadsimta vidū izraisījās diskusija par *«rīmes»* vārda nozīmi, viņš ar pārveidojumiem apcerējumu publicēja latviešu valodā — «Kāds vārdiņš par

peršu un rīmju skolu» (LAp, 1855, 44; LA, 1856, 29, 30); raksts palicis nepabeigts. Hūgenbergers skaidro poētikas jēdzienus — labas un «neskanīgas» atskaņas, aliterāciju, hiātu, elīziju. Daudz uzmanības veltīts panta formām, pantmēriem. Vācu tekstā skaidrotas sarežģītākas strofas, sniegtas to shēmas, piemēram, Sapfo, Arhiloha strofām. Latviešu tekstā autors skaidro elementārākus jēdzienus, piemēram, ko sauc par persīti, persi, rīmi, poēmu.

Hūgenbergers rosina lasītājā dziļāku dzejas izpratni nekā viņa laikabiedri. Hūgenbergers bija pārliecināts, ka jau pirmajā viņa krājumā ievietotie dzejoļi modinās lasītāja iztēli, skumjas, prieku, visdažādākos pārdzīvojumus kā cīruļa dziesma. Hūgenbergers dzejas baudījumā akcentē jēdzienos grūti formulējamo estētisko valdzinājumu, patiku (ievadvārdi «Derīgā laika kavēklī», I, 1826). 19. gadsimta vidū Hūgenbergers bija autoritāte dzejas mākslā. Latviešu dzejnieki ieradušies pie viņa uz pārrunām gan Ārlavā, gan Jelgavā, kur Hūgenbergers dzīvoja pēc aiziešanas no mācītāja darba (1851).

Krājumā *«Derīgs laika kavēklis»* (1 daļa 1826., II daļa 1827. gadā) ievietoti J. V. Gētes, F. Šillera, G. A. Birgera, visvairāk J. P. Hēbela dzejoļi un poēmas. Veiksmīgāk tulkotas fabulas, kas pauž vispārīgas atziņas sadzīves sfērā: ar glaimiem un viltu var dzīvē sasniegt vairāk, nekā teicot patiesību («Lapsa un vilks»), gudrais nemēdz lepoties («Vārpas»), no vilka bēgot, var uzkrist lācim («Tās viltīgas meitas»). Tēlu raksturojumi nereti dzīvi, izteiksmīgi, piemēram, fabulā «Pele, runcis un gailis».

Poēmās «Rindnieka meita» un «Auzu pūtels» cildināts tikums, darbīgums. Tās ir vērtības, kas var sagādāt dzīvē arī laicīgas mantas. Abas poēmas sacerētas heksametros. Personifikācijas un daudzie deminutīvi, īpaši «Auzu pūtelī», piešķir poēmām idillisku skanējumu. F. Šillera dzejoļi un poēma «Tā dziesma no pulkstena» atveidota mazāk veiksmīgi.

Dažkārt vienus un tos pašus dzejoļus tulkojis K. Hūgenbergers un J. Lundbergs. Abu tulkotāju veiksme līdzīga. J. Lundbergs cenšas vairāk piemēroties tautas valodai, K. Hūgenbergers tiecas pēc jaundarinājumiem, kas ne vienmēr izdevušies. Īpaši tendence pēc jaundarinātiem vārdiem vērojama viņa pēdējos sacerējumos, divās brošūrās *«Daždažādi raksti»* (I, 1855, II, 1860).

Literatūrvēsturiski nozīmīga ir *«Daždažādu rakstu»* II brošūra «Piecdesmit divi vecas un jaunas bērnu pasaciņas», viens no pirmajiem krājumiem latviešu bērnu literatūrā. Krājumā ietvertas bērniem viegli uztveramas fabulas, kurās darbojas cilvēki, dzīvnieki, putni, kukaiņi u. c. tēli. Ar vecajām pasakām Hūgenbergers saprot no antīkās pasaules pārņemtās fabulas, piemēram, «Zaķi», «Lauva un vilks», «Vārpas» u. c. Vairāk ir jauno laiku fabulu, to autori nav minēti. Arī šajā krājumā Hūgenbergers izmanto jaundarinājumus leksikā, sniedzot paskaidrojumus parindēs.

Hūgenbergers brīvi tulkojis dažas fabulas arī no krievu literatūras: «Karš ar ērgli (Pasaciņa pēc Krilova meldijas)» (LA, 1854, 19); «Vezumu vēze (krievu pasaciņa)» (LA, 1854, 24) atbilst I. Kri-

lova fabulai «Обоз», «Arājs un kalps (krievu pasaciņa)» (LA, 1854, 27) atbilst I. Krilova fabulai «Крестьянин и работник».

Pa daļai folkloristiskajā, pa daļai reliģiskajā poēmā *«Lielais Kristaps jeb Kristus nesējs»* (1850. g., 2. izd. 1860. g.) pausta «mazā cilvēka» kritiskā attieksme pret dzīves varenajiem, tēlota Kristapa izaugsme līdz solidaritātes domai. Jau Hūgenbergera dzejolī «Anss Lācis» (M, II, 3, 1830) saistītā valodā izstāstīta pasaka par lielo stiprinieku. Arī Kristapu vecāki nevar pietiekami paēdināt, un viņš dodas pasaulē. Kristaps vēlas savu milzu spēku lietā likt, kalpojot visaugstākajam un visvarenākajam pasaulē. Gan viņš mēģina sevi pārliecināt, ka sulaiņa pienākums ir tikai kalpot, bet nevar samierināties ar ķēniņa un citu dikdienīgo kungu aplamajām izdarībām, līdz atrod īsto kungu — Kristu. Kalpošana tam izrādās kalpošana pasaulē vismazākajiem, visvienkāršākajiem ļaudīm.

Poēmā izmantots starptautisks sižets, kas radies viduslaikos, bieži sastopams pasaules literatūrā.

Rokrakstā palikusi toniskajā vārsmojumā sarakstītā alegoriskā un satīriskā poēma *«Rūniķis lapšu Kūms»* (6844 rindas ar blakus atskaņām). Tā ir vācu «tautas grāmata», kuras pamatā viduslaiku Vācijā, Francijā un Nīderlandē populārie stāsti par viltīgo lapsu. Poēmā kritizēta valdītāju pilīs un klosteros izplatītā savtība, meli, liekulība, ļaunprātība, nodevība.

Vācu literatūrvēsturnieki raksta, ka vēstījums par viltīgās lapsas nedarbiem gan saistītā valodā, gan prozā izdots daudzkārt, īpaši saasinātu šķirisko attieksmju laikos. Pasaules literatūrā pazīstamākā ir J. V. Gētes poēma *«Reinecke Fuchs»* (1794). Hūgenbergers tulkojis nezināma autora lejasvācu dialektā sarakstīto poēmu *«Reineke de Vos»*, kas publicēta 1498. gadā Lībekā. Arī šis darbs liecina par tulkotāja plašajām interesēm, par cenšanos iepazīstināt latviešu lasītāju ar nozīmīgiem daiļdarbiem.

Baltvācu mācītāju darbos laicīgo dzeju aizsāka G. F. Stenders 18. gadsimtā, augstāko pakāpi sasniedza K. Hūgenbergers 19. gadsimta pirmajā pusē. Stenderam galvenais ir didaktiskā doma, tā nav izzudusi arī Hūgenbergeram, bet viņa labākajos tulkojumos un oriģināldzejoļos dominē dzīves aina, vērojuma prieks, viņš mācījies arī no F. Šillera un J. V. Gētes. Hūgenbergers iedzīvina latviešu literatūrā t. s. «vācu klasikas» virziena literatūras sižetus un tēlus. Viņš bija arī viens no labākajiem latviešu valodas pratējiem mācītāju vidū 19. gadsimta pirmajā pusē. Tautā populārāks bija Stenders, bet Hūgenbergers ar saviem darbiem spēja rosināt tā laika latviešu tautības literātus, atzinīgus vārdus par viņu teikuši E. Dinsbergs, J. Alunāns, K. Biezbārdis.

LATVIEŠU TAUTĪBAS LITERĀTI

Tie latviešu autori, kas ienāca literatūrā 30. gados, piedzima kā dzimtcilvēki. Viņu bērnība un jaunības gadi aizritēja smagajos klaušu laikos. Pirmās zināšanas ieguvuši pēc mācītāju sarakstītajām

grāmatām, ielauzījušies vācu valodā, ar apbrīnojamu centību galvenokārt pašmācības kārtā viņi paplašināja savu izglītību, maizes darbā kļuva par inteliģento profesiju ļaudīm (skolotāji, rakstveži, ķesteri). Viņu literārajā darbībā izpaudās ne vien mācītāju iedibinātās tradīcijas (tāpēc viņi vēsturē saukti par veclatviešiem), bet arī latviešu topošās pilsoniskās sabiedrības psiholoģija, intereses, vēlmes.

ANSIS LĪVENTĀLS
(1803—1878)

Līventāls no vācu literatūras tulkojis stāstus, rakstījis publicistiskus un vēsturiskus apcerējumus; nozīmīgākā ir viņa dzeja, ar kuru ienāk jaunas skaņas latviešu literatūrā.

Dzīve un uzskatu veidošanās. Līventāla bērnība aizritēja Vidzemē Ļaudonas draudzē (tag. Madonas rajonā), zināšanas viņš apguva pašmācībā. Biogrāfi stāsta, ka tikai ērģeļu spēli viņam pamācījis Vietalvas skolotājs. Tēvs miris, Ansim vēl mazam esot. Māte savus trīs bērnus audzinājusi reliģiskā garā. Kopš 1825. gada Līventāls pildīja ķestera pienākumus Biržu un Salas draudzē (tag. Jēkabpils rajonā), kurā spredikoja latviešu literatūrā pazīstamais mācītājs J. F. Lundbergs. Līventāls bija viens no tiem dzimtcilvēkiem, kas pēc dzimtbūšanas atcelšanas iekļuva citā «dzīves kārtā» — bijis ķesteris, mācījis bērnus, ilgāku laiku pildījis Biržu pagasta rakstveža pienākumus, bet simpātijas pret zemniekiem saglabājis visā mūžā. Zemnieku bada gados, nemieru laikā viņš uzrakstīja sabiedriski asus dzejoļus. Taču vēlākā polemika ar K. Biezbārdi «Pēterburgas Avīzēs» liecina, ka Līventālā dziļi iesakņojusies reliģiskā pasaules izpratne, jaunlatviešu paustajiem modernajiem uzskatiem atziņas teorijā viņš nespēja sekot. Tomēr dzimtenes mīlestību Līventāls apliecināja (dzejolis «Sveiks Baltijai», 1875), centās pēc savas izpratnes latviešu tautas labā darboties līdz mūža beigām.

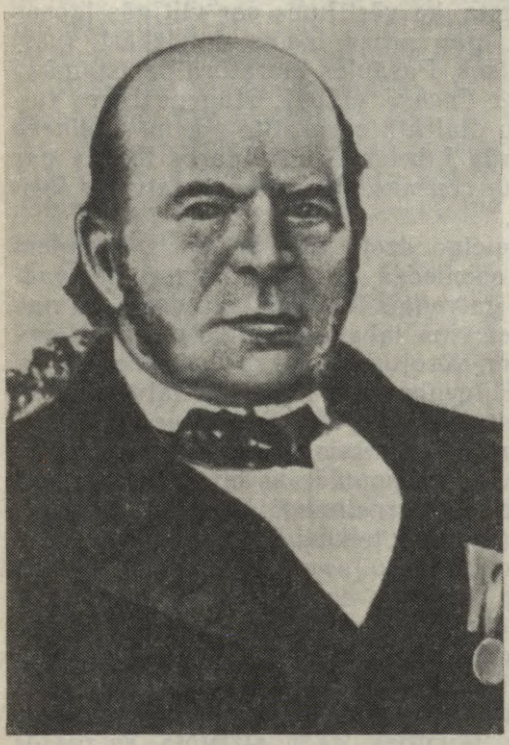

A. Līventāls

Dzeja. Līventāls rakstījis dzejoļus galvenokārt 30. gados un 40. gadu sākumā, tie iespiesti «Latviešu Avīzēs» un «Latviešu Draugā»; vēlāk sakopoti divos krājumos — *«Vecas modes dziesmiņu un ziņģu liksmības»* (I, II, iznāk 1863. gadā). Pēc tā laika tradīcijas tulkojumiem un lokalizējumiem autori nav uzrādīti. Gan no žanra, gan tematikas viedokļa Līventāla dzeja ir daudzveidīga — fabulas, odas, garāki sižetiski dzejojumi, dabas un mīlestības, humoristiski un satīriski dzejoļi. Tematikā dominē apcere, pārdomas par cilvēka mūža gājumu, cilvēka tieksmēm, vēlmēm, saviļņojošiem notikumiem dzīvē.

Emocionāli viss cilvēka mūžs atklāts dzejoļos «Dzīvības dārzs», «Dzīvības ātrums». Dzejnieks meklē izteiksmes līdzekļus abstraktu jēdzienu konkretizēšanai. Ārējs spožums, slava un cilvēcīga sirds ir kā divi goda krēsli. Pirmais kā saule *«stāv augsti, spīd un karsina»*, tā *«spožums acis apmāna»*, *«šauj šņākdams viļņus augstumā»*. Tā pamats ir pasaules bagātība, kas radusies *«no simts citu krēslu gruvešiem»*. Otrs krēsls *«tāds kā mēness laipnā vaigā»*, *«tikvien lēni spīdina»*, *«lēnām pļavas dzirdina»*. Otra krēsla pamats ir pateicības asaras. Sēdētājs pirmajā krēslā par savu spožumu pateicas laimei, *«otru sēdētājs pats sataisa»* («Tie divi goda krēsli»).

Siltā, intīmā noskaņā apcerēts jēdziens *prieks*. Tas ierodas būdiņā ar biedrenīti mīlestību («Prieca»). Cerība dod spēku laiviniekam vētras laikā, arājam, sēklu kaisot tīrumā, un slimniekam («Cerība»). Kapukalnam garām aiziet nevarēs ne gudrais, ne muļķis, ne sīkstais mantas krājējs, kas nabadziņus spaidījis, ne lielskungs, ne ubags («Kapuracējs pie kapsētas vārtiem»).

Iejūtīgi uzrakstīti dzejoļi par dabu dažādos gada un dienas laikos («Pavasara dziesmiņa», «Vasara», «Vakara dziesmiņa»). Mīlestības pārdzīvojumus Līventāls tēlojis gan humoristiskā («Ka tu izčibētu: nevar un nevar»), gan satīriskā («Anss un Grieta»), gan dziļi nopietnā skatījumā. Ar dabas tēlojumu sākas dzejolis «Līgaviņa kā rozīte»:

Raug roze zied! es, bitīte, pieskrienu
Un noskūpstu tās šķistas lapiņas,
Iekš kurām medus rasa sakrājās.
Tā stalti zaļo, lapo, zied arvienu;
Tāpēc man sirds it jautri dzied:
Raug, mana roze zied!

Mīlestības jūtu cildenums pausts visos četros pantos rozes tēlā; kompozicionāli dzejolis rada vienotu, nobeigtu iespaidu. Jurjānu Andreja komponētu vēl mūsdienās kori dzied šo Līventāla dzejoli.

Vairākkārt Līventāls pievērsies rekrūšu un karavīru tematikai. Sakarā ar ilgstošo karadienestu (25 gadi) pārdzīvojumi ir sāpīgi. Dziļa vecāku un dēla mīlestība atklājas, kad dēls pēc 16 gadiem atgriežas («Dēls no kara dienesta»). Dramatiska ir Jāņa sastapšanās pēc gadiem ar francūžu virsnieku, kas viņu karalaukā smagi ievainojis («Ienaidnieku mīlestība»). Tie ir plaši dzejojumi *(«stāstu dziesmas»)* ar apskaušanos, asaru izplūdumiem. Mūsdienu skatījumā

pārdzīvojumu tēlojums ir vienkāršots, bet atzīstami autora mēģinājumi atklāt jūtu pasauli.

Veiksmīgākās ir «Trīs dziesmas par jaunu zaldātu būšanu». Skumjas, smeldze jūtama jaunekļa vārdos, kad viņš atvadās no tuviniekiem, kaimiņiem, līgavas («Jauna zaldāta šķiršana»).

Vairumā dzejoļu, kuros skarti sociāli jautājumi, skan miermīlīgas skaņas. Tāpat kā G. F. Stenders, arī Līventāls mudina palikt savā kārtā:

Svešos darbos netinos,
Savā kārtā pieturos,
Kurā Dievs man licis ir,
Šī man laimību piešķir.
(«Latviešu dziesmiņa»)

Bet viņa dzejā izpaužas arī otra izcilākā 18. gadsimta autora G. Merķeļa tradīcijas. Kad Līventāls muižniekus dēvē par *«latvju asins dzērējiem»*, *«cilvēcības rējējiem»* («Uz Gutenberga piemiņu», 1840), tas atgādina Merķeļa stilu. Pretstatā šiem izmantotājiem Merķelis ir *«latvju draugs»*. Dzejolī *«Žūpu Bērtuls un sātības biedri»* (1838) dzejnieks, runājot ar dzērāja muti, rūgtā ironijā stāsta par kungu patvaļu: krimzdami pelavmaizi, mēs cēlām brankūžus. Tagad sātības biedri tos grib izpostīt. Sekas būs bēdīgas — grims krogu rente, barokļiem nebūs brāgas. Kungu un zemnieku attiecībās izzudīs *«mīlības saite»*, nevarēs noģist kungu žēlīgu prātu, jo *«nebūs brandvīns, ko piestumt mums klātu»*. Dzejoļa otrā pusē sātības biedri gan apgalvo:

Zvēru laiki pārgājuši,
Latvis cilvēks palicis!

Atturības jautājumus sabiedrībā sāka cilāt tieši 19. gadsimta 30. gadu beigās. Ar šo dzejoli arī Līventāls iesaistījās atturības kustībā, kas būtībā bija pretmuižnieciska, jo apdraudēja muižas ienākumus. Muižnieki kustību sīvi apkaroja un panāca tās izbeigšanos. Līventāls pauž sašutumu pat par baznīckungiem («Liekulis», 1840).

Dzejnieks dedzīgi aizstāv prāta gaismu, patiesības garu. Tumsonīgais Kristus mācības sludinātājs vēl tagad vēlētos sārtā dedzināt nepaklausīgos, tāpat kā savā laikā Husu. Vai cenzors nebūtu pamanījis dzejolī aso baznīckungu kritiku?

Īgnums, apsūdzība par latviešiem nodarīto netaisnību, par nebrīvi, apvainojumiem skan fabulā «Pasaciņa», bet par visu to jau nedrīkst rakstīt:

Kas patiesību dziesmās jauce,
Jau simtiem muti aizšuve!

Uz šādu vispārinājumu dzejnieku varēja pamudināt paša pieredze. *«Pasaciņa»* pirmoreiz publicēta 1840. gadā. Iepriekšējā gadā iespiestajā dzejolī *«Domas jaunā baznīcas gadā 1835»* Līventāls raksta:

Vergu būšanā nu krite
Veci tumši latvieši,

Leekulis.

1. Leekuls deewabihjaschanu
Ne neſſ kluſſâ ſirſninâ,
Bet ar wahrdu plahpaſchanu,
Neprahtigu gekkoſchanu
Ahrigi ween daudſina.

2. Engļa gihmi ļaudim ſpulgo,
Neprohtamus wahrdus teiz,
Skaidru, gaiſchu prahtu pulgo,
Nemahzîteem teiz un tulko,
Pats ne ſinn, kur ſahk, kur beidſ.

3. Tà kà band neeks ſirgu rahda
Tirdſineekeem, glaudidams,
Tà pat mahzibas ſchis jahda,
Grohſ' un lohka, fleen un ſtahda,
Tumſchus wahrdus plahpadams.

4. Pats ſew pilnigu winſch matta,
Iſlikdamees labs un ſwehts;
Un kur prahta gaiſmu ſkatta,
Sohbus greeſdams, galwu kratta
Un par pahrgudribu brehz.

5. Gekkigi winſch muld un kehko,
Pats ſew krahpdams zittus krahp,
Azzis pahrgreeſch, luhdſ — un grehko,
Laudamees us Kriſtus ſpehku,
Kas ween grehzineekus glahb.

6. Leelahs ſawas paſemmibas,
Spihd, kà kaps, kas nobaltehts,
Smahde prahta zillaſchanas,
Apdohmigas ſinnaſchanas;
Mulkitis ween tohpoht ſwehts.

7. Ak winſch wiſſu paſaul' greeſtu
Labpraht mulku buhſchanâ,
Wiſſus dſihtu, wiſſus ſpeeſtu,
Tà kà kurpneeks ſawu leeſtu
Aklâ tumſchâ ſahbakâ.

8. Bet tam ſpehki truhkſt, — nu rauda
Mihleſtibas aſſaras;
Mihleſtibâ lahſtus ſchauda,
Wehle, lai tas ellê gauda,
Kam gars gaiſmâ darbojahs.

9. Ja winſch ſpehtu ſawu prahtu,
Tà kà wehle, isdarriht; —
Teeſcham ſahrtu kurrinatu,
Tà kà Guſſu dedſinatu,
Kas ſew ne leek apmahniht.

10. Winſch ar leelu likſt' un makti
Awju drahnâs tuwojahs; —
Rauj, kà ſaglis, tumſchâ nakti
Tam, kas ne turr par ſew wakti,
Gaiſcha prahta brihwibas.

11. Pateeſibas garru ſmahda,
To ar kahpahm gruhſch un minn
Rakſtu ſihmes gohdâ ſtahda,
Preekſch tahm zellôs kriſdams rahda,
Zik maſ garru zeenaht ſinn.

12. Garru, kas us augſchu mohdahs,
Saiſta wehrgu buhſchanâ;
Tumſâ will, kas gaiſmâ rohdahs,
Lai ſchim lehtaki isbohdahs,
Laudis ſaiſtiht aklibâ!

13. Bet pawelti! mulku maiſâ
Ne gribb ļaudis eekſchâ lihſt. —
Sehkla, ko tas waidneeks kaiſa,
Ne aug pateeſibas gaiſâ;
Warr buht dihgſt, — bet tudal wihſt.

14. Jo tas, ko tas Kungs irr ſehjis
Gaiſchâ prahta mudribâ,
Par ko ſawas affin's lehjis,
Tumſiht's warru uswarrejis,
Augs, fels muhſchu muhſchibâ.

15. "Pee teem augleem buhs tohs paſiht!"
Tà tas Kungs pats mahzija. —
Kas warr wihna ohgas laſſiht
No teem ehrkſchkeem? — tà buhs praſſiht
Katrâ tumſchâ mahzibâ.

16. Palihdſ, Deews, ka gaiſchu prahtu,
Tawu dohtu dahwanu,
Tumſibâ ne waldſinatu;
Wedd muhs tawam dehlam klahtu
Zilweziga gaiſchumâ.

L.....l.

A. Līventāla dzejolis «Liekulis» (1840).

Un ar mocībām tos site
Seši gadu simteņi.

Vai nu redaktors, vai cenzors svītrojis tālāko pantu:

Pārdeve, pret suņiem mīje
Latvju ļaužu dvēseles,
Dzīvību tiem daudzkārt rīje
Kungi pīšļu pasaules.

«Vecas modes dziesmiņu un ziņģu līgsmību» pirmajā krājumā (1863) iepriekš citētais pants publicēts. Šajā dzejolī paustā kritika skan tik spēcīgi, ka ietekmējusi E. Dinsbergu dzejolī *«Kurzemes Laika grāmata pēc 101 gada»* (1863).

Kungu un zemnieku pretrunas asi izvirzītas Līventāla lokalizētajā G. A. Birgera dzejolī «Divi miroņu galvas sarunājas». Pat viņā saulē kungs ar vislielāko nicinājumu raugās uz zemnieku:

Man ir pils, muižas, gan zirgu, gan ratu,
Pilnums ir pagrabos, klētīs, kur skatu,
Viss iraid mīlīgs; — tik tādu kā tu
Es jau no dzimšanas neieraugu.

Labību derīgāk izdedzināt brandvīnā nekā aizdot zemniekam. Brāgu labāk lai ēd vērši nekā badā mirstošais zemnieks, jo no vērša tiek *«taukajā gaļa»*. Dzejolis pirmoreiz publicēts 1842. gadā. Vēlāk to lokalizēja arī J. Alunāns gludākā, raitākā valodā, bet saturā ievērojami miermīlīgāk.

Iepriekš minētie un vēl citi sabiedriski aktuālie dzejoļi pirmoreiz publicēti 19. gadsimta 30. gadu beigās (sākot ar 1838. g.) un 40. gadu sākumā. Tas ir zemnieku nemieru laiks, kas miermīlīgajam Līventālam liek pārdomāt tautas pagātni un grūto dzīvi, nosodīt tautas apspiešanu. Ar 1842. gadu izbeidzās Līventāla aktivitāte dzejas laukā. Turpmākajos gados viņš publicēja tikai dažus dzejoļus. Jau minētajā fabulā *«Pasaciņa»* Līventāls raksta:

Ak, cilvēks! ļauj jel putnam dziesmas,
Lai dzied par savu likteni!

No latviešu tautības autoriem Līventāls bija pirmais, kas tiecās ne tikai pamācīt lasītāju, bet *«izdziedāt savu likteni»*. Šāda ievirze ir jau dažās Neredzīgā Indriķa dziesmās, bet Līventāla dzejā atklājas plaša jūtu gamma, dažādas intonācijas: rezignācija, līdzjūtība, skumjas, sāpes, mīlestība, humors, satīra.

Līventāla dzejā vērojama pāreja no didaktiskā abstraktuma uz konkrētu tēlojumu. Dzejoļos, kuros atspoguļotas sociālās pretrunas, lasītājs nojauš latviešu zemnieku domas un jūtas 19. gadsimta 30. un 40. gados. Dramatisks ir vēstījums par ganuzēnu *(«Matīsiņš»*, 1838), viņa izsalkumu, skrandaino tērpu, atstātību, grūtsirdību:

Kas man' mācīs nabadziņu?
Kas dos maizi, apģērbu?

Dzejnieks izvirza ījabisko jautājumu:

— Dievs! — Var gan caur tavu ziņu
Tā spiest trūkums bāriņu?!

Spilgti zīmētais Matīsiņa tēls iegūst plašu vispārinājumu — smags, nožēlojams ir visas zemnieku kārtas liktenis. Ne velti dzejnieks piebilst, ka arī *«saiminiekiem nav ne nieka»*, arī tie cieš badu. Ar Līventālu aizsākas reālisms latviešu dzejā.

Stāsti. Līventāls tulkojis vairāk nekā desmit stāstu. Vēlākie atšifrējumi liecina, ka izmantoti H. Čokes, T. Meserera, N. Frīsa,

F. Reitera, T. Gumpertes, V. O. Horna darbi. Stāsti publicēti, sākot ar 1860. gadu, galvenokārt 70. gados.

Vairākkārt Līventāls tulkojis stāstus, kuros atspoguļojas jaunajos laikos raksturīga parādība — dzīšanās pēc mantas. «Stāstā par naudas kārību» Jancis, lai iegūtu naudu, apzog darba devējus, kļūst par vergu tirgotāju. Laika gaitā vērtību iegūšana viņam kļūst par nenormālu kaislību. Psiholoģiski motivēts, spēcīgs ģimenes attiecību tēlojums ir stāstā *«Nams, uz smiltīm uztaisīts»*. Zeltgravas saimnieces valdonīgais raksturs, mantkāre sagandē dzīvi ne vien vedeklai, bet arī dēlam, pati viņa mirst sirdsapziņas mokās. Dibinot ģimenes dzīvi, uzmanības centrā izvirzās manta stāstos *«Vecais uzārs jeb: Klāvs lai püš ragā»*, *«Fridulis un Mirle»*. Mantkārei pievienojas kārtu aizspriedumi stāsta *«Marija, pazemīga un droša»*.

Dažādību tēlojumā ienes komika. Humoristiski tēli ir Fricis stāstā *«Friča Reutera apsaimniekošana»*, vectēvs Krancels stāstā *«Vecais uzārs...»*, muižas pārvaldnieks Brezigs garajā stāstā *«Brezigs un Havermans»*.

Līventāls ar stāstu tulkojumiem un lokalizējumiem gan tematiski, gan mākslinieciskajā izveidē turpināja to tradīciju, ko jau 30. un 40. gados iedibināja A. Leitāns sadzīves tēlojumos. Tomēr literatūrvēsturiskā skatījumā Līventāla stāstiem mazāka nozīme, jo 50. un 60. gados radās arī citi stāstnieki. Stāstus par latviešu dzīvi publicēja K. Barons «Pēterburgas Avīzēs», J. Neikens «Ceļa Biedrī». Salīdzinājumā ar viņiem Līventāla proza paliek tālu iepakaļ jaunā laikmeta literatūras pamattendencēm.

Līventāla nozīmīgais devums — 30. un 40. gadu pārdomu dzeja, kas nonāk līdz asai sociālo attiecību kritikai.

ANSIS LEITĀNS
(1815—1874)

A. Leitāns ir ražīgs publicists, pirmais latviešu tautības redaktors, dzejnieks, 19. gadsimtā daudz lasītu stāstu tulkotājs un lokalizētājs.

Dzīve un uzskatu veidošanās. Leitāns piedzima un jaunības gadus aizvadīja no Rīgas netālajā Piņķu muižā, kur viņa tēvs strādāja par kalpu pie saimniekiem, vēlāk muižā. Ansis agri iemācījās lasīt, bet trūka grāmatu. Tēvam bijusi tikai baznīcas dziesmu grāmata, māte nepratusi ne lasīt, ne rakstīt. Ansis iepazinies ar apkārtnes gaišākajiem cilvēkiem, no kuriem aizņēmies arī lasāmvielu. Autobiogrāfijā viņš atceras, ka pēc G. F. Stendera «Augstas gudrības grāmatas» izlasīšanas ar citādām acīm sācis raudzīties uz pasauli. Kaut gan Anša bērnība aizritēja netālu no tāda kultūras centra kā Rīga, zemnieku zināšanu līmenis bijis gauži zems. Kad Ansis stāstījis mājniekiem grāmatās izlasītās gudrības, piemēram, par Zemes griešanos, viņu izsmējuši.

Leitāns bija autodidakts. Skola bija tuvu Anša dzīves vietai, tomēr viņš tajā mācīties nevarēja, jo bija vajadzīga skolas nauda.

A. Leitāns.

Par Anša sapelnītajām 50 kapeikām kāds vācu tautības pulksteņu lāpītājs trijās nedēļās ierādījis viņam vācu rakstus. Tā bija visa viņa skolas izglītība. Šampētera muižā, kur tēvs kalpojis par darbu izrīkotāju, Ansis pildījis rakstveža pienākumus. Šo amatu Leitāns piekopa visu mūžu Rīgas apkārtnes muižās.

Pats Leitāns atzīst, ka pavērsiena punkts viņa dzīvē bijis iepazīšanās ar Rīgas latviešu Jāņa draudzes mācītāju H. Treiju, kas pirmoreiz nodrukāja «Tai Latviešu Ļaužu Draugā» Leitāna dzejoļus (1832) un aicināja uz pārrunām. Treijs deva jauneklim grāmatas lasīšanai, pamācīja, kā rakstīt. Jau 30. gados Leitāns ātri kļuva par vienu no aktīvākajiem «Drauga», kā arī «Latviešu Avīžu» līdzstrādniekiem.

Žurnālistika. Leitāns raksta par visdažādākajiem jautājumiem. Pats bērnībā izbaudījis tumsonīgo uzskatu kaitīgumu, viņš enerģiski cīnās pret māņticību. Leitāns dod padomus zemkopībā, lopkopībā, dārzkopībā, biškopībā, mājsaimniecībā. Apkopojumā praktiskie padomi iznāca grāmatā *«Darbu rullis pa mēnešiem»* (1842., 2. izd. 1852.). Par jaunajiem laikiem saimnieciskajā dzīvē liecina raksti, kuros viņš mudina taupīt ne vien naudu, bet arī laiku. Atkal un atkal Leitāns vēršas pret žūpību, smēķēšanu. Viņš draudzējas ar

dumpīgo K. Kaktiņu, rediģē ne vien viņa spredikļu grāmatu, bet arī pretmuižnieciskos un antiklerikālos autobiogrāfiskos apcerējumus, kurus cenzūra neatļāva iespiest.

Ar daudzajiem rakstiem un grāmatām Leitāns ieguva popularitāti. Kad L. Hartungs 1856. gadā sāka izdot latviešu valodā jaunu laikrakstu «Mājas Viesis», par tā redaktoru kļuva Leitāns un vadīja to līdz mūža beigām, 18. gadu. Laikraksta iznākšanas gaitā īpaši nozīmīgi bija 50. gadi, kad tajā iespiesti jaunlatviešu raksti par aktuāliem sabiedriskiem un kultūras jautājumiem. Vecākās paaudzes latviešu tautības literāti sadarbojās ar jaunajiem, kas pauda radikālas idejas. E. Dinsbergs laikrakstā publicēja raksturīgas dzejas rindas:

Mēs latvieši! un pie ši vārda
Mēs mūžam draugi paliksim!
Kas tautas godu kājām spārda,
To vārguli nožēlosim.
(«Latviešu biedrība», 1856)[1]

Jaunlatviešu raksti nepatika vācu mācītājiem, turklāt Leitāns bija parakstījis Latviešu valodas un literatūras biedrības statūtu projektu. Latviešu literārās biedrības sapulcē (1861) aizmuguriski apsprieda *«Leitāna lietu»* un pēc tam piedraudēja ar izslēgšanu (uzņemts biedrībā 1842. g.). Leitāns piekāpās un publicēja «Mājas Viesī» paziņojumu: *«... lai uz priekšu mums tādus strides rakstus neviens nepiesūta, jo tādi pagalam netiks uzņemti.»* (1861, 11)

Leitāns izteicies: *«Labāk gribu mirt nekā ar savu tuvāku nemierā dzīvot.»* Par *«tuvākajiem»* Leitāns uzskatīja arī vācu mācītājus, ar kuriem sadarbojās kopš jaunības dienām. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka viņa sirds piederēja latviešu tautai; aicinādams uz mieru, saderību, Leitāns noraidīja pielīšanu, verdzisku zemošanos. «Latviešu Avīzes» nikni cīnījās pret «Pēterburgas Avīzēm» jau ar to pirmajiem numuriem. Lai gan jaunlatviešu un Leitāna ceļi šķīrās, Leitāna vadītais «Mājas Viesis» no uzbrukumiem jaunlatviešiem atturējās. 60. gados Leitāna sabiedriskā darbība zaudēja nozīmi.

Dzeja. Leitāns rakstījis dzejoļus visā dzīves laikā, galvenokārt 30. gados un 40. gadu pirmajā pusē, kad tie publicēti «Tai Latviešu Draugā» un «Latviešu Avīzēs». Krājumā tie nav izdoti, uz atsevišķām lapām iespiesti daudzi viņa apsveikuma dzejoļi.

Leitāns raksta raitā valodā, no mākslinieciskās izveides viedokļa viņa dzejoļi ir apmēram tādā pašā līmenī kā citiem 30. un 40. gadu dzejniekiem. Salīdzinot ar A. Līventālu, viņa dzejā mazāk pacilātības, emocionalitātes, izteiksme — sausāka, vairāk tīri praktiskas didaktikas elementu. Poētiskais tēls cīrulis atgādina zemniekam, ka

[1] Dzejolī «Latviešu biedrība», publicējot to sešus gadus vēlāk, Dinsbergs aicina nevis nožēlot tautas nievātājus, bet cīnīties pret tiem:

Kas tautas godu kājām spārda,
To pašu kājām spārdisim!
(«Kabatas grāmatiņa ar daudz lustīgām ziņģēm», 2. d., 1862)

agrā sēja dod labāku ražu, ka pavasarī jāaprauga dārzi un puķes, vispār čakli jāstrādā, mācoties no bites (*«Cīrulis»*).

Sīkstulis sarūgtināts šķiras no šīs pasaules, jo uguns nelaimē zaudējis visu mūžu krāto mantu (*«Mantas krājējs»*). Ar humoru stāstīts par Jāni, kas sapnī uzceļ trīsstāvu pili, karietē brauc precībās pie Maijas, rīko greznas dzīres, bet uzmodies izrādās vienkāršs kalps (*«Jauks sapnis»*). Zemnieks gauži raud, pavadot dēlu zaldātos, bet priecājas, ka izdevies atmest *«posta brandvīnu»* (*«Pieticīga zemnieka dziesmiņa, Jaunu gadu sagaidot»*). Gan publicistikā, gan dzejā Leitāns mudina neatstāt savu dzimteni, savu pagastu, neaizmirst savu tautu, nekļūt par kārklu vācieti, mācīties, apmeklēt skolu.

Tā laika dzīve Leitāna dzejā atspoguļojas dažādos aspektos. Atceroties dzimtbūšanas laikus, kad stiprākais nomāca vājāko, nākotne šķiet cerīgāka:

Mums aust jauns rīts un cerība
Uz jaunu dzīvošanu.
(«Zemnieki apdzied vecu tikumu»)

Skarot vāciešu un latviešu attiecības, Leitāns droši pauž atziņu, ka latviešiem nav jāpaliek tikai zemnieku kārtā, latvieši nav zemāk vērtējami par vāciešiem. Skolnieks, kas mācījies latviskā skolā, vairs nekaunas par savu tautību:

Par tādu kaun' nebēdāju!
Es latviets esmu, — palieku
Pie savas tautas; — prātīgi
Nelūkos manu cepuri.
Ne vācietis vien var godā tikt,
Nei latviets zemnieks vien palikt;
Ir katrā tautā cienīgi,
Un katrā arī zemnieki. — —
(«Savas tautas smādētājs un skolas bērns», 1839)

Kopumā skatot, Leitāns papildina pozitīvi vērtējamo dzeju 19. gadsimta 30. un 40. gados.

Stāsti. Leitāns tulkojis vai lokalizējis vācu rakstnieku V. O. Horna, V. Meinholda, visvairāk K. Šmita stāstus, dažu stāstu autori nav noskaidroti. Dažādi ir Leitāna tulkoto stāstu pirmavoti. No vācu folkloriskajām tautas grāmatām pārņemts vēstījums par *«Grāfa lielmāti Genovevu»* (1845). Bizantiešu leģenda ir pamatā stāstam *«Kara lielskungs Eistākius»* (1846). Abus šos stāstus Leitāns tulkojis no K. Šmita apstrādājuma. Vācu lielajā literatūrā iederas V. Meinholda stāsts *«Šveidlera Marija»* (1849).

Leģendārajos un folkloriskajos stāstos tēli atklājas neparastos fantastiskos notikumos. Cirkus arēnā četri lauvas kā jēri pieglaužas Eistākijam, pat nokaitētā ceplī viņa miesas nesadeg. Sevišķi populārs 19. gadsimtā ir stāsts par Genovevu. Aizkustināja vienkāršiem līdzekļiem, bet aizrautīgi tēlotie Genovevas pārdzīvojumi, kad viņu nevainīgu iesloga cietumā, kad pasludina mīļotā vīra piespriesto nāvessodu, kad vienu ar mazo dēlu pamet mežā. Visās grūtībās, pārbaudījumos Genoveva saglabā skaidru sirdi, dziļu godīgumu.

Augstsirdīgi viņa piedod pat ļaundarim Golo. Tāpat kā pasakās lasītāju valdzina Genovevas rakstura cildenums. Šo sižetu izmantojis arī R. Blaumanis nepabeigtajā drāmā «Genoveva»[1].

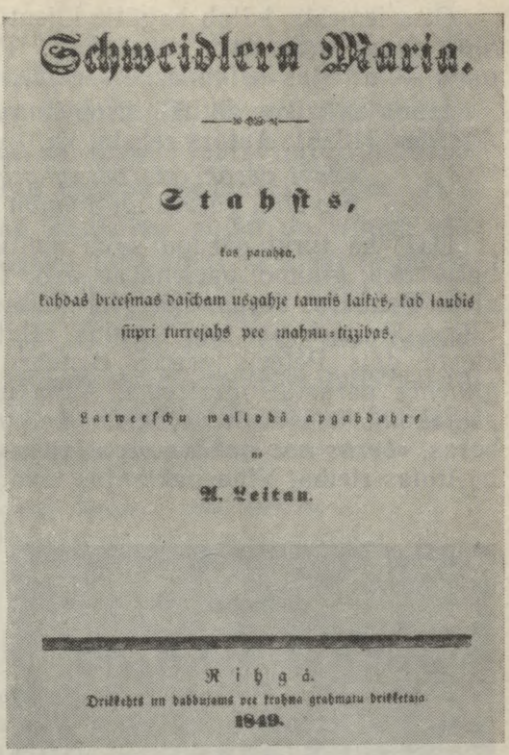
Schweidlera Maria.

Stahsts,

kas parahda,

kahdas breesmas dascham usgahje tannis laikos, kad laudis siipri turrejahs pee mahnu-tizzibas.

Latweeschu wallodā apgahdahts

no

A. Leitan.

Rihgā.

Drikkehts un dabbujams pee krohna grahmatu drikketaja

1849.

A. Leitāna stāsta «Šveidlera Marija» (1849. g.) titullapa.

Lielāko daļu no Leitāna daiļprozas darbiem varētu dēvēt par sadzīves stāstiem. Tajos ir neparasti notikumi, bet arī daudz dzīves īstenības. Vācijā 17. gadsimta ticības karu laikā zeme tiek izpostīta (*«Šveidlera Marija»*, 1849). Karavīri, klīzdami no ciema uz ciemu, aplaupa mierīgos iedzīvotājus, nodedzina ēkas. Milzīga ir ļaužu muļķība, aprobežotība, māņticība. Mācītāja meita Marija dalās ar ciema ļaudīm pēdējā maizes kumosā; viņu cildina, bet, kad Marija pasludināta par raganu, tie paši ļaudis viņu apmētā ar dubļiem. Cilvēkos sadzīvo sentimentāla jūsma ar nejūtīgumu, nežēlību, brutalitāti. Stāstā spilgti atklāta viduslaiku tumsonība.

Literatūrā bieži izmantots sižets par pazaudētas naudas vai mantas atradēju. Leitāns šo no vācu literatūras (V. O. Horna) pārņemto sižetu saista ar vāciešu un latviešu attieksmēm pilsētās, kā arī saimnieciskās dzīves attīstību 19. gadsimta vidū (*«Goda vīri»*, 1852). Galdnieks Legzdiņš, teicams sava amata meistars, sākumā nopelna itin labi, bet pienāk brīdis, kad *«gandrīz ēvele bija jāliek plauktā»*, jo Legzdiņš ar zeļļiem runā tikai latviešu valodā, iet latviešu baznīcā, apprec nebagātu latviešu meitu, nav pierunājams pieņemt vācisku uzvārdu. Leitāns raksta asus vārdus par pilsētas turīgajiem vāciešiem un tiem latviešiem, kas viņiem piemērojas:

> *«Katris puskoka lēcējs, kas tik 5 vārdus vāciski prata runāt, no Legzdiņa jau kaunējās, ko nu vēl runāt par tiem, kas saka, ka latviešu baznīcā tik siļķu smaku vien dabūjot ost.»*

---

[1] *Limane L.* Robinsoniāde un stāsts par Genovevu latviešu grāmatniecībā. — Grām.: Grāmatas un grāmatnieki. R.: Zinātne, 1985, 138.—145. lpp.

Otrs iemesls, kālab bagātie klienti no Legzdiņa atraujas, — *«gatavu lietu magazīnes ieteicējās»*. Tātad reālistisks apstākļu tēlojums — attīstās saimnieciskā dzīve, saasinās nacionālās pretrunas.

Jaunajos laikos aktuāla problēma risināta stāstā *«Uzticama brūte Anniņa»* (1856). Autors raksta, ka

> *«daži vecāki pie bērnu precēšanās uz to cītās, ka te viss pēc viņu galvas un domām vien notiktu»*.

Daži kā turki pārdod savu meitu par naudu, dažiem patīk, ja bučo roku, glaimo, pacienā ar sīvo. Tāds veco laiku cilvēks ir saimnieks Bendars. Viņam šķiet, ka meitas Annas iecerētajam līgavainim Siliņu Jānim ir par maz mantas, tālab viņš vienojas ar tiesnesi Veģi, ka tā dēls Pēteris precēs Bendaru Annu. Tas ir patriarhālajās ģimenēs parastais darījums. Anna pauž jaunlaiku uzskatus: bērnu pienākums ir klausīt vecākiem, bet paklausībai ir savs mērs un robežas, *«bērns nav nekāds vecu laiku upura lops»*. Pavisam neparasta ir Annas rīcība. Viņa pakļaujas tēva gribai līdz altārim, bet uz mācītāja parasto jautājumu laulību ceremonijā atbild — nē. Tā ir drosmīga rīcība, ko atbalsta autors.

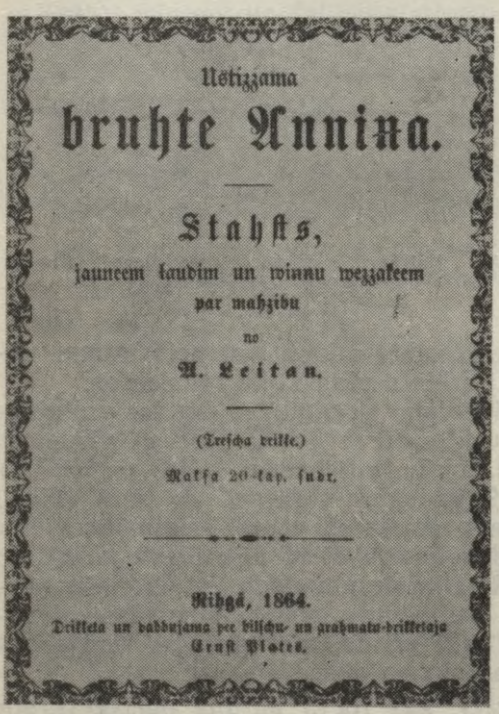
Uſtizzama

bruhte Anniņa.

Stahſts,

jaunceem laudim un wiņu wezzakeem par mahzibu

no

A. Leitan.

(Treſcha drikſte.)

Makſa 20 kap. ſudr.

Rihgā, 1864.

Drikſtets un dabbujama pee biſchu- un grahmatu-drikſtetaja Ernſt Plates.

A. Leitāna stāsta «Uzticamā brūte Anniņa» (1864. g.) titullapa.

Leitāna leģendārajos un folkloriskajos stāstos parasti autors tiešajā raksturojumā pavēstī personas galvenās īpašības, kas tad tālāk apstiprinās dramatiskajos notikumos, dialogos un monologos. Par dziļajām jūtām, pārdzīvojumiem liecina straumēm plūstošās asaras gan bēdās, gan priekos. Tēlu sistēmā skaidri izteiktas divas grupas — pozitīvie un negatīvie.

Sadzīves stāstos sižeti tuvojas dzīves īstenībai, īpaši apstākļu tēlojumā. Personu raksturojumā vērojami mēģinājumi atveidot īstenībai atbilstošu psiholoģiju. Stāstos cildināti cilvēki, kas nebaidās no darba, kam attīstīts prāts, atjautība, patstāvīgas rīcības spējas, kas prot pārvarēt grūtības, kas akli neseko vecajām, savu laiku pārdzīvojušām tradīcijām, bet darbojas saskaņā ar apstākļiem, saskaņā ar saviem atzinumiem. Mākslinieciskais līmenis augstāks tajos stāstos, kam vērtīgāks paraugs, piemē-

Beidsohr grahfs atkal atjehdsahs un atmohdahs itt kà no kahda gruhta sapņa. „Ja pateesi, tu essi ta patte!" tà winsch nu isſauze un nokritte winnai pee kahjahm itt kà no sibbena saſperts. Winsch ilgi noſkattijahs us winnas isdehdejuſchahm meesahm un ne warreja ne weenu wahrdu isrunnaht. Par leelu laiku tad winnam sahze affaras aumalam pluhst un winsch tad isſauzahs: „Un tu, tu essi manna gaſpasha! Tu essi ta mihļa Genowewa, kas zittu reis' tik jauki seedeja, bet nu tahdâs gruhtâs behdâs nowahrguse! Un es, es biju tas, kas tewi tannîs behdâs eegruhde! Ak, es pa wissam wairs ne esmu wehrts, ka ta semme manni wehl neſs! Es ne drihkstu us tewi ne paſkattitees. Ak mihļa, woi wehl warri man peedoht?"

Fragments no A. Leitāna stāsta «Grāfa lielmāte Genoveva».

ram, *«Šveidlera Marijā»*. Kopumā skatot, sižeti risināti interesanti, tēli spilgti, savam laikam pietiekami laba valoda.

Leitāna stāstiem vismaz daļēji piemīt tās iezīmes, kādas F. Engelss prasa no tautas grāmatas, tie rosina lasītājā drosmi, vīrišķību, it īpašu tikumisku skaidrību, godīgumu.[1]

Leitāna stāstos izpaužas respekts pret vācu mācītāju iedibinātajām tradīcijām literatūrā (didaktika, reliģiskā morāle, intrigējoši sižeti), bet ienāk arī jaunas vēsmas. Tās rosinājusi jaunās sabiedrības tapšana. Ka Leitāns mūža pirmajā pusē dzīvoja līdzi savam laikam, nojauta tautas vajadzības garīgajā attīstībā, liecina viņa stāstu plašā izplatība.

Kā ražīgs publicists un pirmais latviešu tautības redaktors Leitāns sekmējis vispārīgā kultūras attīstības līmeņa celšanos tautā, ar saviem stāstiem modinājis interesi par daiļliteratūru, iepazīstinājis lasītājus ar prozas darba māksliniecisķās izveides līdzekļiem un paņēmieniem.

ERNESTS DINSBERGS
(1816—1902)

No tiem latviešu autoriem, kuru literārā darbība aizsākās 19. gadsimta 30. gados, Dinsbergs ir visražīgākais. Viņš publicējis vairāk nekā simt grāmatu, daudzi dzejoļi, stāsti palikuši tikai periodiskajos izdevumos vai rokrakstos. Gandrīz vai visos 19. gadsimta latviešu laikrakstos atrodam Dinsberga rakstus par visdažādākajiem tematiem.

---

[1] *Энгельс Ф.* Немецкие народные книги. — В кн.: Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. М.: Госполитиздат, 1956, с. 344—352.

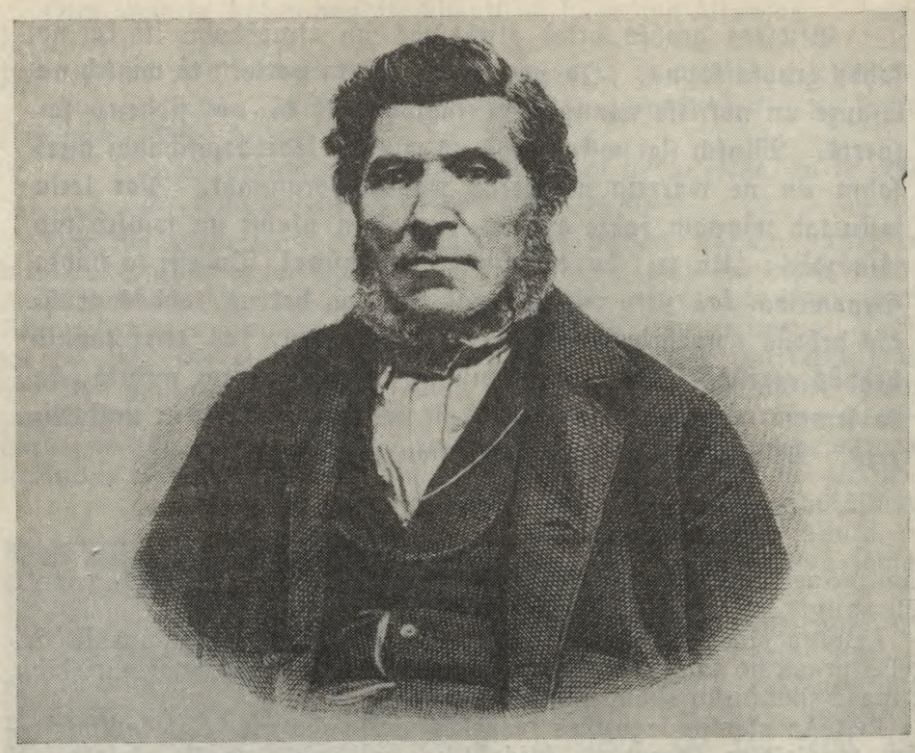

E. Dinsbergs.

Dzīve un uzskatu veidošanās. Dinsberga bērnība aizritēja Dundagas Dingeskalna mājās (tagadējā Talsu rajonā), kurās Dundagas barons ierādījis Ernesta tēvam mitekli par mežsarga pienākumu pildīšanu. Ernests lasīt iemācās sešu gadu vecumā un iemīl grāmatas. Par zēna apdāvinātību, lielisko atmiņu liecina rindas autobiogrāfijā:

> *«Grāmatu tolaik bija mazums un tēvam nebija vairāk kā viena veca dziesmu grāmata. To viņš* (autobiogrāfija rakstīta trešajā personā) *izlasīja cauri no viena gala līdz otram un visas dziesmas iemācījās puslīdz no galvas . . .*
>
> *1823. gadā, kad Ernestiņš bija 7 gadus vecs, nodrukāja šo grāmatu* (G. Manceļa spredikļu grāmatu) *un Ernestiņš to lasīja no rīta līdz vakaram, tā kā pēc gadiem viņam tie spredikļi visi bija puslīdz galvā.»*
>
> (Autobiogrāfija, 1904, 19. lpp.).

Viņš cītīgi lasīja no kaimiņiem atnestās G. F. Stendera «Pasakas un stāstus», «Augstas gudrības grāmatu», K. Hūgenbergera «Derīgu laika kavēkli», arī «Latviešu Avīzes», kalendārus, dažkārt grāmatas pārrakstīja, lai iegūtu savā īpašumā.

Apmēram divus mēnešus Ernests mācījās kopā ar citiem bērniem netālajā Dreimaņu muižas skolā, ilgākai mācībai tēvam nebija naudas. Kad Dinsbergs jau strādāja par skolotāju, vasaras brīvlaikā (1840) viņš papildināja zināšanas Dzērves muižā pie A. Bergmaņa. Tā bija visa viņa skolas izglītība.

Kalpodams Dundagas mācītājam par sulaini un kučieri (1833—1837), Dinsbergs ielauzījās vācu valodā; viņa rakstus sāka iespiest «Latviešu Avīzēs». Lai gan Dinsbergs izglītojās pēc vācu mācītāju sarakstītajām grāmatām, par viņa patstāvīgajiem spriedumiem jau agrā jaunībā liecina šajā laikā tapušais antifeodālais raksts, kurā kritizēti mācītāji, norādot uz viņu sadarbību ar muižniekiem. Rokraksts izplatījies Dundagas zemnieku vidū.

Ar 1838. gadu sākās Dinsberga skolotāja gaitas pirmajā Dundagas tautskolā — nolaistajās Kubeles mājās un turpinājās līdz 1878. gadam. Pārtraukums radās 60. gados, kad Dinsbergu izraidīja no Dundagas (1864) it kā par zemnieku kūdīšanu uz pretestību muižai. Istie iemesli laikam bija Dinsberga sociāli asie dzejoļi un sadarbība ar jaunlatviešiem — raksti «Pēterburgas Avīzēs», vēstuļu apmaiņa. Šie fakti liecina, ka Dinsbergs sekoja dzīves attīstībai, jaunās paaudzes paustajām idejām. Represijas Dinsbergs ilgi atcerējās. Šķiet, ka 1878. gadā publicētajā alegoriskajā poēmā *«Sarkanais putniņš un Zilais putniņš»* šādām Ziemcieša monologa vārsmām ir autobiogrāfisks raksturs:

Vēl reiz tāds posts manim gadījās:
Es saulgozī gluži pēc taisnības
Bij' uzslavēj's saules siltumu
Un uzrādīj's ziemas piktumu.
Un tad jums bij' redzēt: ar rokām un kājām
Šī virsū kā zvērs; pūš virsū man vājam
Tā sniegu un salu, ka domāju gan:
Nu dzīvību visu jau izpūtis man!

Kad Dundagas pagasta vadītāji aicināja, Dinsbergs atgriezās iemīļotajā Kubeles skolā (1867). Pavājinoties dzirdei, nācās 1878. gadā no skolotāja darba aiziet. Literatūras laukā Dinsbergs darbojās līdz mūža beigām. Par savas dzīves galveno uzdevumu viņš uzskatīja zinību sniegšanu tautai, tās iepazīstināšanu ar kultūras sasniegumiem.

Publicistika un zinātņu popularizēšana. Dinsbergs rakstīja par audzināšanas un mācīšanas jautājumiem. Jau agrā bērnībā cilvēks jāvingrina darbā, jo tas ir visu vērtību pamats. Dinsbergs bija pirmais latviešu publicists, kas prasīja īpašas skolas meitenēm, uzrādot divus iemeslus — sievietes ir galvenās bērnu audzinātājas, tāpēc viņām nepieciešamas zināšanas, tās vajadzīgas arī kārtīgas mājsaimniecības vadīšanai.

Ar avīžu rakstiem Dinsbergs centās paplašināt latviešu lasītāju redzes apvārsni, stāstīja par citu zemju iedzīvotājiem, viņu nodarbošanos, dzīves veidu, ticību, vēsturiskajiem notikumiem. Sešdesmito gadu beigās Dinsbergs priecājās par ķerdzības pretinieku uzvaru

Gohda-rihme

Latweeschu tautas kohpejeem.

(Skattees Nr. 15. Beigums.)

Ohtra puſſe.

Tà Latweeſchi, lai pateizibu dohdam
Teem, kas muhs irr tik tahlu kohpuſchi!
Lai kohpâ, brahki, nodſeedam teem gohdam:
Lai ſeed — lai ſpihd teem krohnis muhſchigi!
Un lai par to, ko darrij'ſchi mums labbu
Wehl debbeſis atmakſu pillam dabbu!
Bet brahli, ſakkeet, woi muhſchigi mehs
Tik neprafchi behrninu buhſim,
Ka ſweſcheem ween apkohpt muhs waijadſehs?
Woi kahdreiſ tik gudri nekluhſim,
Ka warreſim kalpoht zits zittam labpraht
Ar dahwanahm, ko tam Deews lizzis eekraht?

E. Dinsberga dzejoļa «Goda rīme» fragments.

Ziemeļamerikā. Atstāstījis citzemju ceļotāju pieredzējumus Brazīlijā, kur vēl vergi cīnās par brīvību, Dinsbergs, nenosaucot konkrētu zemi, piebilst, ka dažkārt brīvo mājkalpotāju un fabrikas strādnieku dzīve nav vieglāka.

Grāmatā *«Atlasa izstāstīšana»* (1864) ģeogrāfijas viela izkārtota pēc atlanta kartēm. Konspektīvajā izklāstā Dinsbergs prot ietvert nenormētās māju nomas kārtības kritiku, pārspriedumus par skolu trūkumiem. *«Etnogrāfijā»* (1876) aplūkotas Eiropas lielākās tautas, to dzīve, ieražas. Ievadā Dinsbergs norāda, ka tautai, kas mostas, jāpazīst pasaule. Tāda tauta ir arī latvieši, kas 600 gadu bijuši vergu jūgā. Jau jaunības dienās Dinsbergs interesējās par seno Grieķiju, viņš ir pirmais, kas tulkoja slavenās grieķu teikas — *«Vecie grieķi»* (I daļa 1887, II daļa 1888). Apcerot Grieķijas vēsturi, Dinsbergs īpaši pasvītro grieķu brīvības mīlestību — *«tas svētākais vārds tiem bija brīvība»*. Šķiet, Dinsbergs domā par latviešiem, rakstīdams, ka spaidītāji un verdzinātāji tautām sniedz tikai druskas no pasaules kultūras vērtībām. Dinsbergs raksta miermīlīgā garā, bieži atsaucas uz reliģiskajām mācībām, bet drošās publicistiskās piebildes rosināja latviešu lasītājus padomāt par savu dzīvi. Liels un saturīgs darbs ir viņa plašā *«Vispārīgā vēsture jeb pasaules notikumi»* (1892—1902) četros sējumos. Dinsbergs bija arī pirmais latviešu tautības autors, kas sarakstījis dzejas mācību — *«Metrika ar tām vajadzīgām dzejas mākslas ziņām»* (1890).

Dzeja. Saistītā valodā rakstīto Dinsberga darbu plašajā klāstā saskatāmas vairākas līnijas — dzejojumi ar publicistisku un infor-

matīvu raksturu, intīmo jūtu dzeja, pasaules literatūras sižeti un ievērojamo dzejdarbu tulkojumi. Izglītības propaganda tautai, atkārtoti aicinājumi tiekties pēc gara gaismas — visraksturīgākā līnija Dinsberga daudzveidīgajā darbībā. Šai aspektā viņš ir cīnītājs visu mūžu. Jau 1847. gadā «Latviešu Avīzēs» publicēts plašs dzejojums *«Par skolu»*. Dzīvā, emocionālā, vietumis satīriskā tēlojumā atklājas zemnieku nezināšana, ierobežotie uzskati. Daži domā, ka vācu valodu var bērnam iemācīt vienā ziemā. Citiem zemniekiem skolas mācības šķiet tīrie nieki, piemēram, stāsti par zemes griešanos:

Ja zeme apkārt grozītos,
Tad kādu reizi pagrieztos
Mēs apakšā un atkristum
Nost no tās. Kur tad paliktum?
Bet kurš šos niekus klausīsies?

Iespējams, ka Kaudzīšu «Mērnieku laikos» zemnieku prātojumus par šo jautājumu ierosinājis Dinsberga tēlojums.

«Par skolu» ir pirmais plašākais reālistiskais latviešu autora dzejojums, ar virsrakstu *«Jauka rime par skolu»* tas iznāca arī atsevišķā brošūrā (1863). Kaudzītes Matīss atceras, ka viņa bērnībā dzejojumu plaši lasīja un tas *«bez šaubības deva stipru iekustinājumu sajēgt skolu vajadzību un pēc tām visā spēkā censties»*.[1]

Dinsbergs nojauta jaunu laiku tuvošanos. Jau 40. gados viņa dzejā ieskanējās motīvi, kas sevišķi aktuāli kļuva jaunlatviešu un tautisko romantiķu dzejā. Vēsturiski nozīmīgs dzejolis ir *«Goda rime latviešu tautas kopējiem»*, kurā izteikts aicinājums — savas kultūras veidošanas darbu pārņemt pašiem latviešiem, nosodīti tie, kas aiziet no savas tautas:

Pa vāciski cierāt — domāt un iet,
Tas dažam tā augstāka gudrība šķiet.
(1848)

Jaunlatviešu dedzība, cīņas spars rosināja arī Dinsbergu. Sabiedriski aktuālus dzejoļus viņš publicēja «Mājas Viesī» («Latviešu biedrība», 1856), «Pēterburgas Avīzēs» («Prieka cerība», 1862). Pēdējām viņš piesūtīja tik asu dzejoli (1863), ka redakcija iespieda tikai vienu pantu, kurā raksturota Kurzemes zemnieku nedrošā dzīve — kungs pēc savas iegribas var padzīt zemnieku no mājām. Šai laikā radies arī dzejolis *«Kurzemes Laika grāmata pēc 101 gada»* — skarbi panti par dzimtbūšanas laikiem:

Redzēji, kā bārgos dzimtulaikos
Smaka nospaidīti latvieši
Nežēlīgos varmācības tvaikos,
Vārdzināti lopiem līdzīgi,
Suņiem, zirgiem žēlastība bija,
Gādāja, ka labi klājās tiem,

[1] *Kaudzīte M.* Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. I. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924, 136. lpp.

Latviešiem gan maz! — tos daudzreiz mija
Ār' pret zirgiem, suņiem, zābakiem!!!

Dumpīgais dzejolis varēja būt viens no iemesliem Dinsberga dzīvokļa kontrolei un autora izraidīšanai no Dundagas.

19. gadsimtā četras reizes (1865—1875) tika izdots populārais Dinsberga dzejojums *«Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi»*. To vispirms sacerējis no Valmieras Rīgā ienākušais literāts M. Reinbergs. Ieviešot jaunus motīvus, iedalot sešās nodaļās, ziņģi pārstrādājis Dinsbergs.[1]

Ziņģe ir Rīgas apraksts saistītā valodā, dažviet sasniedzot itin dzīvu tēlojumu:

Kādi rati, kādi zirgi,
Kādas preces, kādi tirgi,
Kādas ēkas augstas, lielas,
Kādi logi, kādas ielas,
Kādi kungi, kādas dāmes,
Kādas rotas, kādas krāmes!

Ne tik gludi rit viss dzejojums, vietumis četrpēdu trohajs samocīts ar apostrofētiem vārdiem, pārstatītiem akcentiem. Valoda šķiet tāda, kādā runāja Rīgas latvieši 19. gadsimtā, piebārstot dzīvo tautas runu ar ģermānismiem, žargonismiem.

Dzejnieks stāsta par pilsētu, kurā strauji attīstās saimnieciskā dzīve. Pat svētdienās, kad mācītājs baznīcā saka spredikļi, ir ļaudis, kas

Zāģē, skalda, kaļ un vīlē,
Brauc un ved, un nes, un pakā,
Lai tik rubuļi nāk makā.

Rīgā ienāk jaunā tehnika, izgudrojumi. «Bānhofā» (stacijā) pa glumām sliedēm iebrauc un izbrauc vagoni kā kambarīši. No kāda fabrīķa pa renēm plūst gāze, kas vakaros koši apgaismo ielas. Telegrāfs, ko daži ar stīvu mēli sauc par teļagrāvu, pāris minūtēs raida ziņas simtiem jūdžu tālumā. Daugavas krastā vērojama dzīva rosība — malka, lini, siļķes, baļķi, dzelzs un kaļķi slīd kuģos un no tiem ārā.

Dinsbergs apraksta Rīgas rajonus, ievērojamākos namus, rīdzinieku izpriecu vietas. Kopumā lasītājam rodas labs priekšstats par dzīvi Rīgā 19. gadsimta otrajā pusē.

Pirmais Dinsberga dzejoļu krājums *«Ziņģes un rīmes»* iznāca 1856. gadā. Turpmākajos gados dzejnieks publicēja četras grāmatas ar virsrakstu *«Rīmes»*, to apakšvirsraksti — *«Mīlestības gaudas»* (1862), *«Mīlestības ziņģes»* (1870), *«Mīlestības stāsti»* (1872), *«Stāsti un lidzības»* (1873). Dzejnieka ideāls ir godprātīgs, patiess, taisnīgs, uzticīgs, pastāvīgs, darbīgs cilvēks. «Mīlestības ziņģēs» un «Mīlestības gaudās» dominējošais temats ir jauniešu attiecības. Vairumā dzejoļu mīlestības jūtas atklātas sekli, trafareti, dzejniekam

[1] Kā literatūras piemineklis «Rīga» par jaunu izdota 1975. gadā.

nav izdevies atrast savu izteiksmi. Dzejolī «Sūras, sēras ardievas, kad no mīļās jāšķiras» jūtu dziļums pausts ar šādām metaforām: mīlestības liesma, mans balodis, mana saldā dziesma, mans prieka avots. Mūsdienu uztverē šāds jūtu apliecinājums šķiet salkans, nepārliecinošs, bet «Mīlestības gaudu» krājums «Rīmju» virknē bija visvairāk lasītais, 19. gadsimtā izdots četras reizes. «Stāstos un līdzībās» ir galvenokārt tulkojumi un pēc paraugiem darināti dzejoļi.

Dinsbergs seko tām problēmām, kas nodarbināja latviešu dzejniekus (F. Mālbergu, A. Pumpuru, J. Lautenbahu-Jūsmiņu, Ausekli), arī viņš 70. gadu sākumā raksta eposu *«Maijas Roze»*, kas publicēts 1890. gadā. Poēmas pamatā ir teika par Turaidas Rozi — Maijas un Viktora mīlestību, Maijas nāvi.

Sekojot eposu tradīcijai, Dinsbergs cenšas saistīt Maijas traģisko likteni ar lieliem vēsturiskiem notikumiem un mitoloģiju. Āsiem vārdiem raksturoti vācu bruņinieki un ticības sludinātāji. Tie ir *«lepnie valdnieki»*, *«varmākas»*, kas dzīvo *«no latvju sviedriem»*. Cilvēku dzīvē iejaucas augstākas varas. Galveno varoņu saistījums ar tautas likteni jūtams tikai pirmajā un otrā dziedājumā. Tālāk dominē Maijas un Viktora mīlestības un ciešanu tēlojums.

Dinsbergs rakstīja poēmas un plašus dzejojumus par Bībeles sižetiem, piemēram, *«Tobijs jeb ticīgajo dzive pasaulē»* (1860), *«Trīs dziedājumi»* (*«Pirmā Mozus grāmata»*, *«Lukas evaņģēliums»*, *«Vecā un Jaunā derība»*, 1883), par ievērojamiem vēsturiskiem notikumiem, piemēram, *«Grieķu-persu karš»* (1871). Šinī dzejojumā iespaidīgi notēlota iedomīgā Persijas valdnieka milzīgā armija un grieķu drosmīgā cīņa. Stāstot par šiem notikumiem, Dinsbergam rodas iespēja cildināt tautas vienprātību, brīvības mīlestību:

Cik spēcīga tā valsts, kur ļaudis brīvi:
Un ka no tādiem lempiem nav nekas,
Ko vēl kā vergus dzen un valda sīvi.

No Dinsberga ievērojamākajiem liroepikas tulkojumiem minama J. V. Gētes satīriskā poēma *«Lapsa Kūmiņš»*. Pirmais dziedājums iespiests Kurzemes kalendārā «Veca un jauna laika grāmata» (1852), bet viss darbs pilnā apjomā publicēts tikai 1879. gadā. Poēmu ar līdzīgu sižetu cita vācu autora izstrādājumā tulkojis K. Hūgenbergers. Kā vienā, tā otrā poēmā atklājas, ka karaļa Lauvas vistuvāko galminieku starpā izplatītas intrigas, apmelojumi, viltus, krāpšana, nodevība, savstarpēja iznīcināšanās. Visvairāk neģēlību pastrādā Kūmiņš. Tieši tālab, ka Kūmiņš ir gudrs, prot visveiklāk melot, krāpt, blēdīties, karalis to ieceļ par kancleru.

Vairs netaps klausīts joprojām, ja nāktu
Kāds, kas Jūs sūdzēt un apmelot sāktu.
Turklāt vēl par kancleri ceļu Jūs,
Kam karaļa vietā nu runa būs.
Mans vārds un zēģelis nakti un dien'
Būs Jūsu rokā un varā arvien.

Kas no Jums rakstīts un atvēlēts kļūs,
Tas rakstīts un pavēlēts mūžigi būs.

Tagad Kūmiņam pieglaimojas tie, kas agrāk viņu apsūdzēja. Daudz ko no šās kritikas varēja attiecināt uz muižniekiem un macītājiem Latvijā, tāpēc poēmu izdeva tikai ar vilcināšanos. Dinsbergs pirmais atdzejoja arī Homēra *«Odiseju»* (1893, 1894) un Dž. Miltona *«Pazaudēto paradīzi»* (1893, 1899), taču mākslinieciski vāji.

Proza. Dinsberga tulkotie vai pēc paraugiem darinātie stāsti atrodami periodiskajos izdevumos, iespiesti grāmatās. Daļai no tiem ir spilgti izteikts reliģisks raksturs. 50. un 60. gados Dinsbergu nodarbina atbrīvošanās cīņas jautājums, viņš tulko vairākus šādas tematikas darbus.

Amerikāņu rakstnieces H. Bīčeres-Stovas romāns «Krusttēva Toma būda» tūlīt pēc izdošanas angļu un vācu valodā nonāca Dinsberga rokās. Vispirms (1855) viņš pārtulkoja dažas centrālās nodaļas ar virsrakstu «Toms un Evangelīne» un izplatīja rokraksta veidā.[1] 1863. gadā visa darba saīsināts tulkojums izdots ar virsrakstu *«Unkel Toma būda»*. Dinsbergs paskaidro ievadā: *«... tikai tos mums jo vērtīgākus gabalus īsāki saņēmu un latviski pārcēlu.»* Tulkotāja paša uzskatus atklāj jau papildinājumi tekstā. Vergu īpašnieks Legrijs par uzraugiem apmācījis divus vergus, un tie ir vēl nežēlīgāki nekā brīvie. Šai sakarā Dinsbergs raksta, ka arī no latviešiem ieceltie uzraugi muižās tā *«cērt, ka uz pirmo cirtienu koks pušu»*. Visi nemācītie nospiestie ir nelaimīgi cilvēki. Viņi nekā nezina *«no goda un cilvēcības»*.

1855. gada tulkojumam Dinsbergs pievienojis skarbu ievadu, dzimtbūšanu Kurzemē viņš pielīdzina nēģeru verdzībai Amerikā. Dažs kungs arī pēc dzimtbūšanas atcelšanas, ja vien drīkstētu, tāpat apspiestu savus zemniekus. Dinsbergs izsaucas:

«Kuram cilvēkam ir tā vara otru par savu dzimti vai vērgu turēt?»

Iespiestās grāmatas pielikumā *«Vēl kāds vārds par verdzību»* Dinsbergs pirmoreiz latviešu valodā raksta par varonīgo brīvības cīnītāju Spartaku Senajā Romā, nosoda *«zvēra kungus»*, kas lika vergiem cīnīties cirkū. Gan stāstā, gan ievadvārdos un pielikumā spēcīgi izteikts tulkotāja humānisms, brīvības cildinājums. Vergturi kritizēti arī Dinsberga tulkotajā stāstā *«Estere Ādams jeb verdzība Āfrikā»* (1863).

Literatūra bērniem un jaunatnei. Dinsbergs ir viens no pirmajiem latviešu rakstniekiem, kas tulkoja un sacerēja daiļdarbus bērniem. *«Piecdesmit pasaciņas ar bildēm»* (1862) tulkotas no vācu valodas (autori V. Heijs un O. Špekters. Arī attēli pārņemti no minēto autoru grāmatas). Vairumā fabulu mērķtiecīgi raksturoti priekšmeti vai

[1] Manuskripts J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā.

dzīvnieki, to nepamatotās pretenzijas, kas ātri atklājas, un izriet secinājums: lielību darbos nevar apliecināt («Briedis»), apdomā, pirms dižojies («Šķipars un Britans»), katram jāpilda savs pienākums («Zaglis un suns»), muļķība dažkārt jāsamaksā ar savu ādu («Lapsa un gailis»). Krājuma *«Piecdesmit pasaciņas ar bildēm»* otras daļas (1870) «Pēcvārdos vecākiem» Dinsbergs izvirza nozīmīgus bērnu literatūras principus: bērniem jādod grāmatas, kas iepazīstina ar dabu, māca novērot; neder grāmatas ar bubuļiem, spokiem, ķēmiem, velniem, jo tās var izraisīt baiļu jūtas. Dzejoļi, kas metodiski paplašina bērna redzes apvārsni, izejot no tuvākās apkārtnes, ievietoti krājumā *«Puķu puškis»* (1873). Bērniem adresēti stāsti sakopoti trīs krājumos *«Apakš Ziemassvētku eglītes»* (1866, 1872, 1890).

E. Dinsberga tulkotā stāsta «Krusttēva Toma būda» titullapa (1863).

19. gadsimtā populārs bija Dinsberga veiktais vācu apgaismes progresīva rakstnieka K. F. Losiusa stāsta *«Gumals un Lina»* tulkojums. Autors izmantoja piedzīvojumu literatūras paņēmienus. Darbība notiek idealizētā Āfrikas vidē — divi iezemiešu bērni nonāk pie gudra vientuļnieka Vectēva. Viņš bērniem izskaidro pilsoniskos sabiedrības sadzīves pamatprincipus. Dinsbergs arī šo darbu vispirms tulkojis fragmentāri jau 30. gados, viņa rokraksts apkārtnē tik daudz lasīts, *«ka ne papīra lupats vairs nebija atlicis»*. Visa stāsta saīsināts tulkojums izdots 1861. gadā.[1]

Divos izdevumos nāca klajā Dinsberga lasāmgrāmata *«Bērnu draugs»* (1878, 1880). Atšķirībā no laikabiedra J. Zvaigznītes Dinsbergs cenšas audzināt bērnus ne ar mākslas tēlu, bet ar pamācību.

Tādas idejas kā dzimtbūšanas nosodījums, brīvas apzinīgas dzīves cildinājums, aicinājums darboties tautas labā, savas tautības noliedzēju kritika, izglītības propaganda Dinsberga darbos skanēja jau tad, kad jaunlatvietība vēl nebija kļuvusi par sabiedrisku

[1] *Apīnis A.* Neprasot atļauju. — R.: Liesma, 1987, 78.—86. lpp.

kustību. Izraidīšana no Dundagas Dinsbergam bija smags trieciens. Viņš kļuva piesardzīgāks, bet no progresīvajiem uzskatiem neatsacījās. Kā liecina Kubeles skolnieku domraksti, vēl drošāk nekā grāmatās Dinsbergs tos paudis klasē.

Dinsberga sarakstītās grāmatas tauta lasīja. Par to liecināja ne vien atkārtotie izdevumi, bet arī tā laika lasītāji, piemēram, Kaudzītes Matīss, Ā. Alunāns, T. Zeiferts. Ar grāmatām Dinsbergs aicināja sekot savā laikā nozīmīgām idejām, mācīja tautai derīgus tikumus. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka Dinsberga paustajām idejām, derīgajām mācībām ir triviāls raksturs; viņa daiļdarbiem pietrūkst mākslinieciska spēka, pirmreizīguma. Morāles sfērā daudz tradicionalitātes, bet arī tām idejām, kas savā laikā bija jaunas, nedzirdētas, Dinsberga darbos pietrūkst svaiguma.

Dinsbergs nav uzrakstījis nekā tāda, kas pārdzīvotu viņa laiku, bet 19. gadsimtā kā derīga izglītības materiāla sagādātājam viņam ir paliekama vieta.

JĀNIS RUĢĒNS
(1817—1876)

Ruģēns rakstījis dzejoļus, populāri zinātniskus un publicistiskus apcerējumus. No visiem latviešu tautības literātiem, kas sāka rakstīt 19. gadsimta 30. gados, viņa darbos visspilgtāk izpaužas nacionālā pašapziņa.

Dzīve un uzskatu veidošanās. Ruģēns dzimis Valmieras mācītāja muižai piederīgajās Ruģēnu mājās, kur saimniekoja viņa tēvs. Ruģēnu mājās (ap 5 km no Valmieras) un to netālajā apkārtnē aizritēja dzejnieka dzīve. Tēvs — sava laika apstākļiem diezgan izglītots zemnieks, pildījis dažādus sabiedriskos pienākumus. No viņa Jānis guva pirmās zināšanas. Viņš auga reliģiski noskaņotu cilvēku vidē, vecāki bija dedzīgi hernhūtieši.

Ruģēns mācījās Valmieras draudzes skolā, apriņķa skolā un skolotāju seminārā. Viņš bija J. Cimzes vadītā skolotāju semināra pirmā izlaiduma (1843) audzēknis. Biogrāfi vēstī, ka Ruģēns bijis centīgs skolnieks, mācījies caurām dienām un naktīm, daudz lasījis, dzejot sācis jau apriņķa skolas laikā (1832—1835). Pēc semināra beigšanas Ruģēnam pastāvīgu skolotāja darbu tomēr neuzticēja, jo viņam bija sākusies psihiska slimība. Līdz mūža beigām Ruģēns dzīvoja tēva mājā vai pie radiniekiem, reizumis darbojās skolās, kur pazīstami skolotāji, reizumis strādāja par tulku un norakstītāju Valmieras apriņķa tiesā. Tātad viņa slimība nav bijusi tāda, kas paralizētu darba spējas.

Ruģēna jaunradē bija divi kulminācijas posmi — 40. gadu sākumā, kas sakrīt ar zemnieku nemieru laiku, un 50. gadu beigās, 60. gados — jaunlatviešu kustības ietekmē.

Populāri zinātniskie un publicistiskie raksti. Ruģēns rakstījis par ģeogrāfiskiem tematiem, iepazīstinot latviešu lasītājus ar citām tautām (japāņiem), tālām pilsētām (Nacareti), upēm (Ņevu). Daudz

īsu zinisku apcerējumu ar vērtīgu informāciju Ruģēns iestrādājis savā lasāmgrāmatas manuskriptā 60. gadu sākumā (nav izdots). Tam ir enciklopēdisks saturs, daudzpusīgāks un no reliģijas ietekmes brīvāks nekā tā laika mācītāju sastādītajos mācību līdzekļos.

Vēstures jomā nozīmīgs ir apcerējums *«Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm»* (1843), kas sarakstīts laikā, kad Ruģēns 26 gadu vecumā beidza skolotāju semināru. Ruģēns pazīst hernhūtiešu rokrakstu tradīcijas. Par tām liecina reliģiskais ietērps, kā arī virsraksts, kas līdzīgs brāļu draudžu rakstos populāra darba nosaukumam. No apcerējuma, kurā pārskatīta latviešu tautas vēsture, izriet šādi galvenie atzinumi.

Pirms vācu bruņinieku iebrukuma latvieši bija brīva laimīga tauta. Feodālos kungus Ruģēns sauc par *«traniem»*, *«resnvēderiem»*, kas *«aprij»* latviešu zemnieku darba augļus. Latviešus pārdod, izmaina pret zirgiem, nospēlē uz kārtīm. Taisnības zemnieks nevar atrast. Pēc cariskās valdības veiktajiem pārkārtojumiem 18. gadsimta 80. gados katrā apriņķī nodibināja zemes tiesu. Par tās piesēdētājiem ievēlēja arī divus zemniekus no kroņa muižām. Ruģēns raksta, ka šie tiesneši sprież, *«ko cienīgtēvs prasa, kā lielskungs to grib»*. Pat sievu zemnieks nevar izvēlēties pēc sava prāta. Ruģēns tic humānam valdniekam, tikai muižnieki tā labos nodomus kavē. Katrīnas II iecerētos uzlabojumus *«trani daudzreiz pārgrozīja»*. Ruģēns it īpaši cildina Aleksandru I, kas devis 1819. gada dzimtniecības atcelšanas likumus.

Pievēršoties sava laika dzīvei, Ruģēns pirmais tik skaidri pauž atziņu, ka latviešiem jātop par attīstītu nāciju:

> *«Un kāpēc tad visai tautai būs par zemniekiem vien palikt, kāpēc tad zemnieks nevar savu dēlu par amatnieku, rentes kungu jeb par pašu mācītāju iekš draudzes audzināt?»*

Galvenais līdzeklis, ar kura palīdzību latvieši var iekļūt citās kārtās, ir izglītība, skolas. Ruģēns nosoda tos latviešus, kas pārvācojas, *«lūko kā varēdami vācu svārkos apslēpties»*. Viņš aicina izmantot vācu valodu, lai iegūtu zināšanas, un tad *«strādāt tikuši pie tautas labuma»*. Apcerējums liecina, ka Ruģēns pazinis G. Merķeļa grāmatas par latviešiem. Arī emocionāli uzbrūkošais stils mudina atcerēties Merķeli.

Tātad Ruģēns jau 40. gadu sākumā saskatījis, ka veidojas jauna latviešu sabiedrība, tās vārdā viņš kritizē agrāko dzimtbūtniecību, aicina uz aktīvu rīcību topošās sabiedrības labā.

Vēsturiskajā apcerējumā Ruģēns turpina antifeodālo rokrakstu tradīciju, kas aizsākās 18. gadsimtā. Vidzemē Ruģēna rokraksts izplatījies daudzos norakstos. (Apcerējums pirmoreiz publicēts 1939. gadā.) Ruģēna motīvu ierosmē 60. gadu sākumā uzrakstītas J. Austriņa antifeodālās dziesmas *«Latviešu Jāņa dienas dziesmas 1863»* un *«Latviešu tautas gājums»*, kas arī rokrakstos izplatījušās tautā.

60. gadu sākumā, kad atskanējušas jaunlatviešu kritiskās un aicinošās balsis, tām pievienojas arī Ruģēns. Rakstā «Kāds vārds par latviešu kalenderēm» (1860) viņš noraida šo izdevumu pārmērīgo reliģiozitāti, pat kalendāru pielikumi esot rakstīti *«uz spredi̦ku vīzi»*. Sociālā dzīvē *«tie laiki pie mums Vidzemē sāk beigties, kur katris latvietis ir zemnieks un katris vācietis kungs»*.[1]

Dzeja. Pirmais publicētais Ruģēna dzejolis ir «Vecs gads» (1839). 40. gadu sākumā, kad Ruģēns mācījās skolotāju seminārā, viņa dzejo̦li iespiesti «Tai Latviešu Draugā». Otrs publicēšanās posms ir 60. gadu pirmajā pusē, kad Ruģēna dzejo̦li parādījās «Mājas Viesī», daži arī «Pēterburgas Avīzēs». Autora sakārtojumā dzejo̦li iznāca divās grāmatiņās *«Dažādu dziesmiņu krājums»* (I — 1862. g., II — 1863. gadā). Trešais krājums un arī dzejo̦li ārpus tā palikuši rokrakstā. Ruģēns atdzejojis vai atdarinājis J. V. Gētes («Vasara»), F. Šillera («Priekiem», «Labi draugi», «Zemes dalīšana»), L. Ūlanda, J. Eihendorfa, G. K. Pfefela, H. Kleista, K. Veizes, K. F. Gellerta u. c. dzejdarbus, tā pavērdams ieskatu vācu dzejas pasaulē.

Trijos oriģināldzejo̦los ar vienādu virsrakstu *«Latviešu draugu dziesma»* (1841, 1842) izteiktas tās domas, kas gadu vēlāk parādījās vēsturiskajā apcerē. Izglītība, prāta gaisma, ko nes skolas, dos tautai svētīgus augļus. Taču tie ļaunumi, kas aizsākās dzimtbūšanas laikos, nav novērsti, tāpēc dzejnieks atkal un atkal aicina — ikvienam pašam augt:

Nu, latviet! sāc' jel dzīties
Ar visu sird' un prāt'
Uz labiem darbiem; cīties,
Ka tiec pie laimes klāt!

Ikvienam ir jādomā arī par tautas brāļiem. Pirmo reizi latviešu rakstos atskan aicinājums aktīvi darboties tautas labā:

Voi tu cīnījies līdz nāvi,
Ka lai tautas kronis mirdz?

Ruģēns cenšas rakstīt tēlaini; vēsturiski vērtējot, dažas metafo̦ras un salīdzinājumi ir novatoriski. Īpaši prātā paliek dziesmas pirmais pants:

Kad atnāks latviešiem tie laiki,
Ko citas tautas tagad redz?
Kad aizies tumsība kā tvaiki,
Kas ļaužu acis cieti sedz?
Kad pūtīs vējš, kas spirdzina
Un tautas kroni mirdzina?

«Latviešu draugu dziesmas» kļuva populāras ne vien inteliģences, bet arī zemnieku vidū. Kaudzītes Matīss liecina:

«Tad šo dziesmu mīļi dziedāja un labprāt skaitīja, tā ka daudzi jaunie to zināja drīz no galvas...»

[1] *Apīnis A.* Neprasot atļauju. — R.: Liesma, 1987, 87.—95. lpp.

Latweeſchu-draugu dſeeſma.

Kad atnahkſ Latweeſcheem tee laiki,
Ko zittas tautas taggad redſ?
Kad aiſeeſ tumſiba kà twaiki,
Kas kauſchu azzis zeeti ſedſ?
Kad puhtihs wehſch, kas ſpirdſina,
Un tautas-krohni mirdſina?

2.

Tee laiki jau irr taggad kahjâs,
Kas tautas draugeem preeku dohd;
Ta garra ſpehkſ jau taggad rahdahs,
Kas atneſs muhſu tautai gohd';
Daudſ darrihts, par ko tizzeht ſahk:
"Kas lehni nahk, tas labbi nahk!"

3.

Mums Mahrtinſch Lutters Deewa wahrdus
Irr ſchkihſtus, ſkaidrus mahzijis;
Lai turram tohs par wiſſu dahrgus,
Kà winſch mums to irr rahdijis;
Tad garrâ brihwi palikſim
Un tizzibâ arr' peeaugſim.

4.

Pehz meeſas brihwi,— augſta rohta!
Zaur ko mums laime arr' warr ſelt;
No Alekſandra winna dohta,
Kas ſahzis muhſu tautu zelt;
Par to teiz Deewu Widſemneeks
Tik patt, kà Iggaun's, Kurſemneeks.

5.

Schahs abbas mantas pee mums rohdahs,-
Woi kahds gan zittas gaiditu?
Lai nu ikkatris uſ to dohdahs,
Kà winſch tohs augſtus bauditu.
Mums ſkohlas palihdſeht gan warr,
Jo winnas gaiſchu prahtu darr'.

6.

Zaur ſkohlahm nahk pee gaiſchu prahtu,
Jo ſkohlas mums to labbu darr',
Kad brihws irr gars un meeſas klahtu,
Ka labbus augſtus zerreht warr;
To ſpehku ſkohlas wairoht mahk,
Ka tautas gohdam dſihwoht ſahk.

7.

Kad Latweeſchi ar ſpehku dſihtohs
Uſ to, kas prahtu apgaiſmo;
Kad wiſſi, zik ween paſpehj zihſtohs
Pehz to, kas ihſti aplaimo,
Tad puhſtu wehjſch, kas ſpirdſina,
Un tautas-krohni mirdſina.

K....n.

J. Ruģēna «Latviešu draugu dziesma». Pirmpublicējums (1841. g.).

Metaforu jēgu īsti neuztvēra, neizprata,

> *«ko nozīmē spirdzinošs vējš, ko tautas kronis un kas viņa mirdzēšana, bet visi sajuta tādu kā siltu modinājumu, tādu kā sen gaidītu, mīļu aicinājumu izberzēt acis un vērties pretī austošās rīta gaismas stariem pēc garas nakts».*[1]

Sociāli motīvi skan Ruģēna balādēs un fabulās. Laika ritumā sabrūk varenās pilis, iznīkst to iemītnieki («Domas par vecas pils gruviem»). Varmākas vārdu nemin ne radu rakstos, ne dziesmās («Dziedātāja lāsti»). Minēto dzejoļu sižeti risinās senos laikos, taču 19. gadsimta vidū tie varēja modināt asociācijas par baroniem un viņu pilīm, kas vēl stāvēja stipri. Reālistiskā tēlojumā atklājas kungs — izmantotājs, krāpnieks Ūlanda dzejolī «Pļāvēja», ko tulkojis arī J. Alunāns. Visasākie vārdi teikti fabulā «Tranu karš»:

> *Kas dzīvo tā bez kādas raizes,*
> *Tam nebūs arī paēst maizes;*
> *Ar sviedriem būs ikkatram strādāt,*
> *Par sev' un citiem arī gādāt.*

---

[1] *Kaudzīte M.* Atmiņas no «tautiskā laikmeta». I. — Rīga—Cēsis: Jēpe, 1924, 44.—45. lpp.

Trani dzīvo, pārtikdami no darba bišu sviedriem. Beidzot pienāk brīdis, kad bites *«tranus izdzina ar varu»*. Dzejnieks secina:

Tā katrā valstībā ar klājās,
Kamēr tie varmākas atstājās.

Fabula kļūst it sevišķi aktuāla, ja atceramies, ka arī vēsturiskajā apcerējumā Ruģēns muižniekus sauc par traniem.[1]

Par Ruģēna simpātijām pret jaunlatviešiem, par viņa uzskatu evolūciju attieksmē pret reliģijas sludinātājiem liecina plašais (327 rindas) dzejojums vācu valodā *«Die Synode von Volmar im Jahre 1863»* («Valmieras sinode 1863. gadā»). Ironiskā stilā autors stāsta par mācītāju gaušanos; ļaudis kļuvuši neticīgi, dzenoties tikai pēc laicīgiem labumiem, melšot, ka misiones dāvanas aizejot neceļos, jaunlaiku avīzes jaucot gaisu. It īpaši kaitīgas esot «Pēterburgas Avīzes», tās saminot mācītāju rūpīgi koptos stādiņus. Ruģēna dzejojums iekļaujas tajos nelegālajos antifeodālajos sacerējumos, kas rokrakstos izplatījās 19. gadsimta 60. gadu sākumā.[2]

Sparīga cīņas doma pausta dzejolī «Imanta». Senā varoņa vadībā latvieši nostiprināsies Rīgā un nelaidīs ienaidnieku pāri Daugavai. Dzejoļa pirmais pants pārņemts no populārās A. Pumpura balādes «Imanta» *(«Imanta nevaid miris»)*, tālākajos četros pantos jūtama Ruģēnam raksturīgā bravūra.[3]

Virknē Ruģēna fabulu risināti sadzīves jautājumi: ja mantu nevari iegūt, tāpēc tā nezaudē vērtību («Lapsa un vīģes»), viltu var atklāt ar gudrību («Gailis un lapsa»), nenoraidi pateicību, kaut tā pašreiz šķiet nenozīmīga («Lauva un pele»), nenicini otra darbu («Vāģu un arkla zirgs»). Ruģēns rakstījis dzejoļus par dabu, drastiskus mīlestības dzejoļus, humoristiskus dzejoļus par Valmieras apkārtnes saimniekiem un meitām.

Ruģēna bērnu dzejoļos didaktika pausta neuzbāzīgi: allaž domā un spried pats («Zivtiņa»), esi čakls, vienmēr darbīgs («Bitīte»). Atbilstoši bērna uztverei izteikts prieks par pavasara atnākšanu dabas dzejoļos («Maijmēnesis», «Cīrulis», «Gana dziesma»). No reliģiska satura bērnu dzejoļiem savā laikā folklorizējies «Ziemassvētkos» («Jūs, bērniņi, nāciet ar priecīgu prāt'»). Virkni bērniem domātu dzejdarbu Ruģēns ievietoja savā lasāmgrāmatā. Ruģēna devums minams pirmajā vietā 40. gadu trūcīgajā bērnu literatūrā.

Poēma «Ījaba stāsti, dziesmu vīzē sarakstīti». Vācu dzejnieka J. V. Millera poēmu *«Hiob»* Ruģēns diezgan brīvi izmantojis plašam darbam drāmas formā ar dialogiem un monologiem, ko sacerējis 50. gadu beigās. Sižeta pamatā ir Ījaba grāmata no Vecās derības Bībelē. Poēmas sākumā pats Jehova atzīst, ka cilvēki novērsušies no viņa ceļiem, visur valda lepnība, liekulība, negausība. Tikai viens vīrs — Ījabs palicis uzticīgs Jehovam. Viņa noturību tad nu Jehova

---

[1] Fabula pirmoreiz publicēta 1939. gadā, rokrakstā atzīmēts 1866. gads.

[2] *Apīnis A.* Jauni materiāli par nelegālo politisko literatūru Vidzemē 1862.—1864. g. — LPSR ZA Vēstis, 1968, 8, 41.—49. lpp.

[3] Dzejolis pirmoreiz publicēts 1930. gadā pēc J. Ruģēna brāļadēla atmiņas.

pārbauda, atļaudams Sātanam atņemt Ījaba mantu, dēlus, uzsūtīt pašam slimības.

Asāk nekā Bībelē izvirzīta kristīgajā reliģijā svarīgā problēma: kālab arī ticīgajam, kas pilda visus Dieva baušļus, jācieš? Kādēļ jācieš bērniem, kas nav paspējuši grēkot? Pirms Ruģēna tā jautāja arī Līventāls («Matīsiņš», 1838). Vēl vairāk — Dievs pats vainojams cilvēka grēkos:

Par cilvēku no Dieva esmu likts,
Un nebūtu no viņa laists es slikts,
Kā varētu tad ļaunu darīt,
Kā spētu tad man' nāve parīt?

Pamatoti Ījabs secina:

Dievs taisnis nav, to sacīt varu.

Ījabs neapšauba Dieva esamību, tikai tā rīcību. Šo grēku Jehova piedod, un poēmas beigas vēstī, ka Ījabs, atguvis veselību, dēlus un mantu, slavē Dievu. Vairākkārt Jehova atgādina, ka ciešanas šķīstī cilvēka dvēseli, norūda ticībā, taču lasītāju vairāk ietekmē Ījaba loģiskie secinājumi un vērtējumi par Dieva netaisno rīcību. «Ījaba stāsti» — pirmā prātnieciska satura poēma latviešu literatūrā.

Poēmā par kungiem, bagātniekiem, valdniekiem teikti vēl skaudrāki vārdi nekā dzejoļos. Sātans priecājas par to laiku, kad viens pats varēs valdīt:

To redzu es, kā kungi valda,
Tie allaž sēd pie pilna galda.

Arī Ījabs plašā vispārinājumā konstatē, ka pasaulē nav taisnības:

Tie mazie zagļi, tie tiek kārti,
Bet lielie tikai drusciņ bārti.

Tāda pati netaisnība valda arī tautu starpā:

Kas stipra tauta, tā dzen citu nost
Un dara mazai tautai lielu posť.
Un saka: tas no Dieva likts.
Lai kalpo augstiem, kas ir slikts.

Poēmā Bībeles koncepcija saglabāta tikai daļēji. Spēcīgi skan pret Jehovas netaisno rīcību vērstie argumenti. Bībelē tos varam tikai noģist. Pilnīgi jauna ir sociālās netaisnības kritika, kas poēmā iekļuvusi no Ruģēna laika īstenības.

«Ījaba stāstus» Ruģēns uzskatījis par savu labāko darbu, sagatavojis iespiešanai, bet cenzūra to nav atļāvusi. Poēma izplatījusies norakstos (saglabājušies kādi deviņi eksemplāri), pirmoreiz iespiesta 1939. gadā[1].

---

[1] *Pussars R.* Ar filozofisku poēmu pret feodālu tumsonību. — Bibliotēku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1980, 4(9), 102.—115. lpp.
Apīnis A. Jāņa Ruģēna filozofiskā poēma «Ījaba stāsti» un tās pirmavots. — Grām.: Grāmatas un grāmatnieki. R.: Zinātne, 1985, 123.—132. lpp.

J. Ruģēna poēmas «Ījaba stāsti..» (1863. g.) manuskripta titullapa.

Gan dzejoļos, gan poēmā ir raitas, tēlainas vārsmas, taču arī nepilnības. Ruģēna valoda neveiklāka nekā Līventāla vai Dinsberga valoda, vairāk jūtam atskaņu meklēšanas grūtības, bet Ruģēna dzeja skan drosmīgāk, enerģiskāk, pašapzinīgāk, optimistiskāk. Ne tikai «Latviešu draugu dziesmās», bet arī citos dzejoļos dzirdams cīņas spars:

Drošs kā vīrs priekš kungu krēsliem,
Neļauties vis mīt iekš mēsliem.
(«Priekiem»)

Ruģēns ir racionālists, viņa dzejā dominē prāts. Literatūrvēsturiski it īpaši nozīmīgi tie darbi, kuros pirmoreiz latviešu dzejā pausta nacionāla pašapziņa, nešaubīga ticība tautas nākotnei, mudinājumi darboties tautas labā. Šie motīvi, kas latviešu literatūrā kļuva aktuāli 60. un 70. gados, Ruģēna dzejā skan jau 40. gadu sākumā, Dinsberga — 40. gadu beigās. Enerģisks protests pret feodālajām privilēģijām — būtiska līnija jaunlatviešu paustajos uzskatos. Arī šajā jautājumā Ruģēns ir nacionālās kustības priekštecis («Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm»).

Ka Ruģēns ir tautas atmodas priekšvēstnesis, apzinājās jau 50. gadu otrās puses, 60. un 70. gadu kultūras darbinieki, J. Kaktiņa un J. Caunīša krājumā «100 dziesmas un ziņģes ar notēm» (1859) ietverta «Latviešu draugu dziesma». Baumaņu Kārļa komponēts šis dzejolis atrodams arī viņa un Ausekļa sastādītajā krājuma «Dziesmu vītols» 2. burtnīcā. Auseklis 70. gados, ar satīru vērsdamies pret reakcionāriem, izmantoja Ruģēna dzejoli parodijai «Bizmaņu draugu dziesma».

* * *

Lai saglabātu noteicēju lomu latviešu literatūrā un visā kultūras dzīvē, Baltijas vācieši — «latviešu draugi» gāja dažus soļus līdzi jauno laiku prasībām. Viņi organizēja pirmos sabiedriski politiskos laikrakstus, organizēja īpašu biedrību latviešu valodas pētīšanai, izdeva savu rakstu krājumu, tulkoja vācu klasiskās literatūras darbus latviešu valodā. Aplūkojamā posmā arvien vairāk gan publicistikā, gan literatūrā ienāca latviešu literāti; 19. gadsimta vidū Baltijas vācu mācītāji jau jutās apdraudēti savās līdzšinējās latviešu kultūras kopēju pozīcijās.

Daiļliteratūrā attīstījās tālāk tie veidi un žanri, kas aizsākās iepriekšējos periodos. 18. gadsimta dzejā dominēja attēle, apraksts. Dažādojoties tematikai, attēles dzeja bija galvenā arī šajā posmā. Ievērojami vairāk bija ekspresivitātes, arī patiesi pārdzīvotu jūtu, piemēram, mīlestības, skumju, līdzjūtības, humora, ironijas.

Stāstu autori tulkoja vai lokalizēja no vācu literatūras tā saucamās «tautas grāmatas» ar leģendāriem vai folkloriskiem sižetiem. Varoņu gudrība, drosme, uzņēmība, pašaizliedzība tajās atklājas romantisku sarežģījumu un folklorai raksturīgu fantastisku šķēršļu pārvarēšanā. Tulkoti arī stāsti, kuros notikumi, tēlotie cilvēki ir tuvi reālajai dzīvei.

Visos stāstos darbojas skaidri izteiktas pozitīvas un negatīvas personas, didaktika allaž pausta nepārprotami. Liela vieta notikumu pārstāstījumam un personu tiešajam raksturojumam, mazāk tēlojuma. Šādus stāstus tulkoja daži Baltijas vācu luterāņu mācītāji, bet galvenokārt latviešu rakstnieki.

Šā posma latviešu autori vēl nespēja radīt daiļdarbus ar paliekamu estētisku vērtību. Tautai nozīmīgas idejas dažkārt paustas tikai fragmentāri, piemēram, dzejoļa atsevišķos pantos, stāstu epizodēs, personu izteikumos. Šī literatūra modināja interesi par grāmatu, iepazīstināja lasītāju ar literāra darba vienkāršākajiem izteiksmes līdzekļiem un paņēmieniem, literāra darba kompozīciju. Tādējādi tā gatavoja lasītāju mākslinieciski augstvērtīgu daiļdarbu uztverei. Daiļdarbu valoda balstījās uz iepriekšējo periodu tradīcijām, bet arvien vairāk valodā ienāca tautas runa, tās elementi.

Tuvojoties 19. gadsimta vidum, skaidrāk iezīmējās Baltijas vācu luterāņu mācītāju un latviešu rakstnieku pretstats. Baltvācieši nereti veltīja latviešiem epitetu «mīļie», bet tā bija tikai liekulīga frāze; latviešu literātu daiļdarbos jau jūtam savas tautas un

dzimtenes mīlestību. Rakstot par dzimtbūtniecību, mācītāji parasti šķiru pretrunas noklusē, latviešu literāti savukārt tās skaidri atsedz. Mācītāji vai nu izvairījās rakstīt par dzimtbūtniecības atcelšanu, vai centās iestāstīt, ka latviešu zemnieki aplam sapratuši ķeizara un kungu dāvātos «labumus». Latviešu autoriem brīvība ir cildens vārds, kas izteic ideālu, pēc kura tiecas atsevišķs cilvēks un visa tauta. Attiecībā uz latviešiem arī liberālajiem luterāņu mācītājiem vārds «tauta» nozīmē tikai zemnieku kārtu, latviešu literāti tic tautas nākotnei, nosoda pārvācošanās tendences. Kad 19. gadsimta vidū pastiprinājās mācītāju kontrole literārajā dzīvē, latviešu literātos modās pretestība, viņi gribēja patstāvīgi darboties tautas labā. Auguši mācītāju iedibināto tradīciju garā, viņu ievadīti literārajā darbā, latviešu autori uzskatīja, ka turpina mācītāju pasākto darbu literatūrā, taču objektīvi viņi sāka nostāties atšķirīgās pozīcijās.

* * *

Trīsarpus gadsimtu garajā latviešu literatūras attīstības laikmetā latviešu valodā tikpat kā nav sarakstīti daiļdarbi, kas pārdzīvotu savu laiku. Tas ir tālab, ka feodālo kungu ideoloģijas paudēji latviešu valodā publicēja tikai tādus darbus un tik daudz, cik šķita vēlams no viņu interešu viedokļa.

Taču Rietumeiropā šai laikmetā top jauna sabiedriski ekonomiskā iekārta, veidojas jauna šķiru struktūra, jauna garīgā pasaule. Kaut ar grūtībām, jauno laiku idejas ieplūst arī Latvijā. Kopš rakstu sākuma 16. gadsimtā latviešu literatūrā jūtama antifeodālu uzskatu izpausme. Īpaši 18. gadsimta otrā pusē, kad atkal un atkal uzliesmoja zemnieku nemieri, pēc dzimtbūtniecības atcelšanas, kad sāka veidoties latviešu pilsoniskā sabiedrība, latviešu literatūrā īsā laikā ienāca strāvojumi, atbalsis no literārajiem virzieniem, kas Rietumeiropā veidojās gadu desmitiem un simtiem. Radās arī no valdošajām aprindām neatkarīga pašu latviešu rakstniecība — rokraksta literatūra. Izcilu klasicisma, sentimentālisma, romantisma un reālisma daiļdarbu nav tālab, ka neizkopta bija latviešu literārā valoda, zema autoru mākslinieciskās meistarības pakāpe. Taču jāatceras arī, ka tā ir literatūra, kas rakstīta dzimtcilvēkiem un pilsētu plebejiem, vēlāk arī topošajai pilsoniskajai sabiedrībai, tātad to nedrīkst salīdzināt ar cittautu lielo, klasisko rakstniecību. 19. gadsimta 30.—50. gados bija izveidojušās latviešu literārās aprindas, literārā dzīve, kas sagatavoja augsni latviešu nacionālās literatūras tapšanas posmam.

LITERATŪRA

Ķoke H. Ciems, kur zeltu taisa. — R., 1830.
Dinsbergs E. Autobiogrāfija ar ģīmeni un ievadu no Poruku Jāņa. — Cēsis, 1904.
Dinsbergs E. Jauka rīme par skolu. — Jelgava, 1863.

Dinsbergs E., Reinbergs M. Rīga jeb Ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi. — R.: Liesma, 1975.
Horns V. O. Goda vīri. — Tā bija sirdīga un branga sieva. — Jelgava, 1852.
Leitāns A. Autobiogrāfija. Grāfa lielmāte Genoveva. — R.: Liesma, 1980.
Liventāls A. Vecas modes dziesmiņu un ziņģu līgsmības. — R., 1863, 1.—2.
Ruģēns J. Kad atnāks latviešiem tie laiki? Jāņa Ruģēna dzīve un darbi. — R., 1939.
Sillers F. Stāstu dziesmas. — Jelgava, 1862.
Apīnis A. Agrienā. — Karogs, 1982, Nr. 8, 141.—145. lpp.; 9, 149.—158. lpp.
Apīnis A. Jauni materiāli par nelegālo politisko literatūru Vidzemē 1862.—1864. g. — LPSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 8, 41.—49. lpp.
Apīnis A. Jāņa Ruģēna filozofiskā poēma «Ījaba stāsti» un tās pirmavots. — Grām.: Grāmatas un grāmatnieki. R., 1985, 123.—132. lpp.
Apīnis A. Kristaps Kaktiņš latviešu grāmatniecības un sabiedriskās domas vēsturē. — Raksti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1974, 5, 190.—215. lpp.
Apīnis A. Grāmatu izplatīšanās latviešu sabiedrībā no 1835. gada līdz 1855. gadam. — Bibliotēkas — lasītājiem. Bibliotēku zinātnes aspekti. / LPSR Valsts bibliotēka. R.: Avots, 1984, 88.—113. lpp.
Āronu M. Latviešu literāriskā (Latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbībā. — R., 1929.
Čakars O. «Sirmais latviešu mīļotājs». (Kārlim Hūgenbergeram — 200). — Grām.: Varavīksne. R.: Liesma, 1984, 120.—133. lpp.
Jansons J. A., Karulis K. Nepazītais Dinsbergs. — Grām.: Varavīksne. R.: Liesma, 1967, 228.—241. lpp.
Kalniņš J. Jānis Cimze, Vidzemes draudzes skolotāju semināra pirmais direktors. — R., 1914.
Limane L. Robinsoniāde un stāsts par Genovevu latviešu grāmatniecībā. — Grām.: Grāmatas un grāmatnieki. R., 1985, 138.—145. lpp.
Pussars R. Ar filozofisku poēmu pret feodālo tumsonību. — Bibilotēku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1980, 4(9), 102.—115. lpp.
Zeiferts T. Hūgenbergers mūsu valodas un rakstniecības laukā. — Grām.: Zeiferts T. Tautas rakstnieki. Teodora kopoti raksti. R., 1913, 1, 5.—16. lpp.

LATVIEŠU NACIONĀLĀS LITERATŪRAS SĀKUMA PERIODS

NO 19. GADSIMTA VIDUS LĪDZ 80. GADU BEIGĀM

NACIONĀLĀS LITERATŪRAS SĀKUMA PERIODA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

19. gs. otrā pusē izveidojās latviešu nacionālā literatūra. Tās attīstību noteica jaunā kapitālisma laikmeta radītās sabiedriski ideoloģiskās pārmaiņas, tautas nacionālās atbrīvošanās cīņa pret Baltijas vācu muižniecības privilēģijām un dzimtbūtniecības paliekām ekonomiskajā un sociāli tiesiskajā dzīvē, latviešu nācijas izveide. Nacionālās literatūras sākums saistīts ar progresīvās inteliģences — jaunlatviešu darbību un literatūras vēsturē tiek datēts ar 1856. gadu, kad publicētas J. Alunāna «Dziesmiņas» un sāka iznākt laikraksts «Mājas Viesis». Šis datējums pieņemams, ievērojot, ka priekšnoteikumi nacionālās literatūras un publicistikas izveidei radās jau agrāk, reizē ar agrīno nacionālās pašapziņas mošanos, kuras apliecinātāji bija pirmie latviešu kultūras darbinieki, kas vairs gluži nepakļāvās dzimtbūtnieciskajai ideoloģijai un jau 40. gados uzsāka savu darbību tautas labā (J. Ruģēns, E. Dinsbergs).

Latviešu nacionālās literatūras un publicistikas pamatlicēju — jaunlatviešu darbība liecināja, ka Latvijā radies jauns sabiedrisks spēks. Šādu sabiedriski nobriedušu personību rašanos Latvijā, tāpat kā citās zemēs, veicināja dziļās pārmaiņas, ko ienesa kapitālisms. Arī citur šis pārejas periods bija iezīmīgs ar sabiedriskiem pavērsieniem, tautu nacionālās atbrīvošanās cīņām, zinātņu uzplaukumu un nacionālās literatūras un mākslas sasniegumiem. Jaunlatvieši tautas dzīvē un personiski ik dienas sastapās ar pārestībām un netaisnībām, ar latviešu nacionālo, tiesisko un ekonomisko apspiestību, un viņos auga un brieda protests, kas izpaudās vispirms pašaizliedzīgā darbībā tautas vidū. Izglītība, ko viņi ieguva, pārvarēdami lielas grūtības, pavēra plašākus apvāršņus, deva spārnus cīņai par savas tautas tiesībām. Studējot Tērbatas universitātē un vēlāk dzīvojot un strādājot Krievijas lielajos kultūras centros — Pēterburgā un Maskavā, viņi bija ieguvuši plašu redzes apvārsni, labi pazina daudzus zinātņu novadus, arī citu tautu literatūru. Jaunlatviešu uzskatus ietekmēja G. Merķelis, franču apgaismotāji Ruso, Voltērs, krievu kultūras darbinieks Lomonosovs. Humānisma idejas viņi smēlās no antīkās, vācu, krievu, kā arī vēl citu tautu literatūras, filozofijas un citām zinātnēm. Enciklopēdiskās zināšanas viņi kā publicisti, apgaismes darbinieki dedzīgi atdeva savai tautai.

Ar jaunlatviešu darbību sākās latviešu kultūras dzīvē jauns pagrieziens, kurā īpaša loma bija publicistikai un literatūrai, kā arī folkloras apzināšanai. Sākās arī latviešu nacionālās profesionālās mākslas un teātra attīstība. Tā orientējās uz krievu reālistiskās māk-

slas vērtībām. Pirmie latviešu gleznotāji (J. Roze, K. Hūns, J. Feders, Ā. Alksnis) un komponisti (Baumaņu Kārlis, Jurjānu Andrejs, vēlāk J. Vītols) mācījās vai darbojās Pēterburgā. Viņi, līdzīgi nacionālās atmodas laikmeta literātiem, izprata sava darba vajadzību latviešu tautai, smēla ierosmes tās dzīvē un folklorā.

Literatūra kā latviešu nacionālās kultūras sastāvdaļa. Literatūrai un jo sevišķi publicistikai 19. gs. otrajā pusē bija ievērojama nozīme tautas pašapziņas modināšanā, cīņā pret dzimtbūšanas laika ideoloģiju, baltvācu vēsturnieku pausto t. s. «kultūrtrēģerības» teoriju un pārvācošanas tendencēm. Pretstatā baznīcas un feodālās literatūras sludinātajām kristietisma dogmām jaunlatvieši pievērsās racionālismam un humānismam. Latviešu nacionālās literatūras attīstības sākumā bija jāpārvar iepriekšējās latviešu valodā sarakstītās literatūras didaktika, sentimentalitāte, neizkoptā, ģermāniskām teikumu konstrukcijām un neveiklībām piebārstītā literārā valoda. Jaunlatviešu literātiem bija jāveic liels darbs, lai viņi paši atbrīvotos no tautas interesēm neatbilstošajām ietekmēm, lai atrastu jaunus, vērtīgus orientierus kultūrā un civilizācijā. Ar civilizāciju jaunlatvieši izprata ne tikai vajadzību iegūt plašas, bagātas zināšanas, bet arī nepieciešamību, lai latviešu tauta ar saviem nacionālās kultūras sasniegumiem cienīgi nostātos blakus citām civilizētām tautām. Jaunlatvieši uzsvēra, ka baltu tautas, tāpat kā slāvi, ģermāņi un romāņi, pieder pie indoeiropiešu cilmes un ka baltu valodas spējušas saglabāt sanskritam radniecīgas senās valodas formas. Sākās lielais latviešu valodas kopšanas darbs.

Latviešu nacionālās literatūras sākuma periods raksturīgs ar padziļinātu interesi par tautas vēsturi un seno kultūru. Jaunlatvieši pievērsās folklorai, meklēja varoņdziesmu atliekas, interesējās arī par kaimiņtautu folkloru. Īpašā pievēršanās tautas vēsturei un senatnei, par kurām Baltijas vēsturnieki vācieši bija rakstījuši savās publikācijās lielākoties dzimtbūtnieciskās ideoloģijas un «kultūrtrēģerības» teorijas interesēs, bija viens no tiem faktoriem, kas lika jaunlatviešiem cīnīties par latviešu vēsturi kā zinātni. Radās latviešu etnogrāfija un folkloristika, kuras sākotnējais uzdevums, tāpat kā valodniecībai, bija kļūt par nopietnas zinātniskas argumentācijas avotu cīņā par latviešu tautas kultūras tiesībām. Jaunā nacionālā literatūra izauga, ne vien pievēršoties tautas dzīvei, psiholoģijai un aktuālajām sabiedriskajām interesēm, bet bija visciešākā sakarā ar minētajām zinātņu nozarēm.

Latviešu nacionālās literatūras sākuma perioda īpatnība bija tās paātrinātā attīstība. Tas nozīmē, ka, līdzīgi vairākām citām svešzemnieku jūgā apspiestajām Eiropas tautām (bulgāriem, serbiem, rumāņiem), arī latviešiem tautas atbrīvošanās kustības ietekmē sākās strauja kultūras un literatūras attīstība. Šo tautu literatūrā dažu gadu desmitu laikā norisinājās tādi attīstības procesi, kādiem citās zemēs bija vajadzīgi gadu simti[1]. Paātrinātais literatūras attīstības

[1] Sal.: *Гачев Г. Д.* Ускоренное развитие литературы. Введение. — М.: Наука, 1964, с. 3—17.

process notika koncentrētā veidā, sevišķu vērību pievēršot folklorai un citu tautu literatūras sasniegumiem. Publicistikai un literatūrai šajās zemēs bija svarīgas nacionālās atbrīvošanas cīņas ideju izteikšanas funkcijas, un tām bija apgaismes raksturs. Šajā laikmetā sabiedriskie procesi un literatūras attīstība bija cieši vienoti. Ļoti liela nozīme bija tiem literāro ierosmju avotiem, kuriem tautas un cilvēces garīgo vērtību apgūšanas procesā pievērsās pirmie izcilākie latviešu kultūras darbinieki. Šie avoti bija dziļi demokrātiski un tāpēc latviešu tautai un tās kultūrai nepieciešami un vajadzīgi.

Literāro ierosmju avoti. Latviešu nacionālās literatūras sākumos viens no galvenajiem visbagātākajiem idejiski estētisko ierosmju avotiem bija folklora. Grūtajos feodālisma gadsimtos folklora bija lielākā un nozīmīgākā tautas garīgās kultūras paudēja, glabātāja un tautas audzinātāja. Folklora bija radusies laikmetā, kad tā bija vienīgā latviešu tautas sinkrētiskās kultūras forma, kas apvienoja tautas filozofiskos, ētiskos un estētiskos uzskatus. Nacionālās literatūras paātrinātās attīstības apstākļos folkloras tradīcijas spēcīgi ieplūda literatūras gultnē. Tas bija daudzu tautu literatūrām raksturīgs objektīvs process.

Folkloras tradīcija kļuva par idejiski estētisko pamatu pirmajam latviešu nacionālās literatūras virzienam — tautiskajam romantismam. Folkloras bagātais saturs, tautas estētiskie un ētiskie ideāli harmoniski iekļāvās un atbilda tām prasībām, kādas tautiskajam romantismam izvirzīja pati dzīve — latviešu nācijas konsolidācijas intereses.

Arī latviešu pirmie reālisti — brāļi Kaudzītes, Apsīšu Jēkabs, vēlāk Blaumanis — no folkloras smēla dzīvinošas ierosmes. Viņus raksturo īsti tautiska, folklorai radniecīga pieeja tautas dzīvei, ētiskie un estētiskie ideāli, tautas valoda, humoristiski satīrisks skatījums un etnogrāfiski konkrēts vides tēlojums.

Folkloras bagātību apzināšanai bija liela nozīme tautas nacionālās pašapziņas modināšanā un attīstīšanā, tautas dzīvotspējas apjausmē. Latviešu literatūras progresīvie darbinieki radīja kvalitatīvi jaunu izpratni attieksmē pret folkloru — viņiem tā noderēja tautas tagadnes aktuālo problēmu risināšanai.

Cittautu folklora un literatūra. Jau pašos latviešu nacionālās literatūras sākumos raksturīgi, ka jaunajai, topošajai literatūrai nebija šauri lokāls raksturs, bet tā mērķtiecīgi orientējās uz plašajiem cittautu folkloras un literatūras apvāršņiem. Arī tā bija literatūras paātrinātās attīstības objektīva likumsakarība. Pirmie latviešu nacionālās literatūras pārstāvji aktīvi pievērsās cittautu folklorai un daudziem pasaulslaveniem literatūras darbiem, kuri radušies uz folkloras pamata. Tas jo sevišķi sakāms par J. Alunānu, kurš tulkoja krievu, vācu, poļu tautas dziesmas. Viņu valdzināja folklorai tuvie Koļcova, Puškina, Ļermontova, Gētes darbi. Sākās īpatnēja atdzejas tradīcija, kuru vēlāk turpināja Rainis, kurš, tāpat kā J. Alunāns, citu zemju tautas dziesmas pielīdzināja literatūras klasiķu dzejai.

Cittautu folkloras tradīcija vērojama arī tautiskajā romantismā. To apliecina A. Pumpura daiļrade. Iecerot «Lāčplēsi», dzejnieku sais-

tīja antīkie eposi, kas bija veidojušies uz grieķu varoņteiku un mītu pamata, tāpat kaimiņtautu eposi, kā arī serbu tautas dziesmas. Auseklis savukārt aicināja latviešu dzejniekus studēt lietuviešu tautas dziesmu poētiku.

Folkloras ietekmes literatūrā ne vienmēr ir tiešas, tās dažreiz iegūst savdabīgu radošu izpausmi profesionāla rakstnieka daiļradē. Arī gogoliskajiem smiekliem caur asarām, kas ietekmējuši brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laikus», ir savs sakņojums krievu un ukraiņu folklorā. Tas sakāms arī par citiem rakstniekiem, kuru daiļrade ietekmējusi latviešu literatūru. Tādi ir vācu dzejnieki Gēte, Šillers, Heine, krievu — Puškins, Ļermontovs, Koļcovs, Krilovs, kuri smēluši ierosmes no savas tautas folkloras.

Latviešu nacionālās literatūras izaugsme saistīta arī ar antīko literatūru. Antīkās literatūras atdzejojumu un lokalizējumu tradīcija redzama J. Alunāna «Dziesmiņās». J. Alunāns ieviesa vairākas antīkās strofas, kuras laiku pa laikam skanējušas latviešu dzejā (piemēram, Raiņa «Galā un sākumā» u. c.). Auseklis savu veltījuma dzeju rakstīja svinīgajos heksametros un pentametros. A. Pumpura eposā «Lāčplēsis» vērojams antīkajiem eposiem tuvs vēstījuma stils.

Jaunlatvieši savā publicistikā bieži atsaucās uz antīkajiem autoriem, citēja Tacitu, Tukidīdu, Hērodotu, rakstīja arī plašākus apcerējumus (A. Kronvalda «Solons»). Senajā Spartā viņi saskatīja vīrišķības un patriotisma ideālus. Viņi bija pārliecināti, ka antīkā pasaule un tās vēsture var dot daudz vērtīga jaunajai latviešu kultūrai.

Diferencēta bija latviešu nacionālās literatūras darbinieku attieksme pret vācu literatūru un kultūru. Viņi prata nošķirt vietējo baltvācu feodālo autoru darbus un darbību no izcilajiem vācu kultūras pārstāvju sasniegumiem.

Jaunlatvieši ļoti atzinīgi vērtēja G. Merķeli, kurš dziļi ietekmējis viņu uzskatus. Latviešu folkloristi lepojās ar Herdera latviešu tautas dziesmu publicējumu un viņa sniegto latviešu valodas un folkloras pozitīvo vērtējumu. Jaunlatvieši saskatīja vērtības arī Vecā Stendera, Glika un Hūgenbergera darbībā. Taču viņi pamatoti izvērsa plašu polemiku ar baltvācu reakcionārajiem darbiniekiem.

Latviešu nacionālās literatūras sākumos liela ietekme bija vācu dzejniekiem Šilleram, Gētem un Heinem. Šillera patriotisms un spēcīgais sabiedriskais patoss savā laikā aizrāva K. Valdemāru, J. Alunānu un īpaši Ausekli, kurš Šillera «Zvanu dziesmas» ierosmē sarakstīja savu odu «Jūra». «Zvanu dziesmas» atdzejojumi šajā periodā bija K. Biezbārdim, F. Brīvzemniekam, A. Kronvaldam, F. Mālbergam. Šillera traģēdija «Vilhelms Tells» valdzinājusi jaunlatviešu darbiniekus ar savu spēcīgo demokrātismu. Gētes balādes ietekmējušas latviešu balādes attīstību, te savi nopelni J. Alunānam kā Gētes atdzejotājam. «Faustu» jau pirms Raiņa mēģinājis atdzejot Esenberģu Jānis. Savukārt A. Pumpurs, rakstīdams «Lāčplēsi», bija iepazinies ar «Faustu».

Vētras un dziņu laikmets Vācijā, kad darbojās tādas personības kā Gēte, Šillers un Herders, atgādināja jaunlatviešiem un tautiska-

jiem romantiķiem viņu pašu darbības jēgu un vērtību. Ar Heini jaunlatviešus saistīja gan zināma idejiska sasaukšanās, gan pats jaunlatviešu nosaukums, kuru viņiem pēc vācu progresīvās inteliģences kustības «Jaunā Vācija» parauga piedēvēja Baltijas vācieši. Brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laikos» laikmeta koncepcijā vērojama Heinem tuva sabiedriskās dzīves kritika. Publicēdams apcerējumu par Heini, Kaudzītes Matīss plašāk iepazīstināja latviešus ar šī vācu dzejnieka daiļradi. Arī Kaudzītes Matīsa dzejā vērojamas Heines ietekmes. Turpmāk latviešu dzejnieki daudz pievērsušies Heines lirikai. Atzīmējami Esenberģu Jāņa atdzejojumi un viņa dzejas tuvība Heines ārēji nepretenciozajai lirikai.

Jaunlatviešu cīņā pret vācu privileģēto kārtu kundzību liela ietekme bija vācu progresīvajiem pretfeodālajiem dzejniekiem, kuru darbus atdzejoja J. Alunāns. K. Marksa drauga G. Hervēga pret baznīcu vērstie soneti, Ķikerta cīņas aicinājumi, Langbeina, Ūlanda, Kernera u. c. autoru dzeja palīdzēja atklāt, ka pašā Vācijā ir demokrātiska kultūra un ka jēdziens *vācu kultūra* nozīmē ne tikai latviešu tautai naidīgo baltvācu autoru darbību.

Latviešu literatūras un kultūras attīstībā sevišķa nozīme bija krievu literatūrai un mākslai. Jaunlatviešus krievu kultūrai pievērsa gan viņu politiski ekonomiskā orientācija uz Krieviju, gan arī studijas, dzīve un darbība Krievijas centros. Krievu demokrātiskās kultūras vērienīgums bija viens no stimuliem, kas veicināja pirmo latviešu nacionālās literatūras pārstāvju pievēršanos krievu literatūrai. Krilovs, Žukovskis, Deržavins, Koļcovs, Puškins, Ļermontovs bija J. Alunāna izvēlētie autori. Viņš atdzejoja arī krievu tautas dziesmas. K. Valdemārs tēloja krievu nacionālo varoni Ivanu Susaņinu savā līdzīga nosaukuma balādē. V. Kuročkina vadītais progresīvais satīriskais izdevums «Iskra» bija viens no «Pēterburgas Avīžu» satīriskā pielikuma «Dzirkstele» paraugiem. Puškina un Ļermontova dzejai 70. gados pievērsās Kaudzītes Matīss, un šie dzejnieki atstājuši pozitīvas iezīmes viņa lirikā. Lomonosova personība un dzeja ieinteresēja F. Brīvzemnieku, kurš bija arī viens no Gogoļa un Ņekrasova tulkotājiem un lokalizētājiem. Ņekrasova dzeju atdzejojis arī Apsīšu Jēkabs.

Īpaša vieta latviešu reālistiskās literatūras attīstībā bijusi Gogoļa daiļradei. «Mirušo dvēseļu» un «Revidenta» kritizētāja reālisma tradīcija atstājusi pozitīvu ietekmi brāļu Kaudzīšu romānā «Mērnieku laiki» un savukārt no Kaudzīšu romāna vai arī tieši ietekmējusi Apsīšu Jēkaba un vēlāk Doku Ata daiļradi. Tāpat latviešu pirmā dramaturga A. Alunāna lugās vērojamas dažas Gogolim tuvas tradīcijas. Arī Ostrovskis, Saltikovs-Ščedrins, Turgeņevs jau 70. un 80. gados ir Latvijā tulkoti un pazīstami autori. Bet tālākajā latviešu literatūras attīstībā vērtīgas ierosmes devuši Ļ. Tolstojs, A. Čehovs, M. Gorkijs un daudzi citi krievu rakstnieki.

Interese par lietuviešiem un viņu pagātnes kultūru radās jau 50. gados, vispirms sakarā ar J. Alunāna valodniecisko darbu, kā arī interesējoties par baltu cilšu vēsturi un folkloru. Tautiskā romantisma dzejnieki par šo kopējās pagātnes tēmu rakstīja dzejoļus

un savus antīkās dzejas lokalizējumus saistīja ar Lietuvas senatni. Par Donelaiti 70. gados rakstīja Andrejs Dīriķis, par viņu interesējās arī Rainis.

Igauņu nacionālā kustība norisinājās apmēram tajā pašā laikā, kad Latvijā. Jaunlatviešiem bija tuvi sakari ar igauņu kultūras darbiniekiem (Petersonu, Jakobsonu, Kreicvaldu, Kēleru), un viņu draudzība, kas bija sākusies Tērbatā, turpinājās ilgus gadus. K. Barons «Mājas Viesī» rakstīja par igauņu tautas dziesmām, apliecinādams to dzīvīgumu igauņu tautā. A. Pumpurs bija iedziļinājies igauņu tautas eposā «Kalevipoegs» vācu tulkojumā un «Lāčplēsī» ieveda igauņu eposa varoni Kalapuisi.

Gadsimta otrajā pusē parādījās arī igauņu literatūras tulkojumi. Kā īpašs fakts atzīmējama divu kaimiņtautu rakstnieku reālistu — vēlāko klasiķu R. Blaumaņa un E. Vildes kopējā darbība laikraksta «Zeitung für Stadt und Land» redakcijā Rīgā. E. Vilde pārtulkoja vairākus R. Blaumaņa 80. gadu stāstus un noveles, un pirmā Blaumaņa prozas grāmata («Zem salmu jumta», 1892) iznāca igauņu valodā. Igauņu literatūras un folkloras tulkošanā 19. gs. otrajā pusē daudz darījis Lapas Mārtiņš.

Jaunie latviešu inteliģences darbinieki pazina arī franču (Ruso, Voltērs, Igo, Ž. Verns), angļu (Šekspīrs, Bairons, V. Skots, Č. Dikenss, O. Goldšmits), pat spāņu literatūru (Lope de Vega, Servantess), arī čehu (F. L. Čelakovskis), ungāru (Petēfi), īru (T. Mūrs), dāņu (H. K. Andersens), zviedru (E. Flīgare-Karlēna, M. Švarca) un citu tautu literatūru.

Eiropas kultūras apguve auglīgi ietekmēja latviešu nacionālās literatūras attīstību.

Latviešu literatūras kritikas sākumi. Latviešu nacionālās literatūras pirmajos gadu desmitos sāka attīstīties arī literatūras kritika[1]. Jaunlatviešu darbinieki, balstīdamies uz topošo sabiedrisko domu un praktiskajiem vērojumiem, sāka kritiski novērtēt baltvācu mācītāju devumu latviešu literatūrā. Pirmais nopietnākais dzejas vērtējums izsecināms no «Mājas Viesa» 1859. gada diskusijas «Jauns sakāms vārds», kurā J. Caunītis un J. Zvaigznīte nostājas pret t. s. rīmēm, atzīstot, ka daudz vērtīgākas ir latviešu tautas dziesmas.

K. Valdemārs uzrakstīja vērtējumu par J. Alunāna «Dziesmiņām», atzīmēdams, ka šī grāmata derīga un rosinoša izglītotiem latviešiem. J. Alunāns almanahā «Sēta, Daba, Pasaule» ironizēja par to, ka literatūras kritiķi daudzos gadījumos nopērkami un vadās pēc savām subjektīvajām interesēm. J. Alunānam, A. Spāģim, K. Biezbārdim nācās daudz polemizēt ar Baltijas vāciešiem par latviešu valodas, literatūras un publicistikas jautājumiem. Tāpēc 50. un 60. gados raksturīgi, ka literatūras kritika galvenokārt saistīta ar publicistiku.

70. gados sākās samērā izvērsts sistemātisks darbs literatūras kritikā. Kritikā aktīvi darbojās Kaudzītes Matīss. Viņš sniedza pirmo plašo 1873. gada laikrakstu dzejas novērtējumu. 70. un 80.

[1] Šī laikmeta kritikas attīstības process aplūkots E. Knopes grāmatā «Latviešu literatūras kritika 19. gs. otrajā pusē». — R.: LPSR ZA, 1962.

gados risinājās arī diskusijajs par literatūras jautājumiem (Kaudzītes Matīss, Auseklis, J. Lautenbahs, T. Zeiferts). 80. gados literatūras kritikā jau sastopamas vairāk vai mazāk argumentētas prasības pēc reālisma, kā arī tā teorētisks skaidrojums.

Izaugusi no nelielām anotācijām un recenzijām (arī par teātra izrādēm), sākumā stihiski, bet vēlāk, balstoties uz teorētisku domu, literatūras kritika pāris gadu desmitu laikā kļuva par literatūras attīstībā būtisku problēmu risinātāju. Nozīmīgākajos rakstos literatūras problēmas skatītas kopsakarā ar sociālās dzīves svarīgiem jautājumiem.

Literatūras idejiski estētiskās kvalitātes. Nacionālās literatūras sākuma periodā pirmoreiz īsti pārliecinoši varam runāt par tās nacionālajām un vispārcilvēcīgajām idejiski estētiskajām kvalitātēm. Sarežģītajos tautas nacionālās atbrīvošanās cīņas apstākļos latviešu literatūrā lauza ceļu jaunlatviskais tautai un tās atmodai nepieciešamais jaunā laikmeta patoss, kas jo sevišķi raksturīgs publicistikai un pamazām ielauzās dzejā, prozā un 60. gadu beigās arī dramaturģijā. Vispārcilvēciskajā nozīmē tā bija latviešu kultūras renesanses literatūra. Tā atspoguļoja jaunās latviešu inteliģences mentalitāti un pauda latviešu tautas vissvarīgākās intereses. Tā bija demokrātiska literatūra.

Latviešu nacionālajā literatūrā radās jaunas estētiskas kvalitātes. Īpaši tas sakāms par reālisma un romantisma attīstību. Pirmie izcilākie nacionālās literatūras darbinieki bija talantīgi cilvēki ar augstu intelektuālo līmeni, un viņiem bija spēcīga māksliniecisku ma izjūta (J. Alunāns, K. Barons, Auseklis, Pumpurs, Kaudzītes). Tiesa gan, ne vienmēr viņu literārajos darbos mākslinieciskā puse bija vienlīdz līdzsvarota, jo kā jauna ceļa sācējiem nācās paļauties uz intuīciju un pašu ne visai lielo literāro pieredzi. Zināmas ietekmes bija atstājusi arī iepriekšējā laikmeta literatūra (sentimentalitāte liriskajā dzejā).

19. gs. vidū un otrajā pusē vērojama feodālisma laikmeta literatūras devalvācija un tās tradīciju krīze. Kaut arī publicēto darbu skaita ziņā kristīgi didaktiskajai un sentimentālajai literatūrai bija liels pārsvars, tikai nedaudzu autoru darbi bija iecienīti un iznāca vairākos izdevumos. Tas attiecināms uz Vecā Stendera grāmatām, bet no latviešu tautības autoriem liela popularitāte bija A. Leitānam un E. Dinsbergam.

Tautas estētisko gaumi nevarēja attīstīt 70., 80. gadu sentimentāli romantiskā literatūra, kas lielākoties radās uz iepriekšējā laikmeta literatūras tradīciju pamata un bija saistīta arī ar vācu triviālo jeb lubu literatūru.

Reālisma un romantisma izveides īpatnības. Jau 19. gs. otrās puses sākumā Latvijā, līdzīgi citām zemēm, kurās risinājās nacionālās atbrīvošanās kustība, samērā strauji attīstījās un neilgā laikā kļuva par literatūras virzieniem reālisms un sabiedriski centrēts romantisms.

Latviešu 19. gs. otrās puses reālistiskās literatūras pamatā bija dzīves īstenības tēlojums pašās īstenības formās. Reālisma attīstībā Latvijā norisinājās tāds pats process kā Rietumeiropā un jo sevišķi

Krievijā. Latviešu literatūras reālisma aizsākumos ir vairākas īpatnības, kas to tipoloģiski tuvina t. s. apgaismes reālismam.

Šīs reālisma īpatnības Latvijā noteica konkrētie sabiedriski vēsturiskie apstākļi, latviešu nācijas konsolidēšanās, cīņa pret baltvācu ideoloģisko jūgu. Latviešu nacionālās literatūras pamatlicēji darbojās kā tautas apgaismes paudēji. Viņu lielais ideoloģiskais darbs galvenokārt izpaudās publicistikā un presē. Tāpēc latviešu nacionālās literatūras sākumi veidojās uz publicistikas pamata[1]. 19. gs. vidū līdz pat 70. gadiem publicistikai bija noteicošā vieta jaunlatviešu ideoloģiskajā darbībā. Šī publicistika bija polemiski asa, vērsta pret Baltijas vāciešiem un viņu ideoloģiju. Reizē tā bija skaidrojoša, populārzinātniska un centrēta racionālismā. Tāpat kā savā laikā franču apgaismotāji un G. Merķelis, jaunlatvieši savu ideju izteikšanai izvēlējās arī daiļliteratūras formas. Tāpēc latviešu reālistisko literatūru tās sākuma periodā raksturo izteikta tendenciozitāte. Ideju dominante noteica arī dzīves īstenības attēlojuma formas literatūrā un izvēlētos žanrus. Tāpat kā krievu apgaismes reālismā, arī latviešu literatūrā reālisma izveidē sevišķa nozīme bija satīrai. Tās sākumi raksturīgi J. Alunāna oriģināldzejai, un tās turpinājums bija «Pēterburgas Avīžu» satīriskajā pielikumā. J. Alunāna dzejai ir raksturīga asa, uzbrūkoša jaunlatviska koncepcija (*«Nu zobins man uz lielu karu trinams..»*). Šī koncepcija pāradresējās uz visu jaunlatviešu satīru, un tās raksturīgākais izteicējs bija jaunlatviešu simbols Zobugals. Jaunlatviešu humorā un satīrā tika izmantotas gan tiešās dzīves īstenības, gan arī nosacītās alegoriskās formas. Alegorisms tēlos un darbības norises veidojumā bieži sastopams apgaismes reālismā. Alegoriski tika raksturoti galvenie sociālie ienaidnieki un vecais atpakaļrāpulības un tumsonības gars (*«bizmanis, «bize», «bizes gars»*). Arī jaunlatviešu satīras formas bija līdzīgas krievu apgaismes reālisma satīrai — feļetoni, dialogi, vēstules, anekdotes, aforistiski teicieni utt. Stilistiski liela vieta bija pārspriedumam (zemnieku pārinieku dialogi). «Pēterburgas Avīžu» reālistiskās satīras tradīcija tika turpināta un bagātināta 70. gadu satīriskajos izdevumos «Dunduri», Ausekļa satīrā un daudzos vēlāko gadu satīriski humoristiskajos izdevumos.

Jaunlatvieši kritizēja arī negatīvās parādības latviešu dzīvē (kārkluvācietību u. c.). Šī attieksme pret tautas dzīvi dabiski izvirzīja arī prasību tēlot to daiļliteratūrā. Pirmie mēģinājumi prozā bija samērā nedroši, te parādījās tikai atsevišķi reālisma elementi. Tas bija dabisks process, jo vajadzēja uzkrāties literārā darba pieredzei. 60. gados reālisms parādījās K. Barona stāstos. Jo labi tas konstatējams stāstā «Kas ir noziedzība?» gan pašas sociāla rakstura problēmas izvirzē, gan autora tiešajās piebildēs. Reālistisks ir arī J. Zvaigznītes stāsts «Līvu Ādams».

---

[1] Šādu parādību atzīmē arī krievu literatūrvēsturnieki, raksturodami apgaismes reālisma īpatnības krievu literatūrā 18. gs. beigu periodā, 19. gs. sākumā. — Grām.: Развитие реализма в русской литературе. Просветительский реализм. М.: Наука, 1972, т. I, с. 5—43.

Tautas dzīves reālistisks tēlojums raksturīgs arī labākajiem J. Neikena stāstiem, kuru ieceres pamatā gan bija autora kristīgi didaktiskie nolūki.

Pirmajiem nozīmīgākajiem latviešu prozas darbiem ir sociāla ievirze. Tas pats sakāms par pirmajām oriģināllugām. Visās Ā. Alunāna labākajās lugās dominē tipiskas apgaismes reālisma izpausmes, skaidri izteikta tautas audzinātāja un jaunlatvisku uzskatu paudēja pozīcija.

Izaudzis uz jaunlatviešu reālistiskās un krievu kritizētāja reālisma literatūras pamata, brāļu Kaudzīšu romāna «Mērnieku laiki» reālisms jau tipoloģiski atbilst kritizētājam reālismam.

Tautas atmodas laikmeta raksturīgais patoss, sajūsma, cildenais pacēlums, no vienas puses, un satrauktā nacionālās atbrīvošanās cīņas atmosfēra, no otras puses, bija dabiskais pamats, uz kā izveidojās romantisms, kurš latviešu literatūrā ieguvis tautiskā romantisma nosaukumu. Savukārt G. Merķeļa un jaunlatviešu publicistikā paustās idejas ieguva māksliniecisku atveidojumu tautisko romantiķu dzejā. Spilgtākie romantiķi A. Pumpurs un Auseklis savā daiļradē pauda nacionālās atbrīvošanās cīņas idejas. Tautiskā romantisma aktīvais sabiedriskums, spilgtais māksliniecisks atrada lielu atbalsi tautā. Latviešu literatūrā tā tradīcijas atstājušas dziļas pēdas un ir dzīvas līdz mūsu dienām.

70. un sevišķi 80. gados sazēla sentimentāli romantiskā literatūra. Sentimentalitātei latviešu literatūrā ir sava vēsture. Tā vērojama Vecā Stendera «mīlestības gaudu ziņģēs»; apvienotu ar idilliskumu, to turpinājuši viņa pēcteči, bet no latviešu autoriem ar saviem darbiem tautu visvairāk raudinājis un jūsminājis A. Leitāns. Tāpēc gluži saprotami, ka sentimentāli romantiskā literatūra turpinājās arī 19. gs. otrajā pusē (Lapas Mārtiņš).

Žanru un stilu attīstību latviešu nacionālajā literatūrā ietekmēja vairāki faktori. Atzīmējama feodālisma laikmeta latviski rakstītās literatūras, folkloras un cittautu literatūras žanriskā ietekme.

Dzejā nacionālās literatūras sākuma periodā, turpinot agrāko feodālās dzejas tradīciju un sekojot cittautu dzejas ierosmēm, plaši sazēla liriski dzejoļi. Tie bija ar dažādu stilistisku nokrāsu. Himnisks patoss, optimistisks patriotisms, gaišas krāsas raksturoja nacionālās atmodas idejām piesātināto dzeju (K. Barons, A. Pumpurs, Auseklis). Svinīgums, kareivīgs cildenums bija veltījumu dzejā. Citā dzejoļu grupā galvenā bija intelektuālā attieksme un domu izvērsums. Šiem dzejoļiem raksturīga ironiski satīriska izteiksme. Radās arī filozofisku pārdomu dzeja. Samērā daudz bija arī sentimentāli ietonētas tēlainas mīlas lirikas un dabas dzejas (J. Alunāns, K. Barons, Kaudzītes Matīss, A. Pumpurs, Esenberģu Jānis, Vensku Edvarts). Visparastākās bija kvartas, bet bija arī kvintas, sekstīnas u. c. panta formas. Dažādo dzejas formu ieviešanā daudz darījis J. Alunāns (soneti, trioleta, antīkās strofas). Parādījās pirmās parodijas un kuplejas (Ā. Alunāns). Raksturīgas arī epigrammas, sentences, romances, brīvās dzejas formas.

Daudz bija liroepiska rakstura dzejas. Turpinājās latviski rakstī-

tās stāstu dzejas tradīcijas. Atzīmējami garāki sižetiski dzejojumi (J. Austriņa «Latviešu tautas gājums», A. Pumpura «Ļurbu valsts»). Parādījās arī cittautu liroepiskās dzejas lokalizējumi (J. Alunāna «Maija un Jānis», kura pamatā Ovīdija «Baukida un Filemons»). Iecienīts bija balādes žanrs (K. Valdemāra «Ivans Susaņins», Ausekļa «Beveriņas dziedonis»). Attīstījās arī fabula, galvenokārt kā tulkotā dzeja (Krilovs), bet 80. gados arī oriģinālfabula (P. Sarķis). Daudz tika paveikts arī poēmas žanrā (Ausekļa «Čūsku tēvs Zalksis»). A. Pumpura «Lāčplēsi» sākotnēji dēvēja par episku («epīgu») dziesmu, bet vēlāk arī pats autors atzina, ka to var nosaukt par eposu.

Grūtāks bija latviešu nacionālās prozas sākums. Pašu latviešu dzīves un raksturu tēlojums prozā sākumā galvenokārt bija humoristiski satīriskajos presē iespiestajos darbos. Tie bija nelieli, daļēji publicistiska rakstura feļetoni, anekdotiska rakstura stāstiņi. Parādījās arī garāki stāsti (K. Barona, J. Zvaigznītes, J. Neikena darbi). Šo stāstu galvenā īpatnība — zemnieku dzīves tēlojums. Šī tradīcija turpinājās visu 19. gs. otro pusi (Apsīšu Jēkabs, Blaumanis, Doku Atis u. c.).

Ar «Mērnieku laikiem» sākās latviešu romāna attīstība. Brāļi Kaudzītes šo darbu gan nosaukuši par stāstu, taču notikumu un raksturu apjomīgais tēlojums, kā arī problemātikas vērienīgums liecina par šī darba žanrisko piederību romānam. Raksturīgi, ka ar «Mērnieku laikiem» tika nodibināta viena no vērtīgākajām latviešu romāna tradīcijām — tas ir mūsu pirmais sociālais romāns, kā arī ar savu plašo laikmeta panorāmu un tās etnogrāfisko patiesīgumu pirmais latviešu kultūrvēsturiskais romāns. 70. gadu beigās publicēts arī Māteru Jura sentimentāli romantiskais romāns «Sadzīves viļņi». 80. gados oriģinālromānu vēsturē nebija nozīmīgāku sasniegumu, šajā laikā parādījās labs skaits triviāla rakstura tulkojumu, arī viens otrs oriģināldarbs (Lapskalnu Andreja, Lapas Mārtiņa darbi). 90. gadu literatūra jau bagātinājās ar reālistiska rakstura oriģināldarbiem (A. Deglava romāni).

No publicistiska un ģeogrāfiska rakstura aprakstiem izveidojās populārais ceļojumu aprakstu žanrs, kura raksturīgākie pārstāvji bija brāļi Kaudzītes un A. Pumpurs. Atzīmējami arī biogrāfiski apraksti par ievērojamiem kultūras darbiniekiem (F. Brīvzemnieks).

Latviešu nacionālās literatūras sākuma periodā intensīvi attīstījās dramaturģija. Pirmie dramaturgi bija Ā. Alunāns, M. Pēkšēna, R. Tomsons. Ā. Alunāns pamatoti godināms par latviešu teātra tēvu, ne mazāki nopelni viņam ir arī latviešu dramaturģijā. Ā. Alunāns bija ražīgākais pagājušā gadsimta latviešu lugu rakstnieks. Viņa lugas bija ļoti populāras tautā un daudz izrādītas uz teātru skatuvēm Rīgā un laukos.

19. gs. otrās puses oriģināldramaturģijas sākumos, kas bija cieši saistīta ar latviešu teātra attīstību, vērojamas samērā daudzveidīgas žanra formas. Tā laika lugas iedalāmas skatu lugās, drāmās un komēdijās.

Skatu lugās parasti tēlota lauku dzīve un cilvēki. Pie tādām

pieskaitāma laba daļa Ā. Alunāna lugu, kurās viņš tēlojis jaunlaiku cilvēku un viņu uzskatu konfliktus ar veco laiku aizstāvjiem («Lielpils pagasta vecākie»). Pirmo oriģināldrāmu 60. gadu beigās sarakstījusi jaunlatviski noskaņotā dramaturģe M. Pēkšēna. Drāmas novadā samērā daudz darbojies Ā. Alunāns («Kas tie tādi, kas dziedāja»). Viņš ir arī latviešu komēdijas nodibinātājs («Pašu audzināts»). Vairākas viņa dramaturģijas tradīcijas turpinājis R. Blaumanis — latviešu psiholoģiskās drāmas meistars un izcilais komēdiju rakstnieks.

Pārskats par historiogrāfiju. Priekšpadomju literatūras vēstures grāmatās par laikmetu un monogrāfijās par atsevišķiem autoriem raksturots samērā bagātīgs faktu materiāls. Nozīmīgs lielais darbs, ko veicis latviešu bibliogrāfijas pamatlicējs J. Misiņš (1862—1945). Viņa «Latviešu rakstniecības rādītāja» II daļa satur izziņas par latviešu literatūru un mākslu no 1585. līdz 1925. gadam. J. Misiņš veicis arī nopietnu dokumentālu pētniecības darbu un sevišķi labi izpētījis «Pēterburgas Avīžu» periodu[1]. Nozīmīgu darbu paveicis arī A. Ģinters (1885—1944), sastādīdams latviešu periodikas rādītāju par 1763.—1907. gadiem «Latviešu zinātne un literatūra».

Kā izziņas materiāls noderīgs V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas darbinieku sastādītais bibliogrāfiskais rādītājs «Latviešu pirmspadomju literatūra» (1980).

Pirmspadomju literatūras vēsturē par latviešu nacionālās literatūras sākuma periodu līdz 1885. gadam nozīmīgākā ir T. Zeiferta (1865—1929) grāmatas «Latviešu rakstniecība» II daļa (1930). T. Zeiferts kā literatūrvēsturnieks devis nopietnu ieguldījumu latviešu literatūrzinātnē. «Latviešu rakstniecības» II daļa satur labi atlasītu un izvērtētu faktu materiālu par nacionālās atmodas laikmeta literatūru un tās darbiniekiem. Pozitīvi vērtējams T. Zeiferta viedoklis skatīt latviešu nacionālās literatūras attīstību sakarā ar vispārējo Eiropas kultūras procesu. Tomēr T. Zeiferta grāmata savā laikā kritizēta no metodoloģiskā viedokļa, ka tā monogrāfiska un ka tajā par maz atklātas pašas literatūras attīstības līnijas.

Atsevišķu autoru vērā ņemamus apcerējumus satur «Latviešu literatūras vēstures» II un III daļa (L. Bērziņa virsredakcijā, 1935).

Atzīmējamas arī V. Plūdoņa, Līgotņu Jēkaba, R. Kļaustiņa latviešu literatūras vēstures grāmatas vidusskolām.

Pozitīvi vērtējama latviešu literatūrvēsturnieku un kritiķu marksistu (J. Jansons (Brauns), A. Upīts) attieksme pret latviešu nacionālās literatūras sākuma periodu un jaunlatviešu darbību. A. Upīts grāmatā «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture 1885—1920» (I—II, 1921), kā arī padomju laikā iznākušajā darbā «Latviešu literatūra» (I, 1951) gan raksturojis jaunāka laikmeta literatūru, taču atzinīgi vērtējis arī jaunlatviešu nopelnus un mūsu apskatāmā perioda literatūru. Latviešu sabiedriskās domas un literatūras vēsturē atzīmējama ir Kļusā (E. Eferta) grāmata «Piezīmes par latviešu ideo-

[1] *Misiņš J.* J. Zvaigznīte-Šterns. — R.: Ramave, 1940.

loģijas vēsturi» (M.: Prometejs, 1925), kurā no marksistiska viedokļa raksturots laikmets no 18. gs. sākuma līdz 19. gs. beigām. Klusais devis jaunlatviešu ideoloģisko uzskatu kritisku skaidrojumu, uzsvēris jaunlatviskā tautiskuma īpatnības.

Latviešu padomju literatūras zinātnē visplašākais pētījums par latviešu nacionālās literatūras sākuma periodu (no 19. gs. vidus līdz 80. gadu vidum) ir Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūta sešu sējumu «Latviešu literatūras vēstures» 2. sējums (1963, 818. lpp.). Šajā kolektīvdarbā apskatāmā perioda literatūras vēsture raksturota samērā plaši, tajā sniegts līdz šim bagātākais faktu materiāls. No mūsdienu viedokļa atsevišķi atzinumi laikmeta un literārā procesa analīzē pārvērtējami un padziļināmi.

Atzīmējama arī rakstnieka un literatūrzinātnieka J. Niedres «Latviešu literatūra» II daļa (1953). Autora vulgārsocioloģiskās nostādnes vēlākā laikā kritizētas.

Literatūras procesu dziļāk izgaismo latviešu literatūrzinātnieku pētījumi žanru vēsturē — V. Valeiņa «Latviešu lirikas vēsture» (1976), I. Kiršentāles «Latviešu romāns» (1979). Latviešu nacionālās literatūras sākuma perioda izpratnē daudz vērtīgu materiālu satur arī K. Kundziņa «Latviešu teātra repertuārs» (1955), K. Kundziņa «Latviešu teātra vēstures» 1. sēj. (1968) un A. Apīņa monogrāfija «Latviešu grāmatniecība» (1977), kā arī E. Knopes «Latviešu literatūras kritika 19. gs. otrajā pusē» (1962) un A. Griguļa un V. Austruma sakārtotā rakstu kopojuma «Latviešu literatūras kritika» 1. sēj. (1956).

Nozīmīgs pētījums rokraksta literatūras vēsturē ir A. Apīņa grāmata *«Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā»* (1987).

Arī citās sabiedrisko zinātņu nozarēs publicētie darbi dod ieguldījumu literatūras vēstures problēmu risinājumā. Tā, piemēram, jaunlatviešu sabiedriski filozofisko uzskatu analīze un novērtējums dots Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta kolektīvajā pētījumā *«Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam)»* (1976). Savukārt estētiskās domas vēsturē atzīmējams P. Zeiles darbs *«Estētiskā doma Latvijā (līdz 1940. gadam)»* (1976), kurā raksturoti arī jaunlatviešu estētiskie uzskati.

Latviešu trimdā nacionālās atmodas laikmeta sabiedriski politiskās un literatūrvēsturiskās problēmas visplašāk risinātas vēsturnieku darbos (A. Švābe). Ir atsevišķas monogrāfiska rakstura publikācijas (A. Baumanim u. c.). Atzinīgi vērtējama A. Johansona darbība literatūrvēsturē (*«Latviešu literatūra»*, 1953). Latgales kultūras, folkloras un literatūrvēstures izpētē lielu darbu ieguldījis M. Bukšs (*«Latgaļu literatūras vēsture»*, 1957).

Bukšs M. Latgaļu literatūras vēsture. — [Minhene]: P/S Latgaļu izdevnīceiba, 1957, 316.—346. lpp.
Grigulis A., Austrums V. Latviešu literatūras kritika. — R.: LVI, 1956, 1. sēj., 3.—196. lpp.
Gudriķe B. Heinrihs Heine un latviešu literatūra. — Grām.: Latviešu un Rietumeiropas literatūra. R.: Zinātne, 1971, 115.—126. lpp.
Gudriķe B. Kontakti ar dienvidslāvu un rietumslāvu tautām latviešu nacionālās literatūras sākuma periodā. — Grām.: Latviešu-slāvu literatūras un mākslas sakari. R.: Zinātne, 1982, 7.—52. lpp.
Johansons A. Latviešu literatūra. — Stokholma: Trīs zvaigznes, 1953, 1. un 2. grāmata.
Kiršentāle I. Latviešu romāns. Žanra tapšana un attīstība līdz 1940. g. — R.: Zinātne, 1979, 40.—44. lpp.
Klusais. Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi. — M.: Prometejs, 1925.
Knope E. Latviešu literatūras kritika 19. gs. otrajā pusē. — R.: LPSR ZA izd., 1962, 9.—106. lpp.
Kundziņš K. Latviešu teātra repertuārs līdz 1940. g. — R.: LPSR ZA izd., 1955, 19.—60. lpp.
Kundziņš K. Latviešu teātra vēsture. — R.: Liesma, 1968, I sēj., 56.—180. lpp.
Latviešu literatūras vēsture. — R.: LPSR ZA, 1963, 2. sēj., 5.—266. lpp.
Mackovs G. No latviešu-čehu literatūras sakaru vēstures. — Grām.: Latviešu-slāvu literatūras un mākslas sakari. R.: Zinātne, 1982.
Stepiņš L. Latviešu un zviedru literārie sakari. — R.: Zinātne, 1983, 15.—24. lpp.
Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885—1920). — R.: Zeltiņš un Golts, 1921, 1. sēj., 9.—27. lpp.
Valeinis V. Latviešu lirikas vēsture. — R.: Liesma, 1976, 34.—64. lpp.
Zeiferts T. Latviešu rakstniecība. II d. — R.: A. Gulbis, 1930, 1.—17. lpp.
Zeile P. Estētiskā doma Latvijā (līdz 1940. gadam). — R.: Liesma, 1976, 139.—188. lpp.

6. LITERATŪRA UN PUBLICISTIKA 19. gs. 50.—60. GADOS

Latviešu nacionālā literatūra 19. gs. 50.—60. gadu periodā veidojās sarežģītos sabiedriski politiskās un ideoloģiskās cīņas apstākļos. Tās galvenā īpatnība ir tā, ka literatūra radās sakarā ar jaunās inteliģences praktisko darbību tautas atbrīvošanās kustībā. Inteliģence kā tautas interešu izteicēja 50. un 60. gados sevišķu vērību pievērsa publicistikai un tai tuvajiem literārajiem žanriem. Tāpēc šī perioda literatūrai, salīdzinot ar 70. un 80. gadiem, ir tiešs, nepastarpināts sakņojums sava laika politiskajā un ideoloģiskajā dzīvē.

ZEMNIEKU NEMIERU KUSTĪBA UN TĀS ATBALSIS LITERATŪRĀ UN PUBLICISTIKĀ

Laikmeta apstākļi. 19. gs. Krievijas ekonomiskajā dzīvē norisinājās ļoti svarīgs process — feodālisma ekonomisko formāciju

nomainīja kapitālistiskā. Šo divu formāciju robeža bija 19. gs. 60. gadi. 1861. gadā Krievijā notika dzimtbūšanas atcelšana. Abu sabiedriski ekonomisko formāciju nomaiņa faktiski bija ilgstoša, un tā notika ļoti sarežģītos apstākļos. Pretrunas starp ražošanas spēku attīstību un feodāli dzimtbūtnieciskajām attiecībām noveda pie tā, ka 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā visā Krievijā radās revolucionāra situācija. Krimas karš (1853—1856) parādīja cariskās Krievijas ekonomisko un politisko atpalicību un pastiprināja plašo masu nemieru kustību visā Krievijā.

50. un 60. gadi Krievijā bija iezīmīgi ar ļoti plašu zemnieku nemieru kustību. Saasinājās zemnieku nemieru kustības raksturs (muižu dedzināšanas, muižnieku un viņu ģimenes locekļu nogalināšanas utt.). Cariskā patvaldība, Krimas kara novājināta un zemnieku dumpja pārbiedēta, bija spiesta 1861. gadā atcelt dzimtbūšanu.

Kā zināms, dzimtbūšanas atcelšana Kurzemē un Vidzemē bija notikusi jau agrāk (1817. un 1819. gadā), turpretī Latgalē, tāpat kā citur Krievijā, to atcēla 1861. gadā. Krievijas impērijā augošā kapitālisma attīstība lauksaimniecībā norisinājās pa tā saucamo prūšu jeb reformistisko ceļu, saglabājoties spēcīgām dzimtbūšanas atliekām. Vidzemē un Kurzemē zemnieks bija atbrīvots bez zemes, viņam zemi vajadzēja nomāt no muižnieka klaušu jeb atstrādāšanas, kā arī naudas rentes ceļā. Ļoti smags bija kalpu un bezzemnieku stāvoklis.

Latviešu zemniecība bija pakļauta arī ļoti spēcīgiem nacionālajiem spaidiem. Vācu mācītāji un muižnieki uzsvēra, ka vietējie iedzīvotāji nemaz neesot tauta, bet *bauri*, t. i., zemnieku kārta. Pat salīdzinājumā ar krievu muižniecību Baltijas vācu muižniekiem bija lielākas privilēģijas. Kurzemē un Vidzemē augstākais pārvaldes orgāns bija cara patvaldības ieceltais Baltijas ģenerālgubernators ar viņam padotajām iestādēm. Tajās darbojās arī krievu ierēdņi. Tomēr visās administratīvajās iestādēs liela noteikšana bija Baltijas vācu muižniekiem. Viņi ieņēma arī tiesas un policejiskos amatus. Minētajās guberņās joprojām liela loma bija vācu bruņniecības kārtas orgāniem landtāgiem, kas aizstāvēja savas korporatīvās intereses. Tie sanāca ar ģenerālgubernatora atļauju, un to lēmumus ģenerālgubernators varēja apstiprināt vai noraidīt. Tas, protams, nenozīmē, ka landtāgam nebija liela nozīme minēto guberņu zemnieku dzīvē. Joprojām pastāvēja arī miesas sodi un citi dzimtbūšanas laika spaidi. Tāpēc Baltijā spēcīgi uzliesmoja zemnieku nemieri, uz kuriem var attiecināt V. I. Ļeņina atzinumu, ka cariskajā Krievijā visā visumā zemniecība kā masa cīnījās tieši pret muižniekiem[1].

Zemnieku nemieru kustības formas. Latviešu zemnieku nemieru kustībai bija tāds pats mērķis kā visas Krievijas zemnieku nemieru kustībai — zemniecība stihiski cīnījās par kapitālisma attīstības revolucionāro ceļu. Objektīvi tā bija cīņa par pilnīgu zemes nodo-

[1] *Ļeņins V. I.* Raksti. 17. sēj., 94. lpp.

šanu zemniecības rīcībā, iznīcinot visas feodālisma atliekas. Zemniecības nemieriem Latvijā bija dažādas izpausmes formas. Tās sadalāmas reformistiskajās un revolucionārajās, starp kurām robežas novilkt grūti.

No reformistiskajām formām vispirms jāatzīmē, ka zemnieki neatlaidīgi iesniedza cariskās patvaldības iestādēm sūdzības par muižniekiem un lūgumus atvieglot zemnieku stāvokli. Tajos izpaudās viņu naivā pārliecība, ka cars ir labs, bet muižnieki slikti. Jaunlatviešu ietekmē daļai zemnieku kļuva zināms, ka pastāv pretišķības starp vietējās Baltijas muižniecības separātisma centieniem un carisma centrālisma politiku attieksmē pret Baltijas guberņām. Cariskā patvaldība uz šiem latviešu zemnieku iesniegumiem, kuri satur smagas apsūdzības pret Baltijas vācu muižniekiem, parasti nereaģēja, nosūtīja tos atpakaļ uz Baltijas vietējām guberņas iestādēm, un zemnieki tika bargi sodīti.

Ar šo zemnieku kustības formu bija saistīti vairāki latviešu progresīvās inteliģences darbinieki, kuri piedalījās Krievijas caram adresēto padevības apliecinājumu, sūdzību un lūgumrakstu sacerēšanā, pārtulkošanā un rediģēšanā. Carisko iestāžu un Baltijas ģenerālgubernatora slepenajos ziņojumos jaunlatvieši nosaukti par aģitatoriem un zemnieku musinātājiem. Par zemniecības organizatoru un vadītāju atzīts K. Valdemārs, un «Pēterburgas Avīzes» uzskatītas par zemnieku musināšanas centru. Kā gudrs un ļoti darbīgs jaunlatvietis žandarmērijas iestāžu materiālos raksturots K. Barons. J. Alunāns nosaukts par komunistu, demokrātu un grakhieti. Par ļoti bīstamu jaunlatvieti atzīts Piebalgas ārsts J. Jurjāns, apsūdzēti arī Vidzemes skolotāji un literāti J. Austriņš, K. Spunde, J. Ruģēns. Par Kurzemes un Vidzemes latviešu padevības adreses sacerēšanu Krievijas caram un sakariem ar Mežmuižas zemniekiem 1863. gadā uz Kalugas guberņu tika izsūtīts K. Biezbārdis. Apsūdzēts tika arī publicists A. Spāģis.

Pie savdabīgām masu nemieru formām piederēja pārejas kustība pareizticībā un izceļošana uz «silto zemi». Pārejas kustība pareizticībā raksturīga 40. gados, kad zemnieki, sevišķi Vidzemē, centās pārmainīt savu ticības piederību, cerēdami, ka pareizticīgajiem nebūs jāmaksā galvasnauda un viņiem sagaidāmi arī citi atvieglinājumi. Vēlāk, 60. gados, norisinājās arī pretējais process — atgriešanās luterticībā, jo piederība pie «ķeizara ticības» nekādus labumus zemniekiem nebija devusi.

50. gados Baltijas zemnieku vidū bija izplatījušās baumas par labumiem, kas gaida zemniekus, pārceļoties uz Iekškrievijas guberņām. 1858. gada pavasarī Kurzemes gubernators Kube ziņoja uz Rīgu toreizējam ģenerālgubernatoram kņazam Suvorovam, ka veseli Kurzemes pagasti ticot baumām par gaidāmo zemes izdalīšanu zemniekiem un atsakoties paklausīt vietējai varai. Rīgā un Jelgavā parādījušies zemnieku pārstāvji, lai uzzinātu par pārceļošanas iespējām uz krievu guberņām. Neievērojot varas iestāžu aizliegumus, zemnieki ar visām ģimenēm devās uz Iekškrieviju, pat Poliju, 60. gados arī uz Novgorodas guberņu un visbiežāk nonāca naba-

dzībā un trūkumā. Sakarā ar zemnieku izceļošanu uz Novgorodas guberņu kā galvenais vaininieks tika apsūdzēts K. Valdemārs, kurš šajā guberņā bija iepircis divu muižu zemi, lai to pārdotu latviešu zemniekiem pārceļotājiem. Valdemāra muižās par pārvaldnieku strādāja J. Alunāna brālis Indriķis Alunāns. K. Valdemāram nācās skaidrot notikumu patiesos apstākļus gan presē, gan īpašā brošūrā, un tas viss sagādāja viņam daudz nepatikšanu un smagu pārdzīvojumu.

Daudzos gadījumos zemnieku kustībai Baltijā bija revolucionārs raksturs. 19. gs. vidū, pieaugot vispārējai revolucionārajai situācijai, kā arī tuvējo krievu guberņu, igauņu zemnieku, tāpat Polijas, Baltkrievijas un Lietuvas agrārās kustības ietekmē latviešu zemnieki vairākās vietās atteicās iet muižas darbos, masveidā nepildīja t. s. «brīvos līgumus», dedzināja muižas ēkas, vajāja muižniekus, pretojās cara valdības atsūtītajām soda ekspedīcijām. Tāpēc nav jābrīnās, ka Kurzemes žandarmu apakšpulkvedis Kocebū ziņoja savai priekšniecībai, ka zemnieki ticot, ka *«Kurzemes upēs plūdis muižnieku asinis, bet tiltus cels no muižnieku galvaskausiem»*.

Viena no plašākajām zemnieku nemieru kustībām Kurzemē bija 1863. gadā Dundagas zemnieku nemieri. Vajāto Dundagas novada zemnieku nemiernieku vadoni līdz ieti Niku Šūbergu savā dzīvoklī Pēterburgā ilgāku laiku slēpa K. Valdemārs. Viņš redakcijas darbā pieņēma arī literātu Krišjāni Dinsbergu, Ernesta Dinsberga brāli, kurš bija iejaukts nemieros. Sakarā ar šiem nemieriem no darba Kubeles skolā bija jāaiziet arī E. Dinsbergam, kuru uz laiku izsūtīja uz Jaunjelgavu.

Vidzemē 1865. gadā Cēsu apriņķī un citās vietās zemnieku nemieru laikā muižnieki saņēmuši draudu vēstules, starp zemniekiem bijuši izplatīti aicinājumi dedzināt muižnieku mantu, pašus muižniekus aizdzīt utt. Lieli kalpu nemieri 1867. gadā bija Krustpilī. Tie beidzās ar to, ka 25 zemnieki tika izsūtīti katorgā uz Sibīriju.

Latviešu zemnieku nemieru kustība bija vērsta ne tikai pret Baltijas muižniekiem, bet objektīvi tā vērsās arī pret muižniecības stiprāko balstu — carismu, kaut arī paši zemnieki to bieži vien neapzinājās.

KRIEVU REVOLUCIONĀRO DEMOKRĀTU IDEJISKĀ IETEKME BALTIJĀ

Jautājums par krievu revolucionāro demokrātu un viņu domas ietekmi Latvijā un tās saskarsmi ar progresīvajiem latviešu inteliģences darbiniekiem ir sarežģīts un vēl nav pietiekami izpētīts.

Krievijas zemnieku nemieru kustības ideoloģiskie iedvesmotāji bija revolucionārie demokrāti — zemnieku revolūcijas idejas sludinātāji. Viņu idejiskajai darbībai bija sava nozīme arī Baltijas agrārā jautājuma risināšanā. Krievu revolucionāro demokrātu attieksmē pret Baltiju konstatējami vairāki saskarsmes punkti.

Jau muižniecības perioda darbinieki krievu revolucionārās atbrīvošanas kustības vēsturē pievērsās Baltijas jautājumiem. Hercens

savos rakstos žurnālā «Kolokol» atmaskoja Baltijas netaisnās agrārās attiecības, cara patvaldības sadarbību ar Baltijas vācu muižniecību. Viņš simpatizēja Baltijas zemnieku nemieru kustībai. Hercens atmaskoja smago zemnieku ekspluatācijas un muižnieku patvaļas režīmu, kāds valdīja Baltijā pēc dzimtbūšanas atcelšanas.

Ļoti skaidri krievu revolucionārās demokrātijas attieksmi pret zemnieku brīvlaišanu noformulēja 60. gadu revolucionāri demokrātiskās kustības vadonis un idejiskais iedvesmotājs N. Černiševskis. Viņš atzina, ka tikai revolucionārā vardarbība var iznīcināt dzimtbūšanas pamatus, t. i., muižnieku īpašuma tiesības uz zemi. Nelegāli izdotajā proklamācijā «Sveiciens kungu zemniekiem no viņu labvēļiem» Černiševskis zemniekiem izskaidroja, ka brīvlaišanai ir zemnieku aplaupīšanas raksturs, un šajā sakarā atsaucās uz Baltijas guberņām, rakstīdams:

> *«Ir tādas nolādētas zemes, kur sen jau ir ievesta šāda kārtība... Pie mums, krievu valstī, ir tāda nolādēta zeme, kur atrodas Rīgas un Rēveles, un Jelgavas pilsētas.»*[1]

Černiševskis par biedinājumu krievu zemniekiem aprakstīja bez zemes atbrīvoto latviešu un igauņu zemnieku dzīvi.

Krievu revolucionāro demokrātu darbībai, kurā viņi izmantoja Baltijas guberņu agrāro attiecību aprakstu revolucionārajai propagandai krievu zemnieku vidū, bija liela progresīva nozīme.

Krievu revolucionāro demokrātu saskare ar Baltijas zemnieku nemieriem un progresīvo inteliģenci izpaudās viņu sadarbībā ar latviešu kultūras darbiniekiem, revolucionāri demokrātisko izdevumu samērā plašajā izplatībā, nelegālās organizācijas «Zeme i volja» darbībā.

Kopā ar krievu revolucionārajiem demokrātiem darbojās arī latvietis Pēteris Balodis.

Pēteris Balodis (1837—1918)

Pēteris Balodis ir nozīmīga personība latviešu progresīvās sabiedriskās domas vēsturē. Viņš bija krievu revolucionāro demokrātu Černiševska un Pisareva domubiedrs.

Pēteris Balodis dzimis 1837. gada[2] 1. decembrī Rīgas apriņķa Lielāsmuižas pagasta Madlienas draudzē zemnieka ģimenē. Viņa tēvs Dāvis Balodis bijis sākumā hernhūtiešu draudzes sacītājs, pēc tam pazīstams latviešu tautības pareizticīgo mācītājs, arī sabiedrisks darbinieks. Pēteris Balodis mācījās Rīgā pareizticīgo garīgajā seminārā, bet vēlāk pārliecības dēļ no tā izstājies. P. Balodis

[1] *Чернышевский Н. Г.* Полное собрание сочинений. — М.: ОГИЗ, 1950, т. 7, с. 520.

[2] Līdz šim par Pētera Baloža dzimšanas gadu uzskatīja 1839. gadu. Viņa biogrāfijas pētnieks Manfreds Šneps noskaidrojis, ka P. Balodis dzimis 1837. gadā. Sk.: *Šneps M.* Baloža zelts. — Zvaigzne, 1986, 1.

studējis Pēterburgas Medicīnas un ķirurģijas akadēmijā, 1858. gadā pārgājis uz Pēterburgas universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes dabaszinātņu nodaļu.

Studiju laikā P. Balodis interesējies par sabiedriskām problēmām, arī par utopisko sociālismu, bijis materiālists un ateists, revolucionāri demokrātisko ideju piekritējs. Viņš draudzējies ar krievu un poļu revolucionāri noskaņotajiem studentiem. No 1860. gada septembra līdz 1861. gada septembrim P. Balodis dzīvoja vienā dzīvoklī ar D. Pisarevu un piedalījies nelegālajā darbībā. P. Balodim izdevās noorganizēt nelegālu t. s. «kabatas» tipogrāfiju, kurā iespiestas pret cara patvaldību vērstas proklamācijas krievu valodā.

Pēteris Balodis.

P. Balodis bija saistīts ar vairākiem nelegāliem pulciņiem un to organizētājiem ne vien Pēterburgā, bet arī Maskavā. Savā idejiskajā pārliecībā viņš galvenokārt balstījās uz N. Černiševski. 1862. gadā tipogrāfija iekrita un P. Balodis tika apcietināts. Viņa dzīvoklī kratīšanas laikā atrada vairākas proklamācijas, arī D. Pisareva rokraksta manuskriptu, kurā autors aizstāvēja Hercenu pret cara aģenta Šedo-Ferroti (Baltijas barona Firksa) ārzemēs izplatīto brošūru uzbrukumiem.[1] Balodi arestējot, viņam atņēma arī piezīmju burtnīcu ar aizliegtiem Puškina, Riļejeva, Ogarjova u. c. dzejoļiem. P. Balodi kopā ar Pisarevu un citiem studentiem nodeva tiesai. P. Balodis saņēma visbargāko sodu — 15 gadus katorgā, ko vēlāk samazināja uz 7 gadiem. Sodu viņš izcieta Sibīrijā Nerčinskas katorgu grupā. Viņš strādāja Akutajā Aleksandra rūpnīcā. Šeit, katorgā, no 1864. gada līdz 1870. gadam bija arī Černiševskis, kuru P. Balodis ļoti cienīja un par kuru kādā Sibīrijas laikrakstā publicējis savas atmiņas. Vēlāk P. Balodis uzturējās un strādāja zelta

[1] Sk. *Valeskalns P.* Revolucionārais demokrāts Pēteris Balodis. — R.: LPSR ZA, 1961, 62.—92., 131.—136. lpp.

raktuvēs Irkutskas guberņā Augšļenā (Jakutijā). Te viņš sadraudzējās ar Koroļenko, kurš par Balodi stāsta:

> *«Ar prieku atceros daudzus vakarus, kurus pavadīju, sarunādamies ar Balodi, kad viņš atbrauca uz Amgu... Man no šim sarunām ir palicis ārkārtīgi patīkams iespaids. Bija kaut kāda saskaņa starp viņa spēkavīra stiprumu un to mieru, ar kuru viņš uzņēma mūsu dažkārt dedzīgos iebildumus pret saviem uzskatiem. Es toreiz vēl biju dedzīgs narodņiks, un Baloža nostāsti par viņa dzīvi Sibīrijas kopienās, kuros jo spilgti izpaudās latviešu individuālista uzskati, manī bieži sacēla kvēlu pretsparu. Turklāt vienmēr atceros, ar kādu mierīgu cieņu Balodis atspēkoja manus iebildumus.»*[1]

P. Balodis mūža beigu periodā bijis sociālisma piekritējs; miris 1918. gadā 22. janvārī Blagoveščenskā.

Krievu revolucionāri demokrātiskās literatūras izplatība Latvijā. 60. gados žandarmērijas ziņojumos konstatēts, ka Černiševska žurnāls «Sovremeņņik» Latvijā bijis plaši izplatīts. Piemēram, 1860. gadā šim žurnālam Latvijā bijuši 38 abonenti, tas lasīts Rīgā, Daugavpilī, Jelgavā, Kuldīgā, Grobiņā, Liepājā, Cēsīs, Rēzeknē, Krāslavā. Rīgas un Liepājas ostas noderējušas nelegālās literatūras transportam no ārzemēm. Saglabājušies arī žandarmērijas materiāli par to, ka Rīgas ostā ievests Hercena žurnāls «Kolokol».

Dažas ziņas par organizācijas «Zemļa i voļa» saskarsmi ar Baltiju. Baltijā krievu revolucionāro demokrātu un revolucionāro raznočincu organizācijas «Zemļa i voļa» ietekmē darbojās arī progresīvie inteliģenti, kuri bija tuvu zemniecības masām (pagastu rakstveži, skolotāji u. c.). Šīs organizācijas Centrālajā komitejā darbojās Hercens un Ogarjovs. «Zemļa i voļa» veltīja Baltijai lielu uzmanību. Lai organizētu zemnieku sacelšanos Baltijā, no Pēterburgas atveda slepenu tipogrāfiju, kurā darbojās viens no organizācijas «Zemļa i voļa» vadītājiem N. Utins un Latgales students Podoļskis. Minētā tipogrāfija sākumā bija Balvos, pēc tam Semjonovkā Viļakas tuvumā, un tās organizētāji sāka izdot nelegālo literatūru. Krievu valodā iznākuši divi avīzes «Svoboda» numuri, kā arī proklamācijas ar šādiem virsrakstiem: «Zeme un brīve», «Plūst poļu asinis, plūst krievu asinis» u. c. 1863. gadā tipogrāfija iekrita un tās galvenos darbiniekus sodīja ar katorgu.

«Dumpja vēstules» un satīriskie pamfleti. 60. gados arī vietējie Baltijas inteliģenti sacerēja un izplatīja proklamācijas un t. s. «dumpja vēstules», kuras aicināja uz cīņu pret muižniekiem un mācītājiem. Poļu sacelšanās laikā 1863. gadā Rīgā nodibinājusies slepena organizācija. Rīgas organizācija izplatījusi vairākas proklamācijas, satīriskus pamfletus un musinošas vēstules, kas tikušas izplatītas Valmieras, Cēsu un citu apriņķu zemnieku vidū. Rīgas organizācijai bijuši sakari ar Valmieras, Smiltenes, Vecpiebalgas,

[1] *Короленко В. Г.* Собрание сочинений. — М.: Гослитиздат, 1955, т. 7, с. 324.

Cēsu, Ērgļu un citu novadu progresīvo inteliģenci. 1864. gada oktobrī organizācija Liezerē izplatījusi proklamāciju «Latviešu tautai». Tajā uzsvērts, ka zemnieki velti gaidot žēlastību no cara un ka zeme un brīvība iegūstama, tikai iznīcinot muižnieku varu. 1864. gada novembrī līdzīga proklamācija bijusi izplatīta Ērgļos. Tajā bijis aicinājums 1865. gada novembrī sākt sacelšanos pret muižniekiem, piesaistot tajā arī rekrūšus.

Zemnieku un inteliģences vidū bijuši izplatīti politiska rakstura pamfleti «Latviešu liktenis», «Jāņu dziesma» («Latviešu svētki — 1863. gada Jāņu diena» jeb «Latviešu Jāņu dienas dziesma 1863»), «Vecā Pētera domas», «Jauna zemnieku zemes mērīšana jeb revidenti Vidzemē» (vācu val.) u. c. Pamfletu saturu savos ziņojumos raksturojis vācietis valsts padomnieks Šmits:

> *«Pamfleti atskaņās, skarbas zemnieciskas ironijas caurausti, no kuriem dveš neapmierinātība ar zemnieku kārtas stāvokli Vidzemē un Kurzemē, kā arī naids un nicināšana pret muižniekiem, tā saucamajiem viņu apspiedējiem, pret protestantu garīdzniecību un vāciešiem vispār.»*[1]

Pamfletos tātad atklāts zemnieku grūtais stāvoklis un izvirzīti aicinājumi cīnīties pret tautas apspiedējiem — muižniekiem un mācītājiem. Saglabājušies arī materiāli par to, ka zemnieki pamfletus visur uzņēmuši ar simpātijām, kas izpaudušās to pavairošanā un izplatīšanā tautā.

Sākās intensīva pamfletu izplatītāju un šķietamo autoru vajāšana. Aizdomas par 1863. gadā sarakstīto pamfletu sacerēšanu vērsās pret Cempu-Jaunvāles skolotāju Jāni Austriņu, Liezeres pagasta tiesas skrīveri Jēkabu Pētersonu un bijušo Nītaures pagasta skolotāju Kārli Spundi, kā arī Rīgas elementārskolotāju Augustu Spundi. Dažu pamfletu saturs atrada atbalsi pat progresīvajā krievu presē.

Izdevumā «Otečestvennije zapiski» 1867. gadā publicēti daži darbi, kuru autori bija Baltijas inteliģenti un kuriem cieša saikne ar latviešu zemnieku nemieru kustību. Atzīmējami J. Austriņa sacerētie dzejoļi, kas žurnālā bija publicēti ar virsrakstiem «66 kupleti» un «Jāņa dziesma» latviešu un krievu valodā[2]. Šie sacerējumi Latvijā bija izplatīti arī ar citiem virsrakstiem. «66 kupleti» pazīstami arī kā «Latviešu tautas gājums, sevišķi Vidzemē» vai arī «Latviešu liktenis», arī «Latviešu likteņi». Dzejojumā attēlota latviešu grūtā dzīve vācu apspiedēju jūgā feodālisma gadsimtos un kritiski raksturots pašreizējais zemniecības stāvoklis. Dzejojumu autors bija Vidzemes skolotājs un literāts Jānis Austriņš.

---

[1] Latvijas vēstures avoti. Dokumenti par «Pēterburgas Avīzēm». — R.: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1937, 244. lpp.

[2] Krievu žurnālā iespiestie teksti, kā to noskaidrojis literatūrvēsturnieks A. Apīnis, bija viens no tautā izplatīto J. Austriņa tekstu variantiem.

Jānis Austriņš
(1842—1919)

Jānis Austriņš dzimis 1842. gada 2. oktobrī Vecpiebalgas mācītāja muižā, viņa tēvs bijis muižas vagars, māte modere. Par J. Austriņu kādu laiku rūpējies Vecpiebalgas mācītājs Šilings. J. Austriņš pabeidzis Vecpiebalgas draudzes skolu. Nokārtojis īpašā komisijā skolotāja pārbaudījumus, J. Austriņš sācis strādāt par skolotāju. Viņš strādājis vairākās skolās Vidzemē, visilgāk (36 gadus) nostrādājis Cempu-Jaunvāles skolā Trikātas draudzē. J. Austriņš bijis rosīgs sabiedrisks darbinieks, arī koru diriģents. Viņš draudzējies ar brāļiem Kaudzītēm[1] un radikāli noskaņoto ārstu J. Jurjānu. 1864. g. decembrī J. Austriņš tika apcietināts un pie viņa vairākkārt izdarītas kratīšanas. Šajā sakarā gājuši bojā vairāki manuskripti. Ir ziņas, ka kratīšanas laikā J. Austriņš iesviedis krāsnī veselu burtnīcu. Vecumā J. Austriņš pārcēlies uz Valmieru. Miris 1919. gada 8. decembrī.

Literārā darbība. Kā savdabīgs kultūrvēsturisks dokuments atzīmējama J. Austriņa «Laiku grāmata priekš Jaun-Brengul, Cempu un Jaunvāles pagastiem»[2]. Tajā sīki raksturoti notikumi šajos pagastos 70. un 80. gados.

J. Austriņš bijis arī autors vairākiem dzejojumiem, kuri izplatījušies rokrakstos[3]. Kā viens no nozīmīgākajiem atzīmējams J. Austriņa dzejojums *«Latviešu tautas gājums»*, kuram 66 astoņrindu strofas jeb, kā rakstīts žurnālā «Otečestvennije zapiski», — 66 kupleti. Dzejojums sacerēts jau 1862. gada beigās. Tas rakstīts G. Merķeļa un K. Valdemāra ideju ietekmē. Autors stāsta par latviešu cilšu brīvo dzīvi pirms vācu iebrukuma:

Šī zeme bij tiem rokā
Par īpašumu dota.

Par Baltijas muižnieku priekštečiem krustnešiem J. Austriņš raksta:

Tie, priecas vārdu nesot,
Kā vilki latvjiem uzkrita.

Seši gadsimteņi, kurus latviešu tauta dzīvojusi vācu kungu apspiestībā, dzejojumā raksturoti kā īsti asins laiki. J. Austriņš asi uzbrūk arī mācītājiem:

Bet vidzemnieku melnsvārčiem
Vien maz tas ienāk prātā,
Ka paļautu tie zemniekiem
Nākt arī goda kārtā.

---

[1] Kaudzītes Matīss sarakstījis atmiņas par J. Austriņu «Kāda nepazīta pirmcensoņa piemiņai». Rakstu krājums, RLB Zinību komisijas izdots. — R.: 1929, 19.

[2] Publicēts sērijā «Audzinātāja bibliotēka». — R.: Latv. nacionālo skolotāju savienība, 1928, 2.

[3] Sk.: *Apinis A.* Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. — R.: Liesma, 1987, 137.—142. un 144.—153. lpp.

Tie gribētu tik sūkt un spiest
Un bauriem sūdus acīs sviest,
Lai tie nes klusā garā,
Ko uzliek viņu vara.

Kungu un mācītāju raksturojumā tiešām vērojama asa ironija. J. Austriņš dzejojumā runā arī par zemnieku izceļošanu uz «siltajām zemēm», kā arī par pāriešanu pareizticībā. Vidzemē esot vēl lielas muižas, kur zemnieki dzīvojot sakritušās būdās un ēdot pelavainu maizi. Mazliet labāk zemnieki gan dzīvojot kroņa muižās. Muižnieki rakstot avīzēs, ka visas jaunās brīvības esot kaitīgas zemniekiem. Zemnieku stāvoklis tik nedrošs, ka kungi jebkurā brīdī varot pacelt nomas maksu un zemnieku padzīt no zemes. Zemnieku apspiestība esot pamats, kāpēc arī zemniekiem grūti iegūt izglītību, jo, badā dzīvojot, nevarot domāt par bērnu skološanu.

J. Austriņš ar lepnumu raksta par jaunlatviešiem, kuri mācījušies Tērbatā un kuri domā un gādā par savu tautu.

Dzejojums «Latviešu tautas gājums» pieder pie nozīmīgākajiem pagājušā gadsimta rokraksta literatūras sacerējumiem, kuri atraduši atbalsi tautā.

J. Austriņš sarakstījis arī citus aktuāla satura dzejojumus par Vidzemes zemnieku dzīvi[1]. Literatūrvēsturnieks A. Apīnis atzīmē, ka J. Austriņu spēcīgi ietekmējusi K. Valdemāra grāmata «Baltijas, īpaši Vidzemes zemnieku stāvoklis».

Jūlijs Kalējs-Kuzņecovs (1843—1905)

Pie latviešu inteliģentiem, kuri publicējās žurnālā «Otečestvennije zapiski» 1867. gadā, pieder arī J. Kalējs-Kuzņecovs. Viņš rakstījis par latviešu zemnieku stāvokli, sevišķu vērību pievērsdams kalpu dzīvei un sniegdams ziņas par zemnieku nemieru kustību.

J. Kalējs-Kuzņecovs dzimis 1843. gadā Alūksnes pagastā. No 1866. līdz 1870. gadam studējis Pēterburgas universitātes Juridiskajā fakultātē, pēc tam bijis miertiesnesis un vēlāk zemnieku lietu komisārs Lietuvā. Darbojies Valkas apriņķī arī par zemnieku lietu komisāru, tad sanaidojies ar gubernatoru un pārcelts par muitas ierēdni uz Turkestānu. Miris 1905. gadā.[2]

J. Kalēja-Kuzņecova raksti publicēti krievu presē 60.—80. gados. Viens no nozīmīgākajiem ir 1867. gadā žurnālā «Otečestvennije zapiski» (3.—7.) iespiestais Kalēja-Kuzņecova raksts *«Baltijas zem-*

[1] «Karš starp ritergaru un brīvības varu», «Kāds vārdiņš par tiem luktu gulētājiem baznīcā» (jeb precīzāks noraksts — «Kāds vārdiņš par Vecpiebalgas baznīcā gājējiem»), «Latviešu Jāņu dienas dziesma 1863», kas žurnālā «Отечественные записки» publicēta ar nosaukumu «Jāņa dziesma».

[2] J. Kalēja-Kuzņecova dzimšanas un miršanas datumi nav zināmi.

Jūlijs Kalējs-Kuzņecovs.

nieku saimnieciskā un tikumiskā dzīve»[1]. Tajā publicēti arī iepriekš minētie J. Austriņa dzejojumi. J. Kalējs-Kuzņecovs apskatījis Baltijas muižnieku un zemnieku attiecību vēsturi, raksturojis pašreizējo stāvokli un norādījis arī uz diferenciāciju latviešu zemnieku vidū. Autors atzīmējis, ka Latvijā ir jau bagātie saimnieki, kuri izsūc savus kalpus, ir saimnieki sīkzemnieki, kuriem grūts materiālais stāvoklis, bet viszemākā pakāpē saimnieciski sabiedriskajā dzīvē atrodas kalpi:

> *«Kalps, tā ir pēdējā feodāli ekonomisko kāpņu pakāpe. Kalpa darbība no viņa paša maz atkarīga, tālab, ka tikai bads pamudina viņu uz brīvprātīgu vienošanos ar darbu.»*

J. Kalējs-Kuzņecovs aprakstījis arī zemnieku nemierus. 1864. gadā vairāki muižnieki saņēmuši vēstules, kurās viņi aicināti vākties projām pāri jūrai, no kurienes viņi pirms 600 gadiem ieradušies Baltijā.

---

[1] J. Kalēja-Kuzņecova raksts publicēts ar parakstu -ов. Iespējams, ka daļu materiālu šim rakstam viņš saņēmis no K. Valdemāra. Skat.: *Libermanis G.* Jūlijs Kalējs-Kuzņecovs. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture, 2. sēj. — R.: Latv. PSR ZA, 1963, 453. lpp.

Citādi Mārtiņu naktī muižas svilšot un muižniekus cepināšot kā zosis.

Savā rakstā J. Kalējs-Kuzņecovs aplūkojis arī izglītības jautājumu Baltijā. Muižniekus un mācītājus latviešu zemnieku izglītošana faktiski nav interesējusi. Tikai kopš hercoga Jēkaba laikiem Kurzemē (17. gs.) viņi, lai zemniekus iespaidotu, sākuši taisīt spredikus latviešu valodā. Jautājumā par baznīcu J. Kalējs-Kuzņecovs atzīmējis, ka tautai kaut cik tuvs raksturs bijis vienīgi hernhūtei. Zemnieku pāriešanai pareizticībā bijuši politiski iemesli. Luterāņu baznīca visu laiku bijusi zemniekiem naidīga vācu baronu interešu aizstāve.

Raksta beigās J. Kalējs-Kuzņecovs secina, ka Baltija esot Krievijas nabadzīgākais apgabals, kur tauta pamesta pilnīgā vācu muižnieku patvaļā. Vācu muižnieki nekad neesot bijuši kultūras un apgaismes nesēji. Kritizēta arī cariskā birokrātija un uzsvērts, ka Krievijas tautas gaida lieli nākotnes uzdevumi:

> *«Lai cik smagi ir pašreizējie apstākļi, lai cik kaitīga ir mūsu lielmanīgo birokrātu tuvredzība, kā arī mūsu tiešo ienaidnieku triecieni, — Krieviju viņu centība nepazudinās. Tā var iznīcināt atsevišķas personas, bet ne lielas nācijas. Un neapstāsies augt un attīstīties savās robežās, savu mērķu sasniegšanā ideja, kurai ir varbūt ne no viena neapjausti uzdevumi...»*

J. Kalējs-Kuzņecovs visu mūžu interesējies un rakstījis par latviešu, lietuviešu, baltkrievu zemnieku stāvokli.

J. Kalējam-Kuzņecovam kā Krievijas Ģeogrāfijas biedrības biedram ir nopelni arī latviešu un lietuviešu folkloras, etnogrāfijas un valodas materiālu vākšanā un pētīšanā.

LITERATŪRA

Austriņš J. Laiku grāmata priekš Jaun-Brengul, Cempu un Jaunvāles pagastiem. Audzinātāja bibliotēka. 2. — R.: Latv. nacionālo skolotāju savienība, 1928.

Apīnis A. Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. — R.: Liesma, 1987, 120.—155. lpp.

Kaudzītes M. Kāda nepazīta pirmcensoņa piemiņai. Rakstu krājums, RLB Zinību komisijas izdots. — R.: 1929, 19.

Kozins M. Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados. — R.: LVI, 1958.

Latvijas PSR vēsture. — R.: Zinātne, 1986, 1. sēj., 160.—190. lpp.

Libermanis G. Jūlijs Kalējs-Kuzņecovs. Latviešu literatūras vēsture. — R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 452.—456. lpp.

Niedre J. Jūlijs Kalējs-Kuzņecovs. Latviešu literatūra. II. — R.: LVI, 1953.

Valeskalns P. Revolucionārais demokrāts Pēteris Balodis. — R.: Latv. PSR ZA, 1961.

Vilsons A. Jānis Austriņš. Latviešu literatūras vēsture. — R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 445.—452. lpp.

7. LATVIEŠU TAUTAS NACIONĀLĀ ATMODA. JAUNLATVIEŠI

KAPITĀLISMA ATTĪSTĪBA LATVIJĀ 19. gs. 50.—60. GADOS

Kapitālisma attīstība Latvijā 19. gs. norisa, pastāvot spēcīgām feodālisma paliekām. Tāpēc kapitālistiskā ražošana gadsimta vidū vēl bija samērā vāji attīstīta. 19. gs. 50. gados pilsētās galvenokārt attīstījās vieglās rūpniecības uzņēmumi. Daudziem uzņēmumiem vēl bija manufaktūru raksturs. Visi lielākie uzņēmumi piederēja vācu un cittautu buržuāzijai. 19. gs. 60. gados kapitālistiskā ražošana attīstījās spēcīgāk. 60. gadu sākumā Rīgā un tās priekšpilsētās bija vairāk nekā simt fabriku un uzņēmumu. Pieauga pilsētu iedzīvotāju skaits. Sakarā ar 1863. gada pasu likumu ieguvuši kustības brīvību, zemnieki, jo sevišķi kalpi, masveidā devās uz pilsētām. Latviešiem pēc 60. gadu cunftu likumu atcelšanas bija iespējams atvērt nelielus uzņēmumus, nodarboties ar tirdzniecību un kuģniecību, turēt iebraucamās vietas un traktierus, strādāt par amatniekiem un būvuzņēmējiem. Tā vienai daļai latviešu izdevās materiāli nodrošināt savu stāvokli. Pilsētās veidojās sīkā un vidējā latviešu buržuāzija. Kapitālisma attīstību un ekonomisko sakaru paplašināšanos ar Iekškrieviju veicināja vairāku dzelzceļu būves. Pilsētu celtniecībā, dzelzceļu būvēs un ostās sāka nodarbināt arī latviešu strādniekus. Reizē ar latviešu buržuāzijas veidošanos radās arī latviešu proletariāts.

Par latviešu nācijas ekonomisko, politisko, sabiedrisko un kultūras centru kļuva Rīga.

19. gs. vidū kapitālisma attīstību laukos veicināja cariskās patvaldības izdotās 60. gadu reformas. Sakarā ar 1863. gada likumu muižniekiem līdz 1868. gadam bija jāizbeidz klaušu rente. Turpmāk viņiem ar zemniekiem bija jāslēdz ilgtermiņa naudas nolīgumi. 1850. gadā stājās spēkā 1849. gada Vidzemes zemnieku likumi, pēc kuriem Vidzemes zemnieki varēja pirkt mājas. Nedaudzos gadījumos māju izpirkšana konstatēta 50. gadu beigās. 1856. gada landtāgā Vidzemes muižnieki pieņēma lēmumu par šī pagaidlikuma atcelšanu, bet ģenerālgubernators un cara valdība tam nepiekrita un 1860. gadu likumos tika apstiprināti 1849. gada likuma galvenie principi. Latviešu zemniecības vēsturē māju izpirkšana bija ievērojams notikums. 1865. gadā aizliedza miesas sodus. 1866. gadā tika izdoti vietējie pagasta pašpārvaldes likumi. Muižu saimniecības sāka pastiprināti ražot tirgum, ieviesa algota darbaspēka sistēmu, palielināja bezzemnieku un kalpu ekspluatāciju. Muižu saimniecībām, pārejot uz naudas nomu, arī vajadzēja pārkārtoties, iegādāties lauksaimniecības inventāru, zirgus utt.

Lielākā latviešu zemnieku daļa vēl joprojām atradās smagā atkarībā no muižas, tomēr turpināja veidoties arī latviešu lauku buržuāzija. Cariskās patvaldības un Baltijas muižnieku interesēs bija radīt lielas bagātu zemnieku saimniecības. Tajā pašā laikā laukos

notika zemnieku saimniecību skaita samazināšanās, daudzas nabadzīgo un vidējo zemnieku saimniecības muiža pievienoja sev. Tas notika arī ar turīgākajām saimniecībām, ja tās atradās uz zemes masīva, uz kura muižnieks, piemēram, bija iecerējis izveidot jaunu lopu muižu. 19. gs. 60. gados šī parādība bija sevišķi izplatīta Kurzemē un to sauca par zemnieku sētu spridzināšanu.

Latvijas laukos arvien spēcīgāk norisinājās diferenciācijas process zemniecībā. Blakus lielajiem saimniekiem paplašinājās vidējās un nabadzīgās zemniecības slānis (sevišķi Latgalē) un lauku proletariāts — kalpu un bezzemnieku masas, kas bija spiestas pārdot savu darbaspēku. Trīs ceturtdaļas Latvijas lauku iedzīvotāju bija kalpi un bezzemnieki. Tā Latvijā arvien skaidrāk iezīmējās kapitālisma sabiedrībai raksturīgās šķiru pretrunas, ko pastiprināja nacionālās pretrunas starp Baltijas muižniekiem, carismu un latviešu zemniecību.

Latviešu nācijas izveide. Vienlaikus ar feodālisma sairumu un kapitālisma attīstību Latvijā veidojās jauna vēsturiska kategorija — latviešu nācija. Nāciju kā cilvēku stabilu kopību raksturo šādas pamatpazīmes — kopēja ekonomiskā dzīve, teritorija, valoda un kultūra, kas radusies uz kopējās psihiskās struktūras bāzes.

Atsevišķi nāciju veidojošie elementi bija radušies jau feodālisma laikā. Nācijas pamatu — kopējo ekonomisko dzīvi radīja un nodrošināja tikai kapitālisma attīstība. Tāpēc latviešu nācijas izveide notika 19. gs. otrā pusē. Latviešu tautība kā etniska kategorija bija noformējusies feodālisma laikmetā. Augstākas sociāli etniskas kopības — nācijas nozīmi tā ieguva tieši kapitālisma apstākļos.

Latvijas teritoriālā kopība izveidojās un nostiprinājās 18. gs. beigās sakarā ar to, ka tika pabeigta Latvijas teritorijas apvienošana Krievijas ietvaros.

Kapitālisma apstākļos tika nodrošināta vienas valodas izveide, jo attīstījās latviešu nacionālā literārā valoda, kuras pamatā bija dialekti un izloksnes, kādās runāja latvieši ekonomiski attīstītākajos Latvijas apgabalos Vidzemes vidusdaļā un Zemgalē. Latviešu nacionālā literārā valoda, izaugusi uz tautības valodas bāzes, 19. gs. otrā pusē kļuva par latviešu literatūras, preses, zinātnes valodu, par latviešu nacionālās kultūras izteicēju.

Latviešu tautas psihiskās struktūras raksturu un tautas kultūras kopības īpatnības noteica tautas vēsture, feodālisma laikmeta atbrīvošanās cīņas, darba dzīve. Tautas kultūru visdziļāk raksturoja latviešu folklora — darba un dzīves filozofijas, tautas ētikas un estētikas, mākslinieciskās apdāvinātības un estētiskās gaumes paudēja un apliecinātāja. Latviešu nācijas veidošanās periodā notika tautas nacionālās pašapziņas mošanās.

Nacionālā atmoda. Latviešu nācijas formēšanās laikā sākās tautas nacionālā atmoda. Cīņu par tautas ekonomiskajām, juridiskajām, politiskajām un patstāvīgas nacionālās kultūras tiesībām uzsāka nacionālā inteliģence — jaunlatvieši, kuri tajā iesaistīja arvien plašākus tautas slāņus. Jaunlatviešu darbības kodols bija apzināta pretestība Baltijas vācu muižniecībai, birokrātijai un tās privilēģijām, dzimtbūtniecības atliekām, nacionālajiem spaidiem. Latviešu nācijas

konsolidācijas procesā jaunlatvieši izteica tautas vissvarīgākās, būtiskās vajadzības, centienus, vēlmes un cerības, modināja tautas nacionālo pašapziņu. Tāpēc sākās spēcīga un konsekventa muižniecības, vācu un krievu birokrātijas pretdarbība un jaunlatviešu vajāšanas. Par jaunlatvisku atzina jebkuru baltvāciem nepatīkamu rīcību.

Konkrēto laikmeta nacionālās cīņas atmosfēru pārliecinoši raksturojis Kaudzītes Matīss, atzīmēdams, ka ap 1862. gadu

> *«sāka izcelties nosaukums «jaunlatvieši» priekš tiem, kas ārpus vācu aizgādniecības un vadības gribēja vilkt savas tautas locekļus tālāk un augstāk — vairāk uz patstāvību, nekā viņi to turēja par vajadzīgu jeb pieļaujamu. Jaunlatviešu nosaukums tad nodibinājās par bīstamu zīmi priekš tiem, kam viņu uzspieda. Vispirms to nācās nest un izciest «Pēt. Av.» redakcijas locekļiem, kā arī dažiem līdzstrādniekiem, kuru gan nebija daudz. Kas, vāciski prazdams, citu tādu pašu pratēju vidū gribēja runāt latviski, tas bija jaunlatvietis; kas sacīja, ka latvietim arī jāzina vairāk nekā tikai vadīt tīrumā arklu un ecešu, tas bij jaunlatvietis; kas sacīja, ka latvietim arī jāsāk sajust savu tautības apziņu, ka viņš nav vis kādas darba kārtas, bet īpašas tautas loceklis, tas bij jaunlatvietis; kas sacīja, ka tiesības un nastas zemes iedzīvotāju starpā dalāmas pēc iespējas vienādi u. t. t., tas bij jaunlatvietis. Un kas nu tā bij apzīmēts par jaunlatvieti, to raudzīja notraipīt par bīstamu cilvēku, no kā visiem jāvairās. Tāds lai nedomā atrast kaut kur kādu algas vai amata vietu Baltijas iemītniecības paspārnēs, ja arī visādi uz to būtu cienīgs. Un ja kāds kaut kur kādā vietā vai amatā atrazdamies, bij apzīmēts par jaunlatvieti, tad tādam vajadzēja vākties drīz projām. Un ja kādam gribēja dažs kaitēt, sariebt vai atriebties, tad vajadzēja viņu krāsot tikai par jaunlatvieti, tad viņš priekš Baltijas dzīves bij tikpat kā pazudināts, it kā noziedznieks pret valdību un likumiem. To dabūja izbaudīt skolotāji, rakstnieki, rakstveži, muižu pārvaldnieki, pat arī vienkārši un maz mācīti cilvēki. Pietika jau priekš pazudināšanas ar to vien, kad kāds labprāt turēja un lasīja «Pēt. Av.» vai vēlākos laikos B. Dīriķa izdoto «Baltijas Vēstnesi».»*[1]

Jaunlatviešu darbība tautas atmodā tātad nebija tīri literāra. Latviešu tautas atbrīvošanās cīņu vēsturē tā bija sabiedriski politiska kustība, kura modināja un konsolidēja latviešu tautu. Savukārt nepārspīlēsim, ja teiksim, ka tautas nacionālā atmoda satricināja Baltijas līdzšinējās sabiedriskās un ideoloģiskās attieksmes un pārvarēja arī atsevišķu latviešu sabiedrības noslāņojumu vēsturisko ierobežotību.

---

[1] *Kaudzītes Matīss.* Atmiņas no «tautiskā laikmeta». I. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924, 93.—94. lpp.

JAUNLATVIEŠU DARBĪBAS SĀKUMI

Jaunlatviešu darbības sākumi galvenokārt saistās ar Tērbatas universitātes latviešu studentu pulciņa darbību 19. gs. 50. gados. Šo pulciņu vadīja K. Valdemārs, tajā aktīvākie dalībnieki bija J. Alunāns, K. Barons. 19. gs. vidū Tērbatas universitātē mācījās ap 30 latviešu tautības studentu. Universitātē ievērojamā mērā valdīja vāciskas tradīcijas un vācisks gars. Vācu profesori izklāstīja savas mācības par vācu muižniecisko kultūru, neatzina latviešus un igauņus par tautu. Lielākā daļa studentu sastāvēja korporācijās un uzskatīja sevi par vāciešiem, kaut gan viens otrs bija latviešu vai igauņu tautības.

50. gadu vidū starp igauņu un latviešu studentiem arvien spēcīgākas kļuva nacionālās pašapziņas tendences. K. Valdemāra studiju laikā universitātē nodibinājās latviešu studentu pulciņš, kurā bija 14 vai 15 dalībnieki.

Arī Rīgā latviešu jaunā inteliģence kļuva rosīga. 50. gados skolotājs J. Caunītis ap sevi pulcējis domu biedrus, skaitā 17 cilvēkus, 60. gadu sākumā rosīgi darbojies K. Biezbārdis. Ir ziņas par inteliģences darbību laukos.

Kad 1856. gadā sāka iznākt jaunais latviešu laikraksts «Mājas Viesis», Tērbatas studenti kļuva rosīgi šī izdevuma līdzstrādnieki un centās to pārvērst par savu uzskatu propagandas tribīni. Viņu raksti un darbība sacēla lielu satraukumu Baltijas klerikāļu aprindās. 50. gadu beigās jaunlatviešiem vairs nebija iespējams «Mājas Viesī» publicēties. Viņi centās nodibināt paši savus izdevumus. 1860. gadā J. Alunāns izdeva almanahu «Sēta, Daba, Pasaule». No 1862. gada līdz 1865. gadam iznāca laikraksts «Pēterburgas Avīzes», kuru izdeva jaunlatvieši un padarīja par savu uzskatu propagandas centru. «Pēterburgas Avīžu» laikmets bija arī visrosīgākais jaunlatviešu darbības laiks.

JAUNLATVIEŠU UZSKATI

Jaunlatvieši kā jauna laikmeta pārstāvji par savas dzīves galveno uzdevumu uzskatīja darbošanos savas tautas labā un savas zināšanas atdeva tautas apgaismei. Nevar apgalvot, ka jaunlatviešu uzskatos nebūtu zināmas atšķirības, tomēr viņu publicistiskā un praktiskā darbība apliecināja zināmas vispārīgas kopējas līnijas.

Jaunlatviešu politiskie uzskati. Konkrētajos Baltijas sabiedriski politiskajos apstākļos jaunlatvieši bija spiesti orientēties uz carismu un bija pārliecināti, ka latviešu tautas materiālā un garīgā labklājība vairāk vai mazāk atkarīga no tā, cik carisms ierobežos Baltijas muižnieku privilēģijas. Pozitīvi vērtējama jaunlatviešu cīņa pret Baltijas vācu muižnieku un pilsētu vācu buržuāzijas nacionālo un ekonomiski juridisko jūgu. Jaunlatvieši tomēr apzinājās arī to, ka Baltijas muižniekiem un vispār vācu aristokrātijai cara galmā un augstākajā ierēdniecībā ir liela ietekme. Jaunlatvieši sevišķu vērību pievērsa agrārā jautājuma nokārtošanai ar reformu palīdzību Latvijā.

Viņi sadarbojās ar krievu slavofiliem.[1] Jaunlatvieši izmantoja slavofilus, lai panāktu, ka cariskās Krievijas valdība ierobežotu vācu muižnieku varu Baltijā. Slavofilu izdevumos jaunlatvieši atrada tribīni savai publicistikai, viņu darbību tajos diktēja arī diplomātiska rakstura apsvērumi.

Jaunlatviešu politiskā darbība latviešu tautas nacionālajā atmodā, cīņā par tautas tiesībām, latviešu nācijas konsolidācijas procesā un nacionālās kultūras attīstīšanā bija nozīmīga un atbilda visas tautas interesēm. Tāpēc tai bija vispārdemokrātisks raksturs.

Jaunlatviešu darbinieki (K. Valdemārs, J. Alunāns, K. Barons, K. Biezbārdis, A. Spāģis, A. Kronvalds, F. Brīvzemnieks, Auseklis, A. Pumpurs) šķirami no tiem latviešu pilsonības ideologiem, kuri darbojušies kā liberāļi un kuru darbība bija galvenokārt saistīta ar Rīgas Latviešu biedrību (B. Dīriķis, K. Kalniņš u. c.).

Andrejs Upīts jaunlatviešu darbošanos salīdzinājis ar īstu renesansi tautas vēsturē:

> *«Neko daudz nepārspīlējot, var sacīt, ka tas bija īsts varoņu laiks, spēji uzausis gadu simteņus ilgajā vienmuļīgi pelēkajā tautas attīstības ceļā, kurā tikai retu reizi kā asiņainas lāmas iekvēlojās nomocīto zemnieku vergu veltīgie dumpji. Jāapbrīno jau atmodas inteliģences nepiedzīvotā drosme, nenogurstošā enerģija, izturība un iespējs pretī dzīves pārvaldītājiem vācu kungiem, visai vācietībai, ar tīru renesanses jauneklību pārgalvīgi saslejoties cīņā un izaicinoši metot vāciešiem acīs savu latvisko itin visās dzīves un gara nozarēs.»*[2]

Jaunlatviešu ekonomiskie uzskati. Balstoties uz konkrēto Baltijas ekonomisko attīstību, jaunlatviešu uzmanības centrā bija agrārais jautājums un latviešu tautas materiālās attīstības veicināšana. Jaunlatvieši darbojās kā kapitālisma propagandisti. Viņi balstījās uz angļu klasiskās buržuāziskās politekonomijas pārstāvja Ādama Smita mācību. Jaunlatvieši rakstīja, ka kapitālistiskais privātīpašums un brīvā konkurence esot galvenie faktori, kas veicināšot tautas materiālo un garīgo labklājību.

Agrārajā jautājumā viņi atbalstīja zemnieku zemes izpirkšanu ar ilgtermiņa līgumu palīdzību. Jaunlatvieši bija pārliecināti, ka zemes privātīpašums un preču ražošana tirgum nodrošinās latviešu zemniecības stāvokli, ka pienācis laiks, kad zemniecībai jāapzinās sava svarīgā vieta valsts saimnieciskajā dzīvē, ka zemniekam no zemes kukaiņa jākļūst par zemes kungu. Jaunlatvieši propagandēja tā saukto sīksaimniecību stabilitātes teoriju, kas balstījās uz uzskatu, ka, racionāli saimniekojot, arī nelielas saimniecības var būt

[1] Krievijas sabiedriskās domas vēsturē 50.—70. gadu slavofilisms vērtējams kā politiski reakcionāra parādība, kā carisma un panslavisma ideoloģiskais balsts. Atšķirībā no slavofiliem jaunlatvieši pozitīvi izturējās pret Rietumu ekonomiski sabiedriskajiem un kultūras sasniegumiem.

[2] *Upīts A.* Latvju buržuāziski privātīpašnieciskās literatūras attīstība. — Karogs, 1964, 2., 113. lpp.

ienesīgas. Jaunlatvieši uzsvēra, ka kapitāls ir pasaules valdnieks, ka latviešiem jāmācās tirgoties, jānodarbojas ar jūrniecību, ka uzņēmīgiem latviešiem jāiesaistās Krievijas saimnieciskajā dzīvē. Raksturīgs jaunlatviešu ekonomisko uzskatu izklāsts atrodams «Pēterburgas Avīzēs»:

> *«Tas nav tiesa, ka dievs šo pasauli cilvēkam par vergu ieleju radījis. Viņš grib, tas ir viņa nolikts prāts, ka visiem cilvēkiem ir še pasaulē būs labi klāties. Viņš grib, lai visi ir še virs zemes laimīgi ir. Tas ir grēcīga aplamība šo pasauli ar viņas mantām apsmādēt, pats sev savu krustu uzlikt, caur kūtrību, nesaprašanu u. t. jpr. un tad, uz augšu skatīdamies, sacīt: tur, tur, tur būs visām bēdām gals. Tas ir grēks. Tev būs še virs zemes mantas sakrāt: tev būs par tavu labklāšanu gādāt . . .»*[1]

Jaunlatvieši ieteica dažādus praktiskus priekšlikumus Latvijas kapitālistiskās attīstības sekmēšanai.

Jaunlatvieši orientējās uz latviešu tautas ekonomiskās dzīves kopību un tās nākotnes perspektīvām ar Krieviju. K. Valdemārs un J. Alunāns studēja Krievijas ekonomiku, statistiku utt. Ar jaunlatviešu darbību sākās latviešu ekonomiskās domas vēsture.

Jaunlatviešu filozofiskie uzskati sazīmējami pēc tām atziņām, kuras viņi izteikuši savā publicistikā. Tos raksturo īpatnējs materiālisma un ideālisma sajaukums.[2] Dabas parādības viņi centās izskaidrot materiālistiski (J. Alunāns) vai tuvinoties materiālismam (K. Biezbārdis), bet sabiedrības parādību izpratnē viņi lielākoties bija un palika ideālisti. Atsevišķos filozofijas jautājumos jaunlatvieši izteica materiālistiskas atziņas; tas vēl nebija dialektiskais, bet metafiziskais materiālisms. «Pēterburgas Avīzēs» ir sniegta materiālisma definīcija:

> *«Materiālisms ir mācība, ka visas lietas un pārgrozīšanās dabā caur to notiekas, ka tās vismazākās daļas jeb atomi, no kā lietas saliktas, mainās un grozās, un ka priekš šīs pārvēršanās no miesīgām lietām nemiesīgi spēki vis nav vajadzīgi. Tāpēc materiālisms liedz, ka kāds nemiesīgs gars ir pasaules valdītājs.»*[3]

Jaunlatvieši nevērsās pret reliģiju tieši, bet reliģiskos jēdzienus veikli izlietoja savu uzskatu paušanai pat kā zināmus argumentus. Pret oficiālo baznīcu un mācītājiem viņi izturējās noraidoši.

JAUNLATVIEŠU NOPELNI LATVIEŠU NACIONĀLĀS KULTŪRAS ATTĪSTĪBĀ

Jaunlatviešu darbība latviešu tautas apgaismes, izglītības un na-

[1] Valstību un tautu ziņas. — Pēterburgas Avīzes, 1862, 2.

[2] Jaunlatviešu filozofiskie uzskati aplūkoti grāmatā «Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam)». — R.: Zinātne, 1976, 86.—128. lpp.

[3] Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem, kas «Pēterburgas Avīzēs» no 1862. gada atronami. Pielikums.

cionālās kultūras laukā bija ar plašu vispārdemokrātisku raksturu un nozīmi. Viņi veica lielu tautas apgaismes darbu, saprazdami, ka kapitālisma laikmets prasa augstāku visas sabiedrības izglītības pakāpi, tāpēc jaunlatvieši sevišķi pievērsās skolu politikas jautājumam[1], cenzdamies atbrīvot tās no baltvācu aizbildniecības. Viņi vērsās pret vācu muižnieku un mācītāju uzskatiem, ka izglītots latvietis vairs nepiederot savai tautai. Jaunlatvieši uzsvēra, ka arī zemniekam jāattīsta savs prāts, jāapgūst zināšanas, kas vajadzīgas, lai kļūtu par līdzvērtīgu sabiedrības locekli.

Savām prasībām, ka latviešu tautai ir tiesības uz nacionālo kultūru, jaunlatvieši argumentus meklēja gan tautas vēsturē, gan domājot par tautas nākotni. Viņus spēcīgi ietekmēja G. Merķeļa raksti. Uzsverot, ka latvieši ir tauta ar savu senu kultūru, jaunlatvieši senatni idealizēja. Latviešu senatnes idealizācija vispirms parādījās publicistiskajos rakstos «Mājas Viesī», pēc tam tā ieguva plašu gultni tautiskā romantisma literatūrā. Senatnes idealizācija tika izmantota kā pretarguments Baltijas vāciešu «kultūrtrēģerisma» teorijai, ka viņi, t. i., vācieši, bijuši vienīgie kultūras nesēji Baltijā. Tagadnes cīņā senatnes pretstatīšana jaunlatviešiem bija antifeodālās cīņas līdzeklis.

Jaunlatvieši orientējās uz krievu tautu un tās kultūru. Viņus vairāk ietekmēja krievu demokrātiskā kultūra (literatūrā, valodniecībā, folkloristikā, etnogrāfijā) nekā oficiālā kroņa kultūra.

Jaunlatvieši lika pamatus latviešu nacionālajai literatūrai, no vācu baroniem un mācītājiem neatkarīgai presei un daudzām zinātņu nozarēm Latvijā — valodniecībai, folkloristikai, vēsturei, popularizēja filozofiju, dabaszinātnes, ģeogrāfiju, astronomiju, ekonomiskās zinātnes, lauksaimniecības zinātnes, tehniku u. c. Viņi bija arī latviešu nacionālās grāmatniecības nodibinātāji. Jaunlatvieši deva lielu ieguldījumu latviešu nacionālās kultūras attīstībā.

JAUNLATVIEŠU PUBLICISTIKA UN LITERATŪRA 19. gs. 50.—60. GADOS

Savu uzskatu paušanai un novadīšanai līdz tautai jaunlatviešiem bija nepieciešama prese, kur varētu publicēties. Viņu publicistiskā darbība bija sevišķi intensīva 19. gs. 50.—60. gados. Viņi rakstīja

[1] Skolu politikas jautājums šajā laikmetā Baltijā bija sevišķi sarežģīts un ieņēma ievērojamu vietu ideoloģiskās cīņas laukā. Cariskās skolu politikas rezultātā Baltijas vācieši bija spiesti atbalstīt tautskolu tīkla paplašināšanos. 1865. gada nolikumā par Vidzemes pagasta skolām bija paredzēts atvērt vienu pagasta skolu uz katriem 500 vīriešu kārtas iedzīvotājiem. Kurzemē tikai 1875. gadā tika izdota instrukcija atvērt vienu pagasta skolu uz katriem 1000 iedzīvotājiem. Mācības pagasta skolā parasti notika trīs ziemas. Bez tam nodibināja arī draudzes skolas, kurās mācības notika vasarās. Sk.: *Salmiņš A., Lozda J.* Latviešu skola kapitālisma intensīvas attīstības un proletariāta veidošanās laikā. — R.: P. Stučkas LVU, 1982, 5.—65. lpp.

par Baltijas agrāri ekonomiskajām, juridiskajām, kultūras un citām problēmām. Publicistikā izvērstā problemātika ietekmēja jaunās, augošās latviešu nacionālās literatūras attīstību.

«MĀJAS VIESIS»

19. gadsimta 50. gados sakarā ar dažādām pārmaiņām ekonomiskajā dzīvē un Krimas kara notikumiem Rīgas grāmatu iespiedējs vācietis Hartungs nodibināja jaunu nedēļas laikrakstu «Mājas Viesis». Latviešu periodikas vēsturē tas bija pirmais merkantila rakstura izdevums. Par tā redaktoru Hartungs uzaicināja latvieti Ansi Leitānu. 1856. gada 2. jūlijā iznāca pirmais «Mājas Viesa» numurs. Laikrakstam bija līdzīga programma kā «Latviešu Avīzēm», tomēr kā savu konkurentu «Latviešu Avīžu» redakcija to neatbalstīja un atteicās pat iespiest sludinājumu par jaunā laikraksta iznākšanu[1]. «Mājas Viesa» programmu paši izdevēji raksturo sekojoši:

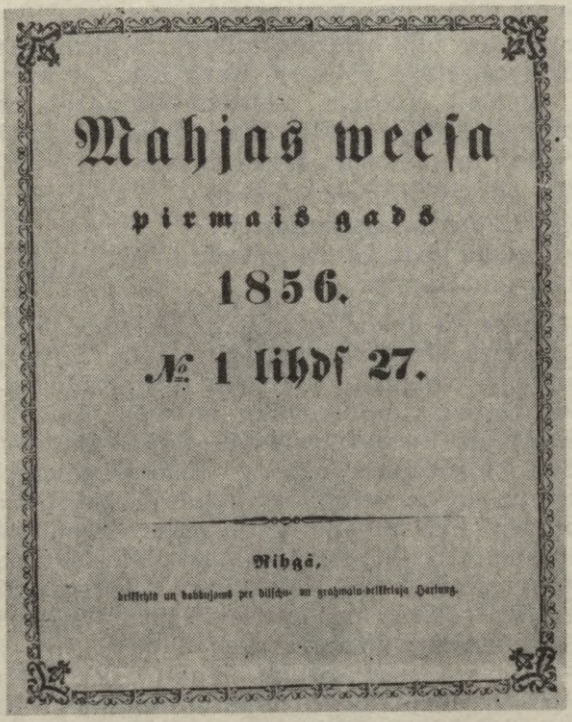
Mahjas weesa

pirmais gads

1856.

№ 1 lihdſ 27.

Rihgâ.

«Mājas Viesa» 1856. gada komplekta titullapa.

[1] «Mājas Viesis» iznāca no 1856. līdz 1908. gadam. Sākot ar 1859. gadu, avīzi izdeva Plātesa izdevniecība. (1909. un 1910. gadā «Mājas Viesis» iznāca kā žurnāls.) A. Leitāns bija šī izdevuma redaktors līdz savai nāvei — 1874. gadam.

Ziņa par jaunām latviešu avīzēm

Ar žēlīga Dieva palīgu esam apņēmušies Rīgā izdot jaunas latviešu avīzes ar to virsrakstu «Mājas Viesis». No šā mājas viesa iknedēļ vienu veselu bogenu 4-riski izlaidīsim un te būs lasāmas: jaunas ziņas tāpat no mūsu tēvu zemes, kā arī no svešām zemēm, īpaši tādas, kas mūsu lasītājiem der zināt: stāsti, kas māca prātu cilāt, Dieva godību atzīt viņa darbos, dzīves laimi un labklāšanu vairot, prātīgi un kristīgi dzīvot u. t. j. pr.; pamācīšanas par lauku-, dārzu- un lopu kopšanu, kā to labāki, voi vieglāki var izdarīt un ko visu ļaudis citās malās labāku atraduši un izdarījuši; mācības, kā veselība kopjama pie cilvēkiem un lopiem; ziņas par baznīcām un skolām un kā misionāriem pagāņu zemēs izdodas kristīgu ticību izplatīt; ziņas par vecām un jaunām latviešu grāmatām u. t. j. pr.; dažādas sludināšanas un augstas Valdīšanas pavēlēšanas, kas visiem vajadzīgas zināt, u. t. j. pr.

Sākumā «Mājas Viesa» redaktors pūlējās realizēt šo programmu. A. Leitāns centās darbā piesaistīt vairākus latviešu literātus. Sakarā ar to, ka Krimas karš bija beidzies, laikraksta pirmajā numurā ievietots E. Dinsberga dzejolis «Miers». Kara ziņu, ar kuru publicēšanu bija domājis nopelnīt izdevējs, pietrūka. Vajadzēja meklēt jaunus ceļus, kā palielināt lasītāju skaitu. Jaunajā laikrakstā tika pasvītrota latvietība kā jauna tautas biedrošanās forma:

«Mēs latvieši! Un pie šī vārda
Mēs mūžam draugi paliksim.
Kas tautas godu kājām spārda,
To vārguli nožēlosim.»

Šie vārdi E. Dinsberga dzejolī «Latviešu biedrība» bija izteikti kopā ar Dieva un ķeizara slavinājumu, taču atrada dzīvu atbalsi tautā.

Redaktoram bija vajadzīgi arī jauni līdzstrādnieki. Par tādiem kļuva aktīvākie Tērbatas universitātes latviešu studenti. Viņu darbības rezultātā «Mājas Viesim» veidojās divas sejas — viena vērsta uz veco, aizejošo feodālismu, otra uz nākotni, jauno kapitālistisko saimniekošanas un dzīves veidu. Jaunlatviešu darbība «Mājas Viesī» turpinājās aptuveni līdz 50.—60. gadu mijai. (Daži raksti publicēti arī vēlākajos gados.) Šajā periodā «Mājas Viesis» raksturojams kā izdevums ar progresīvu ievirzi. Vēlāk, kad A. Leitāns stiprā klerikāļu spiediena rezultātā[1] šķīrās no jaunlatviešiem, laikraksts turpināja garīdzniecībai pieņemamu virzienu.

Kādas ir «Mājas Viesa» satura pamatlīnijas? Katra laikraksta nozīmīgumu sabiedriskajā dzīvē vispirms nosaka tā attieksme pret svarīgākajiem politiskajiem notikumiem. Jāņem vērā, ka visi laikraksti bija pakļauti cenzūrai. Ziņās par iekšējās un ārējās politikas jautājumiem «Mājas Viesis» uzticīgi aizstāvēja cariskās patvaldības politiku. Tāpēc dabiski, ka rakstos par ārzemju notikumiem «Mājas

[1] A. Leitānu uz laiku izslēdza no Latviešu draugu biedrības.

Viesis» nosodīja tautu nacionālās atbrīvošanās centienus. Piemēram, aprakstot nacionālās cīņas Spānijā, t. s. spāņu dumpi, 1856. gadā laikrakstā lakoniski apgalvots, ka tur ļaudis sacēlušies pret savu Dieva ieceltu valdīšanu un tāpēc tur tik slikti klājas. 1859. gadā ziņās no Londonas rakstīts:

> *«Eņģlantes augsta valdīšana pavēlējusi Lieldienas atsvētē visās Eņģlantes baznīcās Dievam pateicību dot par to, ka žēlīgi palīdzējis to dumpi Indijā apklusināt, un Dievu lūgt, lai to elka-dievību un māņu-tumsību, kas tādas negantības dzemdē, ar evaņģeliuma gaismu izklīdina un izdeldē.»*[1]

Ziņas par Krievijas notikumiem, tāpat ārzemju ziņas bija trūcīgas. Toties ar turpinājumiem cītīgi publicētas misiones ziņas, kā arī dažādu sensacionālu notikumu apraksti, no kuriem varētu mācīties, cik liela ir Dieva žēlastība un visspēcība.

Jaunlatviešu raksti

Pavisam cits raksturs un sabiedriska virzība bija jaunlatviešu rakstiem. Laikrakstā publicējās K. Valdemārs, J. Alunāns, K. Barons, J. Caunītis, J. Zvaigznīte u. c.

Ekonomiskie raksti. Jaunlatviešu ekonomiskajos rakstos labi atklājās viņu centieni visiem spēkiem palīdzēt Latvijā nostiprināties kapitālismam, veicināt latviešu buržuāzijas attīstību. Spilgts piemērs tam bija K. Valdemāra raksti *«Par kuģošanu Kurzemes un Vidzemes jūrmalā vecos laikos un mūsu dienās»* (1858), *«Par kuģošanu mūsu dienās»* (1858):

> *«Tad nu jūras braukšana ir tas amats, kurā var pulkiem zēni un puiši no zemas kārtas, kam gars mundrs, galva gudra un veselība krāšņa — tapt par turīgiem un arī bagātiem vīriem.»*[2]

«Mājas Viesī» apskatīts arī saimnieku un kalpu jautājums. Tajā izvērsās pat polemika. Jau tas, ka šāds jautājums izvirzīts uzmanības centrā, liecināja, ka Latvijas laukos radušās šķiriskās pretišķības starp saimniekiem un kalpiem. Jaunlatvieši meklēja ceļus, kā šīs pretrunas samierināt. No vienas puses, viņi vēlējās nostiprināt topošās latviešu buržuāzijas mantisko stāvokli. No otras puses, viņi apgaismes un humānisma vārdā prasīja uzlabot latviešu kalpu dzīves apstākļus. Šie jaunlatviešu centieni pausti J. Alunāna rakstā *«Kāds vārds par kalpiem»* (1856). Daudzi saimnieki žēlojoties, ka *«saime jo dienas jo vairāk paliekot nepaklausīga, stūrgalvīga, kūtra, nebēdīga, blēdīga»*. J. Alunāns pats zinot saimniekus un muižu nomniekus, *«kas tik caur gājējiem vien izputējuši»*. Vaina esot atrodama pie saimniekiem: *«Vēl daudz vietas redz, ka gājējiem šo to atrauj,*

[1] Mājas Viesis, 1859, 27. apr., 17.

[2] *Turpat*, 1858, 24. martā, 12.

šādas tādas pārestības dara, vēl allaž redz, ka par slimiem lopiem vairāk gādā nekā par slimiem gājējiem.»[1] J. Alunāns ieteica ar gājējiem labāk apieties, ierīkot pagastā vai draudzē grāmatu krātuves, sūtīt gājēju bērnus jau agri skolā, kur jāmāca arī *«lauku un dārzu kopšana, lopu audzēšana, rakstīšana un rēķināšana, arī kādas ziņas par svešām zemēm, par dabas lietām»*. Raksts liecināja, ka autors samērā dziļi ieskatījies lauku dzīvē, ka viņa prātu nodarbinājušas tajā pastāvošās pretrunas.

Raksti par latviešu senatni. Jaunlatvieši centās pierādīt, ka latviešiem bijusi bagāta senatnes kultūra un ka pašu latviešu uzdevums celt to gaismā. «Mājas Viesa» publicistikā sevišķi attīstīta senatnes cildinājuma tēma. Nozīmīgākie raksti: *F. M.* (Mālberga) *«Īsas ziņas par to, kur latvieši cēlušies un kādi ieradumi tiem bijuši vecos laikos»* (1856), *A-n* (J. Alunāna) *«Veco latviešu ticība par ūdeņu gariem»* (1856), *«Par veco latviešu bērēm»* (1856), *«Vēl kas par vecu latviešu ieradumiem»* (1856, 1857), *«Precība jeb andele pie veciem latviešiem»* (1858), *«Dievi un gari, kādus vecie latvieši citkārt cienījuši»* (1858), *«Kāzas pie veciem latviešiem»* (1859) u. c.

Vēsturē. Latviešu lasītājam zināmu ieskatu citu tautu vēsturē jaunlatvieši pavēra ar saviem rakstiem par vēsturi, publicēdami tos tādā pagriezienā, kas nebija labvēlīgs līdzšinējiem Baltijas vācu vēstures skaidrojumiem, kuros bija daudz viltojumu. Materiālistiska izpratne vērojama J. Alunāna rakstā *«Kādas ziņas par to, kā ticība un priesteri cēlušies»* (1856). Autors uzsvēris, ka arāju tautas godināšanas sauli un priesteri izvirzījušies no pašu ļaužu vidus un pratuši nostiprināt savu varu. J. Alunāns ar šo rakstu vērsās pret kristīgās ticības mācībām un mācītājiem. Par vēsturi rakstījis arī viņa brālis Indriķis Alunāns, piemēram, «Par vāciešiem vecos laikos» (1856), «Pirmais krusta jeb krustnieku karš» (1857).

Raksti par folkloru. «Mājas Viesī» sākās jaunlatviešu folkloristiskā darbība. Rakstā «Igauņu tautas dziesmas» (1857, 7., 8.) K. Barons izvirzīja domu par tautas dziesmu krāšanu:

> *«Mūsu tautas dziesmas gan maz vēl iekrātas un daudz diemžēl ar laiku pavisam no ļaužu mutēm zudušas un aizmirstas, bet kas ar prātu un saprašanu pūliņu netaupītu, tas ir tagad vēl daudz dārgas dziesmu un stāstu mantas mums varētu gaismā celt, jo ne vien daudz vecas jaukas dziesmas ļaudis mīt, kas visiem nav pazīstamas, bet vēl ikdienas mūsu jautras meitas un mundri ganu puiši ar dabu, dziesmu un ziņģu iedevēju vienumēr apiedamies, dažas patiesi jaukas, jaunas dziesmiņas uzvelk, kas tiem viegli un nezinot no sirds un mutes tek un pie sirds un ļaužu mutēs iet.»*[2]

Tautas dziesmas kā īstās tautas kultūras vērtību glabātājas pretstatā diletantiskajām rīmēm raksturotas J. Caunīša un J. Zvaigznītes

---

[1] Mājas Viesis, 1856, 20. aug., 8.

[2] *K. B-n.* Igauņu tautas dziesmas. — Mājas Viesis, 1857, 18. febr.

rakstos, kas bija vērsti kā polemika pret kabatas grāmatiņu ziņģu autoru E. F. Šēnbergu.

Literatūras vērtējumi. «Mājas Viesī» saskatāmi literatūras kritikas aizsākumi. Cīņas smaile vērsta pret feodālo dzeju, tās rīmēm un rīmētājiem. Pie šāda satura rakstiem pieder jau minētā J. Caunīša aizsāktā polemika *«Jauns sakāms vārds»* (1859, 18). Tajā piedalīdamies, J. Zvaigznīte izvirzīja pamatdomu:

> *«Dziesmu taisītājiem jājautā: vai tā lieta, kuru es gribu apdziedāt, manai tautai saprotama, vai viņa šai laikā der.»*

«Mājas Viesī» jaunlatvieši publicējuši recenzijas un anotācijas par jauniznākušajām grāmatām. Tā J. Caunītis recenzijā par mācītāja R. Šulca prozas darbu «Plūdu briesmas» nonācis pie secinājuma, ka tā ir mazvērtīga kroplā latviešu valodā rakstīta grāmata. To pašu viņš attiecināja arī uz R. Šulca «Pasaules stāstiem».

Anotācijas «Mājas Viesī» parasti bija apzīmētas ar vārdu *«ziņa»*. Tā K. Valdemārs 1856. gada 19. numurā rakstā «Ziņa par jaunām grāmatām», starp citu, īsi raksturojis J. Alunāna «Dziesmiņas», aizrādīdams, ka pievienotie likumi par valodu īpaši noderīgi skolotājiem. K. Valdemārs rakstījis arī atsauksmi par pirmo latviešu literatūras vēstures grāmatu «Latviešu rakstniecība, no B. Dīriķa»[1] (1861, 12).

Latviešu valoda. «Mājas Viesī» turpinājās cīņa par latviešu nacionālo literāro valodu, kuru 1856. gadā aizsāka J. Alunāns ar savām «Dziesmiņām». J. Alunāns pierādīja, ka latviešu tautai ir sava vēsture, sena kultūra un valoda un apliecināja, ka latviešu vidū radušies cilvēki, kam latviešu valodas kopšanas darbs sirdij tuvs, kuri cīnās par nacionālās literārās valodas izveidi, darina jaunus vārdus un saprot, ka nepieciešama zinātne — latviešu valodniecība. «Mājas Viesa» 1857. gada 20. numurā publicēts J. Alunāna raksts «Īsa pamācīšana, kā tautu vārdi pa latviski jāraksta». J. Alunāns latviskoja zemju un tautību nosaukumus (*Anglija, angliētis, Persija, persietis,* nevis *Portugalas zeme,* bet *Portugala* utt.). Rakstam sekoja K. Valdemāra piebilde atmest tautību apzīmējumos *-deris, -neris, -teris, -eris* un vietā likt *-ietis, -nieks, -ns* utt.

J. Alunāna rakstā «Latviešu valoda» (1858, 19.) izteikta doma, ka

> *«Valoda ir brīnišķīga lieta. Kā kāds neredzams spēks viņa pārvalda cilvēku domas, prātu un sirdi.»*

J. Alunāns aicināja turēt cieņā savu tēvu valodu, bet nesmādēt arī svešas valodas un nepieņemt domu, ka latviešu valoda esot tikai arāju valoda un ka tāpēc tai jāizmirst.

Ģeogrāfija. «Mājas Viesī» jaunlatvieši iesāka sistemātisku

---

[1] Šajā literatūras vēsturē B. Dīriķis konspektīvi raksturojis autorus un rakstus latviešu valodā feodālisma laikmetā un arī 19. gs. Tajā vēl nav plašāka J. Alunāna «Dziesmiņu» apskata. Šī literatūras vēsture bija nozīmīga kā pirmais tāda veida darbs latviešu valodā, kura autors bija latvietis.

latviešu tautas iepazīstināšanu ar citām zemēm un tautām. Šo darbu galvenokārt veica J. Alunāns. Atzīmējami raksti «Stepes jeb klajumi dienvižu Krievu zemē» (1859), «Ziņas par Krievu valsti» (1858, 1859), «Krievu zemnieki» u. c. Bija arī citu zemju apraksti, piemēram, J. Alunāna raksts «Islanda» (1857).

Dabaszinātnes. Rakstos «Par dabas ziņām un gudrībām» (1857, 9., 10., 11.) K. Valdemārs uzsvēra, cik svarīgi zemniekam racionāli ieskatīties dabas parādībās un cik brīnišķīgus darbus cilvēki var izdarīt, ja tie pazīst dabas spēkus. Samērā daudz rakstu par dzīvo un nedzīvo dabu bija J. Alunānam — «Aļņi» (1857), «Bites» (1858) u. c. Arī K. Barons publicējis virkni dabaszinātnisku rakstu, kuros viņš pamanījies ielikt vienu otru atklāti nepasakāmu, bet lasītājam labi saprotamu domu. Piemēram, vērīgs lasītājs neapšaubāmi ievēroja aso ironiju K. Barona *(B-n)* rakstā «Stārku dzīve, valoda un tikumi» (1857, 37): *«Ļaudis vēl daudz ko zin par viņiem stāstīt, bet ne visu var ticēt. Tā dažs tos mellos stārkus tura par viņu priesteriem. Varbūt gan, ka mellam jābūt, lai šinī godā derētu lieti.»*

Astronomija. Par astronomiju populārā formā rakstīja K. Barons. Atzīmējami viņa raksti «Zvaigznes» (1856), «Saule» (1856), «Planētes jeb gājējas zvaigznes, kas mūsu saulei pieder un ap to riņķo» (1857). Šiem rakstiem bija nozīme baznīcas sludināto pasaules radīšanas leģendu graušanā, kā arī tautas vispārīgā izglītošanā.

Daiļliteratūra. «Mājas Viesī» jaunlatviska rakstura daiļliteratūras bija samērā maz. Nosaucami K. Valdemāra *(«Gana prieki un bēdas»)*, J. Alunāna *(«Līgas svētki)*, K. Barona *(«Dziesmu iemantošana»)*, E. Dinsberga *(«Latviešu biedrība»)* un J. Ruģēna dzejoļi. Pēc K. Valdemāra «300 stāstu» parauga laikrakstā ievietotas samērā daudzas anekdotes un jautri stāstiņi.

Jaunlatviešu darbības izbeigšanās «Mājas Viesī»

Jaunlatviešu darbība «Mājas Viesī» radīja satraukumu vācu mācītāju un muižnieku vidū. Viņi saprata, ka latviešu inteliģencē vērojami jauni bīstami simptomi, kas liecināja par nacionālās pašapziņas mošanos. Jau 1856. gada decembrī mācītājs Šulcs piesūtīja saviem amata brāļiem apkārtrakstu, kurā rakstīja: *«Ne «Mājas Viesis» mums tik bīstams kā zināmas kustības tautā. Tās mums jāievada pareizā ceļā... Tagad, brāļi, tagad, jeb citādi būs par vēlu.»*[1]

Asi pret jaunlatviešu darbību nostājās mācītāji Dēbners un Braše[2].

[1] Sk.: *Zeiferts T.* Latviešu rakstniecības vēsture. — R.: Gulbis, 1930, 2. sēj., 37. lpp.

[2] Šī mācītāja uzvārds (vāciski *Brasche*) agrāk rakstīts arī *Braže* un *Brāše*. — *Red.*

Juris Alunāns, aizejot no «Mājas Viesa», bija tam veltījis šādu epigrammu:

Čuči, M(ājas) V(iesi), čuči,
Īsu sūru mūžiņu.
Uzgūlušies lieli kluči,
Spiež tev ārā dzīvību.

Epigramma publicēta pēc J. Alunāna nāves, un sakarā ar to izcēlās vesela polemika. «Mājas Viesa» redakcija publicēja netaktisku atbildes epigrammu.

Pret J. Alunāna piemiņas nozākāšanu uzstājās Kronvalda Atis u. c. jaunlatvieši.

Jaunlatviešu turpmākā publicistiskā darbība izvērsās viņu pašu izdevumos «Sēta, Daba, Pasaule» un «Pēterburgas Avīzes».

LITERATŪRA

«Mājas Viesis». 1856.—1861.
Niedre J. Jaunlatviešu prese. «Mājas Viesis». — Grām.: Latviešu literatūra. II. R.: LVI, 1953, 49.—56. lpp.
Vilsons A. Laikraksti un rakstu krājumi 50., 60. gados. «Mājas Viesis». — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 69.—74. lpp.

«SĒTA, DABA, PASAULE»

Jaunlatviešu rakstu krājums «Sēta, Daba, Pasaule» iznāca 1860. gadā Tērbatā Lākmaņa izdevniecībā. Tā sastādītājs bija Juris Alunāns. Pavisam iznākušas trīs grāmatas, kaut gan ir ziņas, ka bija sagatavotas piecas.

Izdevuma raksturs. «Sēta, Daba, Pasaule» bija apgaismes izdevums. To liecināja pirmās grāmatas moto:

«Pats lielais spēks pie cilvēka ir prāts un zināšanas; kas tos ienīst, tāds jo drīzi bojā ies.»

Visās trijās burtnīcās ievietoti J. Alunāna priekšvārdi, kuriem bija polemisks raksturs un kuri vērsti pret vācu «kultūrtrēģerības» politiku Latvijā. Ar pirmās grāmatas ievaddzejoli — J. Alunāna atdzejoto čehu rakstnieka Čelakovska *«Nevis slinkojot un pūstot»*[1] apliecināts jaunais rosīgais atmodas laikmets, kas sākās latviešu tautas dzīvē. Otrās grāmatas ievadā J. Alunāns uzsvēra, ka latvieši nav garā tik kūtri, par cik kūtriem viņi allaž izdaudzināti. Jau sen viņi bijuši modrīgi ļaudis, latviešu rakstus un gara piemiņas aklās dusmās izpostījuši mūki. Tagad latviešu valodā uz trīsdesmit garīgām viena laicīga grāmata. Ļaudis dažkārt dienu un nakti pūlotie, nekādu labumu negūdami:

[1] Literatūrzinātnieks G. Mackovs norādījis, ka tas ir brīvs 92. soneta tulkojums no Františeva Ladislava Čelakovska grāmatas «Simtlapainā roze». — Grām.: Latviešu-slāvu literatūras un mākslas sakari. R.: Zinātne, 1982, 53. lpp.

«Tas caur to nākas, ka viņi nav pasaules gudrības iemantojuši, ka viņi savu prātu nav apgaismojuši.»

Saturs. Pirmās grāmatas saturs rāda, ka izdevums domāts zemniekiem. Te iespiesti nelieli rakstiņi, kuros doti zemniekam nepieciešami padomi saimniecībā («Labs sālījums priekš gaļas», «Par augļu kokiem» u. c.), kā arī raksti par ģeogrāfiju un vēsturi, par citām tautām («Dienvid-Amerika», «Japanieši»), tāpat dažādi populārzinātniska satura raksti («Valoda un mūzika dabā», «Karš», «Komieši jeb astainas zvaigznes», «Elektro magnietīga tāļrakstītava jeb telegrāfs»). Rakstā «Grāmatu spriedēji» izvirzīta doma, ka šie spriedēji *«nu ir īpaša ļaužu šķira, kas voi nu par naudu, voi par labiem vārdiem spriedumus par jaunām grāmatām gaismā laiž».* Rakstā «Karš» izteiktas jaunlatviešu domas par karu:

«Ja karš pēc tautu tiesām ir tā būšana starp svabadām tautām, kurā viņas savas īstas voi iemelstas tiesas ar varu lūko aizstāvēt un sargāt, tad no šāda kara izšķiras uzvarēšanas karš, kur viens pats cilvēks, pēc goda dzīdamies un Dieva un ļaužu tikumus ar kājām samīdams, svešas zemes iekāro un tās tīko ar kara spēku paņemt.»

Tāda kara piemērs bijuši Napoleona kari.

Rakstu krājuma «Sēta, Daba, Pasaule» otrā grāmatā bija ievietots plašs apcerējums — J. Alunāna «Statistika no Krievu zemes». Pirmās grāmatas pamatdoma bija sniegt zemniekam vispirms to, kas noderīgs viņa sētā, turpretī otrā grāmata domāta iepazīstināšanai ar Krievu valsti. Latviešu tauta gaužām maz zināja par Krievzemi, jaunlatvieši saprata, ka latviešu zemniekam plaši un saprotami jāizstāsta par «valstības lietām». Viņiem labi noderēja sengrieķu vēsturnieka Tukidīda vārdi:

«Mēs tādu, kas no valstības lietām neko neprot, vis nesaucam par mierīgu cilvēku, bet par lieku nelgu.»

Otrā grāmata lasītāju iepazīstina ar Krievijas ģeogrāfiju, iedzīvotājiem, ļaužu kārtām, nodarbošanos, īpaši ar lauksaimniecību, kā arī ar izglītību («ļaužu apskaidrošanu»). Minēta arī krievu zemnieku sacelšanās, Steņka Razins, kā arī atzīmēts, ka Donas kazaki

«dabūjuši to brīvestību, ka neviens muižnieks nedrīkst pie viņiem zemes gabalus iemantoties; pašam kronim pie kazakiem nav nekāda zeme un tik tā vaļa ir tur ceļus, kanālus un apcietinātas pilis taisīt».

Šis bija pirmais plašākais jaunlatviešu apcerējums, kas apliecināja viņu orientāciju uz Krievzemi, tās ekonomiku un kultūru.

Trešā grāmata veltīta folklorai un literatūrai. Tajā publicēts Jēkaba Zvaigznītes raksts «Par latviešu tautas dziesmām» un pirmais pašu jaunlatviešu tautas dziesmu vākums (ap 130 Vidzemes tautas dziesmas, kā arī dažas lietuviešu dziesmas). J. Zvaigznīte raksturoja dažādu pasaules tautu dziesmu saistību ar tautas vēsturi un atzina, ka neviena tauta nevar sajust un apdziedāt to, ko

citas pārdzīvojušas. J. Zvaigznīte izteica domu, ka tautas dziesmas ir dārga glabājama manta. I. Zvaigznīte jautāja, vai latvieši tikai par pelītēm, kaķīšiem, kumeliņu, auziņām vien dziedājuši. J. Alunāns rakstam pievienojis piezīmi, ka latviešu tautas dziesmas līdz ar burtniekiem Burtnieku ezerā noslīkušas, un atsaucās uz Herdera domu, ka viņš labprāt vēlētos, lai vāciešiem būtu tādas jaukas tautas dziesmas kā latviešiem.

«Sēta, Daba, Pasaule». Pirmās grāmatas titullapa.

«Sētas, Dabas, Pasaules» trešajā grāmatā publicēti J. Alunāna oriģināldzejoļi («Hūgenberģerim»), tulkojumi un lokalizējumi, kā arī J. Zvaigznītes un E. Dinsberga dzejoļi.

Trešā grāmata liecināja par J. Alunāna tendenci pievērst «Sētas, Dabas, Pasaules» lasītāju uzmanību literatūrai.

«Sētas, Dabas, Pasaules» ceturto grāmatu, atsaucoties uz J. Alunāna izdevumu, sastādīja A. Kronvalds 1873. gadā.

Izdevums ar tādu pašu nosaukumu iznāca no 1889. līdz 1893. gadam (5.—8. grāmata). To izdeva studentu grupa, kas pulcējās ap Tērbatas studentu korporāciju «Letonija».

LITERATŪRA

«Sēta, Daba, Pasaule». 1.—3. — Tērbata, 1860.

Karpovics E. Rakstu krājuma «Sēta, Daba, Pasaule» simts gadi. — Karogs, 1960, 11.

Niedre J. Jaunlatviešu prese. Rakstu krājums «Sēta, Daba, Pasaule». Latviešu literatūra. II. — R.: LVI, 1953, 57.—62. lpp.

Vilsons A. Laikraksti un rakstu krājumi 50., 60. gados: «Sēta, Daba, Pasaule». — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 74.—77. lpp.

«PĒTERBURGAS AVĪZES»

«Pēterburgas Avīzes» bija galvenais jaunlatviešu preses izdevums un pirmais lielais jaunlaiku laikraksts. Tās izdeva Pēterburgā

«Pēterburgas Avīžu» pirmais numurs (1862. g.).

K. Valdemārs. Par laikraksta redaktoru oficiāli apstiprināja J. Alunānu, bet, tā kā viņš daudz slimoja, praktisko redaktora darbu, sākot ar 1863. gadu, veica K. Barons. «Pēterburgas Avīzes» iznāca no 1862. gada 14. jūlija līdz 1865. gada 17. jūnijam. Pavisam iznācis 131 numurs. Pirmos 15 numurus cenzēja Pēterburgā pats K. Valdemārs, kuram bija latviešu valodā iznākušo izdevumu cenzēšanas tiesības. Sakarā ar Baltijas vāciešu niknajām sūdzībām «Pēterburgas Avīžu» cenzēšana tika pārcelta uz Baltijas ģenerālgubernatora kanceleju Rīgā, tāpēc laikraksta redakcijai bija jāsaduras ar spēcīgām cenzūras represijām. Sakarā ar niknajiem Baltijas vāciešu uzbrukumiem satīriskajam pielikumam ar iekšlietu ministra rīkojumu laikraksta izdošanu aizliedza uz 4 mēnešiem (no 1863. gada 16. maija līdz 10. oktobrim). Šādos apstākļos laikraksta saturs kļuva arvien mērenāks. Laikraksta galvenie līdzstrādnieki bija K. Valdemārs, J. Alunāns, K. Barons, K. Biezbārdis, E. Dinsbergs, K. Dinsbergs, J. Zvaigznīte, I. Alunāns, K. Daugulis, J. Frīdemanis, P. Krumbergs u. c. Laikrakstam bija samērā daudz korespondentu dažādās Latvijas vietās.

«Pēterburgas Avīžu» programma deklarēta paraugnumurā ar nosaukumu «Ziņas par Pēterburgas jaunām latviešu avīzēm».

Daudzi vēl joprojām domājot, ka latviešu tauta esot *«bauru tauta»*, ka *«tiem neģeld visu to zināt, kas citām tautām ģeldīgs un veselīgs»*. Latvieši nespēšot avīzes samaksāt, jo trūkšot lasītāju un rakstītāju. «Pēterburgas Avīžu» uzdevums *«būt netaisnības un māņu pretiniekiem, neskatot uz vīra cepuri»*. Ziņās uzsvērts, ka «Pēterburgas Avīzes» centīsies pierādīt, *«ka jau mūsu dienās latvieši nav «bauru tauta» vien, ka neviena tauta nav un nevar būt īpaša ļaužu kārta»*. «Pēterburgas Avīzes» kops latviešu valodu, runās par latviešu zemnieku kārtu, katrs te varēs izteikt savas domas. Laikraksts centīsies uzturēt mieru starp avīzēm, bet *«miers nav miegs»*, nevajag snaust garīgā miegā. Beidzot latviešiem būs tāds pats laikraksts kā krieviem un citām tautām. Laikraksts paredzēts kā nedēļas izdevums un ik pa divi nedēļām būs smieklu lapa. Šī smieklu lapa saturēs domu dzirksteles[1].

«Pēterburgas Avīzēs» bija valsts un politiskās ziņas, nodaļa par tiesu lietām un likumiem, raksti par tautas saimniecību un zemkopību, pārskati par Krieviju un Baltijas guberņām, ļaužu apgaismošana un skola, tirgus ziņas, ziņas par latviešu rakstiem un spriešana par grāmatām, kā arī vēstulnieks «Pasta taša». Salīdzinot ar «Latviešu Avīzēm» un «Mājas Viesi», «Pēterburgas Avīžu» saturs bija plašāks un daudzpusīgāks un piesātināts ar laikmetīgām progresīvām idejām.

Publicistika

Pēc sava politiskā rakstura «Pēterburgas Avīzes» vērtējamas kā progresīvs liberāli reformistisks laikraksts. Taču konkrētajos Baltijas vēstures apstākļos laikrakstam bija demokrātiska nozīme un Baltijas vācieši to atzina par politiski ļoti bīstamu. Tā laika šķiriskajā situācijā «Pēterburgas Avīžu» galvenā tendence bija veicināt latviešu buržuāzijas augšanu un tās mantisko nostiprināšanos, ticot, ka ar to celsies vispārējā latviešu tautas materiālā un garīgā labklājība. «Pēterburgas Avīzes» iestājās par kapitālisma attīstību Latvijā, vērsās pret feodālisma paliekām Baltijas ekonomiskajā, tiesiskajā un kultūras dzīvē. *«Kapitāls mūsu dienās ir kungs un valdnieks pār visu pasauli»* — rakstīja «Pēterburgas Avīzes». Jaunlatvieši uzsvēra, ka šajā cīņā īpaši svarīga loma ir tautas apgaismei: *«Latvieti, spēcini savu prātu, tad tu būsi pieaudzis cilvēks un vadītāja tev nevajadzēs.»* Laikrakstam tātad raksturīga arī spēcīga vispārdemokrātiska apgaismes un nacionālās pašapziņas tendence. Latviešu tautas izglītošana bija viens no «Pēterburgas Avīžu» galvenajiem uzdevumiem.

---

[1] Tāpat kā krievu izdevums «Iskra». «Iskra» (1859—1872) krievu progresīvā darbinieka V. Kuročkina vadībā lielākoties bija revolucionāri demokrātiska rakstura izdevums. «Pēterburgas Avīžu» satīriskā pielikuma pirmais nosaukums bija «Dzirkstele».

Peelikkums

pee Peterburgas awises astota nummura

jeb Pfirkstele.

Brenzis un Swingulis.

Swingulis. Nu, Brenzi, kà patikka schodeen spreddikis? Es, nudeen, gandrihs wissu spreddika laiku palikku baśnizâ klausotees.

Brenzis. Labbaku mahzitaju, neka muhsu, retti atradisi. Bet weena leeta man pee winna nepatihk, winsch jahk padauds us kohlahm dsihtees, kà pat schinni spred-

S. Par jauno mescha kungu?

B. Ko nu no ta! Mehs wezzòs laikòs no mescha kungeem ne sinnaht nesinnajam un meschi bij deesgan un labbi. Ja darbineekam likka malku zirst, tad tam paścham bij jasinn, kur tas to dabbuja. Kungam tas bij weena alga, kad tik dalla bij pilna. Bet taggad tu nedrihksti ne slohtas kahtu nozirst bes atwehleschanas un eerahdischanas.

S. Ja, ja, kad jums ilgaki atwehletu ar meschu pa wezzam dsihwoht, tad jau muhsu pehznahkameem buhtu jaissalst, ka pruhscheem. Bet taggad neween wezzus meschus kohp un skohne, bet arri jaunus meschus stahda un audsina, lai ir us preekschdeenahm peeteek.

B. Bet redsi, ka Deewa rihkste tahdam aplamam darbam pakkal steidsahs. Tikko te jaunais mescha kungs sahka meschu stiggoht, pohst, stahdiht, sargaht, schà tà ehrmotees, tuhliht bija arri tahrpi klaht un weenà waffarà leelais meschs bij nomaitahts. Woi nu prohti, ka meschs irr meschs un ne druwa? Es labpraht jaunas leetas nesmahdetu, bet meschs — —

«Pēterburgas Avīžu» pielikums. Brencis un Zvingulis. A. Dauguļa kokgrebums.

Raksti par politiskiem jautājumiem. «Pēterburgas Avīzes» sistemātiski un pārdomāti vēstīja par iekšzemes un ārzemju politiskajiem notikumiem. Tā kā «Pēterburgas Avīzes» iznāca reformu periodā, jaunlatvieši kā reformu politikas piekritēji, cīņā pret Baltijas vāciešiem diplomātiski atsaukdamies uz patvaldību, atzinīgi rakstīja par carisma reformām. Viņi atzina, ka cara patvaldība *«bez mitēšanās»* gādājot par *«zemnieku labklāšanu»*.

Viens no lielākajiem politiskajiem notikumiem cariskajā Krievijā tai laikā bija poļu dumpis. «Pēterburgas Avīžu» redakcijai, rakstot par dumpja notikumiem, bija nepieciešama piesardzība, jo vācu muižnieki un mācītāji savās sūdzībās centās vilkt paralēles starp jaunlatviešu darbību un Baltijas zemnieku sūdzībām un to, kas norisinājās Polijā. Tas, ka «Pēterburgas Avīzēs» bija ievietotas ziņas par poļu revolucionāro kustību, stāstīts arī par *«dumpinieku darbiem»*, nenoliedzami ietekmēja masu apziņu Latvijā. Nemieri no Polijas bija pārsviedušies arī uz Lietuvu, Baltkrieviju un Ukrainu un skāra arī Augškurzemi.

«Pēterburgas Avīzēs» ziņots arī par kapitālisma attīstības rezultātā izraisītajām nacionālās atbrīvošanās kustībām citās zemēs. Daudz rakstu bija par Itālijas apvienošanās cīņām Garibaldija

vadībā, bija ziņas arī par nacionālās atbrīvošanās cīņām Meksikā, Melnkalnē, sacelšanos Ķīnā, Grieķijā u. c. Pats svarīgākais notikums ārzemēs bija pilsoņu karš Ziemeļamerikas Savienotajās valstīs. Jaunlatvieši cilvēka tiesību vārdā nostājās ziemeļnieku pusē, neaizmirsdami pretī karam nostādīt reformu politiku:

> *«Mūsu žēlīgs ķeizars, kam nesen izdevies visā Krievu zemē nocelt dzimtbūšanu un tā ar augstu gudrību 24 miljonus cilvēku ievest brīvestībā bez kādas lielas asins izliešanas — mūsu ķeizars jau īsti turas uz ziemeļnieku pusi un to reižu reizēm ir skaidri izsacījis»* (1862, 1).

Ekonomiskie raksti. 60. gados jaunlatviešu uzmanības centrā bija izvirzījušies ekonomiskie jautājumi. Viņu raksti «Pēterburgas Avīzēs» apliecināja, ka jaunlatvieši bija šī perioda latviešu ekonomiskās domas izteicēji. Viņi cīnījās par kapitālistiskā īpašuma un brīvās konkurences attīstību. Jaunlatvieši pirmoreiz latviešu presē iepazīstināja lasītājus ar politekonomijas pamatjēdzieniem. Viņi noskaidroja, kas ir politiskā ekonomija, ko nozīmē jēdzieni kapitāls, darbs, manta utt. Kā svarīgākie atzīmējami J. Alunāna raksti «Valsts jeb tautas saimniecība» (1862), «Kapitāls» (1862), «Manta» (1862), «Asociācijas» (1862).

Īpaša vērība tika piegriezta Latvijas laukiem. Rakstā «Zemniecība» (1862) uzsvērta doma, ka *«zeme nevien ir tas pamats, uz kuru cilvēks visu savu miesīgu (ārīgu) būšanu gruntē, bet arī viņa garīgā būšana pēc zemes dažādības daudzkārtīga izrādās»*.

Šīs idejas palīdz izprast arī jaunlatviešu publicistikai raksturīgo tautas mantiskās labklājības un tautas izglītības kopsakaru uzsvēršanu. «Pēterburgas Avīzes» aicināja latviešus pievērsties tirdzniecībai, jūrniecībai, zemes īpašuma iegūšanai (K. Valdemārs), dibināt savstarpējās palīdzības kredītiestādes, kā arī uzsvēra, cik nozīmīga latviešiem ekonomiskās dzīves kopība ar Krieviju.

Raksti par kultūru un izglītību. Jaunlatvieši saredzēja, ka ekonomiskajiem jautājumiem ir ciešs sakars ar kultūras darbu. Tāpēc viņi «Pēterburgas Avīzēs» savu apgaismes propagandu veica pilnīgi apzināti. Daudzos «Pēterburgas Avīžu» rakstos atrodami pamudinājumi zemniekiem censties pēc izglītības:

> *«Bet Dievs nemaz uz to nelūko, kur cilvēks piedzimst, viņš nemaz cilvēkus pēc kārtām nešķir un dod tāpēc dažam ubaga bērnam vairāk prāta un saprašanas kā dažam pilskungam. Ka tas tiesa ir, to ikkatris ikkatru dienu var redzēt»* («Par skolām», 1862, 5).

Pie nozīmīgākajiem rakstiem par zemnieku izglītības jautājumu pieder K. Biezbārža raksts «Kas zemniekam jāzina» (1862, 4). Tajā īsi raksturota latviešu zemniecības vēsture un uzsvērts, ka pienācis laiks, *«kad zemniekam paļauts šai pasaulē daudz maz ieriktēties; viņš sāk savus garīgus un miesīgus spēkus modināt un pēc prāta apgaismošanas cīsties»*.

Izvirzīta arī dzīves attīstības un pārmaiņu doma: *«Šodien spīd kā zvaigzne, rītu mēslos»*, kuru pavisam labi varēja attiecināt uz baltvācu aristokrātiju, augstākajām aprindām.

«Pēterburgas Avīzēs» publicēti arī dažādi raksti, kas satur ziņas par skolām. Laikrakstā ievietotas ziņas par jūrskolas atvēršanu, par svētdienas skolām, par skolotāju slikto materiālo stāvokli. Cik bēdīgā stāvoklī bija skolas, parādīja dati, kas atrodami laikrakstā 1864. gadā. Latvijā 4 ģimnāzijās no 860 skolniekiem tikai 57 bija zemnieku bērni, bet pa visu Krieviju no 4084 studentiem tikai 570 zemnieku bērni.

Raksti par filozofijas jautājumiem. K. Biezbārža «Ko dvēsele var atzīt? Kas ir tai spējams?» (1862, 3) bija pirmais filozofiska satura raksts jaunlatviešu presē. K. Biezbārdis kā sensuālists noliedza Kanta ideālistiskos uzskatus, pretstatot Hēgeļa mācību. Biezbārdis rakstīja: *«... kā prātnieks Kants māca, tad tiešām arī dvēsele no sevis «pašas» neko nezin, voi šī ir, voi neir.»* Tālāk Biezbārdis uzsvēra: *«... ko tavi prāti kopā stāsta, tas lai ir tev pilna patiesība un taisnība.»* Rakstā vērojamas zinātniskās terminoloģijas grūtības. Svarīgi, ka K. Biezbārdis lauza ceļu filozofijai kā zinātnei latviešu vidū un aicināja: *«... atzīsti, cilvēks, sevi pašu!»* Par šo rakstu starp K. Biezbārdi un A. Līventālu izcēlās polemika. A. Līventāls rakstīja, ka zemniekam turpmāk *«jo gruntīgāk»* jāmāca Bībeles stāsti un ticības mācības: *«Dievabijāšana visas gudrības iesākums; bez dievabijāšanas visa pasaules gudrība ir ģeķiba, tīra ģeķiba! Tāpēc dievabijāšanai būs valdīt par pasauls gudrībām!»* («Biezbārda kungam», 1862, 10).

Savukārt K. Biezbārdis atbildēja, ka cilvēka dvēselei būs to atzīt, ko tā var un kas tai spējams. Zemnieks nav lops, viņam daudz lietu jāzina arī par zemes kopšanu (1862, 24). Polemikā iejaucās arī mācītājs A. Bīlenšteins, aizstāvēdams reliģijas prioritāti («Latviešu Avīzes», 1862).

«Pēterburgas Avīžu» rakstos parādījās arī jaunlatviešu attieksme pret reliģiju. Izņemot J. Alunānu, viņi nenoliedza reliģijas sludinātā Dieva esamību, bet cīnījās pret tautai naidīgo baltvācisko baznīcu un mācītājiem. Jaunlatvieši cīnījās arī pret dažādām māņticībām («Māņi un māņu ticība», 1862, 6). Atsevišķos rakstos par šiem jautājumiem iedzirkstījās arī dažas materiālistiskas atziņas. Jaunlatvieši «Pēterburgas Avīzēs» devuši arī pirmo materiālisma definīciju («Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem, kas «Pēterburgas Avīzēs» no 1862. gada atrodami»).

Raksti par dabaszinātnēm. «Pēterburgas Avīzes» rosīgi darbojās dabaszinātņu popularizēšanā un lasītājus iepazīstināja ar jaunajām darvinisma atziņām. K. Barons rakstā «Mūžīgs kara lauks» (1862, 5.) izklāstīja evolūcijas teorijas principus un secināja: *«Vecas nespēcīgas slakas izmirst, un jaunas, mundras nāk viņu vietā.»* Vērīgs lasītājs šīs domas varēja attiecināt arī uz Baltijas sabiedrības vēsturi.

«Pēterburgas Avīzēs» atrodami arī raksti par lauksaimniecības, tehnikas u. c. jautājumiem.

Valodnieciskie raksti, kas publicēti «Pēterburgas Avīzēs», turpināja cīņu par latviešu valodas attīstību un tiesībām. Jaunlatvieši centās valodas jautājumus skaidrot arī teorētiski. Viņi uzsvēra, ka valoda ir cilvēka garīgo spēku galotne, sabiedrībai tā kalpo kā sazināšanās līdzeklis. Jaunlatvieši valodu izprata materiālistiski, saistīdami to ar cilvēka domāšanu. Laikrakstā aplūkoti arī valodas vēstures jautājumi, norādot uz latviešu valodas sakariem ar slāvu valodām («Krievu valsts gada tūkstots», 1862). Jaunlatvieši atzina latviešu un lietuviešu tautu un valodu radniecību, piemēram, K. Barona rakstā «Indo-eiropiešu tautu famīlija un īpaši leiši un latvieši» (1862). Par ortogrāfijas un citiem jautājumiem rakstījis J. Alunāns.

Jaunlatvieši daudz darīja, lai iesakņotu latviešu valodā zinātņu un kultūras terminus, kas līdz tam latviešiem vēl nebija pazīstami. Viņi centās tos izskaidrot tā, lai tie būtu saprotami arī mazizglītotajam lasītājam, piemēram:

> *«Demokrātija ir ļaužu valdīšana jeb tāda valsts, kur lielāka daļa no ļaudim savu gribu ieceļ par likumu... Politika ir gudriba, kas izmeklē, kādā vizē un kādā ziņā valsts var pastāvēt, kādam mērķim valdīšanai būs pakaļ dzities un caur kādām lietām valdīšana var šo mērķi panākt.»*[1]

Jaunlatvieši atzina arī internacionālismus, uzskatīdami, ka tie nepieciešami katrai kultūras tautas valodai.

Daiļliteratūra

Nozīmīgu darbu «Pēterburgas Avīzes» veikušas arī daiļliteratūras laukā. Laikrakstā iespiesti stāsti un dzejoļi, kuri ievadīja jaunu ceļu latviešu literatūrā.

Vispirms atzīmējama «Pēterburgas Avīžu» proza. Tā satur kritiskus pārspriedumus, skartas arī sociālas problēmas. Pie šāda rakstura darbiem piederēja K. Barona stāsti «Vectēva precība», «Samaitāta tirgus braukšana», «Kas ir noziedzība?» «Izmanīgs vīrs». Pirmajiem diviem stāstiem humoristiska intonācija, trešais raksturīgs ar reālistisku stāstījumu par kalpones Dārtas traģisko likteni. No citiem oriģināldarbiem jāatzīmē J. Zvaigznītes stāsts «Bāra bērns» un stāsts «Jaunības mīlestība».

Dzeja raksturīga ar spēcīgu tautas atmodas un pašapziņas tendenci. «Pēterburgas Avīzēs» iespiesti labākie K. Barona dzejoļi «Mūsu manta», «Upe un cilvēka dzīve», «Divējādas kapenes», «Vecā Ēģiptes zeme». Dzejolis «Upe un cilvēka dzīve» («Kalna strauts»)

---

[1] Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem, kas «Pēterburgas Avīzēs» no 1862. gada atronami. — Pielikums.

Peelikkums pee 8-ta nummura.

Sohbu gals.

Ne nahkoschahm ternahm
Kaudſ zerre un gaida
Un waida,
Jo dſeniſchkas behdas, ſirds
ehdas tehs baida.
Un ta tee kaudſ gaida pat
nakt un par deen,
Kidſ kamehr tee kluſinam
karwa zeleen.
To rohſedams ſakka zits:
rets, nerrs barri!
Un paleek bes zerribas weſs
tahds arri.

Un kad nu ta meeta rehg karſu
pilda,
Tad tizziga zerriba tehs
wairs ne ſilda.
Ja gribbi rehg **zerribas**
rohſchum tu dſihwes
Tad ne buhs tew rohſchu
ehrſchkiſchus bihſees.
Wiſſleelakais muiſkis nemaj
neaiſteek
Tahs rehſes, kamehr tam
tik ehrſchki atleek.
Sohbugals.

Kaunigi Latweeſchi.

Kapehz es lai ne-iſleekohs par Wahzeeti, Kreewu, Franzuſi u. t. j. pr. ja man tas ko labbu ceneſ? Woi man tas naw drihw? Es ſimu drihwo zilweka, un man jagahda par ſewi un ſaweju iſdſkahſchanu, zik ween eeſpehju. Strohderis, kurpneeks, mohdes eeciņ kohpmannis, ja pat ſullainis woi pawaru buhdams, es weeglak warru tapt par iſſlawetu un turrigu zilweku, ja man iſdohdahs pilſatā iſdohtees par Franzuzi, kas ne ſenn no Parijes pahrnahzis. Tā runna un dohma kaſchs tahs Latweeſtibas un Wahzeetibas; jo pee ahdahm ſchahm tautahm irr ta ſawada wahjiba ne eekſchā, ka nekahda ſinna ne atnahk no dſimtenes par tautibu u. t. j. pr. un ka ne aufs gals ahrā ne paleek. Ne ta maſa aufs gallina· zitti drihſ iſdahbu, kalds pats putninſch irr. Tik drihſ ka weens to iſdahbujis, jeb no zitteem ſadſirdejis — — tuhliht tas ſonumm Sohbugalla teizamu ammatu, wiſſu aplamibu un reklahjibu iſſohboht. Un zik mohdigi tahds leeks draugs jeb ſohbugalligs ſullainis prohti ſmeetees — te ikkai tad warr labbi neklauſitees, kad eſſam ſweſchu barrā, woi dſirdam, ka laimiņſch par laimiņu prohſt ſweeſt. Tik drihſ, ka ſawu tautibu atklahjeet, Juhs ſawwem ſmehjejeem us reiſ atnemmeet gandrihſ wiſſu warru.

«Pēterburgas Avīžu» pielikums «Zobugals».

alegorisks. Cilvēka mūžs, kas veltīts darbam tautas labā, pielīdzināts auglību nesošai, visus šķēršļus pārvarošai upei.

Bija arī sentimentālas noskaņas dziesmiņas, piemēram, K. Dauguļa «Vēla puķīte», «Zilacītei», J. Ruģēna «Mīlestības dziesma».

Tulkotā proza «Pēterburgas Avīzēs» maznozīmīga, no tulkotās dzejas atzīmējama Krilova fabula «Orākuls».

Liela sabiedriska loma un literāra nozīme bija «Pēterburgas Avīžu» satīrai. Tā publicēta satīriskajā pielikumā «Dzirkstele», kuru vēlāk pārdēvēja par «Zobugalu». Satīriskā pielikuma dēļ «Pēterburgas Avīzes» tika represētas, tāpēc 1865. gadā satīriskā pielikuma avīzēm vairs nebija. Idejiski tā bija pret muižniekiem un mācītājiem vērsta satīra. «Pēterburgas Avīžu» satīrā ievērojama vieta bija arī cīņai pret atpalicību pašu latviešu vidū. Satīras tematiskais sazarojums visai plašs. Redakcija izprata, ka sabiedriski asai satīrai var būt ievērojama audzinoša loma. Sākot darbu satīras laukā, «Pēterburgas Avīzes» rakstīja, ka satīriskais pielikums mācīs latviešiem smieties. Tajā atrodam K. Valdemāra, K. Barona, J. Alunāna, J. Zvaigznītes, K. Dinsberga un citu autoru darbus. Tie publicēti anonīmi.

«Pēterburgas Avīžu» satīriskajā pielikumā bija samērā liela žanriska daudzpusība: feļetoni prozā, anekdotes, dialogi, vēstules, pasakas, dzejoļi, satīrisku teicienu virknes («Zobugala patiesības vārdi») utt. Atsevišķos gadījumos publicēts teksts, kuru cenzūras spaidu dēļ bija grūti ievietot laikraksta nopietnajā daļā. «Pasta tašā» atrodama literārā parodija («Ak cienīgs, mīļais māc'tais Grot»), humoristiskas vēstulnieka atbildes.

«Pēterburgas Avīžu» satīra bija reālistiska, tematiski centrēta uz pašiem svarīgākajiem latviešu tautas dzīves jautājumiem. Tā raksturīga ar samērā bagātu satīriskā tēlojuma līdzekļu izlietojumu.

«Pēterburgas Avīžu» satīriskajā pielikumā bija daudzi satīriski tēli, kuri kļuva tradicionāli turpmākajā latviešu reālistiskās satīras un humora attīstībā. Jaunlatviešus un viņu domu dzirksteles simbolizēja gudrais, drosmīgais, asprātīgais Zobugals (grafiķis A. Daugulis Zobugala attēlu darinājis līdzīgu J. Alunānam)[1]. Reakcionārie Baltijas muižnieki un mācītāji izsmieti Bizmaņa tēlā un Bizes alegorijā:

> *«Voi man ir vārdi manas gaudas izteikt? un voi kam ir sirds, kas viņas sajust varētu? Par apsmieklu es esmu palikusi priekš pasaules, un mani pretinieki man rāda zobus. Jauni zēni plucina mani kur satikdami un dursta ar spicām zosu un tērauda spalvām. Gadu simteņus es esmu aizvadījusi, un ciltis man ir garām gājušas, bet es sēdēju uz sirmām galvām, kuras tagad jaunekļi nicina. Un kur tie mani vēl ierauga, tur ar baru pakaļ skrien un sauc: bize! bize! — — — —*
> *Kur kāds sacīja, vajagot skolu ietaisīt; mans vīrs, kam es galvā tupēju, sauca: nieki! tas nav vajadzīgs; vecos laikos skolu nebij, un tie bij zelta laiki. Un turklāt tie vēl mācēja parādīt, ka skolas skādējot, ļaudis nemierīgus darot u. t. j. pr. Ja kas teica, vajagot grāmatas rakstīt un ļaudīm dot lasīt, lai prāts tiekot apgaismots; tad man bija note, liela note. Ja galvā gaisma tiktu, tad mani ar tur uzietu un izdzītu. Tāpēc es manam vīram liku sacīt, tas esot skādīgs, tas prātu sajaucot un ļaudis neesot tik mierīgi kā vecos laikos.»*[2]

Satīriskajā pielikumā sevišķi raksturīgi zemnieku tēli, kuri, gudri spriezdami vai sarakstīdamies, kritizē gan kārkluvāciešus, veclaiku māņticību un nelāgos ieradumus, gan saskata daudz jocīga arī neparastās jaunā laika parādībās. Zemnieciskā pārākuma apziņa, kas raksturīga šiem tēliem, radniecīga latviešu tautas anekdotēm par kungiem un zemniekiem, kā arī K. Valdemāra «300 stāstu» cittautu anekdotēm. Zemnieki satīriskajā pielikumā galvenokārt parādīti kā tēli pārinieki (Brencis un Zvingulis, Brencis un Tencis, Švāgers un Repis, Jēcis un Pēcis, Japaks un Ģierts u. c.). Viņu dialogos

[1] Ar «Pēterburgas Avīzēm» sākās latviešu karikatūras attīstība.

[2] Bizes gaudas. — Pēterburgas Avīzes, 1862, 2.

«Bizes prieki». A. Dauguļa kokgriezums.

bieži izmantota izloksne, piemēram, malēniešu (J. Zvaigznīte) un dundadznieku valodas īpatnības (K. Dinsbergs).

«Pēterburgas Avīžu» satīrai raksturīga «Ezopa valoda». Par gluži ikdienišķām lietām runādami, satīras autori iepina tekstā atsevišķus ļoti asus spriedumus, kas vērsti pret Baltijas vāciešiem un viņu politiku Baltijā, piemēram, K. Valdemāra un K. Barona «Bizes gaudas» (1862, 2), «Bizes prieki» (1862, 14), «Bizmaņa sapņi» (1863, 2) u. c.

«Pēterburgas Avīžu» satīra kopā ar J. Alunāna satīrisko dzeju bija latviešu reālistiskās satīras sākums.

«Pēterburgas Avīžu» slēgšana. Jau ar pirmajiem numuriem «Pēterburgas Avīžu» raksti, kā arī satīriskais pielikums radīja lielu satraukumu Baltijas vāciešos. Viņi neapmierinājās ar cenzūras pārcelšanu uz Rīgu, bet turpināja iesniegt denuncējošus ziņojumus par jaunlatviešiem[1], uzskatīdami viņu darbību par politiski kaitīgu un meklēdami viņu vidū pat slepenu organizāciju «Jaunā Latvija»

[1] Svarīgākie sūdzību materiāli un carisko iestāžu sarakstīšanās atrodami grāmatā: Latvijas vēstures avoti. Dokumenti par «Pēterburgas Avīzēm». — R.: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1937.

(piemēram, Kurzemes gubernatora Breverna ziņojums 1864. gadā[1]). Baltijas mācītājus un muižniekus satrauc arī «Pēterburgas Avīžu» popularitāte tautā[2] un samērā lielais abonentu skaits (1862. gadā — 4200; 1863. gadā pēc četru mēnešu pārtraukuma — 3300; 1864. gadā — 2600; 1865. gadā — 1500). «Pēterburgas Avīzes» bija izplatītas daudzos Latvijas novados — Valmieras, Rīgas, Cēsu, Valkas, Dobeles, Ventspils, Kuldīgas, Grobiņas, Aizputes apriņķos un citur. Avīzes tika izplatītas tālāk masās, un tās ar lielu interesi lasīja arī vairākus gadu desmitus vēlāk. Vajāšanu rezultātā K. Valdemārs 1865. gadā bija spiests pārtraukt «Pēterburgas Avīžu» izdošanu.

K. Valdemārs 1887. gadā, atceroties «Pēterburgas Avīžu» nodibināšanu pirms 25 gadiem, rakstīja:

> *«Slavenais vācu dziesminieks Šillers kādā vietā saka, ka rakstnieku dažreiz nevar vis pazīt no tam, ko viņš teic un raksta, bet no tam, ko viņš neteic un neraksta. Šis vārds itin kā zīmējas uz «Pēterburgas Avīzēm». Šai lapai bij tas īpašīgs un sūrs liktenis daudz svarīgas lietas neteikt, lai gan lasītāji ilgodamies gaidīja, ka par tām runās.»*[3]

LITERATŪRA

«Pēterburgas Avīzes». 1862—1865.

«Pēterburgas Avīžu» piemiņa, 1. burtnīca. — Jelgavā: Zīslaks, 1887.

Latviešu teksti. «Pēterburgas Avīzes» 1862.—1865. Mācību līdzeklis studentiem. — Rīgā un Liepājā: LVU un Valsts Liepājas ped. inst., 1973.

Treijs R. Krišjānis Barons «Pēterburgas Avīžu» redaktors. — Pad. Jaunatne, 1985, 6. sept.

Vilsons A. Laikraksti un rakstu krājumi 50. un 60. gados. «Pēterburgas Avīzes». — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 77.—90. lpp.

JAUNLATVIEŠU PUBLICISTI UN LITERĀTI

KRIŠJĀNIS VALDEMĀRS (1825—1891)

Krišjānis Valdemārs ir jaunlatviešu galvenais ideologs, izcilākais sabiedriski politiskais darbinieks, redzamākais publicists un polemists, «Pēterburgas Avīžu» izdevējs. Valdemārs bija iniciatīvas

[1] Atreferēts T. Zeiferta grāmatā «Latviešu rakstniecības vēsture» 2. d. — R., 1930, 59. lpp.

[2] 1863. gadā Latviešu draugu biedrības sapulcē mācītājs R. Šulcs izteicās: *«... tad ar troksni pacēlās gaisā Pēterburgas uguniga bumba, aicinādama augstus un zemus partiju ciņā, kuras karstums tikai tad vēl rima, kad šis meteors pārsprāga. Zemē krītošais akmens iesitās dziļi Latvijas zemē... Tas vēl tagad par karstu, lai to aizveltu projām.»* — Latvijas vēstures avoti. Dokumenti par «Pēterburgas Avīzēm». — R.: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1937, 160.—161. lpp.

[3] «Pēterburgas Avīžu» piemiņa. — Jelgava: Zīslaks, 1887, III lpp.

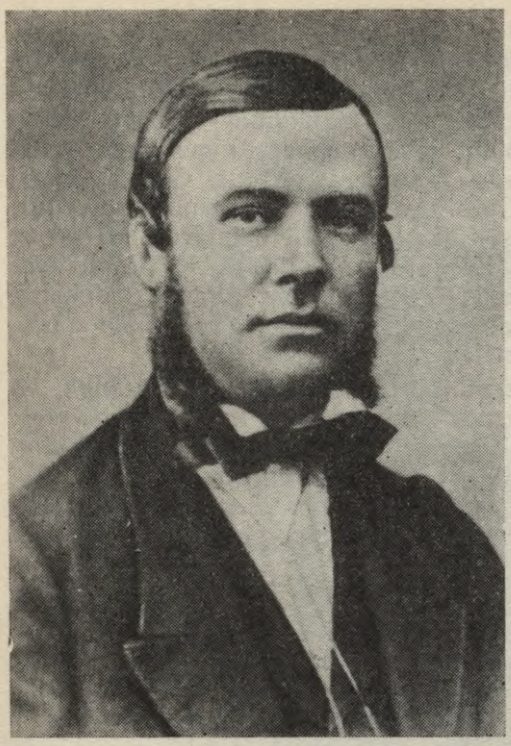

Krišjānis Valdemārs.

bagāta personība, kam jo lieli nopelni Krievijas jūrniecības attīstīšanā. Viņš darbojies arī literatūrā un valodniecībā, bijis latviešu pirmo publisko bibliotēku dibinātājs. Valdemāra idejām liela nozīme tautiskā romantisma attīstībā un latviešu sabiedriskās domas vēsturē.

Biogrāfija. K. Valdemārs dzimis 1825. gada 2. decembrī toreizējā Talsu apriņķa Ārlavas pagasta Vecjunkuros (tag. Talsu raj.). Tēvs bijis klaušu māju saimnieks. 1835. gadā Valdemāru ģimene pārcēlās uz Sasmaku (tagadējo Valdemārpili). K. Valdemārs mācījies Sasmakā, Pūņu muižas skolā un Lubezerē. Piecpadsmit gadu vecumā, būdams Rojā, viņš pirmoreiz ieraudzījis vētraino jūru, kura atstājusi uz viņu sevišķu iespaidu. Jau toreiz viņš domājis, kādā veidā varētu Rojas upē izveidot dziļāku ostu, lai tur varētu ienākt lielas laivas un kuģi.

K. Valdemārs strādājis par rakstveža palīgu Rundālē un par rakstvedi Lielbērstelē. Būdams pagasta rakstvedis Ēdolē, viņš 1847. gadā sāka aktīvi darboties sabiedriskajā dzīvē. 1848. gadā viņš nodibināja pirmo lauku inteliģences pulciņu ar savdabīgu nosaukumu «Baltijas jūras izsmelšanas biedrība». Vēršoties pret latviešu inteliģences biedrošanos, vācu muižnieki panāca pulciņa likvidēšanu. Ēdolē K. Valdemārs noorganizēja pirmo publisko bibliotēku, kā arī laicīgo kori. Ar Baltijas gubernatora Suvorova atbalstu K. Valdemārs 24 gadu vecumā iestājas Liepājas ģimnāzijā. 1853. gadā Liepājas tirgotājs Hāgedorns izdeva viņa pirmo grāmatu «300 stāsti».

No 1854. gada līdz 1858. gadam Valdemārs studēja Tērbatas universitātē Vēstures un filoloģijas fakultātē kameráliju jeb valsts un tautsaimniecības (ekonomikas) zinātnes. Kopā ar J. Alunānu un K. Baronu viņš Tērbatā noorganizēja latviešu studentu pulciņu. Pie savām studenta istabas durvīm viņš ar lepnumu piestiprināja vizītkarti ar piebildi «Latvietis». Sākot ar 1856. gadu, K. Valdemārs kļuva aktīvs laikraksta «Mājas Viesis» līdzstrādnieks. Valdemārs Tērbatas universitātē paralēli studijām veica zinātnisku darbu, kā arī darbojās publicistikā, īpaši popularizēdams jūrniecības idejas.

Pēc Tērbatas universitātes beigšanas K. Valdemārs no 1859. līdz 1867. gadam dzīvoja un strādāja Pēterburgā. Apmēram gadu viņš bija redaktora palīgs Krievijas Zinātņu Akadēmijas izdevumā *«St. Petersburger Zeitung»*, pēc tam strādāja par ierēdni finansu ministrijā. Viņam izdevās nodibināt kontaktus ar redzamiem cariskās patvaldības pārstāvjiem. Valdemārs daudz rakstīja krievu un vācu liberālajā presē, viņu interesēja agrārie un politiskie apstākļi Baltijā. 1860. un 1861. gadā Valdemārs valdības uzdevumā apceļoja Baltijas piekrasti. No 1862. līdz 1865. gadam viņš izdeva laikrakstu «Pēterburgas Avīzes». 1864. gadā viņam izdevās Ainažos nodibināt jūrskolu.

1863. gadā Valdemārs bija iepircis zemi Novgorodas guberņā, kuru pēc paziņojuma «Pēterburgas Avīzēs» pārdeva latviešu zemniekiem. 1865. gadā viņam radās lielas nepatikšanas sakarā ar to, ka bija parakstījis līgumu par divu muižu zemes iepirkšanu tajā pašā guberņā, bet viņam cenzūras spaidu dēļ nebija iespējams par zemes iegūšanas noteikumiem paziņot «Pēterburgas Avīzēs», ne arī citādi stāties sakaros ar tiem, kuri vēlējās zemi pirkt. Zemnieku patvaļīgo pārceļošanu un ar to saistītās nekārtības tūlīt centās izmantot vācu baroni, lai panāktu Valdemāra tiesāšanu. Tomēr, izmantojot augsti stāvošu personu labvēlību, viņam izdevās izvairīties

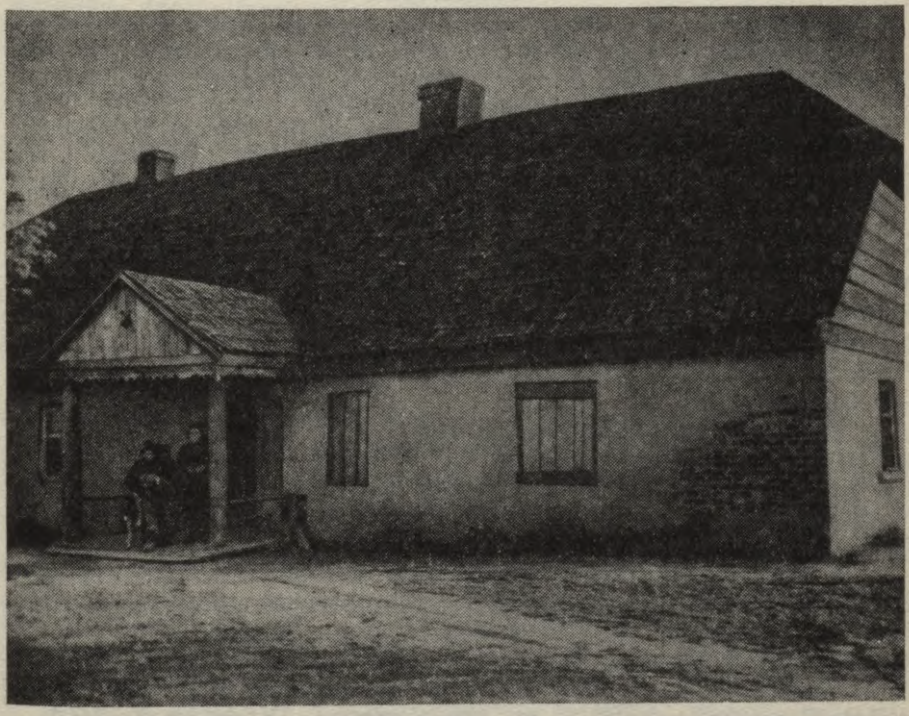

K. Valdemāra dzimtā vieta — Ārlavas Vecjunkuri.

no sodīšanas. Taču jau kopš 1863. gada Valdemārs bija policijas uzraudzībā. Tikai 1867. gadā viņam bija iespējams publicēt šīs lietas materiālus krievu slavofilu presē, kā arī atbildēt uz baltvācu uzbrukumiem īpašā brošūrā[1]. Līdz pat 80. gadiem viņam bija aizliegts apmeklēt Baltijas guberņas.

Kopš 1867. gada Valdemārs dzīvoja un darbojās Maskavā. Baltijas jautājumā viņš sadarbojās ar slavofiliem, bija Katkova vadītā laikraksta «Московские ведомости» līdzstrādnieks. Kādu laiku Valdemārs strādāja *«Moskauer Deutsche Zeitung»* redakcijā. Kopš 1873. gada viņš bija darbvedis Krievijas tirdzniecības flotes veicināšanas biedrībā. Kā tās iniciators un faktiskais vadītājs viņš vairākkārt apceļojis Eiropas ostas pilsētas un iesniedzis valdībai vērtīgus priekšlikumus jūrniecības attīstīšanā.

Maskavā Valdemārs noorganizēja tur dzīvojošo latviešu inteliģentu vakarus, dzīvi sekoja notikumiem dzimtenē. Viņam ir nopelni žurnāla «Austrums» nodibināšanā 1885. gadā. Ar lielu interesi viņš sekoja «Dienas Lapas» (1886) saturam un izteicās, ka viņu iepriecina šī laikraksta tonis.

K. Valdemārs miris Maskavā, 1891. gada 7. decembrī, apglabāts Rīgā, Lielajos kapos.

Publicistika

K. Valdemāra publicistikā izvirzītas un attīstītas galvenās jaunlatviešu idejiskās tendences un izvērsti asi uzbrukumi pret Baltijas baronu un viņu ideologu uzskatiem un rīcību.

Politiska satura raksti. K. Valdemārs 50. un 60. gados bija populārākais, tālredzīgākais un spēcīgākais latviešu politiskais darbinieks. Baltijas vācieši pamatoti uzskatīja viņu par jaunlatviešu kustības vadītāju un latviešu zemniecības vadoni. K. Valdemāra politiskās darbības centrā bija cīņa par latviešu tautas tiesībām carisma režīma apstākļos. Līdzīgi G. Merķelim viņš bija arī apspiestās igauņu tautas aizstāvis. Savā cīņā viņš lielā mērā balstījās uz G. Merķeļa idejām[2]. Praktiskajā darbībā Valdemāram zināms at-

---

[1] *Die Lettenauswanderung nach Nowgorod im Jahre 1865 und die baltische deutsche Presse.* — Bautzen: Schmaler und Pech, 1867. Tulkojumu «Latviešu izceļošana uz Novgorodu 1865. gadā un Baltijas vācu prese» skat. grāmatā: Krišjāņa Valdemāra raksti. — R.: Latvijas ūniv. studentu padomes grāmatnīcas apgāds, 1937, 2. sēj., 277.—324. lpp.

[2] K. Valdemārs G. Merķeļa personību augsti novērtējis vācu valodā 1862. gadā izdotajā apcerējumā «Baltijas, īpaši Vidzemes zemnieku stāvoklis»: *«Merķelis, īpata meteoram līdzīga parādība apdāvinātu literātu nabagajā Vidzemē, ar visīstāko un panākumiem bagātāko centību cīnījās par apspiestajiem zemniekiem. Viņš bez šaubām ir izcils virs šejienes literātu starpā: tāpēc jau arī Vidzemes «labākajā sabiedrībā» konfiscēta pat viņa piemiņa.»* — Valdemārs K. Raksti. — R.: Latvijas ūniv. studentu padomes grāmatnīcas apgāds, 1937, 2. sēj., 641. lpp.

balsts bija sakari ar krievu valdības aprindām un slavofilu negatīvā attieksme pret Baltijas muižniekiem. Valdemārs pirmais no latviešu tautības politiskajiem darbiniekiem informēja carisko patvaldību par vācu muižnieku patvaļīgi nostiprinātajām feodālajām privilēģijām Baltijā, aprakstīja toreizējo latviešu tautas stāvokli un ieteica priekšlikumus tā uzlabošanai. 1861. gada beigās viņš iesniedza patvaldībai paplašinātu reformu projektu, kas sabiedriskās domas vēsturē pazīstams kā «Valdemāra memorands». Ass kritisks raksturs bija viņa anonīmi publicētajam apcerējumam «Baltijas, īpaši Vidzemes zemnieku stāvoklis»[1]. Plašu publicistisku rakstu ciklu satur Valdemāra darbs «Tēvu zeme un vispārderīgais»[2] (vācu valodā, 1871). Tajā autors ar analītisku vērienu raksturojis daudzas sava laika politiskās un kultūrvēsturiskās problēmas, publicējis apceri par G. Merķeli un «Vanems Imanta» tekstu.

K. Valdemāra publicistiskās darbības atbalss bija ļoti spēcīga. Latviešu tautai viņa politiskā darbība bija ļoti nozīmīga. Tāpēc varam teikt, ka tai bija vispārdemokrātisks raksturs.

Kapitālisma attīstības propaganda. K. Valdemārs bija konsekvents kapitālisma iekārtas propagandists. Savos rakstos viņš nemitīgi mudināja mācīties no Rietumeiropas kapitālistiskajām zemēm, kuras savā ekonomiskajā attīstībā bija aizgājušas tālāk nekā cariskā Krievija. Valdemārs bija reālpolitiķis, balstījās uz pamatīgi izstudētu tautsaimnieciskas statistikas materiālu. Viņš bija pārliecināts, ka kapitālisma attīstība nesīs labumu visai latviešu tautai. Viņš aicināja latviešus krāt mantu, vairot kapitālu, izmantot kredītu un iesaistīties brīvās konkurences cīņā. K. Valdemārs uzsvēra, ka daudzi latvieši jau labi nopelna, nodarbodamies ar jūrniecību, strādādami labi atalgotās vietās Pēterburgā un citur Krievijā. Viņš ticēja, ka kapitālisma attīstība palīdzēs *«vispārīgu tēvijas interesi ar personīgu interesi labi savienot»*.

Sevišķi nopelni K. Valdemāram bija Latvijas un Krievijas ekonomiskās kopības un jūrniecības propagandā. Atkal un atkal Valdemārs uzsvēra Latvijas izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli, ko nosaka jūras ceļš uz Rietumeiropu, kā arī jau uzbūvētās dzelzceļa līnijas, kas paver lielas ekonomiskās sadarbības iespējas ar plašo Krieviju. Valdemārs rakstīja:

> *«Un še vēl runāsim par latviešu mīļo tēvu zemi, par Kurzemi un Vidzemi. Šīm zemēm dāvināts tas, kas platai Krievuzemei trūkst, tas ir, jūra, jūra tas lielais ceļš, uz kura pasaules tautas sasniedz bagātību, godu un varu. Platā Krievu zeme vienā pusē, otrā pusē jūra — ak, cik*

---

[1] Baltische, namentlich livländische Bauernzustände. — Leipzig: In Commission bei F. A. Brockhaus, 1862.

[2] Vaterländisches und Gemeinnütziges. 1. u. 2. Heft. — Moskau: Kais. Universitäts-Buchdruckerei, 1871.

branga vieta! Varētu viscaur sen sakrāt bagātības milzu milzēm.»[1]

Valdemārs mācīja latviešiem personīgās iniciatīvas nozīmi kapitāla iegūšanā un jo sevišķi ieteica nodarboties ar tirdzniecību un piedalīties dažādos saimnieciskos pasākumos.

Samērā daudz, sevišķi 80. gados, K. Valdemārs pievērsās sīko saimniecību stabilitātes propagandai, norādīdams, ka tā saucamā mazgruntniecība[2], t. i., sīku zemes gabalu racionāla apsaimniekošana, sevišķi pilsētu tuvumā, nodarbojoties ar dārzkopību, var būt visai ienesīga. Kā paraugu šajā ziņā viņš minēja Vāciju un citas Rietumeiropas zemes. Valdemārs atzina, ka lielākās zemnieku saimniecības pareizāk ir sadalīt vairāku dēlu starpā, nevis nodrošināt tās vienam, kam jāizmaksā daļas pārējiem. Saimnieks paliek bez kapitāla, pārējie aizklīst svešumā.

Raksti par tautas izglītību. K. Valdemārs bija arī dedzīgs tautas izglītības propagandētājs ne vien Baltijas, bet visas Krievijas mērogā. Tautas izglītības jautājumu viņš cieši saistīja ar kapitālisma attīstības praksi. Viņš atzina, ka saimniekiem un kalpiem jāiegūst vismaz elementāras skolas zināšanas, lai varētu labāk apstrādāt zemi, izmantot moderno lauksaimniecības tehniku. Jau «300 stāstos» viņš izvirzīja vēlākajā tautiskā romantisma literatūrā tik populāro ideju, ka centīgiem nabadzīgiem zēniem iespējams ar darbu un gribasspēku kļūt par ievērojamiem vīriem. «Pēterburgas Avīzēs» Valdemārs uzsvēra, ka latviešiem vajadzīgas trīs lietas: pirmām kārtām skolas, otrām kārtām skolas un trešām kārtām skolas[3].

Daudz uzmanības skolu un izglītības jautājumam K. Valdemārs pievērsis rakstos «Krievijas skolas no tautsaimniecības viedokļa» (1861), «Latviešu skolas» (1884), «Par augstākām tautas skolām» (1884). Valdemārs norādīja, ka laukos divas trešdaļas iedzīvotāju ir kalpi, ka viņus nevar atstāt gara tumsībā, viņš bija pārliecināts, ka kalpus var padarīt čaklākus un atturēt no dumpošanās tieši ar izglītības palīdzību. Uzsvērdams izglītības nepieciešamību plašām masām, Valdemārs domāja, ka ar skolu un izglītības palīdzību, tāpat ar mazgruntniecības, pat sīksaimniecību attīstību iespējams mazināt kapitālisma pretrunas.

---

[1] Krišjāņa Valdemāra raksti. — R.: Latvijas ūniv. studentu padomes grāmatnīcas apgāds, 1936, 1. sēj., 26. lpp.

[2] Valdemārs šo terminu lietoja attiecībā tieši uz zemnieku sīkākām saimniecībām (4—12 hektāru), kamēr citu ekonomistu un vēsturnieku rakstos par mazgruntniekiem sauca visus zemnieku māju īpašniekus pretstatā lielgruntniekiem — muižniekiem.

[3] Pilnīgi pretējo Baltijas vāciešu nostādni skolu jautājumā izteicis mācītājs R. Sulcs: *«... labas, pieklājigas tautskolas mēs jums, latviešiem, nedosim, tāpat kā bērnam nedod rokā asu nazi.»* Citēts no grāmatas: Krišjāņa Valdemāra raksti. — R.: Latv. ūniv. studentu padomes grāmatnīcas apgāds, 1937, 2. sēj., 319. lpp.

Raksti par folkloru un literatūru. Jau 50. gados, publicēdams liberālajā vācu izdevumā «Das Inland» mācītāja Bankava 1721. gadā sarakstīto dzejojumu par Dundagas pili, K. Valdemārs ieteica pašiem latviešiem vākt tautas folkloru:

> *«Zinātnes nolūkā mums tieši svēts pienākums jaunākā laikā tik ātri pazušanā ejošās tautas gara mantas glābt no pazušanas.»*[1]

Tas bija pirmais jaunlatviešu aicinājums pievērsties tautas bagātībai — folklorai. Interese par folkloru, tautas vēsturi un etnogrāfiju K. Valdemāram bija tik liela, ka viņš 1865. gadā kļuva par Pēterpils Ģeogrāfijas biedrības biedru. Valdemāru kā iniciatoru latviešu folkloristikā vairākkārt raksturojis K. Barons:

> *««Pēterburgas Avīžu» neaizmirstamais Krišjānis Valdemārs draugu starpā aizrādīja uz latviešu pašu pienākumu krāt savas tautas dziesmas.»*[2]

Valdemārs un Brīvzemnieks 1878. gadā Maskavas latviešu pulciņā arī devuši līdzekļus, lai *«izlasītu jo daiļas un dzejiskas dziesmas un tās sevišķi priekš plašākas latviešu publikas laistu klajā»*, stāsta K. Barons «Latvju dainu» ievadā un atzīmē, ka šis darbs uzticēts F. Brīvzemniekam un viņam. No šīs tautas dziesmu izlases ieceres vēlāk izveidojās lielais «Latvju dainu» izdevums.

Nozīmīga ir K. Valdemāra polemika ar mācītāju G. Braši par J. Alunāna «Dziesmiņām».[3] Nīcas un Bārtas mācītājs G. Braše, apspriezdams «Dziesmiņu» 1. daļu, augstprātīgi izteicās, ka tulkojumos atrodamas valodas kļūmes un viņam nepieņemami jauninājumi. Viņš uzsvēra arī, ka grāmata nevar būt domāta latviešiem, ka tie nesapratīs ne poēzijas, ne valodas skaistumu, vēl mazāk pievienotās valodnieciskās piezīmes. Šiem spriedumiem bija visai liela politiska jēga. To apliecināja mācītāja vēstule «Das Inland» redaktoram:

> *«Latvietim nav nekādas nacionālas pagātnes, tādēļ tas nezina, nedomā un necer uz nacionālu nākotni.»*[4]

Latviešu valodu mācītājs atzinis par *«galīgi samaitātu»*. Šī vēstule palīdz skaidrāk izprast arī G. Brašes rakstā samērā slēptās, tomēr naidīgās attieksmes iemeslus — Baltijas muižnieku un mācītāju

---

[1] Dondangen, besungen im Jahre 1721 vom Pastor Bankau. — Das Inland, 1855, 18. apr., Nr. 16, S. 254.

[2] Latvju dainas. Kr. Barona un H. Visendorfa izdotas. — Jelgava, 1894, 1. sēj., IV lpp.

[3] Polemika norisinājās žurnālā «Das Inland» 1856. gada 10. un 24. septembra numuros. Tās materiāli latviešu tulkojumā atrodami J. Strauberga rakstā «Cīņa par «Jauno Latviju»» «Izglītības Ministrijas Mēnešraksta» 1939. gada 1. numurā. Raksts pārpublicēts rakstu kopojumā «Latviešu literatūras kritika», IV sēj. 2. grāmatā. — R.: LVI, 1960, 111.—121. lpp.

[4] Latviešu literatūras kritika. IV sēj. 2. gr. — R.: LVI, 1960, 115. lpp.

vēlēšanos nezaudēt varu pār latviešu tautu un tās kultūras dzīvi. Savu recenziju mācītājs pabeidza ar Heines dzejoļa «Laura» sarkastisku attiecinājumu uz jauno latviešu inteliģenci:

> *«Bet, ja ir ļaudis, kam jaunā Latvija «kā skaista jaunava brīnišķi sēž tur augšā», tad tie mums sirsnīgi jābrīdina no Lorelejas.»*[1]

K. Valdemārs polemikā iesaistījās anonīmi. Pieklājīgi pateikdamies, ka mācītājs pievērsies tulkojumiem, kuri J. Alunānam sagādājuši grūtības (Gētes «Meža tēvs»), Valdemārs pārliecinoši kritizēja Braši, kas bija atzinis, ka «Dziesmiņas» nenesīs labumu latviešu skolotājiem, ka priekšvārdu un pielikumu vajadzēs rakstīt vācu valodā. Uzsvērdams, ka latviešu skolotāji gandrīz visi saprot vācu valodu, Valdemārs ironizēja, ka tad jau no tiem, kas sapratuši grāmatā apcerētos, *«visai kaitīgos gramatikas jautājumus»*, būtu prasāms solījums tos citiem neizpaust. Tālāk Valdemārs ar uzmanīgi izteiktu sašutumu pievērsās Brašes radītajām ļaunajām aizdomām par *«jauno Latviju»* un jautāja:

> *«Vai mācītāja kungs varētu dot pierādījumus, ja mēs no tā turpmāk prasītu pamatot šādu publisku ļaunu aizdomu celšanu?»*[2]

Publiski Braše nekādus paskaidrojumus nedeva. Vēstulē «Das Inland» redaktoram viņš šo jautājumu saistīja ar jaunās latviešu literatūras attīstību:

> *«Beidzot to, ka mūsu latviešu literatūra grib noiet uz neceļiem un jaunā Latvija (ne politiskā, bet no savu līdzšinējo vadītāju rokām pāragri izslīdošā literārā) savus spārnus sāk plivināt, pierāda kā viss Alunāna grāmatiņas tonis, tā, starp citu, arī jaunās latviešu avīzes «Mājas Viesa» iznākšana . . .»*[3]

Ka šis jautājums par *«jauno Latviju»* bija ne tikai literārs, bet politisks, to, kā zināms, pierādīja visa tālākā jaunlatviešu vajāšana.

K. Valdemāra publicistiskajā darbībā šī polemika bija aizsākums viņa plašajām cīņām pret Baltijas un pat Vācijas, kā arī atsevišķiem krievu laikrakstiem un autoriem jautājumos par latviešu un igauņu tautas ekonomiski juridisko un kultūras stāvokli un problēmām. Valdemārs polemizējot vienmēr prata ļoti veikli atrast pretinieku vājās vietas, atšķetināt apmelojumus un nepatiesības, gudri un bezbailīgi pateikt savu viedokli.

Raksti par vēsturi un dabaszinātnēm. K. Valdemārs samērā daudz interesējās par vēsturi. Vēstures zināšana viņam bija nepieciešama, lai vērstos pret Baltijas vācu vēsturnieku viltojumiem un viņu «kultūrtrēģerības» ideoloģiju, kā arī lai apstrīdētu Rīgas vācu maģistrāta privilēģijas. Svarīgākie Valdemāra raksti šajos jautā-

---

[1] Latviešu literatūras kritika. IV sēj. 2. grām. — R.: LVI, 1960, 118. lpp.

[2] *Turpat*, 117. lpp.

[3] *Turpat*, 119. lpp.

jumos ir «Rīgas vēstules»[1] un «Kāds vārds par J. Krodzenieka rakstu «Kā muižnieku kārta Baltijā cēlusies un attīstījusies»» (1885). Valdemārs norādīja, ka baltvācu vēsturnieku dotais faktu materiāls pārbaudāms, atklāja viņu viltotos faktus un rosināja pašus latviešus nodarboties ar latviešu tautas vēstures jautājumiem, kā arī stāties pie 19. gs. latviešu hronikas uzrakstīšanas («Maskavas prēmija par vēsturiskiem rakstiem», «Kā der sastādīt ziņas latviešu 19. gs. hronikai», 1890).

K. Valdemārs propagandēja arī dabaszinātņu attīstību, atzīdams, ka tās vajadzīgas latviešu zemkopjiem, amatniekiem un strādniekiem. Viņš pat organizēja rakstus par fiziku un ķīmiju, paredzēdams īpašu prēmiju («Vai dabaszinātnības ir vajadzīgas latviešu lasītāju lielākajai daļai?», 1888).

Krievijas un Latvijas jūrniecības attīstībā liela nozīme bija daudzajām Valdemāra publikācijām par jūrniecības attīstīšanas jautājumiem.

Līdz jaunstrāvnieku darbības laikam K. Valdemārs bija izcilākais latviešu publicists, kam nozīmīga vieta arī Krievijas publicistikas vēsturē.

Darbība daiļliteratūrā

K. Valdemārs pievērsās arī daiļliteratūrai. Jaunības gados viņš pat dzejojis. Dzejoļi rakstīti vācu un latviešu valodā. Atzīmējams dzejolis *«Die Sclaven in Amerika»* («Vergi Amerikā»), kurā izpaužas Valdemāra noraidošā attieksme pret verdzību. Filozofiskā garā iecerēta plaša poēma *«Natur und Mensch»* («Daba uz cilvēks»)[2]. Poēmas fragments ar nosaukumu *«Das Gewitter»* («Negaiss») publicēts Baltijas autoru darbu krājumā «Museenalmanach der Ostseeprovinzen Russlands» (1856) ar parakstu *C. W.-r.* Tajā ar dziļu dabas varenības izjūtu un spēcīgu dramatismu tēlots negaiss mežā.

Krievu zemnieka dzimtenes mīlestības, patriotisma un brīvības cīņu motīvi spēcīgi skan Valdemāra «300 stāstos» publicētajā dzejolī «Ivans Susaņins». Dzejolim balādes raksturs. Autors izveidojis nelielu publicistisku aploci, kurā, orientēdams latviešu lasītāju uz Krievijas valsti, pat aicinādams līdz nāvei turēties pie *«tēvzemes un ķeizara»*, uzsvēris brīvības domu:

Par to vēl līdz šo baltu dienu
Susaņina pēcnākami
Ir brīvi; — pieminiet arvienu
Šo stāstu, brāļi latvieši!

---

[1] *W.* Рижские письма. — М.: В Университетской типографии, 1863.

[2] K. Valdemāra jaunības gadu dzeja un šīs poēmas iecere plašāk aplūkota Āronu Matīsa apcerējumā «Krišjānis Valdemārs savā dzīvē un darbā». — Austrums, 1892, 7. nr.

Zemnieka tautas varoņa motīvs latviski rakstītajā literatūrā parādījās pirmoreiz. Tas domāts latviešu tautas nacionālās pašapziņas celšanai; šo dzejoli var uzskatīt kā pirmsākumu vēlākajai tautas varoņa tradīcijai tautiskā romantisma dzejā — A. Pumpura «Lāčplēsī». «300 stāstos» publicēts arī K. Valdemāra dzejolis «Gana dziesmiņa». Tautā populārs kļuvis šī dzejoļa pants

Tam vien prieki gavilē
Visā platā pasaulē,
Kas ar prātu dedzīgu
Dzenas iekrāt gudrību.

Arī šī dzejoļa pamatdoma tuva tautiskā romantisma dzejai.

K. Valdemārs arī tulkojis dažas Gētes «Fausta» vārsmas, Šillera un īru dzejnieka Tomasa Mūra patriotiskās dzejas fragmentus.

«300 stāsti». Šo grāmatiņu K. Valdemārs uzrakstījis savas sabiedriski literārās darbības sākuma posmā, kad vēl bijis feodālās latviski rakstītās literatūras tradīciju ietekmē. To liecina grāmatas virsraksts[1], jo tieši stāstiņu žanrs bija visraksturīgākais feodālajā prozā. K. Valdemārs atsaucies uz Vecā Stendera apgaismes darbu. Grāmatas sākumā ir Vecā Stendera attēls un vācu valodā rakstīts veltījums visiem tiem, kuri augstsirdīgi gādājuši par latviešu tautas attīstības veicināšanu.

Priekšvārdā K. Valdemārs raksta par grāmatas sarakstīšanas nolūku, lietodams Vecā Stendera iemīļoto izteicienu, ka gribējis latviešus *«paskubināt uz grāmatu lasīšanu un prāta cilāšanu»*. Priekšvārds sarakstīts 1852. gada jūlijā. Seko plašāks apcerējums «Vārdi par grāmatām», par kuru Valdemārs piebildis, ka tas sarakstīts jau *«priekš pāris gadiem»*. K. Valdemārs pauž domu par tautas izglītības lielo nozīmi. Atsaukdamies uz Vecā Stendera un E. Dinsberga darbību, viņš aicina tautu apgaismot ar lasīšanas, rakstīšanas un rēķināšanas palīdzību. K. Valdemārs atzīst, ka visas tautas izglītošana nav iespējama īsā laikā, tāpēc sevišķa uzmanība pievēršama lasīšanai. Valdemārs aicina pilsētās un pie lauku draudzēm nodibināt bibliotēkas. Šim nolūkam vajadzīga nauda, vieta, kur pulcējas daudz ļaužu, un *«grāmatu valdītājs»*. Latviešus jāmāca grāmatas lasīt. Jāprot grāmata ne vien izlasīt, bet arī apcerēt. Prātu cilāšanai sarakstīta šī grāmata. Rakstā K. Valdemārs ievietojis astoņas lappuses garu Jaunā Stendera tekstu[2]. Jaunais Stenders viņam raksturīgajā parupjajā manierē bija norājis latviešus, ka tie esot lieli meistari visādās palaidnībās. Tādiem *«grāmatas rakstīt un drukēt kā cūkai pērles apsiet»*. Aicinādams latviešus būt padevīgiem un klausīgiem un solīdams tad nākotnē labākus laikus, Jaunais

---

[1] 300 stāsti, smieklu stāstiņi etc. etc. un mīklas, ar ko jaunekļiem un pieaugušiem lusti uz grāmatām vairot gribējis C. Woldemar. Ar divi jaukām bildēm. Liepājā drukēts pie Gottl. D. Meyer. 1853.

[2] No Aleksandra Johana Stendera Jelgavā 1805. gadā iznākušās grāmatas «Dziesmas, stāstu dziesmiņas un pasakas etc.».

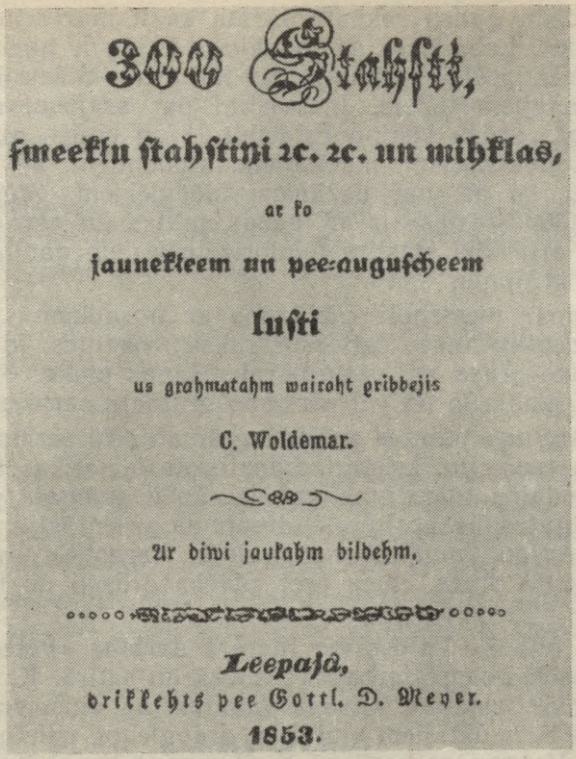
300 Stahſtî,

ſmeeklu ſtahſtiņi 2c. 2c. un mihklas,

ar ko

jaunekleem un pee-auguſcheem

lusti

us grahmatahm wairoht gribbejis

C. Woldemar.

Ar diwi jaukahm bildehm.

Leepajâ,

drikkehts pee Gottl. D. Meyer.

1853.

K. Valdemāra grāmatas «300 stāsti..» (1853. g.) titullapa.

Stenders aicināja latviešus mācīties vācu valodu. Viņš atklāti slavināja pārvācošanos:

> *«Ak, kauču šis laiks drīz būtu nākams, ka mūsu zemē viena valoda, viena tauta būtu, kas to par savu augstāko godu tur, prātnieki, labi un klausīgi tai valdīšanai būt.»*

K. Valdemārs pats tomēr nekad nav bijis pārvācošanas aizstāvis.

«300 stāstu» prozu K. Valdemārs atlasījis no vācu izdevumos iespiestiem tekstiem. Grāmatas sākumā publicēti *«apcerēšanai derīgi stāsti»*. Tiem raksturīga doma par to, cik brīnišķīgi esot Dieva ceļi. Stāstiem ir kristīgi didaktisks raksturs. Tādi ir, piemēram, «Tīģeris, krokodils un ceļa gājējs», «Grēku ceļš», «Kroplis Mārtiņš» u. c. Stāstā «Kroplis Mārtiņš», piemēram, pamatdoma ir tāda, ka ikkatrs varot pasaulē Dievam par godu dzīvot, vajadzīga tikai stipra ticība un tuvāku mīlestība. Nākamajā nodaļā «Dažādi stāsti» ietverta mācība paļauties uz paša *«prātu, gribu un spēku»*, piemēram, stāstā «Ziemeļamerikaneris». Izvēloties tālāk publicētos «Smieklu stāstiņus», Valdemāru vadījusi atziņa, ka arāja prāts smalki un samanīgi

prot apķert dažu gudru sakāmu vārdu, ka it mācītiem kungiem ir par ko brīnīties. Laba tiesa šo smieklu stāstiņu ir anekdotes, kurās izcelts zemnieka prāta pārākums par kungiem. Stāstiņi grupēti atbilstoši galvenajiem tēliem. Ir stāstiņi par arājiem, amatniekiem, karavīriem, par prūšu ķēniņu Frīdrihu II un citiem augstiem kungiem, par skolmeistariem, mācītājiem, studentiem, advokātiem, vēderrunātājiem, kā arī par dažādiem blēdniekiem, ģēģeru meli un *«citi stiķi»*. «300 stāstos» ir arī dažas mīklas un *«grūti rēķinumi»*. Jāatzīmē, ka atsevišķi stāstiņi folklorizējušies un papildinājuši tautas anekdošu krājumu.

«300 stāstos» pievienots pielikums ar nosaukumu «Grāmatas». Tajā K. Valdemārs māca latviešus rakstīt vēstules, jo jaunā laika praktiskā dzīve prasa arī vēstuļu rakstīšanas māku. K. Valdemārs publicējis arī iznākušo un vēl pērkamo grāmatu sarakstu.

«300 stāsti» bija pārejas perioda grāmata. Tā turpināja feodālās prozas žanru tradīciju, kristīgi didaktiskās tematikas līniju un arī sarakstīta feodālās literatūras valodā. Taču grāmatā jau ieskanas jaunā laika tautas pašapziņas cildinājums, orientācija uz zemnieku kārtas līdzvērtību, mudinājums vairāk darboties saimnieciskajā dzīvē, apgaismot prātu, cieņa pret cilvēka drosmi un tēvzemes mīlestību.

Nozīmīga bija K. Valdemāra literārā **darbība «Pēterburgas Avīzēs»**, kur viņš jo rosīgi darbojās humorā un satīrā. K. Valdemāram daudzreiz nācās izmantot «Ezopa valodu», un viņš, veikli pavēršot pret baltvācu tā sauktajiem «latviešu draugiem», izlietoja viņu pašu teicienus. K. Valdemārs kopā ar K. Baronu ļoti asi izsmēja baltvācus — veco laiku aizstāvjus ar populāro Bizmaņa tēlu un Bizes alegoriju. «Bizes gaudas», «Bizes prieki», «Bizmaņa sapņi» radīja sevišķu niknumu Baltijas vāciešos, arī klātpievienotās karikatūras palīdzēja noskaidrot šo darbu adresātu — vācu muižnieku un mācītāju. Satīra «Kaunīgi latvieši» vērsta pret savas tautas noliedzējiem, bet uzsvērta arī doma, ka tautai viņi tomēr vajadzīgi:

> *«Latviešu tautai esat Jūs vajadzīgi, Jūs, kas kaunējāties par savu tautību, un tādēļ arī no citām tautām daudzreiz topat nievāti. Latviešu tauta nevar cieņā un godā tikt, kad katrs, kas augstākā vietā ticis, aizliedz savu latviešu tautību un tādēļ nenāk tautai par godu (kā gandrīz visām tautām), bet par kaunu.»*[1]

Asprātības un zobgalības atrodamas Brenča un Zvinguļa dialogos; pie šo satīrisko tēlu veidošanas arī K. Valdemārs pielicis savu roku.

K. Valdemāram, darbojoties kopā ar citiem «Pēterburgas Avīžu» redakcijas darbiniekiem, tātad bija sava nozīmīga vieta latviešu satīras attīstībā, bet viņa darbu kopumā paustās idejas dziļi ietekmēja latviešu literatūras attīstības procesu.

---

[1] Pēterburgas Avīzes, 1863, 8, 21. febr.

Valdemārs K. Raksti, 1.—2. sēj. — R.: Latvijas ūniversitātes studentu pad. grāmatniecības apgādiens, 1936, 1937.

Valdemārs K. 300 stāsti, smieklu stāstiņi etc. un mīklas. — Liepāja: Meijera druk., 1853.

Valdemārs K. 300 stāsti, smieklu stāstiņi etc. un mīklas. Jauns izdevums Kr. Valdemāra 100 dzimšanas dienas piemiņai. — R.: Kr. Valdemāra b-ba, 1925.

Āronu Matīss. Krišjānis Valdemārs savā dzīvē un darbā. — Jelgava: Draviņ-Dravnieks, 1892.

Birkerts A. Krišjānis Valdemārs un viņa centieni. — R.: Raņķis, 1925.

Kreicbergs J. Atmiņas par Krišjāni Valdemāru. — R.: Kr. Valdemāra b-ba, 1925.

Zandbergs A. Atmiņas par Krišjāni Valdemāru. — R.: Autora apg., 1928.

Velme J. Krišjānis Valdemārs un viņa darbs. — R.: Pētersona spiest., 1925.

Libermanis G. Krišjānis Valdemārs (biogrāfija, sabiedriski politiskā darbība). *Vilsons A.* Krišjānis Valdemārs (darbība daiļliteratūrā un kritikā). — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 269.—313. lpp.

Peters J. Kalējs kala debesīs. — R.: Liesma, 1981, 71.—107. lpp.

Sočņevs M. Krišjānis Valdemārs. — Grām.: Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). R.: Zinātne, 1976, 99.—112. lpp.

JURIS ALUNĀNS
(1832—1864)

Juris Alunāns ir latviešu nacionālās dzejas pamatlicējs, ievērojams publicists un valodnieks, dedzīgs cīnītājs par latviešu valodas un literatūras tiesībām, radikālākais jaunlatviešu darbinieks.

Biogrāfija. Juris (Georgs) Alunāns dzimis 1832. gada 13. maijā Jaunkalsnavas muižā (tag. Madonas raj.), ko rentēja viņa tēvs Andrievs. Alunāni bija viena no sava laika turīgākajām latviešu zemnieku dzimtām, kas devusi vairākus ievērojamus kultūras darbiniekus. Kad nodega Kalsnavas muižas rijas un ģimene cieta arī citus materiālus zaudējumus, Alunāni pārcēlās uz Jelgavu. Vēlāk izdevās atkal iegūt turību, un vecāki spēja sniegt labu izglītību saviem septiņiem bērniem.

1846. gada rudenī J. Alunāns sāka mācīties Jelgavas apriņķa skolā, no 1848. gada līdz 1854. gadam mācījās Jelgavas ģimnāzijā, kur viņš labi apguva grieķu un latīņu valodas, kā arī vispārējo izglītību. Jau ģimnāzijas laikā veidojās J. Alunānam raksturīgā progresīvā sabiedriskā ievirze, kā arī sākās nopietna literārā un valodnieciskā darbība. 1847. gadā, 15 gadu vecumā, viņš sācis tulkot cittautu dzeju, bet sevišķi rosīgs bijis 1848. gadā. Ģimnāzijas laikā viņš lasījis Baltijā aizliegtus vai daļēji aizliegtus rakstniekus — Hervēgu, Heini, G. Merķeli, iepazinies un tulkojis arī citus antifeodālās literatūras autorus. J. Alunāns savā negarajā mūžā

Juris Alunāns. (Pēc O. Skulmes gleznas.)

iemācījies 7 svešvalodas: krievu, vācu, lietuviešu, latīņu, sengrieķu, senebreju, franču.

1856. gadā J. Alunāns iestājas Tērbatas universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē. Pēc pirmā semestra, kurā J. Alunāns studēja filoloģiju, viņš pievērsās tautsaimniecības studijām. 1856. gadā viņš sāka piedalīties progresīvo latviešu studentu pulciņā. J. Alunāna laikabiedri viņu raksturojuši kā ļoti dzīvu, enerģisku studentu, pulciņa dvēseli, labu polemistu, jau studiju gados radikāli noskaņotu cilvēku. 1856. gadā sākās viņa publicistiskā darbība laikrakstā «Mājas Viesis», tā paša gada pavasarī iznāca «Dziesmiņas». Studiju gados J. Alunāns apguva plašas enciklopēdiskas zināšanas, turpinājās viņa darbība valodniecībā un dzejā. 1859. gadā izbeidzās viņa darbība «Mājas Viesī». Viņš sagatavoja rakstu krājumu «Sēta, Daba, Pasaule».

Pabeidzis studijas Tērbatā 1861. gadā, J. Alunāns iestājās Pēterburgas Mežu institūtā. Tajā valdīja reakcionārs gars, un konservatīvi noskaņotie studenti, uzzinājuši par J. Alunāna radikālo publicistisko darbību, izturējās pret viņu nelabvēlīgi. Tāpēc 1862. gadā J. Alunāns no institūta izstājās. 1862. gadā viņu oficiāli apstiprināja par «Pēterburgas Avīžu» redaktoru. Laikrakstā parādījās J. Alunāna publicistiskie raksti, daži raksti valodniecībā. Sakarā ar vājo veselību J. Alunāns bija spiests 1863. gadā doties uz dzimteni ārstēties. Viņš uzturējās pie sava brāļa Edvarta Jostenes Kauļos (tag. Jelgavas raj.). Šajā laikā J. Alunāns sagatavoja publicēšanai grāmatas «Mazais bodnieks» un «Tautas saimniecība». Viņš bija iecerējis izdot arī latviešu konversācijas vārdnīcu. Pēc saaukstēšanās, saasinoties hroniskai slimībai, J. Alunāns mira 1864. gada 18. aprīlī. J. Alunāns apglabāts Lielvircavas kapos.

J. Alunāna darbības lauks plašs, un viņa darbības nozīme liela. Savā īsajā mūžā viņš daudz paveicis kā publicists, valodnieks un it īpaši kā dzejnieks (atdzejotājs). Viņa darbības progresīvo nozīmi labi raksturojis Andrejs Upīts, uzsvērdams, ka

Jaunkalsnavas muiža. J. Alunāna dzimtene.

«ar visu savu dzīvi un darbu Juris Alunāns latviešu demokrātiskajai sabiedrības daļai un it sevišķi viņas cīnītājai jaunajai paaudzei tuvu rada»[1].

Publicistika

J. Alunāns publicistikā darbojies tikai apmēram astoņus gadus. Viņa raksti publicēti «Mājas Viesī» (apm. 150 rakstu), «Sētā, Dabā, Pasaulē», «Pēterburgas Avīzēs». Daudziem rakstiem populārzinātnisks raksturs, un daži viņa garākie apcerējumi iznākuši atsevišķās brošūrās, piem., «Tautas saimniecība» (1867), «Mazais bodnieks» (par tirdzniecībai noderīgajiem augiem, 1873). Ir ziņas par to, ka J. Alunāns strādājis pie garāka manuskripta «Matērijas aptecēšana» (jeb «Matērijas staigāšana»). Līdz mūsu dienām šis manuskripts nav atrasts.

J. Alunāns rakstījis par sabiedriski filozofiskiem, ekonomiskiem, vēstures, mitoloģijas un valodnieciskiem jautājumiem, kā arī

[1] *Upīts A.* Pēc piecdesmit gadiem: Jura Alunāna nāves 50 g. piemiņai. — Grām.: Kopoti raksti. R.: LVI, 1952, 18. sēj., 213. lpp.

aktuālus polemiskus rakstus par latviešu presi un literatūru. Viņa publicistikai ir apgaismes raksturs. Vienkāršā, tautai izprotamā veidā Alunāns raksturojis samērā sarežģītas problēmas, kaismīgi polemizējis ar baltvācu ideologiem. Daži raksti bijuši ar tik asu politisku ievirzi, ka J. Alunāna dzīves laikā tie palika nepublicēti.

Raksti par filozofiju. Studiju gados J. Alunāns kādā vēstulē izteicies, ka citi viņu uzskatot par materiālistu un ateistu. J. Alunāns bijis materiālisma definīcijas autors «Pēterburgas Avīzēs». Viņš izpratis, ka pasaule ir materiāla, bezgalīga savā daudzveidībā un attīstās pēc saviem likumiem. Pasaules materialitāti viņš raksturojis šādi:

> *«Viss tas neizmērojamais izplatījums, pa ko saule un zvaigznes ripodamas riņķo, nav nekāds tukšums, bet pilns pasauligu daļiņu, no kā pasaules ceļas un kur pasaules iznīkdamas atpakaļ iet.»*[1]

J. Alunāns noliedza Dieva esamību. Reliģijas un priesteru kārtas izcelšanos viņš skaidroja materiālistiski, izprotot, ka tā ir vēsturiska un radusies laikmetā, kad cilvēki nav pratuši zinātniski izskaidrot dabas parādības. Šāda nostādne redzama rakstā «Kādas ziņas par to, kā ticība un priesteri cēlušies» («Mājas Viesis», 1856). Viņš cīnījies arī pret reliģiska rakstura māņticību un dažādiem brīnumiem («Svedenborgs un māņu ticība». — «Sēta, Daba, Pasaule», 1860).

19. gs. vidus ideoloģiskās cīņas apstākļos J. Alunāna materiālistiski ievirzītie raksti bija drosmīgs un bezbailīgs uzbrukums kristīgajai reliģijai un mācītājiem.

Ekonomiska satura raksti. J. Alunāns mācīja latviešu tautai tautsaimniecības pamatus. Tas bija grūti darāms darbs, jo līdz tam Baltijas muižnieki un mācītāji bija sludinājuši zemniekiem feodālisma laikmeta raksturīgo sabiedriski ekonomisko hierarhiju ar diviem pretpoliem: kungs un zemnieks. Tagad zemniekam jāiepazīstas ar pavisam jaunām kategorijām: valsts jeb tautas saimniecība, darbs, prece, manta, kapitāls. J. Alunāna galvenie raksti publicēti «Pēterburgas Avīzēs»: «Valsts jeb tautas saimniecība (Politīga ekonomija)», «Kapitāls», «Asociācijas», «Krātuves», «Zināmības par tautas dzīvi». J. Alunāns pavēra lasītājam plašāku skatu pasaules ekonomikā, uzsvērdams:

> *«Kapitāls mūsu dienās ir tas lielākais spēks un priekš viņa arī klanās visa pasaule. Rotšilds ar savu kapitālu valda pār visām zemēm naudas būšanā.»*[2]

J. Alunāns pamanīja arī kapitālisma alkatīgo raksturu: *«Kā vilks pēc laupījuma, tā ļaudis pēc mantas kāro.»*[3] J. Alunāns atzina, ka darbs ir visu materiālo vērtību ražotājs un ka darba darītājs ir godājams cilvēks.

---

[1] *Alunāns J.* Raksti. — R.: 1931, 2. sēj., 190. lpp.

[2] Asociācijas. — Pēterburgas Avīzes, 1862, 18.

[3] Valsts jeb tautas saimniecība (Politīga ekonomija). — *Turpat.*

J. Alunāna apcerējums «Tautas saimniecība» (1867) ir viņa plašākais politekonomiska satura darbs. Tas liecina, ka J. Alunāns pazinis arī vulgāro sociālismu, kritizējis utopiskos sociālistus Ovenu, Furjē, Sen-Simonu. Blakus teorētiska satura jautājumiem J. Alunānu interesējuši arī praktiskie Baltijas saimnieciskās dzīves jautājumi. Rakstā «Kāds vārds par kalpiem» («Mājas Viesis», 1856), asi kritizēdams saimnieku un muižu nomnieku attieksmi pret kalpiem, J. Alunāns ieteica humānākas metodes. Rakstos par konkrētajiem Baltijas ekonomikas jautājumiem J. Alunānam bija līdzīgi uzskati kā K. Valdemāram. Nozīmīgi bija J. Alunāna raksti par Krieviju, tās ģeogrāfiju un iedzīvotājiem.

Raksti par vēsturi un latviešu mitoloģiju. J. Alunāns daudz rakstījis par latviešu senatni un vēsturi. Viņš balstījies uz G. Merķeļa domu par to, ka, ja latvieši nebūtu savā dabiskajā attīstībā kavēti, tad viņi varētu stāties līdzās vecajiem grieķiem un latīņiem. Nozīmīgākie J. Alunāna raksti publicēti «Mājas Viesī»: «Veco latviešu ticība par ūdeņu gariem», «Par veco latviešu bērēm», «Precība jeb andele pie veciem latviešiem», «Dievi un gari, kādus vecie latvieši citkārt cienījuši», «Kāzas pie veciem latviešiem». J. Alunānam raksturīgi arī zināmi pārspīlējumi senatnes apjūsmošanā, kā arī pseidomitoloģisku dievību izdomāšana. J. Alunāns devis daudz ierosmju tautiskā romantisma dzejniekiem. Viņš veltījis cildinošus vārdus latviešu tautas dzejai.

Polemikas par preses, valodas un literatūras jautājumiem. Kā nesamierināms Baltijas muižnieku un mācītāju ienaidnieks J. Alunāns asi polemizējis ar viņiem par latviešu tautas kultūras tiesībām. Sevišķi asas polemikas izraisījās ar «Latviešu Avīzēm» sakarā ar to uzbrukumiem «Sētai, Dabai, Pasaulei», kuru vācieši uzskatīja par latviešu attīstības līmenim nepiemērotu izdevumu. J. Alunāns uzsvēra, ka līdzšinējie vācu mācītāju izdevumi tik ļoti saistīti ar baznīcu un reliģiju, ka tautas prāts un zināšanas pilnīgi atstātas novārtā. Manuskriptā palikuši divi J. Alunāna polemiskie raksti par latviešu literatūras un valodas jautājumiem. Raksts «Par tagadnes latviešu literatūru» (1861) vērsts pret mācītāju R. Šulcu un viņa nihilistisko nostāju pret latviešu tautu un valodu. Tajā J. Alunāns raksturojis mācītāja R. Šulca vadītās «Latviešu Avīzes» kā baznīciskuma un dievbijīguma centru. Šajā pašā rakstā J. Alunāns, polemizēdams ar mācītāju G. Berkholcu, kurš bija noniecinājis latviešu tautu un «Sētu, Dabu, Pasauli», izteica domu, ka Eiropā ir daudz piemēru, kad

> *«garīdzniecības maigajos apkampienos tautai draud nosmakšana un tā nogrimusi laiskumā, vienaldzībā, netīrībā un nabadzībā»*[1].

Rakstā *«Audiatur et pars altera»* («Uzklausiet arī otru pusi»)

---

[1] *Alunāns J.* Izlase. — R.: LVI, 1956, 213. lpp.

J. Alunāns vērsās pret mācītāju G. Braši[1], kurš bija sevišķi saniknots par jaunlatviešu darbību. To, ka šīs darbības rezultātā uzplauka latviešu literatūra, bagātinājās latviešu valoda, mācītājs Braše uzskatīja par slimīgu parādību. Kritizēdams šo Baltijas vāciešu nostādni, J. Alunāns uzstājās pret to, ka skolas padotas baznīcas un mācītāju kontrolei, kā arī pret vācu mācītāju tendencēm atturēt latviešus no augstākām skolām un izglītotos latviešus pārvācot.

Raksti par valodniecību. Viens no nozīmīgākajiem J. Alunāna nopelniem cīņā par latviešu nācijas kultūras tiesībām bija viņa darbība latviešu literārās valodas izveidē. J. Alunāna publicistiskajos rakstos parasti kopā ar teorētiskajiem atzinumiem sniegti arī praktiski ierosinājumi. Svarīgākie J. Alunāna raksti: «Kāds vārds par latviešu valodu», kas publicēts «Dziesmiņās», un «Mājas Viesī» iespiestie «Īsa pamācīšana, kā tautu vārdi pa latviski jāraksta», «Par jauniem latviešu valodā taisāmiem vārdiem», «Ko tas vārds «latvietis» apzīmē», «Latviešu valoda».

Valodniecības teorētiskajos jautājumos J. Alunāns izteicis mūsdienu valodniecībai tuvas atziņas, uzsvērdams, ka valoda ir cilvēku sazināšanās un kopdarbības līdzeklis, ka cilvēku sabiedrība bez valodas nemaz nav iedomājama:

> *«.. tik valoda, valoda vien cilvēku paaugstina pār lopu... caur valodu cilvēks ar cilvēku sabiedrojas, caur valodu ceļas pilsētas un valstis, caur valodu tiesas, skolas un likumi.»*[2]

Par valodas attīstību un tās likumiem J. Alunāns izsacījis šādas atziņas:

> *«Ikkatra tauta, uz priekšu iedama, ar laiku iepazīstas ar lietām, kas tai līdz šim svešas bijušas. Šādām lietām nu vaijaga apzīmēšanas, un tāpēc jauni vārdi voi nu no citām valodām jāuzņem, voi no pašu valodas jātaisa. Tādā vīzē pie visām tautām ceļas jauni vārdi, kas tēvu tēviem nebij dzirdami un taču bērnu bērniem saprotami, ja tik pēc tām ziņām taisīti, kā valodas likumi grib.»*[3]

J. Alunāns atzina, ka latviešu valodai ir spēcīgs pamats, lai kļūtu par pilnvērtīgu kultūrai un dzīvei atbilstošu valodu:

> *«Latviešu valoda pielīdzināma treknai auglīgai zemei, kas, palaista un bez kopšanas būdama, gušņas un da-*

---

[1] Sakarā ar G. Brašes rakstu «Baltische Monatsschrift» 1861. gada novembra burtnīcā «Ein Blick auf unsere lettische Volksliteratur der letztern Zeit, besonders die Journalistik» («Skats uz mūsu pēdējā laika latviešu tautas literatūru, īpaši avīžniecību»).

[2] *A-n.* Latviešu valoda. — Mājas Viesis, 1858, 19. 12. maijā.

[3] *A-n.* Par jauniem latviešu valodā taisāmiem vārdiem. — Mājas Viesis, 1857, 25. 24. janv.

džus izaudzina, bet, kas ar prātu kopta, svarīgus zelta kviešus simtkārtīgos augļos atmet.»[1]

Savus teorētiskos uzskatus J. Alunāns realizēja valodas praksē. J. Alunāns latviskoja zemju, tautību un mēnešu nosaukumus. Daudz J. Alunāns darījis latviešu leksikas bagātināšanā, darinot jaunus vārdus, atkal ieviešot agrāk lietotos vārdus un aizgūdams vārdus no citām valodām. Pazīstamākie J. Alunāna ieviestie vārdi:

ārzemes, atdzimšana, atgūt, atkārtot, atstatums, attīstīt, atvaļināt, atvēsināšana, austuve, burts, burtnieks, ceļotājs, drēbnieks, dilonis, durklis, eja, galms, ģerbons, izvēdināšana, iestāties, jokdaris, kalnieks, kalnraktuve, kareivis, karodznieks, kokvilna, krava, namdaris, noraksts, pētnieks, saeima, uzvalks, valdonis, veikals, vienība, virtuve, zemkopība u. c.

Liels, grūts darbs J. Alunānam bija veicams, lai attīrītu latviešu valodu no feodālisma laikmeta rakstu valodas piesārņojumiem.

Juris Alunāns vērtējams kā latviešu nacionālās valodniecības pamatlicējs un valodniecības tradīciju nodibinātājs. Viņa darba izcilākais turpinātājs bija Atis Kronvalds.

Atdzejojumi un oriģināldzeja «Dziesmiņās»

Juris Alunāns ar savām «Dziesmiņām» aizsācis latviešu nacionālo mākslas dzeju. 1856. gadā iznāca pirmā grāmata *«Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas»*, pēc J. Alunāna nāves viņa brālis Indriķis Alunāns 1867. gadā izdeva «Dziesmiņu» pirmās grāmatas papildinātu izdevumu. 1869. gadā iznāca «Dziesmiņu» otrā grāmata. Pirmajā grāmatā J. Alunāns bija ievietojis 38 dzejoļus. No 37 atdzejojumiem 22 dzejoļiem paralēli bija dots oriģinālteksts. Tas bija darīts ar nolūku, lai pierādītu, ka latviešu valodā iespējams atklāt visas attiecīgā citvalodas dzejoļa īpatnības. Pirmajā grāmatā «Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas» bija tikai viens paša Alunāna dzejolis «Trioleta», kaut gan autors jau tolaik bija sacerējis vairākus oriģināldzejoļus.

«Dziesmiņu» pirmās grāmatas pirmizdevumā J. Alunāns uzsvēris galveno nolūku, kāpēc viņš sarakstījis šo grāmatu:

«Šīs dziesmiņas pārtulkojot, man bij šādas domas:
es gribēju rādīt, cik latviešu valoda spēcīga un jauka, un tad es arī dzinos latviešu valodu cik paspēdams no svešiem grabažiem iztīrīt.»

Šajos vārdos ietverts protests, kas vērsts pret līdzšinējo vācu mācītāju veikto darbu latviski rakstītajā literatūrā un viņu izveidoto,

[1] Par latviešu valodu. — Pēterburgas Avīzes, 1862, 21.

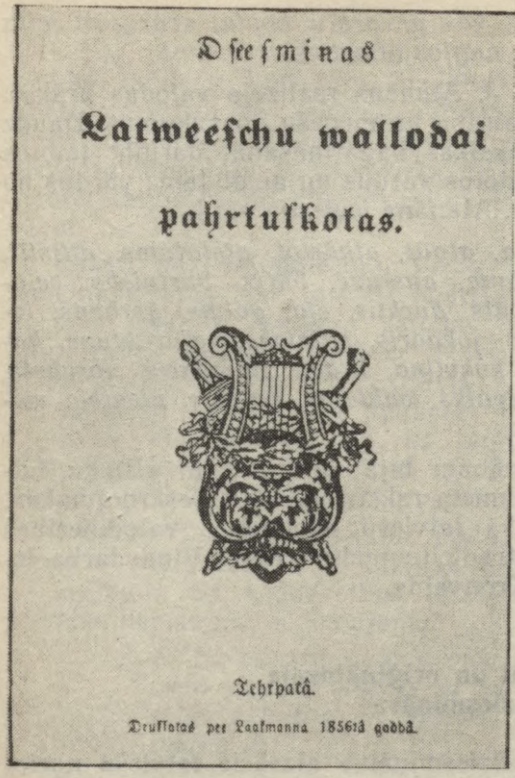
Dſeeſminas

Latweeſchu wallodai

paḫrtulkotas.

Tehrpatâ.

Druffotas pee Laakmanna 1856tâ gaddâ.

Jura Alunāna «Dziesmiņu..» titullapa (1856. g.).

ar ģermānismiem piesārņoto rakstu valodu, pret «latviešu draugiem» pārvācinātājiem — latviešu valodas patstāvīgās eksistences apstrīdētājiem, pret pārvācinātāju domu, ka latviešu valoda neesot spējīga kļūt par civilizētas kulturālas nācijas valodu.

Tātad «Dziesmiņas» ir grāmata, kurā ietverta cīņas ideja par latviešu nacionālo literāro valodu, literatūru un tās attīstību.

Atdzejojumiem un lokalizējumiem J. Alunāns izvēlējies dzejnieku klasiķu darbus, kā arī dažādu tautu tautas dziesmas. Sajā izvēlē atklājas J. Alunāna pieeja cilvēces kultūras sasniegumiem, viņa novatorisms, plašais literārais redzes apvārsnis, kas būtiski atšķir viņu no iepriekšējiem latviski rakstītās literatūras autoriem. J. Alunāns izvēlējies Horāciju, Ovīdiju, Gētes, Šillera, Heines, Rikerta, Hervēga, Ūlanda, Birgera, Langbeina, Kernera, Puškina, Ļermontova, Koļcova, Deržavina, Žukovska u. c. dzeju, krievu, vācu un poļu tautas dziesmas.

«Dziesmiņas» latviešu nacionālās literatūras sākumos dod ceļa ievirzi, ka latviešu nacionālajai dzejai jāveidojas, mācoties no labākajiem pasaules literatūras sasniegumiem. Pasvītrojams, ka J. Alunāns pievērsies arī tautas poēzijai.

J. Alunāna «Dziesmiņas» ir gan sabiedriskās cīņas dzeja, filozofiskā pārdomu dzeja, gan arī mīlas un dabas lirika.

Sabiedriskās cīņas dzeja. J. Alunāns aizsāka latviešu dzejā ļoti svarīgu idejisku līniju. Atdzejojumu izvēle liecina, ka viņš izpratis literatūras sabiedrisko nozīmi. J. Alunānam dzeja bija sabiedriskās cīņas līdzeklis. To apliecina tās idejiskais saturs ar spēcīgu antifeodālās cīņas akcentējumu un optimismu, ko dzejnieki smēluši tautas dzīvē. Oriģināldzeju J. Alunāns pakļāva savas sabiedriski literārās darbības vispārīgajai tendencei. Tā ir asa sabiedriskas cīņas dzeja, kas atklāj viņa dzejnieka talantu.

Juris Alunāns izvēlējies atdzejošanai tādu autoru dzejoļus, kuros ieskanas tautas atbrīvošanās cīņu motīvs, kā arī uzsvērts dzejnieka

uzdevums būt cīņā saucējam, aicinātājam, iedvesmotājam. Raksturīgs piemērs ir vācu dzejnieka Rikerta «Soneta ar ragiem»:

Ko raksti, dziedātājs? Es liesmās dīdu
To spalv' uz sav' un savas tautas kaunu,
Kas savu brīvību sev neizkaro.[1]

J. Alunāns pats sev spraudis uzdevumu kļūt par šādu dziesminieku, kura daiļrade būtu svarīga tautas dzīvē, tās cīņās par brīvību:

Viss jav nevaru mirt; liela no nāves man
Daļa taupīta būs. Pēcāk es pieaugšu
Slavē augdams jo jauns, kura vis nezudīs,
Kamēr Daugava tek latviešu robežās,
(Lankas, druvas arvien slacinādama, pa
Krastiem, pāri kas plūst pilni ar svētību)
Dziesmās, kuras papriekš svešas, pa latviski
Dziedāj's, varieni teiks mani, kas pasaules
Virsū biju tik mazs. Nopeļņas lepnību
Neeij manīm vis liegt. Mūza man laipnīga
Galvā vainaku ceļ, vītu no ozoliem.[2]

Dzejas sabiedriskās nozīmes apliecinājums spēcīgi izteikts J. Alunāna divus mēnešus pirms nāves tulkotā Šillera dzejoļa «Dziedāšanas spēks» fragmentā.

Ar Jura Alunāna grāmatām latviešu rakstītajā literatūrā pirmo reizi ieskanējās antifeodālās cīņas dzeja. Tajā atrodama asa kritika par muižniekiem, mācītājiem, baznīcas mācību, birokrātiju, tiesnešiem, vācinātājiem, kārkluvāciešiem, latviešu valodas kropļotājiem. Viņš bija arī satīras ieviesējs un nodibinātājs latviešu dzejā. Satīra, kas smeļ vielu no dzīves tipiskajām parādībām, ir reālistiska, tāpēc J. Alunāna dzejā bija latviešu reālistiskās satīras sākumi.

Tulkotā antifeodālā dzeja Baltijā ieguva jaunu nozīmīgu aktualitāti, jo šaustīja vietējo vācu muižniecību. Tas, piemēram, sakāms par jau minēto Rikerta «Sonetu ar ragiem», Birgera «Divām miroņu galvām», Ūlanda «Grābena junkuru» u. c. Asa kritiska ievirze skan J. Alunāna oriģināldzejoļos «Junkurs un zemnieks», «Kaldināts lielkungs». Ne mazāk niknuma Baltijas vāciešos radīja izsmiekls par mācītājiem. Piemēram, Langbeina dzejojumā «Miroņu kāzas» mācītājs dabū krietni izdancoties par saviem grēkiem. Birgera dzejojumā «Kaizars un abats» izsmieta mācītāja muļķība, tam pretstatīta avju gana asprātība un gudrība. Krilova fabulā «Orākuls» attēloti priesteri kā tautas mānītāji un muļķotāji. Sevišķi asa ir Hervēga soneta, kas vērsta pret katoļu baznīcu un pāvestu:

Tev, pāvestam, vēl nesu lāstu skaļu,
Tev, kas tu dziļi grēku zveņģī slīksti,
Kas pasauli ar meliem mānīt drīksti,
Kas iedomāji ļaudīm laupīt vaļu.

[1] Dzejolis tulkots 1853. gadā, publicēts «Dziesmiņu» papildinātajā izdevumā 1867. gadā.

[2] Horācija «Melpomenei» lokalizējums.

Satīriski humoristisks raksturs ir garajam Langbeina dzejojumam «Kā mācītājam Bārkum un skolniekam Ķepānam gājis».

Izsmejoši pret baznīcas mācības liekulību J. Alunāns vērsies oriģināldzejoļos «Līdeka» un «Kača». Pēdējā uzskicēta kā īsta Oļinietes līdziniece ar savu reliģisko fanātismu, divkosību un augļotājas negausību.

Izzoboti arī tiesneši kā ļaužu mocītāji un asinssūcēji, piemēram, Langbeina dzejojumā «Tiesas kungs un sarkanajs»:

Kāds asinssuns bij tiesādams
Arvienu bargs un pikts.

Tiesas vīru mantrausība izsmieta arī Langbeina «Advokāta dziesmā» un oriģināldzejolī «Aizķerts tiesnesis».

Zīmīgi, ka, kritizējot sava laika sabiedriskās dzīves parādības, J. Alunāns saredzēja arī tādas, kuras raksturīgas ne vien feodālajai iekārtai, bet vēl kailāk atsedzas kapitālismā. Oriģināldzejolī «Biedri» grafiski izcelta nobeiguma rinda: «TIE TREKNIE UZ VIEN' ROKU DODĀS». Sevišķi neiecietīgi J. Alunāns vērsās pret latviešu valodas kropļotājiem un kārkluvāciešiem:

Nu zobins man uz lielu karu trinams
Ar tiem, kas latvju valodu vēl maisa.

Stingrā dzejas formā ar satīrisku intonāciju rakstīti J. Alunāna dzejoļi «Vācinātājiem», «Kādam vesela koka lēcējam», «Uz sava laika nejēdzību». Šajos un citos J. Alunāna dzejoļos atklājās viņa dzejā raksturīgā sarkastiskā doma, dzejnieka sašutums. Domu ietvaram izvēlēta stingra normētās dzejas forma (sonets, Alkaja strofa u. c.).

Bet Juris Alunāns nebija tikai noārdītājs, noliedzējs vien — viņš jūsmīgi dzejoļīs par jaunajām dzīves parādībām, kā arī aicinājis tautu uz darbīgu nākotnes dzīvi. Populārs kļuva J. Alunāna tulkotais čehu dzejnieka Čelakovska dzejolis «Nevis slinkojot un pūstot», kuru vēlāk komponējis Jurjānu Andrejs. Oriģināldzejolī «Rīts» spirgtas un krāsainas alegoriskās dabas gleznas sagatavo dzejoļa optimistisko pamatdomu:

Latvieši, uz jums ar rīts jav gaida;
Dziedātāji jūsu starpā modās;
Un ir prātnieki pie jums nu rodās.

Oriģināldzejoļos «Līdzība» un «Mana manta» J. Alunāns tēlojis pats savu grūto darbu latviešu tautas labā un gandarījuma prieku, ko viņš izjutis, kad *«iestrādāta druva paliek jauka, / Un graudi, augļi ietecēties steidzas»*.

Tautas dzīves tēma. J. Alunāna sabiedriskās cīņas dzejā savdabīgu idejisku akcentu ieguvusi dzejnieka pievēršanās tautas dzīvei un tās kultūras bagātībām. Salīdzinot ar satīrisko dzeju, kas bija vērsta pret tautas apspiedējiem, tautas dzīves attēlotāja dzeja bija apzināti izvēlēta sabiedrisko spēku kontrasta dzeja. Šai pretstatījumā J. Alunāns ietvēris cīņas ideju.

Tulkotajā un lokalizētajā dzejā vērojamas dziļas simpātijas pret vienkāršajiem cilvēkiem, viņu bēdām, priekiem, brīvības tieksmēm.

Bagātu avotu J. Alunāns atradis krievu dzejā. Tautas dzīves motīvi sirsnīgi skan Ļermontova «Kazaka dziesmā pie šūpuļa» ar veiksmīgi atveidoto dzejoļa formu:

Čuči, puisēniņ mans modrajs,
Aijā, pačuči.
Klusu, klusu mēness spodrajs
Skatās šūpolī.

Cīņas, brīvības alku motīvi raksturīgi A. Puškina «Dziesmai». J. Alunāns atdzejojis arī Puškina poēmas «Čigāni» fragmentu. Zemnieku dzīves drūmās ainas pavīd A. Koļcova dzejoļos «Krievu tautas dziesma» («Ko tu, zemnieks, guli»), «Dziesmiņa», krievu tautas dziesmās. No krievu valodas vēl atdzejoti V. Žukovska un G. Deržavina dzejoļi. Vienkāršo cilvēku jūtu spēks un dziļums, viņu morālā tīrība atspoguļota vairākās vācu un poļu tautas dziesmās, kuras J. Alunāns izjutis līdzvērtīgas lielo dzejnieku mākslai. Šāda tautas dzejas vērtības izpratne vēlāk jo spilgti vērojama Aspazijas, Raiņa un citu latviešu progresīvo dzejnieku darbos. Ar to J. Alunāns iesācis būtisku latviešu literatūras tradīciju.

Izcila vieta «Dziesmiņās» ir tiem atdzejojumiem, kuru pamatā ir folkloras motīvi un sižeti. Ar veiksmi un formas izjūtu tulkotas Gētes balādes «Mežatēvs» un «Zvejnieks». Lokalizēta, ievijot Daugavas un Lauras vārdu, Heines «Loreleja».

J. Alunāns atdzejojis Horācija «Laucinieka dzīve» fragmentu. Senatnes jūsmas motīvs ieskanas aliterācijām bagātajā negarajā J. Alunāna dzejolī «Līgas svētki»:

Līgsmas līgo līgaviņas,
Līgo kalnos, līgo leijās,
Līgo laukos, līgo zveijās,
Līgo labās, jaukās ziņas,
Līgo laimīgas aizvienu,
Līgo sākot L ī g a s dienu,
Līdz pat saulei lecot kalnos.

Lūk, kā deg pa augšām liesmas!
Līgsma dzīvo L ī g a s saima.
Laipna mielo viņu laima:
Leijās, kalnos atskan dziesmas,
Lieli, mazi klaigā, saukā,
Laužās, lēkā, līgo laukā,
Līdz pat saulei lecot kalnos.

Kā pasaules literatūras konstanta vērtība J. Alunānu ieinteresējusi **filozofiskā pārdomu dzeja**, arī tāda, kurā skan dzīvības un nāves motīvi. Savam laikam lieliski atdzejots Gētes dzejolis «Gājēja dziesma naktī»:

Kur uz kalniem veros,
Viss dus,
Viss koka ceros
Ira kluss,
Tik mierīgi!
Vairs nedzied vis putniņu bari.
Gaidi tu arī,
Drīz dusēsi.

Dzīvības un nāves kontrasti raksturīgi Horācija dzejojumam «Pavasaras jaukums», Ūlanda dzejolim «Kapsēta», Hervēga «Dzīvība un nāve», V. Žukovska «Lapa», Deržavina «Slīkšana», nezināma sengrieķu autora dzejolī «Dzīvība» u. c.

Mīlas un dabas lirikas paraugus J. Alunāns atradis jau antīkajā dzejā. Atzīmējami Horācija dzejoļu lokalizējumi, piemēram, dzejojums ar Alunāna virsrakstu «Madža», kā arī lielajā Sapfo strofā sacerētais dzejolis «Maija». Drastiski ieskanas daži Gētes lirikas un vācu tautas dziesmu motīvi. J. Alunāna vērību saistījusi Heines smalkā mīlestības lirika. Emocionāli spēcīgs dzejolis ir Ūlanda «Pļāvēja». Ar mīlas motīviem savīti arī hedoniska prieka motīvi dzejolī «Aicināšana uz līgsmību» (iespējams — kāda latīņu autora dzejolis), M. Usteri «Parindināma dziesma» u. c.

Oriģināldzejā J. Alunāns rakstījis jaunības svaiguma pilnus sonetus «Lienas acis», «Soneta», «Gredzentiņš».

Dabas dzeja J. Alunānam raksturīga ar darbīgu pārdzīvojumu, ar cilvēka iekļaušanos dabas norisēs un harmonijas izjūtu. Tādi ir Alunāna oriģināldzejoļi «Rīts» («Laipnīga saule nu rodās»), «Vakars» («Laipna saule norietot vēl smaida»), «Trioleta».

Voi atkal še, tu ziedu laiks,
Lūk, mežus, laukus grezno plaukums!
Lūk, visas malas pilda jaukums!
Voi atkal še, tu ziedu laiks?
Tā, tevim atnākot, man krūtis
Gan mīlestības priekus sūtīs?
Voi atkal še, tu ziedu laiks?

Sentences. J. Alunāns ir arī vairāku sentenču atdzejotājs un autors. Viņa sentencēm raksturīga sprieduma precizitāte, asa sabiedriska kritika, stingra forma:

Mēs zelta laikos dzīvojam,
Jo visur redz to pavēlam.

Lielo
Mielo,
Sīko
Rīko.

Kā skaidrās upēs dēles
Ir lišķu saldas mēles.

Sakāmvārdam līdzīgs motīvs ieskanas epigrammā: *«Ar lieliem kungiem ķiršus ēst nav koši.»*

J. Alunāns vērtējams kā viens no pirmajiem sentenču un epigrammu autoriem latviešu literatūrā.

J. Alunāna talanta īpatnības

Jura Alunāna darbs latviešu dzejas laukā apliecina nopietnu talantu. Viņa dzejai ir spēcīga reālistiska ievirze, viņa domu raksturo intelektualitāte, mazāk domāšana tēlos. Talanta intelektualitāte ir bijusi par cēloni tam, ka J. Alunāna dzejā pārsvarā stingrām iekšējām normām pakļauta forma (soneta, trioleta utt.).

Alunāns ieviesis latviešu dzejā klasiskās formas — Sapfo lielo strofu (Horācija lokalizējums «Maija»), Alkaja strofu («Uz sava laika nejēdzību»), Asklepiāda lielo strofu (Horācija *«Ad Leuconoen»* lokalizējums ar nosaukumu «Plānprātiņam»), Asklepiāda kvartu (Horācija lokalizējums «Madža»). Šo klasiskās dzejas formu talantīgākais turpinātājs bija Rainis.

J. Alunāna «Dziesmiņas» radušās neatlaidīgā darbā. Par to liecina saglabājusies dzejnieka rokrakstu klade, kuru viņa brālis Indriķis dāvinājis Kaudzītes Matīsam un kura pašreiz glabājas LU Zinātniskās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā (inv. nr. 10962). Dzejnieks daudz strādājis pie atsevišķiem dzejoļiem, meklēdams labāko atdzejojuma variantu (Gētes «Erlkönig» u. c.). Rūpīgi slīpēta dzejas forma, meklēta pēc iespējas lielāka tuvība ar oriģinālu (Koļcova, Ļermontova u. c. dzejoļi). Alunāns intuitīvi izjutis un uztvēris atdzejas pamatlikumu — nezaudēt dzejoļa vienreizību, tā dabiskumu un nevis burtiski, bet radoši pieiet citas tautas dzejas vārda atdzīvināšanai latviešu valodā.

Liels un nozīmīgs ir Jura Alunāna ieguldījums latviešu dzejas pamatos. Viņa darba lielums atsedzas, atceroties, ka pirms viņa latviski rakstīto literatūru nospieda smagie dzimtbūtnieciskās ideoloģijas žņaugi. J. Alunānam bija jāsastopas ar spēcīgām agrākās literatūras bremzējošām tradīcijām. Brīžiem arī viņa dzejā pavīd šīs literatūras ietekme. Valodā ieviešas nelatviski vārdi, vietām ir neveiklas teikumu konstrukcijas, apostrofējumi, lokalizējumos ir diezgan tālas atkāpes no pamatteksta. Tas tomēr nespēj mazināt J. Alunāna «Dziesmiņu» idejiski sabiedrisko un mākslinieciskō nozīmi. J. Alunāns ar savu dzeju ievelk stigu tam ceļam, pa kuru nākotnē attīstās latviešu dzeja un atdzeja. Viņa veikums rosināja smelties no cittautu dzejas klasiķu darbiem, kā arī no cittautu folkloras bagātajiem avotiem. Viņš pievērsās sabiedriski nozīmīgai tematikai, iepazīstināja ar jauniem dzejas žanriem, atklāja latviešu valodas bagātās iespējas dzejiskās domas izteiksmei, nodibināja spēcīgas literārās satīras tradīcijas, popularizēja balādiska rakstura dzeju, ienesa literatūrā sabiedriskās cīņas heroiku un patosu. J. Alunāna tradīcijas spēcīgi turpinājās Ausekļa, Veidenbauma, Raiņa dzejā.

Alunāns J. Raksti. — Pēterburga: Gulbis, 1914. — 1., 2. sēj.
Alunāns J. Kopoti raksti. — R.: Valters un Rapa, 1929.—1933. — 1.—3. sēj.
Alunāns J. Izlase. — R.: LVI, 1956.
Alunāns J. Dziesmiņas. 1. un 2. d. — R.: Liesma, 1981, 1982.
Alunāns A. Jura Alunāna dzīve. — Jelgava: Neimanis, 1910.
Alunāns I. Georgs Alunāns. — Grām.: Alunāns J. Tautas saimniecība. Jelgava: Stefenhāgens, 1867.
Apīnis A. Kas ir īstais autors? LPSR Viļa Lāča Valsts bibliotēka. Raksti. 1970, 2/3, 199.—215. lpp.
Kursīte J. Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā (1900—1919). — R.: Zinātne, 1988, 31.—43. lpp.
Latviešu dzejas antoloģija. — R.: Liesma, 1970. — 1. sēj.
Labrence V. Juris Alunāns. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. 2. sēj. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 314.—351. lpp.
Zeile P. Estētiskā doma Latvijā (līdz 1940. gadam). — R.: Liesma, 1976, 139.—187. lpp.

KRIŠJĀNIS BARONS
(1835—1923)

Krišjānis Barons ir izcilākais latviešu folklorists — tautas dziesmu krājējs, pētītājs un publicētājs, sava laika jaunāko zinātnisko atziņu popularizētājs, «Pēterburgas Avīžu» faktiskais redaktors, sarakstījis dzejoļus un stāstus. Latvju dainu tēvs ir izcila personība latviešu kultūras vēsturē.

Biogrāfija. K. Barons dzimis 1835. gada 31. oktobrī Kurzemē Struteles muižā (tag. Tukuma raj.), kur viņa tēvs bija vagars. Krišjānis ģimenē bija astotais bērns. Agrīnās bērnības dienas viņš pavadīja Īles muižā (tag. Dobeles raj.), uz kuru barons Herners pārcēla viņa tēvu par vagaru. Kad Krišjānim bija nepilni deviņi gadi, ģimeni piemeklēja nelaime, nomira tēvs. Rūpes par zēnu uzņēmās vecākā māsa Kristīne un svainis Kronbergs, kuri dzīvoja toreizējā Dundagas pagastā Valpenes pusmuižiņā. Drīz tur dzīvot pārnāca arī Krišjāņa māte. K. Barona skolas mācību gaitā nozīmīga Kubeles skola, kurā par skolotājiem strādāja E. Dinsbergs un F. Mālbergs. Pēc tam K. Barons mācījās Ventspils elementārskolā un apriņķa skolā. Labu filoloģisku izglītību viņš ieguva Jelgavas ģimnāzijā, kurā mācījās no 1852. līdz 1856. gadam. No 1856. līdz 1860. gadam K. Barons studēja Tērbatas universitātē matemātiku un astronomiju. Kopā ar K. Valdemāru viņš bija rosīgs Tērbatas latviešu studentu pulciņa dalībnieks. Šajā periodā sākās arī viņa publicistiskā darbība «Mājas Viesī». Līdzekļu trūkuma dēļ K. Barons pirms abitūrijas eksāmeniem bija spiests studijas pārtraukt. Pusotra gada viņš nodzīvoja Dundagā.

K. Valdemāra aicināts, K. Barons 1862. gada maijā devās uz Pēterburgu un vēlāk kļuva par «Pēterburgas Avīžu» faktisko redaktoru. Viņš darbojās publicistikā un daiļliteratūrā. Sakarā ar darbību «Pēterburgas Avīzēs» K. Barons nonāca policijas uzraudzībā, kas nekad netika atcelta.

1867. gadā K. Barons ieradās Maskavā un viņam izdevās dabūt mājskolotāja vietu muižnieka Ivana Stankeviča[1] ģimenē. Šo muižnieku viņš mūža beigās raksturojis kā *«brīvprātīgu un humānu cilvēku, bez aizspriedumiem ticības un tautības ziņā»*. K. Barons kopā ar Stankeviču ģimeni vasarās parasti dzīvoja viņu muižā Uderevkā Voroņežas guberņā pie Ostrogožskas, kā arī pašā Ostrogožskā. Ziemās dzīvoja un strādāja Maskavā. K. Barons, sadarbodamies ar K. Valdemāru, F. Brīvzemnieku un citiem turienes latviešiem, piedalījās Maskavas latviešu vakaros. Turpmākais K. Barona mūža darbs bija latviešu tautas dziesmu vākšana, sistematizēšana un publicēšana. No 1880. līdz 1893. gadam K. Barons strādāja Marijas sieviešu ģimnāzijā Maskavā. Šajā laikā, tautas entuziasma atbalstīts, viņš veica lielo tautas dziesmu sistematizācijas darbu. 1881. gadā viņš tika ievēlēts par Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības Etnogrāfijas nodaļas īsteno biedru.

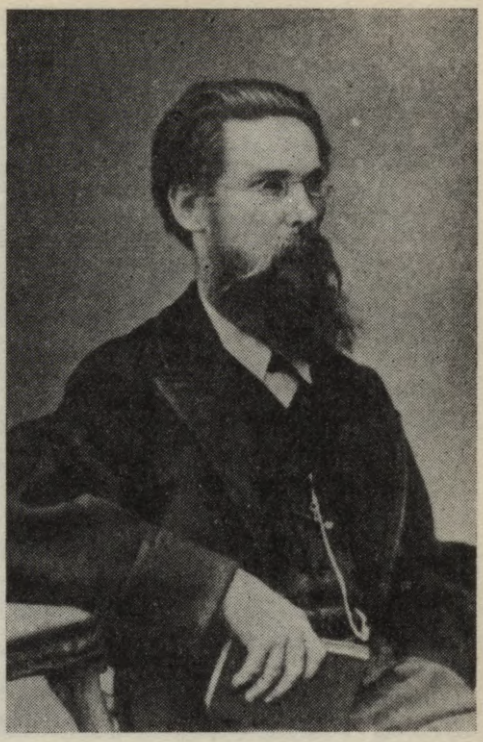

Krišjānis Barons.

1893. gadā K. Barons kopā ar ģimeni pārcēlās uz Rīgu. Viņa turpmākais mūža gājums veltīts tikai folklorista darbībai. No 1894. līdz 1915. gadam iznāca «Latvju dainu» pirmizdevums[2]. No 1909. gada

[1] I. Stankeviča vecākais brālis Nikolajs Stankevičs (1813—1840) bijis krievu kultūras vēsturē pazīstamā «Stankeviča pulciņa» vadītājs. Tajā piedalījies arī V. Beļinskis.

[2] «Latvju dainas», sākot ar otro sējumu, izdeva Krievijas Zinātņu akadēmija. «Latvju dainās» apkopotas 217 966 tautas dziesmas. Pirmo sējumu finansēja tirgotājs, K. Barona atbalstītājs H. Visendorfs, kura uzvārds minēts arī titullapā. Viņš nodevis K. Baronam 28 406 tautas dziesmu. Saglabājusies K. Barona un H. Visendorfa sarakste ZA A. Upīša Valodas un lit. inst. folkloras nodaļā.

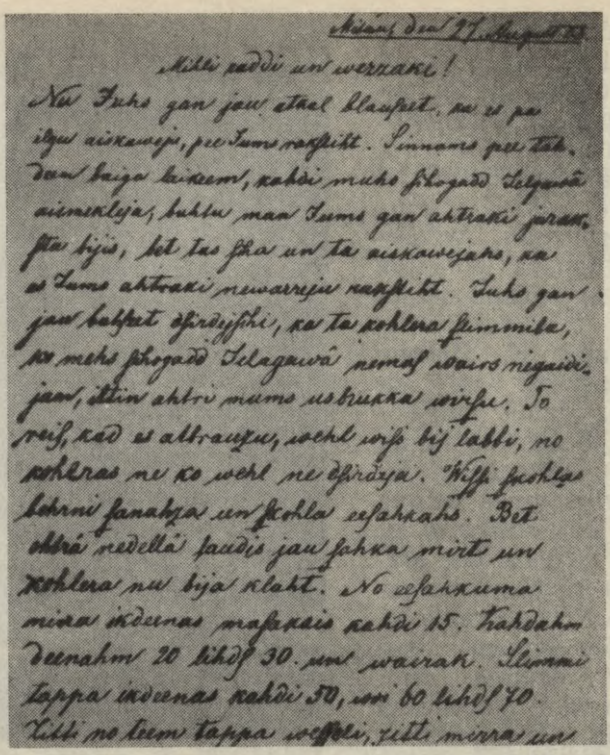

K. Barona rokraksts. Jelgavas ģimnāzijas laika vēstule radiem un vecākiem.

K. Barons kopā ar dzīvesbiedri Dārtu dzīvoja un strādāja Vecmīlgrāvī Burtnieku pilī[1]. Mūža vakaru viņš pavadīja Rīgā, pēdējo vasaru Turaidā, Dainās, mira sirmā vecumā 1923. gada 8. martā. K. Barons apglabāts Rīgā, Lielajos kapos.

Publicistika

K. Barons 50. un 60. gados daudz rakstījis par dabaszinātņu, astronomijas, fizikas un ģeogrāfijas jautājumiem. Viņu interesējusi arī pedagoģija un filoloģija. Savos rakstos, kur vien bija iespējams, viņš polemizēja ar Baltijas vācu ideologiem.

Raksti par dabaszinātnēm un astronomiju. Dabaszinātņu popularizācijā K. Barons veicis vērā ņemamu darbu. Viņš vērīgi sekojis jaunākajiem sasniegumiem šajā nozarē. Dažus gadus pēc Darvina darba par sugu izcelšanos iznākšanas «Pēterburgas Avīzēs» (1862, 2)

[1] Burtnieku pili, tāpat kā Ziemeļblāzmas namu, bija cēlis un rakstnieku un mākslinieku rīcībā nodevis fabrikants Augusts Dombrovskis. Te Barons tikās ar daudziem latviešu kultūras darbiniekiem: K. Skalbi, J. Jaunsudrabiņu, L. Paegli, A. Austriņu, K. Krūzu, G. Šķilteru, T. Zaļkalnu, E. Melngaili, J. Zālīti u. c.

lasāms K. Barona raksts «Mūžīgs kara lauks». Šajā rakstā viņš popularizēja Darvina evolūcijas teoriju, uzsvērdams, ka pati daba ar laiku *«savus raidījumus ne vien uztur, bet arī pārlabo un pilnīgākus dara»*. K. Barons lasītājiem izskaidroja dabas dažādību, aprakstīja putnu, dzīvnieku un stādu valsti, kā arī izskaidroja vairākas svarīgas fizikālas parādības («Par dabas dažādību», «Dzīvu radījumu valoda dabā», «Stārku dzīve, valoda un tikumi», «Dzīvnieku un stādu valsts dvešana jeb dvašas vilkšana», «Kas ir degšana un kas caur to notiekas», «Vējš»).

Studiju laikā K. Barons intensīvi rakstīja arī par astronomijas jautājumiem. Viņa raksti bija skaidrojoši, populārā veidā atspoguļoja sava laika astronomijas zinātnes līmeni. Svarīgākie K. Barona raksti astronomijā: «Zvaigznes», «Saule», «Planētas jeb gājējas zvaigznes», «Komētas jeb astainas zvaigznes», «Krītošas zvaigznes». Šiem rakstiem bija nozīme tautas izglītošanā, cīņā pret māņticību un kristīgās reliģijas mācību.

Ģeogrāfiska satura raksti. K. Barons centās paplašināt latviešu lasītāja apvārsni arī ģeogrāfijā. Tam bija svarīga nozīme, jo zemnieki parasti maz bija bijuši ārpus sava pagasta robežām, tikai rets izdienējis zaldāts, mājās pārnācis, varēja pastāstīt par Krieviju vai citām zemēm. Arī pirmo latviešu valodā iznākušo laikrakstu ziņas par iekšzemi un ārzemēm bija gaužām trūcīgas. Tāpēc viens no pirmajiem K. Barona darbiem šajā novadā bija 1859. gadā iznākusī grāmata «Mūsu tēvzemes aprakstīšana un daži pielikumi īsumā saņemti». Tā bija pirmā nopietnā toreizējās Baltijas triju guberņu fiziskā ģeogrāfija. Reizē tā bija pretsolis R. Šulca primitīvajām *«landkaršu izstāstīšanām»*. Grāmatā ievietots arī apcerējums «Kurzemes un Vidzemes tautas un kaimiņu tautas, viņu būšana un valodas». Bibliogrāfs un literatūrvēsturnieks A. Apīnis izteicis hipotēzi, ka šī plašā polemiskā apcerējuma autors bijis J. Alunāns un tikai beigās to papildinājis K. Valdemārs.[1] Vēstures un ģeogrāfijas dati atrodami K. Barona sastādītajā bibliogrāfiskajā rādītājā par Baltijas pamatiedzīvotājiem[2], kuru 1868. gadā izdeva Pēterburgas Ģeogrāfijas biedrība. Barons tātad bija pirmais latviešu bibliogrāfs.

Nacionālā atbrīvošanās kustība Eiropas dienvidos acīmredzot rosināja K. Baronu uzrakstīt rakstus «Roma un Itālija», «Grieķu zeme», «Jonijas salas». Savukārt poļu dumpis pievērsa uzmanību šai toreizējai Krievijas sastāvdaļai, un tā radās «Poļu zeme». K. Barons «Pēterburgas Avīzēs» publicējis arī rakstu par pilsētu, no kuras tika saņemts šis laikraksts. Raksts saucas «Pēterburga».

Pedagoģija. K. Barons lielu mūža daļu strādājis pedagoga darbu. Ka tas viņam nav bijis tikai vienkāršs, maizes darbs, liecina viņa jaunības gadu interese par pedagoģiju. K. Barona raksts «Ieaudzini

---

[1] Sk.: *Apinis A.* Kas ir īstais autors? — LPSR Viļa Lāča bibliotēka. Raksti. 2/3. — R.: 1970, 199.—215. lpp.

[2] Указатель сочинений о коренных жителях Прибалтийского края. — Спб.: тип. Майкова, 1868.

bērniem drošu prātu»[1] pierāda: viņš izpratis, ka jaunais tautas dzīves laikmets prasa arī jaunu — no māņticības un reliģijas apmātības atbrīvotu cilvēku, kuram jābūt drosmei un gribai.

Interese par valodniecību. K. Barona darbības plašumu apliecina arī viņa filoloģiska satura raksti. Pirmais no latviešiem viņš popularizēja indoeiropiešu pirmvalodas teoriju. «Pēterburgas Avīzēs» publicēts viņa raksts «Indoeiropiešu valodas familija un īpaši leiši un latvieši». Rakstā izteikta doma par latviešu tuvību senajām slāvu ciltīm. K. Barons nostājies arī pret latviešu valodas nievātājiem un kaunīgajiem latviešiem.

Atzinumi un darbība folkloristikā. Jau 50. gados K. Baronu interesēja folkloristika. «Mājas Viesī» bija publicēts viņa raksts «Igauņu tautas dziesmas». Barons bija ieklausījies igauņu tautas dziesmā, uztvēris tās skaistumu un salīdzinājis igauņu dziesmas ar latviešu tautas dziesmām. Radās doma, cik svarīgi būtu pašiem latviešiem vākt un saglabāt savas tautas dziesmas. Rakstam pievienotas arī trīs igauņu teikas.

Latviešu folkloristikā sevišķi nozīmīgs ir K. Barona «Latvju dainu» ievads, kurā viņš apraksta tautas dziesmu krāšanas un publicēšanas vēsturi, analizē iepriekšējo tautas dziesmu izdevumus[2], izvirza savus galvenos atzinumus par tautas dziesmām, kā arī izklāsta «Latvju dainu» sakārtojuma principus.

60. gados, kā uzsver K. Barons, *«bija pienācis laiks, kur paši latvieši ķērās pie šī sevišķi tautiskā darba»*[3]. Taču, kā atzīmējis Barons, 60. gados *«aiz dažiem skaudīgiem apstākļiem šis nodoms novilcinājās»*. «Pēterburgas Avīzēs» bija nodrukāts tikai neliels Zūrenieku dziesmu krājumiņš. Jaunlatvieši saprata, ka ļoti svarīgi iepazīstināt arī krievu publiku un krievu zinātniekus ar skaistākajām jau izdotajām tautas dziesmām. 1868. gadā iznākušais Jāņa Sproģa (1833—1916) tautas dziesmu krājums «Памятники латышского народного творчества», kuru izdeva Pēterburgas Ģeogrāfijas biedrības Viļņas nodaļa, bija pirmais latviešu tautas dziesmu izdevums, ar kuru bija iespējams iepazīties krievu zinātniekiem, jo tautas dziesmas bija iespiestas ar krievu burtiem un blakus latviešu tekstam bija tulkojums krievu valodā. 1873. gadā līdzīgu tautas dziesmu krājumu izdeva arī F. Brīvzemnieks.

70. gados vērojams tautas ieinteresētības pacēlums par savu folkloru. K. Barons «Latvju dainu» ievadā rakstīja:

> *«No Brīvzemnieka gan personiski, gan caur vēstulēm iekustināta tautas garamantu krāšana atrada siltu jo siltu piekrišanu pašā tautā, tiklab vienkāršajos ļautiņos, kā arī vairāk izglītotās aprindās. Sen jau, kā likās,*

---

[1] Pēterburgas Avīzes, 1863, 23.

[2] Barons šajā ziņā augsti vērtēja mācītāja Bitnera savāktās «Latviešu ļaužu dziesmas», kuras bija publicētas 1844. gadā.

[3] Latvju dainas, Kr. Barona un H. Visendorfa izdotas. — Jelgava. 1894, 1. sēj., IV lpp.

H. Visendorfs, K. Barons un F. Brīvzemnieks.

aizbērtie un izsusušie tautas atmiņu avoti sāka brīnišķi plūst. No visām Latvijas malām nāca bagāti vecu ziņu un atmiņu sūtījumi, starp kuriem sevišķi t. dziesmas ieņēma ievērojamu vietu. Šādu izdevīgu krāšanas brīdi palaist neizlietātu jeb vismaz nepilnīgi izlietātu būtu tirs noziegums bijis pret tautas dzeju, jo vecās māmuliņas, mūsu skaidrais dziesmu avots, dienu jo dienas paliek retākas. Tādēļ vispirms vajadzēja sparīgi krāt.»[1]

70. gadu beigās K. Barons sāka darboties kā zinātnieks folklorists. Tautas dziesmu krāšanas, sistematizēšanas un publicēšanas darbs viņam izvirzīja daudz svarīgu problēmu. Tās risinot, izveidojās K. Barona estētiskie uzskati un tautas dziesmu vērtējumi. K. Barona grūtajā darbā izvirzītie principi bija tik svarīgi un būtiski, ka tie liekami pamatā tautas dziesmu pētniecības darbā arī mūsdienās. Varam teikt, ka neviens cits latviešu folklorists nav tā iztaustījis katru latviešu tautas dziesmu vārsmu kā mūsu Dainu tēvs. Viņa galvenie atzinumi ir šādi.

1. Tautas dziesma un tautas dzīve ir vienotas, un tautas dziesmu krājēja uzdevums — atklāt dziesmu kā šīs dzīves sastāvdaļu:

[1] Latvju dainas, Kr. Barona un H. Visendorfa izdotas. — Jelgava, 1894. 1. sēj., V lpp.

«Tautas dziesmas ir ļoti daudzpusīgas, tāpat kā veselas tautas dzīve, ko tās visos smalkumos tēlo. Tām nepietiek, ja tās tikai dzejas daiļuma gaismā un no dzejas daiļuma stāvokļa aplūkojam. Pareizu pilnīgu gaismu tautas dziesmām dod pilnīgi un pareizi saprasta tautas dzīve un ieskati, tautas liktens, tautas sirds un gars, un īsteno stāvokli mēs ieņemsim, ja piesavināsimies tautas jūtas tais brīžos, tais atgadījumos un apstākļos, kad tā savas dziesmas dzied jeb senāk dziedāja, un ja varam garā līdz dalību ņemt ar tiem, kas dziesmas dziedāja un kas viņās klausījās.»[1]

2. Sakarā ar šo dzīves un dziesmu vienotību tautas dziesmām ir dramatisks raksturs un tās lietotas precīzi noteiktā norises laikā un vietā:

«Dziesmas pavada dzīves atgadījumus, darbus, godus, dzīras utt. Tie visi noritinājās īsākā vai garākā laikā, tie zināmā kārtībā sākās, turpinās, beidzās. Dziedātājam tādēļ zināmā brīdī jādzied piederīgas dziesmas, tas nedrīkst ar savām dziesmām nedz aizsteigties priekšā, nedz palikt pakaļā. Tautas dziesmām šinī ziņā sava dramatiska daba, tām kārtīgi piederīgā laikā jānāk uz skatuves. Jā, tās nevien dziedamas, bet mazākais jel mūsu gara acīm arī skatāmas un tādēļ izrādāmas tādā kārtībā, ka iznāk, tā sakot, vesela luga. Tā tas arī patiesi notiek jeb vismaz senāk notika dziesmas dziedot, kad tautas dzeja stāvēja vēl pilnos ziedos un saderēja pilnīgi ar tautas dzīvi, tautas parašām un ieskatiem.»[2]

3. K. Barons, ievērodams šo dziesmu dramatisko īpatnību, skaidrojis arī problēmu par latviešu tautas dziesmu īsumu un mākslinieciskо spēku:

«Šādā dziesmu dabā vispirms arī meklējams iemeslis, kādēļ viņas tik īsiņas un savrupņemtas dažreiz pat nesaprotamas, ja aplamas. Savā īstā vietā un zināmos apstākļos tās dabū pilnu spirgtu dzīvību, pareizību un dzejas daiļumu. Kamēr garākās dziesmas mums nesteigšus plaši atstāsta kādu jau pagājušu notikumu, kādu piedzīvojumu no iesākuma līdz galam, tamēr mūsu īsās t. dziesmas, viena otrai sekojot, virzījās līdz ar dzīvi, līdz ar darbiem uz priekšu. Viņām nav vaļas būt pļāpīgi garām. Bet īpaši savā stingrā strupumā viņas mums rāda savu īsto dzejas spēju.»[3]

K. Barons arī norādījis, ka īsās dziesmas ir ne vien latviešiem, bet arī slāvu tautām.

---

[1] Latvju dainas, Kr. Barona un H. Visendorfa izdotas. — Jelgava, 1894, 1. sēj., XVIII lpp.

[2] *Turpat*, XIII lpp.

[3] *Turpat*, XX lpp.

K. K. Barons kategoriski nostājās pret t. s. mitoloģiskā sabrukuma teoriju folkloristikā, kura īsās tautas dziesmas uzskatīja kā plašāku dziesmu fragmentus. Pat ja labas dziesmu teicējas īsās tautas dziesmas grupē dziesmu virknēs, lai vieglāk paturētu prātā, lai par vienu tematu pateiktu iespējami vairāk, katra īsā dziesma tautā tiek uztverta kā nobeigta vienība:

> *«Vēl reiz īpaši atkārtoju, ka katra no mūsu īsajām dziesmiņām stūrgalvīgi piepatur savu patstāvību, lai tā arī diezin kā būtu savērta ar citām virknē kopā. Ikvienai no tām ir savs pilnīgs vesels apaļš domu kodols, kas ietērpts arī glumi pieguļošā apaļā formā, kā tikai ists ar daiļu dzejas garšu apdāvināts dzejnieks to spēj darīt. Katra ir gludena, apaļa dziesmu pērlīte, kā liet izlieta; kaut kāds pārāki piesprausts greznums ir lieks un it kā grumbulis viņas īsteno daiļumu tikai maitā.»*[1]

5. Attieksmē pret garajām dziesmām K. Barons varbūtības formā pieņēmis vēsturiskā zuduma teoriju, atzīmēdams, ka sirmā senatnē varbūt bijušas garās dziesmas un tās piederējušas vīriešiem, īpašai koklenieku kārtai. Sakarā ar tautas apspiestību pazudusi arī episko dziesmu tradīcija.

6. Ļoti interesanti K. Barons risinājis problēmu par tautas dziesmu sacerētājiem un izpildītājiem, kā arī par dziesmu slīpēšanu un tradicionalitātes lomu dziesmu saglabāšanā:

> *«Lai pirmās dziesmas sacerētājs būtu kāds būdams, par tautas dziesmu viņa sacerējums var palikt tikai tad, kad tas gājis caur ilgu, stingru tautas cenzūru un beidzot tādu veidu sasniedzis, ka tauta to atzinuse par savu vispārīgu īpašumu, pie kā pirmajam sacerētājam vairs nav nekādas tiesības, nedz atbildības. Bet savam veseligam dīglim viņa sacerējumā gan vajadzēja būt, ko tad tauta tāļāk audzējuse; citādi tas «tur dziedāts, tur palika».»*[2]

7. Izprazdams tautas dziesmas vēsturiski, K. Barons tautas dziesmu arvien mazāku lietošanu tautas dzīvē skaidrojis ar jaunlaiku dzīves pārmaiņām, kā arī mazvērtīgu rīmju un ziņģu iespiešanos tautā:

> *«Latviešu jaunākās paaudzes jo dienas, jo vairāk atsvešinājās no savas daiļās tautas dzejas un tika barotas pa lielākai daļai ar ļoti sekliem svešiem tulkojumiem vai pēc svešiem paraugiem darinātiem tikpat sekliem sacerējumiem avīzēs un «rīmju» grāmatiņās. Tie varēja tikai tautas garšu bojāt un patiesi bojāja.»*[3]

8. K. Barons bija pārliecināts, ka jāsākas tautas dziesmu renesansei. Tautas dziesmas satur lielas vispārcilvēcīgas ētikas un estētikas vērtības:

---

[1] Latvju dainas, Kr. Barona un H. Visendorfa izdotas. — Jelgava, 1894, 1. sēj., XIII—XIV lpp.

[2] *Turpat*, XVIII lpp.

[3] *Turpat*, V lpp.

«Bet, izlobot mūsu tautas dziesmu īsto veseligo kodolu, mums atklājas viņās cilvēka gara labākie ideālie centieni, cilvēka sirds un dvēseles daiļākās, tikumīgākās, dziļākās jūtas, kas nekad nenovecējas, lai arī viss cits ārišķs sava laika piederums pārgrozās.»[1]

Daudz rūpīga darba K. Baronam prasīja tautas dziesmu sistematizēšana un kārtošana dainu skapī[2]. Ar apbrīnojamu precizitāti viņš sakārtojis dziesmas pa tipiem, secīgi atzīmēdams variācijas un versijas. Ilga pētniecības darba rezultātā radās oriģināls dziesmu sakārtojums, kurā liela vieta cilvēka mūža ritumam. «Latvju dainas» ir pirmais plašais latviešu tautas dziesmu zinātniskais izdevums un satur zinātniskās apceres, etnogrāfiskos ierašu un novadu folkloras aprakstus, kā arī vietu, krājēju un teicēju rādītājus. «Latvju dainas» ir augstākais latviešu priekšpadomju folkloristikas sasniegums. Prof. J. Endzelīns tās novērtējis kā latviešu filoloģijas stūrakmeni.[3]

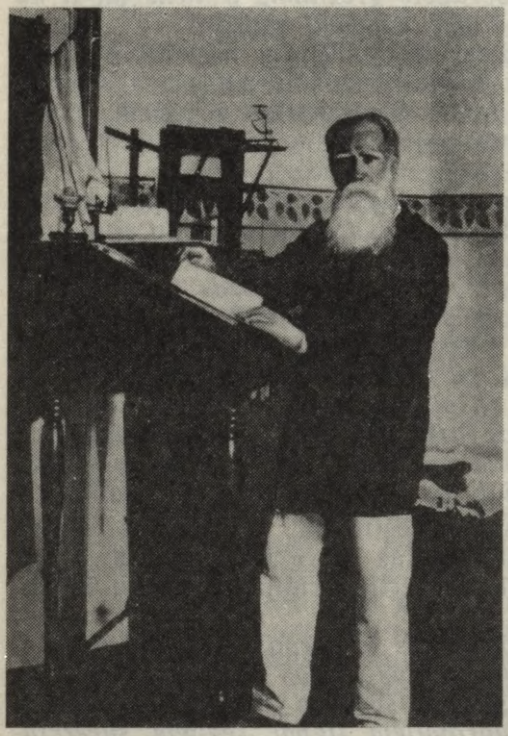

Krišjānis Barons pie rakstāmpults.

K. Barons tautas dziesmās prata saskatīt mākslinieciskumu, harmoniju, skaistumu.

Mūža beigās K. Barons sagatavoja «Latvju dainu izlasi»[4] un strādāja pie latviešu tautas dziesmu metrikas jautājumiem.

Rezumējot K. Barona izcilo mūža darbu, jāatzīst, ka viņš ir bijis ne tikai liels zinātnieks, bet arī mākslinieks. «Latvju dainas» vērtējamas arī kā izcils viengabala mākslas darbs. Šī darba nozīmi tautas kultūrā lieliski pateicis pats K. Barons:

Man klintsakmeni neveļat,
Man pieminekli neceļat,
No latvju dainām tas jau celts,
Un nerūsēs šis tautas zelts.

---

[1] Latvju dainas, Kr. Barona un H. Visendorfa izdotas. — Jelgava, 1894, 1. sēj., XVIII lpp.

[2] Dainu skapi pēc K. Barona zīmējuma Maskavā izgatavojis kāds vācu galdniekmeistars.

[3] *Endzelīns J.* Krišjāņa Barona nozīme latviešu filoloģijā. — Grām.: Darbu izlase. R.: Zinātne, 1980, III sēj., 2. d., 234. lpp.

[4] Latvju dainu izlase. — R.: Valters un Rapa, I — 1920, II — 1921, III — 1922, IV — 1923.

Jaunības gados K. Barons rosīgi pievērsās daiļliteratūrai. Viņš rakstījis nelielus, formā vienkāršus, saturā nacionālās atmodas spēka piesātinātus dzejoļus. Populārākie no tiem: «Upe un cilvēka dzīve» («Kalna strauts»), «Mūsu manta», «Divējādas kapenes». Dzejoļi publicēti «Pēterburgas Avīzēs», un tiem ir spilgts antifeodāls raksturs. Dzejolī «Upe un cilvēka dzīve» K. Barons ievijis sabiedriski filozofiskus motīvus. Mazais avots, kas ceļas kalnā un, pārvarēdams klintis, kļūst par plašu upi, kuras krastos viss zeļ un zaļo, — ir dzejiska alegorija. Tanī ietverts cilvēka, tautas darbinieka jaunlatviešа tēls. Alegorija ir daudzšķautņaina, jo tajā iespējams saskatīt arī mazās latviešu tautas spirgto atmodu:

Mazs avots kalnā ceļas
Un saulei pretī smaid,
Un jautri straujus viļņus
Uz krēslu leju raid.

Tam prātā auglīgas druvas,
Kam spirgtas rasas trūkst,
Viņš sapņo no paradīzes,
Kur dzīvības koks pat žūst.

Bet klintis tam pretī kraujas
Un cieti ceļu slēdz;
Jo tumšāki kalnu ēna
Tur apakšā leju sedz.

Te krūts tam vareni ceļas,
Tas droši un lepni plūst
Un gāžas pāri pār klintīm,
Kaut dziļumā iekšā grūst.

Ir dažas klinšu drupas
Ar troksni zemē irst,
Un daža lāsīte slepen
Kā asara mirdz un birst.

Un lejā ar jaunu spēku
Tas viļņodams tālāk iet,
Un visas malu malas
Zeļ, zaļo, kuplo, zied.

Barons pats pastāstījis, ka šo dzejoli ar sākotnējo virsrakstu «Kalna strauts» viņš veltījis K. Valdemāram:

«Kad nu studijas beidzis, Valdemārs taisījās stāties praktiskā dzīvē un darbā, tad es viņam to līdzībā gribēju atgādināt un pie sirds likt. Tas bija dzejoļa cēlonis un viņa nozīme.

Domas dzejolī šādas: personificētais strauts instinktīvi apzinās savu dabu un savas dzīves uzdevumu, zin, ka viņš ar savu valgumu druvām vajadzīgs un ka viņa pienākums šo valgumu druvām nest, bez kura tām arī pie citādi auglīgām īpašībām jānokalst. Tas sapņo, ka tur lejā varētu būt ziedošais, skaistais Ēdenes dārzs (paradīze), kur tagad aiz sausuma pat dzīvības koks kalst. Tādēļ tas strauji dodas uz leju, pārvar visus šķēršļus, līdz sasniedz savu mērķi druvām un pļavām par svētību, sev par apmierinājumu. Ar šo cilvēcīgām jūtām apgaroto dabas ainu varētu jau lasītājs arī apmierināties, tālāk nedomājis. Bet varbūt dzejolis dažu lasītāju uzvedina arī šo dabas ainu pielīdzināt kādas tautas vai vispār cilvēces dzīvei. Kalna strautā tas ieraudzītu kāda censoņa simbolu, kas nesavtīgi savai tautai vai cilvēcei par labu strādā un cieš. Jeb, vēl plašāki ņemot, kalna strauts viņam nozīmētu cilvēces labo ģēniju, kas pēc ilgām cīņām ar tumsības varu ievedis beidzot cilvēci laimīgākā stāvoklī — paradīzē, t. i., tai attīstības stāvoklī, kādu tā pēc savas dabas spējīga sasniegt.»[1]

Laikmeta darbīgais možums, paša dzejnieka tautas nākamības ideāli atraduši atspulgu dzejoļos «Divējādās kapenes» un «Mūsu manta». Pat zemnieka senči nāk saviem dēliem palīgā, kamēr vācu kungu kaulus sedz smagi akmens krāvumi. Himniski skan K. Barona aicinājums tautai dzejolī «Mūsu manta»:

Uz priekšu, brāļi, naigi, naigi,
Mums pieder nākamajie laiki,
Lai nelaiķi mums dus.
Mums līgot līgo druvas plašas,
Ja pašiem mums ir rokas knašas,
Ja pašiem spēks mums būs.

K. Barona dzejas tēli ņemti no konkrētās dzīves, tautai labi saprotami, ar savu reālistiskumu viņa dzejoļi tuvi J. Alunāna oriģināldzejai (piem., dzejolim «Rīts»).

Reālisma iezīmes atrodamas K. Barona stāstos, kas publicēti «Pēterburgas Avīzēs». Šis reālisms raksturīgs ar atsevišķu sociāli saasinātu dzīves ainu tēlojumu un skaidri vērojamu autora vērtējošu nostādni. Stāsts «Vectēva precība» ir viens no pirmajiem

---

[1] K. Barona Martai Rinkai rakstītas vēstules uzmetums 1912. gadā. LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta folkloras nodaļa. Dainu skapja materiāli.

oriģinālstāstiem «es» formā. Jauns puisis skaistā dienā dodas uz D. muižu. Ceļā viņš sastop divus smalkus kungus un vecenīti ar bērnu uz rokām un žagaru nastiņu. Jaunie ļaudis vecenītei palīdz pārkļūt mājās, bet stāstā arī izskan atzinums, ka ar labdarību vien nav novēršams nabadzīgo ļaužu posts.

Sociāla problēma izvirzīta arī K. Barona stāstā «Kas ir noziedzība?», kurā tēlots jaunas, nabadzīgas sievietes liktenis.

Kalponi Dārtu pievil sulainis Fricis. Viņš Dārtu pamet un mīlinājas ar citu, bet cienmāte Dārtu padzen. Nabadzības spiesta, Dārta izliek savu bērnu, tāpēc viņu kā noziedznieci iesloga cietumā. Autors psiholoģiski motivēti parāda kalpones pārdzīvojumus, kā arī īpaši akcentē trūkuma diktēto rīcību.

Humoristiskajā stāstā «Samaitāta tirgus braukšana» tēlots, kā vagars Jēcis Spiņķis ar vagarieni pavada svētdienu tirgū un tur piedzīvo visādas likstas.

Stāstā «Izmanīgs vīrs» (arī publicēts «Pēterburgas Avīzēs») stāstīts par cilvēku, kurš, savu tautību noliedzis, dzīvē tiek uz augšu.

K. Barons darbojas arī jaunlatviešu satīrā, sarakstīdams Jēča un Pēča un vairākus Brenča un Zvinguļa dialogus, kuros izsmieti baltvācu muižnieki un mācītāji kā atpalicības un tumsonības pārstāvji.

Mūža beigās K. Barons sarakstījis autobiogrāfisku grāmatu «Atmiņas», kurā iepazīstina lasītāju ar savu darba bagāto mūžu.

K. Barons bijis arī tulkotājs. Viņš atdzejojis dažus Heines dzejoļus, tulkojis Gētes aforismus un fragmentu no G. Merķeļa darba «Vanems Imanta».[1]

K. Barona daudzpusīgais, bagātais mūža darbs ar dziļu cieņu tiek vērtēts latviešu tautā, kura viņam devusi goda apzīmējumu — latvju Dainu tēvs.

LITERATŪRA

Atmiņas: Stāsta Krišjānis Barons un laikabiedri. — R.: Liesma, 1985.

Barons K. Raksti. 1. sēj. — R.: Kr. Barona b-bas izd., 1928.

Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas. 1.—6. sēj. — Jelgava un Pēterburga 1894—1915.

Barons K. Latvju dainas. 1.—6. sēj. — R.: Valters un Rapa, 1922.

Barons K. Latvju dainu izlase. 1.—4. sēj. — R.: Izglīt. min. izd. 1920.—1923.

Barons K. Latvju dainas. Izlase. — R.: Liesma, 1982.

Barons K. Ko māte stāstījusi. Manas pirmās skolas. — R.: Valters un Rapa, 1936.

Barons K. Mūsu tēvzemes aprakstīšana un daži pielikumi īsumā saņemti. — Jelgava: Reihers, 1859.

Dainas. K. Barona Latvju dainu izlase. — R.: Zinātne, 1983.

Krišjāņa Barona atmiņas. — R.: Valters un Rapa, 1924.

Latviešu dzejas antoloģija I. — R.: Liesma, 1970, 169.—172. lpp.

[1] Publicēts ar nosaukumu «Vadonis Imants» K. Barona Rakstu 1. sējumā. — R.: Kr. Barona b-bas izd., 1928.

Arājs K. Krišjānis Barons. Dzīves un darba ceļš. — R.: Latv. PSR ZA, 1960.
Arājs K. Pa Krišjāņa Barona dzīves un darba vietām. — R.: LVI, 1961.
Barons P. Viss viņa dzīves piepildījums bija tautasdziesmas. — Karogs, 1982, 8.
Endzelīns J. Krišjāņa Barona nozīme latviešu filoloģijā. — Grām.: Darbu izlase. R.: Zinātne, III sēj., 2. d., 1980.
Jansons J. A. Kr. Barona vieta mūsu kultūras dzīvē. — Izgl. min. Mēnešraksts. — 1935, 11.
Krišjāņa Barona piemiņai. Rakstu krāj. — R.: Latv. PSR ZA, 1962.
Pussars R. Pie dižozola saknēm. — R.: Zvaigzne, 1985.
Viese S. Mūžaraksts. — R.: Liesma, 1985.
Viķe-Freiberga V. Dzintara kalnā. — Montreala: Helios, 1989, 19.—34. lpp.
Vilsons A. Krišjāņa Barona estētiskie uzskati. — Karogs, 1984, 2.

KASPARS BIEZBĀRDIS
(1806—1886)

Kaspars Biezbārdis bija viens no ražīgākajiem jaunlatviešu darbiniekiem — publicists, zinātņu popularizētājs, valodnieks.

Biogrāfija. K. Biezbārdis dzimis 1806. gada 8. decembrī Pavasara pagastā (Slokas draudzē, tag. Rīgas raj.) saimnieka ģimenē, mācījies elementārskolā Rīgā, pēc tam Salaspils mācītāja P. Venta skolā. 1820. gadā iestājies Rīgas ģimnāzijā. Sagatavoties abitūrijas eksāmeniem viņam palīdzējis igauņu progresīvais dzejnieks K. J. Petersons. No 1823. gada līdz 1826. gadam K. Biezbārdis mācījies Tērbatas universitātes Pedagoģiski filoloģiskajā seminārā, pēc tam strādājis par mājskolotāju. Šajā laikā viņš daudz lasījis, interesējies par filozofiju un matemātiku. 1832. gadā viņš vēlreiz devies uz Tērbatu, studējis matemātiku un filozofiju, bet 1833. gadā slikto materiālo apstākļu dēļ studijas pārtraucis. No 1833. gada līdz 1847. gadam Biezbārdis strādāja Vilandes apriņķa skolā par skolotāju. 1847. gadā viņš tika iecelts par skolu inspektoru. Vī-

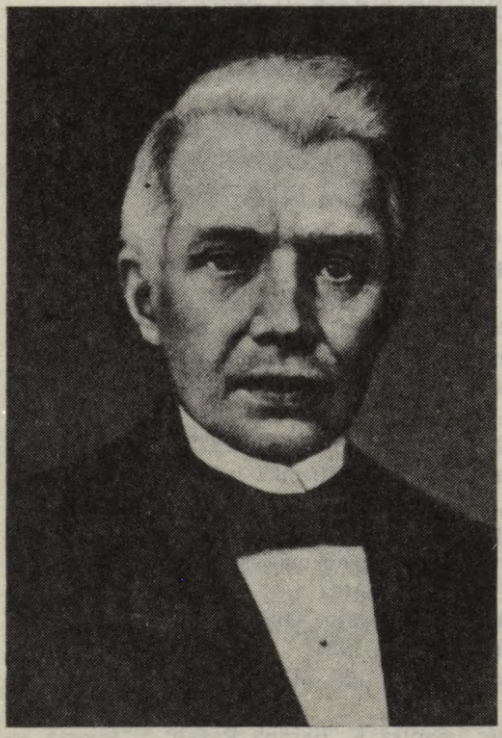

Kaspars Biezbārdis.

landē K. Biezbārdis darbojies līdz 1853. gadam, ar saviem progresīvajiem uzskatiem ieguvis dziļu cieņu savu skolnieku, vēlāko igauņu nacionālās kustības darbinieku vidū. 1853. gadā K. Biezbārdis aizgāja pensijā un 1854. gadā pārcēlās uz Rīgu, kur atsāka privātskolotāja darbu.

K. Biezbārdis aktīvi darbojies jaunlatviešu kustībā. 1860. gadā viņš piedalījās latviešu biedrības statūtu projekta izstrādāšanā. Viņš publicējies laikrakstā «Mājas Viesis», pēc tam bijis aktīvs «Pēterburgas Avīžu» līdzstrādnieks. 60. gadu sākumā K. Biezbārdim radās sakari ar latviešu zemnieku nemieru kustību. Viņš sarakstījis Mežmuižas zemnieku petīciju caram un sacerējis tekstu Vidzemes un Kurzemes latviešu padevības adresei. K. Biezbārža darbība šajā laikā bijusi tik enerģiska, ka sākās viņa vajāšana, un 1863. gadā viņu izsūtīja uz Kalugas guberņu. Pēc tam ar slavofilu atbalstu viņš dabūja atļauju apmesties Kļinā Maskavas tuvumā. Trimdas laikā K. Biezbārdis sarakstījis vācu valodā vairākus pret Baltijas vāciešu reakcionāro kultūrpolitiku vērstus rakstus. 1866. gadā viņš atgriezās Rīgā un strādāja par skolotāju. 1875. gadā K. Biezbārdis vadīja laikrakstu «Pasaule un Daba». Pēdējos mūža gadus viņš nodzīvoja Maskavā. Miris 1886. gada 12. septembrī.

Publicistika

K. Biezbārdis, būdams jaunlatvisku uzskatu dedzīgs paudējs, rosīgi darbojies publicistikā. Viņa raksti cīņā pret Baltijas vāciešiem bija visai radikāli, un šajā ziņā viņš tuvs J. Alunānam. K. Biezbārdis bija cilvēks ar plašām zināšanām, daudz darījis zinātņu popularizēšanā, darbojies arī valodniecībā un folkloristikā.

Sabiedriski politiska satura raksti. K. Biezbārža progresīvā sabiedriski politiskā darbība norisa galvenokārt viņa mūža brieduma gados. Viņu šajā laikā raksturoja mērķtiecīga polemiska cīņas nostādne pret baltvācu muižniekiem un mācītājiem.

Nozīmīgākais K. Biezbārža publicistiskais darbs bija vācu valodā sarakstītā brošūra «Valodas un izglītības cīņa Baltijā»[1], kā arī darbs «Krievijas Baltijas provinču stāvoklis un īpatnības»[2]. Tie radās kā asi pretraksti «kultūrtrēģerības» teorijai, kā arī pret pārvācošanas ideologu izteikto nožēlu par to, ka latvieši nav pārvācoti kā viņu radu tauta prūši, un arī pret Baltijas vāciešu vēlēšanos šo darbu jo cītīgāk veikt tagadnē, palīgā ņemot skolas. Šajā

[1] Pirmpublicējums «Der Sprach- und Bildungskampf in den Baltischen Provinzen Russlands». — Bautzen: Schmaler u. Pech, 1865. Tulkojums latviešu valodā iespiests laikrakstā «Dzimtenes Vēstnesis» 1910, 10., 12., 22., 23. apr. 1., 8., 15. maijā.

[2] «Zustände und Eigentümlichkeiten in den Baltischen Provinzen Russlands». — Bautzen: Schmaler u. Pech, 1865.

sakarībā K. Biezbārdis minēja bīskapa Valtera spredikļi 1864. gada 9. martā Vidzemes landtāgā:

> *«Vidzemes bruņniecība un ierēdniecība, tāpat kā pilsonība, ir vāciska, — un ka mēs šodien nevaram sacīt, ka visa Vidzeme ir vācu, tur galvenā kārtā vainīgi mēs paši, kad mēs neskaidrā godbijībā pret vēsturē izzūdošu cilšu drumslām pūlējāmies uzturēt viņu nacionalitāti, gluži pretim viņu pēc dabas un stāvokļa dibinātai tieksmei uz pārvācošanos un līdz ar to uz nacionālu, kā arī konfesionālu pacelšanos vienādā stāvoklī līdz ar viņu kungiem. Ja vēl iespējams, lai Dievs mums dod priekš viņiem pietiekoši mīlestību caur labi jau ierīkotām un ierīkojamām skolām panākt priekš viņiem to, kas nokavēts.»*[1]

Rakstīdams par cīņu tautas izglītošanas laukā, K. Biezbārdis nenoliedza atsevišķu vāciešu, piemēram, Vecā Stendera nopelnus, izvērtēja arī cīņu presē, pozitīvi izteikdamies par «Mājas Viesi», «Pēterburgas Avīzēm» un samērā liberālo vācu izdevumu «Das Inland».

K. Biezbārdis atzina, ka «latviešu nacionalitātes» iznīdēšanai Baltijas vācieši konsekventi lieto šādus līdzekļus: 1) specifisku latviešu skolu nolaišanu; 2) latviešu literatūras apspiešanu; 3) izglītoto latviešu izraidīšanu, ja viņi nezvērē vācietībai vai pat iedomājas kaut ko ieminēties par radniecību ar slāviem. Sarkastiski asi K. Biezbārdis izsmēja Baltijas vāciešu nacionālo šovinismu:

> *«Viņu cilvēciskās vēlēšanās un centienu netīrība, kundzības kāre un uzpūtība parādījās arvienu vairāk. Viņi ne tikvien nepriecājās par svešas nacionalitātes spirgti uzziedošo tautas dzīvi un neieskatīja par savu pienākumu to veicināt, bet līdz stulbumam iedrāzās paši savā nacionalitātē, kurai mūsu zemē nav nekāda pamata. Šovinisms ir stulbas nacionalitātes pamatvilciens.»*[2]

Raksti par vēsturi. K. Biezbārdis savos apcerējumos daudz pievērsies latviešu vēstures jautājumiem. Atzīdams latviešu seno izcelsmi no indoeiropiešu pirmtautas, uzsvērdams tuvību ar slāviem, K. Biezbārdis izvirzīja īpašu teoriju par latviešu cilšu izcelsmi. Viņš domāja, ka latviešu senči bijuši Herodota darbos minētie skiti jeb skuti. Galvenie viņa darbi šajā sakarā bija raksts «Herodota skuti»[3] un grāmata «Herodota skuti un mūsu vectēvu cilts stāsti» (1883). Šī hipotēze kā nezinātniska tika noraidīta jau K. Biezbārža dzīves laikā.

Nozīmīgs bija K. Biezbārža apcerējums «Krievu valsts gada

---

[1] Citēts no K. Biezbārža raksta «Valodas un izglītības cīņa Baltijā» tulkojuma laikrakstā «Dzimtenes Vēstnesis». 1910, 10. apr.

[2] *Biezbārdis K.* Valodas un izglītības cīņa Baltijā. — Dzimtenes Vēstnesis, 1910, 1. maijs. 98.

[3] Mājas Viesis, 1860, 18. apr.

tūkstots»[1], samērā plašs vēsturisks darbs, kas latviešu lasītāju iepazīstināja ar Krievijas vēsturi un uzskatāms kā turpinājums J. Alunāna «Sētā, Dabā, Pasaulē» publicētajam rakstam «Statistika no Krievu zemes».

Raksti par latviešu valodu. K. Biezbārdis bija arī latviešu valodas kopējs un tās lietošanas tiesību aizstāvis. Arī darbība valodniecībā viņu tuvina J. Alunānam. Samērā daudz K. Biezbārdis nodarbojies ar latviešu valodas vēstures jautājumiem, atzinis, ka baltvācu mācītāju darbība šajā laukā bijusi valodas kropļošana. Viņš konsekventi aizstāvējis latviešu nacionālās valodas tiesības:

> *«Valoda ir tautas miesa un dvēsele. Mums jādzīvo savā tautībā, citādi, lai lielāmies cik lielīdamies, tautai neko laba nepiešķirsim.»*

Valodniecības jautājumos atzīmējama K. Biezbārža grāmata «Mūsu valoda un viņas rakstība» (1869). K. Biezbārdis vērsās pret baltvācu mācītāju radīto ortogrāfiju, ieteica latviešiem rakstīt tā, kā runā, un izvirzīja ortogrāfijas likumus. K. Biezbārdis pats arī lietojis savu jauno ortogrāfiju un pašdarinātos terminus.[2]

K. Biezbārža **folkloristiskā darbība** sākās ar igauņu folkloras vērojumiem un aprakstiem. Jau pirms K. Barona raksta par igauņu tautas dziesmām K. Biezbārdis apcerēja igauņu teikas par ezeriem, to izcelšanos un ceļošanu[3]. Pēc tam viņš pievērsās latviešu tautas dziesmām, būdams tuvs Herdera uzskatam par tautas dziesmu skaistumu un valodas poētiskumu. Atzīmējams viņa raksts vācu valodā «Kāds vārds par veco latviešu tautas dziesmu»[4], kā arī raksts «Mūsu tautas dziesmas». K. Biezbārdis uzsvēra domu, ko savā laikā izteicis G. Merķelis, proti — ka baznīca apzīmogojusi senās tautas dziesmas un tautas svētkus kā melnus velna darbus, kurus nedrīkst ne dzirdēt, ne redzēt. Tautas dziesmu cilmi K. Biezbārdis saistīja ar latviešu zemnieka darba dzīvi. *«Es no savas puses vēlētos, ka ik katrs novads jeb pagasts savas dziesmas īpaši sakrātu ...»* rakstīja Biezbārdis un aicināja šo *«tautas īsto pūru»* saglabāt nākamajām paaudzēm.[5]

Tautas izglītības un skolu jautājumi K. Biezbārdi ļoti interesējuši, un viņš par tiem daudz rakstījis. Uzstādamies pret baltvācu mācītāju paveikto darbu un to kritizēdams, rakstā «Kas zemniekam jāzina» K. Biezbārdis uzsvēra, ka jaunais laikmets prasa, lai zemnieks būtu pietiekami izglītots.

---

[1] Pēterburgas Avīzes, 1862, 1., 6., 7., 8., 9., 25.

[2] K. Biezbārdis galvenokārt radījis filozofijas un ģeometrijas terminus, piem.: *laicība, ārība, matījums, pamaņa, balsieši, balsekļi, linija* jeb *sleja (snipa), slīpstūris, stāvstūris, platstūris.*

[3] Wanderung und Entstehung der Seen nach estnischen Sagen. — Das Inland, 1853, 16. Febr. S. 7.

[4] Ein Wort über das alte lettische Volkslied. — Slavisches Zentralblatt, 1865, 3, 4.

[5] Mājas Viesis, 1873, 7. jūl.

70. gados K. Biezbārdis bija atkāpies visai mērenās pozīcijās. Rīgas Latviešu biedrība un «Baltijas Vēstnesis», kā arī «Baltijas Zemkopis» uzsvēra, ka latviešiem vajadzīgas savas ģimnāzijas un augstākās skolas, bet K. Biezbārža vadītais laikraksts «Pasaule un Daba», ka zemnieku bērniem pietiek ar labi noorganizētu zemāko skolu tīklu un skolotāju semināru.

Raksti par filozofijas jautājumiem. K. Biezbārdi filozofija interesējusi visu mūžu. Viņš uzņēmās grūtu uzdevumu — iepazīstināt latviešu tautu ar dažiem filozofijas pamatjēdzieniem. 1862. gadā «Pēterburgas Avīzēs» iespiestajā rakstā «Ko dvēsele var atzīt? Kas ir tai spējams?» K. Biezbārdis izteicās par matērijas un gara nešķiramību. Viņš atzina, ka cilvēka dvēselei ir mājoklis ikkatrā asins lāsītē, citiem vārdiem, jutekļos. Šī sensuālisma atziņa tuvināja K. Biezbārdi materiālismam, kaut gan matērijas un gara attieksmju izpratnē viņš bija ideālists.[1]

Ideālisms izpaudās vairākos K. Biezbārža rakstos 70. gados. Atzīmējams laikrakstā «Pasaule un Daba» publicētais raksts «Materiālisms un spirituālisms». Tajā K. Biezbārdis raksturoja dabas zinātņu relativitāti un dabas likumu neizzināmību gluži vecajā dievticības garā:

> *«Dabaszinātnība dara mūs ievērīgus Dieva radībā, liek iepazīties ar Dieva radības likumiem un spēkiem. Bet, kas šie likumi un spēki paši priekš sevis, tas stāv un paliek Dieva zināšanā.»*[2]

Atzīdams, ka visa jaunākā dabas filozofija aizstāv materiālismu, t. i., «miesību» bez dieva, Biezbārdis kā pretstatu raksturoja spirituālismu un atzina, ka materiālisms ir tāds stāvoklis, kas bijis nepieciešams pie zinātnes *«kūņošanās»*.

K. Biezbārža nopelns bija tas, ka reliģijas žņaugu apstākļos viņš prata populārā veidā latviešiem parādīt filozofiju kā zinātni, kas pasaules problēmas risina citādāk nekā Bībele. Tas, protams, satracināja Baltijas vācu mācītājus. K. Biezbārdim daudz grūtību sagādāja filozofijas terminu izteikšana latviešu valodā. Taču viņš savos rakstos panāca zināmu precizitāti un saprotamību, bija viens no pirmajiem, kas par filozofiju rakstīja latviski.

Tulkojumi. Laiku pa laikam, īpaši mūža beigu cēlienā, K. Biezbārdis pievērsies arī tulkošanai. Viņš pārtulkojis latīņu vēsturnieka Tacita darbu «Ģermania un Svēvija» (1868), Sofokla «Antigoni» (manuskriptā), kā arī atdzejojis F. Šillera «Pulksteņa dziesmu» (1869).

K. Biezbārdis sarakstījis arī mācību grāmatas («Ģeometrija»).

---

[1] E. Eferts-Ķlusais K. Biezbārdi šajā periodā raksturojis šādi: *«Stipri taustīdamies dažādās pretešķibās, viņš tomēr vietām uzdūrās uz atziņām, kuras viņu it kā tuvina pat materiālistiem.»* Skat.: *Ķlusais.* Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi. — M.: Prometejs, 1925, 30.—35. lpp.

[2] Pasaule un Daba, 1875, 8. aug.

K. Biezbārdis kā redzams jaunlatviešu darbinieks visvērtīgāko devis 60. gadu publicistikā. 70. gados viņš vēl samērā daudz darījis zinātņu popularizēšanā laikrakstā «Pasaule un Daba».

LITERATŪRA

Biezbārdis K. Mūsu valoda un viņas rakstība. — R.: Štālbergs, 1869.
Biezbārdis K. Herodota skuti un mūsu vectēvu cilts stāsti. — R.: Dīriķis, 1883.
Kaspara Biezbārža dzīves mūžs. (Pēc paša nelaiķa uzzīmējumiem.) — Baltijas Vēstnesis, 1886, 2. sept.
Klusais. Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi. — M.: Prometejs, 1925, 30.—35. lpp.
Sočņevs M. Kaspars Biezbārdis. — Grām.: Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). R.: Zinātne, 1976, 94.—99. lpp.

ANDREJS SPĀĢIS
(1820—1871)

Andrejs Spāģis bija viens no tuvākajiem K. Valdemāra domubiedriem, redzams jaunlatviešu publicists un pedagogs.

Biogrāfija. A. Spāģis dzimis 1820. gada 14. janvārī Kurzemē, Dunalkas pagasta Spāģu mājās (tag. Liepājas raj.) zemnieku ģimenē. Mācījies Cīravas-Dzērves skolā, kas sagatavoja skolotājus Kurzemei. No 1838. līdz 1853. gadam A. Spāģis strādājis par skolotāju Meldzerē. Kā skolotājs viņš zemnieku vidū ieguvis cieņu, mācījis arī pieaugušos. A. Spāģis daudz strādājis pie tālākās pašizglītības. K. Valdemārs viņu Meldzeres periodā raksturojis šādi: *«Sarunājoties viņš parādīja sevi par zinātniski izglītotu cilvēku, kas šai ziņā bija tālu priekšā saviem amata biedriem.»*[1] Ar Valdemāru A. Spāģis satikās, kad Valdemārs strādāja par rakstvedi Ēdolē, un iesaistījās t. s. «Baltijas jūras izsmelšanas biedrībā».

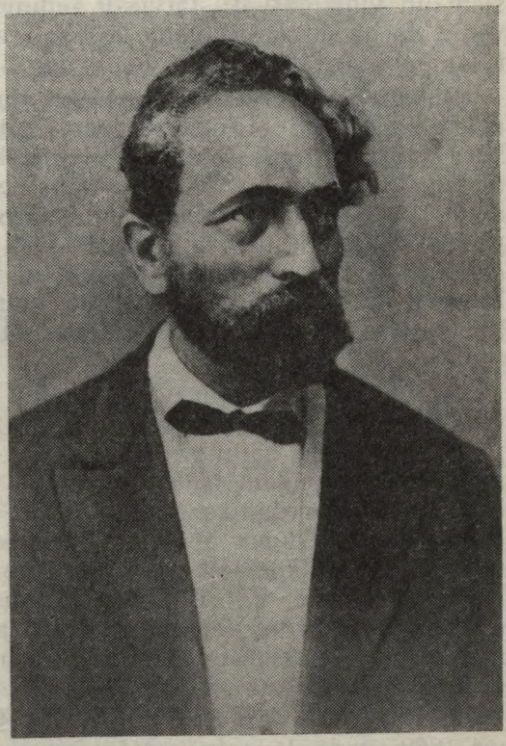

Andrejs Spāģis.

A. Spāģis vairākus gadus pagasta vārdā tiesājās

[1] Herr George von Dorthesen und die Volksschule. — Das Inland, 1855, 10. Januar.

ar muižniekiem par Meldzeres skolas tiesībām. Tiesas procesā A. Spāģis zaudēja un bija spiests Meldzeri atstāt, bet ieguva popularitāti Kurzemes zemnieku vidū. 1854. gadā viņš devās uz Iekšķrieviju, kur strādāja par muižas pārvaldnieku. 1859. gadā Spāģis Vācijā sāka studēt zemkopību. Berlīnē viņš saticies ar A. Kronvaldu. 1860. gadā Spāģis intensīvi polemizēja ar Baltijas vāciešiem par Kurzemes zemnieku stāvokli. Viņa cīņai 1862. gadā pievienojās K. Valdemārs, pie kura Pēterburgā pēc atgriešanās no Vācijas uz laiku apmetās A. Spāģis. 60. gados Spāģis dzīvoja un strādāja Rjazaņas guberņā, pēc tam Maskavā. No 1867. līdz 1869. gadam viņš kopā ar F. Brīvzemnieku strādājis pie «Krievu-latviešu-vācu vārdnīcas» manuskripta. Pēc tam bijis muižu pārvaldnieks Smoļenskas guberņā. Pārceļoties darbā uz Pievolgas guberņām, A. Spāģis Saratovā saslimis ar holeru un miris 1871. gada 29. jūlijā. A. Spāģis apglabāts Saratovā.

Publicistika

A. Spāģis publicistikā galvenokārt vērsies pret Baltijas vāciešiem un viņu patvaļu latviešu zemnieku apspiešanā. A. Spāģa galvenie darbi sarakstīti vācu valodā, taču ir ziņas par viņa publicistikas popularitāti latviešu zemnieku vidū.

Raksti par Kurzemes zemnieku stāvokli. Kad 1860. gada 13. februārī laikrakstā «Königsberger Zeitung» parādījās kāds raksts, kurā idilliski, patiesībai neatbilstoši bija aprakstīts Kurzemes zemnieku stāvoklis, A. Spāģis nolēma iepazīstināt Vācijas sabiedrisko domu ar Kurzemes zemnieku smago dzīvi. Viņš sarakstīja plašu pretrakstu un iesniedza to laikrakstā «Kölner Zeitung». Kamēr redakcija novilcināja tā iespiešanu, A. Spāģis rakstu izdeva anonīmā brošūrā, kura iznāca 1860. gadā Leipcigā vāciski un kuras nosaukums latviskā tulkojumā ir šāds: «Brīvo zemnieku stāvoklis Kurzemē»[1].

A. Spāģa apcerējums saniknoja Baltijas muižniekus, jo tajā viņš pierādīja, ka Kurzemes zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas faktiski atrodas pilnīgā muižnieku patvaļā, ka viņi tiek smagi apspiesti, ka viņiem trūkst juridisku tiesību. A. Spāģis uzsvēra, ka Baltijai nepieciešamas jaunas tiesu un administratīvās reformas. Viņa raksti izsauca spēcīgu Baltijas vācu publicistu pretdarbību, un A. Spāģis tika atzīts par vienu no bīstamākajiem jaunlatviešiem. Pastāv hipotēze, ka A. Spāģa grāmata, kas bija domāta Eiropas sabiedriskās domas iepazīstināšanai ar patieso stāvokli Baltijā, nonākusi arī Kurzemē un zemniekiem bijusi pazīstama ar nosaukumu «Cīņas grāmata».

A. Spāģa cīņai pret Baltijas vāciešiem pievienojās K. Valdemārs, un 1862. gadā Leipcigā iznāca viņa grāmata ar radniecīgu nosau-

[1] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. Von einem Patrioten. — Leipzig: W. Gerhard, 1860.

kumu — «Baltijas, īpaši Vidzemes zemnieku stāvoklis»[1]. K. Valdemārs prasīja ierobežot muižnieku tiesības un attiecināt uz Baltiju 1861. gada zemnieku brīvlaišanas likumus. A. Spāģis kopā ar Valdemāru sarakstīja grāmatas otro daļu, kura iznāca 1863. gadā[2]. Tas ir īpašs apcerējums, kurā ietilpināts nozīmīgs vēsturiski dokumentāls materiāls un izvirzītas prasības cariskajai patvaldībai ierobežot muižnieku privilēģijas Baltijā, kā arī nodrošināt zemi lauku iedzīvotājiem. Šajā darbā A. Spāģis apskatījis arī toreizējo latviešu valodā izdoto literatūru. Viņš saskaitījis, ka līdz 1860. gadam iznākušas 435 dažādu nosaukumu grāmatas, un konstatē, ka satura ziņā stāvoklis pavisam bēdīgs. Trīs ceturtdaļas no tām kalpo reliģiskiem nolūkiem. No laicīga satura grāmatām Spāģis atzinīgi novērtējis Vecā Stendera «Augstas gudrības grāmatu» un viņa dzeju. Spāģis uzsver, ka tiem, kuri prot vienīgi latviešu valodu, pasaule vārda pilnā nozīmē aiznaglota ar dēļiem. Šajā darbā aizstāvētas «Pēterburgas Avīzes» pret daudzajiem Baltijas muižnieku un mācītāju uzbrukumiem.

Pedagoģiskā darbība. A. Spāģis bija izcils pedagogs un ar karstu sirdi darbojās latviešu tautas labā, pūlēdamies izglītot zemnieku. Skolas vajadzībām viņš sarakstīja mācību grāmatu «Bērnu prieks» (1844), kurā izmantoja skaņu salikuma metodi. A. Spāģis sarakstījis arī populāru vācu valodas mācību grāmatu «Pārcēlējs» (1847).

Kā latviešu zemnieku ideologu un vienu no spēcīgākajiem jaunlatviešu sabiedriskajiem darbiniekiem, kuram nopelni Eiropas sabiedrības iepazīstināšanā ar Krievijas Baltijas provinču patieso stāvokli, A. Spāģi atzinīgi raksturojis F. Roziņš, atzīdams viņu par *«vienu no vislielākajiem latviešu tautas vīriem»*[3].

LITERATŪRA

(Spāģis A.) Bērnu prieks jeb maza maza grāmatiņa, caur ko bērni viegli, ātri un skaidri var iemācīties lasīt. Visiem latviešu bērniem par labu apgādāta no A. S. — Jelgava: Reihers, 1844.

Bahmanis K. Andrejs Spāģis un viņa laikmets. — R.: autora izd., 1932.

Brīvzemnieks F. Andrejs Spāģis. — Baltijas Vēstnesis, 1872, 24. maijs, 31. maijs, 7. jūn.

Gudriķe B. Andrejs Spāģis. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 402.—411. lpp.

---

[1] Baltische, namentlich livländische Bauernzustände von C. Woldemar. — Leipzig: In Commission bei F. A. Brockhaus, 1862.

[2] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesetze und nach der Praxis im Lichte des modernen Russlands. Dargestellt von einem Patrioten, Zweiter Theil. Commentar. — Leipzig: In Commission Hermann Fries, 1863.

[3] *Roziņš F.* Latviešu zemnieks. — R.: LVI, 1958, 219. lpp.

JURIS CAUNĪTIS
(1826—1861)

Juris Caunītis pieskaitāms latviešu skolotājiem jaunlatviešiem, darbojies kā publicists, literatūrkritiķis un sabiedrisks darbinieks, sastādījis dziesmu krājumus, rakstījis arī dzejoļus.

Biogrāfija. J. Caunītis dzimis 1826. gada 30. augustā Inčukalna Galaeniņos (tag. Rīgas raj.) pārtikuša saimnieka ģimenē. Mācījies Ropažu draudzesskolā un Cimzes skolotāju seminārā Valmierā. Strādājis par skolotāju Vangažos un Vānē-Aizupē. 1853. gadā J. Caunītis sāka strādāt par skolotāju Rīgā *Thilo* fabrikas skolā. Šeit norisa nozīmīga J. Caunīša sabiedriskā darbība. Viņam izdevās noorganizēt svētdienas skolu strādniekiem, ierīkot bibliotēku un pulcināt strādniekus piedalīties dziesmu un pārrunu vakaros. Šajos vakaros piedalījās arī vairāki latviešu inteliģences pārstāvji (J. Kaktiņš, J. Rātminders, B. Dīriķis, K. Biezbārdis u. c.). J. Caunītis kopā ar viņiem bija nolēmis organizēt latviešu biedrību. Cara patvaldības iestādēm tika iesniegts biedrības statūtu projekts. Šo iesniegumu bija parakstījuši arī K. Valdemārs un J. Alunāns. Tomēr atļauju biedrības nodibināšanai neizdevās dabūt. No 1856. gada līdz mūža beigām J. Caunītis publicējās «Mājas Viesī». Miris 1861. gada 1. decembrī, apglabāts Rīgā, Mārtiņa kapos.

Publicistika. J. Caunītis laikrakstā «Mājas Viesis» publicējis ap 80 rakstu. Sākumā tie bijuši nelieli apraksti, bet drīz viņš pievērsies tautas zināšanu vairošanai un rakstījis par jaunlaiku tehnikas jautājumiem («Kādi vārdi par dzelzu ceļiem un viņu labumiem», 1857).

J. Caunītis pievērsies literatūras vērtēšanai. 1859. gadā «Mājas Viesī» publicēts viņa raksts «Jauns sakāms vārds», kurā autors uzstājās pret tiem, kas neatzina jauno laiku pārākumu pār vecajiem laikiem, kā arī vērsās pret tolaik plaši izplatītajām rīmēm. Tuva latviešu tautai, kā atzina J. Caunītis, ir tautas dziesma, kurā izteikta pašas tautas dzīve. Pret Caunīti «Mājas Viesī» uzstājās feodālisma laiku rīmju stilā rakstīto ziņģu autors E. F. Šēnbergs. Polemikā iesaistījās arī J. Caunīša domu biedrs J. Zvaigznīte. Tā būtībā bija vērsta pret savu laiku pārdzīvojušas tradīcijas dzeju. Kā pretstats tai cildināts tautas dziesmu dabiskums.

J. Caunītis rakstījis arī recenzijas un anotācijas. Viņš vērsās pret mācītāja R. Šulca darbiem. Pozitīvi J. Caunītis novērtējis «Sētu, Dabu, Pasauli» un J. Zvaigznītes «Pasaciņas priekš bērniem».

Darbība daiļliteratūrā. J. Caunītis sarakstījis nedaudz dzejoļu. Tie atrodami kopā ar skolotāju J. Kaktiņu sastādītajā grāmatā «100 dziesmas un ziņģes ar notīm, jaunekļiem par godu sagādātas» (1859). 1861. gadā iznāca J. Caunīša sakārtotais «Dziesmu kronis — 100 dziesmas ar vienu un vairāk balsīm dziedamas, skolas bērniem par labu sagādātas». Ar šiem izdevumiem tika turpināta Vecā Stendera ievadītā dziedāšanas tradīcija skolās.

Latviešu pedagoģijas vēsturē J. Caunītis atzīmējams kā ievērojams pedagogs un dzimtās valodas aizstāvis.

[*Caunītis J.*] Dziesmu kronis. — R.: Plātess, 1861.
Gudriķe B. Juris Caunītis. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture, 2. sēj. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 415.—422. lpp.
Knope E. Latviešu literatūras kritika 19. gs. otrajā pusē. — R.: LPSR ZA, 1962, 14.—22. lpp.

JĒKABS ZVAIGZNĪTE
(1833—1867)

J. Zvaigznīte bijis pazīstams jaunlatviešu publicists, rakstījis stāstus, darbojies humorā un satīrā, ievērojams arī kā tulkotājs un cittautu folkloras popularizētājs.

Biogrāfija. J. Zvaigznīte (vēlāk vāciskojis savu uzvārdu par Šternu) dzimis 1833. gada 22. februārī Jaunpiebalgā (tag. Cēsu raj.), viņa tēvs bijis krodzinieks. J. Zvaigznīte beidzis J. Cimzes skolotāju semināru Valkā, bijis palīgskolotājs šajā seminārā, strādājis par mājskolotāju Vidzemē, pēc tam Pēterburgā. Darbojies «Mājas Viesī» un «Pēterburgas Avīzēs». K. Valdemārs raksturojis viņu kā aktīvu laikraksta pirmā pusgada līdzstrādnieku. J. Zvaigznīte nonācis policijas uzraudzībā, arvien vairāk slimojis un mūža beigās attālinājies no jaunlatviešiem. J. Zvaigznīte miris Rīgā 1867. gada 21. jūnijā.

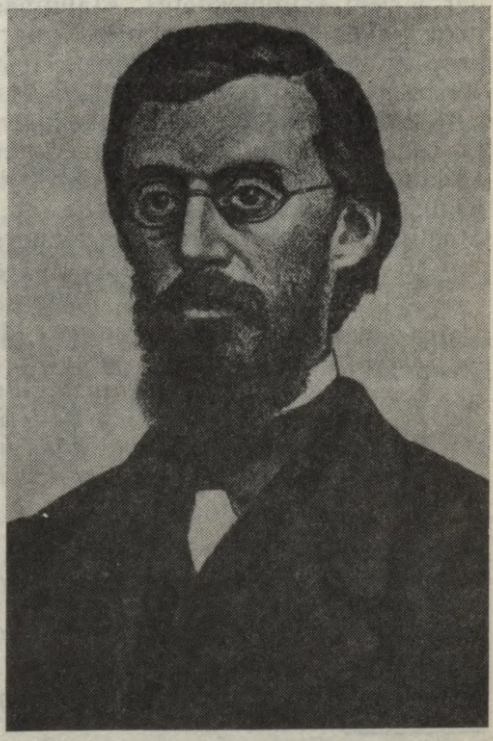

Jēkabs Zvaigznīte.

Literārā darbība

J. Zvaigznīte savu literāro darbību uzsāka kā publicists, iesaistījās literatūras kritikā, vēlāk pievērsās stāstu un dzejoļu rakstīšanai, bija «Pēterburgas Avīžu» satīriskā pielikuma līdzstrādnieks.

Publicistika. J. Zvaigznītes publicistiskajā darbībā nozīmīgi bija viņa polemiskie raksti, kā arī raksti par folkloru. «Mājas Viesī» J. Zvaigznīte aizstāvēja un precizēja J. Caunīša

izteiktos uzskatus par vecajām rīmēm un jaunlaiku dzeju («dziesmām»). Par pēdējām J. Zvaigznīte asprātīgi rakstīja:

> *«Kā mūsu «kroga papus» dažreiz mēdz ūdeni pie brandvīna liet, tā mūsu dziesmu taisītāji ūdeni pie savas tintes lej, un viņu dziesmas ir ūdenīgas, bez spēka.»*[1]

J. Zvaigznīte kritizēja arī «Latviešu Avīžu» un «Mājas Viesa» dzejoļus. Viņš atzina, ka īstā latviešu dzeja ir tautas dziesma.

1860. gadā «Sētas, Dabas, Pasaules» 3. grāmatā J. Zvaigznīte publicējis pirmo pašu latviešu tautas dziesmu vākumu un savu rakstu «Par latviešu tautas dziesmām». Dažādu tautu dziesmu īpatnējo raksturu viņaprāt noteikusi attiecīgās tautas vēsture, piemēram, angļiem un vāciešiem tās spēka pilnas, kareivīgas, Amerikas nēģeriem drūmas, krieviem skumjas, tās ietekmējis mongoļu jūgs. J. Zvaigznīte vācis arī latviešu tautas mīklas.

Proza. Kā prozaiķis J. Zvaigznīte pazīstams ar dažiem 60. gados publicētajiem stāstiem. Stāsts «Bāra bērns» un nepabeigtais stāsts «Jaunības mīlestība» publicēti «Pēterburgas Avīzēs». «Bāra bērnā» mazliet sentimentāli tēlotas Piebalgas skaistās jaunavas, kuras dabū par vīriem saimniekdēlus. «Jaunības mīlestībā» redzam, kā 16. gs. juku laikos latviešu zemniece gudri audzina kunga meitiņu Trūti kopā ar savu Anniņu[2]. Drūms klaušu laiku tēlojums ir nepabeigtajā stāstā «Līvu Ādams», kas publicēts pēc Zvaigznītes nāves. Stāsts reālistisks, tajā detalizēti un etnogrāfiski raksturotas zemnieku mājas un dzīve, autors iezīmējis interesantus lauku ļaužu raksturus (Ādama māte, tēvs). Autors izvēlējies stāstījuma veidu «es» formā. Klaušu zemnieku dzīve skatīta ar maza zēna Līvu Ādama acīm. Stāstījumā vietām raksturīgs humors ar zināmu sociālu ievirzi:

> *«Rudenī pēc beigtas kulšanas atrada, ka gads ne visai izdevīgs bij bijis. Māte dažā vietā prata taupīt. Ja ēdiens bij bļodā priekš saimes jāliek, tad, ielikusi vēl pāris reizes pa puskarotēm, atpakaļ ņēma. Dažreiz kalponi, jau no sānkambara izgājušu, atpakaļ sauca: «Griet, Griet, nāc parādi, cik ieliku.» Kad Grieta trauku atvāza, tad prasīja, cik ēdāju esot, vai kāds neesot kur aizstellēts. Un tad sacija, diezgan jau šoreiz būšot, vakarā atkal par to varēšot vairāk kāpostu vārīt.»*[3]

Šai prozas darbā parādās bērna stāstījums, kas vēlāk tik raksturīgs Doku Ata un citu autoru stāstiem par bērnību.

J. Zvaigznīte atmiņu tēlojuma formā rakstījis arī aprakstus («Rauna» un «Piebalga»).

Humors un satīra. J. Zvaigznīte bija viens no aktīvākajiem «Pēterburgas Avīžu» satīriskā pielikuma līdzstrādniekiem. Viņa humo-

---

[1] *Zvaigznīte J.* Kopoti raksti. — R.: Gulbis, 1924, 161. lpp.

[2] Šis stāsts ir vācu rakstnieka R. Barona «Trautchen, das Waisenkind» lokalizējums.

[3] *Zvaigznīte J.* Kopoti raksti. — R.: Gulbis, 1924, 74. lpp.

ristiskie darbi rakstīti t. s. malēniešu izloksnē («Malēniešu grāmatas», «Jaunas ziņas iz malēniešiem» u. c.). J. Zvaigznītes radīti malēniešu tēli ir Brencis, Repis un Švāgers. Viņš bija arī «Zobugala» joku autors.

Tulkojumi un lokalizējumi. J. Zvaigznīte kā pedagogs izprata, ka latviešu bērniem trūkst piemērotas literatūras. Tā radās viņa populārie cittautu pasaku tulkojumi, kuri iznāca trijās grāmatās ar nosaukumu «Pasaciņas priekš bērniem» (1. grāmata — 1859, 2. un 3. — 1860). Te atrodamas vācu pasakas brāļu Grimmu apstrādājumā, dažas H. K. Andersena un L. Behšteina pasakas. Zvaigznītes tulkotās pasakas[1] kļuva populāras un ātri folklorizējās. Pretstatā klerikāli didaktiskajai literatūrai Zvaigznīte bija atlasījis un devis bērniem citu tautu folkloras šedevrus.

1860. gadā J. Zvaigznīte publicēja stāstus «Par malēniešiem» un «Par Lejputru zemi», kuros izmantoti vācu nostāsti un pasakas par pamuļķiem ļautiņiem švābiem un šildbirģeriem. Šie darbi radīja veselu smieklu vilni, un jādomā, ka jocīgie humoristiskie tēli atstājuši savu pozitīvo ietekmi arī uz brāļu Kaudzīšu romānu «Mērnieku laiki». Ā. Upīts Zvaigznītes darbus raksturojis kā talantīgi uzrakstītu jautru lasāmvielu:

> *«Zvaigznīte ir oriģināls, apdāvināts rakstnieks latviešu patstāvīgās tautiskās literatūras sākumā. Viņa lokalizējumi par «septiņiem malēniešiem», «lejputrijas zemi» u. tml. jaunākai paaudzei bija mazāk pazīstami, kamēr vecāko tie savā laikā smīdinājuši tiku tikām.»*[2]

Dzeja. J. Zvaigznīte nedaudz darbojies arī dzejā. Pazīstamākie viņa dzejoļi «Tauta», «Tēvu zeme» skan brīvi, patriotiski, bez kristīgās didaktikas. J. Zvaigznīte arī lokalizējis vācu dzejnieka Birgera balādi «Lenore» ar nosaukumu «Trīne».

Latviešu priekšpadomju literatūras vēsturē ir bijis mēģinājums pārspīlēti atzinīgi novērtēt J. Zvaigznītes lomu jaunlatviešu vidū, izvirzot viņu par vienu no galvenajiem «Pēterburgas Avīžu» darbiniekiem[3]. Taču J. Zvaigznītes darbība laikrakstā bija neilga, un viņš bijis tikai šī izdevuma līdzstrādnieks. J. Zvaigznītes personības un literārās darbības plašu apskatu un novērtējumu, kas balstīts uz dokumentāra materiāla, devis bibliogrāfs J. Misiņš grāmatā «Jēkabs Zvaigznīte-Šterns» (1940). No tā redzams, ka J. Zvaigznīti galvenokārt interesējuši kultūras jautājumi, viņš bijis viens no pirmajiem tautas dzejas vācējiem un popularizētājiem un ar savām «Pasaciņām priekš bērniem» devis vērtīgu ieguldījumu bērnu literatūrā.

---

[1] Tur bija arī vēl tagad tik populārās pasakas «Par Pelnrušķīti», «Par septiņiem kraukļiem», «Par Sarkanmicīti», «Par Sprīdīti», «Par Ansīti un Grietiņu», «Par Sniegbaltīti un Rožusārtīti», «Par Erkšķurozīti» u. c.

[2] Domas, 1925, 1, 70. lpp.

[3] A. Gobas ievads grāmatā *Zvaigznīte J.* Kopoti raksti. — R.: Gulbis, 1924.

Zvaigznīte J. Kopoti raksti. — R.: Gulbis, 1924.

Gudriķe B. Jēkabs Zvaigznīte. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 425.—435. lpp.

Knope E. Latviešu literatūras kritika 19. gs. otrajā pusē. — R.: LPSR ZA, 1962, 17.—18. lpp.

Misiņš J. Jēkabs Zvaigznīte-Šterns. — R.: Ramave, 1940.

Zanders O. Tautas pašapziņas modinātājs (Jēkabs Zvaigznīte latviešu grāmatniecībā). — Grām.: Varavīksne, 1983. R.: Liesma, 1983, 55.—67. lpp.

KRIŠJĀNIS DINSBERGS (1830—1904)

Krišjānis Dinsbergs bijis jaunlatviešu publicists, dzejnieks un tulkotājs, sadarbojies ar zemniekiem-nemierniekiem.

Biogrāfija. Ernesta Dinsberga brālis Krišjānis Dinsbergs dzimis 1830. gada 29. aprīlī Dundagas pagasta Dingeskalnu mežsarga mājās (tag. Talsu raj.). Mācījies Irlavas skolotāju seminārā. Strādājis par skolotāju Vārves-Pasiekstes pagastskolā, bijis muižas rakstvedis, klētnieks un mērnieks. K. Valdemāra aicināts, 60. gadu sākumā pārcēlies uz Pēterburgu. Bijis «Pēterburgas Avīžu» līdzstrādnieks un ekspeditors. Strādājis pie A. Spāģa Rjazaņas guberņā. Atgriezies Kurzemē, nodibinājis Užavas Nīkašu mājās jūrskolu un skolu zemnieku bērniem, taču sakarā ar muižnieku protestiem skolas slēgtas. K. Dinsbergs bijis iejaukts Ventspils apriņķa zemnieku nemieros, tāpēc 1872. gadā apcietināts. Pēc atbrīvošanas 1875. gadā dzīvojis Rīgā. Darbojies kā ekspeditors «Baltijas Vēstnesī». Bijis grāmattirgotājs, privātskolas pārzinis, grāmatvedis. Miris 1904. gada 13. septembrī. Apglabāts Rīgā, Lielajos kapos.

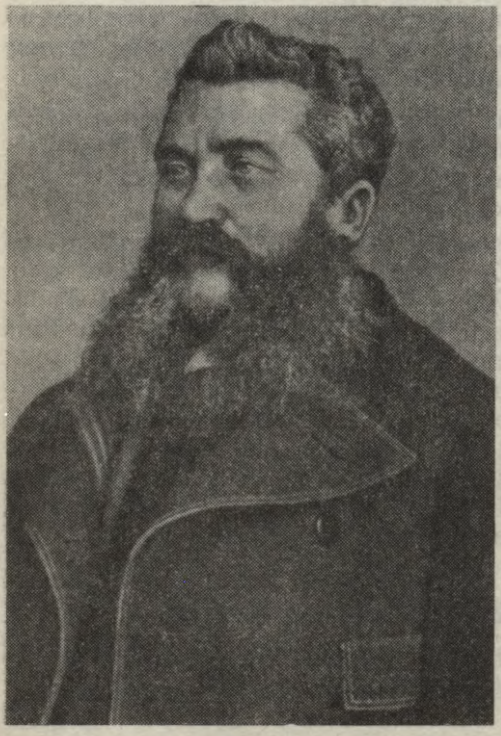

Krišjānis Dinsbergs.

K. Dinsberga literārās darbības nozīmīgākais periods bija 60. un 70. gadi. Viņa darbi publicēti «Pēterburgas Avīzēs», «Baltijas Vēstnesī» un iznākuši atsevišķās grāmatās.

Publicistika. K. Dinsbergs bijis naidīgi noskaņots pret muižniekiem, pazinis G. Merķeļa idejas, viņa publicistikai antifeodāls raksturs. Viņš samērā daudz rakstījis par tautas izglītību. «Pēterburgas Avīzēs» nozīmīgs bija K. Dinsberga dialoga formā dundadznieku izloksnē rakstītais pārspriedums «Japaks un Ģierts izspriežas par skol'». «Baltijas Vēstnesī» publicēts K. Dinsberga apcerējums par zemkopības jautājumiem «Agronomija».

Dzeja. Nozīmīgākais K. Dinsberga dzejojums ir «Kuģinieku dziesma» (1874). Dzejojums rakstīts K. Valdemāra ideju ietekmē, astoņrindēs. Tajā plaši izklāstīti jūrniecības labumi, pastāstīts par citu zemju brīnumiem un tiesībām, tēlota arī Rīgas osta un kuģi. Dzejojums nobeidzas ar aicinājumu sūtīt bērnus jūrskolās.

Aforismi. K. Dinsbergs sastādījis aforismu krājumu «Prāta karogs» (1877). Tajā sevišķi akcentēta zināšanu, gudrības un izglītības nepieciešamība. Krājumā atrodami Aristoteļa, Cicerona, Tita Līvija, Platona, Gētes, Šillera, Lesinga, Kanta, Herdera, Spinozas, Konfūcija, Dikensa, Puškina, arī A. Spāģa, A. Kronvalda u. c. aforistiska rakstura izteikumi, nelieli rakstu fragmenti, arī latviešu tautas dziesmas.

«Prāta karogs» ir viens no pirmajiem aforismu izdevumiem latviešu valodā.

LITERATŪRA

[*Dinsbergs K.*] Kuģinieku dziesma. — R.: Buša druk., 1874.
[*Dinsbergs K.*] Prāta karogs. — Jelgava: Zīslaks, 1877.
Mauriņa M. Krišjānis Dinsberģis. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. — R.: LPSR ZA, 1963, 2. sēj., 422.—424. lpp.

PĒTERIS KRUMBERGS (1823—?)

Pēteris Krumbergs bijis aktīvs jaunlatviešu sabiedrisks darbinieks, publicists, rakstījis arī dzejoļus, darbojies kā satīriķis.

Biogrāfiskas ziņas. P. Krumbergs dzimis 1823. gada 6. oktobrī Vietalvas-Odzienas Bundulkrogā (tag. Madonas raj.). Ilgus gadus bijis rakstvedis Valmieras muižā. Tur noorganizējis bibliotēkas biedrību, teātra izrādes, reizi nedēļā izdevis mazu avīzīti. Aktīvākais P. Krumberga darbības periods bijis laiks no 1856. līdz 1870. gadam. Šais gados viņš iesūtījis publicistiskus rakstus «Mājas Viesim», darbojies «Pēterburgas Avīzēs», pēc tam «Baltijas Vēstnesī». No 1876. līdz 1878. gadam P. Krumbergs strādājis B. Dīriķa spiestuvē par veikalvedi. Par viņa mūža beigu periodu maz ziņu.

P. Krumbergs *(P. K., Viens Vidzemnieks)* darbojies kā publicists un sabiedriski ievirzītas dzejas autors, nedaudz rakstījis arī prozu un tulkojis.

Publicistika. Savu darbību P. Krumbergs sācis ar nelieliem rakstiņiem un jaunlatviskiem pārspriedumiem. Kā nozīmīgākais atzīmējams «Mājas Viesī» publicētais pārsprieduma raksts «Kāds vārds no patiesības uz patiesību» (1859). Te izteikta doma, ka tam, kas atradis patiesību, pat jāsargājas to teikt. Pretstatā «Mājas Viesa» aprakstiem par svešām zemēm sarakstīts un tur publicēts apraksts «Paugas sils un Bundulkrogs». P. Krumbergs rakstījis arī par tautsaimniecības un valodniecības jautājumiem.

Darbība daiļliteratūrā. P. Krumberga dzeju ietekmējusi Vidzemes rokraksta literatūra. Ir saglabājies P. Krumberga dzejojums «Latvieši priekš un iekš septiņsimts gadiem»[1]. Te raksturota latviešu tautas dzīve feodālās apspiestības gadsimtos. Dzejojums liecina, ka P. Krumbergam tuvas bijušas G. Merķeļa idejas. Baltijas vāciešus saniknoja pirmā literārā parodija, kuras autors bija P. Krumbergs un kura bija publicēta «Pēterburgas Avīžu» «Pasta tašā»[2]. Tā bija *Viena Vidzemnieka* iesūtītā baznīcas dziesmas «Kā spoži spīd mans Jēzuliņš» parodija «Atkal viena lūgšana», adresēta Apriķu draudzes mācītājam Grotam. «Latviešu Avīzes» bija rosinājušas, lai mācītājs Grots izdotu atsevišķā grāmatā savus latviešu valodā sarakstītos darbus. Satīrā asprātīgi un trāpīgi izzobota Grota kroplā latviešu valoda:

Ak cienīgs, mīļais māc'tais Grot,
Voi nevarētut Jūs mums dot
Ar' kādu jaunu dziesmiņ',
Kas skaidra tā kā ūdentiņš
Un burbulē kā avotiņš, —
Tos vārdus kā uz iesmiņ':
Tur sev tu tev
Un tev tur sev
Ar sev par tev —
ķeries, veries,
Karies, turies un atsperies.

Baltijas ģenerālgubernators Līvens iesniegumā Krievijas iekšlietu ministram Valujevam, ļoti asi apsūdzēdams jaunlatviešus un «Pēterburgas Avīzes» par bīstamu musinošu darbību, kā ļoti kaitīgu raksturoja arī šo P. Krumberga darbu, kurš varot satricināt tautas godbijību pret baznīcu un mācītājiem.

---

[1] Skat. *Kaudzītes Matīss.* Atmiņas no «tautiskā laikmeta», I. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924, 88. lpp.

[2] Pēterburgas Avīzes. 1862, 4.

P. Krumbergam, kā raksta Kaudzītes Matīss, bijuši rokrakstā vairāki sabiedriska rakstura dzejojumi, kurus sakarā ar vajāšanām par jaunlatvisko darbību autors bijis spiests iznīcināt.

LITERATŪRA

Gudriķe B. Pēteris Krumbergs. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. — R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 412.—415. lpp.
Kaudzīte M. Atmiņas no «tautiskā laikmeta», I. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924.

INDRIĶIS ALUNĀNS (1835—1904)

Jura Alunāna brālis Indriķis (Heinrihs) Alunāns bijis publicists, tulkotājs, grāmatizdevējs.

Biogrāfija. I. Alunāns dzimis 1835. gada 18. augustā Jaunkalsnavas muižā (tag. Madonas raj.). Mācījies Jelgavas apriņķa skolā un Jelgavas ģimnāzijā. Studējis Maskavā filoloģiju, Tērbatā ekonomiku, pēc tam devies uz Pēterburgu studēt dabaszinātnes. Studiju laikā kļuvis par «Mājas Viesa» līdzstrādnieku, I. Alunāns K. Valdemāra ierosmē darbojās «Pēterburgas Avīzēs», rakstīja krievu slavofilu presē, 1865. gadā bija Valdemāra pilnvarnieks zemes pārdošanā Novgorodas guberņā. Vēlāk viņš strādājis par rakstvedi Kurzemē, darbojies aktīvi Rīgas Latviešu biedrībā, kā arī Jelgavas Latviešu biedrībā. Bijis grāmattirgotājs, kļuvis par izdevēju. Viņa izdevumā iznāca J. Alunāna «Dziesmiņas» (1867, 1869), Kaudzīšu «Mērnieku laiki», Ādolfa Alunāna lugas, A. Lerha-Puškaiša «Latviešu tautas teikas un pasakas» u. c. Miris Jelgavā 1904. gada 27. decembrī.

Literārā darbība. I. Alunāns (parakstījies arī kā *Heinrihs Alunāns, I. A- -n, Kauļu Indriķis*) bijis vairāku latviešu izdevumu līdzstrādnieks. Viņa publicistiskie raksti iespiesti «Mājas Viesī», «Sētā, Dabā, Pasaulē», «Pēterburgas Avīzēs», «Baltijas Vēstnesī», «Baltijas Zemkopī» un citur. I. Alunāns rakstījis par tautsaimniecības, zemkopības, dabaszinātņu, ģeogrāfijas, valodniecības un citiem jautājumiem.

I. Alunāns darbojies arī kā tulkotājs un krievu literatūras popularizētājs. Viņš tulkojis N. Gogoļa «Revidentu» (1871) un lokalizējis A. Ostrovska «Pašu ļaudis — gan izlīgsim» (1873).

LITERATŪRA

Apīnis A. Indriķis (Heinrihs) Alunāns. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture, 2. sēj. R.: LPSR ZA, 1963, 119.—120. lpp.

50. un 60. gadu reālisma sākumos iezīmējas divi tipoloģiski atšķirīgi veidi. Pirmais bija jaunlatviskās ideoloģijas piesātinātais apgaismes reālisms. Jaunlatviešu literatūrā jau vērojamas šādas apgaismes reālisma pazīmes: 1) apgaismes idejas un sociālās īstenības kritika, 2) publicistiskums un mērķtiecīga tendenciozitāte, 3) akcentēta autora morālā pozīcija, 4) pozitīvais varonis — racionāls jaunlaiku cilvēks, 5) zemnieku un citu vienkāršu ļaužu dzīves ainas un raksturi, 6) satīra anekdotes formā, 7) alegorija, 8) avantūrisma un ceļojuma temati.

Jaunlatvieši tautas izglītošanas un nacionālās pašapziņas modināšanas darbu veica galvenokārt ar publicistikas palīdzību. Cenzūras apstākļos, kā arī atrodoties baltvācu nepārtrauktas uzmanības centrā, bija ļoti grūti izteikties par konkrētajiem Baltijas sociālajiem apstākļiem, kritizēt muižniekus un mācītājus. Jaunlatviešiem bija jādomā arī par savu adresātu — latviešu zemnieku un jāraksta tā, lai viņš teikto labāk saprastu. Tāpēc jaunlatvieši dedzīgi pievērsās literatūrai.

Jaunlatviešu literatūra, kā redzējām, bija organiski saistīta ar publicistiku — tā ir viena no galvenajām apgaismes reālisma pazīmēm. Tāpēc tai raksturīga ideju dominante. Jaunlatviešu darbos var runāt arī par izteiktu autora pozīciju. Tā ir kaujinieciska, kā, piemēram, J. Alunāna dzejā un «Pēterburgas Avīžu» satīrā, vai arī parādās kā autora daudznozīmīgi pārspriedumi un problēmu izvirzoši jautājumi. Piemēram, publicistisks sociāls pārspriedums atrodams K. Barona stāstā «Vectēva precība»:

> *««Mēs nu gan palīdzam daudzmaz šai mūsu vecmātei,» tā es uzsāku, «bet šī palīdzība ir ļoti vāja; cik daudz nav mājas un ļaudis, kam palīdzības trūkst, kas kaujas ar nabadzību un trūkumu, ar bēdām un rūpēm! Un netāļ no nabagām sakritušām dūmaiņām ēkām izceļas staltas lepnas pilis, kur pilnība un bagātība preti smaida . . .»»*

Sociāli morāla problēma jautājuma veidā izteikta arī K. Barona stāstā «Kas ir noziedzība?». Stāsts beidzas ar sulaiņa pavestās kalpones Dārtas traģiskā likteņa tēlojumu un autora satraukto izsaucienu: *«Nu ziniet, kas ir noziedzība!»*

Jaunlatviešu pozitīvais varonis ir no veclaiku aizspriedumiem un no nomāktības brīvs gaiša prāta cilvēks, cīnītājs par tautas labklājību.

Jaunlatviešu literatūrā tēlotas zemnieku dzīves ainas un raksturi. Atzīmējams J. Zvaigznītes stāsts «Līvu Ādams» un tā etnogrāfiskais kolorīts, kā arī K. Barona stāsti un «Pēterburgas Avīžu» satīriskā pielikuma zemnieki-pārinieki. Tautai tuvā valodā, pat ievērojot izlokšņu īpatnības, zemnieki pārspriež sava laika aktualitātes un izsaka savu attieksmi pret tām. To labi redzam Brenča un Zvinguļa sarunās un spriedumos. Brencis parasti (bet ne vienmēr) turas pie vecā, pierastā, bet švītīgais Zvingulis lepojas ar savu iešanu līdzi laikam.

Sakarā ar idejiski mākslinieciskajām īpatnībām jaunlatviešu literatūrā izveidojās atbilstošas literārās formas — satīrisks feļetons, anekdote, dialogi, vēstules, satīriski teicieni («Zobugala patiesības vārdi»), dzejoļi u. c.

Asa sociāla kritika jaunlatviešu satīrā izteikta ar alegorijas palīdzību. Atpalicība, tumsonība, baltvācu muižnieku un mācītāju reakcionārie uzskati un rīcība izsmieti Bizmaņa tēlā un Bizes alegorijā. Apgaismes reālisma alegorijā samērā bieži lietota «sapņa» forma (N. Černiševska «Ko darīt?»). Ar to sastopamies arī «Pēterburgas Āvīžu» satīrā («Bizmaņa sapņi»).

Kā apgaismes reālisma pazīme jaunlatviešu prozā atzīmējami arī avantūriskie un ceļojuma piedzīvojumi. Avantūrisms un veikla asprātība vērojama K. Barona stāstā «Izmanīgs vīrs», anekdotisks «ceļojums» stāstā «Samaitāta tirgus braukšana».

Apgaismes reālisms apliecina latviešu literatūras jauno kvalitāti salīdzinājumā ar iepriekšējā periodā latviski rakstīto literatūru un ir nozīmīgs ieguldījums reālisma attīstībā.

Otra reālisma sākumu forma saistīta ar kristīgi didaktiskās literatūras tradīcijām. 60. gados tās pārstāvis bija Juris Neikens. J. Neikens bija mācītājs, kristīgās ideoloģijas pārstāvis un apliecinātājs savā daiļradē. Bet Neikena daiļrade savukārt iekļāvās reālisma attīstības objektīvajā procesā. Līdzīgas parādības var atrast arī citu tautu tālaika literatūrā. Piemēram, bulgāru literatūrā kā reālistiskus traktē vairākus garīdznieku darbus, kuros spēcīga kristietības izpausme, bet kuros atsedzas dzīves patiesība. To pašu var teikt par J. Neikenu un viņa morāles koncepciju. Labā un ļaunā attieksmju problēma vispār nodarbināja vairākus latviešu pirmos reālistus (J. Neikenu, Kaudzītes, Apsīšu Jēkabu). Labā un ļaunā izvērtēšanai J. Neikenam nepietika ar kristietisma dogmām, bija nepieciešams dzīves pamats, talanta spēks pārvērst dzīves patiesību mākslas patiesībā, kaut arī reālisma principi tika apgūti stihiski, rakstnieka didaktisko nolūku dēļ reizēm pat deformēti. Tajā pašā laikā jāuzsver, ka starp J. Neikenu un nosauktajiem rakstniekiem nav liekama vienādības zīme.

No reālisma attīstības viedokļa par minētajiem rakstniekiem un J. Neikenu izteicies A. Upīts:

> *«Neikens neapzinoties nodibināja ciešu pamatu reālismam, bet paša nama celšanu atstāja saviem tiešajiem pēcnācējiem — brāļiem Kaudzīšiem un Apsīšu Jēkabam.»*[1]

JURIS NEIKENS
(1826—1868)

Biogrāfija. J. Neikens dzimis 1826. gada 6. aprīlī Vidzemē Ārciema pagasta Kānadžos (tag. Limbažu raj.) saimnieka ģimenē.

[1] *Upīts A.* Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885—1920). I. — R.: Zeltiņš un Golts, 1921, 9. lpp.

Mācījies Limbažu apriņķa skolā un J. Cimzes skolotāju seminārā Valmierā. Kādu laiku strādājis šajā seminārā, tad par mājskolotāju pie bīskapa F. Valtera, kurš, būdams viņa labvēlis un atbalstītājs, laikam bijis viens no tiem, kuri ietekmējuši viņa uzskatus pārvācošanās virzienā. No 1852. līdz 1856. gadam studējis Tērbatas universitātē — sākumā dabaszinātnes, vēlāk teoloģiju. Bijis baltvācu studentu korporācijas «Livonia» biedrs. Studiju laikā Neikenam bijušas draudzīgas attiecības ar K. Valdemāru, kas viņu rosinājis strādāt pie latviešu-vācu vārdnīcas. Neikens bijis mācītājs Vidzemē Dikļu draudzē. 1864. gadā organizējis pirmos Dikļu-Limbažu novada dziesmu svētkus. Neikens bija Latviešu literāriskās biedrības biedrs un kādu laiku tās Vidzemes nodaļas direktors. Kad «Latviešu Avīzēm» sāka iznākt pielikums «Ceļa Biedris», kuru varēja abonēt arī atsevišķi, Neikens uzņēmās tā vadību. No 1865. līdz 1867. gadam tas bija patstāvīgs izdevums. Laikrakstam bija kristīgi didaktisks raksturs[1]. Tajā bija publicēti arī Neikena stāsti. Neikenam bija radušās pretišķības ar Latviešu literāriskās biedrības vadošajām personām, un 1865. gadā viņu vairs neievēlēja Vidzemes direktora goda amatā. Ārējais cēlonis bija «Ceļa Biedris», ko biedrības direkcija gribēja izdot kā savu preses orgānu un Neikenu apstiprināt par algotu redaktoru, direkcijai pakļaujot un kontrolējot laikraksta virzienu. J. Neikens kategoriski no tā atteicās. Par to liecina viņa 1865. gada 1. marta cirkulārs, kurā daļēji atklājās arī Neikena nostādne — viņš ticējis, ka latviešu literāriskie spēki varētu sabiedroties, taču «Latviešu Avīzes» un biedrība

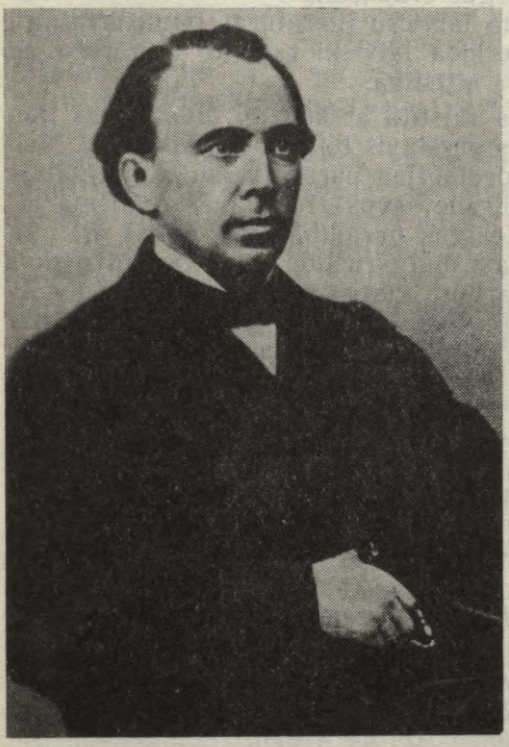

Juris Neikens

[1] 1863. gada vasarā anonīmi Dobeles zemnieki polemizēja ar reakcionārā vācu laikraksta *«Rigasche Zeitung»* 4. jūnija 127. numurā izteiktajām domām, ka Neikena «Ceļa Biedris» *«lielu slavu un godu pie zemniekiem baudot»*. Kurzemnieki Neikena laikrakstu nosaukuši par *«pātaru avīzi»* un atzina, ka daudz labāk būtu, ja *«Neikens vairāk no pasaules lietām kā no debesīm un bībeles stāstiem savā avizē runātu»*. — Skat. grām.: Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856—1867. R.: Latv. vēstures institūta apgādiens. 1939. 339.—340. lpp.

esot ieņēmušas saskaldītājas pozīcijas. Neikens atzina, ka latviešu tautas literatūrā esot tiesības pastāvēt arī citas nokrāsas izdevumiem, ar cieņu izteicās par «Pēterburgas Avīžu» «reālistiski krietno saturu un «Mājas Viesa» valodniecisko kuplumu». Būtu dodama vieta dažādām progresējošām kultūras strāvām, literāriskiem virzieniem.[1]

1867. gadā J. Neikens pārgāja uz Umurgas draudzi. Miris 1868. gada 13. jūlijā. Apglabāts Umurgas kapos.

Literārā darbība

J. Neikens darbojies kā stāstnieks, rakstījis arī tēlojumus, dzejoļus un aforismus.

Proza. J. Neikena labākie stāsti ir «Bāris» (1866), «Vai pamātei nav grūti?» (arī «Pamāte») (1863), atzīmējams arī stāsts «Vai devītais bauslis vēl spēkā?» (pazīstams arī ar nosaukumu «Kalniņš un Puriņš»).

J. Neikena stāstos konstatējamas šādas reālisma īpatnības: nesentimentalizēts latviešu lauku dzīves tēlojums, rakstnieks veicis tipisku konfliktu zināmu atlasi, atsevišķi tēli jau kļuvuši par individualizētiem raksturiem, vērojama laba, dzīva valoda.

J. Neikena stāsti ir talantīga autora rakstīti. Savu darbu pamatā viņš ņēmis draudzē vai tās apkaimē vērotus notikumus un cilvēku attieksmes. Pie tam rakstnieks atlasījis notikumus un raksturus. Par to liecina ziņas, ka, piemēram, rakstīt stāstu «Vai pamātei nav grūti?» viņu mudinājis fakts, ka Dikļu draudzē, 1862. gadu nobeidzot, bijuši 13 atraitņi un 159 atraitnes. Rakstnieks konstatējis, ka atraitņi vienmēr pratuši atrast sievas, starp tām arī jaunas meitas, kas nav apdomājušās, cik pamātei grūti.[2] Neikena nolūks bijis pamācīt lasītājus, kā dzīvot. Tāpēc viņa darbos spēcīgs reliģisks slāņojums un pretrunas starp autora nolūkiem un pašu reālistisko tēlojumu.

Mākslinieciski nozīmīgākais ir stāsts *«Bāris»*. Tajā risināta pazudušā dēla tēma. Bet, ja Bībeles tradīcijai raksturīgi, ka līdzība ņemta kādas reliģiskas domas attīstīšanai un ilustrācijai, tad Neikena stāstā vairs nav darīšana ar līdzību (resp., alegorisku ilustrāciju), bet ar dzīves realitātēm, kuras ir viņa stāsta pamats.

Stāstā «Bāris» autors risinājis audzināšanas problēmu. Viņa pamatdoma ir tāda, ka bērns audzināms ar dievvārdiem, tikumisku pamācību un darbu. Kalējienei karstumguļā nomiris vīrs. Pie vīra nāves gultas viņa solījusies audzināt dēlu Pēterīti, glabājot to kā labo aci pierē. Atraitnes lolotais un lutinātais ņiprais puika sadraudzējas ar palaidnīgo Jēci, neko lāgā neiemācās ne pie saimniekiem

---

[1] Atreferēts no K. Biezbārža apcerējuma «Valodas un izglītības cīņa Baltijā». — Dzimtenes Vēstnesis, 1910, 15. maijs, 110.

[2] Ceļa Biedris, 1863, 1.

Kaķīšiem, ne skolā, ne pie lauku amatniekiem. Arī kalēja darbā viņam vēlāk neiet labi, jo nenoturīgā rakstura dēļ Pēteris sapinas ar vācu vanderzelli Cangi un citiem vieglprāšiem un dzērājiem. Par viltotas naudas izplatīšanu viņš nonāk cietumā. Vēlāk viņš strādā Iekškrievijā cukurfabrikā, kļūst pusakls, saprot, ka darījis pāri mātei. Bet ir jau par vēlu, viņa nožēlas māte vairs nedzird, un dzimtajā pusē viņu neviens negaida. Radinieks mežsargs Tenis, viņa vēstuli izlasījis, saka: «Vai mums neliešu tepat nav diezgan, ka tādus vēl par naudu no Krievzemes lai mājā ved!»

J. Neikens devis jaunu atrisinājumu Bībeles līdzībai, kurā tēvs priecīgi sagaida savu pazudušo un atgriezušos dēlu. Neikena stāsta atrisinājums liecina par rakstnieka vērīgo skatienu dzīvē.

Stāstā «Bāris» tēloti 60. gadu prozā vislabāk izstrādātie raksturi. Ievērota arī raksturu un darbības motivācija. Pazudušā dēla Pēterīša raksturs individualizēts. Atklāts viņa bailīgums, pagļēvums un gribas spēka trūkums, tēlota šo īpašību attīstīšanās attieksmēs ar citiem cilvēkiem (māti, vecomāti, Kaķīšiem, Jēci). Ar šo raksturu sākas pazudušā dēla tēmas variācija latviešu literatūrā (Apsīšu Jēkabs, Blaumanis u. c.). Neikens Pēterīša dzīvi tēlo kā dievbijīgas audzināšanas trūkuma, lutināšanas un sliktu draugu ietekmes rezultātu. Apsīšu Jēkaba pazudušais dēls Pēteris (stāstā «Pie pagasta tiesas») tēlots kā sociāla ļaunuma iespaidots bezgribas raksturs. Blaumaņa Krustiņa dzīvi nosaka mātes audzināšana, pakļaušanās apkārtējai videi un jo vairāk paša sarežģītās dabas pretrunas un kaislības.

Kā gatavs raksturs stāstā «Bāris» atklājas arī Pēterīša māte, kuras galvenā īpašība — akla mātes mīlestība. Tēls veidots motivēti un literatūras tradīcijā sasaucas ar Roplaiņu māti Blaumaņa «Pazudušajā dēlā».

Autora rigorozais konstatējums, ka šie cilvēki nedzīvo tā, kā to māca dievvārds, ir tikai viena šī stāsta raksturu motivācijas puse. Otra izriet no pašas īstenības neviltotā tēlojuma, ieskata apkārtējos ļaudīs un notikumos.

Pirmo reizi latviešu stāstniecībā parādās tik laba autora valoda un mākslinieciski veidots latvisks dialogs. Dialoga izstrādāšanā Neikena stāsti noderējuši par paraugu Apsīšu Jēkabam un citiem 19. gs. rakstniekiem reālistiem. Neikena valoda raksturīga arī ar aforistisku izteiksmi, kura tuva folkloras sakāmvārdiem (*«Vai pasaule gan bāriņu žēlos, ka māte viņu nežēloja», «Teļš nav slaucams, un kumeļš nav braucams», «Ola vistu sāk mācīt», «Vilks spalvu met, ne amatu», «Bende nevienu nekar, kas pats savu mēli nedod par valgu»*).

Literārās tradīcijas nozīme ir arī J. Neikena stāstam *«Vai pamātei nav grūti?»*. Strazdiņu audžumeitas Līzes prātu sagroza veiklā preciniece Pirts Kača. Strazdiņu saimniecei nezinot, viņa atnes ziņu, ka vecais Vanagu saimnieks atraitnis gribot jauno, smuko Līzi precēt.

Paraugam ieskats Līzes un Pirts Kačas satikšanās ainā un viņu dialogā:

Svētdienas rītā Līzīte tikko govis izslaukusi un ganus aizvadījusi, te Pirts Kača klāt pie laidara, pūzdama, elsdama. «Re, puķīte, kā es piekususi — re, kā es nobridusies — tevis dēļ. — Ja tu man nedosi plato jostu — un trīs pāri zeķu — tad lai tevi — —! Ak zeltenīte, kad tu zinātu, kādu laimi tev nesu! — Dod man lāsīti piena — krūtis aizkritušas — tevis dēļ.» —

Līze, ķipīti pasniegdama: «Kas tevi trieca, Kačiņ mīļā? Ko tu te muldi?» Kača padzērusies: «Paldies par pieniņu, paldies, puķīte! — Tā, tā — nu rikle atkal vaļā — nu vaļā. Ko tu saki — es muldot? Dūja, vai neproti laimi saņemt?»

Līze: «Kādu laimi?»

Kača: «Aitas, kazas, sivēniņus,
Govis, zirgus,
Graudus, miltus, putraimiņus,
Tiņus, skapjus,
Balto naudu, gredzentiņu — —»

Līze: «Vai, Kačiņ, tu jau ārprātā!»

Kača: «Ko tu, dūja — es ārprātā? Vai vēl neproti, ka Vanags tevi ņems par sievu!»

Līze: «Ej pa gaisu ar savu Vanagu!»

Kača: «Kuš, kuš, Līzīt — ne tik pikta! — laimei nebūs acīs spļaudīt . . .»

Līzei iekārojas bagātas saimnieces goda, viņa neiedomājas arī, cik grūti būs ar atraitņa bērniem — palaidnīgo meitu, klibo puiku un mazuli šūpulī. Mācītājs gan grib Līzi no šī soļa atturēt ar dievvārdu palīdzību par svētās laulības kārtu, bet viņam tas neizdodas. Līzes laulības dzīve ar skopo veci ir tik nelaimīga, ka viņa aizbēg atpakaļ pie audžumātes. Taču mācītājs lūko pretējās puses samierināt. Tomēr rakstnieks reālists šajā brīdī ir spēcīgāks par mācītāja didaktiku (tā prototips acīmredzot bijis pats Neikens). Pirts Kača, Vanagu saimniekiem no mācītāja mājas pārbraucot, sagaida Līzi ar tautas sakāmvārdu: *«Atgriezts rieciens vairs vis nepielips.»* Stāstā skaidri redzams kristīgi didaktiskais nolūks un liela vieta veltīta mācītāja pamācībām. Bet pats konflikta risinājums un atrisinājums jau runā reālisma valodu. Strazdiņu Līzes, Vanaga, Strazdienes, Pirts Kačas, palaidnīgās Vanaga meitas raksturi un stāsta darbības vide veidoti ticami, individuāli atšķirīgi, pirms Neikena latviešu literatūrā tādu raksturu vēl nebija. Neikena stāsta konflikta izvēle un jaunās sievietes pārdzīvojums, neskatoties uz paskopo tēlojumu, kā arī viņas rīcības motivācija sasaucas ar Blaumaņa novelēm «Salna pavasarī», «Raudupiete» un stāstu «Laimes klēpī».

«Vai devītais bauslis vēl spēkā?» («Kalniņš un Puriņš») pieder pie t. s. klaušu laiku stāstiem. Jaunais muižas īpašnieks nolēmis pāriet no klaušu rentes uz naudas renti. Zemnieki, starp tiem arī godīgais saimnieks Kalniņš, sākumā tam pretojas. Stāsta konflikts ir sociāla rakstura un atbilst latviešu zemniecības vēstures faktam, ka

daļa klaušu zemnieku neizprata muižnieku rīcības motīvus, pārejot uz naudas renti, un vēlējās dzīvot pa vecam. Pret Kalniņu, kurš priekšzīmīgi iekopis mājas, aiz skaudības un ļaunuma nostājas nolaistu māju rentnieks Puriņš un apmelo Kalniņu. Barons nolemj Kalniņa mājas atdot Puriņam. Tik tālu stāstā vērojamas reālistiskas līnijas. Taču morālists Neikens vēl stāstu nebeidz. Kalniņam rodas labs aizstāvis — barona cienītais zemnieks Andriņš. Kungs naktī noķer arī Puriņu ar zagtajiem muižas liniem. Kalniņš atdabū savas mājas. Ļaunums tātad ir dabūjis pelnīto atmaksu. Stāsta nobeigumā autors cenšas izskaidrot zaglīgā, nolaidīgā, melīgā Puriņa rīcību. Arī viņš kādreiz bijis godīgs, bet, citā vietā dzīvojot, viņam nodarīta netaisnība un viņš izmests no mājām. Zemnieks, kurš nezina, kur viņš dzīvos, citudien var kļūt par pasaules staiguli un nelieti.

J. Neikens uzrakstījis arī garāku stāstu «Par Oliņiem», kura pamatdoma — bērni ir laime, kā arī vairākus tēlojumus.

Dzeja. J. Neikens darbojies arī kā dzejnieks, sacerēdams baznīcas dziedāšanai piemērotus tekstus. Taču viņa literāta skats pievērsies arī latviešu tautas dziesmai («Bij citkārt mūsu tauta gan dziesmām bagāta»). Līdzīgi J. Zvaigznītem un J. Alunānam Neikens bijis pārliecināts, ka feodālisma laikos laba daļa dziesmu zudušas.

Savā laikā tautā popularitāti ieguvuši vairāki J. Neikena aforistiskie dzejoļi («Vai tavs mūžs kam lieti der?», «Ūdens ar ūdeni satekot jaucas», «Zēns un oliņa»).

J. Neikena daiļrades vērtējums literatūras vēsturē ir bijis visai atšķirīgs, par viņa vietu latviešu literatūrā izteikti dažādi viedokļi.

Pirmspadomju laikā Neikens vērtēts kā talantīgs rakstnieks, reālistiskā stāsta aizsācējs, vairāku 19. gs. latviešu prozas tradīciju pamatlicējs. Daži literatūras vēsturnieki savukārt kā īpašu Neikena reālisma vērtību atzinuši viņa kristīgo didaktisko morāli.

Latviešu demokrātisko rakstnieku vidū pret Neikenu jau 70. gados bijusi atšķirīga attieksme. Viens no pirmajiem Neikenu cildinājis Kaudzītes Matīss, atzīdams viņu par *«priekšzīmīgu tautas rakstnieku»*, uzsvērdams viņa raksturotāja prasmi, māku veidot stāstu kompozicionālo pusi, bet jo sevišķi vielas izvēli un dzīvo tēlojumu:

> *«Tālu, varen tālu stāv Neikens no citiem mūsu, īpaši pēdējo gadu stāstniekiem... Neikens negaida vis, līdz kādai Vilhelmīnei vai Florentīnei lūzīs sirds vai arī kāds jauns mīlestības varonis aiz pārliecīgām sirdssāpēm dosies uz kaujas lauku vai arī izpūtīs sev dzīvību, bet viņam, kā redzams, dod vielu ikkatrs tautas sirdspukstējiens... Kad salīdzina tādus mīlestības vielu stāstus ar Neikena stāstiem, tad pirmie ir tik krāsotas stikla acis, bet otrie ir dzīvošas, redzošas acis, — pirmie ir tikvien kaili stāsti, bet otros atspoguļojas tauta; pirmos lasītājs redz citus cilvēkus, bet otros ierauga pats sevi.»*[1]

[1] Jura Neikena stāsti. — Grām.: Brāļu Kaudzīšu raksti. — R.: VAPP, 1941., 6. sēj., 48. lpp.

Auseklis Neikenam veltītajā dzejolī turpretī pārmetis, ka viņš savai tautai vēlis virsū *«verdzības bluķēnus»*.[1] Auseklis acīmredzot te domājis Neikena mācītāja sadarbošanos ar Baltijas vāciešiem un pārvācošanas tendenču atbalstīšanu.

Par Neikenu kā stāstnieku rakstījis arī K. Biezbārdis[2]. Dažiem stāstiem, pēc viņa domām, bijuši paraugi vācu valodā. Taču Biezbārdis šo savu izteikumu nav pierādījis. Atzīdams reliģiozitāti par Neikena stāstu galveno īpašību, Biezbārdis kā nemotivētu atradis stāsta «Vai pamātei nav grūti?» atrisinājumu. Stāsts, kā zināms, beidzas ar dūšīgās precinieces Pirts Kačas sakāmvārdu *«Atgriezts rieciens vairs vis nepielips»*. Biezbārdis nav uztvēris, ka tieši šajā atrisinājumā uzvaru gūst veselīgās dzīves izpratnes un konkrētās situācijas loģika. Pēc Biezbārža domām, Neikena stāstos redzamas dažas valodas kļūmes, tomēr kopumā viņš rakstnieka valodu vērtējis atzinīgi.

Andrejs Upīts «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē (1885—1920)» (1921) J. Neikena daiļradi vērtējis pozitīvi no reālisma kā dzīves īstenības tēlojuma vērtību viedokļa. Ļoti asi A. Upīts kritizējis morāles spredikošanu Neikena darbos.

Padomju literatūrzinātnē J. Neikens vērtēts ļoti kritiski, galvenokārt ievērojot viņa sadarbību ar Baltijas vāciešiem un bībelnieciskās morāles paušanu (piem., J. Niedres grāmatā «Latviešu literatūra» II, 1953). Zinātņu akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūta «Latviešu literatūras vēsture» 2. sējumā J. Neikena daiļrades apskats ievietots nodaļā «Reakcijas literatūra». Šīs nodaļas autors literatūrzinātnieks A. Vilsons tomēr atzinis, ka Neikenam ir savi nopelni latviešu reālistiskās literatūras attīstībā, bet viņa apcerējumā Neikens raksturots kā reakcionārās literatūras pārstāvis sabiedrisko uzskatu dēļ.

Literatūrzinātniece I. Kiršentāle norādījusi: J. Neikena stāsti liecina, ka rakstnieks bijis tuvs latviešu dzīves ikdienai, labi pazinis cilvēku dzīvi, kā tas redzams viņa labākajā stāstā «Bāris»:

> *«Te jau veidojas psiholoģiski interesanti raksturi — kalējiene un viņas dēls Pēcis. Pašas labākās ir lappuses ar viņu abu dialogiem, kur jūtams atšķirīgs ritms personu runā, vārdi ir psiholoģiski piesātināti un virza uz priekšu sižetu.»*[3]

Taču kopskatā autore izsaka domu, ka Neikena stāstos dzīves vērojumus un reālistiskās detaļas nomāc kristietības dogmu pasaule:

> *«Neikens savā prozā ir un paliek tas pats mācītājs, kas ik svētdienas spredikо no Dikļu baznīcas kanceles, rādams un pamācīdams savu draudzi.»*[4]

---

[1] «Neikenam». — Grām.: *Auseklis*. Izlase. R.: LVI, 1955, 38. lpp.

[2] Jura Neikena stāsti, dziesmas un gudrības mācības. — Baltijas Vēstnesis, 1871. 15. apr.

[3] *Kiršentāle I.* Latviešu romāns. Žanra tapšana un attīstība līdz 1940. gadam. — R.: Zinātne, 1979, 17. lpp.

[4] *Turpat.*

Mākslinieciskas vērtības kā turpmākās latviešu literatūras tradīciju aizsākumu J. Neikena darbos saskatījusi literatūrzinātniece B. Smilktiņa. Viņa atzīst, ka J. Neikens ar savu stāstu dinamisko vēstījumu, tiešo notikumu tēlojumu, ar spraigajiem, ļoti kodolīgajiem dialogiem kā darbības virzītājiem un personāžu raksturotājiem sagatavojis ceļu tālākajam latviešu stāstam un novelei.[1]

Arī literatūrzinātnieks J. Kalniņš atzinis, ka J. Neikenam ir *«it spilgts stāstnieka talants»* un teicis labus vārdus par viņa stāstu valodu, ka tā dažkārt *«ir pat tiem laikiem pārsteidzoši precīzi raksturojoša, trāpīga»*[2]. J. Neikens pratis vērīgi ieklausīties tautas dzīvajā runā un izjutis valodas krāsainību. J. Kalniņš atzīmējis J. Neikena prasmi raksturu tēlošanā:

> *«Viņš prot nedaudz vārdiem radīt priekšstatu par cilvēka raksturu.»*[3]

J. Kalniņš atzinīgi novērtējis arī J. Neikena stāstu «Bāris»:

> *«Vairākām pirmspadomju laika paaudzēm Jura Neikena «Bāris» ir viena no pirmajām lasāmvielām. Dzīvīgums, reālās dzīves elpa, kas ir šai stāstā, ir spēcīgāka par to didaktiku, ko stāstā ielicis autors audzināšanas nolūkos. Tēli ieguvuši patstāvību un tāpēc pārliecina. Tā ir stāsta pievilcība, kas valdzina arī vēl šodien, kad pēc tā uzrakstīšanas pagājis vairāk nekā gadsimts.»*[4]

No literāro tradīciju viedokļa J. Neikens atstājis pretrunīgu mantojumu latviešu literatūras attīstībā. J. Neikens bija pirmais latviešu rakstnieks, kura stāstos reliģiskā didaktika spēcīgi sadūrās ar tēlotās dzīves īstenības loģiku. Viņa labākajos stāstos šajā sadursmē uzvar pēdējā («Vai pamātei nav grūti?», «Bāris»). Taču nedrīkstam neredzēt, ka kristietisma idejas viņa daiļradē izteiktas ar zināmu mākslinieciskū spēku. Šis moments neapšaubāmi rosinājis arī Neikena tradīcijas turpinātājus šajā ziņā — brāļus Kaudzītes, Apsīšu Jēkabu un citus rakstniekus.

Blakus šai tradīcijai jāsaredz arī J. Neikena stāstu atzīstamās vērtības:

1) patiess zemnieku dzīves un raksturu psiholoģijas tēlojums,

2) spēcīgu dramatisku konfliktu izvirzījums un risinājums,

3) samērā labi veidotā koncentrētā kompozīcija un notikumu norises akcenti,

4) valoda, īpaši izmantojot tautas runas valodu dotumus dialogā un sentencēs.

---

[1] *Smilktiņa B.* Latviešu novele (līdz 1940. gadam). — R.: Zinātne, 1981, 32.—36. lpp.

[2] *Kalniņš J.* Juris Neikens un viņa «Bāris». — Sk. grām.: *Neikens J.* Bāris. R.: Liesma, 1976, 48. lpp.

[3] *Turpat.*

[4] *Turpat.*

Jura Neikena izlasīti raksti. Teodora izlasīti un sakārtoti. 1.—2. sēj. — R.: RLB Zinību komis. Derīgu grām. apg. nod., 1897, 1898.
Neikens J. Bāris. — R.: Liesma, 1976.
Kiršentāle I. Latviešu romāns. Žanra tapšana un attīstība līdz 1940. gadam. — R.: Zinātne, 1979, 17.—18. lpp.
Smilktiņa B. Latviešu novele (līdz 1940. gadam). — R.: Zinātne, 1981, 32.—36. lpp.
Vilsons A. Reakcijas literatūra. Juris Neikens. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture, 2. sēj. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 249.—255. lpp.

* *
*

50—60. gados latviešu tautas ideoloģiskajā dzīvē norisinājās ļoti nozīmīgs attīstības process, kurā sevišķa loma bija progresīvās nacionālās inteliģences darbiniekiem jaunlatviešiem. Jaunlatvieši darbojās kā tautas atmodas iedvesmotāji un cīnītāji par latviešu patstāvīgās kultūras tiesībām.

Jaunlatviešu galvenais darbības lauks bija publicistika, kurai bija svarīga nozīme nācijas konsolidācijas procesā. Latviešu tautas vēsturiskajā cīņā pret Baltijas vāciešiem liela ietekme bija pirmajam jaunlaiku laikrakstam «Pēterburgas Avīzes».

Ar latviešu publicistikas un preses vēsturi 50. un 60. gados ļoti cieši bija saistīta nacionālā literatūra. Tai bija sociāls raksturs, un to piesātināja jaunlatvisks cīņas patoss. Tās adresāts bija latviešu tauta visplašākajā nozīmē. 50. un 60. gados jaunlatviskā literatūra iekļāvās tautas apgaismes darbā, tai bija izteikta idejiskā tendenciozitāte un apgaismes reālisma īpatnības. Idejiskie cīņas uzdevumi noteica visātrāk reaģējošo žanru pārsvaru: nodibinājās jaunlatviskā oriģināldzeja (J. Alunāns, K. Barons u. c.) un satīra (K. Valdemārs, K. Barons, J. Zvaigznīte u. c.), tika turpināta tautas daiļrades anekdotes žanra tradīcija («Pēterburgas Avīžu» satīriskais pielikums).

Latviešu reālistiskās literatūras aizsākumos vērojamas divas tendences. Jaunlatviešu darbus raksturo dabiska laicīga tendence, renesanses optimismam radniecīga dzīvotgriba un dzīvotprieks. Paralēli tai raksturīga feodālās tradīcijas turpinātāja kristīgi didaktiskā tendence, kura nonāca pretrunās ar dzīves īstenību un tās patiesu tēlojumu (J. Neikens).

50. un 60. gados latviešu literatūrā sāka veidoties t. s. zemnieku stāstu tips ar nesteidzīgu sižeta attīstības gaitu.

50. un 60. gados notika intensīva latviešu literārās valodas veidošanās. Rakstu valodā sāka arvien vairāk ieviesties arī tautas runas valodas īpatnības.

Literatūras kritikā parādījās dažādu citu tautu folkloras vērtējumi un salīdzinājumi, kā arī kritiska nostādne pret dzejas nemākslinieciskumu.

19. gs. 50. un 60. gadu nacionālās literatūras aizsākumi kļuva par pamatu tālākajai literatūras attīstībai, kurā viens no literārajiem

strāvojumiem bija jaunlatviešu idejiskā koncepcija, nacionālās cīņas patoss un tautas pašapziņa. Jaunlatviskās literatūras reālisms radoši ietekmēja ne vien tālāko reālisma attīstību latviešu literatūrā, bet arī progresīvo tautisko romantismu.

8. LATVIEŠU LITERATŪRA 19. gs. 70. GADOS

19. gs. 70. GADU SABIEDRISKĀS DZĪVES UN LITERATŪRAS RAKSTUROJUMS

19. gs. 70. gados turpinājās kapitālisma attīstība Latvijā. No 1873. līdz 1875. gadam Krievijā bija rūpniecības krīze, kas ietekmēja arī Baltiju. Tomēr kapitālisma attīstībā 70. gadi bija rūpnieciskās ražošanas un rūpniecības produkcijas pieauguma laiks. 70. gados latviešu buržuāzija galvenokārt savu kapitālu ieguldīja amatniecībā, namu celtniecībā, pilsētu sīkajos un vidējos tirdzniecības uzņēmumos. Šajā laikā turpinājās latviešu sīkās buržuāzijas attīstība un veidojās latviešu vidējā buržuāzija.

Sakarā ar kapitālisma attīstību samērā strauji palielinājās pilsētu proletariāts. To veicināja rūpnieciskās ražošanas pieaugums un arvien spēcīgāka ekonomisko sakaru attīstība un nostiprināšanās starp Latviju un Iekškrieviju. Turpinājās dzelzceļu būve, attīstījās ostas pilsētas. Kapitālisms skāra arī līdz tam mazāk attīstītos apgabalus.

Laukos 70. gadi raksturīgi ar to, ka savu kulmināciju sasniedza māju iepirkšana. Palielinājās lauku iedzīvotāju sociālā diferencēšanās. Apmēram divas trešdaļas Latvijas lauku iedzīvotāju bija bezzemnieki, smags ekonomiskais stāvoklis bija arī sīkajai un vidējai zemniecībai, kurai jebkuru brīdi draudēja pauperizācija. Latvijā 70. gados bija samērā daudz zemnieku māju ūtrupju. Turpinājās lauku iedzīvotāju aizplūšana uz pilsētām.

Latviešu zemnieku kustībā 70. gadi bija sasprindzināti cīņu gadi. Daudzās vietās notika nemieri, kuros zemnieki ne vien izvirzīja savas prasības pret muižu, bet dedzināja arī muižu ēkas un fiziski izrēķinājās ar muižniekiem. Zemnieku stihiskās nemieru kustības pieaugums sevišķi raksturīgs 70. gadu beigām un 80. gadu sākumam, kad visā Krievijā bija revolucionāra situācija.

Ir ziņas par to, ka revolucionārās situācijas apstākļos, kad Krievijā darbojās narodņiki, arī Latvijā bijusi vērojama viņu darbības ietekme. Narodņicisms noliedza kapitālisma attīstību Krievijā, par galveno virzošo sabiedrisko spēku uzskatīja zemniecību. Zināms par narodņiciska rakstura darbību Ilūkstē, Aizputē, Cesvainē, Ventspilī,

Jelgavā. Tomēr šai inteliģentu darbībai latviešu zemniecības vēsturē nav bijusi lielāka nozīme.

Latvijas pilsētās 70. gados vērojama strādnieku stihiskās kustības sākumi. Proletariāts galvenokārt cīnījās par savām ekonomiskajām interesēm, un 70. gadu laikrakstos atrodamas ziņas par pirmajiem strādnieku streikiem.

19. gs. 70. gadi latviešu sabiedriski ideoloģiskajā dzīvē bija tautas atmodas pacēluma gadi un visai tautai svarīgu kultūras vērtību rašanās laiks. Pieauga tautas pašapziņa un pašcieņa, talantīgākie inteliģences pārstāvji pašaizliedzīgi darbojās demokrātiskās kultūras laukā un izcīnīja asas ideoloģiskās cīņas pret Baltijas vāciešiem. Bet 70. gadi latviešu nacionālās atmodas vēsturē bija arī pārejas laiks. Jau 70. gadu otrajā pusē daļā latviešu pilsoniskās sabiedrības arvien manāmāka kļuva ieslīgšana mērenībā, pašapmierinātībā un pat zināmā konservatīvismā. Arvien vairāk sāka parādīties tautas konsolidācijai svešas tendences — veikalnieciskums, pārspīlēta darbošanās tautas interešu vārdā, sava pārākuma izcelšana un vēlēšanās uzkundzēties. Sākās un izvērsās ārišķīga tautiska jūsmošana, goda mielastu rīkošanas un runu teikšanas, izvirzījās t. s. «labākās famīlijas». Visredzamākas šīs parādības bija tajos tautībnieku slāņos, kuri grupējās ap Rīgas Latviešu biedrību, un zināmā mērā uz dokumentāla pamata attēlotas A. Deglava romānā «Rīga». Tās vairāk vai mazāk sazēla arī laukos un lieliski kariķētas Kaudzīšu romānā «Mērnieku laiki».

Ideoloģiskajā dzīvē Latvijā sašaurinājās jautājumu loks, kuram pievērsās mēreni noskaņotie inteliģences darbinieki. Minētās tendences sevišķi atklāti parādījās 80. gados.

Godam atzīmējama 50. un 60. gadu jaunlatviešu un viņu centieniem tuvo ideologu darbība. Viņi joprojām veica nopietnu darbu tautas apgaismes virzienā.

Latviešu kultūras centri. 70. gadu latviešu kultūras dzīvei bija vairāki centri — Maskava, Pēterburga, zināmā mērā arī Tērbata, bet pašā Latvijā — Rīga, laukos — Piebalgas novads, pamazām rosīga kultūras dzīve attīstījās arī Jelgavā, Liepājā un citās Latvijas pilsētās.

K. Valdemārs un daļēji arī K. Barons darbojās Maskavā. Viņi prata pulcināt ap sevi citus Maskavas latviešu inteliģentus, sanākdami latviešu vakaros gan K. Valdemāra, gan F. Brīvzemnieka dzīvoklī. K. Valdemāra ierosmē intensīvu folklorista zinātnieka darbu iesāka F. Brīvzemnieks. Folklorista darbam pievērsās K. Barons, sākās viņa mūža darbs, krājot un kārtojot latviešu tautas dziesmas. Ar K. Valdemāra tiešu atbalstu valodniecībā darbojās F. Brīvzemnieks. Brīvzemniekam folklorista un etnogrāfa darbībā izveidojās sakari ar Rīgas Latviešu biedrību un laikrakstu «Baltijas Vēstnesis». K. Valdemārs, būdams nodarbināts Krievijas jūrniecības attīstīšanā, turpināja rakstīt arī par Latvijas ekonomiskās dzīves problēmām. Maskaviešu darbība latviešu kultūras dzīvē turpinājās arī 80. gados, turklāt jāuzsver, ka K. Valdemārs un K. Barons noteikti norobežojās

no konservatīvās inteliģences darbiniekiem, no viņu galējībām un attālināšanos no tautas. K. Valdemārs simpatizēja jaunajam opozicionārajam laikrakstam «Dienas Lapa» un atteicās būt par godabiedru Tērbatas studentu korporācijā «Letonija».

Pēterburgas latviešu inteliģenti — Auseklis, P. Gūtmanis, Baumaņu Kārlis, Kažoku Dāvis, Jurjānu Andrejs, A. Stērste u. c. rosīgi darbojās reālistiskajā satīras izdevumā «Dunduri» (1875—1878), turpināja «Pēterburgas Avīžu» satīriskā pielikuma tradīcijas, rīkoja teātra izrādes, nodarbojās ar krievu literatūras tulkošanu un popularizēšanu, polemizēja ar Baltijas vāciešiem.

Tērbatas latviešu dzīve bija rosīga, kad tur dzīvoja un darbojās A. Kronvalds, kurš šajā laikā jau sāka izvirzīties par izcilāko un kaismīgāko 70. gadu ideologu un pulcināja ap sevi citus latviešus.

Rīgas Latviešu biedrība. Latvijā par ievērojamu latviešu kultūras dzīves centru kļuva Rīga un Rīgas Latviešu biedrība, kura nodibinājās 1868. gadā. Tās darbības sākotnējā periodā daudz nozīmīgu pasākumu, un biedrībai bija ievērojama nozīme latviešu kultūras attīstībā. Pie tās noorganizējās Latviešu teātris (1870), biedrība organizēja Pirmos vispārīgos latviešu dziedāšanas svētkus (1873). Biedrības vadībā darbojās Zinību (Zinātnības) komisija, Teātra komisija, Mūzikas komisija, Rakstniecības nodaļa un Derīgu grāmatu nodaļa, kurām bija veicams nozīmīgs darbs latviešu zinātnes un kultūras attīstībā. Taču 70. gadu beigās un vēlāk biedrības darbībā iezīmējās arī tieksme pēc kompromisa ar Baltijas vācu muižniecību un carismu. Vairāki biedrības vīri bija arī Latviešu draugu biedrības biedri. Jau 80. gados biedrība bija kļuvusi par latviešu *«labāko familiju»* organizāciju. Tomēr biedrības darbībai kultūras laukā joprojām bija ievērojama nozīme (dziesmu svētku, skolotāju sapulču organizēšanā, rakstu krājumu izdošanā u. tml.).

70. gados un vēlāk latviešu kultūras dzīvē sava vieta bijusi arī Jelgavai, kurā, sākot ar 1880. gadu, darbojās Jelgavas Latviešu biedrība, kas izdeva savus rakstu krājumus. Jelgavā notika latviešu teātra izrādes, iznāca laikraksts «Baltijas Zemkopis». Ar Jelgavu saistīta A. Alunāna un Māteru Jura darbība.

Laukos 70. gados par ievērojamu kultūras dzīves centru kļuva Piebalgas novads. Tajā dzīvoja un darbojās tādi izcili kultūras darbinieki kā brāļi Kaudzītes, kuri prata radīt ap sevi dzīvinošu kultūras strāvojumu. Kopā ar Kaudzītēm Piebalgā 70. gadu pirmajā pusē darbojās A. Pumpurs, Jaunpiebalgā neilgu laiku arī Auseklis. Ļoti intensīvs Vecpiebalgā bija A. Kronvalda darbības laiks (1873—1875). Liela nozīme Piebalgas puses inteliģences darbībā, kā to liecina laikabiedri, bijusi ārstam J. Jurjānam. Vecpiebalgā dzīvoja un strādāja arī skolotājs un literāts J. Pilsātnieks. Piebaldzēni atbalstīja savu Labdarības biedrību, kora dziedāšanu, teātra izrādes un citus pasākumus. Novada kultūras darbinieki daudz darījuši arī latviešu skolu un pedagoģijas attīstībā, sarakstīdami mācību grāmatas un dedzīgi strādādami skolotāja — tautas izglītotāja darbu.

LATVIEŠU PRESE 70. GADOS

Latviešu kultūras dzīves un literatūras attīstību 70. gados ievērojami sekmēja vairāku jaunu preses izdevumu iznākšana.

Nozīmīgākais 70. gadu preses izdevums bija laikraksts **«Baltijas Vēstnesis»**[1] (1869—1906). Tā izdevējs un pirmais redaktors bija pazīstams latviešu kultūras darbinieks Bernhards Dīriķis (1831—1892). Latviešu preses vēsturē 70. gados «Baltijas Vēstnesis» nozīmīgs ar to, ka tajā publicējās tādi izcili kultūras darbinieki kā A. Kronvalds, A. Pumpurs, Auseklis, F. Brīvzemnieks, brāļi Kaudzītes.

Laikraksta publicistikas daļā samērā sistemātiski tika ievietoti raksti par latviešu kultūras dzīves jautājumiem. A. Kronvalds rakstīja par tautas izglītību un valodniecību, asi polemizēja ar Baltijas vāciešiem (A. Bīlenšteinu), kā arī ar laikrakstu «Mājas Viesis». «Baltijas Vēstnesī» tika publicēti M. Kaudzītes pirmie raksti latviešu literatūras kritikā, risinājās viņa polemika ar dzejnieku Ausekli par dzejas jautājumiem. Laikrakstā publicēti arī «Mērnieku laiku» fragmenti. «Baltijas Vēstnesī» iespiesti A. Pumpura dzejoļi un viņu publicistiskie raksti, 70. gadu sākumā tajā ar pseidonīmu *Anss Lauzums* parādījās arī viņa humoristiskās vēstules. Auseklis «Baltijas Vēstnesī» publicēja dzejoļus, rakstu sēriju «Vēstules iz Lielvārdes», polemizēja ar Kaudzītes Matīsu. Ā. Alunāns laikrakstā iespieda rakstus par teātri. Par teātri un lugu izrādēm uz latviešu skatuves rakstīja arī R. Tomsons un Varaidošu Sanders (A. Vēbers).

«Baltijas Vēstnesis» mēģināja atjaunot arī «Pēterburgas Avīžu» satīriskā pielikuma tradīcijas, taču tam lielus šķēršļus radīja cariskā cenzūra.

70. gados «Baltijas Vēstnesis» uzsāka krievu literatūras popularizēšanu, publicējot krievu rakstnieku darbu tulkojumus (Gogolis, Puškins, Saltikovs-Ščedrins u. c.).

Konkurences izdevums «Baltijas Vēstnesim» bija Māteru Jura vadītais, galvenokārt latviešu lauku buržuāzijai adresētais laikraksts **«Baltijas Zemkopis»**, kurš iznāca Jelgavā (1875—1884).[2] Laikrakstā ievietotas daudzas Māteru Jura polemikas ar Rīgas Latviešu biedrības vadību, kā arī ar «Baltijas Vēstnesi», kurš sākuma periodā pauda biedrības intereses; polemikās Māteru Juris asi izsmēja savus pretiniekus. «Baltijas Zemkopja» literārajā daļā viņš publicēja savus romānus, kurus parakstīja ar pseidonīmu *Teodors Rolands*. 80. gados laikrakstā iespiesti arī tulkojumi no krievu literatūras (Ļermontovs, Gogolis, Gončarovs).

---

[1] «Baltijas Vēstneša» paraugnumurs iznāca 1868. gada 23. oktobrī. Regulāri laikraksts iznāca no 1869. gada. «Baltijas Vēstnesis» 70. gados bija nedēļas laikraksts, sākot ar 1880. gadu «Baltijas Vēstnesis» iznāca 6 reizes nedēļā.

[2] «Baltijas Zemkopis» bija nedēļas laikraksts; līdz 1879. gadam tā izdevējs un redaktors bija Māteru Juris, pēc tam laikraksta koncesija pārgāja tirgotāja Ābranta rokās. Turpmāk laikrakstu izdeva «Baltijas Zemkopja» sabiedrība (Ābrants, Pūcīšu Ģederts (Eilenbergs) u. c.)

Laikraksta «**Pasaule un Daba**» (1875—1876) redaktors bija Kaspars Biezbārdis. Viņa vadītajā laikrakstā izpaudās samierināšanās tendences ar Baltijas vāciešiem. Te atrodamas polemikas ar «Baltijas Vēstnesi» par skolu un citiem jautājumiem. Laikrakstam bija zināma nozīme kā zinātņu popularizētājam.

Lauksaimniecības laikrakstu «**Darbs**» (1875—1876) vadīja R. Tomsons, un tā galvenā nozīme bija agrotehnikas popularizēšanā.

Nedēļas laikraksta «**Balss**» (1878—1907) redaktors bija pārlatviskojies vācietis Aleksandrs Vēbers (pseid. *Varaidošu Sanders*) (1848—1910). Avīze bija paredzēta lauku iedzīvotājiem, tomēr tajā publicēja arī polemikas ar «Latviešu Avīzēm» un Latviešu draugu biedrību. «Balsī» atrodami literatūrkritiski raksti; tajā publicējušies brāļi Kaudzītes, F. Brīvzemnieks u. c.

70. gados sāka iznākt dienas laikraksts «**Rīgas Lapa**» (1877—1880). To izdeva B. Dīriķis.

Preses izdevumu kuplajam skaitam bija sava nozīme tautas kultūras un izglītības celšanā vispār, kā arī literatūras attīstīšanā, jo tie deva plašas publicēšanās iespējas.

70. GADU LITERATŪRA

70. gados turpinājās latviešu literatūras attīstība. 50. un 60. gadu paustās jaunlatviskās ideoloģijas galvenās tendences veidoja gultni pirmajiem latviešu literatūras virzieniem — tautiskajam romantismam un reālismam. Tautas atmoda, progresīvās inteliģences racionālisms, nacionālās pašapziņas patoss, literatūras sabiedriskās nozīmes apzināšanās, jaunu talantu enerģiskā darbība un saskarsme ar citu tautu literatūras vērtībām auglīgi ietekmēja latviešu demokrātiskās literatūras attīstību.

Tautiskais romantisms

Tautiskais romantisms bija demokrātiskās literatūras virziens 19. gs. 70. un daļēji 80. gados. Visspilgtāk tautiskais romantisms izpaudās dzejā. Ievērojamākie tautiskā romantisma pārstāvji bija Auseklis, A. Pumpurs, F. Brīvzemnieks, zināmā mērā arī M. Kaudzīte.

Tautiskā romantisma sabiedriski idejiskais pamats bija latviešu tautas nacionālās atbrīvošanās kustība no baltvācu muižnieku un mācītāju jūga. Tautiskā romantisma sabiedriski idejisko virzību noteica atbrīvošanās cīņas idejas un spēcīgs nacionālās pašapziņas apliecinājums. Šī virziena pārstāvji savas daiļrades centrā izvirzīja tautu un tautas brīvības ideālus. Viņi izteica būtiskas tautas dzīves intereses. Tāpēc aktīvais progresīvais romantisms bija tautisks arī šī jēdziena mūsdienu izpratnē. Tautiskie romantiķi tautas jēdzienu savā daiļradē vispirms traktēja etniskā nozīmē, kas viņu izpratnē sapludināta ar sociālo. Tāpēc tauta viņu daiļradē raksturota kā šķiriski nediferencēta.

Tautiskā romantisma sabiedriski idejiskos pamatus veidoja arī progresīvās kultūras slāņi. Izcila vieta tautisko romantiķu sabiedriskajos uzskatos un daiļradē bija G. Merķeļa idejām. Līdzīgi G. Merķelim tautiskie romantiķi uzsvēra, ka senlatviešu ciltis pirms vācu krustnešu iebrukuma bijušas brīvas, ka šī senatne bijusi laimīga, ka tajā pastāvējusi sava kultūra, kuras spilgtākā liecība ir latviešu folklora un mitoloģija. G. Merķeļa darba «Vidzemes senatne» ietekmē radušies senatnes cildinājuma motīvi, kā arī mitoloģiskie un pseidomitoloģiskie tēli tautisko romantiķu daiļradē. G. Merķeļa publicistiski kaismīgais patoss neapšaubāmi pozitīvi ietekmējis tautiskā romantisma cildena patosa piesātināto stilu.

Otrs bagāts idejisks avots tautiskajiem romantiķiem bija jaunlatviskā publicistika un jaunlatviešu sabiedriski politiskā darbība, kā arī jaunlatviešu aizsāktais darbs latviešu kultūras izveidē. Tāpēc tautiskajam romantismam raksturīga spēcīga nacionālā pašapziņa un izteikts nacionāls lepnums.

Lielu ietekmi uz tautisko romantismu atstājis 70. gadu ideologs Atis Kronvalds, kura galvenā ideja bija nesavtīga tautas un tēvzemes mīlestība.

Kultūras slāņojumos, kas ietekmējuši tautisko romantismu, jāatzīmē krievu un ārzemju literatūras progresīvie darbinieki. Jau K. Valdemārs izvirzīja nabadzīga jaunekļa censoņa ideālu. Tautas izglītības un apgaismes centieni izpaužas gan tautisko romantiķu dzejā (Auseklis), gan publicistikā (F. Brīvzemnieks). Ideāls paraugs tautiskajiem romantiķiem bijis izcilais krievu zinātnieks un literāts M. Lomonosovs (F. Brīvzemnieka «Augsti krievu vīri no zemas kārtas»).

Sevišķa ietekme tautisko romantiķu darbībā bija franču apgaismes darbinieka Ž. Ž. Ruso filozofijai. Viņa idejas Latvijā vispirms kļuva pazīstamas ar G. Merķeļa darbu starpniecību. Ruso domas par laimīgo laikmetu cilvēces senatnē, kad starp cilvēkiem it kā esot pastāvējušas nerakstīta sabiedriskā līguma attieksmes, kas nodrošinājušas savstarpēju lojalitāti, — sevišķi ietekmējušas Ausekli. Ruso arī rosinājis Auseklim raksturīgo dabas likumu izpratni, aicinājumu dzīvot pēc šiem likumiem un saskatīt brīnišķīgo, teiksmaino dabā.

Tautiskā romantisma idejiski estētiskais pamats bija latviešu folklora. Folklorai raksturīgie tautas gudrības, morāles un optimistiskā pašapzinīguma principi, tautas izkoptā estētiskā gaume atrada jaunu apliecinājumu tautiskajā romantismā. No folkloras tautiskie romantiķi smēlās arī sižetus un tēlus. Folkloras stiprā varoņa tēls devis ierosmi A. Pumpura Lāčplēsim. Folkloras sižets ir pamatā Ausekļa dzejolim «Gaismas pils». Tautas dziesmu metrika rosinājusi Ausekli un Pumpuru uzsvērt krītošo pantmēru — trohaja un daktila nepieciešamību latviešu tālaika dzejā.

Pie tautiskā romantisma idejiski estētiskajiem pamatiem pieder arī citu tautu literatūras un folkloras, sevišķi lirikas un liroepikas paraugi. Nevar noliegt, ka tautisko romantiķu daiļradē turpinājās

J. Alunāna pavērto cittautu dzejas apvāršņu tuvināšana latviešu dzejai. Tā Auseklim tuvs bijis vācu dzejnieks un patriots F. Sillers, viņa sabiedriskais patoss, viņa stila cēlais vērienīgums. Auseklis arī tulkojis F. Šillera dzeju un drāmu fragmentus.

Vēl pētījams jautājums par citu tautu folkloras ietekmi tautisko romantiķu dzejā. Tā varēja būt tieša — kā Pumpura saskarsme ar serbu tautas dziesmu, vai arī pastarpināta — no cittautu literatūras šedevriem, kuri radušies uz folkloras pamata (antīkās dzejas motīvi Ausekļa dzejā). Tautiskā romantisma liroepikā atzīmējama idejiski māksliniecisķā cittautu eposu ietekme. Homēra eposi, vācu «Nībelungu» cikls, somu «Kalevala» un igauņu «Kalevipoegs» snieguši daudz ierosmju A. Pumpuram.

Reālisms

Turpinājās un padziļinājās 50. un 60. gadu sākotnējais reālisms, kura īpatnības atstājušas ievērojamu ietekmi 70. gadu reālistiskās literatūras attīstībā. Tās konstatējamas vairākos 70. gadu literatūras žanros.

70. gadu reālistiskā satīra bija sabiedriski asa, joprojām ar izteiktu publicistiskumu kā vienu no galvenajām īpatnībām. Satīra pauda spēcīgu demokrātismu (Auseklis), un, kaut arī kritizējošajai domai bija grūti izlauzties cauri cenzūras žņaugiem, parādījās samērā daudz satīrisku darbu («Dunduri»). Bagātinājās arī satīras formas.

70. gados reālistiska bija ne vien satīriskā dzeja, bet arī daļa liriskās dzejas (Kaudzītes Matīsa dzejoļi).

Nozīmīgākās 70. gadu oriģinālugas bija vairāk vai mazāk reālistiskas. To idejiskā satura pamats bija jaunlatviskas idejas, tautas apgaismes centieni, un tajās tēlota latviešu dzīve. Ā. Alunāna 70. un 80. gadu lugās, tāpat arī 70. gadu dramaturgu M. Pēkšēnas, Baumaņu Kārļa, Kažoku Dāvja lugās bija manāmi spēcīgi jaunlatviešu publicistikas rezonējumi. Personāžs atsevišķos gadījumos izmantots kā šo ideju rupors (Pēkšēnas lugā «Ģertrūde»). Reālisma izpausmes šajās lugās atbilda apgaismes reālisma modelim.

70. gadu oriģinālprozā pirms brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laikiem» nebija lielāku sasniegumu. Pats nozīmīgākais darbs starp tā laika stāstu publikācijām bija J. Zvaigznītes jau agrāk sarakstītais «Līvu Ādams».

70. gadu beigas bija latviešu oriģinālromāna sākuma gadi. 1879. gadā tika publicēti brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiki» — pirmais latviešu reālistiskais romāns. Tajā pašā gadā parādījās Māteru Jura romāns «Sadzīves viļņi», kurā arī atrodami reālisma elementi, bet pārsvarā gan sentimentālā romantika.

Reālisms brāļu Kaudzīšu romānā tipoloģiski atbilda kritizētājam reālismam. Kaudzīšu reālismā kā fokusā saliedējās viss svarīgākais, kas bija raksturīgs 50., 60. un 70. gadu latviešu reālistiskajā litera-

tūrā, un romānā «Mērnieku laiki» ieguva pilnvērtīgu kvalitatīvi oriģinālu māksliniecisko izpausmi.

50. un 60. gadu latviešu nacionālā literatūra bija ar spēcīgu sabiedrisku ievirzi. Tas bija viens no tiem momentiem, kas ietekmēja «Mērnieku laiku» kā sociāla romāna rašanos.

Brāļus Kaudzītes visvairāk interesēja latviešu zemniecības dzīve. Kapitālisma radītās sociālekonomiskās pārmaiņas noteica arī pārmaiņas lauku iedzīvotāju dzīvesveidā, psiholoģijā, savstarpējās attieksmēs. Rakstnieku talanta īpatnība un spēks bija viņu saasinātā spēja un prasme vērot un vērtēt pašreiz dzīvē notiekošo, parādīt to atbilstoši dzīves īstenības loģikai spēcīgos māksliniecisko tēlos. Kaudzīšu reālismam ir vairākas pamatiezīmes: plašs laikmeta dzīves attēlojums, kāds līdz tam latviešu literatūrā nebija sastopams; rakstnieki tēlojuši zemnieku dzīvi personāžu tipizācijas un individualizācijas vienotībā, tāpēc pirmoreiz latviešu literatūrā parādījās tik liela raksturu un tipu bagātība. Romānam raksturīga izteikta demokrātiska stila un valodas struktūra.

Brāļi Kaudzītes, dziļi mīlot savu tautu, dzīvojot tās dzīvi, vēlējās redzēt to labāku, laimīgāku, ētiski bagātāku. Šīs dzīves attīrīšanai un morālā veselīguma radīšanai viņi izvēlējās kritizētāju pozīciju. Kaudzītes paši bija racionālisti, bet nebūt nebija sarāvuši saites ar kristīgi patriarhālo morāli. Kapitālisms radīja sabiedrībā jaunas, atklātas, alkatīgas attieksmes, kuras viņi kā rakstnieki humānisti negribēja un nevarēja pieņemt.

Kaudzītes intensīvi meklēja jaunu vērtību skalu, un viņu darbā saspringti risināta pozitīvā varoņa problēma, kura 19. gs. nodarbināja arī daudzus krievu rakstniekus reālistus (Černiševskis, Turgeņevs u. c.). Kā savienot racionālismu ar kristīgās ticības mācībām — tāds bija Kaudzīšu pozitīvā varoņa problēmas risinājuma mērķis.

Tipoloģiski Kaudzīšu romāns bija jauna parādība latviešu literatūrā. Šī reālisma sakņojumā vispirms atzīmējams jaunlatviešu īpatnējais intelektuālais domāšanas veids un asā sabiedriskā ironija. Uz tiem balstoties, Kaudzītes attīstīja sava romāna patosu.

Kaudzīšu reālismu ietekmēja arī otra latviešu literatūras reālisma sākotnējā forma — J. Neikena morāli didaktiskā proza. Tāpat kā Neikena stāstos, Kaudzīšu romānā atrodami kristīgi didaktiski iestarpinājumi un pārspriedumi. Romānā atbalsojās arī Neikena kristīgās morāles rigorisms, kuru Kaudzītes izteikuši ar vārdiem: *«Dievs nav vis mazais bērns»*. Līdzīgi Neikenam Kaudzītes nespēja atzīt, ka ļaunums varētu nesaņemt Dieva sodu. Tāpat kā Neikena reālistiskajos stāstos, Kaudzīšu romānā redzamas pretrunas starp autoru subjektīvo ideju un darba objektīvo patiesību. «Mērnieku laikos» tās īsi varētu noformulēt kā pretrunas starp rigorozo brīdinājumu *«Dievs nav vis mazais bērns»* un jauno, kapitālistisko attieksmju uzvaras gājienu cilvēku likteņos.

Kaudzīšu romānā vērojams valodas demokrātisms, kas pacelts jaunā pakāpē — kā stila un valodas struktūra.

Trešais tipoloģiski svarīgākais faktors Kaudzīšu romāna tapšanā ir Gogoļa kritizētāja reālisma tradīcija kā dabiskais sociālais dzīves un raksturu skatījums un tēlojums, negatīvo parādību kritika, ironija, sarkasms, aiz kura slēpjas rakstnieka dvēseles sāpes. Tāda rakstnieka pozīcija un dzīves uztvere dziļi ietekmējusi brāļu Kaudzīšu romānu. Gogoliskais kritizētāja reālisma spēks piešķīris arī Kaudzīšu romānam «Mērnieku laiki» sabiedrisku un estētisku vērienīgumu.

Literatūras kritikas galvenās īpatnības

70. gados latviešu literatūras kritika kļuva par patstāvīgu literatūras nozari. Kaudzītes Matīss (Kalninieks) un Auseklis (Krogzemis) 70. gadu pirmajā pusē centās noskaidrot literatūras kritikas uzdevumus. M. Kaudzīte vairāk uzsvēra atzinumu, ka kritikā pirmām kārtām būtu jāuzrāda vērtējamā literārā darba trūkumi, turpretim Auseklis kā galveno izvirzīja prasību: parādīt, kāpēc literārs darbs ir *«tik daiļš un patīkams»*. Estētikas pamatjautājumus jau 60. gadu beigās savos rakstos bija aplūkojis A. Kronvalds, noskaidrodams dzīves īstenības un mākslas attieksmes un vadīdamies no domas, ka skaistais eksistē objektīvajā realitātē. Kronvalds latviešu valodā arī ieviesa dažus estētikā svarīgus terminus.

Atzīmējami arī Ausekļa nopelni latviešu estētiskās domas vēsturē. Viņš uzsvēra estētiskā un tikumiskā ideāla vienotību. Vērtēdams latviešu folkloru, Auseklis aicināja skolās izmantot tautas dziesmas kā estētiskās un tikumiskās audzināšanas līdzekli.

70. gadi un 80. gadu sākums nozīmīgs ar literārajām polemikām (Kaudzītes Matīss un Auseklis, Kaudzītes Matīss un Lautenbahs). Polemiku pamatā bija vairākas problēmas: 1) par tautas dziesmu izlietojumu jaunlaiku dzejā; 2) par dzejas vērtējuma kritērijiem; 3) pieteikums cīņai pret nemākslinieciskumu un diletantismu.

Tautiskā romantisma prakse pierādīja, ka folklora dzejniekam var būt vērtīgs ierosmju avots. Dzejnieki paši to atzina arī teorētiski (Auseklis, Pumpurs, M. Kaudzīte). Sākās diskusijas par dzejas vērtējuma kritērijiem. Kaut arī 1874. gada polemikā Kaudzītes un Ausekļa spriedumi par atsevišķiem konkrētiem dzejoļiem bija atšķirīgi, pamatprasība abiem bija vienāda — dzejas māksliniecisku ma pamatā jābūt sabiedriski nozīmīgam saturam. Lautenbahs, polemizēdams pats par savas liroepikas vērtējumu, nostājās pretenciozās subjektīvisma pozīcijās, ar to parādīdams, ka viņam trūkst nopietnas māksliniecisku ma izpratnes. Pirmās literārās polemikas netieši sekmēja reālisma attīstīšanu, jo izvirzija tādus uzdevumus, ko visveiksmīgāk varēja veikt reālistiskā literatūra.

70. gados presē bija samērā daudz recenziju un anotāciju par jauniznākušajām grāmatām, kā arī teātra izrāžu vērtējumi. Plašākus rakstus par teātri publicēja Ā. Alunāns, kuram bija šajā laikā liela nozīme teātra mākslas popularizēšanā.

19. gs. 70. GADU RAKSTNIEKI UN PUBLICISTI

ATIS KRONVALDS (1837—1875)

Atis Kronvalds bija nozīmīgākais 70. gadu progresīvās sabiedriskās domas pārstāvis, cīnītājs par latviešu valodas un kultūras tiesībām, ievērojams pedagogs, valodnieks un publicists. Viņa idejām bija liela nozīme tautiskā romantisma dzejas attīstībā.

Biogrāfija. Atis Kronvalds (Kronvalda Atis) dzimis 1837. gada 15. aprīlī Grobiņas apriņķa Krotes pagasta Lejas Miķu mājās (tag. Liepājas raj.). Viņa tēvs bijis drēbnieks, vēlāk modernieks un rentnieks Mazkrotes Vidus muižiņā (Vidusmuižā). A. Kronvalds mācījies pie Krotes ķestera, pēc tam Mazlāņu pagastskolā. 13 gadu vecumā viņu savā ģimenē pieņēma mācītājs Katerfelds, kurš gādāja par A. Kronvalda tālāko izglītību. A. Kronvalds mācijās vāciskajā Špringera privātskolā Durbē, pēc tam 1854. gadā iestājās Liepājas augstākajā apriņķa skolā. Pēc trim gadiem, skolu nepabeidzis, viņš no tās izstājās. Mācītājs Katerfelds atteicās viņu turpmāk atbalstīt. 1858. gadā A. Kronvalds ieguva privātskolotāja tiesības un kļuva par mājskolotāju ārsta Pfefera dēlam Lietuvā Darbēnu muižā. Mājskolotāja darbā A. Kronvalds tuvāk iepazina arī lietuviešu zemnieku dzīvi un ieklausījās lietuviešu valodā, gūdams no tās ierosmes, kuras noderēja viņa vēlākajā valodnieka darbā. 1860. gadā viņš kopā ar savu audzēkni devās uz Berlīni un iestājās par brīvklausītāju Berlīnes universitātes Medicīnas fakultātē.

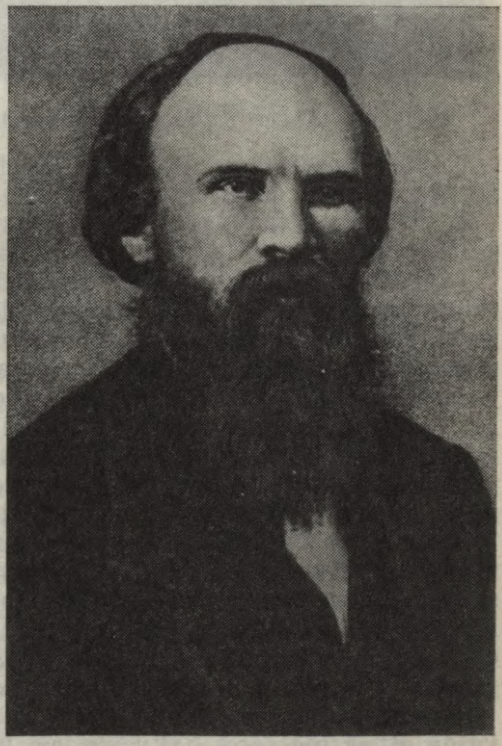

Atis Kronvalds.

Berlīnē Kronvalda Atis varēja palikt tikai pusgadu un līdzekļu trūkuma dēļ bija spiests atgriezties dzimtenē. Vācijā tajā laikā norisa vētrainas sabiedrisko uzskatu cīņas sakarā ar centieniem izveidot vienotu nacionālu valsti. Berlīnē A. Kronvalds satikās ar A. Spāģi, kurš jau bija iesācis savu publicista darbu. Te A. Kronvalds

Krotes Vidusmuiža. Kronvalda Ata dzimtā puse.

ieguva plašāku ieskatu vācu kultūras dzīvē un sabiedriskajos centienos. Sākās pavērsiens paša A. Kronvalda uzskatos, un viņā radās vēlēšanās kļūt par latviešu nacionālās kultūras darbinieku.

Atgriezies Durbē, A. Kronvalds četrus gadus nostrādāja par mājskolotāju. Šai laikā viņš uzsāka intensīvu sabiedrisku darbību — pulcināja ap sevi apkārtnes skolotājus, ierosināja tos pievērsties latviešu valodai, sarakstīt mācību grāmatas, izveidoja bibliotēku Durbē. Kronvalda vadībā notika pirmās skolotāju sapulces Kurzemē. Viņam radās iecere izdot arī skolotāju avīzi. Šo ieceri tomēr neizdevās realizēt. Sākās A. Kronvalda valodnieka darbība. Intensīvajā jaunlatviešu darbības periodā iepazīdamies ar «Pēterburgas Avīžu» centieniem, A. Kronvalds tomēr vēl meklēja ceļus uz Baltijas vāciešu un latviešu sadarbību. Tāpēc savus pirmos publicistiskos rakstus viņš iesūtīja «Latviešu Avīzēm» un citiem vācu vadītajiem izdevumiem. Ar «Latviešu Avīžu» redaktora un Latviešu draugu biedrības priekšnieka mācītāja Šulca atbalstu viņu uzņēma par biedru šajā organizācijā (1862). Biedrībā Kronvalds nolasīja kādu no «Latviešu Avīzēs» iesūtītajiem, bet nenodrukātajiem rakstiem. Kad sākās arvien neatlaidīgākas «Pēterburgas Avīžu» un jaunlatviešu vajāšanas, Kronvalda attieksmes pret baltvāciešiem kļuva atturīgākas.

1865. gadā A. Kronvalds devās uz Tērbatu, lai paplašinātu un pa-

pildinātu savu pedagoģisko izglītību pedagoģijas kursos pie Tērbatas universitātes.

1867. gadā A. Kronvalds sāka strādāt par pedagogu Tērbatas skolotāju seminārā. Viņš pulcināja ap sevi Tērbatas latviešu studentus un semināra audzēkņus, un ap 1870. gadu jau samērā regulāri viņa dzīvoklī notika tā sauktie latviešu vakari, kuros pārrunāti latviešu kultūras un izglītības, valodniecības un mācību grāmatu sarakstīšanas jautājumi[1].

1869. un 1870. gadā Kronvalda Atis aktīvi piedalījās skolotāju konferencēs Turaidā. Viņa runas par latviešu tautskolu grūto stāvokli un latviešu valodas mācīšanu un kopšanu skolā padarīja viņu ļoti populāru.

A. Kronvalds nopietni pievērsās arī publicistikai. Dažus rakstus viņš publicēja mācītāja H. Braunšveiga vadītajā laikrakstā «Draugs un Biedris». Kad nodibinājās «Baltijas Vēstnesis», Kronvalds publicējās šajā izdevumā. Viņam bija draudzīgas attieksmes ar tā redaktoru B. Dīriķi. Kronvalds asi uzstājās pret Jura Alunāna piemiņas nozākāšanu «Mājas Viesī». Ļoti atzinīgi Kronvalds novērtēja «Pēterburgas Avīzes», uzsverot to nozīmi progresa aizstāvēšanā 60. gadu sabiedriskajā dzīvē.

1871. gadā A. Kronvalds polemizēja ar vācu laikrakstu «Zeitung für Stadt und Land» par latviešu patstāvīgās nacionālās kultūras un izglītības tiesībām. 1872. gadā iznāca pret šo laikrakstu un Baltijas vācu kultūrtrēģerisma ideologiem vērstā A. Kronvalda brošūra *«Nationale Bestrebungen»* («Nacionāli centieni»). Šīs polemikas un šo grāmatu atzinīgi novērtēja progresīvie latviešu un pat igauņu inteliģences darbinieki.

1873. gadā A. Kronvalds izdeva rakstu krājuma «Sēta, Daba, Pasaule» ceturto grāmatu, turpinādams J. Alunāna pasākto darbu. Šai gadā viņš kopā ar ģimeni pārcēlās uz Vecpiebalgu. Pie Vecpiebalgas draudzes skolas tika atvērta augstākā klase, kurā mācīja Kronvalds. Aizgājis no labi atalgotās vietas Tērbatas skolotāju seminārā, Kronvalds tagad tieši Latvijā ar sevišķu interesi turpināja skolotāja darbību. 1873. gadā kopā ar Vecpiebalgas dziedātājiem A. Kronvalds ieradās Rīgā uz Pirmajiem vispārīgajiem latviešu dziedāšanas svētkiem. Svētku patriotiskajā noskaņā viņš iekļāvās ar lielu sajūsmu. Goda mielasta laikā viņš teica divas runas, kas bija ne vien viņa nacionālās aizrautības, bet arī spožo oratora spēju apliecinājums. Par to savās atmiņās stāsta M. Kaudzīte. Svētku pirmās dienas vakarā goda mielasta laikā ar runu uzstājies J. Cimze. Viņš salīdzinājis latviešu tautu ar māsu, kurai kaluši pūru trejādi bāleliņi: vācu skolas, Baltijas muižniecība un vāciskā Rīga. Cimzes runa satraukusi daudzus klātesošos, sevišķi A. Kronvaldu. Atbildot Cimzem, Kronvalda Atis savā runā uzsvēris, ka latviešu dziesmu svētku īstais gods piekrītot

[1] Kronvalds jau agrāk bija publicējis vācu valodas mācību grāmatu «Mazā vācieša pirmais solis» (1. izd. 1863, 2. izd. 1865), kā arī grāmatu par dzimtenes mācību skolās «Die Unterricht in der Heimatskunde» (1867).

«latviešu mātēm, Rīgas Latviešu biedrībai un pār visu kopā latviešu tautas garam, ko katrs bērns iezīdis no mātes krūtīm un saņēmis ar pirmām vārdu skaņām no viņu lūpām — savas tautas valodā. Šis tautas gars pastāvējis tik varens un spēcīgs, ka pat seši simti gadus garais verdzības laiks nevarējis viņa pavisam nospiest»[1].

Šajā pašā vakarā A. Kronvalds vēl asi uzstājās pret mācītāju A. Bīlenšteinu. Tas viss vēl vairāk saasināja vācu mācītāju naidīgumu pret A. Kronvaldu.

Kronvalds dziesmu svētku laikā un vēlāk piedalījās arī latviešu skolotāju konferencēs. Vecpiebalgas periodā viņš rosīgi darbojās Vecpiebalgas labdarības biedrībā, kopā ar Kaudzītes Reini strādāja pie Senās Grieķijas vēstures mācību grāmatas. A. Kronvalda darbīgo mūžu pārtrauca pēkšņā nāve. Kronvalds miris 1875. gada 17. februārī un apglabāts Vecpiebalgas Vidus kapos.

Sabiedriski literārā darbība

A. Kronvalda sabiedriski literārā darbība norisinājās latviešu tautas atmodas pacēluma gados. Savos politiskajos uzskatos viņš tuvs 50. un 60. gadu jaunlatviešiem un bija dedzīgākais sava laika nacionālās idejas paudējs.

Raksti par sabiedriski politiskiem jautājumiem. A. Kronvalds aktīvi darbojās publicistikā, kurā arī izpaužas viņa sabiedriskie uzskati. A. Kronvalds savus filozofiskos un sabiedriski politiskos uzskatus izteicis vairākos apcerējumos, kuriem bija polemisks raksturs.

Sabiedriskās dzīves parādības A. Kronvalds skaidrojis ideālistiski, atzīdams dievības ieceltus cilvēcīgās dabas un morāles likumus. Veselām tautām un kārtām vajagot paklausīt šiem likumiem, tad jaunums sabiedrības dzīvē tikšot novērsts. Šajā sakarā nozīmīgs ir A. Kronvalda raksts *«Karš miera laikā»* (1870). Viņš norāda, ka cilvēku sabiedrībā esot divas partijas — izkalpināšanas un brīvības jeb vaļības partija. Ka latvieši cīnoties pret saviem kalpinātājiem (te domāti baltvācu muižnieki), par to jāpateicoties G. Merķelim kā vaļības sēklas sējējam. Vaļības partija mērāma pēc tiklības mēra, kurš esot mūžīga dievīga īpatnība, tāpat kā cilvēku cilvēcīgās dabas likumi, pēc kuriem šī partija strādājot. Vērīgiem lasītājiem bija skaidrs, ka ar kara cēlējiem miera laikā domāti jaunlatviešu darbinieki un ka autors runā par baltvācu naidu pret viņiem.

Kronvalds kritiski izteicies par kristīgās ticības izplatīšanās veidiem un Romas pāvesta darbību.

A. Kronvalda apziņā pastāvēja šķiriski nediferencētas latviešu tautas ideāls, un tā pamatā bija dziļa savas tautas un tēvuzemes mīlestība. A. Kronvalda nācijas ideāls bija romantisks, viņš

[1] *Kaudzītes Matīss.* Atmiņas no «tautiskā laikmeta». I. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924, 238. lpp.

sprieda par nāciju vispār, kādai tai jābūt saskaņā ar viņa priekšstatiem. Šī ideāla vārdā A. Kronvalds dedzīgi sludināja savus nacionālās pašapziņas un tēvuzemes mīlestības aicinājumus. Šos Kronvalda uzskatus vislabāk atklāja viņa raksts *«Tēvuzemes mīlestība»* (ap 1870). Kronvalds uzsvēra, ka katram latvietim vajadzētu stiprināt savu nacionālo pašapziņu un tautas mīlestību un, sevišķi jaunajai paaudzei, vajadzētu smelt no šādiem tēvuzemes mīlestības avotiem: 1) jāpazīst tēvuzeme un 2) tās vēsture, 3) jācienī un jākopj tēvu valoda, 4) jācienī un jāgodā tēvu tēvu krietnās ieražas (šajā sakarā Kronvalds pozitīvi vērtējis tautas dziesmas kā šo ieražu apliecinātājas), 5) jākopj kopības prāts, 6) jāgodā tautas krietnākie dēli, 7) par tēvuzemes mīlestības iesvaidījumu jābūt ticības mācībai. Raksta nobeigumā A. Kronvalds atklāja savu jaunlatvisko tēvuzemes mīlestības pamatojumu:

«Tāpēc mana vēlēšanās galu galā ir bagātīga maize, krietna sieva, bērni — tēvuzemes dēli un meitas.»

A. Kronvalda idejām, stiprinot tautas pašapziņu un lepnumu, bija ievērojama nozīme latviešu nācijas konsolidācijas procesā un cīņā par latviešu tautas patstāvīgas nacionālas kultūras tiesībām[1].

Ievērojamākais Kronvalda publicistiskais darbs ir grāmata «Nacionāli centieni»[2]. Tā radās kā polemikas raksts pret tolaik reakcionāro vācu laikrakstu *«Zeitung für Stadt und Land»*.

«Nacionāli centieni». Šis A. Kronvalda darbs veltīts «Baltijas Vēstneša» redaktoram B. Dīriķim. Grāmata sastāv no ievada un četrām nodaļām. Kronvalds atreferēja laikraksta «Zeitung für Stadt und Land» 1871. gada 23. oktobra ievadrakstu. Latvietis, kurš turoties pie savas tautības, neesot nekas, un šī vaina izlabojama, vienīgi noliedzot savu tautību. *«Kas mācīti un saucas par latviešiem, tie piekrāpjas,»* uzsvērts ievadrakstā. Galvenais vācu laikraksta arguments bija tāds, ka latvieši ieguvuši izglītību vācu un krievu skolās, jo neesot taču iespējams latviešu valodā apgūt izglītību. Laikraksts izvirzījis šādus jautājumus: 1) vai domājama kultūra tādai tautai, kura iztiek tikai no lielo tautu kultūras un tās atdarinājumiem, 2) vai, starp lielām tautām atrazdamās, tā spēj radīt savu kultūru, 3) vai tā var samaksāt mācību līdzekļus, resp., civilizāciju? Vācu laikraksta atbilde uz visiem šiem jautājumiem bija noliedzoša un atspoguļoja baltvācu nostādni: nevarot būt nekādas latviešu inteliģences, jo izglītots latvietis taču vairs neesot latviešiem piederīgs.

---

[1] E. Eferts-Klusais atzinis, ka jaunlatviešu nacionālisms ir atšķirams no vēlākā laika buržuāziskā nacionālisma: «Viņu tautiskums tomēr ir īpatnējas dabas un nav sajaucams ar vēlāko latv. buržuāzijas «tautiskumu».» Skat. *Klusais.* Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi. — M.: Prometejs, 1925, 24. lpp. Šis atzinums ņemams vērā, vērtējot A. Kronvalda darbību un uzskatus.

[2] A. Kronvalda vācu valodā sarakstītais darbs «Nationale Bestrebungen» latviešu valodā pazīstams arī ar nosaukumu «Tautiski centieni». Šī darba pirmo daļu pārtulkoja Āronu Matīss («Austrums», 1887, 10.—12.).

A. Kronvalds uz visiem šiem jautājumiem atbildēja pozitīvi, uzsvērdams latviešu tautas tiesības uz savu patstāvīgu nacionālo kultūru, izglītību un apgaismi.

Grāmatas 1. nodaļā «Ir gan mācīti latvieši» Kronvalds atzina, ka agrāk bijuši raksturīgi sajēgumi — latvietis un zemnieks; vācietis un mācīts. Tagad esot tauta, bet vācieši joprojām domājot un tagad jo sevišķi uzskatot, ka izglītots latvietis esot neiespējamība. Kronvalds uzsvēra, ka vācieši nedrīkstot pārmest, ka latvieši mācoties citu tautu skolās, jo vēsture rādot, ka paši vācieši kādreiz darījuši tāpat. Latvieši skolās nenodarbojoties tikai ar vienas tautas sasniegumiem, viņi lasot Homēru un Horāciju, Tukidīdu un Liviju, Šilleru un Deržavinu. Taču svešajās skolās trūkums tāds, ka latvieši nemācoties par savu tautu un zemi, par tās valodas attīstības gaitu. Kronvalds šajā sakarā aizstāvēja prasību, ka latviešiem pašiem vajadzīgas augstākas skolas.

Grāmatas otrā nodaļā «Latviešu valoda augstākās un zemākās skolās» Kronvalds iestājās par latviešu valodas lietošanu tautas skolās, valodas kopšanu un attīstīšanu, latviešu rakstniecības veicināšanu. Izglītota latvieša pienākums esot atdot savas zināšanas saviem tautas brāļiem.

Trešajā nodaļā «Vācu ietekme» Kronvalds atzina, ka izglītība neesot ne gallicisms, ne ģermānisms, bet patiesa civilizācija (humānisms). Vācu nomācošais iespaids uz latviešu tautu un tās izglītošanu diendienā mazinoties.

Ceturtā nodaļā «Nākotne» autora pamatdoma ir tāda, ka tuvums lielajām kultūras tautām palīdzēšot attīstīties latviešu tautai. Pašam latvietim vajagot būt gatavam izglītību saņemt. Šauras es-apziņas vietā jāradot kopības apziņa. To kopt un spēcināt esot apzinīgo latviešu svēts pienākums. Kronvalda Atis pozitīvi vērtējis latviešu sakarus ar krievu tautu. Šī attieksme viņam līdzīga ar pārējiem jaunlatviešu darbiniekiem.

Polemizējot ar baltvācu reakciju, A. Kronvalds sarakstīja arī saturā līdzīgu «Nacionālu centienu» otru daļu.

A. Kronvalda «Nacionāli centieni» bija spēcīgākais un nozīmīgākais 70. gadu ideoloģiskās cīņas dokuments. Ar sajūsmu to uzņēma latviešu inteliģences progresīvie darbinieki. Lielu atbalsi Kronvalda idejas guva tautiskā romantisma literatūrā.

Valodnieciskā darbība. Cīņā par latviešu tautas kultūras un izglītības tiesībām par šīs kultūras pamatu A. Kronvalds atzina latviešu valodu un daudz darbojās valodniecības laukā. Svarīgākie A. Kronvalda raksti valodniecības jautājumos publicēti «Baltijas Vēstnesī»: «Kāds vārds par mūsu tēvu valodu», «Kādi jauni vārdi», «Vecas valodas, jauni vārdi», «Sinonīmiski vārdi», «Valodas kopējiem» u. c. Valodas teorijā un praksē viņš turpināja J. Alunāna darbu un līdzīgi J. Alunānam augsti novērtēja latviešu valodas bagātību un skaistumu. Kronvalds latviešu valodas kopšanas un attīstīšanas nepieciešamību saistīja ar skolas praksi, prasīdams, lai latviešu skolās bērni mācītos dzimtajā valodā.

Liels ir A. Kronvalda ieguldījums jaunu vārdu radīšanā. Viņš labi iepazina pašu latviešu valodu, tās specifiku, meklēja atjaunojamus vārdus vecajās vārdnīcās, jaunu vārdu darināšanā ņēma palīgā arī latīņu, grieķu un lietuviešu valodu. Daudzi Kronvalda jaunie vārdi ieguva neatņemamu vietu latviešu valodā. Kronvalds apzināti centās arī pēc vārdu daiļskanības. Atzīmējami šādi Kronvalda ieviestie vārdi:

burtnīce, cēlonis, cietoksnis, daile, dzeja, dzejnieks, dzejolis, dziedonis, gleznot, izglītība, izloksne, kaislība, ķermenis, kuplināt, līdzeklis, locījums, loma, luga, māksla, nākotne, nolūks, padome, pagātne, pilnvara, pilsonis, priekšmets, raksturīgs, raksturs, rīcība, satversma, slimnīca, stāvoklis, sūtnis, taisnība, tēlot, tēvija, turpināt, valde, varonis, veikals, vergturis, vēstule, vēsture, viela, virziens, ziedonis, zīmulis, zinātne u. c.

Daži no viņa ieteiktajiem vārdiem nav ieviesušies, piem.,

divatrons (teātris), *jaunule* (novele), *tirdonis* (pētnieks).

A. Kronvalda ieguldījums latviešu valodniecībā ir ļoti nozīmīgs, un viņš pieder pie ievērojamākajiem latviešu valodniekiem.

Pedagoģiskā darbība. Latviešu pedagoģijas vēsturē Kronvalds ir viens no izcilākajiem darbiniekiem. Viņš prasīja skolas ciešu tuvību ar tautas dzīvi, lai

«prāta gaisma izplatītos tik gaiši vispāri pār latviešiem, ka lai ikkatrs no mums iespētu skaidri atģist, kāda tiesa cilvēkam kā cilvēkam pienākas un lai katrs varētu savu pienākumu izpildīt ar gaišu atziņu, kādēļ tas izpildāms».

Kronvalds uzsvēra, ka skolas uzdevums ir ne vien attīstīt prātu, sniegt zināšanas, kuras būtu noderīgas apzinīgi izpildāmā darbībā, bet arī audzināt. Skolas uzdevums ir likt pamatus personības attīstībai vistiešākā sakarā ar visas tautas attīstību. Kronvalda Atis prasīja, lai skolotāji ieaudzinātu skolēnos humānisma un nacionālās pašapziņas un pašcieņas principus.

Lielu uzmanību skolas mācībā Kronvalds pievērsa dzimtajai valodai, nenoniecinādams arī citas valodas. Viņš uzsvēra, ka skolās mācāma arī latviešu rakstniecība. A. Kronvalds atzina, ka vēsture mācāma, sākot no antīkās senatnes, lai skolēni to izprastu dziļi un pamatīgi, lai viņi zinātu arī savas tautas vēsturi. Skolās ierādāma vieta dabaszinātnēm, ģeogrāfijai, arī labai savas tēvuzemes pazīšanai, matemātikai, fizikai, ķīmijai, astronomijai. A. Kronvalds aicināja skolotājus celt savu izglītības līmeni, būt latviešu skolas patriotiem. Skolotāju semināru darbība tuvināma latviešu skolu interesēm un vajadzībām.

Latviešiem daudzos mācību priekšmetos trūka mācību grāmatu. Pats intensīvi darbodamies grāmatu sarakstīšanā, A. Kronvalds mudināja skolotājus pievērsties šim darbam, kā arī sagatavot praktiskus mācību līdzekļus.

Kronvalda Atis pats bija izcils pedagogs un skolotājs, radošās darbības un personības paraugs.

Raksti par estētikas un literatūras teorijas jautājumiem. Kronvalda Atis latviešus iepazīstina ar šo nozaru pamatiem, vienlaikus veidodams arī terminoloģiju. 1868. gadā laikrakstā «Draugs un Biedris» iespiestajā rakstā «Cilvēka iekšķīgs un ārīgs veids» A. Kronvalds skaidroja mākslas jeb dailes jēdzienu:

> *«Daile ir skaistu darbu izstrādāšana jeb darbošanās, caur kuru skaistums, jaukums tiek redzamā vai dzirdamā veidā izglītots, iztaisīts.»*[1]

Ar atsevišķiem poētikas jēdzieniem A. Kronvalds latviešus iepazīstināja rakstos «Dzeja jeb poēzija», «Stāstu dzejoļi jeb epīgi dzejoļi». Arī šie raksti publicēti laikrakstā «Draugs un Biedris».

A. Kronvalds ļoti atzinīgus vārdus veltījis latviešu folklorai gan kā tautas audzinātājai, tās estētiskās gaumes apliecinātājai, gan kā valodas bagātību glabātājai:

> *«Īstus latviskus vārdus jau citādi nespēsim sakrāt, kā tikai tad, kad savāksim un uzzīmēsim visas tautas dziesmiņas, ir jaukās pasaciņas un teikas, kodolīgos sakāmos vārdus, gudrās latviešu mīklas.»*[2]

Kronvalda Ata darbība bija spilgti izteikta sociāla rakstura, to vadīja viņa dziļā ieinteresētība strādāt tautas labā. Tās pamatvirziens — cīņa par latviešu nacionālās kultūras un valodas attīstību, kā arī ieguldījums pedagoģijā atbilda visplašāko tautas masu interesēm. A. Kronvalds devis atzīstamu ieguldījumu latviešu estētiskās domas attīstībā. Tāpēc viņa darba īpatsvars latviešu demokrātiskās kultūras attīstībā ir visai nozīmīgs.

LITERATŪRA

Kronvalda Atis. Kopoti raksti. 1.—2. sēj. — R.: Valters un Rapa. 1936, 1937.

Kronvalds A. Tautiski centieni. — R.: Valters un Rapa. 1935.

Kronvalds A. Tagadnei. Izlase. — R.: Liesma, 1987.

Kaudzītes Matīss. Atmiņas no «tautiskā laikmeta». I. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924.

Kušķis J. Kronvalda Atis un latviešu valoda. — Grām.: Varavīksne. R.: Liesma, 1987, 186.—201. lpp.

Laizāns P. A. Kronvalds. — Grām.: Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā līdz 20. gs. R.: Zinātne, 1976, 122.—129. lpp.

Milenbahs K. Kronvalds kā valodnieks. — Latviešu izglītības biedrības gadagrāmata. 1909, 2.

Muoni Helga. Kronvalda Atis Tērbatā. — Karogs, 1987, 4., 168.—169. lpp.

Rudzītis Jāzeps. Atis Kronvalds. — Grām.: Kronvalds A. Tagadnei. Izlase. R.: Liesma, 1987, 3.—24. lpp.

[1] *Kronvalda Atis.* Kopoti raksti. 1. sēj. — R.: Valters un Rapa, 1937, 640. lpp.

[2] *Turpat,* 606. lpp.

Upītis J. Atis Ķronvalds. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 460.—496. lpp.

ANDREJS PUMPURS
(1841—1902)

Andrejs Pumpurs ir latviešu tautas eposa «Lāčplēsis» autors, populārs tautiskā romantisma dzejnieks, radikālu demokrātisku ideju paudējs, prozaiķis un publicists.

Biogrāfija

A. Pumpurs dzimis 1841. gada 22. septembrī toreizējā Lieljumpravas pagasta Ķurzemes pusē Meža Ķeirānos[1] (tag. Ogres raj.). A. Pumpura tēvs bija muižas vīndedzis. Gadu pēc A. Pumpura dzimšanas viņa vecāki kļuva par rentniekiem Daugavas tuvumā Dīriķu mājās, kurās A. Pumpurs pavadīja bērnību. Bērnības iespaidiem bijusi liela ietekme uz A. Pumpura daiļradi.

1853. gadā A. Pumpurs sāka mācīties Lielvārdes draudzes skolā vācu klasē. Skolotājs Benevskis skolā mācījis arī latviešu valodu un skolniekus iepazīstinājis ar Baltijas vēsturi. Skolniekus iespaidojušas arī Krimas kara atbalsis — Lielvārdei garām gājuši karapulki.

1856. gada pavasarī A. Pumpurs beidza draudzes skolu kā pirmais skolnieks un gribēja mācīties tālāk. Viņš griezās pēc padoma pie Lielvārdes mācītāja Ķrona, kurš viņam izrēķinājis priekšā, cik dārga tāda augstāko skolu izglītība, un pārmetis nevēlamo tieksmi izspraukties uz augšu no zemnieku kārtas. A. Pumpuram neatlika nekas cits kā meklēt maizes darbu.

1856. gadā A. Pumpurs kopā ar tēvu devās uz Mirabeles muižu Lietuvā netālu no Pandēles pilsētiņas, kur tēvs strādāja par vīndedzi. A. Pumpurs labi iepazina lietuviešu klaušu zemnieku grūto dzīvi un ieklausījās arī lietuviešu dziesmās. 1857. gadā Pumpuri atgriezās Lielvārdē, un dzimta apmetās pie tēva brāļa Lāčplēšu mājās. A. Pumpurs kopā ar tēvu piedalījās muižas darbos, riju kulšanā, plostu laišanā pa Daugavu. Sakarā ar muižu pāreju uz kapitālistisko saimniekošanas veidu tuvējais Rembates muižas īpašnieks barons Rautenfelds nolēmis pārdot zemniekiem mājas un zemi. Viņam bija vajadzīgi lēti mērnieki, un tā par mērnieka mācekli pieņemts arī A. Pumpurs. Vasarās A. Pumpurs strādājis par «mērnieka puisi», ziemās — pie muižas galdnieka.

Mērnieka darbos ejot, A. Pumpurs labi iepazinās ar Lielvārdes un Rembates apkārtni un dzīvi citās muižās Vidzemē. Viņš mērījis zemi Ogres muižā, Jumurdā, Katriņā, Ērgļos, Taurupē, Cirstos, Vecpiebalgā un Jaunpiebalgā, Leimaņos.

Nozīmīgs bija A. Pumpura darbības laiks Vecpiebalgā. Tās apkārtnē viņš strādāja ilgāku laiku — no 1867. līdz 1872. gadam.

[1] A. Pumpurs atmiņās stāsta, ka dzimis «Ķeirānu meža mājiņā». Sk. grām. *Pumpurs A.* Tēvijā. R.: Liesma, 1980, 49. lpp.

Andrejs Pumpurs.

Viņš piedalījies arī tā saucamajos «Ķirpa» vakaros, kuros Piebalgas inteliģenti pārsprieduši dažādus latviešu dzīves un kultūras jautājumus, lasījuši arī savus jaunākos dzejoļus[1]. Piebalgā rīkotas arī teātra izrādes. 1874. gadā Gogoļa «Revidenta» izrādē piedalījies arī A. Pumpurs.

Mērnieka gaitās A. Pumpurs sāka arī dzejot. Viņa pirmie dzejoļi ar parakstu *-rs* publicēti «Baltijas Vēstnesī»[2]. Sākumā A. Pumpurs dzejošanai pievērsies visai stihiski, parasti savus dzejoļus sacerējis ātri, godos, draugu pulkā. Dzejoļi tūlīt ieguvuši meldiju, pats dzejnieks — ievērību. Šajā periodā populārākie A. Pumpura dzejoļi ir «Kur aug mana līgaviņa?» («Stāsti manim, Daugaviņa»), «Uz Daugavas stāvajiem krastiem», «Bārenīte». Piebalgas laiks dzejniekam bijis visai ražīgs — radušies arī dzejoļi «Pastarīte»,

[1] Lielu sajūsmu «Ķirpa» vakarā radījis Pumpura nolasītais dzejolis «Pastarīte».

[2] Pumpura pirmais iespiestais dzejolis «Hīna kaps» — «Baltijas Vēstnesī» 1869. gada 25. janvārī. Laba daļa Pumpura darbu «Baltijas Vēstnesī» publicēti arī ar pseidonīmu *Puškaitis*.

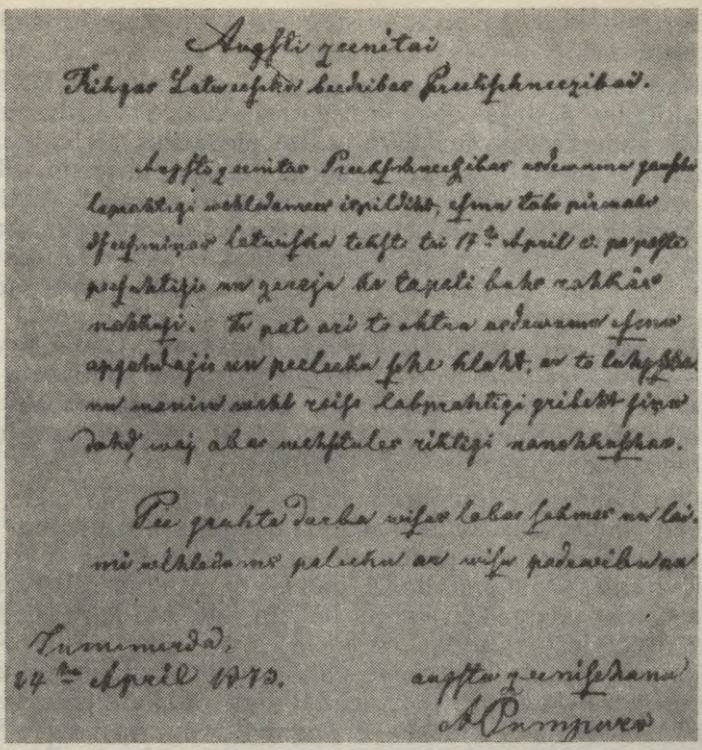

Andreja Pumpura rokraksts. Vēstule Rīgas Latviešu biedrībai.

«Austrums un Rietrums» u. c. Pumpurs par Piebalgas pusi sacerējis arī satīru «Ļurbu valsts» (1870).

1872. gadā A. Pumpurs pārcēlās uz Jumurdu, kur strādāja par muižas pārvaldnieku un veica mērnieka un mežkunga darbu, literatūrai pievērsdamies tikai vaļas brīžos. Laikā no 1872. līdz 1874. gadam A. Pumpurs bieži iegriezās Lielvārdē. Šajā laikā viņš sadraudzējās ar Ausekli. Abi dzejnieki kļuva par domu biedriem, viņiem paticis staigāt gar Daugavas krastiem, pārrunāt savas tautas likteni. Abu dzejnieku draudzībai neapšaubāmi bijusi ļoti svarīga nozīme viņu sabiedriski politisko un estētisko uzskatu konsolidēšanā un literārajā daiļradē.

1874. gadā A. Pumpurs pārnāca uz Rīgu. Toreiz rosīgais sabiedriskais darbinieks R. Tomsons viņam piedāvāja direktora posteni savā mākslīgo mēslu fabrikā. Šajā laikā uz Rīgu pārcēlās arī Ausekli, kurš bija uzaicināts par skolotāju Tomsona fabrikas skolā. Bet jau drīz (1875. gadā) R. Tomsona uzņēmums bankrotēja, un abi dzejnieki palika bez darba. Šajā laikā A. Pumpurs rosīgi darbojās arī Rīgas Latviešu biedrībā. Kopā ar «Baltijas Vēstneša» redaktoru B. Dīriķi viņš atvēris grāmatu un rakstāmlietu veikalu. Bet viņš pats izteicies, ka esot tirgojies tikai vienu dienu. Nonācis grūtos

materiālos apstākļos, 1876. gada augustā viņš atstāja savu ģimeni un aizbrauca meklēt darbu uz Maskavu.

Maskavā A. Pumpuram klājās grūti. Tāpēc viņš ar F. Brīvzemnieka palīdzību iestājās brīvprātīgajos, kas, slavofilu atbalstīti, 1876. gada rudenī devās uz Serbiju, lai piedalītos serbu-turku karā. Armijā A. Pumpurs kļuva par virsnieku topogrāfu, un tā sākās viņa armijas gaitas, kuras turpinājās ilgus gadus. Kad A. Pumpurs ieradās Serbijā, bija jau noslēgts pamiers. Viņš iepazinās ar serbu zemnieku dzīvi, saklausīja viņu dziesmās līdzību ar latviešu tautas dziesmām un bija pārliecināts par abu tautību seno radniecību. 1877. gadā A. Pumpurs dienēja kādā krievu kājnieku pulkā Sevastopolē. 1878. gadā viņš pabeidza Odesas karaskolu. Būdams virsnieks Krievijas dienvidos, viņš iecerēja plānu pārvietot kādu daļu latviešu zemnieku uz Simferopoles apkārtni. Sakarā ar veselības stāvokļa pasliktināšanos A. Pumpuru ieskaitīja kādā rezerves bataljonā Baltijā un 1880. gadā viņš atgriezās Latvijā.

Kā virsniekam A. Pumpuram nācās uzturēties dažādās Baltijas vietās. Šajā laikā viņš kvēla patriotisma pilns domāja par latviešu zemnieku atbrīvošanas iespējām un iesaistījās nelegālā narodņiciska rakstura virsnieku pulciņā. 1881. gadā 116. Malojaroslavecas pulka virsnieks Kārlis Aizups izveidojis nelielu pulciņu, kurā piedalījušies arī vairāki latviešu tautības virsnieki, starp tiem arī A. Pumpurs. Viņi nekādu īpašu darbību nepaspēja izvērst, kad, provokatora nodoti, nonāca izmeklēšanā. 1882. gadā Rīgā notika slēgts tiesas process. Lietu iztiesāja Viļņas kara apgabaltiesa. Apsūdzēto aizstāvji bija latviešu tautības advokāti Everts un A. Stērste. Lietas materiālos uzsvērts, ka pulciņa galvenie organizētāji bijuši K. Aizups un A. Pumpurs. Par A. Pumpuru lasāms:

> *«116. Malojaroslavecas pulka praporščiks Andrejs Indriķa d. Pumpurs ir viens no galvenajiem vadoņiem, kas organizē zemnieku sacelšanos pret muižniekiem un strādnieku pret kapitālistiem.»*

Pulciņš gribot sagrābt varu, lai iznīcinātu muižniekus un kapitālistus, bet viņu zemi un kapitālu sadalīt vienlīdzīgi zemniekiem un strādniekiem. Pulciņa dalībnieki sarakstījuši proklamācijas un uzsaukumus latviešu tautai, taču nav paguvuši tos izplatīt. Zemnieku sacelšanās plāns apspriests 1881. gada vasarā. Varas sagrābšanas gadījumā A. Pumpuram būtu jāvada sacelšanās toreizējā Cēsu apriņķī. Aizupa pulciņa dalībnieki nebija pietiekami nokonspirējušies. Taču var domāt, ka pirms galveno dalībnieku aresta daļu materiālu viņi bija paguvuši iznīcināt. Pulciņš tika sagrauts ātrāk, nekā paspēja īsti noformēties. Baltijas vācieši un viņu avīzes sakarā ar šo lietu sataisīja lielu troksni. Pierādījumu trūkuma dēļ tiesa lietu izbeidza, un apsūdzētie virsnieki tika pārcelti uz citiem pulkiem. Kādu laiku Pumpurs dienēja Cēsīs, tad Tērbatā un vēl citās vietās.

80. gados Pumpurs ļoti rosīgi strādāja literepikā. Viņa nozīmī-

gākais darbs eposs «Lāčplēsis» iznāca 1888. gadā[1] uz trešajiem vispārīgajiem latviešu dziesmu svētkiem un tūlīt ieguva lielu popularitāti. 1890. gadā iznāca A. Pumpura dzejoļu krājums «Tēvijā un svešumā».

1895. gadā A. Pumpurs kļuva par ierēdni Daugavpils kara intendantūras pārvaldē un devās tālos komandējumos. Armijas darbs ļoti traucēja dzejnieka daiļradi, taču pavēra viņam plašus redzes apvāršņus. 1901. gadā, pārbraucis no Ķīnas, A. Pumpurs smagi saslima. A. Pumpurs miris Rīgā 1902. gada 6. jūlijā. Apglabāts Lielajos kapos.

Daiļrade

A. Pumpurs, tāpat kā Auseklis, galvenokārt bijis dzejnieks, tomēr viņš rakstījis arī prozu un darbojies publicistikā. Viņa daiļradē nozīmīgākā un mākslinieciski augstvērtīgākā ir lirika un īpaši liroepika. A. Pumpurs ir spilgts tautiskais romantiķis, dzejnieks patriots, kura māksla izaugusi tautas dzīvē, iemieso dziļi demokrātiskas idejas un sakņojas folklorā.

Estētiskie uzskati. A. Pumpurs izpratis literatūras sabiedrisko nozīmi līdzīgi J. Alunānam un Auseklim. Viņš atzinis, ka gadsimtu gaitā arī latviešu folklorai bijusi liela idejiskas audzinātājas un iedvesmotājas loma tautas atbrīvošanās cīņās. Dzejas un vispār dzejnieka sabiedrisko uzdevumu nozīmi A. Pumpurs uzsvēris 1879. gadā rakstītajā publicistiskajā rakstā «Nedziediet blēņu dziesmas!»:

> *«Vispārīgais mūsu jaunāko dziesmiņu mērķis ir: paskubināt uz tautas un tēvzemes mīlestību, uz cenšanos pēc gaismas, izglītības un brīvības, un tāds mērķis taču ir cilvēces visaugstākais tikums!»*[2]

A. Pumpurs uzskatījis sevi par jaunlatviešu ideju turpinātāju, un viņu visvairāk interesējis jaunlatviešu darba vispārdemokrātiskais saturs:

> *«Gaisma un brīvība, šīs jaukās tautas rotas nav piesavināmas vieglumā, tās prasa daudz darba, pūliņa un uzcītīgas cenšanās; tādēļ gods un slava tai tautai, kura, no šiem šķēršļiem nebīdamās, gaismu un brīvību sev izgādā. Gods un slava tiem tautas dēliem, kuri pirmie tautai pa priekšu pie šī svētā darba dodas, viņu liktens ir jo grūts!»*[3]

---

[1] «Lāčplēsis» iznāca ar lieliem cenzūras svītrojumiem. Pēc Lielā Tēvijas kara Krapes pagastā tika atrasts «Lāčplēša» pirmizdevuma eksemplārs ar literāta Laubes Indriķa autogrāfu. Starp iespiestā teksta lapām atrodamas paša Pumpura aprakstītas lapas, kurās autors atjaunojis cenzūras nosvītrotās vietas (ap 60 rindu) un izdarījis citus teksta labojumus. Krapes eksemplārs ņemts vērā «Lāčplēša» padomju laika izdevumos.

[2] *Pumpurs A.* Raksti. — R.: Gulbis, 1925, 2. sēj., 407. lpp.

[3] Turpat, 1. sēj., 157. lpp.

A. Pumpura estētiskie uzskati liecina, ka viņš izpratis sava laika aktīvā progresīvā romantisma saikni ar dzīves realitāti un sabiedrisko virzību. Dzejnieks uzsvēris, ka arī romantiskajai dzejai saturā un formā jāvairās no neizprotamiem fantāzijas lidojumiem:

> *«Pie katra dzejiga sacerējuma jeb dziesmas apspriešanas ir vajadzīgs ievērot vismazāki viņas divas daļas: iekšķīgo saturu — domas, idejas kodolu; un viņas ārīgo apģērbu — valodu, prosodiju un metriku, (..) ikkatram dziesminiekam cieši uz to jālūko, ka viņa fantāzija nepārkāpj prāta jeb loģikas robežas un mums nestāda lietas priekšā citādas, nekā tās esam raduši saprast, citādi tāda fantāzija tiek nosaukta par aplamu vai slimu fantāziju.»*[1]

Par latviešu dzejas attīstības pamatiem un perspektīvām A. Pumpurs izsacījis Auseklim līdzīgus uzskatus. Latviešu jaunlaiku dzejai jāizaug uz latviešu folkloras pamatiem — folklorā radoši jāsmeļ motīvi, tēli, izteiksmes līdzekļi, metrika.

A. Pumpurs apliecinājis dziļu tautiskuma izpratni:

> *«.. bez visas mākslas zināšanas pate tauta un pate valodas daba sastādījusi priekš mums īstenos dzejas likumus.»*[2]

Pumpurs atzinis, ka nepieciešams saglabāt tradicionālos tautas dziesmu krītošos pantmērus, jo tos nosaka latviešu valoda:

> *«.. latviešu valodā gandrīz vienīgi tik krītoši ritmi derīgi, tas ir, tādi, kuru posmi iesākas ar vienu smagu un beidzas ar vienu vai divām vieglām zilbēm, kā trohaji, daktiļi un trohaju-daktilīgi peršu panti.»*[3]

Tomēr dzejnieks pats nav burtiski turējies pie šiem atzinumiem, bet sacerējis arī dzejoļus ar kāpjošiem pantmēriem.

Dzeja

A. Pumpura dzeja, jau ieguvusi popularitāti publicējumos periodikā, sakopota krājumā «Tēvijā un svešumā». Viņa dzejoļi sacerēti lielākoties 60. gadu beigās un 70. gados.

A. Pumpuram ir samērā daudz lirisku dzejoļu. Viņa dzejoļos vietām ieskanas sižetiski motīvi, vērojama tieksme uz balādiskumu («Pastarīte», «Imanta», «Veļu laikā»), viņš rakstījis arī veltījuma dzejoļus. Nedaudz darbojies humorā un satīrā.

A. Pumpura lirika sava laika dzejas ietvaros ir samērā raita, melodiska, tēlaina. Tas visvairāk sakāms par viņa tautas dziesmām tuvajiem dzejoļiem. Tomēr ir laba tiesa dzejoļu, kuros vērojamas

---

[1] *Pumpurs A.* Raksti. — R.: Gulbis, 1925, 2. sēj., 397.—398. lpp.

[2] *Turpat,* 398. lpp.

[3] *Turpat,* 400. lpp.

nepārvarētas formas grūtības, jo sevišķi atskaņojumos, valodas ritmiskajā skanējumā, ir arī izteiksmes neveiklības.

Pats svarīgākais Pumpura dzejas devums ir sabiedriska rakstura dzejoļi, kuros atbalsojas tautas atbrīvošanās cīņas tematika. Visspēcīgāk te skan tautas brīvības un senatnes cildinājuma tēma, kura sazarojas daudzos motīvos.

Dzejnieka patriotisma jūtas dziļi iesakņotas viņa dzejas nozīmīgākā idejiski piesātinātajā tēlā t a u t a. A. Pumpurs latviešu tautu raksturojis no nacionālās atbrīvošanās cīņu viedokļa kā brīvības cīnītāju. Dzejnieks dedzīgi modinājis tautas pašapziņu. Piemēram, dzejolī «Tautai» (1871) viņš aicināja:

Šo domāja, to domāja,
Sveši ļaudis daudz domāja;
Ko domāja sveši ļaudis,
To tu lidzi nedomā!

Tev jādomā: laiks atnāks,
Kur ikkatris domāt sāks!

Balādiskajā dzejolī «Pastarīte» latviešu tauta simbolizēta folkloras jaunākās meitas tēlā. Pērkons, vajādams Jodu māti, atdzinis to laimīgajā arāju zemē. Arājs, tai paklausīdams, palīdz viņai izglābties, un sākas verdzības laiks, kad *«sveši dievi krustāniski atkāvās no vakariem»*. Dzejoļa skanīgumu pastiprina tautas dziesmu motīvi («Līgo laiva uz ūdeņa», «Es redzēju jūriņā»), saules krāsu epiteti, metaforiskums, valodas figūras un tautas dziesmai tuvā metrika.

Latviešu tautas tēlojumā A. Pumpurs izlietojis tautiskajam romantismam raksturīgu kompozīcijas shēmu. Dzejolis sastāv no trim daļām. Pirmajā tēlota brīvā, laimīgā senatne, otrajā — apspiestība, trešajā skan tautas atmodas motīvi.

Laimīgās senatnes cildinājuma motīvi A. Pumpura dzejā izvērsti vairākos aspektos.

Vienā no tiem izpaužas tuvība latviešu folklorai un G. Merķeļa un jaunlatviešu publicistikā sastopamais tautas varonīgās vēstures traktējums. Tas jo skaidri vērojams dzejolī «Pastarīte», «Galva ar trim šķēpiem», «Imanta», «Hīna kaps» u. c. Jo spilgti šajos dzejoļos izcelti tautas varonības, atmodas un apgaismes motīvi.

Jau pirms «Lāčplēša» A. Pumpura dzejā vērojams tautas varoņtēla motīvs. G. Merķeļa darba «Vanems Imanta» ierosmē radies Pumpura dzejolis «Imanta» (1874), kurā dzejnieks paredzējis tautas brīvo nākamību:

Bet reizi Pērkoņdēli
Tai kalnā lodes spers;
Tad bēdzīs visi jodi;
Pēc zobena tas ķers.

Un saules meitas nācīs
Un miglu projām trauks;

Un gaismas laika balsis
Imantu ārā sauks!

Otrs aspekts, kurā risināti senatnes cildinājuma motīvi A. Pumpura dzejā, atšķir viņa daiļradi no citiem tautiskajiem romantiķiem. Pumpurs par latviešu tautas pirmdzimteni uzskatījis seno Indiju. Arī G. Merķeļa darbos un jaunlatviešu publicistikā atrodamas līdzīgas atziņas. Pumpuru acīmredzot ietekmējusi tajā laikā populārā indoeiropiešu pirmvalodas teorija, pēc kuras latvieši un citas indoeiropiešu valodu saimes tautas esot atnākušas no Indijas. Senatnes meklējumus Indijā Pumpurs saistījis ar domu par latviešu tautas teiksmainu vadoni — gudro — kā tautas senās kultūras pamatlicēja simbolu. Šis senā gudrā tēls (Viduveds «Lāčplēsī») atrodams gan Merķeļa «Vidzemes senatnē», gan tas ir krīvu krīvs tā paša nosaukuma F. Brīvzemnieka balādē, šis tēls sastopams arī Raiņa drāmā «Uguns un nakts». A. Pumpura dzejolī «Austrums» tas ir viens no trim dievu dēliem. Dzejnieka nopelns senatnes motīvu risinājumā ir tas, ka viņš Austrumu motīvu pratis aktualizēt un sasaistīt ar tautas nacionālās atbrīvošanās cīņu idejām un latviešu un krievu tautu draudzības domu. Dzejolī «Austrums un Rietrums» Pumpurs aicina latviešu tautu orientēties uz Krievzemi, tās tautu un kultūru.

Trešais aspekts latviešu tautas senatnes apdziedājumā saistīts ar iepriekšējo un to konkretizē. Uzturēdamies Serbijā, Pumpurs ieklausījās serbu tautas dziesmu melodijās, vēroja Donavu un serbu tautas raksturu, atcerējās Daugavu un saskatīja latviešu, leišu un slāvu tautu seno tuvību.

Man māmiņa šūpojusi
Daugaviņas maliņā;
Latvju dziesmu dziedājusi —
Dziesma paliek atmiņā.

Te es dzirdu brīnodamies:
Svešumā pie Donavas
Atskan dziesma līgodamies
Itin kā pie Daugavas.
(«Pie Donavas», 1876)

Senatnes cildinājums Pumpura dzejā savu izpausmi atradis arī senās latviešu kultūras apdziedājumā. Tautas folkloras cildinājuma motīvi un tēli raksturīgi dzejoļiem «Mūsu tautas dziesmas», «Meklēsim dziesmas», «Saules meita un dievu dēli». Šajos dzejoļos atbalsojās arī jaunlatviešu aicinājums: vākt un apzināties latviešu folkloras bagātību.

A. Pumpurs rakstījis veltījuma dzeju. Viņš cildinājis Rīgas Latviešu biedrību («Prologs»), kā arī slavenus tautiešus. Veltījuma motīvi Pumpura dzejoļos sasaucas ar A. Kronvalda aicinājumu godāt tos cilvēkus, kuri darbojušies tautas labā. Šis aicinājums raksturīgs Pumpura balādei «Veļu laikā». Vairs tautā negodāti, zem

sirmiem ozoliem pulcējas veļi. Viņu vidū dedzīgi runā Juris Alunāns, no kura bīstas tautas apspiedēji.

«Tās sirdis tagad palikušas cietas —
Tik miruši un daba runāt prot;
Tie ozoli, tās svētās biržu vietas,
Un kauli šie tik liecību vēl dod:
«Ka še ir mūsu tautas tēvu zeme,
Ko sveši viņiem varmācīgi ņēma!»

Kas drīkst še runāt tādā balsī bargā?
Kurš ir šis veļu garu biedrotājs? —
Ak, viņa piemiņa mums paliks dārga,
Tas bija latvju tautas dziedātājs!
Daudz bīstas vēl no viņa gara asniem,
Kas rakstīja to «Soneti ar ragiem».
(1870)

Pumpuram ir veltījumi Auseklim («Mīļa drauga piemiņai»), K. Valdemāram («Daugavas laivinieks», «Uz Valdemāra bērēm»), A. Kronvaldam, A. Dīriķim.

A. Pumpura sabiedriskajā dzejā skan arī kritiski motīvi, kas vēršas pret kosmopolītismu («Tautai»), pret pārmērīgo tautisko frāžošanu («Slaveni tautieši»), kā arī jautrs izsmiekls groteskā malēniešu garā par pagasta dzīvi («Ļurbu valsts») un Baltijas vāciešiem («Gaismas izplatītājiem»).

Filozofiski pārdomu motīvi risināti A. Pumpura dzejoļos «Mūsu dievs», «Svēts brīdis». Atzīmējami arī dzejoļi «Kā indieši priekš 3000 gadiem dziedāja», «Nāvei».

Atšķirībā no Ausekļa A. Pumpurs rakstījis arī intīmo liriku, kas krājumā «Tēvijā un svešumā» sakopota nodaļā «Jaunības jausmas — mīlestība». Šie dzejoļi ir sentimentāli romantiski («Kur aug mana līgaviņa?», «Nedziedējama mīlestība» u. c.).

A. Pumpura intīmā lirika sasaucas ar sava laika mīlestības dzeju, kurā apdziedāts idealizēts tautu meitas tēls.

Latviešu tautas eposs «Lāčplēsis»

Tautiskā romantisma augstākais sasniegums un A. Pumpura dzejnieka personības spēcīgākais apliecinājums ir viņa eposs «Lāčplēsis», kuru pats autors sākumā apzīmējis par episku dziesmu. Ar šo darbu A. Pumpurs nostādījis latviešu tautu blakus tām tautām, kurām bija savas varoņteikas un eposi.

Tautas eposa problēma. Sākoties jaunlatviešu darbībai latviešu folkloristikā un meklējot senatnes kultūras vērtības, dabiski izvirzījās jautājums par latviešu tautas varoņeposu. Šo interesi pastiprināja iepazīšanās ar citu tautu eposiem un varoņdziesmām. Eposa un varoņdziesmu sastāvdaļas un pat pēdas latviešu folklorā nebija

iespējams atrast. Tāpēc latviešu folkloristikā radās vairākas teorijas, kuru pirmsākumi vērojami jau vācu autoru darbos.

Vācu kultūras darbinieks T. Hipelis romānā «Dzīves gājumi» («Lebensläufe», 1778) latviešu tautu bija raksturojis kā miermīlīgi pastorālu, un tā skaidroja varoņdziesmu trūkumu. Līdzīgas domas 19. gs. izteica arī A. Bīlenšteins. G. Merķelim šajā jautājumā bija citas domas: feodālās verdzības smagajos apstākļos vācieši iznīdējuši latviešu seno folkloru. G. Merķeļa atzinumi ietekmēja J. Zvaigzniti, J. Alunānu un zināmā mērā arī Ausekli, A. Pumpuru un F. Brīvzemnieku. J. Zvaigznīte rakstīja:

> *«Latvieši, kur jūs savas dziesmas likāt, kuros kapos viņas aprakāt? Vai jums nebija vīru, ko jūs varētu apdziedāt? Vai tie nedarīja darbu, ko bērnu bērni varētu dziesmās skandināt?»*[1]

Šo teoriju latviešu padomju folklorists un valodnieks A. Ozols nosaucis par tautas eposa vēsturiskā zuduma teoriju. Savukārt J. Lautenbahs attīstīja tautas eposa mitoloģiskā sabrukuma teoriju. Pēc viņa domām, latviešu varoņdziesmas un, iespējams, arī eposi laika gaitā sabrukuši sīkākās vienībās. Labam folkloristam un dzejniekam vajadzētu šīs daļas atkal salikt kopā. J. Lautenbahs latviešu folklorā kā svarīgāko uzsvēra mitoloģiju. Pret šīm teorijām nostājās K. Barons, atzīdams, ka latviešu tautas dziesmas nav senu dziesmu paliekas, drupatas, bet katra par sevi ir vesels mākslas darbs (*«gludena, apaļa dziesmu pērlīte»*).

Kā pirmie eposa mēģinājumi atzīmējami: F. Mālberga liroepiskie dzejojumi «Staburags un Liesma» (1869), «Sēris un Nāra» (1886) un J. Lautenbaha «Zalkša līgava» (1880), «Dievs un Velns» (1885) un «Niedrīšu Vidvuds» (1891). Salīdzinot ar «Lāčplēsi», šo autoru darbi mazāk talantīgi un idejiski seklāki, tas jo sevišķi sakāms par Lautenbaha *«eposgabaliem»*.

Tautas eposa problēmu atrisināja A. Pumpurs, dzejnieks, kurš radoši ielūkojās folkloras vielā. Pumpurs prata saistīt folkloru ar tautas vēsturi un ieskandināt jaunas, neparastas, bet tautai tuvas skaņas. Fantastiski teiksmainais «Lāčplēsī» sakausēts ar tautas dzīvē svarīgiem vēsturiskiem notikumiem. Tā ir senlatviešu un lībiešu varonīgā cīņa pret vācu iebrucējiem — kristīgās ticības ieviesējiem 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā. Daudzu tautu eposi izauguši no varoņdziesmu cikliem. Latviešu tautas eposa īpatnība ir tā, ka tas radies nācijas konsolidēšanās procesā kā atsevišķa talantīga autora sabiedriski mērķtiecīgi sarakstīts darbs. Tas ir arī pirmais darbs latviešu literatūrā, kurā lielā vērienā risināta tautas likteņtēma.

Daļa agrāko latviešu literatūras vēsturnieku vairījās dēvēt «Lāčplēsi» par tautas eposu, motivējot, ka tas ir individuāls dzejnieka darbs (T. Zeiferts, R. Klaustiņš). Savukārt J. Lautenbahs

---

[1] *Zvaigznīte J.* Par latviešu tautas dziesmām. — Sēta, Daba, Pasaule, III. Tērbata: Lākmans, 1860, 13.—14. lpp.

bija atzinis, ka latviešu folklora var noderēt par pamatu nevis vienam, bet vairākiem eposiem, taču viņš paguva visai drīz nokritizēt «Lāčplēsi», ka tas esot *«drusku par agru ieradies»*, ka teiku viela tajā esot *«drusku nabadzīga»*, *«mitoloģiskās ziņas drusku kļūdainas un sausas»*.

1889. gadā Pumpurs rakstā «Izskaidrojumi par «Lāčplēsi», atsaucoties uz T. un Lautenbaha kungu kritikām»[1], izklāstīja savu eposa žanra izpratni un neiebilda, ka «Lāčplēsi» izdevējs pirmizdevumā nosaucis par epu. Pats autors «Lāčplēsi» bija sākumā apzīmējis tikai par «episku dziesmu» un nepretenciozi uzskatījis par priekšdarbu īsta, plaša eposa radīšanai:

> *«Bet, kamēr mums ieradīsies tāds Firduzi, kāds persiešiem, kurš savāca kopā visu senlaiku tautas gara mantu un atdzīvinājā, tā sakot, visu tūkstoš gadu veco ticību tautiskā garā caur savu daiļo tautas epu, vai tik ilgam, pieņemot kādu vidus ceļu, mēs jau nevarētu iesākt ar ko mazāku, kā par piem. «Lāčplēsi»?»*[2]

A. Pumpura eposs «Lāčplēsis» gadu desmitu gaitā ieguvis tautas eposa nozīmi, un tam ir tautas eposa funkcijas. Tāpēc latviešu padomju literatūrzinātne un folkloristika vērtē «Lāčplēsi» kā tautas eposu.

«Lāčplēša» ierosmes avoti. Pumpura eposa uzrakstīšanai ierosmes avots bijusi tautas vēsture, folklora, Indriķa Livonijas hronika, G. Merķeļa «Vidzemes senatne» un «Vanems Imanta», kā arī daudzie jaunlatviešu raksti un Ausekļa dzeja par latviešu senatni. Dzejnieks bija iepazinies ar vācu folkloristu un «Nībelungu» teksta uzrakstītāja V. Jordana uzskatiem par indoģermāņu eposu (Jordana grāmatā «Epische Briefe» — «Episkas vēstules», 1876). Jordans indoģermāņu eposu raksturoja kā tādu, kas var rasties tikai tautām, kuras sasniegušas savā laikā visaugstāko stāvokli kultūrā un politikā. Pumpurs šajā sakarā izteica hipotēzi, *«ka pie leišu-latviešu tautām, kuras laikam vecajai āriešu tautai stāvēs tuvāku nekā ģermāņi, atradīsies vairāk dzīvas vielas priekš epus, nekā to Jordans atrada pie vācu tautas.»*[3]

Pieredzi eposa sarakstīšanai Pumpurs ieguvis no vairākiem cittautu eposiem. Lenrūts Somijā ar «Kalevalu», Kreicvalds Igaunijā ar «Kalevipoegu» bija devuši Pumpuram praktisku paraugu eposa izveidošanai, kaut arī viņu darba pamatā bija tautā noklausītā episkā dzeja. Pumpuram bija ejams savs ceļš, jāvadās pēc tautā dzirdētām teikām, pasakām, dziesmām, ticējumiem, ieražām. Folkloras viela bija pārstrādājama, iestrādājama agrāk nebijušā oriģinālā mākslas darbā.

---

[1] Baltijas Vēstnesis, 1889, 4. janv., 5. janv. (T. — Teodors Zeiferts.)

[2] Izskaidrojumi par «Lāčplēsi», atsaucoties uz T. un Lautenbaha kungu kritikām. — Baltijas Vēstnesis, 1889, 4. janv., 3.

[3] *Pumpurs A.* Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs. — R.: Latv. PSR ZA, 1961, 66. lpp.

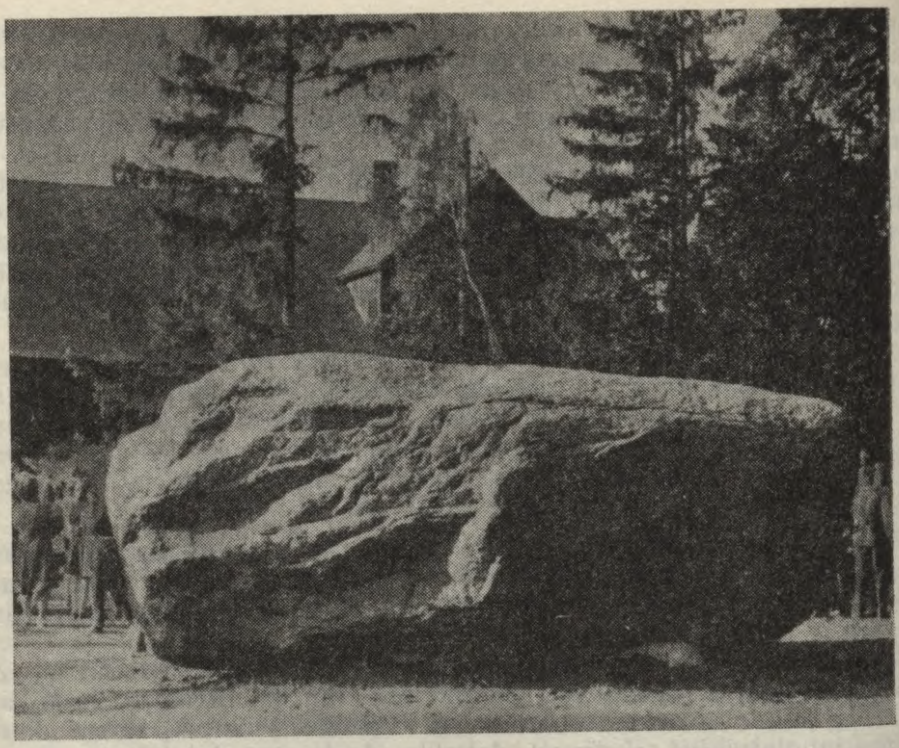

«Lāčplēša gulta» Lielvārdē.

Salīdzinot «Lāčplēsi» ar cittautu folkloru un eposiem, ir atrasts diezgan daudz līdzīguma.[1] Tomēr ne vienmēr var runāt par Pumpura tiešiem aizguvumiem, jo daudzu tautu folklorā ir līdzīgi varoņi un sižeti. Tie skaidrojami gan ar folkloras senumu, premitoloģisko un mitoloģisko pasaules izpratni, sižetu ceļošanu, aizguvumiem utt. Tēlu, motīvu, sižetu līdzīgums konstatējams pašā latviešu folklorā. Senas totēmisma paliekas saglabājušās sižetos par cilvēka izcelšanos no totēma dzīvnieka — lāča. Par to liecina latviešu pasaku sižeti par Lāčadēlu, Lāču Krišu, Lāču Jāni, Lāčaugaini, Lāčausi, Spalvaini, Mežaucku. Arī uzbeku stiprinieks Džekovojs — lācis spēkavīrs ir hāna sievai nozagts dēls, ko izaudzinājusi lāčumāte, bet abhāziešu Džamhuhu ir brieža dēls. Līdzīgi motīvi atrodami

[1] *Ancītis K.* A. Pumpura «Lāčplēša» avoti un paraugi. — Rakstu krāj.: Ceļi, R.: Ramavas apgāds, 1939.

Rudzītis J. Ievads un komentāri. — Grām.: Pumpurs A. «Lāčplēsis». Latvju tautas varonis. Tautas eposs. R.: Latv. PSR ZA, 1961.

Skujenieks K. Andreja Pumpura «Lāčplēsis». — Grām.: Literatūra 8. klasei. R.: Zvaigzne, 1982.

lietuviešu, krievu, vācu, ungāru, serbu un citu tautu folklorā. Daudzu tautu folkloras stiprie varoņi, tāpat kā Lāčplēsis, veic varoņdarbus, cīnās ar velniem, pūķiem, sumpurņiem, ļaunajiem burvjiem un raganām, padzen tos no pilīm un citām apsēstām vietām, ceļā sastopas ar visādiem brīnumiem, kā cīņas atalgojumu dabū par sievu gudro meitu princesi, kas varonim palīdzējusi ar padomu. Tā uz folkloras pamata izaudzis arī Lāčplēša un Laimdotas kopējais sižetiskais motīvs.

Klasisks paraugs Pumpuram bijuši sengrieķu eposi «Iliāda» un «Odiseja». Dievu sapulcē iepriekš nolemj varoņa likteni, varonim ir savi aizstāvji (Ahillejam — Afrodīte, Lāčplēsim — Pērkons un Staburadze). Kā Ahilleju var ievainot papēdī vai «Nībelungu» varoni Zigfrīdu mugurā starp lāpstiņām, tāpat Lāčplēsis zaudē savu spēku, ja viņam nocērt ausis. Bet tālajos cīņas ceļojumos Lāčplēsis līdzīgi Odisejam vai Sadko piedzīvo brīnumu brīnumus. Pumpuru rosinājuši arī kaimiņtautu eposu varoņu piedzīvojumi, kā arī motīvs par Ziemeļmeitu, kura kaimiņtautu eposos gan darbojas citās sižetiskās situācijās. Milža Kalapuiša ierosmes avots bijusi kāda Suntažu apkaimē dzirdēta lībiešu teika un igauņu «Kalevipoegs».

Eposa idejiski tematiskais saturs. A. Pumpura eposs «Lāčplēsis» idejiski tematiskā ziņā ir tautiskā romantisma plašākais vispārinājums un vainagojums. Eposs ir tautas pagātnes vēsturiskās un 19. gadsimta nacionālās atbrīvošanās cīņas konkrēts mākslinieciski atspulgs. Eposa galvenais konflikts — tautas varoņa Lāčplēša un vācu iebrucēju sadursme — visspēcīgāk attēlots Lāčplēša cīņā ar Tumšo bruņinieku. Ievērojot eposa kompozīcijas principus vispār, A. Pumpurs eposā ieveidojis vairāku dramatisku notikumu virkni — Lāčplēša varoņdarbus, no kuriem ievērojamākais ir vecās Burtnieku pils atbrīvošana no ļauno spēku varas un tās pacelšana dienas gaismā. «Lāčplēsis» ir tautisks vārda vistiešākajā nozīmē. Cariskās monarhijas apstākļos dzejnieks drosmīgi paudis demokrātiskas idejas un pratis akcentēt tautas atbrīvošanās cīņas neapslāpējamo optimismu, tautas centienus un ilgas pēc brīvības. A. Pumpurs latviešu tautas vēsturiskos likteņus skatījis kā cilvēces brīvības cīņu sastāvdaļu. Pumpura demokrātisms izpaužas atzinumā, ka katra tauta ir pati sava likteņa lēmēja, ka tautai pašai tiesības izvirzīt un, ja vajadzīgs, atcelt savus vadoņus.

A. Pumpura personības koncepcijā cilvēka dzīves uzdevums ir darboties tautas labā un reizē ar to visas cilvēces interesēs. Eposā šīs domas izteiktas Viduveda mācībās senajā Burtnieku pilī:

Vienīgais cilvēks nomirst, veselas tautas var izmirt,
Cilvēku cilts tomēr dzīvos, kamēr stāvēs šī zeme.
Priekš šās lielās, neizmirstošās cilvēku tautas
Darboties, viņai palīdzēt vienādi pilnīgai tikt un
Augstu stāvokli ieņemt, priekš tās dzīvot un nomirt
Ir ikkatra cilvēka uzdevums laicīgā mūžā.

A. Pumpurs savu demokrātismu un internacionālismu centrē apgaismes idejās — cilvēce brīvību sasniegs, kad visas tautas kļūs brīvas, valdīs pašas par sevi, kad tās *«gaismotā garā»* cīnīsies par cilvēces brīvību un kultūru, izpētīs dabas spēkus, tautu vēsturi. No A. Pumpura demokrātisma internacionālā rakstura izaug arī tautu draudzības un sadarbības idejas (latviešu un igauņu, kā arī latviešu un vācu tautas starpā).

Pauzdams mākslinieciskā formā demokrātiskas idejas, A. Pumpurs līdz Jaunajai strāvai bija viens no izcilākajiem latviešu progresīvās sabiedriskās domas pārstāvjiem un atbalstīja latviešu tautas nacionālās atbrīvošanās cīņas objektīvo virzību uz 1905. gada revolūciju.

Eposa «Lāčplēsis» kompozīcija, sižets un tēli. Eposa žanra specifika noteikusi idejiskā satura izpausmi sižetā un mākslinieciskajos tēlos. Pumpurs sižeta pamatā izlietojis Lielvārdes un Lieljumpravas novadā noklausītu brīnumpasaku par stipro varoni Lāčausi un raganas dēlu. Eposa sižetā ievīti teiku motīvi, Daugavas, Lielvārdes, Aizkraukles un Burtnieku pils tēlojums. Sižetā bagāts folkloras un tautas vēstures slānis. «Lāčplēsī» ievītie cittautu folkloras un eposu sižetiskie motīvi un tēli nav pretrunā ar latviešu folkloras īpatnībām.

Notikumu sistēma pakļauta eposam raksturīgu varoņdarbu virknējuma un darbības attīstības gradācijas principam. Eposam ir seši dziedājumi. Dziedājumu apakšvirsrakstos autors izklāstījis notikumu sižetisko secību (*I dziedājums: Dievu sapulce, II dziedājums: Lāčplēša pirmais varoņdarbs — Lāčplēsis dodas ceļā uz Burtnieku pili — Aizkraukļa meita — Velna bedre — Staburadze un viņas meitiņa — Koknesis* utt.). Sižetiskā secība eposā vairākkārt mainīta, un ar to panākts intriģējošāks heroiskais vēstījums. Darbības risinājumu pārtrauc teiku iestarpinājumi un autora liriskās atkāpes.

Eposa galvenais konflikts noteicis tēlu sistēmas kompozicionālo principu — pretstatījumu. Lāčplēša tēlā raksturota tautas varonība cīņā pret apspiedējiem un tautas nodevējiem. Lāčplēsis, Laimdota, Koknesis ir eposa spilgtākie pozitīvie tēli. Tajos atklājas tautas varoņspēks, ētiskie ideāli, to cildenais skaistums. Negatīvie tēli — Tumšais bruņinieks, mūks Diderihs, Kangars, Kaupa un daļēji arī Spīdala. Eposā cīnās labais, heroiskais, pašaizliedzīgais spēks pret ļaunajiem, glēvajiem, nodevīgajiem tumsas spēkiem. Pats rakstnieks, izskaidrodams «Lāčplēsi», par to raksta:

> *«Ikkatrā epū vajaga būt kādam kodolam, kurš tāpat sastādīts kā drāma (zināms, tikai stāsta formā). Ap šo kodolu it kā redzamos, dzīvos tēlos vajaga darboties labam un ļaunam, gaismas un tumsas varai, kas drāmas pavedienus sarežģina, atraisa vai pārgriež raibā mūža likteni un varoni kūda savu mērķi panākt. Ja nu kādā epū vai drāmā par pamatu likta kāda veca tautas teika, pašas tautas atstāstīta vai dziedāta, un tur apkārt maisās un darbojas tautas vecu laiku ticība, mitoloģija, dievu vara,*

labi un ļauni gari ar saviem brīnumiem, tad tādu epu uzskata par tautas epu.»[1]

Tautas varonis Lāčplēsis ir pirmreizīgs tēls latviešu literatūrā. Lāčplēša tēlā atklājas senlatviešu cilšu varonīgums un tautas atbrīvošanās cīņu ideāli. Latviešu folkloras stiprais varonis pacelts jaunā pakāpē — viņš cīnās ne tikai pret tumšajiem dabas spēkiem, bet arī pret sociālajiem ienaidniekiem, pat vēl vairāk — Lāčplēsis kļūst par pirmo liela mēroga tēlu-simbolu latviešu literatūrā. Tā šo tēlu arī interpretējis pats dzejnieks:

«... Lāčplēsis ar lāča ausīm ir tai laikā pate latviešu tauta, — tā ir pusmežonīga, bet stipra, brīva un patstāvīga; tā ir nepārvarama, kamēr raganas dēls — kultūra, nenocērt lāču ausis. Līdz ar lāču ausu zaudēšanu jeb kultūras ievešanu tā zaudē arī savu brīvību un patstāvību.»[2]

Lāčplēša tēla interpretācijā jāņem vērā A. Pumpura romantiskā tautas brīvās senatnes izpratne un tas, ka ar vārdu *kultūra* dzejnieks vispirms domājis kristietības ieviešanu.

Folkloras tradicionālo tēlu A. Pumpurs veiksmīgi psiholoģiski portretējis. Lāčplēsis ir spēka vīrs, straujš un varonīgs, noteikts cīņā pret ienaidniekiem, nosvērts, ja jārisina tautas dzīves jautājumi miera ceļā. Dzejnieks šo psiholoģisko raksturojumu eposā neatklāj uzreiz, bet darbībā, notikumos, kā arī citu tēlu attieksmēs pret viņu. Par Lāčplēsi uzzinām, ka viņš ir dievu sūtīts varonis, ka viņa gribu nosaka tautas dzīves diktēta nepieciešamība. Lāčplēsis uzvar lāci, milzi Kalapuisi, jodus Burtnieku pilī, cīnās savā tālākajā ceļā ar Ziemeļjūras brīnumiem un mošķiem. Viņa cīņas kulminācija ir traģiskā cīņa ar Tumšo bruņinieku. Rakstura ziņā Lāčplēsis ir daudzkrāsains, viņam ir savas cilvēciskās īpašības. Lāčplēsi Aizkraukļa pilī mulsina Spīdalas neparastais skaistums un *«dīvaini lunkanā daba»*, aizrauj Laimdotas mīlīgais daiļums un cēlā izturēšanās, viņš pārdzīvo Laimdotas un Ķokneša pazušanu. Lāčplēša tēls mākslinieciski spilgts arī daudzo varoņdarbu tēlojumā. Paskopi, bet skaidrī kā tautas varonis Lāčplēsis parādīts eposa nobeigumā cīņā ar Tumšo bruņinieku.

Folkloras gudrā meita un tautas dziesmu liriskā varone, jaunā tautās izdodamā zeltene dzejnieka fantāzijā ierosinājušas Laimdotas tēlu. Viņā vērojams pasaku bārenītes skaistums, seja viņai tik daiļa *«kā mēnesnīca ar magoņu ziediņiem jaukta»*. Laimdota ir tautas gudrības zinātāja, kopā ar Lāčplēsi viņa lasa *«veco Burtnieku teikas un viņu dailīgās dziesmas»*. Viņa dziļi pārdzīvo savas tautas likteni, tic, ka vēlākos laikos radīsies slaveni tautieši, kuri *«tautai darīs zināmas senatnes mācības, ziņas un teikas»*. Laimdota ir Pumpura sievietes ideāls, tās spēks ir ne tikai viņas cēlajos tikumos, bet arī pašaizliedzīgajā tautas un tēvzemes mīlestībā.

---

[1] Izskaidrojumi par «Lāčplēsi», atsaucoties uz T. un Lautenbaha kungu kritikām. — Baltijas Vēstnesis, 1889, 5. janv.

[2] *Turpat.*

Arī Koknesis ir folkloras stiprais varonis. Viņa rakstura būtība izpaužas uzticībā saviem biedriem.

Ļoti spilgts ir Spīdalas tēls. Tā ir teiku un pasaku skaistā paragana, kura noslēgusi derību ar pašu velnu. Tēls ir mainīgs un daudzveidīgs. Neparasti valdzinoša jaunava pārvēršas par raganu ar garajām uzacīm, par ūdensčūsku ar zvērotām acīm, tad slēpjas ābelē un beidzot, kad Lāčplēsis viņas un vecās raganas burvības uzvarējis, novēršas no nodevības un kļūst tautai uzticīga kā Kokneša līgava. Eposa pēdējos dziedājumos Spīdalas tēls izbāl, autors to sentimentalizējis.

Spilgti zīmēts ir tautas nodevēja Kangara tēls — gan Velna bedres kalnā nodevības zvērestu dodot, gan negaisa naktī no Pērkona dusmām drebot, gan tiekoties ar noziedzīgo, radniecīgo dvēseli mūku Diderihu.

Kangara tēlam sakars ar folkloras ļauno burvi un tautas ticējumu, ka, burvju spļāvienu uzlaizot, iegūstams tā spēks. Kangars ir svētnieks un liekulis, kurš saņem no ļaudīm *«kukuļus un ziedus»* un turklāt ņirgājas par viņu muļķību un arī par tiem, kuri darbojas tautas labā, par savu labumu nedomādami. Kangars, pēc mantas un goda dzīdamies, savu dvēseli pārdevis velnam un kļūst par tautas nodevēju. Šim tēlam ir arī vēsturiski sabiedrisks saturs. Ar to simbolizēti vācu iebrucēju roklaižas un dienderi, tautas izdzinēji un tās nicinātāji. Pat vēl vairāk — latviešu tautas apziņā kangara vārds kļuvis par sugas vārdu tautas nodevēju apzīmēšanai. Par tādu Pumpura izpratnē kļūst arī lībiešu virsaitis Kaupa, aizraudamies ar jauno kristīgo ticību un pāvesta varas krāšņumu.

Tumšā bruņinieka tēls ārējā darbībā ir ar šķietami epizodisku raksturu, taču vispārinājumā nozīmīgs kā vācu iebrucēju simbols. Tēlam ierosmi devis folklorā sastopamais raganas dēls.

Latviešu cilšu virsaiši — Aizkrauklis, Burtnieks, Lielvārdis — ir epizodiski tēli. Epizodiska loma ir arī igauņu milzim Kalapuisim un brīnumskaistās, cēlās Ziemeļmeitas tēlam. Taču mākslinieciski šie tēli izveidoti spēcīgi.

Eposa «Lāčplēsis» darbības fons tēlots dažādā spilgtumā un ne vienlīdz meistarīgi. Vietām eposā ir reljefi piesātināts tēlojums, piem., Velna bedres kalna (atgādina Gētes «Fausta» raganu virtuvi), kā arī Burtnieku ezerā nogrimušās pils apraksts ar bagātīgu detalizētu tēlojumu. Dzīvi uzzīmēti arī Kangaru kalni Pērkona negaisa naktī, arī Lāčplēša jūras ceļojums, kas sasaucas ar «Kalevalu» un jo sevišķi ar Odiseja klejojumiem.

Eposa metrika, stils, valoda. «Lāčplēsis» rakstīts pēc cittautu vēstījošo eposu pantmēru tradīciju parauga. Līdz ceturtajam dziedājumam galvenokārt izmantoti pēdu skaitā variēti daktili kopā ar trohajiem. Dažās vietās raksturīgs arī latviešu tautas dziesmu trohajs ar pašu dziesmu ievijumu (veļu nakts tēlojums). Eposa pēdējos dziedājumos, kā izteicies pats Pumpurs, izmantots serbu trohajs. Eposa ritmiski skaniskā sistēma piešķir tēlojumam cēlu, senlaicīgu skanējumu.

Stils un valoda A. Pumpura eposā krāsaini, dzīvi. Dzejnieks daudz izmantojis tautas dziesmu stilam tuvus tēlainības līdzekļus, jo sevišķi epitetus, kā arī dažādi variējis vēstītājas folkloras teicēju stila tradicionālos paņēmienus. Stilistiski viskrāšņākais ir Dievu sapulces, kā arī Velna bedres kalna tēlojums. Tur, kur autors notikumus tikai pārstāstījis, eposa stils nabadzīgāks, vairāk arī valodas kļūmju. Taču sava laika literatūras procesa ietvaros un paša dzejnieka daiļradē eposs arī stila un valodas ziņā ir ievērojams sasniegums.

Eposa «Lāčplēsis» tradīcijas. Latviešu literatūras vēsturē eposs «Lāčplēsis» devis daudz idejiski mākslinieciskus tradīciju. «Lāčplēsis», kā zināms, ir Raiņa izcilās drāmas «Uguns un nakts» literārais priekštecis. Lāčplēša ceļojuma motīvi sastopami K. Skalbes pasakā «Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties». A. Pumpura un Raiņa darbu motīvi daudz izmantoti latviešu dzejā (J. Sudrabkalns, M. Ķempe, Ā. Elksne, M. Čaklais, M. Zālīte u. c.).

«Lāčplēša» tēli un motīvi sastopami arī daudzās citās latviešu mākslas nozarēs.

Latviešu tautas kultūras vēsturē eposs «Lāčplēsis» ir viens no nacionālās kultūras pamatakmeņiem. Tas ir eposa autora A. Pumpura lielais vēsturiskais nopelns.

Proza

A. Pumpura proza salīdzinājumā ar dzeju ir maznozīmīgāka, taču atklāj dažas jaunas dzejnieka talanta īpatnības, piemēram, viņa humora izjūtu, ietiekšanos dažādu tautu likteņos.

Prozā A. Pumpuram pats nozīmīgākais ir ceļojuma apraksts «No Daugavas līdz Donavai» ar apakšvirsrakstu «Latviešu savvaļnieka ceļojuma apraksti serbu-turku kara laikā 1876. gadā» (publicēts 1895. gadā). Tas ir viens no garākajiem un interesantākajiem latviešu ceļojumu aprakstiem, izgaismo veselu pagriezienu A. Pumpura dzīvē un viņa raibos piedzīvojumus, sākot karavīra gaitas, pauž autora simpātijas un draudzīgo attieksmi pret apspiestajām tautām.

Paša pieredzētais pamatā Pumpura aprakstiem «Iz Sevastopoles», «Diena iz Sevastopoles lēģera dzīves», «Austrumā aiz zemēm, jūrām», kā arī tēlojumam «Pārdotā».

Plašu etnogrāfisku aprakstu satur Pumpura atmiņas, kuras publicētas 1980. gadā pēc dzejnieka rokraksta ar nosaukumu «Tēvijā».

Uz atmiņu pamata rakstīts arī tēlojums «Velns ir un paliek nolādēts šķelmis» (1869).

Tautas teiku un nostāstu materiālu Pumpurs sakopojis nepabeigtajā romānā «Kurmis». Tajā stāstīts par 1812. gada kara notikumiem. Kungu vajāts latviešu puisis kopā ar krievu karaspēku

piedalās cīņās pret Napoleonu. Vēstījumā ievīts daudz dēku elementu.

*

A. Pumpurs ir viens no spilgtākajiem 19. gadsimta latviešu progresīvā romantisma pārstāvjiem. Viņa darbi, īpaši «Lāčplēsis», ir latviešu literatūras nozīmīgs sasniegums. Pumpura demokrātisms un eposa «Lāčplēsis» sabiedriskās un mākslinieciskās vērtības ir paliekošs ieguldījums latviešu literatūrā.

LITERATŪRA

Pumpurs A. Raksti, I, II. — R.: Gulbis, 1925.
Pumpurs A. Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs. — R.: Zinātne, 1988.
Pumpurs A. No Daugavas līdz Donavai. Latviešu savvaļnieka ceļojuma apraksti serbu-turku kara laikā 1876. gadā. — R.: Brigaders, 1897.
Pumpurs A. Ļurbu valsts. — R.: Stālbergs, 1870.
Pumpurs A. Tēvijā un svešumā. — R.: Pūcītis, 1890.
Pumpurs A. Tēvijā. — R.: Liesma, 1980.
Latviešu dzejas antoloģija. — R.: Liesma, 1970. 1. sēj., 181.—186. lpp.
Kalniņš J. Andrejs Pumpurs. Latviešu literatūras vēsture. — R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 517.—578. lpp.
Kalniņš J. Andrejs Pumpurs. Biogr. romāns. 2. izd. — R.: Liesma, 1972.
Rudzītis J. A. Pumpura eposs «Lāčplēsis». Ievadapcerējums un komentāri. — Grām.: Pumpurs A. Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs. — R.: Zinātne, 1988.
Rudzītis J. A. Pumpura eposs «Lāčplēsis». Ievadapcerējums un komentāri. — Grām.: Pumpurs A. Tēvijā. — R.: Liesma, 1980.
Viķe-Freiberga V. Tautas dzīvei un tautas nākotnei. Andreja Pumpura «Lāčplēsis». Literatūra un Māksla. 1989. 4. martā, 9.

AUSEKLIS
(1850—1879)

Ievērojams tautiskā romantisma dzejnieks. Ausekļa dzeja 19. gs. 70. gados bija pati spēcīgākā tautas atmodas un atbrīvošanās kustības ideālu izteicēja latviešu literatūrā. Auseklim ir nopelni arī latviešu estētiskās domas attīstībā un pedagoģijā.

Biogrāfija

Auseklis — īstā vārdā Miķelis Krogzemis — dzimis 1850. gada 18. septembrī Vidzemē, Ungurpils pagasta Sīpolos (tag. Limbažu raj.) rentes zemnieka ģimenē. Sīpolu apkārtne bijusi mežaina. Jau agri dzejnieks mīlējis vērot dabu, tālab viņa vēlākajā dzejā daudz īpatnēji niansētu dabas gleznu. Viņš mācījies vispirms Alojas, pēc

tam Dikļu draudzes skolā. Krogzemju Mikum bijusi laba galva, zemes darbs viņu neinteresējis, un viņš nolēmis kļūt par skolotāju, tāpat kā vecākais brālis. 1867. gadā iestājies Ērgļu draudzes skolā, lai tur pie skolotāja A. Tērauda sagatavotos skolotāju semināram. Viņa skolas biedrs komponists Jurjānu Andrejs savās atmiņās par Ausekli stāsta, ka nākamais dzejnieks jau skolā saistījis uzmanību ar savdabīgajiem sacerējumiem. Ērgļu draudzes skolā M. Krogzemis iemācījās arī krievu valodu.

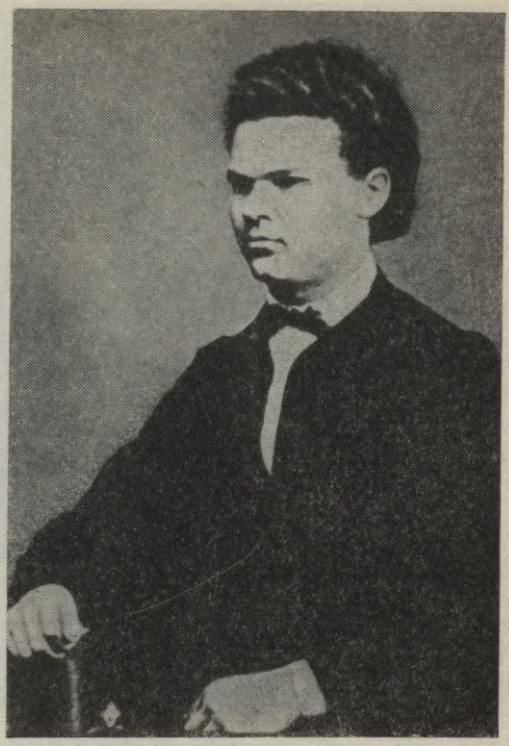

Auseklis.

1868. gada rudenī M. Krogzemis iestājās Valkas skolotāju seminārā, kur mācījās līdz 1871. gadam. Seminārā pavadītie gadi bija ļoti nozīmīgi topošā dzejnieka dzīvē. Viņš ieguva labu pedagoģisku izglītību. Semināra gados iesākas interese par latviešu folkloru, jo J. Cimze mudināja savus audzēkņus vākt folkloru. Seminārā M. Krogzemis iepazinās ar aizliegtajiem G. Merķeļa darbiem. Viņu sajūsmināja Merķeļa cīņa pret dzimtbūšanu, kvēlās simpātijas latviešu un igauņu tautai. Topošo dzejnieku aizrāva G. Merķeļa apjūsmotā teiksmainā latviešu senatne.

Nozīmīga ietekme uz M. Krogzemi bija jaunlatviešu 50. un 60. gadu rakstiem «Mājas Viesī» un «Pēterburgas Avīzēs», ar kuru komplektiem viņš daļēji iepazinies jau Ērgļu draudzes skolā, kā arī J. Alunāna personībai un viņa dzejai. Seminārā Krogzemis jau rakstījis dzejoļus un atdzejojis cittautu dzeju. Tā viņš gāja J. Alunāna pēdās, turpināja un pilnveidoja latviešu dzejas tradīcijas.

M. Krogzemi interesēja jaunlatviešu filozofiskie uzskati, sevišķi J. Alunāna materiālisms. Semināra laikā viņš lasījis Rietumeiropas materiālistu un racionālistu darbus. M. Krogzemis iepazinies ar L. Feierbaha un citu materiālistu uzskatiem. Šo studiju rezultātā radušās atsevišķas materiālistiskas atziņas, kuras izpausmi guvušas Ausekļa publicistikā. Auseklis lasījis arī Ž. Ž. Ruso rakstus. 1871. gadā, semināru beidzot, M. Krogzemis jau bija izveidojies savos uzskatos par jaunlatviešu tradīciju turpinātāju, pilns naida pret baltvācu muižniekiem un mācītājiem.

Alojas Sīpoli. Ausekļa dzimtā vieta.

1871. gada rudenī M. Krogzemis sāka strādāt par palīgskolotāju Jaunpiebalgas draudzes skolā. Taču drīz viņam izcēlās asi konflikti ar mācītāju Kēlbrantu, kuram Auseklis pārmetis skolotāju sanāksmē, ka mācītāji par daudz jaucoties skolu lietās un skolotāju darbā. Kēlbrants panāca, ka M. Krogzemi no skolotāja darba Jaunpiebalgā atbrīvoja. Jaunais skolotājs par Kēlbrantu savukārt uzrakstīja asu satīru, kuru iesūtīja «Baltijas Vēstnesim». Tā gan netika publicēta. Šajā sakarā viņš sacerējis arī cenzūras aizliegto satīru «Svētnieka politika».

Neilgu laiku M. Krogzemis bija skolotājs Cēsu draudzes skolā. 1872. gada vasarā viņš nonāca Lielvārdē un dabūja palīgskolotāja vietu draudzes skolā, kuru vadīja skolotājs J. Neilands. J. Neilands atzinīgi novērtējis Ausekļa pedagoģisko darbu:

> *«Skolā Krogzemis strādāja jautri un ar sekmi, caur ko īsā laikā iemantoja skolēnu mīlestību un uzticību. Vaļas brīžos viņš strādāja ar apbrīnojamu izturību pie pašizglītības.»*

Lielvārdē M. Krogzemis strādāja līdz 1874. gada martam. Lielvārdes novada ļaužu mutē vēl bija daudz tautas dziesmu, teiku, pasaku, tika cienītas vecās ieražas. Par to sajūsminās, Auseklis

uzrakstīja savu aprakstu ciklu *«Vēstules iz Lielvārdes»*, kuru publicēja «Baltijas Vēstnesī». Lielvārdē viņš labi iepazina tautas daiļradi. Nostiprinājās viņa uzskats, ka latviešu jaunlaiku dzeja var izaugt uz tautas dzejas pamata. Lielvārdē Auseklis cītīgi dzejoja arī pats. Nozīmīga bija Ausekļa draudzība ar otru dižāko tautiskā romantisma dzejnieku A. Pumpuru, kurš tajā laikā bija jau ieguvis popularitāti. A. Pumpuram aiz muguras bija ražens daiļrades posms. Pumpura uzskati veidojās radikālisma virzienā, tuvā saskare ar tautas masām mērniecības gaitās veicināja viņa simpātijas zemnieku nemieru kustībai. Tāpēc Pumpurs ar saviem uzskatiem un daiļradi atstāja nenoliedzamu pozitīvu ietekmi uz Ausekli. Lielvārdes periodā Auseklis kļuva pazīstams dzejnieks. 1873. gadā, īsi pirms Pirmajiem latviešu vispārīgajiem dziedāšanas svētkiem, iznāca Ausekļa grāmata *«Dzeijas no Ausekļa»*. Auseklis rosīgi darbojās arī literatūras kritikā un publicistikā. Sabiedrisku rosmi viņš centās attīstīt arī pašā Lielvārdē, organizēja teātra izrādes, piedalījās korī utt. Par Ausekļa darbību bija sašutis vietējais mācītājs Krons, kurš panāca, ka Auseklim Lielvārde bija jāatstāj.

1874. gada Rīgas Latviešu biedrības darbinieks R. Tomsons uzaicināja Ausekli par skolotāju savā vēl organizējamā fabrikas skolā. Taču sakarā ar R. Tomsona uzņēmuma bankrotu šo nodomu neizdevās realizēt. Vasarā Auseklis sakopoja materiālus brāļu Bušu izdodamajam «Latviešu Tautas kalendāram 1875. gadam». Velti nopūlējies atrast skolotāja darbu Rīgā un Vecpiebalgā, Auseklis saprata, ka viņš kļuvis bīstams Baltijas vāciešiem:

> *«Tādēļ, ka sevi par Ausekli saucos, es topu tēvijā kā slepkava vajāts.»*

Dzejniekam radās aizdomas, ka viņam seko spiegi un policija.

Dzejnieka draugi un paziņas Pēterburgā aicināja Ausekli pārcelties uz turieni. 1874. gada novembrī dzejnieks nonāca Pēterburgā. Viņš satikās ar progresīvajiem latviešu inteliģentiem Baumaņu Kārli, Stērstu Andreju, Jurjānu Andreju, Pēteri Gūtmani, Kažoku Dāvi un citiem, kas viņam palīdzēja dabūt skolotāja darbu. 1874. gada beigās Auseklim jau bija gatavs dzejoļu krājums *«Ozolu vaiņaki slavenu vīru kapiem»*. Tā izdošanai Rīgā viņš nedabūja cenzūras atļauju. Krājumu bija iespējams iespiest Pēterburgā, bet Auseklim trūka līdzekļu.

Kopā ar citiem Pēterburgas latviešiem, kas grupējās biedrībā «Burtnieks», Auseklis sagatavoja satīrisko izdevumu «Dunduri» (1875—1878). Pēterburgas periods bija ļoti auglīgs Ausekļa literārajā darbībā. Tagad dzejniekam radās tieša saskarsme ar krievu demokrātisko kultūru un literatūru. Auseklis rediģēja Kažoku Dāvja atdzejoto A. Puškina «Nāru». A. Puškina dzejas tautiskumam neapšaubāmi bijusi pozitīva loma Ausekļa mūža pēdējā perioda daiļradē.

Pēterburgā Auseklis rosīgi darbojās dzejā, sakopoja otro dzejoļu krājumu *(«Dzeiju otra grāmata»)*[1]. Kopā ar komponistu Baumaņu

[1] Krājums iznāca tikai pēc Ausekļa nāves Kažoku Dāvja sakārtotajā Ausekļa rakstu 1. sējumā (1888).

Kārli viņš sastādīja krājumu *«Dziesmu vītols»* (1877). Auseklis sakārtoja arī *«Paidagoģisko gada-grāmatu»* (1876), kā arī *«Baltijas gruntnieku, saimnieku, pagasta valdību u. c. kalendāru 1879. gadam»*. Pēterburgā viņam bija radusies iecere rakstīt latviešu eposu («Dzintaria»).

1879. gada ziemā Pēterburgā Auseklis saslima ar tīfu un mira 6. februārī. Ausekļa mirstīgās atliekas tika pārvestas uz Rīgu, pēc tam uz Alojas kapiem. Viņa bērēs bija ļoti daudz pavadītāju. Tauta apzinājās, ka tā zaudējusi vienu no saviem talantīgākajiem kultūras darbiniekiem.

Dzeja

Pats nozīmīgākais Ausekļa devums latviešu kultūrā ir viņa dzeja. Kā dzejnieks Auseklis bija sabiedrisks cīnītājs, kuram paši svētākie vārdi ir tautas un tēvzemes brīvība. Šajā ziņā viņam ir liela līdzība ar A. Kronvaldu. 70. gadu tautiskā romantisma idejiskais akcents izpaužas sajūsmas pilnā attieksmē pret tautas atmodu un atbrīvošanās cīņu.

Auseklis gan cīnījies pret baltvācu baronu un mācītāju reakcionāro ideoloģiju, gan pamanījis kritizējamo arī pašu latviešu dzīvē.

Ausekļa dzejas žanri. Auseklis darbojies lirikā, liroepikā un satīrā. Viņa liriskie dzejoļi ir negari, cildena patosa piesātināti, tēlaini un muzikāli. Klasiskās dzejas himniskums raksturīgs veltījuma dzejai. Auseklim ir arī oda («Jūra»). Dzejnieks rakstījis arī epigrammas un sentences.

Turpinot J. Alunāna tradīcijas, Auseklis lielu vērību pievērsis liroepikai. Šķietami ārējais Ausekļa objektīvais parādību skatījums veicinājis liroepisku elementu iekļaušanu liriskajos dzejoļos un pievērsis dzejnieku tiešajai liroepikai. Auseklim ir dramatiski heroiskas balādes («Gaismas pils», «Beveriņas dziedonis»), liroepiski dzejoļi («Eima ezers», «Naula»), kā arī neliela poēma «Čūsku tēvs Zalksis».

Ausekļa satīrām ir spēcīga, trāpīga izteiksme, konkrēts parādību tvērums. Viņš rakstījis satīriskus dzejoļus, kuplejas, parodijas, dialogus, sentences. Dzejniekam ir arī satīra prozā (feļetoni, dialogi, vēstules).

Ausekļa dzejas liriskais varonis. Ausekļa dzejas izpausmes tēls jeb liriskais varonis atklājas ļoti savdabīgi. Dzejnieks tikai nedaudzos dzejoļos lieto lirikai parasti raksturīgo «es» formu («Fantāzija par padebešiem», «Latvijā»). Salīdzinājumā ar citu 70. gadu dzejnieku dzejas lirisko varoni šis «es» nav subjektīvi intīms (kā, piem., Kaudzītes Matīsa dzejā), bet gan sabiedriski objektīvs. Ausekļa dzejā personiskais ieplūdināts tautas, tās senatnes, atbrīvošanās cīņu, brīvības un patstāvīgās kultūras centienu idejās. Patoss un sajūsma, cīņas aizrautība un nesaudzīgs satīrisks uzbrukums piešķīris Ausekļa dzejai īpaši atraisītu skanējumu.

Raksturīgākie tēli un motīvi. Ausekļa dzejas idejiski visintensīvāk piesātinātais tēls ir tauta. Tautas brīvība, tautas gods, tautas atmoda, tautas gara gaisma, tautas dzeja, tautas vēsturiskais liktenis, tās senā varenība un varonība — šie motīvi ir Ausekļa dzejas centrā. Tie risināti gan tieši, gan ar zināmu simboliku.

Ausekļa dzejā tauta raksturota kā *«nīdēta, tomēr neiznīdēta cilts»*, pilna ar senču varonības garu:

Sen plūdis asins dzīvs,
dzemdēt vēl
kareivjus spēj!

Tautas cīņas pret vācu apspiedējiem salīdzinātas ar spartiešu varonību, un tam pielīdzināts arī dzejnieka cīņas darbs: *«Tā dīda liesmās tautieši tagadin spalvas, izkarot nerimsies brīvību tautai, tēvijai mieru.»*

Ausekļa dzejā ar tautas cīnītājas tēlu saistīts tēvzemes tēls. Viņa dzejoļos pirmoreiz droši skan vārds *Latvija* — gan ģeogrāfiskā, gan dzimtenes nozīmē. Daugava, tāpat kā tautas dziesmās, personificēta ar māti, kura *«tautiešus censībā modina»*. Trīs celmi pie Kaibaliņas stāsta par senču dievu ozoliem. Salaca tēlota kā *«svētmeitiņa»*, kura lolo tautas senos darbus, sirmo slavu. Zilais kalns ir tautas senās godības liecinātājs. Jūra, kuru Auseklis dēvē par Balto, ir vieta, kur *«latvji lai steigtos turp mantību, brīvību smelt»*.

Tautas tēlojumam pakļaujas simboliskie tēli. Tajos Auseklis raksturojis tautas brīvību, kultūras vērtības, izglītību. Dažreiz simbols ir ar vairākām nozīmēm. Piemēram, balādē «Gaismas pils» senās Latvijas, tautas brīvības, pagātnes kultūras simbols ir tēls Gaisma. Tas konkretizēts arī kā Gaismas kalns, kura vidū «gaiša tautas pils». Izmantojot folkloras motīvu par nogrimušajām pilīm, Auseklis ar šīs simbolikas palīdzību izteicis tautas likteni feodālajā verdzībā. Latviešu tautas atbrīvošanās cīņas un jaunlatviešu darbības rezultātā modušos nacionālo pašapziņu Auseklis iekļāvis Gaismas un Gaismas pils simbolos. Dzejnieks uzsvēris arī jaunā laikmeta tautas gara gaismas, izglītības, folkloras bagātību apzināšanas un vispār latviešu patstāvīgās nacionālās kultūras simboliku:

Tautas dēli uzmināja
Sen aizmirstu svētumu:
Gaismu sauca, Gaisma ausa!
Augšām ceļas Gaismas pils!

Tiešu un arī simbolisku nozīmi Ausekļa dzejā ieguvusi arī tautas dziesma. Tā ir gan tautas senās kultūras un brīvības lieciniece, gan izcila vērtība tagadnes kultūrā. Tieša un simboliska nozīme Ausekļa dzejā ir «dziesmu garam». Dzejnieka fantāzijā seno latviešu brīvā dzīve bijusi dziesmu un līksmības pilna. Dažbrīd viņa dzejā pavīd hedoniski motīvi un vēlēšanās atdzīvināt tās jaukumu arī tagadnē («Trimpula»). Auseklis piešķir dziesmai

sevišķu spēku. Balādē «Beveriņas dziedonis» sirmais vaidelotis ar dziesmu uzvar latviešu un igauņu naidu:

Dziesmu vairogs atsita bultas,
Dziesmu skaņa pārņēma troksni,
Dziesmu vara aizdzina karu,
Tautu izglāba dziesmu gars!

Attiecinājis šo simbolu uz tagadni, Auseklis tajā izteicis savu sajūsmu par to, ka 70. gadu latviešu kultūras dzīvē arvien dziļāku gultni ieņēmušas latviešu tautas dziesmas, ka lauku novadu dziesmu svētki un sevišķi Pirmie vispārīgie latviešu dziedāšanas svētki modinājuši un attīstījuši tautas pašapziņu un cieņu pret savām garīgajām vērtībām. Auseklis izpratis šo vērtību nozīmi nacionālās atbrīvošanās cīņās un nākotnes kultūrā.

Ar folkloru un tās simboliku Auseklis saistījis arī tautas brīvības tēlu. Tas redzams dzejoļa «Brīvība» personifikācijā:

Kur tu augi, Brīvībiņa?
Kas tev' nesa šai zemē?
Vai tev' nesa Vēja māte?
Vai jūriņas Gaigaliņas?

Es uzaugu pie Saulītes,
Zīlarkalna galiņā,
Pati nācu, pati braucu
Tautas dēliem laulāties.

Dažviet atšķiras Ausekļa un Pumpura tautas brīvības traktējums dzejā. Auseklis jauneklīgā aizrautībā vairākkārt uzsver, ka tauta pašlaik jau kļūst brīva. Pumpura «Lāčplēša» epilogs liecina, ka latviešu tautas brīvības cīņa vēl nav galā. Taču Ausekļa uzskatu kopvērtējumam šajā aspektā atslēgu dod viņa satīra, kura liecina, ka tautas atmoda gan dzejniekā radījusi romantizētu brīvības patosa kāpinājumu, taču nacionālās atbrīvošanās cīņas realitāte arī Auseklim atklāja cīņas turpinājuma nepieciešamību.

No latviešu tautas atbrīvošanās cīņu un kultūras vēstures aspekta Auseklis cildinājis un, ja viņaprāt vajadzējis, arī pēlis nozīmīgus kultūras darbiniekus.

Ausekļa veltījuma dzejas ciklu apvieno alegorisks dzejas tēls ozolu vainags. Tēlam ir alegoriska nozīme — ar to raksturots pats veltījuma žanrs ar savu cildenā patosa žestu, kā arī konkrēts kapa vainags. Zemtekstā jaušama doma, ka cildināmie vīri paši bijuši līdzīgi ozoliem. Ausekļa sastādītais, bet dzīves laikā nepublicētais krājums «Ozolu vaiņaki slavenu tautas vīru kapiem» satur veltījuma dzeju sešiem latviešu un sešiem citas tautības kultūras darbiniekiem. Auseklis sarakstījis arī citus veltījuma dzejoļus, kas neietilpa šai krājumā. Veltījumi rakstīti J. Alunānam, A. Kronvaldam, A. Spāģim, J. Zvaigznītem, D. Cimzem, Neredzīgajam Indriķim, G. Merķelim, Stenderam, Hūgenbergeram, Ā. Linkolnam u. c. J. Neikenam veltītais dzejolis satur negatīvu Neikena darbības vērtējumu.

Šajos veltījumos raksturīga ne vien dzejnieka attieksme un vērtējums, bet radīts arī attiecīgā kultūras darbinieka portrets. Piemēram, G. Merķelim veltītais *«vaiņaks»*:

Pie svētās upes Daugavas Tu tautu sargāt nāci;
Ar patiesības zobeniem Tu skauģiem galvas šķēli.
Tavs brīvais karogs klintī sprausts, uz vienprātību
tautu sauc
Un spēkus lasa, vieno.
Jau tēvuzemē dziesmas skan, un tautas gars jau
kuplo, zeļ, —
Un Merķels nesnaužkapā!

Veltījuma dzejas portreti nav uztverami tiešā nozīmē — autors tos radījis ar romantiskajai dzejai raksturīgo patosu, neparastā vispārinājumu un pat eksaltētu darbības atainojumu (piemēram, ozolu vainags Jurim Alunānam).

Mitoloģiskie tēli bieži sastopami Ausekļa dzejā. Šie tēli radušies kā antropomorfizētas dabas parādības (Pērkons, Aukuperons — vētras dievs, Dabas māte, Saules meitas, Saule, Druvu māte, Zemes māte, Puķu māte, Sniega māte, Ziedu māte, Jūras māte). Ausekļa dzejā ir arī tēli, kuros abstrahētas un vispārinātas dabas un cilvēku bioloģiskās un sociālās dzīves parādības (Laima, Brīvības māte, Pramšans — grieķu Zevs, Ģiltene — nāve, Trimpus — grieķu Bakhus, Pīkols — pekles dievs, Zvanpūtis — dzejas dievs utt.). Dzejoļos, kur mitoloģiskie tēli bijuši nepieciešami un ir ar mēru lietoti, Ausekļa dzeja ieguvusi dabisku dzīvīgumu («Pie Salacas», «Lai top!»). Taču ir arī tādi dzejoļi, kas pārsātināti gan ar mitoloģiskajiem, gan ar pseidomitoloģiskajiem tēliem («Jūra», «Aurora musis amica», «Brīvība», «Pēdējā lībieša domas pie Salacas ietekas» u. c.). Laba daļa no Ausekļa dzejas tēliem ir pseidomitoloģiski, vai nu paša Ausekļa, vai citu autoru (G. Merķeļa, J. Alunāna, F. Mālberga u. c.) izdomāti, piem., Aukuperons, Pramšans, Ģiltene, Pīkols u. c.

Ausekļa dzejā antīko sižetu lokalizējumos raksturīgi arī antīkajiem dieviem līdzīgi pseidomitoloģiski tēli («Naula»).

Citi folkloras un folklorai tuvi tēli. Ausekļa liroepikā atrodami latviešu un cittautu folklorai tuvi tēli. Pie skaistākajiem viņa dzejas tēliem pieder Spulgacītes tēls (sal. lietuviešu Egle — Zalkšu karaliene). Šim tēlam ir līdzība ar jaunākās māsas un bārenītes tēlu folklorā. Folkloristiski ir arī putnu tēli dzejolī «Daugavas racēji». Līdzīgi latviešu un igauņu teikām par ceļojošiem ezeriem, personificēts ezers dzejolī «Eima ezers».

Satīriskie tēli. Ausekļa satīriskajā dzejā turpinātas «Pēterburgas Avīžu» satīras tradīcijas. Raksturīgs ir jaunlatviskā smējēja un asprātīgā vērtētāja Zobugala tēls, kurā atklājas paša autora pozīcija. Pozitīva tēla nozīme Ausekļa satīrā ir Latvieša tēlam, kurš asi un noteikti kritizē Baltijas muižniecību:

Kur būtu jūs sev maizi pelnījuši,
Kad labumus priekš jums mēs nedotam?!

Auseklis savā dzejā raksturojis jaunlatviešus kā tautas «labdaru» — baltvācu muižnieku un mācītāju niknākos ienaidniekus («Jaunlatviešu dīdītājiem»). Sarkastiski Ausekļa satīrā izsmiets Bizmanis (dzejojums «Bizmaņa gaudas», 1874). Tik spēcīga otra tēla, kurā izzoboti reakcionāri, latviešu 70. gadu satīrā nav. Auseklis asi vērsies ne vien pret bizmaņu pavadā ejošajiem «kaunīgajiem latviešiem», bet arī pret tiem latviešiem, kuriem attieksmi pret tautu nosaka materiālie labumi. Ja izdevīgi, tad var aizmirst savu tautu un tautību. Šāda vēršanās pret kosmopolītismu raksturīga populārajā Ausekļa dzejolī «Ubi bene, ibi patria» (Kur man labi klājas, tur man tēvija):

Tā daudz latvju tādu ceļu dodas,
Citām tautām tie par biedriem rodas;
Retam paliek sirdī tēvija, —
Ubi bene, ibi patria.

Ausekļa dzejas piesātinājums ar tēliem un atbilstošu tēlainību latviešu tā laika dzejā bija neparasts, novatorisks un spilgts. Tas atklāja vienu no dzejnieka talanta pamatīpatnībām — akcentētu domāšanu tēlos un fantāzijas lielo lomu viņa daiļradē.

Ausekļa dzejas īpatnības. Ausekļa dzeja liecina par rūpīgu darbu dzejas struktūras veidošanā. Dzejnieks visai noteikti ievērojis dzejoļu tēlu, tēlojuma idejiskās virzības vienības principu. Izcili paraugi šajā ziņā ir «Gaismas pils», «Pēdējā lībieša domas pie Salacas ietekas», «Tautai» un citi dzejoļi. Viņa dzejā konsekventi izturēts nobeiguma princips, kurš izpaužas sabiedriski filozofiskas domas spēcīgā vispārinājumā. Piemēram dažu «Ozolu vaiņaku» pēdējās vārsmas:

Viņa vārds lai ir sirdī un tautas karogos rakstīts!
Viņa spēcīgais gars vienmēr lai piemājo mums!
(«Kronvalda Atam»)
Raugi! iz šautās vāts brīvības ozoli dīgst.
(«Ābramam Linkolnam»)

Liroepikā, izmantojot folkloras motīvus, Auseklis arī nobeigumā turas pie pasaku un teiku atrisinājuma tradīcijas, piemēram, poēmā «Čūsku tēvs Zalksis» autors, tāpat kā teikās, pastāsta, kādas sekas ir tēlotajam notikumam. Čūsku tēva Zalkša un Spulgacītes bērni Nieks un Nieka vēl tagad ievelk dziļumā jaunas meitas un puišus. Dzejolī «Daugavas racēji», kurā tēloti putni, klienis saņem dieva sodu.

Tautas senatnes un tagadnes tēlojumā Auseklis izveidojis tautiskā romantisma dzejai raksturīgu kompozicionālu shēmu: I daļa — laimīgās senatnes tēlojums, II daļa — tautas apspiestība, III daļa — tagadnes tēlojums. Tāda trijdaļīga kompozīcija Ausekļa dzejā variēta arī tā, ka daļas var savstarpēji apmainīties vai kāda no tām pat vispār nebūt, tomēr lasītājam nojaušama. Piemēram, verdzības laika tieša tēlojuma trūkst dzejolī «Citkārt un tagad». Arī dzejolī «Latvijā» vērojama tā pati īpatnība, un tomēr kompozicionālā

shēma lasītājam ir skaidra. Seno cīņu un tagadnes dabas motīvi savijas dzejolī «Fantāzija par padebešiem».

Tautas dzejai tuvā metrikā un stilistikā rakstītajos Ausekļa dzejoļos dažādās variācijās un paplašinājumos lietoti tautas dziesmām tuvi kompozicionāli paņēmieni, piemēram, retoriska rakstura jautājumi un atbildes dzejolī «Pie Salacas», «Brīvība», vispārinājums un tuvāks paskaidrojums dzejoļos «Rudens», «Meža meita» u. c. Ir arī tautas dziesmām raksturīgie paralēlismi:

Vēl nav audzis tāds kociņis,
Uguns liesmas nesaēsts;
Vēl nav bijis tāds vīriņis,
Daiļas sievas nepārspēts.
(«Cūsku tēvs Zalksis»)

Auseklis rakstījis satīru arī dialoga formā («Bizmanis un Latvietis»).

Ausekļa liroepiskajā dzejā vērojamas žanram raksturīgās kompozicionālās īpatnības. Pēc seno eposu paraugiem veidota ekspozīcija ar dziesminieka tēlu poēmā «Cūsku tēvs Zalksis». Darbības sarežģījumam un attīstībai raksturīgi tautas pasaku tradicionālie kompozīcijas paņēmieni. Darbības sarežģījums rodas tad, kad Spulgacīte spiesta apsolīties par sievu Zalkšu ķēniņam. Darbības attīstībā izlietots pasaku trejskaitļa likums — mājinieki Zalkšu ķēniņa preciniekiem par līgavu grib iemānīt baltu zosi, baltu kazu, bet trešoreiz jādod tomēr līdzi Spulgacīte. Tā veidojas brīnumpasaku tipiem līdzīga kulminācija. Atrisinājumā stāstīts par Spulgacītes laimīgo dzīvi. Taču pasakās var būt vairāki darbības turpinājuma kulminatīvi momenti. Šoreiz otrs kulminatīvais moments — Zalkšu ķēniņa nonāvēšana.

Ausekļa dzejas strofika raksturīga ar samērā lielu dažādību. Vārsmu sakārtojums strofās stingri pakļauts satura prasībām un dzejas ritma izjūtai. Visvairāk Ausekļa lirikā četrrinžu. Liroepikā tās mijas ar pantiem, kuros atbilstoši vēstījumam lielāks rindu un pēdu skaits («Ūdens plūdi», «Eima ezers»). Šādās maiņās rodas tonalitātes dažādība un tēlotās darbības pastiprinājumi un atslābumi. Meistarīga ir četrrinžu un divrinžu maiņa «Beverīņas dziedonī», kurā vēstījuma nokrāsu palīdz panākt arī ritma maiņas un refrēni. Rindu skaits Ausekļa dzejas strofās ir ļoti dažāds, tas jo sevišķi sakāms par liroepiku. Atzīmējams, ka Auseklis pirmais rakstījis arī dzeju īpaši ritmizētos garos teikumos («Zilajam kalnam»).

Ausekļa dzejai raksturīga sillabotoniskās vārsmošanas sistēma. Dzejnieks ir tik liels ritma meistars, ka devis daudz ierosmju vēlākajiem latviešu dzejniekiem un komponistiem (Plūdonim, Baumaņu Kārlim, Jāzepam Vītolam u. c.). Dabiska dzejas muzikalitātes izjūta palīdzējusi dzejniekam izvairīties no ritma vienpusības. Liela vieta viņa dzejā ir trohajam, kurš ļoti radniecīgs tautas dziesmām. Auseklis tautas dziesmu dipodiju gan pats mēdzis uzskatīt par pirmo peonu (t. i., četras samērā vieglas zilbes ar akcentu uz pirmās). Diezgan konsekventi, gan, šķiet, vēl teorētiski neapzināda-

mies, tautas dziesmām tuvajos dzejoļos Auseklis ievērojis dipodiju gala zilbju likumus («Gaismas pils»).

Tautas dziesmu daktils Ausekļa dzejai nav raksturīgs. Toties epitāfijās un «Cūsku tēvā Zalksī» izmantotas antīkajai dzejai raksturīgās pantmēra shēmas — heksametra un pentametra maiņas. Viens no pirmajiem latviešu dzejā Auseklis ieskandinājis arī amfibrahiju («Kā Daugava vaida, un bangas kā krāc!»).

Sava vieta Ausekļa dzejā ir arī jambam. Auseklis izjutis šī pantmēra dinamiskumu un ar tā palīdzību radījis nemierīgu viļņojošu nokrāsu («Jūra»).

Īpašu muzikalitāti Auseklis panācis ar valodas skanisko elementu un valodas figūru daudzējādību. Sevišķi iemīļotas viņam bijušas līdzskaņu un patskaņu grupu mijas un onomatopoēze:

Šņikstēja, šņakstēja latviešu cirvis,
Brikšķēja, brakšķēja eglienas milži.
(«Eima ezers»)

Onomatopoēzei Auseklim visai noderīgs bijis verbs. Auseklis apzinājies verbu kā sevišķa spraiguma radītāju, to apliecina rotaļīgais verbu lietojums dzejolī «Pilskalns».

Samērā daudz Ausekļa dzejā atkārtojumu. Dažādās variācijās, arī dipodijas ievadot, lietotas anaforas:

Gaismu sauca, Gaisma ausa!
Augšām ceļas Gaismas pils!
(«Gaismas pils»)

Šādas anaforiskas dipodijas radījušas arī īpašu gradāciju.

Ausekļa dzejai raksturīgi arī refrēni un epiforiski atkārtojumi:

Kara vētra, kara vētra pili gāzīs gruvekļos!
Ai, ai, aijajā! pili gāzīs gruvekļos!
Ozolrungas, egļu vāles galvas skaldīs varoņiem,
Ai, ai, aijajā! galvas skaldīs varoņiem!
(«Beverīņas dziedonis»)

Pēc tautas dziesmu parauga Ausekļa dzejas lielā daļā trūkst atskaņu. Taču vietām atrodami tolaik neparasti atskaņojumi: *līksmi līgos—žigli žigos, stīgoja — līgoja, sēdeklis—svēteklis, lutekļi—sutekļi.* Ausekli interesējušas daktiliskās atskaņas.

Kā satura akcentēšanas, zemteksta, alegoriju un simbolu atklājējs paņēmiens Ausekļa dzejā konsekventi lietots grafiskais retinājums:

Lai top! Lai top! Lai jauna
zeme ceļas!
(«Lai top!»)

Tēlainās izteiksmes līdzekļi. Pagājušā gadsimta latviešu dzejā līdz Aspazijai un Plūdonim Ausekļa dzeja ir vistēlainākā. Daudziem viņa dzejoļiem raksturīgs tautas dzejai tuvu tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojums. Līdzīgi tautas dziesmām Ausekļa dzejā daudz krāsu epitetu. Teiksmainā Gaismas pils *«zelta stabiem, zitar-*

jumtu». Epiteti *«sidraba»* un *«zelta»* lietoti senatnes tēlojumā — *«sidrabskaņas», «zelta stari», «zelta stīgas», «zelta raksti»*. Ausekļa dzejā daudz saliktu un rotājošu epitetu — *«Austra — agrā spodrainīte», «mēnesspodrais sidrabiņš», «Spulgacīte — bajārīte», «Spulgacīte — dailenīte»*.

Auseklis epitetā iekļāvis arī metaforiski simbolisku nozīmi. Senatni raksturo *«svētā slava», «sirmā slava», «senie darbi»*, tautas apspiestību — *«vaidu kokle», «smaga nasta»*.

Metaforisku epitetu un pašu metaforu darināšanai Ausekļa satīrā daudz sarkasma — *«iedomu nabadzīgs tārps», «Latviešu Olimpa ārdītājs», «zūstības likumu vergs», «Miega mātes sutekļi»*.

Ar tautas dzeju sasaucas Ausekļa dzejas salīdzinājumi — *«vīri kā ozoli», «meitas kā liepas»*. Satīrā salīdzinājumos daudz neparastas konkrētības: *«Kā āpsis es tumsībā barojos tauks.»* Ar paplašināta salīdzinājuma palīdzību Auseklis izteicis vēsturisku vispārinājumu:

Ne no meža, kas deg, tā nekāp debesīs dūmi,
Kā vēl spaidītu latvju vaimanas augšup kāp.

Ausekļa dzeja bagāta metaforām, personifikācijām, alegorijām. Personifikācija ir pats raksturīgākais Ausekļa dzejas tēlainības līdzeklis un piešķir viņa dzejai lielu dzīvīgumu:

Kā Daugava vaida un bangas kā krāc!
Kā Staburags asaras rauda!
(«Trimpula»)

Atdzejojumi. Turpinot J. Alunāna tradīciju, Auseklis atdzejojis cittautu izcilu dzejnieku dzeju, atsevišķos gadījumos to arī lokalizēdams. No viņa apmēram 18 autoru darbu tulkojumiem atzīmējams Šillera «Hektora atvadīšanās» fragmenta lokalizējums «Marģera atvadīšanās». Auseklis tulkojis arī Šillera dzejas tekstu no «Vilhelma Tella» ar nosaukumu «Tēvija» *(«Pie tēvu zemeņ dārgās ķeries klāt!»)*, kuru komponējis Emīls Dārziņš. Vēl atzīmējami Gētes, Herdera, Heines, Birgera dzejas un sentenču tulkojumi.

Proza un publicistika

Auseklis rakstījis arī prozu. 1878. gadā sarakstīts stāsts «Līdumnieks». Tajā tēlots latviešu zemnieks Sirdvaldis, kurš, naidodamies ar vācu kungiem, dzīvo pēc vectēvu dabiskās dzīves likumiem. Viņa tuvākais draugs ir jauka zeltene Smaida. Mūža beigās Sirdvaldis aicina savus dēlus turpināt viņa godavīra ceļu. Auseklim bijusi arī iecere sarakstīt plašāku prozas darbu «Priedulājas Indriķis» par mācītāju un kungu vajātu skolotāju. Šo ieceri, tāpat kā plašāka liroepiska darba uzrakstīšanu, Auseklim pāragrās nāves dēļ neizdevās piepildīt. Ausekļa publicistikā vērojamas tās pašas idejiskās līnijas, kas raksturīgas viņa dzejai; arī te Auseklis ir dzejnieks. To liecina viņa patosa piesātinātais stils, cildenais ideālisms, daudzu paša dzejas rindu un tautas dziesmu iekļāvums tekstā.

Ausekļa raksti iespiesti periodikā («Baltijas Vēstnesī»), kā arī paša sagatavotajās grāmatās («Paidagoģiska gada-grāmata. 1876!») un kalendārā («Baltijas gruntnieku, saimnieku, pagasta valdību u. c. kalendārs 1879. gadam»). Kā nozīmīgākie raksti atzīmējamas četras «Vēstules iz Lielvārdes», kā arī «Par dziedāšanu pie latviešiem», «Latv. tautas dziesmas tautas skolā», «Kā skolēni audzināmi krietnā garā», «Vēstule iz Cēsīm», «Ortogrāfijas bizmaņiem».

Dažādas tematikas rakstos vienkopus sakausētas Ausekļa pasaules izpratnes vadlīnijas, kurām raksturīga materiālistiska dominante.

Ausekļa filozofiskie uzskati. Dzejnieks izsacījis savam laikam progresīvas atziņas par filozofijas pamatjautājumu — matērijas un gara attieksmēm. Auseklis atzīst, ka gars nevar eksistēt bez matērijas:

> *«Gars nav domājams bez ķermeņa, bez miesas. Ja nu ķermens izdziest, tad izdziest arī gars līdz ar viņu.»*[1]

Atsaukdamies uz L. Feierbahu, Auseklis vēršas pret kristīgās baznīcas abstrakto dieva jēdzienu, uzsvērdams tā relativitāti:

> *«Cilvēks dievību aizvien tēlo cilvēka veidā. Pēc dabas prātnieka Feierbaha domām, p. piem., suns savu dievību (ja tam būtu kāda) tēlotu suņa izskatā, gailis gaiļa izskatā utt. Gan varam teikt: «Cilvēks dievu (dievus) radījis pēc savas ģimenas* (t. i., sejas — *M. L.)».»*[2]

Ausekļa dzīvē un darbībā raksturīgais naids pret oficiālo baznīcu un mācītājiem tātad dziļi sakņojas arī viņa ateistiskajos uzskatos par matērijas un gara attieksmēm. Ar šo problēmu saistīta arī Ausekļa sabiedrisko parādību izpratne. Auseklis sevišķi uzsvēris attīstības principu kā vēsturiski nenovēršamu. Rakstā «Ortogrāfijas bizmaņiem», cīnīdamies par jaunās ortogrāfijas ieviešanu, Auseklis nonācis pie šāda vispārinājuma:

> *«Vai viss, kas vecs, ir nepārgrozāms?... Vai viss nestāv apakš attīstīšanas un pilnošanas likuma?»*[3]

Viena no raksturīgākajām tēmām Ausekļa publicistikā ir jautājums par dabas likumiem, ko Auseklis licis dieva vietā. Viņš izteicis vairākas materiālismam tuvas atziņas, kurām tomēr piejaukta arī krietna deva ideālisma, kas izpaužas panteisma formā.

> *«Cik tāļu cilvēka pilnīgs nojēgums par dabas likumiem sniedzas, tik tāļu tas ar gaišu prātu un uz patiesībām balstīdamies, nosver dabu. Bet, kur cilvēcīga samaņa un jēga irst un zūd, tur sākas brīnišķīga pasacība. Neiztir-*

---

[1] Kā skolēni audzināmi krietnā garā. — Grām.: *Auseklis.* Izlase. R.: LVI, 1955, 199. lpp.

[2] Latv. tautas dziesmas tautas skolā. — Grām.: *Auseklis.* Izlase. R.: LVI, 1955, 212. lpp.

[3] *Auseklis.* Izlase. — R.: LVI, 1955, 149. lpp.

zāti dabas spēki un likumi pārvēršas par tā nosauktiem pārdabīgiem spēkiem un brīnumiem..»[1]

Pēc Ausekļa domām, pati daba iemācījusi cilvēku runāt:

«Katris dabas ķermens, katris dabas spēks, kas tik ar dabas ķermeni savienots, domājams, ir bijuši cilvēku valodas skolotāji.»[2]

Arī latviešu senatne Ausekļa izpratnē ir bijusi laimīga ne tikai tāpēc, ka viņus vēl nav apspieduši vācieši, bet arī tādēļ, ka viņi dzīvojuši lielā tuvībā ar dabu:

«Vecie latvieši stāvēja ar dabu tuvās saitēs, draudzībā un sabiedrībā; dabas likumi, dabas brīnumi bij viņu dievība, viņu augstākais ideāls.»[3]

Dievības Ausekļa dzejā piesātinātas ar dabas un sociālo simboliku. Ausekļa attieksme pret mitoloģiju ir dzejnieka romantiķa attieksme, un dievi viņam ir dzejas tēli.

Folkloristiskie raksti. Folklora sajūsminājusi Ausekli kā dzejnieku, domātāju un pedagogu. Auseklis bijis labs latviešu folkloras, sevišķi dziesmu, teiku un pasaku pazinējs. Pedagoģiskajā rakstā «Latv. tautas dziesmas tautas skolā» un jo sevišķi publicistiskajā ciklā «Vēstules iz Lielvārdes», un rakstā «Par dziedāšanu pie latviešiem» Auseklis vispusīgi atklājis savu attieksmi pret latviešu folkloru un tās lomu tautas dzīvē un kultūrā. Auseklis uzsvēris, ka folklora ir tautas psiholoģijas un tās gara dzīves attēlotāja:

«Tautas dziesmas ir tautas priecīgu un bēdīgu, jautru un grūtsirdīgu jūtu atbalsis. Pasakas ir spoguls, kur tautas gara un iedomu ģimetne jeb seja nospogulējusies.»[4]

«Vēstulēs iz Lielvārdes» Auseklis raksturojis šo novadu kā izcilu folkloras glabātuvi, nosaukdams to par *«antikvārijas museumu (senlaiku lietu un piemiņu krātuvi)»*. Auseklis ar apbrīnu raksturojis arī šī novada folkloras teicējus.

Ausekļa ētiskie un estētiskie uzskati izsecināmi no viņa attieksmes pret folkloru. Dzejnieks uzsvēris brīvības, skaistuma un tikumiskā dziļo vienotību. Latviešu nacionālās kultūras un sevišķi literatūras attīstībai, pēc viņa domām, jābalstās uz šiem trim principiem. Dzejnieka uzdevums ir par šiem ideāliem cīnīties un audzināt tautu to garā. Pēc Ausekļa domām, liela vieta to realizēšanā ierādāma folklorai.

Auseklis bija pārliecināts, ka latviešu jaunlaiku dzejai jāaug un jāveidojas uz folkloras pamatiem, ka dzejniekiem jāmācās no latviešu un arī lietuviešu tautas dziesmu poētikas. Šajā sakarā atzīmējama Ausekļa un Kaudzītes Matīsa polemika «Baltijas Vēstnesī»

[1] *Auseklis.* Izlase. — R.: LVI, 1955, 160. lpp.

[2] *Turpat,* 156. lpp.

[3] *Turpat,* 155. lpp.

[4] Vēstules iz Lielvārdes. III. — Grām.: *Auseklis.* Izlase. R.: LVI, 1955, 162. lpp.

par 1873. gada dzeju latviešu laikrakstos. Būdams vairākkārt vienis prātis ar Kaudzītes Matīsu (Kalninieku), Auseklis uzsvēra, ka tautas dziesma labi skan ne tikai dabiskajā lauku vidē, bet arī izglītoti ļaudis, tautas dziesmu dziedādami, var to pat vēl dziļāk pārdzīvot. Auseklis pievienojās Kaudzītes Matīsam, ka 70. gadu sākuma perioda dzejā vēl daudz trūkumu. Viņaprāt, latviešu dzejnieki vēl pietiekami nepazīst tautas dziesmu poētikas likumus un raksta pavirši:

«Ka mūsu dzejiskos ražojumos tik daudz vainu un kļūdu, tas pa ne mazai daļai ceļas no tam, ka daudzi no mūsu dzejniekiem diezgan dziļi nav iepazinušies ar dzejnīcas likumiem. Tādas dzejnīcas pirmajam priekšmetam vajadzētu būt latviešu un varbūt arī leišu tautas dziesmām (daiņām) ar savām formām, šķirām, iedalījumiem un likumiem, lai mūsu dzejnieki redz un sajēdz, ka viņu radījumos nebūt nav tāds dziļums, skaidrums, īsums, glumums, jaukums un glītums, kāds atrodas mūsu vectēvu dziesmās.»[1]

Pedagoģiskie raksti. Auseklis daudz nodarbojies ar pedagoģijas jautājumiem. Nozīmīga ir viņa sakārtotā «Paidagoģiskā gada-grāmata». Ausekli vadījusi doma, ka tautas veselīgas dzīves pamatos jābūt izglītībai. Viņš uzsvēris, ka skolēniem mācāmas dabas zinības, ka viņi audzināmi pēc dabas likumiem un ka skolas audzināšanas pamatā jābūt tautas garīgajām vērtībām.

Vadīdamies pēc sava laika pedagoģijas zinātnes jaunākajām teorijām, Auseklis atzinis, ka vienlaikus jāattīsta bērna fiziskie un garīgie spēki un spējas un jāattīsta skolēni tikumiski, jāaudzina viņos griba un jāattīsta viņu domāšana. Skolā jāmāca dabaszinātnes, ģeogrāfija, vēsture, jāsniedz ziņas par antropoloģiju. Līdzīgi A. Kronvaldam Auseklis vēlējies bērnos ieaudzināt mīlestību un cieņu pret tautu, tās labajām ierašām un tikumiem, kas mantoti no tēvu tēviem[2], tās valodu un vēsturi. Skolēnu audzināšanā īpaša uzmanība pievēršama tautas dziesmām[3]. Mācot tautas dziesmas, tiekot panākti vairāki mērķi. Dziesmas kalpo skolēnu estētiskajai audzināšani. Auseklis uzsver, ka skolēnos ieaudzināma un attīstāma daiļuma izpratne un ka tautas dziesmas šajā ziņā ir neatsverami vērtīgas. Tautas dziesmas noderīgas skolēnu tikumiskajai audzināšanai; tikumiskais un daiļais tautas izpratnē ir nedalāmi. Mācoties tautas dziesmas, skolēni iepazīstas ar tautas vēsturi:

«Tauta, kas nedzenas iepazīties ar sentēvu vēsturi un sirmo literatūru, tā tauta necenšas dzīvot.»[4]

---

[1] Mūsu laikrakstu dzejas nodaļa un viņas kritika. — Grām.: Auseklis. Izlase. R.: LVI, 1955, 193. lpp.

[2] Vēstules iz Lielvārdes. IV. — Grām.: *Auseklis.* Izlase. — R.: LVI, 1955, 167. lpp.

[3] Latv. tautas dziesmas tautas skolā. — Grām.: *Auseklis.* Izlase. R.: LVI, 1955, 200.—201. lpp.

[4] *Turpat,* 215. lpp.

Auseklis rakstījis arī par **valodniecības jautājumiem.** Viņš uzsvēris valodas attīstības principus, kā arī ieteicis jaunvārdus. Auseklim lieli nopelni daudzu jaunu latviešu personu vārdu ieviešanā.[1] Piemēram: *Skaidrīte, Mirdza, Liesma, Smuidra, Spodra, Rota, Miervaldis, Laimons* u. c.

*

Ausekļa daiļradei bija liela popularitāte tautā, un viņa personībai liela ietekme. A. Upīts uzsvēris, ka Auseklis piederējis pie

> *«tautas brīvības sludinātājiem, tautiskiem censoņiem, kas apzinās savu rakstnieka darbu kā nopietnu sociālu uzdevumu un cenšas to padarīt saskaņā ar savu pasaules atziņu un dzīves ideāliem».*

Ausekļa dzeja ietekmējusi Plūdoni, Aspaziju, Raini u. c. Ausekļa satīra bijusi tuva Rainim un P. Stučkam, kā arī E. Veidenbaumam.

LITERATŪRA

Auseklis. Raksti. Dzejnieka draugiem un cienītājiem piepalīdzot, Kažoku Dāva izdoti. I, II. — R.: Kažoku Dāvis, 1888.
Auseklis. Kopoti raksti. — R.: Gulbis, 1923.
Auseklis. Izlase. — R.: LVI, 1955.
[*Auseklis.*] Gaismas pils. — R.: Liesma, 1975.
[*Krogzemju Mikus.*] Paidagoģiska gada grāmata. — Pb.: Golike, 1876.

Kažoku Dāvis. Krogzemju Mikus (Auseklis). — Balss. 1879, 7. febr., 21. febr.
Kalniņš J. Auseklis. Biogrāfisks romāns. — R.: Liesma, 1981.
Pijols Imants. Andrejs Pumpurs un Auseklis Lielvārdē. Ceļvedis. 2. papild. izd. — R.: J. Raiņa literatūras un mākslas vēstures muzejs, 1976.
Sarma J. Kā Daugava vaida. Romāns. — [Mineapole]: Tilta apgāds, 1967.
Upītis J. Auseklis. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. 2. sēj. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 579.—611. lpp.

FRICIS BRĪVZEMNIEKS
(1846—1907)

F. Brīvzemnieks bija pirmais latviešu folklorists — zinātnieks, kurš daudz darījis folkloras materiālu vākšanā un publicēšanā. Jaunlatviešu ideju rosināts, viņš darbojies publicistikā, bijis dzejnieks, tulkotājs, krievu demokrātiskās literatūras popularizētājs.

Biogrāfija. Fricis Brīvzemnieks (īstā vārdā Fricis Treilands) dzimis 1846. gada 1. novembrī Kurzemē, Aizputes apriņķa Rokaišu krogū (tag. Liepājas raj.). Viņa māte bijusi vāciete, agri mirusi. F. Brīvzemnieku audzināja tēva māte — latviete, liela folkloras

[1] Baltijas gruntnieku, saimnieku, pagasta valdību u. c. kalendārs 1879. gadam. Izdevis Krogzemju Mikus. — Pēterburga, 1878.

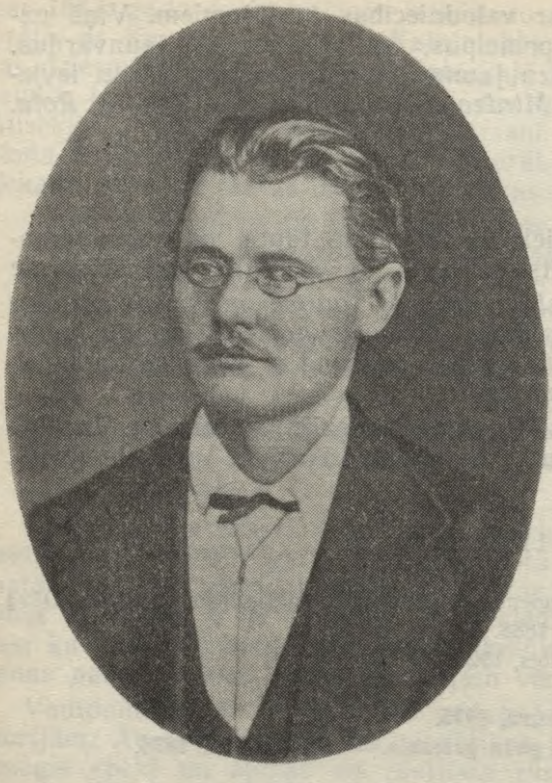

Fricis Brīvzemnieks.

zinātāja. No 1859. līdz 1862. gadam Brīvzemnieks mācījies Aizputes apriņķa vācu skolā. Pabeidzis skolu, F. Brīvzemnieks iemācījies sedlinieka amatu un palīdzēja tēvam. 1864. gadā Brīvzemnieks sāka mācīties Baltkrievijā Gorku mērniecības skolā. Skolā bijis iespējams iepazīties ar krievu literatūru. Pēc mērniecības skolas beigšanas 1866. gadā Brīvzemnieks gribēja turpināt mācīšanos Kalnu institūtā Pēterburgā, bet neizturēja konkursu un 1867. gadā sāka strādāt Maskavā mērniecības kancelejā. Maskavā viņš draudzējās ar K. Valdemāru un K. Baronu, rakstīja slavofilu presē. Nokārtojis pie Maskavas universitātes īpašus abitūrijas eksāmenus, Brīvzemnieks strādāja par skolotāju Rjazaņā un Maskavā.

K. Valdemāra ierosināts, Brīvzemnieks sadarbojās ar Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrību, ieinteresēja šīs biedrības darbiniekus par latviešu folkloru un etnogrāfiju. Brīvzemnieks ar biedrības materiālo atbalstu vāca folkloru Latvijā un publicēja folkloras materiālus. Kopā ar K. Valdemāru un A. Spāģi, veicot darba lielāko daļu, F. Brīvzemnieks strādāja pie krievu-latviešu-vācu vārdnīcas. Viņš un K. Valdemārs ierosināja K. Baronu sākt darbu ar latviešu tautas dziesmām. 70. gados Brīvzemnieks samērā daudz publicējies latviešu periodiskajos izdevumos.

80. gados Brīvzemnieks strādāja par tautskolu inspektoru Latvijā, joprojām rosīgi darbodamies folkloristikā. Vienu daļu savu savākto vēstītājas folkloras materiālu viņš nodevis latviešu pasaku kārtotājam A. Lerhim-Puškaitim. Brīvzemnieks miris 1907. gada 15. septembrī. Apglabāts Rīgā, Lielajos kapos.

Literārā un folkloristiskā darbība

F. Brīvzemnieks bija jaunlatviešu apgaismes darba turpinātājs. Viņa darbību spēcīgi ietekmējuši K. Valdemāra uzskati, arī doma,

ka jebkurš kalpa zēns, kam gaiša galva, var kļūt par izglītotu tautas darbinieku. Brīvzemnieks sajūsminājies arī par K. Valdemāra darbību jūrniecībā. Viņam bija tuvas arī A. Kronvalda tautas un tēvuzemes mīlestības idejas. Liela ietekme P. Brīvzemnieka darbībā bijusi izcilajiem krievu kultūras darbiniekiem M. Lomonosovam un N. Ņekrasovam.

Publicistika. Brīvzemnieks daudz rakstījis par tautas izglītību. Viņš bija pārliecināts, ka ar gribasspēku, pārvarot trūkumu un nabadzību, latviešu zemnieku bērniem iespējams iegūt skolas izglītību un kļūt par augstiem vīriem no zemas kārtas. Brīvzemnieka laikā dažiem latviešu nabadzīgajiem jaunekļiem izdevās ar pārcilvēcīgu darbu iegūt augstskolas izglītību, bet tie bija izņēmuma gadījumi. Daudz parastāks bija traģiskais ceļš, ko vēlāk dzejnieks Plūdonis parādījis poēmā «Atraitnes dēls». Nozīmīgi šajā tematikā ir Brīvzemnieka publicistiskie darbi, kas sakopoti krājumā *«Augsti krievu vīri iz zemas kārtas»* (I, 1874; II, 1878), kā arī *«Ievērojamu vīru dzīves apraksti un raksturojumi»* (1909).

F. Brīvzemnieks savā publicistikā dedzīgi aizstāvējis domu, ka katrs pats ir savas laimes kalējs, ka, savas tautas labā darbojoties, labums tiek visai cilvēcei:

> *«Mēs rakstīsim par slaveniem darbiniekiem, kas, no augstiem mērķiem vadīti, caur gara spēku, dūšu, pacietību un tiklību daudz savai tautai, visai cilvēcei par labu pastrādājuši.»*[1]

Pozitīvi vērtējami F. Brīvzemnieka nopelni krievu kultūras darbinieku popularizēšanā. Brīvzemnieks sajūsmināts rakstījis par M. Lomonosovu, uzsvērdams, ka *«arī viņos aukstos, bargos ziemeļu tuksnešos var rasties vīri ar karstām sirdīm...»*[2]. Jaunais Lomonosovs nodomā labāk atstāt papuvē tēva vai kunga tīrumu nekā savu prātu. Brīvzemnieks tēlojis Lomonosova gaitas Maskavā, Pētērburgā un Vācijā kā *«sūru bēdu pirti»*. Nekad Lomonosovs neesot zaudējis mīlestību *«uz zinātnībām un darbu»*. Brīvzemnieks raksturojis M. Lomonosovu kā *«saprātīgu, gudru tautas politiķi»*. Brīvzemnieks rakstījis arī par pareizticīgo baznīcas patriarha Nikona un slavofila Aksakova dzīvi.

«Ievērojamu vīru dzīves aprakstos un raksturojumos» vēl stāstīts par A. Kronvaldu, A. Spāģi, Dāvi Jurjānu, Laubes Indriķi, kā arī par igauņu nacionālās kustības darbinieku K. R. Jakobsonu. Šajos aprakstos Brīvzemnieks cildinājis šo cilvēku darbu tautas labā.

Sadarbodamies ar slavofiliem, F. Brīvzemnieks krievu presē publicēja kritiskus rakstus par Baltijas vāciešiem un viņu izglītības politiku.

F. Brīvzemnieka dzeja 70. gados publicēta latviešu presē. Dzīves laikā viņš savus dzejoļus bija sakopojis nelielā manuskriptā ar no-

---

[1] *Brīvzemnieks F.* Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. I. Lomonosovs. — R.: Plātess, 1874, IV lpp.

[2] *Turpat*, 8. lpp.

saukumu *«Poētiski sacerējumi svabados brīžos»*. Vēlāk manuskripts pārdēvēts — «Vaļas brīžu lolojumi». Šis krājums dāvināts, cik no pusizdzisušajiem burtiem redzams, Krišjānim Baronam — ««Pēterburgas Avīžu» krietnajam strādniekam un dūšīgajam ziemcietim».

F. Brīvzemnieka dzejoļi rakstīti tautiskā romantisma garā, tajos vērojamas dzejnieka dotības. Daži kļuvuši tautā populāri, piemēram, balāde «Krīvu krīvs», dzejolis «Veco daugavnieku dziesma».

F. Brīvzemnieka dzejā raksturīgi senatnes cildinājuma motīvi. Savā labākajā darbā — balādē «Krīvu krīvs» viņš Merķeļa ierosmē tēlojis senlatviešu gudro vadoni, kurš mūža beigās liek sevi sadedzināt sārtā. Balāde rakstīta gredzenveida kompozīcijā, heroiskā intonācijā un ir viens no labākajiem 70. gadu liroepiskajiem darbiem.

KRĪVU KRĪVS

Latvju zemē, veļu laikā, kad svēts klusums valda dabā,
Sirmie ozoli tad stāsta, sirmu teiku tautai glabā.
Latvju gari drūmi strādā — ranta, skalda, nes un kārta, —
Svētie koki, rau, kā veļas, ceļas diženajā sārtā.
Krīvu krīvs jau diezgan mācījs, diezgan svētījs, slavējs, rājis, —
Grib uz mājām, grib pie dieviem, ko tas mūžam sludinājis.
Tam par nemirstīgu slavu tautas bērni diženaju
Taisa sārtu — ziedotājam, lai nes ziedu pēdīgaju; —
Lai neviena sveša mēle tautai nepārmestu lēti,
Ka tas, liekuls, sludinājis to, ko pats nav ticējs svēti, —
Kāpj pats sārtā pirmais vectēvs, svētī latvjus prieka jūsmām,
Kas uz sārtu svēti raugās, sanākuši drūzmu drūzmām.
Tautas bērni, garā stipri, paceļ sirdis augstās dziesmās,
Kamēr sārta galā vectēvs nozūd tirās svētās liesmās...
Nozūd — izceļas no jauna, kad svēts klusums valda dabā,
Sirmie ozoli kad stāsta, sirmu teiku tautai glabā.

Atzīmējami arī F. Brīvzemnieka dzejoļi «Pie Ventas», «Burtnieks un viņa kokles».

K. Valdemāra jūrniecības idejas slavinātas F. Brīvzemnieka dzejoļos «Uz jūru», «Kuģinieks».

P. Brīvzemnieks rakstījis arī veltījuma dzeju, piemēram, sonetu «Tautas ozoliem», kurā godinājis jaunlatviešus.

Tautas apgaismes motīvi raksturīgi dzejoļiem «Cepur', tēva cepurīte», «Tempora mutantur». Dzejnieks cildinājis nabadzīgos latviešu jaunekļus, kuri centās pēc izglītības.

F. Brīvzemniekam bija arī aforistiska rakstura dzejoļi, piemēram, jaunlatviska ironija iekvēlojas epigrammā:

Ozoliņi, zemzarīši,
Tauta sen jūs godina,

Jūsu augļi cietie, staltie
Ir pat cūkas kārdina.

Dažos dzejoļos skan arī sentimentāla mīlestības tēma, piemēram, dzejolī «Līgaviņai». Salīdzinājumā ar A. Pumpura un Ausekļa dzeju P. Brīvzemnieka lirika mazāk spilgta un viņa dzejoļos vērojamas dzejiskās izteiksmes kļūmes.

Atdzejojumi. F. Brīvzemniekam pieder nozīmīga vieta krievu literatūras popularizēšanā Latvijā. Atzīmējams Ņekrasova dzejoļa «Skolnieks» lokalizējums. Šo dzejoli Ņekrasovs veltījis Lomonosovam, un tas rakstīts revolucionāri demokrātiskā garā. Dzejoļa pamatideja — par tēvuzemes godu un par pārliecību jāiet cīņā. Brīvzemnieks dzejoļa lokalizējumā darbību pārnesis uz Latviju, tēlodams centīgu kalpa zēnu. Oriģināla revolucionārā ideja gan lokalizējumā noklusēta.

F. Brīvzemnieks atdzejojis apmēram pusi no Puškina poēmas «Čigāni», ainu no dramatiskā dzejojuma «Skopais bruņinieks», fragmentu no «Kaukāza gūstekņa», dzejoļus «Talismans» un «Kad dzīvība tev' apmāna». Viņš atdzejojis arī Krilova fabulu «Sisenis un skudra», Lomonosova «Odu Elizabetei Petrovnai». Prozā viņa nozīmīgākais tulkojums — Gogoļa stāsts «Tarass Buļba», kurā tulkotājs gan saīsinājis un grozījis tekstu.

F. Brīvzemnieks atdzejojis arī vācu dzejniekus Gēti, Šilleru («Pulksteņa dziesmu»), Heini u. c.

Folkloristiskā darbība. F. Brīvzemnieks latviešu folkloru vērtējis kā *«tautas senatnes dzejas pērles»*. Ar latviešu folkloras vērtībām viņš iepazīstināja krievu sabiedrību, turpinādams Jāņa Sproģa aizsākto darbu[1].

Kopš 1869. gada darbodamies Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrībā, Brīvzemnieks pēc tās programmas vāca folkloru un etnogrāfiskus materiālus Latvijā. «Baltijas Vēstnesī» un citos latviešu laikrakstos viņš vairākkārt aicināja latviešus vākt folkloru. Uz Maskavu no Latvijas sāka plūst tūkstošiem folkloras vienību — tik apbrīnojami plaša bija tautas atsaucība uz šo aicinājumu.

Daļu savāktās folkloras F. Brīvzemnieks publicēja latviešu valodā ar krievu burtiem un tulkojumu krievu valodā, lai šie materiāli kļūtu pieejami krievu zinātniekiem. Atzīmējams 1873. gadā publicētais latviešu tautas dziesmu krājums[2].

Šīs pašas biedrības izdevumā iznāca latviešu sakāmvārdi, mīklas, buramvārdi un tautas medicīnas materiāli. 1887. gadā tika izdotas latviešu pasakas un teikas. Šos izdevumus finansēja minētās bied-

---

[1] J. Sproģis (1833—1916) ir pirmais no latviešiem, kas sastādījis latviešu tautas dziesmu krājumu. — «Памятники латышского народного творчества». To 1868. gadā izdeva Pēterburgas Ģeogrāfijas biedrība. Krājumā bija 1857 dziesmas, 252 mīklas, 3 sakāmvārdi.

[2] Сборник антропологических и этнографических статей о России и странах, ей прилежащих, издаваемый В. А. Дашковым. Кн. II. — М.: В. Готье, 1873.

rības Etnogrāfijas nodaļa. 1887. gadā Rīgā iznāca F. Brīvzemnieka sakārtotās «Mūsu tautas pasakas». 1894. gadā viņa rīcībā jau bija 155 000 folkloras vienību. Tautas dziesmu kārtošanas darbu, sākot ar 1877. gadu, pārņēma K. Barons, bet savus pasaku un teiku krājumus Brīvzemnieks 1894. gadā nodeva pasaku krājējam un publicētājam A. Lerhim-Puškaitim. Sīkā folklora savukārt tika nodota Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai, kura to publicēja savos krājumos.

Darbība valodniecībā. Latviešu valodniecībā F. Brīvzemnieku godam min kā 1872. gadā izdotās «Krievu-latviešu-vācu vārdnīcas» sastādītāju. Šim darbam Brīvzemnieks pievērsās ar lielu entuziasmu. Vēlākajos izdevumos vārdnīca parādījās kā krievu-latviešu vārdnīca. Šī bija pirmā pašu latviešu sastādītā vārdnīca ar lielu valodniecisku nozīmi.

F. Brīvzemnieka mūža darbs latviešu folkloristikā, valodniecībā un literatūrā ir nozīmīgs ieguldījums latviešu kultūras vēsturē.

LITERATŪRA

Brīvzemnieks F. Raksti. Teodora redakcija. I—IV. — R.: Brīvzemnieka komisija, 1909—1914.
Latviešu dzejas antoloģija. III. — R.: Liesma, 1970, 174.—180. lpp.
Alunāns A. Ievērojami latvieši. 1. — Jelgava: Reinbergs, 1887, 24.—25. lpp.
Karulis K. Kam stiprs prāts un cieta griba. No F. Brīvzemnieka jaunības. — Lit. un Māksla. 1976, 16. okt., 23. okt.
Kaudzītes Matīss. Fricis Brīvzemnieks. — Grām.: Atmiņas no «tautiskā laikmeta». II. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924.
Zemzare D. Fricis Brīvzemnieks. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. — R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 497.—516. lpp.

SATĪRISKIE IZDEVUMI «DUNDURI» UN TO LĪDZSTRĀDNIEKI

19. gs. 70. gados turpinājās latviešu reālistiskās satīras attīstība. Galvenie izdevumi bija almanahi *«Dunduri»*. Tajos konsekventi tika turpinātas «Pēterburgas Avīžu» satīrisko pielikumu «Dzirkstele» un «Zobugals» tradīcijas. Ilgāku laiku «Dunduri» bija sabiedriski ietekmīgākais un mākslinieciski nozīmīgākais izdevums, no kura mācījušies daudzi latviešu satīriķi.

«Dunduri» iznāca Pēterburgā, izdevums bija pakļauts turienes cenzūrai, tāpēc tajā bija diezgan daudz pret Baltijas muižniekiem un mācītājiem vērstas satīras. «Dundurus» izdeva Pēterburgas latviešu inteliģentu neoficiālā biedrība «Burtnieks». Kā izdevuma sastādītājs parakstījās *Barons fon Kamp à Ausim* (Pēteris Gūtmanis). Aktīvākie līdzstrādnieki bija Auseklis, Kažoku Dāvis, Baumaņu Kārlis, Jurjānu Andrejs, Stērstu Andrejs. Almanahā bija arī Kaudzītes Matīsa publikācijas. Autori izdevumā publicējās anonīmi vai arī ar

pseidonīmiem. Krājuma idejiskais vadītājs bija Auseklis, kura satīrai «Dunduros» bija dominējošā vieta. Tā ir sabiedriski visasākā un visnozīmīgākā.

Visu četru «Dunduru» krājumu virsrakstos figurē *Dunduru* nosaukums: «Jauni Dunduri» (1875), «Dunduru Pēcnākami» (1876), «Dunduru Padēli» (1877), «Dundurs Pats» (1878).

Saturā visasākās ir divas pirmās grāmatas, kad Baltijas muižnieki un mācītāji ar savām sūdzībām vēl nebija paspējuši pievērst šim izdevumam cenzūras uzmanību.

Uz katra krājuma vāka iespiesta pazīstamā Zobugala klišeja. Ar to īpaši uzsvērts, ka tiek turpinātas jaunlatviešu asā smējēja tradīcijas.

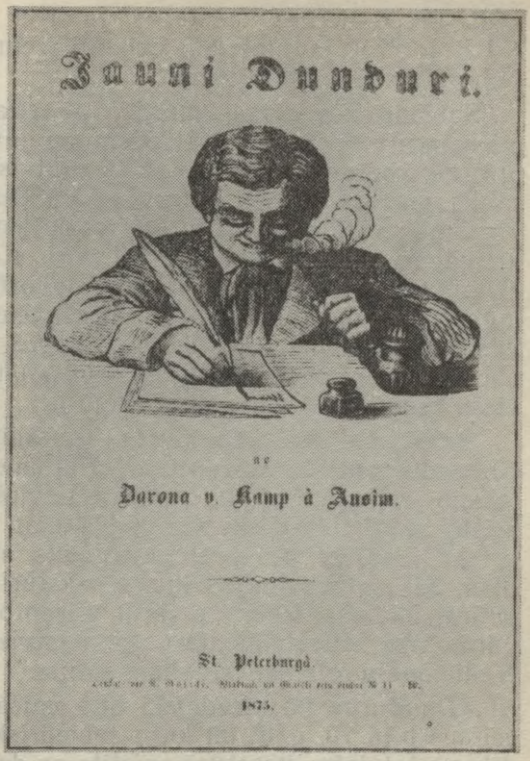
Jauni Dunduri.

Darona v. Kamp à Ausim.

St. Peterburgâ.

1875.

Satīriskais izdevums «Jauni Dunduri».

Žanri. «Dunduru» krājumi ir visai daudzveidīgi žanriskā ziņā. «Dunduros» publicēti īsi prozas feļetoni, dialogi, vēstules, anekdotes. Samērā daudz krājumos dzejoļu — epigrammas, parodijas (Ausekļa «Ak, eglīte»), tautas dziesmu perifrāzes («Latvju dēls pie Mētraines»), kuplejas («Sieviešu kupleja ar notīm»). «Dunduros» ir arī cita satura dzejoļi, aforismi (piemēram, no Monteskjē), tautas pasakas un nostāsti. Diezgan daudz arī tulkojumu. P. Gūtmanis atdzejojis daudzas I. Krilova fabulas. Iespiesti arī Heines un Birgera, kā arī anonīmu autoru dzejoļi. Šo tradīciju — humoristiski satīriska rakstura izdevumā publicēt arī cita satura darbus — 80. gados turpināja J. Rainis un P. Stučka «Mazajos Dunduros».

Tematika un galvenie tēli. «Dunduri» turpināja jaunlatviešu satīras idejiski tematiskās līnijas. Galvenais izsmejamais objekts bija baltvācu muižniecība un mācītāji, kā arī kārkluvācieši. Dažviet sabiedriskā asuma ziņā «Dunduri» pat pārspēj «Pēterburgas Avīzes». Tas jo sevišķi sakāms par Ausekļa darbiem. Baltiju Auseklis raksturojis kā tumsības zemi, kurā valda melnās vārnas («Pirmās vispārīgās ziņas par Lejputriju»), usnes Baltijas tīrumos ravējamas ar krievu cimdiem («Brencis un Zvingulis gar linu tīrumu»). Baltijas baroni raksturoti kā iznīkstoša suņu suga («Vēstule, ko raksta

kāda ārzemniece»). Vēstures gaitā ir jātop, jāceļas jaunai zemei («Lai top!»), jaunlatvieši nebaidās cīnīties pret Baltijas vāciešiem («Jaunlatviešu dīdītājiem»).

Sabiedriskās cīņas tematika almanahos risināta ar jau pazīstamiem reālistiskās satīras tēliem un jauniem viņu līdziniekiem. Asprātīgs, kodīgs un dzēlīgs ir jaunlatviskais Zobugals. Radušies vairāki jauni satīras tēli, kuru pamatā Dundurs. Zobugals un Dunduri visniknāk vēršas pret Baltijas vāciešiem bizmaņiem. Bizmaņi dēvēti arī citos vārdos (*Runcis no Silemice, Krancis no Tītertēviņiem u. c.*). «Dunduros» parādās arī Bizes alegorija («Latviešu leksikons filoloģa Bizes rokās»). Baltijas vācieši tēloti arī kā *melnās vārnas, melnas blusas, smalkas, iznīkstošas sugas suņi.* Par bizmaņiem, kārkluvāciešiem un citām Baltijas nebūšanām pārspriež abi prātīgie latviešu zemnieki Brencis un Zvingulis.

Raksturīgi, ka «Dunduros» parādījās kritika, kas vērsta pret 70. gadu tautisko frāžošanu («Daiļeniekiem jo ievērojams»), veikalošanu («Padoms») un jaunās latviešu buržuāzijas pārspīlētajām aristokrātiskajām tieksmēm («Kā skan šis»). «Dunduros» vērojamas arī kritikas iezīmes pret sava laika atsevišķām literatūras parādībām. Šīs satura līnijas kļuva raksturīgas 80. gadu demokrātiskajā satīrā, kad, kritizējot latviešu pilsonību un tās literatūru, bizmaņa vārds tika attiecināts uz pašiem latviešiem un tādējādi paplašināts tradicionālā tēla sabiedriskais saturs.

«Dunduru» līdzstrādnieki bija vairāki literāti, kuru darbības pacēlums bija 70. gadi un kuru sabiedriski idejiski nozīmīgākais ieguldījums latviešu literatūrā saistīts ar dzīvi un literāro darbību Pēterburgā.

Pēteris Gūtmanis

(1848—1916)

P. Gūtmanis bijis aktīvs 70. gadu literāts un publicists. Viņš darbojies kā humorists un satīriķis «Dunduros», «Baltijas Vēstnesī» un citos izdevumos.

Biogrāfija. P. Gūtmanis dzimis 1848. gada 19. augustā Jūdažos Siguldas tuvumā (tag. Rīgas raj.). Studējis tieslietas — sākumā Tērbatā, pēc tam Pēterburgā, bet materiālo apstākļu dēļ universitāti nav beidzis. Strādājis par skolotāju Pēterburgā, Petrozavodskā, vēlāk Pleskavā. Tērbatas periodā bijis aktīvs Kronvalda pulciņa dalībnieks, rokrakstā izdevis satīrisku lapu «Šis un tas». Pēterburgā organizējis pie vācu biedrības «Palme» teātra izrādes latviešu valodā, piedalījies biedrībā «Burtnieks», parakstījies kā «Dunduru» izdevējs *Barons fon Kamp à Ausim* (izsmejot baltvācu baronu Kampenhauzenu). Bijis Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas loceklis. Mūža beigu periodā ierēdnis. Miris 1916. gada 3. decembrī. Apglabāts Nītaurē.

Literārā darbība. P. Gūtmanis parasti savus literāros darbus publicējis ar pseidonīmiem (*P. G., Barons fon Kamp à Ausim, B. f. K. à Ausim, Viķu Peksis, B. P.*), kā arī anonīmi. P. Gūtmanis bijis vairāku satīrisku sacerējumu autors «Dunduros», dažreiz rakstījis kopā ar Ausekli. P. Gūtmanis sacerējis arī dzejoļus, «Baltijas Vēstnesī» iesūtījis publicistiskus rakstus, piederējis pie pirmajiem biškopības popularizētājiem Latvijā.

P. Gūtmanis tulkojis no krievu, poļu un vācu valodas. Krilova fabulu atdzejojumi publicēti «Dunduros». Literārajā žurnālā «Rota» P. Gūtmaņa tulkojumā parādījās poļu rakstnieka Kraševska romāna «Kunigas» tulkojums ar nosaukumu «Jaunlaiku varonis». Tajā vēstīts par cīņu pret vācu krustnešiem. P. Gūtmanis pārtulkojis arī Šillera «Vilhelmu Tellu».

Pēteris Gūtmanis.

Baumaņu Kārlis

(1835—1905)

Baumaņu Kārlis — viens no pirmajiem latviešu komponistiem — arī bijis «Dunduru» līdzstrādnieks, darbojies dramaturģijā, ir vairāku dziesmu tekstu autors. Baumaņu Kārlis sacerējis un komponējis latviešu tautas himnu «Dievs, svētī Latviju».

Biogrāfija. Baumaņu Kārlis dzimis 1835. gada 11. maijā Vidzemē, Viļķenes (tag. Limbažu raj.) Indriķu pusmuižas nomnieka ģimenē. Pēc Limbažu draudzes skolas beigšanas mācījies Cimzes skolotāju seminārā Valkā. No 1858. līdz 1881. gadam strādājis par skolotāju Pēterburgā. Šajā laikā aktīvi darbojies turienes latviešu sabiedriskajā dzīvē, 70. gados kļuvis pazīstams kā komponists. Pirmajos vispārīgajos latviešu dziedāšanas svētkos dziedātas divas viņa komponētās dziesmas («Tēvijas dziesma» ar Lapas Mārtiņa tekstu un «Daugavas zvejnieku dziesma» ar F. Brīvzemnieka tekstu). Satraukumu par Baumaņu Kārļa darbību Baltijas vāciešos sacēla

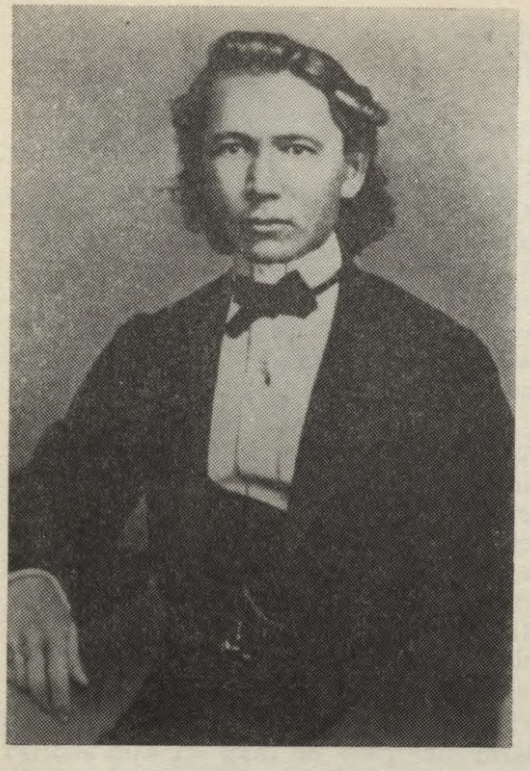

Baumaņu Kārlis.

1873. gadā iznākusī kompozīcija «Latviešu tautas dziesmu liktens», kurā teksts un mūzika bija Baumaņu Kārļa. 70. gadu vidū Baumaņu Kārlim izcēlās asas polemikas ar Baltijas vāciešiem sakarā ar to, ka viņš bija kritizējis J. Cimzes «Dziesmu rotas» 3. daļu, pārmezdams Cimzem, ka viņš latviešu tautas dziesmām jaucis klāt svešus tekstus un meldijas. Polemikas atskaņas bija arī «Dunduru» satīrā. Baumaņu Kārlis galvenokārt cīnījās pret latviešu tautai svešo salkano meldiju publicēšanu. Niknu Baltijas vāciešu uzbrukumu izpelnījās divi Baumaņu Kārļa komponēto dziesmu krājumi «Austra» (1.—3., 1874) un «Līgo» (1874). Pēdējais tika konfiscēts.

Kopā ar Ausekli Baumaņu Kārlis sakārtojis dziesmu krājumus «Dziesmu vītols» (I—III, 1875—1877), kuros bija viņa komponētās dziesmas ar Ausekļa tekstiem («Uz skolu», «Gaismas pils», «Trimpula», tautas dziesmu harmonizējumi u. c.). Baumaņu Kārlis komponējis Ausekļa, Pumpura, Brīvzemnieka, Ruģēna, kā arī savus tekstus.

Baumaņu Kārļa darbība nepatika arī Pēterburgas vāciešiem. 1881. gadā viņu atbrīvoja no skolotāja darba Reformātu skolā.

1882. gadā Baumaņu Kārlis apmetās Limbažos, aktīvi darbojās Limbažu kultūras dzīvē. Baumaņu Kārlis miris 1905. gada 10. janvārī, apglabāts Limbažu kapsētā.

Literārā darbība. Baumaņu Kārļa galvenais darba lauks bija mūzika, tomēr viņš 70. gados rosīgi darbojies arī literatūrā un publicistikā (pseidonīmi — *Aco, Ako, Antikangars, Aco-Antikangars).*

Baumaņu Kārlis bijis vairāku satīrisku dziesmu tekstu autors. Atzīmējams viņa teksts «Latvju tautas dziesmu liktens», kurā izsmiets latviešu tautas dziesmu noniecinātājs baltvācu mācītājs — *«melnās drānās plikgalv's, bāls un sašutis».* Dziesmas teksts beidzas ar sajūsmu, ka radušies tautieši, kas ar spalvas palīdzību cīnās pret šo plikgalvi un Latvijā sāk skanēt tautas īstās dziesmas:

Slava jaunam tautas ziedam!
Sveiks lai valda Līgas gars!

Baumaņu Kārlis darbojies arī dramaturģijā. Manuskriptā palikusi satīriskā luga «No tumsas caur dūmiem pie gaismas» («Scenas iz Baltijas, uzzīmētas no ACO»). Šī divcēlienu luga sabiedriskā skanējuma ziņā tuva «Dunduru» satīrai, tajā skan arī Zobugala motīvi. Lugā tēloti latviešu studenti — jaunlatvisko centienu paudēji, kuri asi kritizē Baltijas vāciešu kundzību. Studenti lugas gaitā pārvērš veco laiku pinekļos ieslīgušo saimnieku par apgaismotu cilvēku. Lugā izzoboti arī baznīcas kalpi. Lugas personas izsaka asas replikas par Baltijas agrārajām attiecībām. Mākslinieciskā ziņā luga samērā vāja. Par to savas piezīmes atstājis Auseklis, kritizēdams valodas kļūmes, bet dažus tēlus tomēr vērtēdams pozitīvi.

Baumaņu Kārļa publicistiskie raksti atrodami presē. Viņš polemizējis par tautas dziesmu tekstu un mūzikas jautājumiem, rakstījis arī par valodniecību. Vairāki viņa raksti iespiesti viņa sastādītajā un rediģētajā «Īstajā Baltijas kalendārā» (1890—1899).

Baumaņu Kārlis bijis vispusīgi apdāvināts cilvēks, viņš zīmējis karikatūras «Dunduros», kā arī ilustrējis «Īsto Baltijas kalendāru».

Kažoku Dāvis

(1850—1913)

Kažoku Dāvis bijis «Dunduru» līdzstrādnieks, darbojies valodniecībā, publicējis pirmo Ausekļa rakstu izdevumu.

Biogrāfija. Kažoku Dāvis (īstajā vārdā Dāvids Pelcs) dzimis 1850. gada 20. augustā Smiltenes Kažauču (Kažoku) mājās (tag. Valkas raj.) saimnieka ģimenē. Mācījies Smiltenes draudzes skolā un Rīgas 2. apriņķa un tirdzniecības skolā. Strādājis par mājskolotāju Tveras guberņā. Kopš 1873. gada dzīvojis Pēterburgā, strādājis ilgus gadus par skolotāju. Darbojies «Dunduros», piedalījies latviešu teātra izrādēs. Pēc Ausekļa nāves daudz darījis, lai saglabātu dzejnieka piemiņu. Mūža beigās dzīvojis Cēsīs. Miris 1913. gada 13. aprīlī, apbedīts Smiltenē.

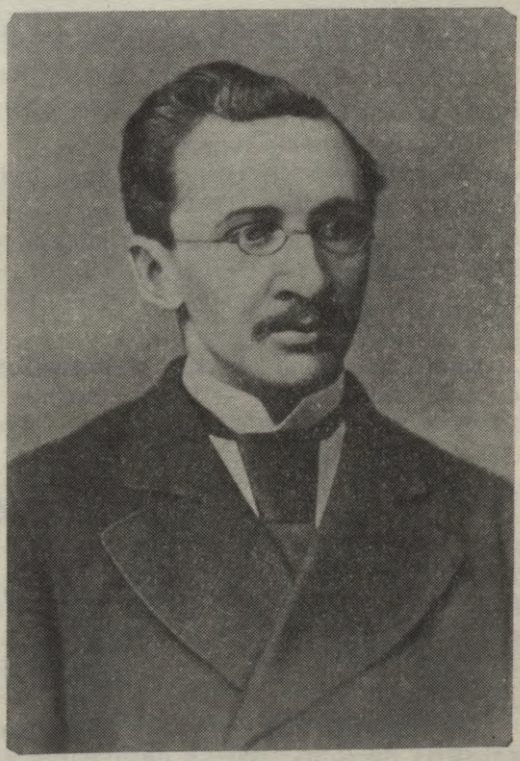

Kažoku Dāvis.

Literārā darbība. Kažoku Dāvis *(K. D., Kažociņš, Kāds Veclatvietis)* publicējies «Baltijas Vēstnesī» un citos izdevumos. Viņš ir vairāku «Dunduru» satīru autors («Kritiķiem», «Latviešu leksikons filologa Bizes rokās» u. c.).

Kažoku Dāvis sarakstījis lugu «Plītnieks», kas tika izrādīta Pēterburgā 1875. gadā, bet 1877. gadā iznāca grāmatā ar nosaukumu «Mērnieks». Lugā tēlota intriganta un kukuļņēmēja mērnieka palīga Šulca sadursme ar jaunlatviski noskaņoto pretinieku Liepiņu. Mākslinieciski luga nav izdevusies.

Kā publicists Kažoku Dāvis savu nozīmīgāko devumu atstājis valodniecībā, viņa raksti atrodami Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājumos. Atzīmējams raksts «Mūsu rakstu valoda un mūsu tēvu valoda» (8. krāj. 1893).

Kažoku Dāvis tulkojis Puškina «Nāru». Šo tulkojumu rediģējis Auseklis, un tas iznāca 1877. gadā.

Pēc sava drauga Ausekļa nāves Kažoku Dāvis sarakstīja piemiņas rakstus, kas tika publicēti vairākos laikrakstos, kā arī plašāku apcerējumu «Krogzemju Mikus. (Auseklis.)» («Balss», 1879, 14, 15). Kažoku Dāvis sagatavoja arī pirmo plašāko Ausekļa rakstu izdevumu 2 sējumos, kurš iznāca 1888. gadā.

LITERATŪRA

Satīras almanahi «Dunduri» (ar J. Niedres ievadu). — R.: Liesma, 1978.

Upītis J. Pēteris Gūtmanis. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 771.—773. lpp.

«Baltijas Vēstneša» divdesmit piecu gadu jubilejai par piemiņu. — R.: «Baltijas Vēstneša» administrācija, 1893.

Bērziņa V. Tautas muzikālā atmoda latviešu publicistu skatījumā. — R.: Zinātne, 1983, 56.—91. lpp.

Smilktiņa B. Baumaņu Kārlis. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 737.—741. lpp.

Alunāns A. Ievērojami latvieši. — Reinbergs, 1887, 33.—36. lpp.

Upītis J. Kažoku Dāvis. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 774.—775. lpp.

BRĀĻI KAUDZĪTES

REINIS
(1839—1920)

MATĪSS
(1848—1926)

Kaudzīšu literārā un sabiedriskā darbība ir daudzveidīga. Matīss rakstījis dzejoļus, prozas daiļdarbus, literatūrkritiskus apcerējumus, atmiņas, tulkojis un atdzejojis no vācu un krievu literatūras dzejoļus,

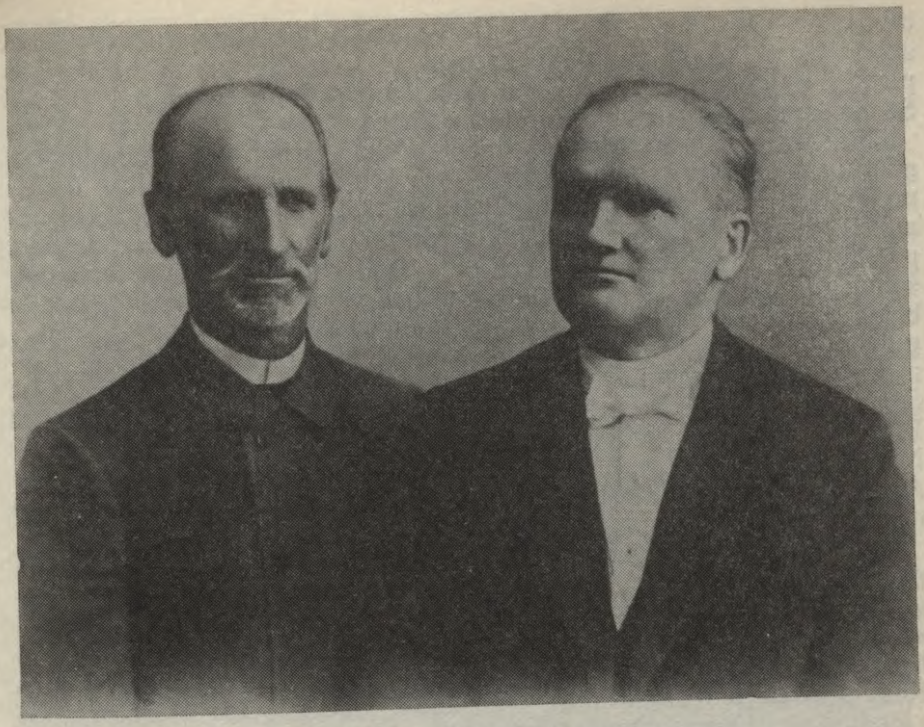

Reinis un Matīss Kaudzītes.

poēmas, stāstus. Reinis rakstījis aforismus, prozas daiļdarbus. Visu mūžu abi brāļi darbojušies publicistikā. Izcilākais kopīgi veiktais darbs — romāns «Mērnieku laiki». Gadu desmitiem ilgi Kaudzītes strādāja skolā, aktīvi piedalījās Vecpiebalgas sabiedriskajā dzīvē.

Dzīve un pasaules uzskata veidošanās

Kaudzītes Reinis un Matīss saskanīgi strādāja skolā, saimniecībā, literatūrā, īpaši laikā no 1868. gada līdz 1904. gadam, kad Reinis sāka mainīt dzīves vietas. Viņu pasaules uzskatā ir vairākas līdzīgas iezīmes, tālab abus brāļus raksturosim kopā.

Bērnības un jaunības gadi. Kaudzītes Reinis dzimis 1839. gada 12. maijā, Kaudzītes Matīss — 1848. gada 18. augustā. Vecpiebalgas Mādaros, kur aizritēja Reiņa un Matīsa dzīves pirmais posms, saimniekoja abu brāļu tēvs Reins un viņa jaunākais brālis Andrievs. Abiem bija lielas ģimenes, un bērni agri sāka paši pelnīt maizi, pildot tradicionālās ganu gaitas, vēlāk piedaloties lauku darbos. Vecpiebalgā darbojās draudzes skola, bet vecāku trūcīgās rocības dēļ Reinim bija jāpaliek mājās. Kad Reinis, iemācījies ratiņu virpotāja amatu, kļuva patstāvīgs, viņš ierosināja paskolot Matīsu. Nepilnus

divus gadus (1866—1868) Matīss mācījās Vecpiebalgas draudzes skolā tik sekmīgi, ka vietniekpulks[1] viņu iecēla par Vecpiebalgas pirmās pagastskolas skolotāju Kalnakaibēnos un Reini par palīgu. Sākās jauns posms Reiņa un Matīsa dzīvē.

No Mādariem Kaudzītes paņēma līdzi darba gribu, neatlaidību grūtību pārvarēšanā, *«cauri spiešanās stiprumu»*, patstāvību. Reinis un Matīss autobiogrāfijās ar nepatiku stāsta par agro celšanos, par auksto rasu, kas saldē kājas, bet priecājas par gana relatīvo brīvību, patstāvību. Kopš agras bērnības abi brāļi guva reliģisku audzināšanu. Regulāri bija jāierodas baznīcā un saiešanu namā, jo tēvs bija brāļu draudzes sacītājs (dievkalpojumu vadītājs). Mādaros bijušas galvenokārt reliģiska satura grāmatas: ticības mācību grāmata, baznīcas dziesmu grāmata, Bībele. Reinis jau pusaudža gados esot izlasījis visu Bībeli, ejot iesvētīšanas mācībā, pratis no galvas 600 Bībeles pantu, kā prasījis Vecpiebalgas draudzes mācītājs F. Šilings. No laicīga satura grāmatām Reinis atceras vācu mācītāju, kā arī A. Leitāna tulkotos stāstus, G. Stendera «Augstas gudrības grāmatu no pasaules un dabas».

Patstāvīgā darba dzīvē. Reinis un Matīss 1868. gada Jura dienā pārcēlās no Mādariem uz Kalna Kaibēniem, kur bija jāiekārto pagastskola. Sākās jauns intensīvs darbs. Lai kļūtu par pilntiesīgiem skolotājiem, bija jānokārto skolotāja eksāmeni, tātad jāmāca ne vien bērni, bet jāmācās arī pašiem. Pēc skolotāju eksāmenu nokārtošanas Kaudzītes arvien papildināja zināšanas. Matīss ņēma privātstundas valodās pie Vecpiebalgas jaunajiem mācītājiem, labi apguva vācu un krievu valodu. Abi brāļi daudz lasīja, mācījās patstāvīgi.

Cēsu apriņķa gadskārtējās skolotāju konferencēs viens no aktīvākajiem diskutētājiem bija Reinis, Matīss divpadsmit gadus pildīja protokolista pienākumus, publicēja pārskatus par konferenču norisi.

Tā kā 19. gadsimta 70. gados strauji dibinājās pagastskolas, trūka mācību līdzekļu. Kaudzītes rakstīja mācību grāmatas: Matīsa «Vadons ortogrāfijā tautskolām» (1877), «Vēsture tautas skolām» (1880), lasāmgrāmata «Sēta un skola» (1882) (līdz 19. gadsimta beigām izdota astoņas reizes), Reiņa «Garīga skolas drauga» I daļa (1880) (līdz 1914. gadam izdota septiņpadsmit reizes), «Ģeogrāfija tautas skolām» (1880) u. c. Kaudzītes sarakstīja ap piecpadsmit mācību grāmatu.

19. gadsimta otrā pusē Vecpiebalga izveidojās par ievērojamu sabiedriskās un kultūras dzīves centru Latvijā. Kultūras uzplaukuma veicinātāji bija arī Kaudzītes. Reinis bija viens no Dziedāšanas (vēlāk Labdarības) biedrības dibinātājiem (1869). Laikā no 1884. līdz 1891. gadam Matīss bija Labdarības biedrības priekšnieks. Viņa vadības laikā biedrība uzcēla savu namu, ko iesvētīja 1887. gadā. Labdarības biedrība organizēja priekšlasījumus, tai bija sava bibliotēka; it īpaši atzīmējami teātra mākslas entuziasti, kuru vidū bija arī

[1] Vietniekpulks — pagasta iedzīvotāju sapulcē ievēlēti pārstāvji jeb vietnieki, kas rūpējās par skolām, nespējnieku namiem, pastu, ceļu labošanu un citiem pagasta saimniecības jautājumiem.

Kalna Kaibēnu dzīvojamā ēka. Šeit brāļi Kaudzītes strādāja par skolotājiem, te sarakstīts romāns «Mērnieku laiki».

Kaudzītes. Vecpiebaldzēni darbojās tik enerģiski, ka 70. gados pietrūka izrādēm lugu. To sacerēšanai pievērsās arī Kaudzītes. Ļaudis braukuši skatīties teātra izrādes no plašas apkārtnes. Dažkārt nācies izrādi atkārtot otrreiz tanī pašā vakarā, jo izrādes telpā visiem interesentiem nepietīcis vietas.

Kopš 1870. gada Reinis bija Vecpiebalgas vietniekpulka loceklis, dažus gadus — pagastvecākais, trīsdesmit piecus gadus — Cēsu apriņķa karaklausības komisijas loceklis. Reiņa ierosmē noorganizējās «Vecpiebalgas savstarpīgā ēku apdrošināšanas biedrība pret uguni» (1880), kas darbojās pēc Reiņa izstrādātajiem statūtiem. Pēc tiem apdrošināšanas biedrības organizējās visā Latvijā un Igaunijā.

19. gadsimta 60. un 70. gados īsāku vai garāku laiku Vecpiebalgā strādāja skolotājs J. Pilsātnieks (1859—1878), ārsts J. Jurjāns (aptuveni no 1860. g. līdz 1873. g.), dzejnieks A. Pumpurs (1867—1872), vecpiebaldzēns A. Stērste pēc ģimnāzijas pabeigšanas bija skolotājs draudzes skolā (1872—1874), A. Kronvalds (1873—1875). Šā inteliģentu pulciņa, ko dēvējuši par «Ķirpu», aktīvi dalībnieki bija arī brāļi Kaudzītes, kā arī Drustu draudzes skolas skolotājs A. Tullijs. «Ķirpa» sanāksmēs lasīti un apspriesti dalībnieku dzejoļi un citi

sacerējumi. Kaudzītes ietekmējis it īpaši J. Jurjāns un A. Kronvalds. J. Jurjāns, studējot Tērbatā, piedalījies K. Valdemāra organizētajā latviešu studentu pulciņā 50. gados. J. Jurjāns iedzīvināja jaunlatviešu idejas Vecpiebalgas inteliģencē. A. Kronvalds bija dedzīgākais tautisko centienu paudējs visā Latvijā 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā.

Zināšanu apguve, enerģiska darbība skolā, sabiedrībā, literatūrā, saskarsme ar gudriem cilvēkiem briedināja Kaudzīšu uzskatus. Pēc iedabas viņi ir prāta cilvēki, racionālisti. Jaunlatviešu apgaismes centieni sekmēja racionālisma pacelšanu filozofiskā vispārinājumā. *«Domā tikai, tad atradīsi, ka nekas pamatā nav tāds, kā izskatās,»* raksta Reinis, un Matīss konstatē, ka virs zemes vērojams liels *«prāta bads»*, tikai vajag to saskatīt:

Otru pusi visam griez,
Īstais vaigs tad rādīsies.
(«Nekur tā neiet kā pasaulē»)

Uz racionālisma pamata izaug Kaudzīšu kritiskā attieksme pret dzīvi. Viņi cenšas atrast visos jautājumos patstāvīgu spriedumu. Pārbaudot jau bērnībā iepotēto reliģisko pasaules izpratni, īpaši Reinis apšauba reliģiskās dogmas, taču pilnīgi atbrīvoties no reliģijas ietekmes nespēj. Sabiedriskajā dzīvē ar negatīvo vācu iebrucēju vērtējumu, ar māņticības un tās izplatītāju kritiku, ar prasību pēc reformām, kas uzlabotu tautas dzīves apstākļus, ar zinātniski pamatotas izglītības aizstāvēšanu Kaudzītes turpināja jaunlatviešu tradīcijas.

Rakstnieka darbā Kaudzītes par augstāko principu atzīst patiesības paušanu. Rakstniekam jāatspoguļo dzīves notikumi nevis tā, *«kā tiem vajadzētu būt, bet tik tā, kā tie ir»*, raksta Matīss. Tā ir rakstnieka reālista pozīcija.

Mūža otra puse. Rusifikācijas laikā Reinis pēc divdesmit pieciem nostrādātajiem gadiem (1869—1894) no skolotāja darba aizgāja, jo neprata krievu valodu. Pastiprinājās arī viņa grūtsirdība, rezignācija, neiecietība, vispār — neapmierinātība ar dzīvi. Ap 1904. gadu Kalna Kaibēnu saimniecību pārņēma Matīss. Reinis bieži mainīja dzīves vietas, uzturēdamies pusbrāļa dēla mājās Nītaurē, Rīgā, Siguldā, Cēsīs. Priekš pirmā pasaules kara Reinis ieguva īpašumā namiņu Vidzemes jūrmalas Pēterupē, bet arī te nevarēja nodzīvot ilgāku laiku. Publicistikā Reinis darbojās līdz mūža beigām (1920).

Matīss pēc četrdesmit trim skolotāja darbā nostrādātajiem gadiem aizgāja pensijā (1911), bet laiku pa laikam vēl arvien strādāja Ogrēnu skolā. Kara laikā Matīss pāris gadu (1915—1917) dzīvoja Pēterpilī un strādāja P. Dzeņa meiteņu ģimnāzijā. Pēc atgriešanās Latvijā Matīss dzīvoja Kalna Kaibēnos līdz nāvei (1926). Mūža novakarē Matīsa literārā darbība bija ļoti intensīva. Viņš apkopoja un rediģēja visu mūžu krātās atmiņas par tautisko laikmetu, papildināja apcerējumu par Vecpiebalgu, rakstīja autobiogrāfiju, atmiņas par teātra izrādēm Vecpiebalgā, rakstīja plašu romānu «Jaunie mērnieku laiki». Šajā posmā rakstītie darbi nav tik

nozīmīgi kā tie, kas tapa 19. gadsimta 70. un 80. gados. Kaudzītes Reinis miris 1920. gada 21. augustā, Kaudzītes Matīss — 1926. gada 8. novembrī.

DAIĻDARBI

Kaudzītes Matīsa dzeja

Periodiskajos izdevumos Kaudzītes Matīsa dzejoļi sāka parādīties 19. gadsimta 60. gadu beigās. Visintensīvāk viņš dzejoja 70. gados, kad arī publicēti divi krājumi — *«Dziesmiņas»* (1872) un *«Dzejoļi»* (1877). Vienu otru dzejoli Kaudzītes Matīss uzrakstīja arī vēlākajos gados, laboja jaunībā sarakstītos dzejoļus.

Izmantojot dabas tēlus un sadzīves priekšstatus, Kaudzītes Matīss apcer aizejošo bērnību («Pēdējs vakars bērnībā»), mātes mīlestību («Kurlā māmiņa»), dzīves skaistumu jaunībā («Dzīvība»), izvirza problēmu par dzīves mērķi («Kurš laimīgāks?»). Greznā gaismā lepojas, spīd, staro, dedzina, kā straume pār klintīm gāžas slava. «Klusais spēks» — labvēlība, izpalīdzība līdzinās mēness gaismai, klusam strautam, kas dzirdina puķes, nekautrējas dzīvot būdiņās un siet vātis vārguļiem («Divi spēki»). Tas atgādina A. Līventāla dzejoli «Tie divi goda krēsli». Dzejoļi rakstīti pēc viena un tā paša pirmparauga. Kaudzītes Matīss 70. gados turpina A. Līventāla 30. gados aizsākto apceres liriku.

Kaudzītes Matīsa dzejā ievērojama vieta reliģiskiem motīviem: šīs zemes dzīve dod tikai rūgtumu («Bērniņš un eņģelis»), lakstīgala, visa daba pauž radītāja godību («Lakstīgalai»). Bībeles sižeti izmantoti dzejoļos «No jaunās derības», «Nabata vīna dārzs», poēmā «Kristus kalna runa». Viens no visspēcīgāk uzrakstītajiem garajiem dzejoļiem ir «Patiesības kronis». Simboliskie jaunavu tēli — Slava, Mīlestība, Šķīstība, Patiesība — skaidri, dzejoļa kompozīcija mērķtiecīga. Dramatiski tēlota Patiesības atgriešanās no zemes debesīs: pār vaigiem plūst asaras un asinis, jo ļaudīm Patiesība nepatīk, viņi vēlas to ievainot, pat nogalināt, uzliek ērkšķu kroni.

Tiecoties pēc patiesības, Kaudzītes Matīss ātri zaudē vientiesīgo ticību baznīcas sludinātajām mācībām un tautiskajiem vadoņiem. Jau 1871. gadā dzejolī «Veļķu skolas iesvētīšanā» dzejnieks raksta, ka skolās jāvairo prāta gaisma, Bībeles stāstu un baznīcas dziesmu mehāniska iekalšana ir mācīšana *«no otra gala»*. Dzejolī «Vilšanās» (1873) lirikas varonis stāsta, ka bijis laiks, kad viņš ar cieņu un bijību raudzījies uz tālajiem augstajiem kalniem, bet, tuvāk aplūkoti, tie saplok. Svētuma sludinātāji izrādās liekuļi, brīvības paudēji paši to min kājām, tautība un tēvija kļuvusi par tukšu frāzi.

Vēl spēcīgāk kritika skan kuplejā «Nekur tā neiet kā pasaulē» (1877). Par mācītājiem:

Turēdami paši muižas,
Mantu nievāt skubina,

Cita vārdā grēciniekiem
Piedošanu sludina.

Par tautisko saukļu skandinātājiem:

Kad no tautas ir kas raujams,
Tad tai dēli laimi dzied,
Bet ne kurpju siksnas nenes
Tai, kad basām kājām iet.

Tanī pašā gadā, kad pirmoreiz publicēti «Mērnieku laiki», parādījās arī dzejolis «Tautas mīlestība» (1879). Kaudzītes Matīss izmanto to pašu dzejas tēlu — tautas vainagu, ko J. Ruģēns «Latviešu draugu dziesmā» (1841). J. Ruģēns bija pirmais patriotisma jūtu modinātājs dzejas tēlos. 70. gados daļā sabiedrības šīs jūtas bija tiktāl devalvējušās, ka nopietnākajos vērotājos un domātājos, kādi ir Kaudzītes, radīja neapmierinātību, pat sašutumu. Kaudzītes Matīss savā koncentrētajā (divi četrrindu panti) dzejolī pauž dziļi pārdomātu aicinājumu, kas savu vērtību nav zaudējis arī mūsdienās: nedižosimies ar tautību, bet savas jūtas apliecināsim darbos, kas tautai visvairāk vajadzīgi:

Kur kauns un bēdas tautu spiež
Un maz, kas tautai līdza cieš,
Tur nāc, lai glābējs mazs vai vēls,
Bet teic, ka esi viņas dēls.

Daži dzejoļi sacerēti tautiskā romantisma garā. Dzejolī «Alauksts» izstāstīta teika par Alauksta cīņu ar Inesi. Īpaši dzejolī «Tam, ko pirmo modina» atspoguļojas tautiskajiem romantiķiem raksturīgais vēstures skatījums un jaunu laiku jundījums. Senie dievi — Līga, Pērkons, Potrimps sargājuši latviešu zemi. Iebrucēji — briesmoņi apkāvuši varonīgos cīnītājus. Tagad pienācis laiks, kad Pērkons atkal mudina drošsirdīgos dēlus brīvības cīņai.

Kaudzītes Matīsa mīlestības dzejoļos figurē 70. gadu lirikā izplatītie tēli un priekšstati: uzticīgas acis, skaistas acis, skaisti mati, karsts vaigs, siržu valoda, dvēseles ziedi, mīlestības pērles. Daži no šiem dzejoļiem varēja izraisīt patiesu pārdzīvojumu lasītājos, piemēram, «Caur skaidru ledu skatījos», «Man prāts ir vēl tev paglaimot», «Kad tālu es no tevis».

Kaudzītes Matīsa dzejā dominē apcere par dzīvi. Daži šās tematikas dzejoļi kļuvuši populāri, saglabājušies tautas atmiņā līdz mūsdienām. Dzērvju mērķis rudeņos ir siltā zeme, bet cilvēka — mūžīgā tiekšanās, meklējumi līdz kapa malai:

Saldas dienas, sūras dienas,
Dienas baltas, nebaltas;
Gurst un steidzas, klūp un ceļas,
Pazūd beidzot smiltiņās.
(«Rindā dzērves»)

Dzejolis «Brūklenājs» (1874) ieguvis divējādas melodijas, īpaši to skandina Vecpiebalgā. Grūti, grūti audzētās rozes ātri zaudējušas skaistumu, bet nekoptais brūklenājs meža malā zaļo gan vasarā,

gan ziemas salā. Rožu un brūklenāja tēlu sastatījums dzejolī rosina asociācijas par krāšņo un necilo, par ātri zūdošo un ilgstošo cilvēka dzīvē dažādos aspektos.

Tādos dzejoļos kā «Rindā dzērves», «Brūklenājs», «Tautas mīlestība», «Patiesības kronis» centrālie tēli (uz dienvidiem lidojošais dzērvju kāsis, brūklenājs, tautas vainags, četras jaunavas), ar kuriem saistās dzejoļu domas, piešķir kompozicionālu viengabalainu skaidrību. Dažkārt šāda centrālā tēla pietrūkst, doma sazarojas, izčākst, piemēram, septiņpadsmit pantu garajā dzejolī «Pusnaktī». Doma neskaidra arī dzejolī «Tautas dzeja». Spriežot pēc virsraksta, lirikas varoņa *«sirdi nolaupīja»* tautas dziesmas, bet dzejoļa teksts vedina domāt, ka tā ir latviešu valodā sarakstītā dzeja vispār.

Dažos dzejoļos sasniegts tautas dziesmu ritmiskais vieglums, piemēram, «Lapas un asaras», bet Kaudzītes Matīss necenšas atdarināt tautas dziesmas, nepārņem to stilistiskos līdzekļus, kā to darīja romantiķi. Viņš turpina tālāk attīstīt un padziļināt tās tradīcijas, kādas dzejas laukā bija iedibinājušās iepriekšējos gadu desmitos.

Kaudzītes Matīsa dzejā dominē apcere par dzīvi, tās trūkumiem, cilvēku neīstumu; noskaņa — smagnēja, padrūma. Pēc tā laika tradīcijas arī Kaudzītes Matīss izmanto paraugus no vācu dzejas, dažkārt autoru vārdā neminot. Auseklis piebilst, ka Kaudzītes Matīsa *«dziesmas ir pa daļai apdvestas ar Heines garu»*.

Latviešu valodā sarakstīto dzejoļu antoloģijas iezīmes ir jau M. Fītiņa un E. Šēnberga, vēlāk E. Dinsberga sastādītajiem krājumiem 19. gadsimta 50. un 60. gados. Pirmo vērtīgāko dzejoļu atlasi veica Kaudzītes Matīss antoloģijā *«Smaidi un asaras jeb Dzejnieku labdienas»*, kas piedzīvoja trīs izdevumus (1880, 1895, 1903).

Kaudzītes Matīss pirmais atdzejoja M. Ļermontova «Dēmonu» (1874) un A. Puškina «Gūstīto Kaukāzā» (1877), kā arī citu autoru vairākkārt tulkoto F. Šillera «Zvana dziesmu» (1895).

Kaudzītes Reiņa «Domu izteikumi»

Aforismi sacerēti jau 70. gados, un Kaudzītes Reinis tos rakstījis visā tālākajā dzīves laikā; pirmoreiz tie iespiesti Kaudzīšu kopoto rakstu *«Vija»* II sējumā 1898. gadā.

Autora dotais aforismu apzīmējums *«domu izteikumi»* senlaicīgs, bet labi izsaka to būtību: sacerētājs ir domātājs, kas iedziļinās parādībās, cenšas tās izprast. Domu izteikumos risināti visdažādākie sadzīves jautājumi, daudzi no tiem ietver plašus filozofiskus vispārinājumus.

Kaudzītes Reiņa atziņas mūsdienām visvairāk tuvina dialektiskais dzīves skatījums:

«Tumšai naktij gaišas zvaigznes.»
«Skaistākās ogas rādās tikai tad, kad viņu vairs nevajaga.»

Dažus dialektiskās domāšanas pamatprincipus Kaudzītes Reinis formulējis skaidri un noteikti. Cēlonība:

«Ikkatram «kāpēc» ir savs tāpēc — tikai vajaga to atrast.»

Nekas nestāv uz vietas, viss mainās, attīstās:

«Gaiss sadrupina klintis, laiks ieradumus.»
«Kā gan laiki nepārgrozās! agrāk vajāja neticīgie ticīgos, tagad vajā ticīgie neticīgos.»

Nozīmīga ir atziņa, ka visas lietas un parādības eksistē kā pretstatu vienība:

«.. viss, kas vien radībā ir, pastāv taisni tikai no divām pretstāvībām; jeb: tur ir kaut kas tikai caur pretstāvībām, un bez pretstāvībām viss, kas paliek, ir nekas. Atņem vienu pretpusi — otra paliek par neko ...»

Šai sakarā autors min piemērus, kas liecina arī par materiālistisku dabas izpratni:

«Atņem garu — miesas arī nebūs; atņem miesu — nebūs atkal gara; atņem gaismu — nebūs tumsības; iznīcini ļaunu — kā pierādīsi labu?»

Parādību cēloniskie sakari, mūžīgā kustība kā matērijas eksistences forma, parādību iekšējās pretrunas — Kaudzītes Reiņa domāšanas principi, kuru gaismā skatīta dzīve, cilvēku savstarpējās attiecības.

Daļā aforismu risināti nozīmīgi filozofiski jautājumi. Jutekliski tverta parādība un tās būtība nav identas:

«Domā tikai, tad atradīsi, ka nekas pamatā nav tāds kā izskatās.»

Matērija ir mūžīga, kaut arī bezgalīgi dalāma:

«Viss gan zūd, bet neiznīkst.»
«Radībā var visu tik bezgalīgi dalīt, ka neviena cilvēka prāts nespēj iedomāties, kur vēl nevarētu dalīt to, kas jau dalīts.»

Cilvēks ir tikai dabas sastāvdaļa:

«Daba vada, daba skolo jeb māca visus radījumus viņiem pašiem nemanot līdzīgi tā, kā koks vai zāle nemana savas augšanas.»

Tālāk šajā aforismā Kaudzītes Reinis noraida domu par cilvēka būtisku atšķirību no citiem dabas radījumiem. Laiks, tāpat kā matērija, ir mūžīgs:

«Laiks, darbs un cilvēks: — lai darbs tiktu darīts, vajaga laika un cilvēka; lai cilvēks pastāvētu, vajaga darba un laika; bet laikam nevajaga nekā no abiem: viņš pastāv pats no sevis.»

«Domu izteikumos» centrālo vietu ieņem ētiski jautājumi. Jau minējām aforismu, kas liecina, ka labā un ļaunā problēmu Kaudzī-

tes Reinis risina tāpat kā gara un miesas attieksmes. Labais un ļaunais ir pašā cilvēkā. Viņam arī pašam jāizšķiras par vienu vai otru principu savā dzīvē. Izmantojot reliģiskos priekšstatus, Kaudzītes Reinis pasvītro ļaunā vilinājumus:

«Debesīs var tikt ar labu, bet ellē tikai ar ļaunu, un tomēr uz elli tik daudz laužas. — Kādēļ tā?»

Cilvēka augstākais soģis ir nevis Dievs, bet sirdsapziņa:

«Visam var aizstāties priekšā, bet nekad sev un tumsībai.»

Tikai uzrādot trūkumus, iespējama sabiedrības audzināšana. Pret ļaunumu var cīnīties, *«ja vajadzīgā brīdī jo droši visu atklāj un taisni un cieti notiesā»*. (Tāds ir arī «Mērnieku laiku» galvenais patoss.) Cilvēkam jāparāda viņa aplamā rīcība, *«gan neredzams spēks* [sirdsapziņa] *tad viņu tiesās»*. Tanī pašā laikā skan brīdinājumi — izvairīties no netīras, nemorālas kritikas, tāda labuma nenes.

Kaudzītes Reiņa paustie uzskati tuvi tautas ētikai folklorā. Tāpat kā tautas sacerējumos, viņš peļ slinkumu, cildina čaklumu:

«..velnam nekas tik pretīgs un garlaicīgs nav, kā strādājoša cilvēka tuvumā būt.»
«Kalpini miesu, strādini garu — redzi, dzīves labpatikšana būs viņas augļi.»

Cilvēku savstarpējās attiecībās jāvalda iecietībai, jābūt allaž paškritiskam:

«Par cita ļaunumiem domādams, pabeidz arvienu pie saviem.»

Dažkārt rakstnieks tautas sakāmvārdus pārfrazē, izvērš plašāk, papildina:

«Ātri skriesi, ātri klupsi.»
«Mazs cinītis gāž lielu vezumu — ir tiesa. — Liels vezums saspiež mazu cinīti — ir jo vairāk tiesa.»
«Citam bedri rakdams, ņem mēru pie sevis paša, un tu redzēsi, ka būs tik liela kā vajag.»

Kāda ir Kaudzītes Reiņa attieksme pret reliģiju? Domu izteikumos skaidri izvirzīts prāta un ticības pretstats, kas skan kā ticības noliegums:

«Ja saprotu, kādēļ gan tad lai ticu? Ja nesaprotu, kādēļ tad ar' lai ticu?»
«Ja Dievam ticīgie un velnam neticīgie, kam tad prātīgie un neprātīgie?»

Kaudzītes Reinis noraida kādas reliģijas mūžīgumu. Dažādas ticības bijušas un izbijušas. Taču aiz pietātes pret bērnībā iepotēto svētumu Reinis pilnīgi nesarauj saites ar kristīgo reliģiju:

«Jaunībā dēstīta svētuma nespēj pavisam izraut pat ne leģions velnu?»

Viņš to salīdzina ar mātes klēpi. Vīra gados tajā nav iespējams dusēt, taču *«to mīlē un cienī joprojām»*. Kristīgās ētikas pozitīvos

aspektus Kaudzītes Reinis ietvēris arī savos aforismos, piemēram, humānisma cildinājumu:

«Sev palīdzēties ir dabīgi, draugam palīdzēt ir cilvēcīgi, svešam palīdzēt ir kristīgi, ienaidniekam palīdzēt ir dievišķi.»

Kristīgās reliģijas tēli un priekšstati aforismos izmantoti bieži. Autora patstāvīgā izpratnē savijas folklorā un Bībelē paustā ētika ar vērojumiem dzīvē.

Kaudzītes Reiņa ideāls ir augsti attīstīts indivīds, cilvēks — personība. Izteikumos spilgti iezīmējas tā īpašības: apzinīgums, kas savukārt pamatojas uz domāšanu, prāta darbību:

«Jūti, tad izsacīsi; bet domā, tad sapratīsi.»

Sarežģītos dzīves gadījumos cilvēku glābj nevis jūtas, bet prāts:

«Laivas neizglābj no klintīm un bangām prece, lai ar' vai cik dārga tā būtu, bet stūre. Cilvēku neizglābj no satriecošiem gadījumiem sirds, lai tā būtu pildīta vai ar visu augstākām jūtām, bet gan prāts.»

Personība domā, spriež, rīkojas patstāvīgi, lai arī jāpiedzīvo vilšanās, maldi. Laimē un nelaimē cilvēkam jāatsaucas tikai uz sevi pašu. Rainiski skan tēze:

«Dari pats, spried pats, un lai tevi nebiedē nekad cita spriedums!»

Patstāvība visuzskatāmāk izpaužas darbā, kas ir dzīves saturs. Kaudzītes Reinis izvirza ļoti augstas prasības darba ētikā:

«Ja tu gaidi par savu darbu spriedumu no citiem, tad neesi tai darbā vēl pilnīgs, bet tikai māceklis.»

Cilvēks, viņa attieksmes ar citiem cilvēkiem aforismos atspoguļojas dažādos aspektos. Ļaunums rodas nevis sevis nepazīšanas, bet nesavaldības dēļ. Svarīgi, lai cilvēks neiedomātos par sevi vairāk, nekā viņš ir patiesībā vērts. Cilvēka iekšējais ienaidnieks ir bīstamāks nekā ārējais. Otram cilvēkam patiesību acīs sacīt ir ļoti grūti, grūtāk nekā labu darīt. Domu izteikumos nosodīta cilvēku muļķība, mēlnesība, pļāpība, kārības. Virkne izteikumu veltīti sievietes un vīrieša attiecībām, mīlestībai un precībām.

Sociāli jautājumi aforismos risināti maz. Vairākkārt pasvītrota mīlestība pret dzimteni, savu tautu. Piederība tautai, tāpat kā Matīsa dzejā, saistīta ar nopietnu darbu tās labā:

«Dzimtene, cik labprāt es kavējos arī pat tavās sāpēs.»

Rīgas Latviešu biedrību tās desmit gadu jubilejā abi brāļi apsveic ar Reiņa aforismu:

«Piederi tautai, tad tauta piederēs tev!»

Iesūnojuši vadītāji ir posts tautai. Tai vajadzīgi taisnīgi un humāni likumi. Savukārt ikvienam sabiedrības loceklim jāapzinās savi pienākumi:

«Ja vari darīt visu, ko gribi, un, ja tad dari tikai to, kas der, — tad tev ir īsta brīvība.»

No formas viedokļa ir īsi, ļoti koncentrēti izteikumi un arī tādi, kuros doma izvērsta plašāk, kāda tēze skaidrota un pierādīta. Vairums izteikumu ir tēlaini, doma atklāta metaforās, salīdzinājumos. Speciālie tēlainas izteiksmes līdzekļi ņemti no folkloras, nacionālās atmodas laika literatūras, vērojumiem dabā un dzīvē. Nereti tie ir oriģināli, asprātīgi:

«Cilvēks, kuru kārības vārdzina, ir līdzīgs ar izkapti ievainotai vardei, kas lec vēl joprojām pret to pašu izkapti, kas viņu sapļāvusi.»

Daži aforismi uzrakstīti saistītā valodā.

Kaudzītes Reiņa domu izteikumi ir pirmā augstvērtīgā, vēl mūsdienās nozīmīgā filozofiskā proza latviešu literatūrā.

Kaudzītes Reiņa un Kaudzītes Matīsa romāns «Mērnieku laiki»

Kaudzītes romānu rakstījuši no 1876. gada līdz 1879. gadam, kad tas arī pirmoreiz publicēts; divi fragmenti «Baltijas Vēstnesī» 1873. un 1878. gadā. Ierosmi darbam devusi zemes mērīšana Piebalgas novadā no 1867. līdz 1873. gadam. Sākotnēji Kaudzītes gribējuši rakstīt stāstu «Baltijas Zemkopim» pēc redaktora Māteru Jura ierosmes, izmantojot Piebalgā izplatītos anekdotiskos stāstījumus par zemes mērīšanas notikumiem. Materiālu uzkrājies tik daudz, ka bija

«..jālūko iztēlot gandrīz visu tautas kultūrvēsturisko veidu ar mērniecību par dibensienu [fonu]»[1].

Latviešu literatūrā 70. un 80. gados vēl arvien dominēja morāli didaktiski nolūki; daiļdarbam jāpropagandē, jāpierāda kāda morāli derīga ideja. Visi «Mērnieku laiku» pirmie recenzenti pārmeta Kaudzītēm, ka viņi tēlojuši nelāga cilvēkus, ka ļaundari romānā esot uzvarētāji. Kaudzītes Matīss atbildēja:

«Dzīve negrozās vis pēc rakstiem, bet rakstiem jāgrozās pēc dzīves.»[2]

Tātad autoru nolūks ir tēlot dzīvi tādu, kādu viņi to redz. Romānā jūtam arī morāli didaktisku nolūku izpausmi, bet Kaudzīšu pamatprincips ir dzīves patiesīgums.

Darbības vieta un laiks. Kaudzītes stāsta par zemnieku dzīvi

---

[1] *Kaudzītes Matīss.* Par «Mērnieku laiku» izcelšanos. — Grām.: *Kaudzītes Matīss.* Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. II. Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924, 318. lpp.

[2] *Kaudzītes Matīss.* «Dzejas smaidi un asaras». Atbilde. — Balss. 1880. 24. decembrī.

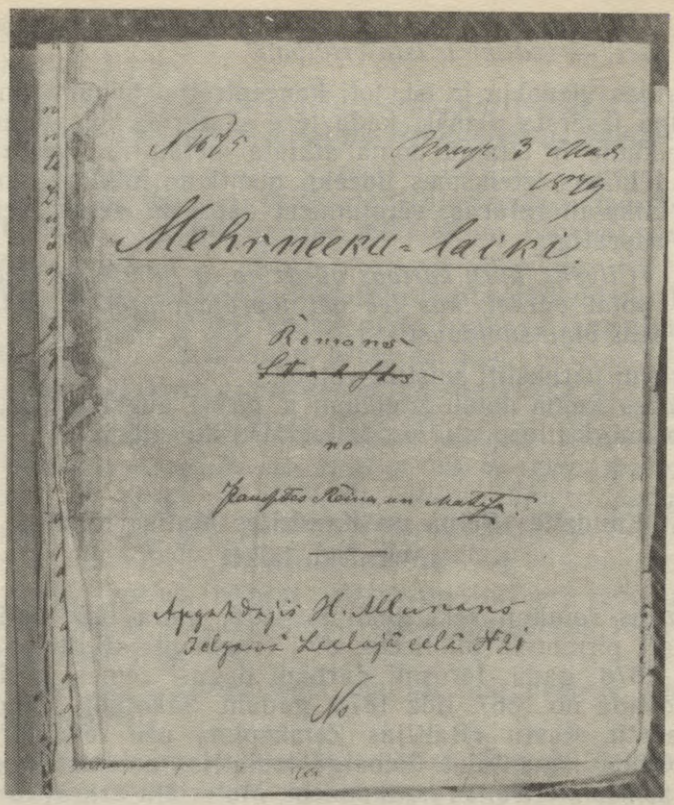

«Mērnieku laiku» manuskripta titullapa.

divos pagastos — Slātavā un Čangalienā. Darbība risinās zemnieku sētās un laukos, muižā, pagastmājā, krogū, baznīcā, sudmalās, kapsētā — vietās, kur atspoguļotajā laika posmā parasti aizritēja zemnieka dzīve, viņa prieki un bēdas. Trīs nodaļās (II daļas 6. un 7., III daļas 5.) autori aizved lasītāju arī pilsētā, bet par dzīvi tajā nepasaka nekā tipiska.

Gaitiņi ienāk Irbēnos Krimas kara laikā (1853—1856). Tā paša gada vasarā nodeg Oļiņu dzīvojamā ēka. Pirmās daļas 4. nodaļā darbība atkal aizsākas pēc 22 gadiem, kā to stāsta Oļiņš Prātniekam, braucot no tirgus, un risinās secīgi apmēram 3 gadu posmā. Romāna nobeigums (III daļas 6. un 7. nodaļa) — dažus gadus pēc zemes mērīšanas. Tātad ar pārtraukumiem romānā atspoguļojas notikumi 19. gadsimta 3. ceturksnī apmēram 25 gadu posmā.

Vēsturiskie apstākļi 19. gadsimta 3. ceturksnī. Tas ir laiks, kad dzīvē risinājās izmaiņas visās sfērās. Vidzemes 1860. gada un Kurzemes 1863. gada likumi nosacīja, ka ar 1868. gadu jāpāriet no klaušu uz naudas renti vai jāpārdod zemniekiem zeme privātā īpašumā. Sākās zemes mērīšana un pārdošana, kas visstraujāk risinājās

70. gados. Līdz ar māju un zemes iepirkšanu pastiprinājās mantiskās noslāņošanās process zemniekos.

Sabiedriskās dzīves attīstību laukos ietekmēja arī citi 60. gadu likumi: 1865. gadā aizliedza miesas sodus, atļaujot tos izmantot attieksmē pret bezzemniekiem; 1866. gada pašvaldības likums paplašināja pagastvecākā kompetences un paredzēja jaunu pagasta iedzīvotāju vēlētu orgānu — pagasta vietniekus.

Attīstījās kultūras dzīve. Pēc Rīgas Latviešu biedrības parauga arī laukos dibinājās kultūras biedrības, kuras parasti dēvēja par dziedāšanas vai labdarības biedrībām. Tās pulcināja jaunatni uz kora dziedāšanu, teātra izrādēm. Ļaudis smalkāku dzīves veidu centās noskatīties vācu ģimenēs.

Materiāla atlase. Zemnieku sētas ietvaros Kaudzītes stāsta par bērnu audzināšanu, jaunās un vecās paaudzes, kalpu un saimnieku attiecībām, lauku darbiem, apraksta nelaimes un slimību gadījumus, bēres, viesu uzņemšanu; īpaša vieta ierādīta tuvu kaimiņu attiecībām.

Apcerot divu pagastu dzīvi, uzmanības centrā izvirzīta mērnieku rīcība un tās iespaids zemniekos, viņu cenšanās iegūt labāku zemes gabalu. Sakarā ar zemes mērīšanu iepazīstamies ar pagasta pašpārvaldes (vietniekpulka, pagasttiesas, pagastvecākā) darbību, pagasta sabiedrības locekļu sodīšanu, kultūras organizācijām un pasākumiem. Kaudzītes tēlo gan pozitīvi, gan negatīvi vērtētus faktus, vairāk uzmanības veltījot pēdējiem.

Konflikti un to risinājums. Romānā atspoguļojas pārejas laiks. Topošā kapitālisma laikmeta nosacītās cilvēku savstarpējās attiecības saduras ar feodāli patriarhālo dzīves veidu. Pretrunas izpaužas cilvēku uzskatos, psiholoģijā, līdz ar to visās dzīves sfērās. Visam romānam cauri vijas trīs galveno konfliktu risinājums.

Oļiniete, izgājusi pie vīra pēc tēva vēlēšanās, negrib saprast, ka Lienai varētu būt savi uzskati, savas vēlmes. Turklāt, izprecinot Lienu Prātniekam, Oļiniete cerē apmierināt mantkāres un lielmanības tieksmes.

Zemes mērīšanas laikā izpaužas muižas un zemnieku sensenās pretrunas, tikai baronu reprezentē mērnieks un viņa negodīgie palīgi. Izmantojot zemnieku nezināšanu un lētticību, mērnieki krāpj viņus.

Tie ir konflikti, kas sakņojas dzīvē. Starptautiskā blēža Grabovska un Feldhauzena sadursmei tāda pamata nav. Izejas punkts ir no dēku stāstiem pārņemts gadījums par divu personu ārējo līdzību, ko Grabovskis izmanto, lai arī krāptu zemniekus. Muižas un zemnieku konflikta atbalsis skan arī dēku līnijā, jo visos Grabovska pasākumos nozīmīga loma Feldhauzena nepatiesi apvainotajam puisim. Prātnieka klēts izlaupīšanā un dedzināšanā piedalās aizvainotie slātavieši.

Konfliktu atrisinājumā Oļiniete iegūst Gaitiņu māju un zemi, Feldhauzens iedzīvojas mantā (kaut daļu paņem Grabovskis), taču tā ir ārēja, šķietama uzvara, morāli viņi ir zaudētāji.

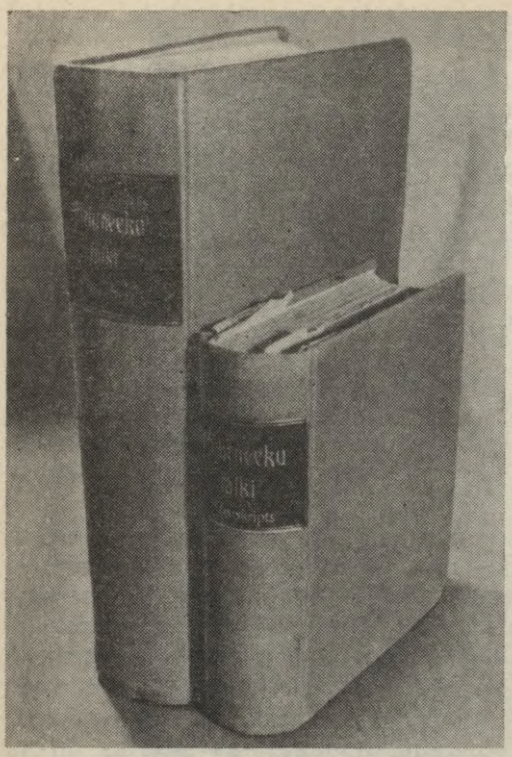

«Mērnieku laiku» pirmraksta un manuskripta sējumi.

Oļiņu un Gaitiņu, mērniecības un dēku sižetiskās līnijas organiski saistās cita ar citu un veido tipiskus apstākļus raksturu atklāsmei. Savukārt raksturi ietekmē sižeta attīstību, piemēram, asais Lienas un audžuvecāku konflikts rodas Oļinietes paspārliecinātā, despotiskā un Lienas patstāvīgā rakstura dēļ.

Sekundārie kompozīcijas elementi. Kaudzītes romānā iepludinājuši bagātu sadzīves materiālu. Vairākkārt izmantotas piebaldzēnu anekdotes, kurās darbojas romāna personas, piemēram, Ķencis ar zobiem iekož jēram ausī pazīšanas zīmi. Deviņus čangaliešus krogū nevar saskaitīt ne viņi paši, ne slātavieši.

Sīki savas biogrāfijas izstāsta Ķencis un Annuža. No citu personu agrākās dzīves uzzinām fragmentus, bet tie allaž tik mērķtiecīgi izvēlēti, ka nozīmīgi papildina personas raksturojumu, piemēram, Oļinietes veiksme jaunības dienās, Teņa dīvainības.

Stāstījumu par atsevišķām romāna personām autori bieži pārtrauc un dod sabiedrības grupu, pat vesela pagasta ļaužu vispārinātu raksturojumu, piemēram, ļaužu pūlis ugunsgrēka laikā Irbēnos, Lienas bērēs. Slātavieši un čangalieši krogū, sastopoties uz ceļa, godos, braucot pie mērnieka ar dāvanām, muižā, baznīcā un citur figurē kā kolektīva persona. Tādējādi Kaudzītes tēlo «tautas kultūrvēsturisko veidu», par ko Matīss raksta atcerē par «Mērnieku laiku» tapšanu. Individualizētās personas nav izolētas, bet tikai spilgtākie indivīdi veselā sociālā slānī.

Nedaudzie dabas tēlojumi raksturo darbības apstākļus, piemēram, izmirkušie un izbrauktie ceļi Jura dienā, Gaitiņiem ienākot Irbēnos. Daba kontrastē cilvēku izjūtām, kad Gaitiņi aiziet no Irbēniem. Daba «dusmojas» par ļaužu farizejismu, kad Liena sajūk prātā.

Biežāk nekā dabas tēlojumus Kaudzītes izmanto publicistiskas atkāpes, piemēram, Jurģos saimniekiem esot grūtāk nekā kalpiem pārcelties uz jaunu dzīves vietu. Autori kritizē naudas mešanu jaun-

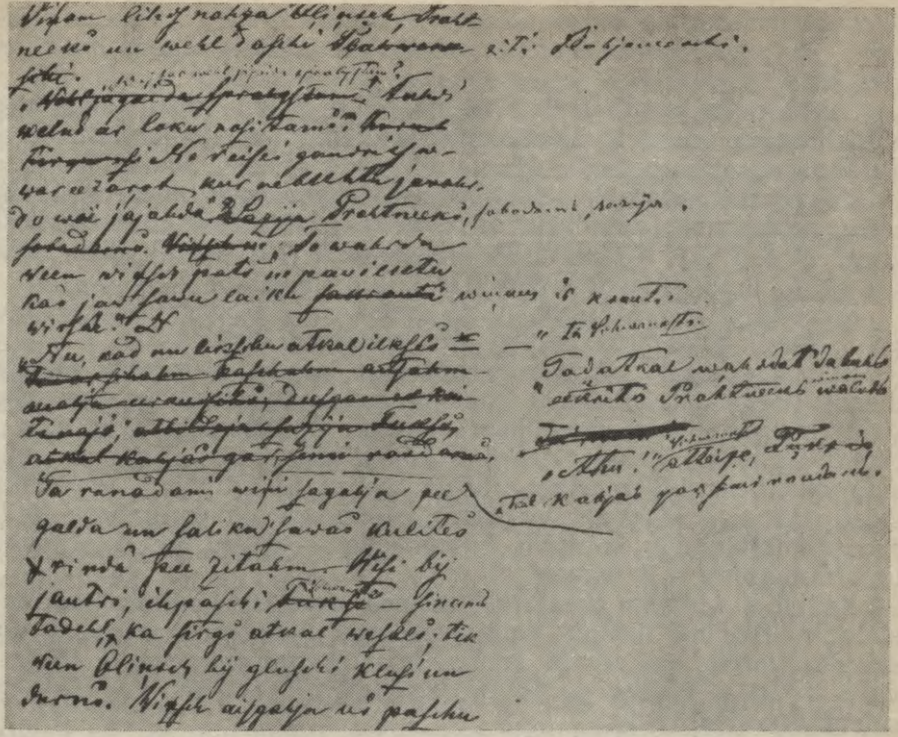

«Mērnieku laiku» rokraksta lappuse.

laulātajiem kāzās, ironizē par asiņu laišanu kā ārstniecības līdzekli. Dažkārt šīm atkāpēm ir liriski sentimentāla ievirze, piemēram, stāstot par Lienas daiļumu, viņas aiziešanu no Irbēniem.

Anekdotes, biogrāfijas, sabiedrības grupu un dabas tēlojumi, publicistiskās un liriskās atvirzes piesātina sižetu, sekmē personu atklāsmi.

Vēstījuma izkārtojums. Romānā ir 3 daļas un 25 nodaļas. Visplašākā ir I daļa — 11 nodaļu, II un III daļā 7 nodaļas katrā. Jau I daļā visās sižeta līnijās darbības risinājums sasniedz augstu spriegumu. Liena kategoriski noraida Oļinietes ieceri par precībām ar Prātnieku. Savukārt Oļiniete nemaina savus uzskatus un kopā ar Prātnieku darbojas, lai Gaitiņus padzītu no Irbēniem (I d. 8. un 9. nod.).

Slātavā veikti mērīšanas darbi, un Čangalienā savu daļu ievāc viltus mērnieki.

Darbības kulminācija visās sižeta līnijās vērojama goda maltītes tēlojumā (II d. 4. n.). Cerētās grandiozās maltītes vietā slātaviešiem un čangaliešiem jāsamierinās ar kāpostu viru, bairīti un brandvīnu. Raņķis nošauj nevis Grabovski, bet Kasparu, tādējādi ievadot Gaitiņu—Oļiņu konfliktu traģiskā atrisinājumā. Blēži ar Grabovski

priekšgalā nozog ruļļus un izlaupa Prātnieka klēti. Otrs pulks mērnieka apvainotā puiša vadībā uzbrūk un izklīdina goda maltītes viesus.

Četrās nodaļās (II d. 6., 7. n., III d. 4., 5. n.) stāstīts tikai par blēžu bandas un ar to saistīto mērnieku darbību, no latviešu zemnieku dzīves tajās neienāk nekas.

Vairumam nodaļu ir tematiski un kompozicionāli nobeigts raksturs, piemēram, Jura diena (I d. 2. n.), slātavieši un čangalieši krogū (I d. 4. n.), Ķencis un Pāvuls cietumā (I d. 11. n.), goda maltīte (II d. 4. n.), pļaujas svētki (III d. 2. n.) u. c.

Romānā 3. personas vēstījums mijas ar dialogiem un monologiem. Pēc R. Klaustiņa aprēķina, tiešās runas ir 50%.

Nodaļas parasti sākas ar vispārinošu ievadu, piemēram, Miķeļa dienas tirgus apraksts dots it kā no putna lidojuma, un tad seko vēstījums par diviem braucējiem — Oļiņu un Prātnieku (I d. 4. n.). Nodaļas ietvaros ir savs darbības kāpinājums, kulminācija un atrisinājums. Iepriekš minētajā nodaļā: kopzupas vārīšana, Prātnieka stāstījums par mērnieku ierašanos, slātaviešu un čangaliešu lielīšanās, norēķini par kopzupu, kulminācija — draudzīga izkaušanās un atrisinājums — izlīgšana.

Kritiķi vairākkārt norādījuši uz notikumu izklaidētību, sadrumstalotību romānā. Nodaļu patstāvība tomēr ir tikai relatīva. Visās nodaļās vairāk vai mazāk ievijas minētās galvenās sižeta līnijas, visās darbojas vismaz dažas no galvenajām personām, kas nodaļas saista vienotā veselumā.

Raksturu kompozīcija. Personas, to īpašības atklājas ne vien asos konfliktos, dramatiskās situācijās, bet arī parastajā dzīvē. Kaudzītes ir teicami novērotāji un ikdienas tēlotāji. Pirmoreiz iepazīstinot ar Ķenci, autori raksta, ka viņš izkož bulkai *«tādu kā pakava vietu»* un tad, *«pilnu muti ēzdams»*, pavēstī par jēru kaušanu: *«Lai tik dod šurp, tad redzēs, ka kājas nospirinās.»* No viena teikuma lasītājam rodas priekšstats par parupju, izdarīgu, pašapzinīgu zemnieku.

Skrodera *Drekberģa* (mēslu kalns), skolotāja Krustiņa *Petaka* (5 kapeiku naudas gabals), meldera *Šrekhubera* (baiļu iedvesējs), saimnieka *Ķenča* (tāds, kas ķēpājas) un *Prātnieka* vārdiem ir raksturojoši vērtējoša nozīme. *Švauksta* vārdam nav īpašas nozīmes, bet vārda skanējums labi atbilst Švauksta impulsīvajam, gaisīgajam raksturam.

Personu ārienes aprakstā allaž ir kāda zīmīga detaļa, piemēram, Kaspara bālā aukstā seja, Prātnieka nolaistās un Raņķa iezaļganās acis. Vispilnīgākais raksturojošais ārienes apraksts dots Tenim un Švaukstam.

Raksturojoša nozīme ir arī priekšmetiskajai videi. Švauksta lielību atklāj ne vien apģērba piederumi, bet arī viņa pajūgs, kas ir visaugstākajā slātaviešu modē. Oļiniete bieži atgādina savu pārākumu pār apkārtējiem zemniekiem. Viņas istabas, kurās *«pa kaktiem un palāvām piemētāts šis un tas»*, ar lupatām, zeķēm un autiem apkārstītais mūris liecina, ka Oļiņi ir tādi paši vidējas turības un

kultūras pakāpes zemnieki kā vairums slātaviešu un čangaliešu. Lielmanība ir tikai Oļinietes iedomās.

Mērķtiecīgi Kaudzītes tēlo personu rīcību, izturēšanos. Švauksts, ērģeļu korī uzgājis, grozās uz papēža, uzsprauž *«pangsneju»* uz deguna un skatās stāvu gaisā, ar lielu troksni izšņauc degunu sarkanraibā lakatā, pārliecas pār kora malu tā, lai pulksteņa ķēdi ar spīduļiem un *«pangsneju»* redzētu baznīcēni. Koncentrējot Švauksta ārišķīgās izturēšanās izpausmes, rakstnieki komiskā aspektā rāda Švauksta lielību.

Nozīmīgākais personu kompozīcijas līdzeklis romānā ir individualizēta valoda. Jau pēc dažiem Švauksta sacītajiem teikumiem lasītājs noprot, ka viņš ir kārkluvācietis. Pietuks — inteliģents, tautas apgaismotājs; par to liecina viņa valodas leksika: fantāzija, universums, simpātija, prozaīgs, tautas gars, laika gars, apgaismības līdzekļi, brīvības centieni u. c. Ķenča valoda allaž dzīva, emocionāla, tautas ikdienas sarunvalodā noklausītām vārdkopām piebārstīta: *«ziemu sāka lauzīt un dīdīt... tūliņ grāmatā»*. Atlasīšanā mācītājam *«nevarēju izsaukt, ne salikt kopā»*. *«Sieva... krāja krādama kaut kādus petukus»*, *«uznāca no jauna tāds vien miksts miegs»*, *«sākām runāt... kā jau palaikam»*, *«kad ir pie rokas, tad... iedzer; kad nav — iztiec, beigta lieta»*. Ķenča praktiskums, viltība, vientiesība, ierobežotais redzesloks atspoguļojas viņa valodā.

Kaudzītes izmanto detaļas ar vadmotīva nozīmi, t. i., atgādina tās vairākkārt. Uz Teņa *«cēlošanos»* norāda šķībi iegrieztā pīpes galviņa tā, lai zaļo puķīti smēķēdams pats varētu redzēt. Švauksts dižojas ar sarkano šalli un pulksteņa ķēdi. Ķencis runā bieži iestarpina frāzi *«kā sacīt jāsaka»*, Tenis — *«kā smejies»*, Švauksts — *«punktum»*, arī *«finf rubel so vai so»*.

Tātad personu izveidei Kaudzītes izvēlas detaļas no personas ārējā izskata, ikdienas piederumiem, darbības, rīcības, valodas, biogrāfijas. Vairumā gadījumu detaļas ir intensīvas, t. i., tās atklāj kādu niansi raksturā. Kad Ķencis ne tikai apgalvo, ka esot *«skaists no seja»*, bet goda maltītē apsien sarkanu lakatu un danco sievietes vietā, atklājas viņa vientiesība priekos. *«Man ir viņi jau piedoti priekš dzimšanas pie krusta staba,»* paziņo Oļiniete par saviem grēkiem, tā apliecinādama paštaisnību. Detaļas ir parasti spilgtas, daudzveidīgas. Tās atklāj klaušu laiku zemnieku psiholoģiju — uzskatu šaurību, nezināšanu, māņticību, sīkumainību, nedrošību, bet arī sīkstumu, darbīgumu, uzņēmību, neatlaidību, optimismu; morāles sfērā redzam zemnieku sīko egoismu, skaudību, vienkāršotu baznīcas morāles izpratni, paštaisnību, naidu, ļaunumu, bet arī dziļu godīgumu un taisnīgumu, humānismu, sirsnību.

Kaudzītes radījuši tik spilgti individualizētus tēlus, ka tie atzīstami par raksturiem.

No galvenajiem raksturiem komiski vai daļēji komiski ir Ķencis, Pāvuls, Tenis, Oļiņš, Oļiniete, Prātnieks, Švauksts, Drekberģis, Pietuks, bez komikas tēlota Ilze, Annuža, Kaspars, Liena, Feldhauzens, Raņķis.

Tēlu sistēmas sakars ar laikmetu. Autoru pozīcija. Kaudzītes Matīss nosauc divas ļaužu grupas, kādas bijušas vērojamas romānā atspoguļotā laika dzīvē — veco un jauno laiku cilvēki.[1]

Tādi aizejošo patriarhālo laiku cilvēki ir **Ilze** un **Annuža**. Viņu uzskatus veidojis darba tikums zemnieka sētā un kristīgā morāle. Attieksmē pret citiem cilvēkiem viņas ir labvēlīgas, izpalīdzīgas, ar siltu sirdi; autoru vērtējumā — skaisti cilvēki. Kaudzītes vairs nevar pieņemt Ilzes un Annužas vientiesīgo ticību Dievam, bet augstu vērtē tādas īpašības kā darbīgums, humānisms.

Sirsnīgi, labvēlīgi veco laiku cilvēki ir arī **Lielais Pēteris** un **Edes tēvs**. Ar humoru Kaudzītes stāsta par viņu runas manieri, māņticību.

Jaunajos laikos dzīve kļūst daudzveidīgāka, vērtību pasaule dažādojas. Ševišķu nozīmi iegūst nauda, manta. **Feldhauzena** un **Raņķa** rīcību nosaka tikai manta. Tās dēļ Raņķis pēc Feldhauzena ierosinājuma kļūst slepkava. Uz viņiem var attiecināt jaunā godīgā palīgmērnieka vārdus — *«necilvēki bez ticības»*. Tā viņus vērtē arī autori. Feldhauzens un Raņķis ir zemiski raksturi.

Salīdzinājumā ar citiem zemniekiem **Prātnieks** ir drošāks, uzņēmīgāks, nekaunīgāks, neatlaidīgāks. Laikā, kad pieaug naudas un mantas vara, šīs īpašības nodrošina viņam panākumus. *«Jā, naudu, naudu, tā ir pirmā un lielākā lieta, ja grib ko panākt...»* saka Prātnieks. Saskaņā ar šo tēzi viņš rīkojas un gūst panākumus.

Oļiniete vienmēr jūtas paštaisna, nemaldīga. Pret kalpiem viņa izturas kā kapitālisma laikmeta saimniece. Par kalponi viņa saka: *«Kas man par bēdu, ka viņai arī mazs bērns. Kādēļ gan es maksāju viņai algu?»* Gaitiņi viņas vērtējumā ir mazi ļautiņi. Ar tādiem saradoties ir kauns. Oļiniete allaž atsaucas uz Dieva vārdiem, bet reliģisko morāli pārkāpj katrā solī. Reliģiskās ceremonijas Oļinietes uztverē iegūst saimnieciska darījuma raksturu. Arī debesu apartamentos Oļiniete ierāda sev cienījamāko vietu. Baznīcas mācību vulgarizēšana ir viens no iemesliem, kālab Oļiniete kļūst komiska. Prātnieks un Oļiniete ir satīriski raksturi.

Švauksts, Drekberģis, Pietuka Krustiņš tiecas pēc jaunām garīgās kultūras vērtībām.

Švauksts ir ārišķīgs, lielīgs jaunās paaudzes saimnieks, kas cenšas izcelties pārējo starpā ar jaunas modes apģērbu un pajūgu. Vācu valodas prašana 19. gadsimta otrā pusē bija smalkākas kultūras pazīme, tālab ļaudis centās runāt vāciski, kaut šo valodu īsti neprata. Tā dara arī Švauksts. Viņam līdzīgs ir Slātavas skroderis **Drekberģis**, abi satīriski raksturi.

Pietuka Krustiņš, Slātavas pagastskolotājs, grib veidot latviešu nacionālo kultūru, tālab viņš grib būt arī dzejnieks, filozofs, tautas

---

[1] *Kaudzītes Matīss.* Par «Mērnieku laiku» izcelšanos. — Grām.: Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. II. Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924, 311.—318. lpp.

apgaismotājs. Pašam esot jāizšķir, *«kur katrā brīdī var priekš tautas vairāk strādāt»*. Pietuka Krustiņa darbošanās tautas druvā praktiski izvēršas uzdzīvē, īpaši zemes mērīšanas laikā. Ilzes bērēs viņš dzīro trīs dienas. Ieraksti Pietuka Krustiņa dienas grāmatā liecina, ka viņš teicis runas un dziedājis kuplejas, atklājot dēļu zāģēšanu, biedrības rīkotajos kartupeļu svētkos, iesvētījot muižas kalējam jaunās plēšas, izvadot pirmos bezdelīdzēnus.

Kontrasts starp Pietuka Krustiņa patriotiskajiem mērķiem un to īstenošanai izvēlētajiem līdzekļiem ir tikpat liels kā Švaukstam.

Pārspīlējumi Pietuka Krustiņa (tāpat kā Švauksta) rakstura veidošanas līdzekļos pamatojas dzīvē. Atmodas laika darbinieki izmantoja visdažādākos sarīkojumus, lai modinātu tautā nacionālo pašapziņu. 70. gadu laikrakstos lasāmi ziņojumi no pagastiem, arī no Vecpiebalgas, par zaļumu, zivju un meža svētkiem, kuros sacītas dedzīgas runas un dziedātas dziesmas. Kaudzītes komikas nolūkos īstenības faktus tikai paspilgtinājuši.

E. Brencēna ilustrācijas «Mērnieku laikiem». Annuža.

Satīriskais Pietuka Krustiņa raksturs ir pirmā mākslinieciski augstvērtīgā kritika par cildeno tautisko centienu vulgarizēšanu, frāžainu skandināšanu nevietā, kritika par rīmnieciskiem dzejoļiem. Tanī pašā laikā Pietuka Krustiņš veic vajadzīgu darbu. Izplatot jaunas idejas tautas masās, tās populāri jāizklāsta, atkal un atkal jāatkārto. Pietuka Krustiņš nav liekulis. Viņš tic savai jaunas kultūras cēlāja un veidotāja misijai.

Kaspars paceļas tālu pāri citiem «Mērnieku laikos» tēlotajiem cilvēkiem ar patstāvību, skaidro prātu, godīgumu, pienākuma apziņu, atklātību. Runas vīru sēdē viņš asprātīgi izsmej nezināšanu, aprobežotību. Aizejot no Slātavas, Kaspars nolīdzina visus parādus, pienesdams aizdevumu katram mājās. Veltīgi viņš gaida, ka tāpat darīs tie kaimiņi, kas viņam parādā. Patstāvīgi ir Kaspara uzskati reliģijas jautājumos. Uz baznīcu viņš neejot tālab, ka *«tur ir redzami visvairāk Dieva vārdu veltīgi valkātāji»*. Arī brāļu draudzes savu laiku pārdzīvojušas. Sevi Kaspars ierindo to cilvēku starpā, *«kas ar ticību nelepojas, bet darbus dara»*. Autoru vērtējumā Kaspars ir skaists cilvēks.

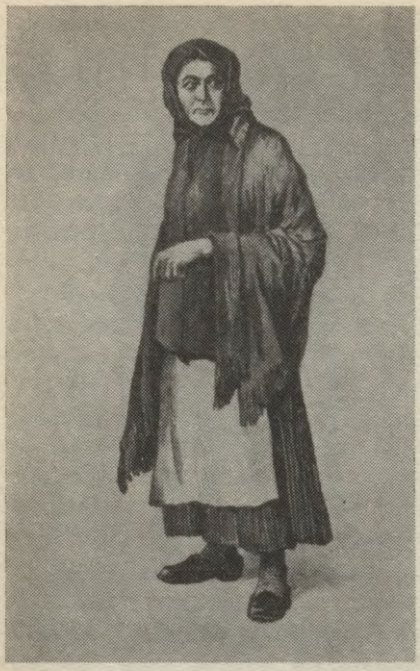

Oļiniete.

Švauksts.

No mākslinieciskās izveides viedokļa Kaspars ir ievērojami bālāks nekā citas romāna galvenās personas, jo mazāk rādīts darbībā vai attieksmēs ar citām personām. Ar Kaspara tēlu Kaudzītes pauž atziņu, ka savtīgajā aprobežotu uzskatu laikā cilvēkam jābūt patstāvīgam, saprātīgam, godīgam.

Liena aug reliģiskā vidē. Cītīgi viņa ierodas baznīcā un saiešanu namos, taču nepiesavinās ne Oļiņa svētulību, ne Oļinietes farizejismu. Gan tiešā raksturojumā, gan portretā un valodā autori izceļ Lienas laipnību, līdzcietību, izpalīdzību, neviltotu jūtu pasauli, ārējo un garīgo skaistumu. Liena lauž patriarhālās tradīcijas, noraidīdama audžumātes izraudzīto līgavaini.

Kaudzīšu reālistiskajā tēlojumā Lienas un Oļiņu konflikts pāraug ģimenes ietvarus. Ne vien slimība, bet arī Oļinietes un Prātnieka izplatītās tenkas, kuras kāri uztver pūlis un atstāsta pašai Lienai, iedzen viņu vienaldzībā, apātijā. Tātad godīgs cilvēks šādos apstākļos nespēj normāli dzīvot. Pat pie kaimiņu baznīcas ļaunās mēles Lienu dēvē par «tādu», kurai vieta tikai ellē. Tieši tālab, ka Liena reliģiski audzināta, ka, cita ceļa nezinādama, atbalstu meklē baznīcā, ticīgo paštaisnība izdzēš viņā pēdējās saprāta dzirkstis.

Lienas liktenis iegūst plašu vispārinājumu. Viņas bojāejas cēloņi meklējami pārejas laika sabiedriskajā iekārtā. Ne tikai atsevišķu ļaunu cilvēku, bet visas sabiedrības atpaiicības, tumsonības dēļ katra

brīvāka doma, patstāvīgāka rīcība saduras ar vecajām tradīcijām, aizspriedumiem. Šādā skatījumā Lienas rīcība ir drosmīga, viņas nāve traģiska.

Andrievs, Oļiņu kalps, darbojas tikai pāris epizodēs, bet pauž nozīmīgus uzskatus. Viņš vairs pazemīgi nepieņem saimnieka spriedumus, strikti noraida māņticīgos uzskatus. Tātad romānā atspoguļotajā laikā laukos nav tikai tādi kalpi kā Lielais Pēteris un Edes tēvs. Pamatoti Kaudzītes raksta, ka jaunie uzskati nāk no pilsētas.

Šrekhubers, ārzemnieks, melderis Slātavas dzirnavās, vienīgais atklāti protestē pret mērnieku patvaļu. Tiesas sēdē viņš panāk, ka mērnieka apvainoto darbinieku nesoda trešo reizi ar rīkstēm. Sarunās ar malējiem viņš atmasko mērnieku, tiesā zemnieku gļēvulību, drosmīgi mudina uz aktīvu rīcību:

> *«Pie malas ikkatru blēdi un viltnieku no lielākā līdz mazākam ar visiem tādiem pašiem palīgiem, palīgu palīgiem un vidutājiem!»*

Kaudzītes ar Šrekhuberu veido diženu, drosmīgu, nesavtīgu taisnības cīnītāja tēlu, bet nekonsekventi. Īpaši romāna beigu nodaļās Šrekhubers izlīgst ar galveno netaisno darbu darītāju Feldhauzenu, pamāca vēl viņu, kā atgūt salaupītās bagātības, neatdodot parādu Prātniekam un Raņķim.

Atzīmējama vēl trešā galveno tēlu grupa. Teņa, Oļiņa, Ķenča, Pāvula uzskatus arī veidojusi zemnieka sēta un baznīca, bet attieksmē pret jauno laiku vērtībām viņi vairs nav tik atturīgi kā Ilze un Annuža. Pakļaujoties masu psiholoģijai, arī viņi cenšas ar mērnieku piekukuļošanu iegūt izdevīgākas zemes robežas.

Tenis *«dzinās «lielmaņiem» visādā ziņā līdz».* Neaprunājoties ar Kasparu, viņš Ilzes bērēs uzaicinājis arī Pietuka Krustiņu, jo tā darīja citi. It īpaši tieksme piemēroties jaunajiem laikiem izpaužas Teņa apģērbā, dzīšanās pakaļ jaunu laiku modei. Simpātiska ir Teņa prasme runāt līdzībās, aforismos, kuros dažkārt izteikti dziļi dzīves vērojumi un vispārinājumi:

> *«Pasaulē, kā smejies, tā dara: mazos zagļus kar — lielos ceļ amatos.»*

Oļiņš, brāļu draudzes sacītājs, svētbijīgā sašutumā nosoda sarkanos lakatus, strīpainos brunčus, zābakus un kurpes. Tā ir atkāpšanās no tēvu tēvu tradīcijām. Oļiņš nesaprot arī jauno laiku cilvēkus, kam citādi uzskati un paradumi nekā vecajai paaudzei. Kaut gan Kaspars neesot nevienam ļauna darījis, *«viņa klusuciešana ir tāda kā bīstama».*

Oļiņa divkosība, nespēja pretoties mantas varai it īpaši atklājas palīgmērnieku uzdzīves laikā. Līdz šim Oļiņa mājā dziedātas tikai Dieva dziesmas, tagad skan dzērāju ziņģes. Ja citā reizē kāds iedrošinātos Oļiņa mājā spēlēt kārtis, tāds tiktu izvadīts ar negodu. Tagad, *«ja mērniekiem būtu vajadzīgs, Oļiņš padotu pat savu Bībeli kārtīm par pameslu».*

Vēlāk, kad iegūta Gaitiņu māja, Oļiņš savu rīcību nožēlo, mokās sirdsapziņas pārmetumos. Viņš ir vāja rakstura cilvēks.

Ķencis ir praktisks, izdarīgs zemnieks ne vien savā sētā, bet arī tirgojoties ar aitām. Par nosperto aunu viņš daudz neuztraucas, iegrūdīšot vien labi stipri sālī un nepazīšot ne velna. Uz to pašu pilsētu aizejot dzīvie, kur beigtie. Ķenča rakstura komisms izriet galvenokārt no viņa vientiesības, naivitātes. Lūgšanā viņš vaļsirdīgi izklāsta Dievam, ka vēlētos iegūt dziļās ielejas pļaviņu, zirņu kalna tīrumiņus un ataudziņas. Labi būtu, ja pušelnieks Pāvuls dzītos pēc tām mantām, kas nāk dvēselei par labu, nevis pēc pasaulīgiem niekiem. Ķencis cenšas darboties arī jauno laiku kultūras dzīvē. Viņš kļūst par pušķošanas komitejas locekli, goda maltītes laikā enerģiski, pat pārāk enerģiski pilda ordonances direktora pienākumus.

Tenis un Ķencis ir humoristiski raksturi. Smieklos par Oļiņa reliģisko liekulību ieskanas arī asāki — satīriski toņi.

Šādi pārejas laika cilvēki, kas ar vienu kāju stāv vecajā pasaulē, ar otru — sper soli jaunajos laikos, ir epizodiski pieminētie vai masveidā tēlotie zemnieki, kas ar dāvanām brauc pie mērnieka.

Attieksmē pret vēl arvien dominējošo reliģisko morāli autoru pozīciju pauž viss romāns, tēzē to izsaka godīgais palīgmērnieks:

«Labāk esiet cilvēks bez ticības nekā necilvēks ar ticību un labāk arī necilvēks bez ticības nekā ar ticību.»

Autoru ideāls ir personība, kas, pamatojoties uz prāta slēdzieniem un saskaņā ar savu sirdsapziņu, visus dzīves jautājumus atrisina patstāvīgi. No šādi izprastas personības viedokļa risinātas problēmas, kādas izvirzās pārejas laikā.

Nekas nav jāpatur tikai tālab, ka tēvu tēvi tā domājuši un darījuši. Cilvēka necienīga ir verdziska padevība un pielīšana kungiem. Ir pagājis laiks, kad vecāki noteica savu pieaugušo dēlu un meitu likteni, iejaucās viņu jūtu dzīvē. Baznīcas mācību dogmatiska, ārišķīga izmantošana noder par aizsegu negodīgiem darbiem.

Ne viss jaunais, kas ienāk dzīvē, ir pieņemams un veicināms. Mantkāre pārvērš cilvēku ļaunā egoistā, izposta citu cilvēku dzīvi. Kārkluvācieši un tautisko frāžu skandinātāji ir kaitīgi latviešu tautai. Savu tautību nevajag ne noliegt, ne ar to dižoties, bet sekmēt tautas labklājību ar nopietnu darbu.

Ķaudzītes «Mērnieku laikus» nosaukuši par stāstu. Romānā ieplūdinātā dzīves materiāla bagātība, plaši izvērstās sadzīves ainas un tēlu sistēma, kas atklāj laikmeta virzību, risināto problēmu nozīmīgums un aktualitāte atbilst romāna koncepcijai.

Literatūras kritikā «Mērnieku laiki» visbiežāk dēvēti par sadzīves romānu. Tā kā Ķaudzītes rāda raksturu atkarību no konkrētiem vēsturiskiem apstākļiem, tā kā viņi risina ne vien sadzīves, bet arī nozīmīgas sava laika sabiedriskas problēmas, atklāj laikmeta attīstības līnijas, precīzāks žanra apzīmējums būtu sociāls sadzīves romāns. Akcentējot mākslinieciski nozīmīgāko komponentu, «Mērnieku laiki» ir raksturu romāns.

«Mērnieku laiku» literatūrvēsturiskā nozīme. Reālistiski tēli latviešu literatūrā bija jau pirms «Mērnieku laikiem». J. Neikens va-

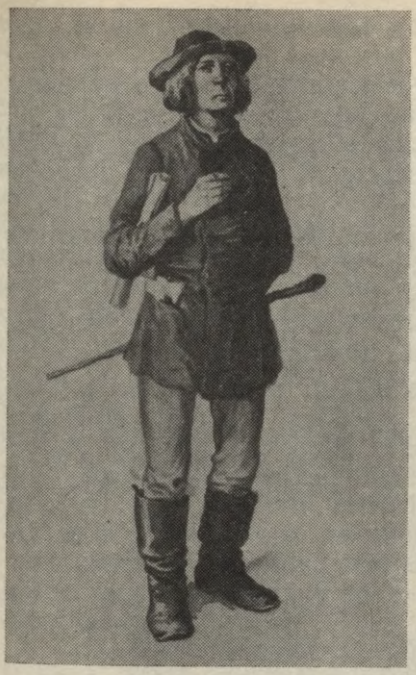

Pietuka Krustiņš.

Ķencis.

rēja rosināt Kaudzītes uz pievēršanos latviešu dzīvei. Kaudzītes Matīss rakstā «Jura Neikena stāsti» (1875) īpaši pasvītro, ka tulkotie mīlestības stāsti *«ir tik krāsotas stikla acis»*, bet J. Neikena stāstos *«atspoguļojas tauta»*, pirmajos *«lasītājs tik redz citus cilvēkus, bet otros ierauga pats sevi»*.[1]

Kaudzītes paši atzīst, ka lielu interesi izraisījis «Pēterburgas Avīžu» satīriskais pielikums, kurā jau bija tādi reālistiski tēli kā Zobugals, Bizmanis, Brencis, Zvingulis.

No individualizācijas viedokļa «Mērnieku laiku» tēli ir daudz augstākā pakāpē. Kaudzītes visvairāk ierosmes guvuši no «Pēterburgas Avīžu» satīriskā pielikuma valodas, piemēram, Ķenča lūgšanā salkausāma līdzīga intonācija kā «Sīkstuļa pātaros»[2].

Pirms «Mērnieku laikiem» reālistiski tēli ir ne vien J. Neikena, bet arī Ķ. Barona, J. Zvaigznītes stāstos, Ā. Alunāna lugās un citos mazāk pazīstamu rakstnieku daiļdarbos. Šiem tēliem ir tipiskas iezīmes, taču «Mērnieku laiku» tēlu sistēmā laikmeta dzīve atspoguļojas

[1] *Kaudzītes Matīss.* Jura Neikena stāsti. — Grām.: Brāļu Kaudzīšu Raksti. R.: VAPP, 1941, VI, 48. lpp.

[2] *M. Fr-n.* Sīkstuļa pātari. — «Zobugals». Pielikums pie «Pēterburgas Avīžu» 1863. g. 10. nr. 7. III.

vispusīgāk, dziļāk nekā visos pārējos tā laika latviešu stāstu un lugu tēlos kopumā.

Radikāla atšķirība vērojama, ja salīdzinām tēlus no reālisma principu īstenojuma viedokļa. Stāstu un lugu autori patvaļīgi iejaucas personu rīcībā un gaitās. «Mērnieku laikos» pirmo reizi latviešu literatūrā īstenots tēlu pašattīstības princips, t. i., personas darbojas saskaņā ar tēlotajiem apstākļiem.

«Mērnieku laiku» detaļas izaug no reālās, vēsturiski konkrētās dzīves. Tās piešķir tēliem juteklisko tveramību, atklāj rakstura īpašības, sakaru ar apstākļiem. Stāstos, piemēram, J. Zvaigznītes «Līvu Ādamā», detaļas parasti ir bālas, neizteiksmīgas. Personu īpašības lasītājam jāizloba galvenokārt no sižeta pārstāstījuma.

«Mērnieku laiku» valodā vērojams straujš progress. Arī J. Neikens izmanto tautas sarunvalodu, speciālos tēlainas izteiksmes līdzekļus, bet bez dziļākas raksturojošas atlases. J. Neikena stāstos ir tikai pirmie personu valodas individualizācijas mēģinājumi, Kaudzīšu romānā — valodas individualizācija plaši un dziļi izvērsta.

No dzīves izrietošu konfliktu risinājums, kas veido tipiskus apstākļus, raksturu tēlojums to pašattīstībā, patiesas, vēsturiski konkrētas detaļas, raksturu primaritāte — tie reālisma metodes būtiskākie principi, kas sāk izpausties 60. un 70. gadu daiļdarbos, mākslinieciski augstvērtīgi pirmoreiz īstenoti šai romānā.

Salīdzinājumā ar citiem reālistiskā ievirzē rakstītajiem daiļdarbiem, kas tapuši pirms «Mērnieku laikiem», te redzama liela kvalitatīva atšķirība. Kaudzīšu romāns ir pirmais latviešu rakstnieku plašs daiļdarbs, ko iespējams salīdzināt ar daiļdarbiem cittautu literatūrā. Literatūras kritikā tādi salīdzinājumi arī radušies. Kopš pagājušā gadsimta 80. gadiem minēti Č. Dikensa «Pikvika kluba piezīmes», F. Šillera dzeja, M. Servantesa «Dons Kihots», A. Ostrovska «Negaiss», it īpaši N. Gogoļa «Revidents» un «Mirušās dvēseles». A. Upīts pirmais raksta par N. Gogoļa «Revidenta» ietekmi «Mērnieku laikos».[1]

Paralēles varam saskatīt vairākos aspektos. Gogolim un Kaudzītēm līdzīgi estētiskie nolūki: morālas atdzimšanas vārdā viņi pauž patiesību par dzīvi, ar satīriskajiem smiekliem grib cilvēkus skaidrot, atbrīvot no netikumiem. Līdzība saskatāma tipizācijas principos: attieksmē pret mantu atklājas N. Gogoļa «Mirušo dvēseļu» un «Mērnieku laiku» raksturi, autori cenšas noskaidrot tikumu sociāli vēsturisko dabu. Līdzīgi arī komisko raksturu specifiskie tipizācijas paņēmieni, piemēram, dominējošo rakstura īpašību hiperbolizējums, rakstura ierobežotība, sastingums. Kaudzītes varēja rosināt arī Gogoļa meistariskie raksturu veidošanas līdzekļi: personu ārienes apraksts, individualizēta valoda, personu vārdi kā raksturošanas līdzeklis. Jāpasvītro: Kaudzītes varēja no Gogoļa gūt ierosmi, mācīties amata meistarību, bet «Mērnieku laiki» ir patstāvīgs nacio-

[1] *Upīts A.* Gogoļa «Revidents» un «Mirušās dvēseles». — Jaunā Dienas Lapa, 1913, 110, 14. (27.) maijā.

nāls romāns tāpat kā Gogoļa «Mirušās dvēseles» un komēdija «Revidents».

Tipoloģiskas paralēles varam saskatīt arī citu krievu reālistu daiļdarbos: Oļiniete, Kabanova A. Ostrovska lugā «Negaiss» (1860), Marja N. Černiševska romānā «Ko darīt?» (1863) ir neizglītotas, praktiska prāta despotiskas sievietes; neīsti patrioti ir I. Turgeņeva romānā «Dūmi» (1867) un Pietuka Krustiņš. Ar krievu reālistiem Kaudzītēm ir līdzība arī pozitīva varoņa meklējumos. Gan krievu reālisti, gan Kaudzītes rāda, ka reliģiski patriarhālajās despotiskajās ģimenēs veidojas jauna tipa cilvēki: Vera N. Černiševska romānā «Ko darīt?», Jeļena I. Turgeņeva romānā «Priekšvakarā» (1860) un Liena «Mērnieku laikos» dzīvesbiedra izvēlē vairs neklausa vecākus, bet seko savai sirdsbalsij. Kasparam ir līdzība ar Berseņevu minētajā I. Turgeņeva romānā. Tipoloģiskās paralēles izriet no līdzīgu sabiedrisko apstākļu un to veidoto cilvēku tēlojuma.

Latviešu padomju literatūras vēsturē pazīstami divi reālisma paveidi: vēroļājs un kritizētājs. M. Gorkijs, kas pirmais lietojis terminu kritizētājs reālisms, raksta:

> *«Buržuāzijas «pazudušo dēlu» reālisms bija kritiskais reālisms; atmaskodams sabiedrības netikumus, attēlodams personības «dzīvi un dēkas» ģimenes tradīciju, reliģijas dogmu un tiesību normu žņaugos, kritiskais reālisms nespēja cilvēkam parādīt izeju no gūsta.»*[1]

«Mērnieku laikos» atspoguļojas likumsakarības, kas noskaidro patriarhālajās tradīcijās un reliģiskajās dogmās iežņaugtā indivīda traģiku. Ja krievu literatūras vēsturē par kritizētāja reālisma daiļdarbu atzīst N. Gogoļa «Mirušās dvēseles», tad kritizētāja reālisma daiļdarbs ir arī «Mērnieku laiki». No žanru attīstības viedokļa Kaudzītes iedibina latviešu literatūrā romānu, kas var mēroties ar cittautu reālistiskajiem romāniem 19. gadsimtā.

Ja latviešu literatūrā 80. un 90. gados uzplaukst reālisms, tad citu faktoru starpā izcila nozīme iepriekšējā posmā (60., 70. gados) veidotajām reālisma tradīcijām. Apsīšu Jēkabs, Doku Atis atzīst, ka mācījušies no Kaudzītēm. Detaļās «Mērnieku laiku» ietekmi varam saskatīt arī Zeiboltu Jēkaba («Zelta Emma», «Mājas naids»), R. Blaumaņa («Aizvien lillā», «Zirgs, trīs govis un simts rubļu»), J. Janševska («Pusstops sīvā»), pat Aspazijas («Zeltīte») daiļdarbos. Svarīgāki ir citi faktori, detaļas tikai liecina par sakariem. Kaudzītes pirmoreiz parāda, kā latviešu dzīvē atlasīt faktu materiālu, kā izmantot dzīvo tautas valodu, kā īstenot reālistiskas tipizācijas principus, veidojot augstvērtīgus mākslas tēlus. «Mērnieku laiku» spilgtie tēli rosināja vēlākos rakstniekus uzmanīgāk ieskatīties dzīvē un līdzīgus tēlus rādīt savā uztverē.

«Mērnieku laiku» sabiedriskā nozīme. Kad 1879. gadā pirmoreiz publicēja «Mērnieku laikus», sabiedrībā tūliņ ievēroja šo romānu. To ar interesi lasīja ne vien Vecpiebalgā, kur dzīvoja autori, bet

[1] *Gorkijs M.* Par literatūru: Literāri kritiski raksti. — R.: LVI, 1958, 655. lpp.

arī citos pagastos, piemēram, saviesīgajā vakarā 1879. gada Ziemsvētkos Straupē skolotājs lasījis priekšā fragmentus par Ķenci un Pāvulu.[1] Satīriskajos raksturos ietvertā kritika it īpaši iedarbojās Vecpiebalgā. Kāds vecpiebaldzēns ievietoja pat paziņojumu «Baltijas Vēstnesī», ka viņš neesot «Mērnieku laikos» notēlotais Švauksts.[2] Tenkas, ka Kaudzītes romānu sarakstījuši ar A. Kronvalda palīdzību, ka Kaudzītes izmantojuši J. Zvaigznītes manuskriptus, izplatīja galvenokārt tie vecpiebaldzēni, kurus bija skārusi «Mērnieku laiku» satīra.

Kaudzītes Matīss atceras, ka drīz pēc romāna publicēšanas vai katrā draudzē bijuši savi pietuki, švauksti, drekberģi. Tātad «Mērnieku laikos» darbojas tipiski raksturi. Gadu desmitiem spilgtāko satīrisko raksturu vārdi tautā lietoti sugas vārdu nozīmē. Vēl neatkarīgās Latvijas laikā lielībniekus parasti sauca par švaukstiem. «Mērnieku laiku» vēsturiski konkrētajos raksturos ietvertas vispārcilvēciskas iezīmes. Tās un raksturu mākslinieciskais spilgtums nodrošina romānam paliekamu nozīmi latviešu literatūrā.

Sabiedrības lielā interese par romānu atspoguļojās arī presē. «Baltijas Vēstnesī» bija rakstīts, ka pēc vienas nodaļas «Bēres» (I daļas 7. nodaļa) publicēšanas 1878. gadā redakcijā ienākuši jautājumi, kad būs dabūjams viss stāsts. Anotācijā par romāna otras burtnīcas iznākšanu atzīmēts galveno raksturu tipiskums:

> *«Pietuka Krustiņu, Švaukstu u. c. skraida labs pulks starp latviešiem apkārt, īpaši pa dzīrēm.»*[3]

Kopš 19. gadsimta 60. gadiem satīriskajos sacerējumos to autori izmantoja «Pēterburgas Avīžu» pielikuma tēlus — Zobugalu, Bizmani, Brenci, Zvinguli. Jau 80. gados tiem piebiedrojās tēli no «Mērnieku laikiem». Literatūras kritiķi atkal un atkal apcerējuši Kaudzīšu romānu.

Par «Mērnieku laiku» popularitāti liecina arī astoņpadsmit izdevumu. Uz latviešu teātru skatuvēm izrādīti septiņi romāna dramatizējumi, pēc romāna motīviem uzņemta filma. «Mērnieku laikus» tūliņ pēc pirmā publicējuma ievēroja cittautieši, saīsināti romānu tulkoja un publicēja krievu (1880) un vācu (1883) laikrakstos.

Kaudzītes Reiņa proza

Kaudzītes Reiņa romānam «Malienas dabas stāsti ar bildēm» ir apakšvirsraksts — *«Izjurieši»*. Ar tādu nosaukumu to publicēja A. Goba 1928. gadā. Romāns palicis nepabeigts, rakstīts 19. gadsimta 80. gados.

Pēc romānā minētajiem faktiem darbība risinās klaušu laiku beigu periodā — 19. gadsimta 50. un 60. gados. Pirmās divas noda-

[1] *rs.* No Straupes. — Baltijas Vēstnesis, 1880, 16. janvārī.

[2] Baltijas Vēstnesis, 1880, 30. aprīlī.

[3] «Mērnieku laiki». Romāns no Kaudzītes Reiņa un Matīsa. — Baltijas Vēstnesis, 1879, 25. jūlijā.

ļas ir ekspozīcija, kurā autors raksturo vispārīgi Izjuru, tās iedzīvotājus, jo sīki — pagasta skrīveri, septiņus tiesas vīrus, muižkungu. Tālākajās nodaļās darbība risinās tiesas namā un krogū vienā dienā.

Uzrakstītajās nodaļās aizsākti vairāki sarežģījumi, kas paliek neatrisināti. Ievērojamu vietu ieņem Izjuras skrodera Cīruļvējputeņa un teļādu savācēja Apzarņa sadursme krogū, tūlītēja tiesāšana un izlīgšana.

«Izjurieši» ir satīrisks romāns, kam daudz līdzības ar «Mērnieku laikiem» gan satīras objektos, gan personās, gan detaļās.

Zemnieku zemā kultūras līmeņa, reliģiskās liekulības, egoisma, mantkāres, māņticības, pielīšanas kritika ir abos romānos.

Cīruļvējputenis ar dižošanos, manierēm, žargonu valodā atgādina Švaukstu. Pastāvīgā atsaukšanās uz baznīcas mācībām, to vienkāršota izpratne raksturīga Trejukungudienam un Oļiņam. Skrīveris Kode un Prātnieks ir mantkārtīgi egoisti, kas savus nodomus īsteno ar visnegodīgākajiem līdzekļiem. Dobiņš, Linums un Kaspars ir patstāvīgi, taisnīgi, godīgi cilvēki, bet pasīvi.

«Izjuriešos» daudz sīku personu aprakstu, situāciju atkārtotu skaidrojumu, tālab vēstījums rit gausi. Raksturu un situāciju komika dažkārt parupja, naturālistiska. Personas šķiet ar rupju sareni zīmētas, primitīvas.

Nepabeigts palicis arī otrs Kaudzītes Reiņa stāsts ar tādu pašu virsrakstu — *«Malienas dabas stāsti»*, pirmoreiz publicēts 1940. gadā. K. Egle norāda, ka pat aptuveni nav iespējams konstatēt stāsta sarakstīšanas laiku.

Darbība stāstā risinās dzimtlaikos. Arī šajā stāstā ir sīki zemnieku ēku, apģērbu, paražu, tikumu, ticējumu apraksti. Stāstā asi iezīmētas muižas un zemnieku pretrunas, muiža tēlota kā zemnieku ekspluatētāja.

Kaudzītes Reinis sarakstījis arī virkni tēlojumu, piemēram, *«Roze un dadzis»*, *«Vilnis un cilvēks»*, *«Asaras un pērles»* u. c. Alegoriskie tēlojumi allaž pauž kādu plašu vispārinājumu, autora dialektisko domu:

> *«Viss, kas vien pastāv, var pastāvēt jeb būt vienai pusei esot pret otru pusi.»*

Izejot no šādas atziņas, absolūti pareiza, laba pasaule nav iespējama. Ja trūkumus saskatām dzīves kārtībā un mēģinām tos novērst, rodas jauni trūkumi, kas var izrādīties vēl lielāki nekā novērstie. Tāds pats rezultāts var būt, labojot atsevišķu cilvēku.

Tas nenozīmē, ka cilvēkam jātur rokas klēpī. Viņam jālabojas pašam, jālabo nepilnības dzīvē, bet arī jāapzinās, ko var sasniegt.

Kaudzītes Matīsa romāns «Jaunie mērnieku laiki»

Plašais darbs (769 lpp.) četrās daļās atklātībā parādījās laikā no 1924. līdz 1927. gadam. Autors sāka rakstīt arī romāna piekto daļu, bet nāve pārtrauca darbu.

Romānā tēlotais konflikts «kopmantiešu» un «savmantiešu» starpā aizsākas 1917. gadā un darbība ietiecas demokrātiskās Latvijas laikā. Autors stāsta par revolucionārajiem notikumiem dzīvē vienkāršoti, bez dziļākas izpratnes, daudz moralizē. Tēli veidoti šabloniski, tiem trūkst tā dzīves īstenības piesātinājuma, kāds ir «Mērnieku laikos».

Vecāku mīlestība pret bērniem, patriarhālas attieksmes saimnieku un kalpu starpā tēlotas Kaudzītes Matīsa stāstos «Ciemiņš» (1922), «Jaunā Ādama radītājs» (1923).

LITERATŪRKRITISKIE UN ATMIŅU RAKSTI

Kaudzītes Matīss ir kompetentākais latviešu literatūras kritiķis 19. gadsimta 70. gados. Viņš raksta pārskatus par latviešu dzeju, par J. Neikena stāstiem, par A. Līventālu, pirmoreiz latviešu valodā par H. Heini, recenzē mācību grāmatas. Kādas ir Kaudzītes Matīsa rakstu būtiskākās iezīmes?

No latviešu kritiķiem K. Kundziņš un Kaudzītes Matīss visasāk un konsekventāk vēršas pret 70. gados sazēlušo mazvērtīgo, gaudulīgi rīmniecisko dzeju («Kāds nopietns vārds par jauna gada dziesmām», 1879).

Jau savā pirmajā plašākajā rakstā «Dzejas nodaļa mūsu laikrakstos 1873. g.» (1874), īpaši polemikā ar Ausekli un J. Lautenbahu, Kaudzītes Matīss kritizē tautas dziesmu stila ārišķīgu atdarināšanu:

> *«Mēģinājumi dziedāt tautas dziesmu garā būs lielāko tiesu tikvien bezgaršīgi gara augļi.»*

Kaut arī Kaudzītes Matīsa formulējumi ne vienmēr pietiekami skaidri, redzams, ka viņš pirmais kritizē pasīvā romantisma dzeju.

Jau minējām, ka Kaudzītes Matīss ir arī pirmais latviešu literatūras kritiķis, kas mēģina formulēt reālisma pamatprincipu par rakstu atkarību no dzīves.

Ne vien 19. gadsimta 80. gados, bet arī mūsdienās nozīmīgs Kaudzītes Matīsa jau toreiz izvirzītais princips: kritiķim vispirms jākonstatē rakstnieka estētiskais nolūks un tad, izejot no tā, jāanalizē daiļdarbs, cik veiksmīgi estētiskais nolūks īstenots.

Kaudzītes Matīss veltī vairāk uzmanības mākslinieciskās meistarības jautājumiem nekā citi 70. gadu kritiķi.

Gadu desmitiem ilgi Kaudzītes Matīss ir viens no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas organizēto vasaras sapulču referentiem. Viņš dod pārskatus par skolas grāmatām, galvenokārt par daiļdarbiem nedēļas laikrakstos. Daži referāti ir publicēti. Tajos ir asprātīgas piezīmes par stāstu tēliem, bet visumā analīze shematiska.

Jau 19. gadsimta 70. gados Kaudzītes Matīss publicēja rakstus ne vien par rakstniekiem un dzejniekiem, bet arī par sabiedriskiem darbiniekiem, piemēram, par ārstu J. Jurjānu, skolotāju J. Pilsātnieku. Visu mūžu viņš vāca materiālus, un ar 1916. gadu «Dzimtenes Vēstnesī» sāka parādīties atmiņas par «tautisko laikmetu». Demo-

krātiskās Latvijas laikā Kaudzītes Matīss publicēja *«Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem»* divos sējumos (1924).

Grāmatās ievietoti ievērojamu un mazāk nozīmīgu sabiedrisku notikumu apraksti, rakstnieku un sabiedrisku darbinieku raksturojumi, Kaudzītes Matīsam rakstītās vēstules, avīžu rakstu fragmenti, dzejoļi, svinīgos gadījumos sacītu runu atstāstījumi un citi materiāli. Grāmatās daudz zīmīgu faktu, kas citos avotos nav atrodami. No «Atmiņām» mūsdienu lasītājs uzzina, kā dažādos sabiedriskos notikumus uztvēra un izprata atmodas laikā. Jaunlatvieši un viņu darba turpinātāji 70. gados bieži veica sabiedriski nozīmīgus pasākumus, nedomājot par atlīdzību, jo vēlējās sekmēt ātrāku kultūras uzplaukumu. «Atmiņās» jūtam tā laika cildeno gaisotni. Mūsdienās ne visiem Kaudzītes Matīsa vērtējumiem varam pievienoties, bet kā iejūtīgi aculiecinieka pieredzējumi «Atmiņas» ir vērtīgs nacionālās atmodas laika dokuments.

Mazāk nekā brālis par literatūru un literātiem rakstījis arī Kaudzītes Reinis. 19. gadsimta 70. un 80. gados viņš rakstīja recenzijas par skolas mācību grāmatām, 20. gadsimta sākumā atmiņas par J. Alunānu, «Pēterburgas Avīzēm», J. Neikenu, F. Mālbergu.

PUBLICISTIKA

Kopš 19. gadsimta 70. gadiem Kaudzīšu raksti iespiesti «Baltijas Vēstnesī», «Baltijas Zemkopī», «Balsī», «Austrumā», «Rīgas Avīzē», «Latvijā», «Dzimtenes Vēstnesī».

Kaudzītes Reiņa raksti

Kaudzītes Reiņa rakstu tematika ir daudzveidīga: skolas, tautas izglītība, tautiskā atmoda, latviešu un vācu attieksmes, misiones dāvanas (ziedojumi kristīgās reliģijas propagandētājiem pagānu zemēs), pagasta amata vīru vēlēšanas un darbība, sabiedrisko organizāciju darbība, visdažādākie saimnieciskie jautājumi, piemēram, par magazīnām, ceļiem, tirdzniecību u. c. Minēsim dažu aktuālu problēmu risinājumu, kas liecina par autora progresīvajiem uzskatiem, īpaši 19. gadsimta 70. un 80. gados.

Kaudzītes Reinis prasa izglītību visplašākajām tautas masām. Vislabāk iekārtotas skolas, ja tās pieejamas tikai tā kā līdz šim, nabadzīgajiem ļaudīm *«joprojām vai bijušas vai ne»* (1871). Kaudzītes Reinis, tāpat kā E. Dinsbergs, prasa meiteņu izglītību pēc tādas pašas programmas kā zēniem.

Rakstos *«Tagadējam laikam»* (1879), *«Par Vidzemes latviešu biedrībām»* (1880) Kaudzītes Reinis pirmais publicistikā tik asi kritizē patriotisma jūtu savtīgu izmantošanu, biedrību dzīves vienpusību. Sadzīves sfērā ar tautību visvairāk dižojoties goda maltītēs, spekulanti ar tautieša vārdu cenšoties vairot savu mantu; kultūras

biedrības kļuvušas par turīgo slāņu organizācijām, *«zemākā ļaužu kārta»* atstumta pie *«krogu dančiem»* un *«priekiem»*.

80. gadu sākumā plašu atbalsi sabiedrībā guva Kaudzītes Reiņa cīņa pret misiones dāvanām. Tās ievāca arī no nabadzīgiem ļaudīm, kas paši cieta trūkumu. Vispār latviešu sabiedrībai esot pašai tik daudz vajadzību, ka neatliekot līdzekļu sūtīšanai uz svešām zemēm.

Kaudzītes Reiņa paustos uzskatus centās atspēkot Vietalvas mācītājs T. Dēbners. Polemikā iejaucās arī vācu laikraksti. Kaudzītes Reinis noraidīja arī citus vāciešu paustos uzskatus: par latviešu tautas nepateicību, par vācu *«kultūrtrēģerismu»* un *«dabisko vadību»*.

Šās polemikas dēļ Kaudzītes Reini gandrīz atbrīvoja no skolotāja darba. No otras puses, lasītāji pat laikrakstos izsacīja pateicību Kaudzītes Reinim par drosmīgo cīņu.

Arī 19. gadsimta 90. gados un 20. gadsimtā Kaudzītes Reinis pauž pārdomātus, labi argumentētus atzinumus, piemēram, par sīkrūpniecības attīstību Krievijā (1896), par krogiem (1899) un citiem jautājumiem.

Rakstot par streikiem 1905. gadā, domes darbību, reformām, Kaudzītes aicina uz mērenību.

Kaudzītes Matīsa raksti

No Kaudzītes Matīsa plašākajiem rakstiem minami viņa apcerējumi par Vecpiebalgu. 19. gadsimta 70. gadu vidū publicēti nelieli ziņojumi, 1879. gadā — plašs raksts par Vecpiebalgas ģeogrāfisko stāvokli, vēsturi, saimniecisko un kultūras dzīvi. Ar papildinājumiem apcerējums iznāca atsevišķā brošūrā *«Vecpiebalga senāk un tagad»* (1895), neatkarīgās Latvijas laikā — *«Vecpiebalga»* (1926), pirmais stāstījums sērijā «Latviešu novadi».

No latviešu autoriem Kaudzītes Matīss pirmais rakstīja par brāļu draudžu rašanos, izplatīšanos Vidzemē, pašreizējo stāvokli — *«Brāļu draudze Vidzemē»* (1877). Ar Vidzemes skolotāju palīdzību Kaudzītes Matīss savācis ziņas par saiešanu namiem, to celšanas laiku, draudžu vadītājiem. Autors dod arī Piebalgas un dažu citu draudžu locekļu vispārīgus raksturojumus, kas asociējas ar «Mērnieku laikiem». Matīss ir pret tādiem «brāļiem» un «māsām» kā Oļiņš un Oļiniete.

Kaudzītes Matīss publicējis arī virkni apjomā mazāku rakstu par aktuāliem kultūras dzīves jautājumiem.

Ceļojumu apraksti

Pirmie Kaudzītes Reiņa un Matīsa pieredzējumi ceļojumos pa Vidzemi, Kurzemi, Igauniju, Pēterburgu publicēti 1879. gadā.

Aprakstos par Latviju galvenie objekti ir daba, tās krāšņums. Ceļotāji kāpj kalnos, baznīcu torņos, lai priecātos par panorāmu,

kāda paveras skatam. No Dēliņa kalna Alūksne šķiet stāvam ielejā, ezers izskatās kā *«aizturēts dīķis»*, baznīca *«kā gulbis»*, kas, iepeldējis dīķa malas niedrās, *«snauž un sapņo par tāļu, siltu pasauli, kuras varbūt pats nekad nav redzējis»*. Skaistās dabas ainas pamudina autorus uz poētisku izteiksmes veidu.

Kaudzītes ne tikai jūsmo par dabas skaistumu, bet allaž apcer tās nozīmi no saimnieciskā viedokļa: kāda raža gaidāma, no kā tā atkarīga — zemes auglības vai apsaimniekotājiem.

Kaudzītes vēro muižu, bet īpaši zemnieku celtās dzīvojamās un saimniecības ēkas, to staltumu, izkārtojumu, kārtību un spodrību sētā. Dažu vietu aprakstiem pievienotas arī vēsturiskas ziņas, piemēram, par Sabili, Kuldīgu, Durbes kauju.

Īpašu uzmanību Kaudzītes veltī kultūras jautājumiem. Katrā draudzē viņi uzmeklē skolu, apraksta skolas ēku, pastāsta par skolotājiem, mācību norisi, dod vispārinātus izglītības stāvokļa raksturojumus.

Ar cieņu Kaudzītes piemin vīrus, kas pagātnē sekmējuši latviešu kultūras attīstību vai cīnījušies par zemnieku tiesībām, piemēram, H. Jannavu, G. Merķeli, Igaunijā — J. K. Petrī. Viņi dzīvoja tādā laikā, *«kad par Baltijas tautu likteni bija (..) jāsauc vaimanas»*. Lepnums un prieks skan stāstījumā par sasniegumiem tautas atmodas laikā. Igauņi un latvieši svin brīvu tautu dziesmu svētkus, bērni var mācīties skolās.

Latvijas novadu apraksti izauga uz tautisko centienu pamata. Savas dzimtās zemes pazīšana ir viens no tēvzemes mīlestības avotiem, raksta A. Kronvalds. Tēvzemi vajag savām acīm skatīt, jaunajai paaudzei derīgi dzīvi, skaidri apraksti.[1] Šos A. Kronvalda atzinumus Kaudzītes centās īstenot. Viņi paši iepazinās ar dzimto zemi, tās materiālo un garīgo kultūru, iepazīstināja arī tautiešus.

Aprakstiem allaž piešķirts plašāks vispārinājums — vai nu tautiskā, vai filozofiskā aspektā, piemēram, brīvība, dzimtenes mīlestība ir dārgas mantas, atsevišķs cilvēks dzīvē ir puteklītim līdzīgs.

Par Rietumeiropu. Kaudzītes Matīss atceras sešus lielus ceļojumus ārpus Latvijas (pirmoreiz 1884. gadā). Gan divatā, gan kopā ar citiem biedriem Kaudzītes ceļoja pa Vāciju, Šveici, Austriju, Itāliju, Franciju, Beļģiju, Somiju, Dienvidkrieviju. Ceļotāji pārvietojās ar kuģi pa jūru, pa Reinu un Šveices ezeriem, izmantoja dzelzceļu, garus ceļa gabalus staigāja kājām.

Salīdzinājumā ar Latviju aplūkošanas, resp., aprakstīšanas objekti paplašinās, jo Kaudzītes pētīja pilsētas. Jau pirmajā ceļojumā viņi piecas dienas uzturējās Berlīnē. Te viņi iepazinās ar greznajām pilīm, muzejiem, baznīcām, katedrālēm, košuma dārziem, pieminekļiem.

Kaudzītes ir kritiski vērotāji un vērtētāji. Dižena, bezgala daiļa ir Ķelnes katedrāle, bet visādiem dārgumiem apkārstītais Marijas tēls neiederas cildenajā daiļumā. Sadzīves sfērā arī civilizētajā Vācijā netrūkst nejēdzību. Bonnā Bēthovena pieminekļa priekšā ierīkots

[1] *Kronvalda Atis.* Tēvzemes mīlestība. — Grām.: Kopoti raksti. 1936, II, 5. lpp.

karuselis. Glīti ģērbušies cilvēki sēstas iekšā un liek sevi griezt *«vai līdz vemšanai»*. Kad reihstāga sēdē uzvarētāji pēc balsošanas smejas par opozīcijas neveiksmi, Kaudzītes piezīmē, ka smiekli skan nepieklājīgi, tā neklājas uzvesties parlamentā.

Ceļojot kājām, Kaudzītes vēro zemnieku darba paņēmienus, lauku auglību, iegriežas zemnieku sētās, iztaujā saimnieku par zemes platību, auglību, mājlopu skaitu, ražību, kalpu algām. Kārtību, tīrību Kaudzītes ievēro ne vien zemnieku sētās, bet arī ciemos, pilsētās.

Ne Latvijā, ne ārzemēs Kaudzītes uzmanības centrā neizvirza sociālus jautājumus, bet tos arī nenoklusē. Arī Vācijā nabadzīga sieviņa nes žagaru nastu uz pilsētu vēl no lielāka attāluma nekā pie mums. Nabadzīgi bērni staigā basām kājām un kailām galvām.

Vācu viesnīcas, kurās zemnieki iegriežas, lai iedzertu kausu alus, daudz kulturālākas par mūsu smirdošajām krogus istabām ar aizķepējušiem logiem. Latvijā krogu īpašnieki dzenas tikai pēc peļņas, tālab krogu apmeklētāji ar piedzeršanos, bļaustīšanos, kaušanos *«iziet brīžam arī no cilvēcības»*.

Tāpat kā ceļojot pa Latviju, Kaudzītes īpašu uzmanību veltī lauku skolām — telpām, mācību līdzekļiem, skolēnu apģērbam, pārtikai. Tā kā Vācijā skolas strādā arī vasarā, ar skolotāju atļauju Kaudzītes hospitē stundās, vērtē metodiskos paņēmienus, skolēnu uzvedību, zināšanas, salīdzina skolotāju darba apstākļus, mācīšanas un audzināšanas rezultātus.

Vairākkārt Kaudzītes cildinājuši brīvību Rietumeiropā. Šveicē svētdienas šķiet augstāks svētums nekā zemē, kur cilvēki nospaidīti. Nav nemaz izsakāms, cik Šveices gaisā pat svešinieks var justies brīvi. Neviens netaujā, no kurienes tu nāc, uz kurieni eji, kādā nolūkā. Šveices sabiedrība ietekmē ceļotājus. Arī viņi cenšas uzvesties godprātīgi.

Kaut gan svešajās zemēs krāšņāka daba, brīnišķīgas pilsētas ar seniem kultūras pieminekļiem, augstāks tautas kulturālais līmenis, brīvāki apstākļi, tieši svešumā ceļotāji īsti jūt mīlestību pret savu dzimteni un tautu. Jāņu vakarā acu priekšā atdzimst dzimtenes ainas: gani agrāk dzen mājās ganāmpulkus, meitas slauka pagalmu, puiši ved mājā meijas un pušķo vārtus. Visu acīs spīd līgošanas prieks, un ceļotāji izsaucas:

> *«Ai mīļā dzimtene! Mēs esam šoreiz tāļu no tava priecīgā Jāņu vakara.»*[1]

Asi vārdi teikti par reliģijas sludinātājiem mūkiem, tie ir *«kūtrie nevīžas»*, kas savu mūžu noslinko, turklāt domādami, ka Dievam patīkot.

Cenzors svītrojis plašu Kaudzītes Reiņa prātojumu par indulgenciju pārdevēju mūku Teceli un Luteru. Teceļa tirgošanās bija tiešais ierosinājums Lutera protestam, reformācijas sākums. Ja nebūtu Teceļa, vai Luters arī būtu? Vai reformācijas darbs būtu? Iz-

---

[1] *Kaudzītes Reinis.* No Goslaras gar Paderbornu līdz Ķelnei. — Grām.: Vija. I, Vecpiebalgā: J. Ozols, 1896, 113. lpp.

paužas Kaudzītes Reiņa dialektiskā domu gaita: «.. *bez «Teceļa malkas» nedegtu «Lutera uguns».*»

Cenzors svītrojis arī Kaudzītes Reiņa un Kaudzītes Matīsa ironiju par Latvijas «*aristokrātīgo kārtu*» un Vācijas valdnieku privilēģijām.

Tātad Kaudzītes ceļo kā dzīves pētnieki, salīdzinātāji un vērtētāji. Savus vērojumus un atzinumus Kaudzītes prot pastāstīt interesantā emocionāli tēlainā formā. Pirmpublicējumā laikrakstos, arī kopojumā «Vija» aprakstiem varēja būt ievērojama izziņas nozīme.

Apraksti publicēti jau 19. gadsimta pirmajā pusē «Latviešu Avīzēs», 60. gados «Pēterburgas Avīzēs», taču ar tik daudzveidīgu un bagātu aprakstu saturu Kaudzītes nāca pirmie. Latviešu literatūrā Kaudzītes ir nozīmīgākie šā žanra autori 19. gadsimtā.

Aprakstus raksta gan viens, gan otrs brālis. Ārzemju aprakstos — vienu nodaļu Matīss, otru — Reinis. Kvantitatīvi vairāk rakstījis Matīss.

*

Brāļi Kaudzītes sakņojas tautas nacionālās atmodas laikā. Tā kā latviešu nacionālā kultūra tikai vēl top, visās nozarēs vajadzīgi nesavtīgi darbinieki. Vēsturiskā skatījumā Kaudzītes dod nozīmīgu ieguldījumu tautas izglītības jomā, publicistikā, literatūras kritikā, sabiedriskajā darbā.

Īpaša vieta Kaudzītēm latviešu reālistiskās literatūras veidošanās procesā. Viņi pirmie saraksta plašu reālistisku romānu, kas mākslinieciski vērtību saglabājis līdz mūsdienām.

Progresīvā jeb tautiskā romantisma dzejā dzīve atspoguļojas plašā tvērumā: tauta vēl nav brīva, tālab dzejnieki aicina uz aktīvu darbību. Izcilākajā tautiskā romantisma daiļdarbā A. Pumpura eposā «Lāčplēsis» paustas cildenas tautas atmodas laika idejas. Krāšņā tautas pagātne ar bagāto dievu pasauli, senie varoņi rosina 19. gadsimtā apzināties savu tautību, izkopt nacionālo pašapziņu. Cīņa par tautas brīvību, aizsākusies 12. un 13. gadsimtā, turpinājusies visā feodālisma laikmetā un vainagosies ar uzvaru.

Eposā pausts autora demokrātisms: tautas vadītāji ir kalpi, kurus iecelt un atcelt ir tiesības tikai tautai. Par atsevišķu tautu augstāk stāv visa cilvēce. Ceļot savas tautas kultūru, cilvēks darbojas visas cilvēces labā. Šādu darbošanos dzejnieks saprot kā dabas likumos pamatotu.

Tautas brīvības, demokrātisma, patstāvīgas kultūras idejas ietvertas arī «Mērnieku laikos», bet Kaudzītes kā reālisti šīs idejas skata citā aspektā: cik lielā mērā latviešu tauta pašreizējā attīstības posmā ir nobriedusi patstāvīgai kultūras dzīvei? Kaudzītes saskata tautā daudz trūkumu, nepilnību, bet romāns neizskan pesimistiski. Pārņemot pozitīvi vērtējamos tikumus (darba gribu, godprātību, patiesīgumu, humānismu) no vecās paaudzes, mācoties, attīstot prātu, savstarpējās attiecībās balstoties ne uz dogmatiskām morāles regulām, bet sirdsapziņu, ne akli atdarinot citas tautas, bet patstāvīgi veidojot

nacionālu kultūru, latvieši varēs cienīgi nostāties blakus citām tautām.

A. Pumpura eposā «Lāčplēsis» un Kaudzīšu romānā «Mērnieku laiki» spilgtos mākslas tēlos ietverts nacionālas atmodas laika nozīmīgāko ideju komplekss. Atziņa, ka latvieši ir tauta, ka jācīnās par tās patstāvīgu nacionālu kultūru, ir dziļākais rosinātājs faktors gan tautiskajiem romantiķiem, gan Kaudzītēm.

Auseklis, A. Pumpurs, brāļi Kaudzītes ir izcilākie jaunlatviešu iedibināto tradīciju turpinātāji un tālākveidotāji 19. gadsimta 70. un 80. gados. Viņi šīs idejas iedzīvināja pilnasinīgos mākslas tēlos, kas savu dzīvīgumu nav zaudējuši vēl šodien.

LITERATŪRA

Brāļu Kaudzīšu Raksti. Kārļa Egles sakopojums un redakcija. — R.: Literatūra, 1939, I; 1940, II; 1940, III.

Brāļu Kaudzīšu Raksti. Kārļa Egles sakopojums un redakcija. — R.: VAPP, 1941, IV, 1941, VI.

Kaudzītes Reinis un *Kaudzītes Matīss*. Mērnieku laiki. Stāsts. — R.: Liesma, 1980.

Kaudzītes Reinis. Izjurieši. Malienas romāns septiņās nodaļās. — R.: Valters un Rapa, 1928.

Kaudzītes Matīss. Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. — Cēsīs — Rīgā: Jēpe, 1924, I—II.

Cakars O. Brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiki» — pirmais reālistiskais romāns latviešu literatūrā. — R.: Zinātne, 1968.

Jansons J. A. «Mērnieku laiki» literatūrvēsturiskā skatījumā. — Grām.: Brāļu Kaudzīšu Raksti Kārļa Egles sakopojums un redakcija. R.: Literatūra, 1939, I, 68.—123. lpp.

Kaudzītes Matīss. «Dzejas smaidi un asaras». Atbilde. — Balss, 1880, 24. decembrī.

Kiršentāle I. «Mērnieku laiki». — Grām.: *Kiršentāle I.* Latviešu romāns. Žanra tapšana un attīstība līdz 1940. gadam. — R.: Zinātne, 1979, 20.—36. lpp.

Kiršentāle I. Brāļi Kaudzītes. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. — R.: LPSR ZA, 1963, 632.—701. lpp.

Kļaustiņš R. Mērnieku laiki. — R.: Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa, 1909.

LATVIEŠU DRAMATURĢIJAS SĀKUMI

Latviešu dramaturģijas attīstība cieši saistīta ar teātra vēsturi. Rīgā 1868. gada 2. jūnijā «Latviska palīdzības biedrība priekš trūkumu ciezdamiem igauņiem» noorganizēja latviešu teātra izrādi, kura teātra vēsturē atzīta par latviešu teātra sākumu. Tā bija Jaunā Stendera lokalizētā Holberga komēdija «Žūpu Bērtulis». Kritika izrādi novērtēja samērā pozitīvi. Kad 1868. gada rudenī oficiāli tika nodibināta Rīgas Latviešu biedrība, tajā ievēlēja īpašu teātra komisiju, kas, gan mainoties tās sastāvam un organizatoriskajai darbībai, samērā sistemātiski nodarbojās ar latviešu teātri. 1869. gada 24. jū-

nijā vācu Vingrotāju biedrības zālē notika pirmās Ā. Alunāna lugas (viencēliena) «Paša audzināts» izrāde, kurā kā aktieris piedalījās arī autors. Jaunajā Rīgas Latviešu biedrības namā bija arī skatuve, un, sākot ar 1870. gada 27. septembri, par Latviešu teātra vadītāju un režisoru kļuva Ā. Alunāns, kas par latviešu teātra īsto sākumu atzina tieši šo laiku.

Ā. Alunānam bija jāveic liels darbs, lai nodrošinātu samērā regulāru latviešu teātra darbību, radītu kaut cik pastāvīgu aktieru kolektīvu un strādātu par režisoru, aktieri un teātra galveno dramaturgu. Viņam radās materiāla rakstura grūtības un sarežģījās attiecības ar Rīgas Latviešu biedrību un teātra komisiju. 1885. gadā Ā. Alunāns no darba Rīgas Latviešu teātrī aizgāja. Sākās intensīvā Ā. Alunāna un viņa trupas darbība ārpus Rīgas, Jelgavā, kā arī citur Kurzemē un Vidzemē. Par Rīgas Latviešu teātra direktoru un vadītāju kļuva vācietis — aktieris un režisors H. Rode-Ebelings.

Pirmajām Latviešu teātra izrādēm Rīgā, kā arī Ā. Alunāna un viņa trupas darbībai perifērijā bija ļoti liela nozīme teātra mākslas attīstībā Latvijā. Jau 60. gadu beigās notika pirmās izrādes Ventspilī, Talsos, Bauskā un daudzās mazpilsētās un lauku kultūras centros. Šo izrāžu organizētājas parasti bija dziedāšanas un labdarības biedrības. Teātris kļuva par masu kultūras pasākumu.

Lielas grūtības sagādāja topošā latviešu profesionālā teātra repertuāra jautājums. Lai izprastu situāciju, kādā veidojās latviešu teātris pirmajos gadu desmitos, jāievēro vairāki faktori.

Sākot ar Jaunā Stendera «Žūpu Bērtuļa» izrādi, liela vieta latviešu teātra repertuārā bija sentimentāla rakstura vācu dramaturģijai. Latviešu teātra vēsturnieks K. Kundziņš atzinis: *«Vācu teātra repertuāra visvieglāk izrādāmā un reizē vismazvērtīgākā daļa tika uzņemta latviešu teātra pirmo gadu repertuārā.»*[1] Nenoliedzami šai vācu dramaturģijas daļai bija ietekme uz Ā. Alunāna oriģināldramaturģiju un arī viņa skatuves rokrakstu. Taču savas aktiera darbības sākumos Ā. Alunāns aktiera mākas un skatuves tehnikas izpratni bija ieguvis Tērbatas un Rēveles vācu teātros, kuros spēlēja ievērojami aktieri. Tāpēc no vācu teātra Ā. Alunāns pārnesis latviešu teātrī arī pozitīvas vērtības.

Pamazām latviešu teātra repertuārā savu ierosinošo vietu ieguva arī krievu dramaturģijas un skatuves tradīcijas. Ā. Alunāns kā savu pirmo iestudējumu Rīgas Latviešu teātrī jau 1870. gada oktobrī uzveda Gogoļa «Revidentu». Kritika to novērtēja kā lugu, kurā aktieriem jātēlo raksturi un kura ir daudz vērtīgāka par visu līdz tam latviešu teātrī redzēto. 1874. gadā Vecpiebalgā arī tika izrādīts Gogoļa «Revidents». Krievu kritizētāja reālisma dramaturģijai bija liela nozīme latviešu patstāvīgās dramaturģijas sākumos. Ā. Alunāns ar krievu teātra mākslu bija iepazinies kā aktieris vācu teātra izrāžu laikā Pēterburgā, kā arī krievu trupu izrādēs Rīgā. Gogoļa «Revidenta» izrāde viņa darbības sākumā bija likumsakarīga, tāpat kā

[1] *Kundziņš K.* Latviešu teātra vēsture. — R.: Liesma, 1968, 1. sēj., 98. lpp.

Gogoļa lugas ietekme paša Ā. Alunāna lugās (piemēram, «Priekos un bēdās»). 80. gadu sākumā Rīgas Latviešu teātris Ā. Alunāna vadībā iestudēja Puškina «Skopo bruņinieku», A. Ostrovska «Balzaminova apsievošanās jeb Ko gribēji, to dabūji» un Gogoļa komēdiju «Precības», kas latviešu teātrī parādījās ar nosaukumu «Svātene (Preciniece) jeb Pieci precību kandidāti».

Vissvarīgākais latviešu profesionālā teātra attīstībā bija oriģinālrepertuāra jautājums. Līdz 60. gadiem latviešu valodā lugu bija maz, tās bija vācu autoru darbu tulkojumi vai lokalizējumi. Tāpēc Rīgas Latviešu biedrība 1869. gada pavasarī izsludināja latviešu oriģinālluģu konkursu. Tika iesniegta tikai viena luga, tāpēc nākošajā gadā konkursu atjaunoja. Tajā bija iesniegtas jau 11 lugas. Par labāko atzina jaunas latviešu dramaturģes M. Pēkšēnas lugu «Ģertrūde». Taču sakarā ar lugas daļēji jaunlatvisko raksturu cenzūra nedeva atļauju to izrādīt. Šī luga uz skatuves parādījās tikai 1877. gadā. Dramaturga darbu nācās uzņemties Ā. Alunānam. Viņš organizēja intensīvu lugu tulkošanu, šajā darbā iesaistīdams arī savus radiniekus un draugus.[1] Pēc viencēliena «Paša audzināts» Alunāns sarakstīja veselu virkni lugu, kurās ieinteresēja skatītājus gan ar notikumiem un raksturiem no latviešu dzīves, gan ar plaši iesaistītajiem komikas un mūzikas elementiem.

Reizē ar latviešu teātra mākslas sākumiem sāka veidoties un attīstīties arī latviešu teātra kritika. Savā laikā daudz ar teātra mākslas popularizēšanas jautājumiem nodarbojās Ā. Alunāns. Viņa pamatdoma bija tā, ka teātris ir viens no tautas kultūras pamatiem un tam ir tautas apgaismes uzdevumi. Līdzīgi uzskati bija arī R. Tomsonam. Teātra recenzijas rakstīja arī vairāki mazākpazīstami autori. Pirmie recenzenti sastapās ar daudzām grūtībām: viņiem pietrūka teorētisku zināšanu, profesionālas izpratnes, nebija izstrādātas terminoloģijas latviešu valodā. Taču kopskatā jaunā topošā latviešu teātra kritika arvien noteiktāk izvirzīja prasību paaugstināt latviešu dramaturģijas un teātra līmeni.

LITERATŪRA

Kundziņš K. Latviešu teātra repertuārs līdz 1940. gadam. — R.: Latv. PSR ZA, 1955.

Kundziņš K. Latviešu teātra vēsture. — R.: Liesma, 1. sēj., 1968.

ĀDOLFS ALUNĀNS (1848—1912)

Latviešu dramaturģijas un teātra vēsturē ievērojama vieta ir latviešu dramaturģijas pamatlicējam un latviešu teātra tēvam Ādolfam

[1] Sk. *Kundziņš K.* Latviešu teātra vēsture. — R.: Liesma, 1968, 1. sēj., 111. lpp.

Alunānam. Viņš bija latviešu teātra vadītājs, ļoti talantīgs aktieris, labs režisors, pirmo latviešu aktieru audzinātājs. Latviešu literatūras vēsturē Ā. Alunāns nozīmīgs kā daudzražīgs lugu rakstnieks, humorists un satīriķis, prozas un publicistikas autors.

Biogrāfija

Ādolfs Alunāns dzimis Jelgavā 1848. gada 11. oktobrī. Viņa tēvs, Jura Alunāna brālis, bija Sesavas pagasta tiesas rakstvedis un Mazsesavas muižas nomnieks, vēlāk namnieks Jelgavā. Ā. Alunāna māte bija vāciete, kas centās dēlu audzināt vācu pilsonisko tradīciju garā. Tēvs turpretī simpatizēja jaunlatviešiem. Arī Ā. Alunāna tēvocis Juris Alunāns, kura literārajai darbībai Ā. Alunāns sekoja ar lielu interesi, daudz darījis viņa pievēršanai latviešu tautai un tās kultūras dzīvei. Ā. Alunāns mācījās Jelgavas ģimnāzijā. Ģimnāzijas laikā viņš aizrāvās ar teātri un nolēma kļūt par aktieri, kaut arī tēvs vēlējās, lai viņš kļūtu par advokātu.

1866. gadā Ā. Alunāns kļuva par Tērbatas vācu vasaras teātra aktieri. Nākošajā gadā viņš pārgāja uz Rēveles (Tallinas) pilsētas

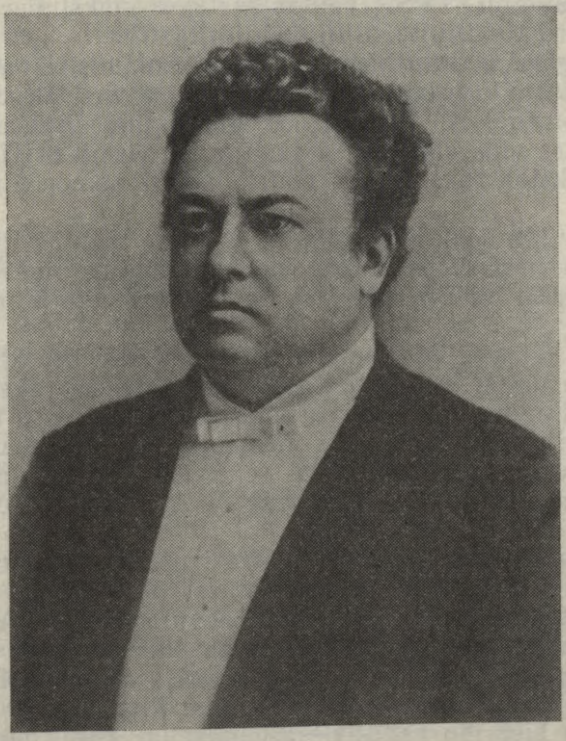

Ādolfs Alunāns.

vācu teātri. 1868./1869. g. ziemā viņš spēlēja Pēterburgas vācu teātrī «Palme», pēc tam ar Pēterburgas galma vācu trupu piedalījās viesizrādēs Viborgā. Pēterburgā bija iespējams iepazīties ar galvaspilsētas kultūras dzīvi, ievērojamiem režisoriem un aktieriem. 1869./1870. gada sezonā Ā. Alunāns atkal darbojās Rēveles pilsētas vācu teātrī. 1870. gadā viņš gatavojās darbam Ķīles pilsētas vācu teātrī.

1868. gadā Ā. Alunāns uzzināja par latviešu teātra izrādēm Rīgā un jau 1869. gada vasarā iestudēja Rīgā savu pirmo oriģinālluģu *«Paša audzināts»*. 1869. gadā «Baltijas Vēstnesī» viņš publicēja rakstu *«Kāds vārds par teāteri»*, kurā propagandēja teātra mākslu. Tāpēc saprotams, ka 1870. gada rudenī Ā. Alunāns kļuva par Rīgas Latviešu teātra vadītāju un no šī laika sākās viņa sistemātiskā darbība latviešu teātrī.

Ā. Alunānam bija jāveic liels organizatorisks darbs, jo latviešu teātris bija sākams no pašiem pamatiem. Viņam vajadzēja cīnīties gan pret klerikāliem aizspriedumiem, gan pret baltvācu mācītājiem, gan arī pret Rīgas Latviešu biedrības vīriem. Ļoti grūti viņam bija noorganizēt patstāvīgu aktieru sastāvu. Ā. Alunāns tomēr prata atrast un nodarbināt vairākus ievērojamus pirmos latviešu aktierus: Otīliju Ķleini, Vilhelmīni Magoni, Voldemāru Švarcu, Georgu Mihelsonu, Kristapu Bergu, vēlāk Jāni Steglavu, Jāni Birzgali, Jāni Kazimiru Feilu, Natāliju Vītolu, Maiju Brigaderi, Frici Lepševicu, arī Bertu Graudiņu (LPSR Tautas skatuves mākslinieci Bertu Rūmnieci), Teodoru Valdšmitu, Jūliju Skaidrīti.

Tā kā Rīgas Latviešu biedrības lugu konkurss tikpat kā nekā nebija devis teātra oriģinālrepertuāram, jo intensīvāk dramaturģijas laukā sāka strādāt Ā. Alunāns. 70. gados līdz aiziešanai no Rīgas Latviešu teātra viņš bija jau sarakstījis ap desmit oriģinālluģu, publicējis laikrakstos rakstus par teātri, kā arī humoristiski satīriskus darbus.

70. gadu vidū nozīmīgas bija Ā. Alunāna vadītās Rīgas Latviešu teātra trupas viesizrādes laukos, kad viņš ieguva plašāku saskari ar tautu un arvien vairāk pievērsa lauku iedzīvotāju interesi teātra mākslai.

80. gadu sākumā Ā. Alunāns nonāca tiesas izmeklēšanā sakarā ar K. Aizupa un A. Pumpura vadīto narodņiciska rakstura nelegālo pulciņu. Ā. Alunāns šos sakarus noliedza, taču Aizups bija darbojies kā aktieris viņa teātrī. Gan šis moments, gan nesaskaņas ar Rīgas Latviešu biedrības vadību teātra repertuāra izvēlē, kā arī vairāki personiska rakstura motīvi piespieda Ā. Alunānu 1885. gadā no Rīgas Latviešu teātra aiziet.

Ā. Alunāns ieguva koncesiju teātra izrādēm Kurzemē un ar savu ceļojošo trupu 1885./1886. g. sezonā uzstājās dažādās vietās. Katra Ā. Alunāna teātra izrāde guva lielu popularitāti. Ā. Alunāns padarīja teātri Latvijā par masu kultūras pasākumu. Vēlāk viņš apmetās uz dzīvi Jelgavā, kādu laiku vadīja izrādes Jelgavas Latviešu biedrībā, mēģināja nodibināt pats savu teātri Rīgā. Tomēr arī ar Jelgavas Latviešu biedrību radās nesaskaņas, un 1982. gadā viņš izveidoja atkal trupu un sarīkoja teātra izrādes gan Jelgavā, gan dažādos

Latvijas novados, uzstājās kā aktieris viesizrādēs arī Pēterburgā. Ā. Alunāna trupa izrādīja gan viņa oriģināllugas, gan arī tulkotās lugas. Skatītājiem patika pats Ā. Alunāns kā aktieris ar savas personības valdzinošo pievilcību, gan arī viņa lugas, kurās viņš dziedāja savas kuplejas, izsmiedams dažādas negatīvas parādības tā laika latviešu dzīvē.

Kad nodibinājās Rīgas Latviešu biedrībai opozicionārais laikraksts «Dienas Lapa», Ā. Alunāns kļuva par aktīvu tā līdzstrādnieku, popularizēja teātri, publicēja savus feļetonus, polemizēja par Rīgas Latviešu biedrības teātra politiku, zobojās par saviem personiskajiem pretiniekiem. «Dienas Lapas» redakcija atbalstīja Ā. Alunānu un viņa opozīciju.

Ā. Alunāna literārajā daiļradē periods no 1888. līdz 1893. gadam bija visnozīmīgākais. Šajā laikā viņš sarakstīja astoņas oriģināllugas (arī «Lielpils pagasta vecākie», «Kas tie tādi, kas dziedāja», «Seši mazi bundzenieki»).

Ap 90. gadu vidu Ā. Alunāna darbība dramaturģijā vairs nebija tik rosīga. Daudz grūtību viņam sagādāja saspringtais aktiera, režisora un trupas vadītāja darbs.

No 1892. gada līdz 1912. gadam Ā. Alunāns vadīja «Zobgala kalenārus», kuros publicēja gan savus, gan citu autoru humoristiski satīriskos darbus.

1904. gadā Ā. Alunāns neveselības dēļ izbeidza savas trupas darbību, sarīkodams atvadizrādes Rīgā, Jelgavā un citur. Tās liecināja, ka Ā. Alunāns ieguvis latviešu tautas cieņu un mīlestību. Kā aktieris Ā. Alunāns pēdējo reizi spēlējis 1911. gadā. Ā. Alunāns miris 1912. gada 5. jūlijā un apglabāts Jelgavā.

LITERĀRĀ DARBĪBA

Ā. Alunāns darbojies dažādos žanros, tomēr visnozīmīgākā ir viņa darbība dramaturģijā. Viņš sacerējis vairāk nekā divdesmit oriģināllugu, daudz humoristiski satīrisku dzejoļu un feļetonu, stāstus, atmiņu un publicistiskos rakstus, darbojies arī kā lugu, romānu un stāstu tulkotājs. Intensīvajai literārajai darbībai Ā. Alunānu pievērsa gan latviešu oriģināldramaturģijas trūkums, gan materiālās grūtības, kas viņu pavadījušas visu mūžu, tāpat arī kaismīgais polemista gars un vēlēšanās izsmiet savus pretiniekus.

Ā. Alunāns vērtējams kā autors, kuru vadījušas latviešu teātra attīstības intereses tā laika vēsturiskajos apstākļos, viņa spilgtais aktiera un režisora talants. Ā. Alunāna daiļrades īpatnības noteikuši tautas apgaismes centieni — lai latvieši izprastu, cik nepieciešams teātris tautas nacionālajā kultūrā, un lai laika gaitā iedibinātu tautai tuvas teātra tradīcijas. Ā. Alunānam bija jāsagatavo skatītājs teātra mākslas izpratnei un jādomā par skatītāja gaumi. Tas bija grūts darbs, kas prasīja lielu personības piepūli un atraisītību. Reālā situācija, kādā atradās jaunais latviešu teātris, bija sarežģīta. To noteica lugu trūkums, aktieru un skatītāju samērā zemais mākslas

uztveres līmenis, līdzekļu trūkums lugu iestudēšanai, cariskās cenzūras spaidi. No šī viedokļa vērtējams Ā. Alunāna dramaturģijas pirmreizīgums un tās nozīme latviešu teātra un literatūras attīstībā.

Pie sava rakstnieka talanta izkopšanas Ā. Alunāns nav daudz strādājis, tāpēc viņa talanta attīstību noteicis stihisks darbīgums, teātra praktiskās vajadzības, zināmā mērā arī izdabāšana publikas gaumei. Viņam nepārtraukti bija jādomā par lugu panākumiem. Ā. Alunānam bija intuitīva sabiedrības interešu izpratne, viņš izjuta skatītāju vēlmes, gaumi, uztvēra, kas tautai tuvs, kas nodarbina tās prātus. Laika gaitā radās arī darbības pieredze. Ā. Alunāns veiksmīgi prata atrast kontaktu ar skatītāju. Šiem momentiem un Ā. Alunāna sabiedriskajiem ideāliem bija liela nozīme viņa dramaturģijas attīstībā.

Ā. Alunāna uzskati par latviešu tautas izglītības un nacionālās kultūras attīstību bija tuvi, bet ne identi jaunlatviešu uzskatiem. Vēlāk izveidojās viņa opozicionārā nostāja pret latviešu buržuāziju. Šajā ziņā viņš simpatizēja jaunstrāvniekiem, pauda demokrātiskas idejas: Ā. Alunāns bija sabiedriski rosīgs, viņš dedzīgi iestājās par tautas izglītību un apgaismi, simpatizēja tautas nabadzīgajiem slāņiem, kritizēja Rīgas Latviešu biedrības darbību, bagātos tautībniekus, kārkluvāciešus un vispār latviešu buržuāzijas garīgo seklumu.

Dramaturģija

Ā. Alunāns bija latviešu reālistiskās dramaturģijas pamatlicējs. Viņa reālismam piemīt apgaismes reālisma īpatnības, jo konfliktu risinājumu un raksturu tēlojumu lielā mērā noteica autora izvēlētās tautas izglītošanas un apgaismes idejas.

Vielu savām lugām Ā. Alunāns ņēma no latviešu dzīves, prata uztaustīt nozīmīgus konfliktus. Viņa labākajās lugās rādīta jauno laiku izglītota sabiedriski rosīga cilvēka sadursme ar veco uzskatu un dzīves centienu pārstāvjiem. Šie jaunie izglītotie cilvēki nesmādē arī mantu un paši ar darbu un dažreiz arī ar laimīgu gadījumu pie tās tiek. Interesantākais starp šiem Ā. Alunāna lugu tēliem ir jaunais lauku skolotājs Induls Zvaigznīte (*«Seši mazi bundzenieki»*). Viņš nācis no kalpu kārtas, ar to lepojas, enerģiski darbojas pagasta dzīvē, drosmīgi pauž apgaismes centienus. Tā kā jaunlaiku pozitīvo varoņu tēli ir vairākās Ā. Alunāna lugās, jāatzīst, ka viņš laikmeta demokrātisko centienu ietvaros risinājis pozitīvā varoņa problēmu.

Ā. Alunāna pozitīvais varonis ir jaunlatviska tipa censonis.

Lugā *«Labi cilvēki»*, kura radusies Jaunās strāvas laikmeta problēmu ietekmē, pozitīvie tēli ir godīgais, drosmīgais strādnieks Mednis un nabadzīgā, lepnā, raksturā stiprā diloņslimā šuvēja Jetiņa. Viņu protests pret bagātajiem ir vēl stihisks, bet apliecina autora vēlēšanos iet kopā ar laikmeta progresīvajiem strāvojumiem.

Ā. Alunāna lugu pozitīvie varoņi tēloti kā gatavi, nedaudz individualizēti raksturi. Kaut arī tie iesaistīti samērā asos sadzīves un

sociālajos konfliktos, autors šos konfliktus parasti lugas beigās izlīdzina. Laimīgās beigas diktējusi dramaturga vēlēšanās apliecināt dzīves pozitīvās vērtības, kā arī izpatikt publikas gaumei.

Negatīvo raksturu tēlojums Ā. Alunāna lugās spēcīgāks. Viņš kritizējis bagāto ļaužu īpašības: savas kārtas pārākuma apziņu, lepnību, uzpūtību, nabadzīgo noniecināšanu, zemo morāli. Taču tēlojums nav konsekvents. Lugas beigās šie cilvēki lielākoties labojas. Tādi raksturu psiholoģiskie lauzumi vairs neatbilst reālismam, vērojama samākslota personāža psiholoģija, zināma naivitāte un sentimentalitāte.

Lielākoties reālistiski veidots komiskais personāžs. Brencis un Margrietiņa, kuri savā mūžā nav paguvuši apprecēties, asprātīgais un izdarīgais ebreju pauninieks Icigs Mozes, muižas arendators Kārlis Krūmiņš ar savu mūžīgo tiesāšanos, izmanīgais vācietis Himmelmanis, bagātu sievu kārojošais Veprovskis — tie ir tēli, kuru veidojumā daudz izmantota hiperbolizācija. Raksturu komikas skatuviski veikls apvienojums ar situāciju komiku pieder pie Ā. Alunāna lugu spilgtākajām īpašībām.

Lugu varoņi darbojas sava laika reālajos sadzīves apstākļos. Darbība parasti risinās laukos, retāk pilsētā. Ā. Alunāns pirmais uz latviešu skatuves veiksmīgi atainoja latviešu lauku sētu un dzīves apstākļus tajā. Viņa lugās dotās remarkas liecina, ka autors to centies attēlot tādu, kāda tā bija viņa laikā. Vēlāk šo tradīciju intensīvi turpinājis R. Blaumanis.

Kopumā Ā. Alunāna dramaturģijā vērojami reālisma pamatprincipi. Viņa reālisms nav apzināts, bet stihisks. Ā. Alunāns vēl īsti nav apguvis prasmi tēlot cilvēku intīmos pārdzīvojumus, viņa lugām raksturīga sentimentalitāte, kas gaužām labi patika tālaika skatītājam.

Pārskats par Ā. Alunāna dramaturģijas attīstību. Ā. Alunāna dramaturga darbība iedalāma divos posmos: pirmais posms — līdz 80. gadu vidum un otrais posms — sākot ar 80. gadu otro pusi, pēc aiziešanas no Rīgas Latviešu teātra[1]. Šādam iedalījumam ir savs pamatojums, jo otrā perioda lugas ir sabiedriski daudz nozīmīgākas, tuvākas latviešu tautas dzīvei un arī mākslinieciski vairāk izstrādātas. Tām arī tautā bijusi lielāka popularitāte.

Pirmajā periodā sarakstītas lugas: «Paša audzināts» (1869, vēlāk pārdēvēta: «Pašu audzināts»), «Priekos un bēdās» (1871), «Mucenieks un muceniece» (1872), «Bagāta brūte» (1874), «Icigs Mozes» (1874), «Skolotāja tupeles» (1875), «Džons Neilands» (1881), «Mucā audzis» (1882), «Brencis un Zvingulis Austrālijā» (1883), «Piltenieks Rīgā» (1883).

Ā. Alunāna pirmajā lugā «Paša audzināts» pamatā sadzīves konflikts. Turīgai saimniekmeitai par vīru piederas lielu māju

---

[1] Sk. *Kundziņš K.* Ādolfs Alunāns. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 617.—627. lpp.

saimniekdēls, kaut arī tas nemācīts. Pauzdams savu uzskatu par izglītības nepieciešamību jaunajos laikos, Ā. Alunāns lugas sižetisko risinājumu izveidojis tā, ka «paša audzinātais» saimniekdēls Miķelis Puja izglītoto saimniekmeitu Līziņu nedabū, jo viņai iecerēts centīgais, izglītotais, pie tam vēl zemnieku tiesnesis Heinrihs Krastings. Luga savā laikā pozitīvi novērtēta, kaut arī atzīmēti daži mākslinieciskās motivācijas trūkumi.

Izglītības centieni, prasme sakrāt naudu un mantu izvirzīti lugās «Priekos un bēdās» un «Icigs Mozes».

Sabiedriski ievirzīts daļēji kritisks vērojums izteikts lugā «Džons Neilands». Tajā izsmiets tautiskais biedrības darbinieks, kurš pagu-vis pārveidot savu latvisko vārdu un uzvārdu. Viņa tēls ir viens no pirmajiem latviešu literatūrā, kurā kariķētas tautībnieku ārišķības, frāžainība un runu turēšana goda mielastos.

Ā. Alunāns dramaturģiskās darbības otrajā posmā sarakstījis idejiski un mākslinieciski spilgtākās lugas. Tās ir gan vairākcēlienu sadzīves lugas un drāmas, gan viencēliena komēdijas: «Lielpils pagasta vecākie» (1888), «Kas tie tādi, kas dziedāja» (1888), «Seši mazi bundzenieki» (1889), «Šneiderienes» (1889), «Mūsu senči» («Vanems Imanta», 1890), «Mūsu pokāls» (1890), «Visi mani radi raud» (1891), «Pārticībā un nabadzībā» (1893), «Labi cilvēki» (1898), «Arī pīlars» (1904), «Brīvnieks Olimpā» (1907), «Draudzes bazārs» (1911).

Šī perioda labākajās lugās vērojama sadzīves konflikta padziļināšanās, uzsverot tā sociālo pamatu, pieaugusi dramaturga meistarība tēlu individualizācijā, kā arī plastiskāka kļuvusi valoda. Ar šīm lugām sākās Ā. Alunāna tuvināšanās tautas dziesmu motīviem, iedibinot tradīciju, kura savu pilnskanību guvusi Raiņa tautas dziesmu lugās.

Tipisks sabiedriska rakstura konflikts — cīņa par varu pagastā un pagastvecākā vietu iezīmējas Ā. Alunāna lugā «Lielpils pagasta vecākie». Veco paaudzi, kurai ir bagātība un vara, kā arī vēlēšanās sadzīvot ar vācu muižniekiem, pārstāv bagātais saimnieks Lielozols. Viņa pretinieks ir jaunais ārsts, arī saimnieks Briedis — jaunlaiku uzskatu pārstāvis. Situāciju sarežģī tas, ka Briedis mīl Lielozola meitu. Taču Ā. Alunāns, piešķirdams Briedim uzvaru pagastvecākā vēlēšanās, tālākā lugas darbībā abus jauniešus padara laimīgus.

Lugu kā sasniegumu Ā. Alunāna daiļradē un ieguldījumu reālisma attīstībā 1888. gadā atzinīgi novērtējis Rainis[1]. Raini vispirms interesēja Ā. Alunāna izvēlētais tipiskais konflikts, raksturu tēlojums, dramaturga konsekventā nostādne jaunlaiku izglītoto cilvēku un viņu centienu pusē.

Romantisma ietvaros risināts Ā. Alunāna vispopulārākās lugas «Kas tie tādi, kas dziedāja» konflikts. Lugā attēlota klaušu laiku dzīve. Jaunais humānais grāfs Konrads iemīl latviešu zemnieka

[1] «Lielpils pagasta vecākie». — Dienas Lapa, 1888, 10., 11. novembrī, 258. un 259. *Rainis J.* Kopoti raksti, — R.: Zinātne, 1983, 18. sēj., 42.—48. lpp.

meitu Baltaunu Skaidrīti. Pretēji citām Alunāna lugām jaunieši nekļūst laimīgi, jo pārāk liela ir viņu kārtu starpība. Skaidrīte noindējas, bet Konrads, viņai mirstot, sola visus spēkus veltīt latviešu zemnieku dzīves apstākļu uzlabošanai:

> *«Nē, jums nebūs turpmāk dziedāt bez saulītes vakarā un arī bāru bērni nebūsiet, nedz bārgu kungu klausītāji, bet brīva vīra brīvie, laimīgie bērni.»*[1]

Kaut arī konflikta risinājums samākslots, lugā labi savirknētie dramatiskie momenti un tautas dziesmas aizkustinošā meldija atstāja lielu iespaidu uz skatītāju.

Polemisks raksturs ir lugai «Seši mazi bundzenieki». Tās darbība risinās arendatora Kārļa Krūmiņa muižā. Tā kā viņam tuvojas piecdesmitā dzimšanas diena, viņa māsa kārkluvāciete Anna Šteinberg vēlas brāli apsveikt ar latviešu tautas dziesmas «Seši mazi bundzenieki» inscenējumu, kuru uzņemas veikt vācietis sedlenieks Himmelmanis. Himmelmanis, nezinādams dziesmas meldiju, to sakropļo. Himmelmaņa tēlā Ā. Alunāns izzobojis Rīgas Latviešu teātra režisoru Rodi-Ebelingu[2]. Ar skaistu dziesmas uzvedumu Krūmiņu sveic jaunais skolotājs Induls Zvaigznīte. Lugā daudz komisku situāciju, labi izvērsts raksturu komisms, vērojami gogoliski paņēmieni (piem., raksturojošie uzvārdi — Veprovskis, Sivenovskis un Baroklinskis).

Ā. Alunāna luga «Mūsu senči» (sākotnējais virsraksts «Vanems Imanta»)[3] rakstīta saistītā valodā un, kaut arī autors to nosaucis par «ainu iz senatnes», tai ir romantiskas traģēdijas iezīmes. Lugas pamatā G. Merķeļa darbs «Vanems Imanta». Lugā paustas tautiskajam romantismam tuvas idejas. Galvenā varoņa lībiešu vanema Imantas tēlu raksturo cildens heroisms, tēvuzemes un tautas mīlestības ideāli. Lugā ieskanas arī pret kristīgo ticību un katoļu baznīcu vērsti motīvi. Iespējams, ka autoru ietekmējusi arī Šillera dramaturģija un tās brīvības cīņu heroika.

Pēc A. Pumpura «Lāčplēša» Alunāna lugas varonis vanems Imanta ir otrs tautas varoņa tēls latviešu demokrātiskajā literatūrā.

Lugā «Labi cilvēki» risināta 90. gados populāra tēma, kura Latvijā kļuva pazīstama ar Zudermaņa lugas «Gods» izrādi un polemiku par šo lugu starp jaunstrāvniekiem un Rīgas latviešu buržuāzijas pārstāvjiem. Tāpat kā Zudermaņa «Godā» un Aspazijas «Zaudētajās tiesībās», arī Alunāna lugā bagāts tirgotājs grib pavest nabadzīgu jaunavu. Šī ir viena no retajām Alunāna lugām, kurā nav samākslotās mīlas intrigas. Luga beidzas skumji — ar galvenās varones nāvi.

Pārējās Ā. Alunāna šī perioda lugas mazāk nozīmīgas.

---

[1] *Alunāns Ā.* Kas tie tādi, kas dziedāja. Lugas. — R.: Liesma, 1982, 206. lpp.

[2] Rode-Ebelings latviešu teātra vēsturē raksturots kā talantīgs aktieris. Ā. Alunāns nevarēja samierināties ar to, ka viņa pēctecis Rīgas Latviešu teātrī bija vācietis, kurš nepazina latviešu dzīvi un neprata latviešu valodu.

[3] Sakarā ar cenzūras aizliegumu luga varēja parādīties atklātībā tikai 1905. gadā.

Lugu mākslinieciskais veidojums. Ā. Alunāns bija labs skatuves pazinējs un režisors. Tāpēc viņa lugas skatuviski samērā veikli uzrakstītas un aktieriem tīkamas, jo tajās bija interesanti raksturi, daudz dzīvīguma un asprātības. Lugas bija dramatiski intriģējošas. No drāmas tehnikas viedokļa tajās atrodami arī savi trūkumi. Ne vienmēr ievērots žanriskais vienveidīgums, piemēram, lugā «Labi cilvēki», kuru varētu uzskatīt par drāmu, iesaistīti komēdijas elementi un kuplejas. Ā. Alunāns pats to apzinājies.[1]

Darbības attīstību Ā. Alunāna lugās vietām pagausina samērā garie monologi, personu pašraksturojumi un viņu rīcības motīvu izskaidrojumi. Situāciju virknējums dažbrīd nav loģiski motivēts, mākslīgi radītas arī atsevišķas komiskas situācijas, nejaušības (piem., noklausīšanās lugā «Kas tie tādi, kas dziedāja»).

Personāža valoda autoram sagādājusi grūtības, taču vairākās lugās dramaturgs panācis interesantu valodas individualizāciju, labi izmantojis dažādus runas paņēmienus komisma radīšanai. Pozitīva ietekme humoristisku tēlu, situāciju un personāža valodas īpatnību radīšanā Ā. Alunāna dramaturģijā bijusi Gogoļa «Revidentam». Līdzīgi runas paņēmieni un vienotru traucējošā darbība, kas atgādina Bobčinski un Dobčinski, vērojama Alunāna lugā «Priekos un bēdās» Lejnieka un Strautnieka tēlos.

Ā. Alunāna dramaturģija ar savu dzīvīgumu un skatuvisko interesantumu devusi auglīgas tradīcijas latviešu dramaturģijas attīstībā, īpaši komēdijas žanrā, kā arī dziesmu spēles attīstībā.

Raksti par teātri

Latviešu teātra vēsturē nozīmīga vieta ir Ā. Alunāna rakstiem par teātri. Viņš rakstījis daudz un visos rakstos bijis teātra mākslas entuziasts.

Uzsākdams savu darbību Rīgas Latviešu teātrī, Ā. Alunāns kļuva par dedzīgu teātra mākslas propagandētāju un topošā latviešu teātra atbalstītāju. 1869. gadā «Baltijas Vēstnesī» publicētajā rakstā «Kāds vārds par teāteri» viņš pievērsa latviešu sabiedrības uzmanību teātrim:

> *«Teātera apmeklēšana cilvēku apgaismo. Ik katrai tautai, kas ātri uz priekšu pie gaismas grib tikt, vajaga teātera. Teāteris spēj dažkārt pat vissliktāko cilvēku pārlabot.»*[2]

[1] Par šo jautājumu Ā. Alunāns izteicis šādas domas: *«Reiz kāds latviešu ārsts, vidzemnieks, manim jautāja, kādēļ visās manās jautra satura lugās piepeši iepīti nopietni skati. Šāda nejauša, asa situāciju maiņa uz skatuves aplaupot skatītāju katras ilūzijas un nedodot paliekoša iespaida, tā ka nopietni skati, kuros gribētos iejusties, no jautriem skatiem tiekot izdzēsti. It kā es pats to nebūtu zinājis! Bet tikai tādā kārtā bija iespējams mūsu publikā ieaudzināt saprašanu uz drāmu.»* (Ādolfa Alunāna atmiņas par latviešu teātra izcelšanos. Tulkojusi Valeska Alunāna. — R.: Alunāna, 1924, 14. lpp.)

[2] Baltijas Vēstnesis, 1869, 19. apr.

Daudzos rakstos Ā. Alunāns pievērsies ļoti smagajam latviešu teātra repertuāra jautājumam. Rakstā «Priekšlikums teātera lietā» Ā. Alunāns uzsvēris, ka vajag materiāli atbalstīt lugu rakstītājus un tulkotājus.[1] Lugu rakstniekam vajagot rakstīt par pašu latviešu dzīvi. Pareiza bija Alunāna doma, ka skatītāji jāaudzinot izprast teātra mākslu.

Polemikas par latviešu teātra jautājumiem Ā. Alunānam radās pēc aiziešanas no Rīgas Latviešu teātra. Sevišķi asi viņš vērsās pret Rodi-Ebelingu, kuru nosauca par sveštautieti dīdītāju un meistaru, kas latviešu tautai grib uzvilkt svārkus, kuri neder viņas miesām un tai dod smieklīgu skatu. Ā. Alunāns uzsvēra, ka Rīgas Latviešu teātris pārvērties par labāko famīliju teātri. Viņa polemikām bija pa daļai personisks raksturs, tomēr tām bija arī sava demokrātiska nozīme.

Latviešu teātra vēsturē nozīmīgas ir Ā. Alunāna atmiņas par teātri[2]. Viņš stāsta par saviem pirmajiem soļiem uz skatuves, apraksta darbību Rīgas Latviešu teātrī, raksta par teātra repertuāru, arī par savu lugu izrādēm uz skatuves. Tāpat stāstīts par toreizējo aktieru sastāvu, par teātra dzīvi[3].

Humoristiski satīriskie darbi

Ā. Alunāns kā humorists darbojies ilgi, parakstīdamies ar pseidonīmiem *Dobelnieks, Smaidulis, Zobgals* u. c. Humors un satīra piemīt arī Ā. Alunāna kuplejām. Kuplejām, kas ietilpa lugās, bieži vien nebija tieša sakara ar lugas sižetisko risinājumu.

Humora un satīras novadā Ā. Alunāns daudz publicējies arī ārpus dramaturģijas. Pirmais viņa humoristiski satīriskais izdevums «Nātras»[4] iznāca 1880. gadā. Tas ir neliels izdevums, kurā iezīmējas Ā. Alunāna humoram un satīrai raksturīgās idejiski tematiskās līnijas — atsevišķu latviešu buržuāzijas dzīves parādību kritika, kā arī izsmiekls, kas vērsts pret buržuāzijas sabiedriskajiem darbiniekiem, laikrakstiem un literātiem. «Nātru» priekšvārdā Ā. Alunāns atsaucas uz «Pēterburgas Avīžu» «Zobugalu» un «Dunduriem» un uzsver, ka viņa uzdevums cīnīties pret ģeķību.

Latviešu humora un satīras attīstībā sava nozīmīga vieta bija

---

[1] Baltijas Vēstnesis, 1874, 17. apr.

[2] Plašākie atmiņu raksti ar nosaukumu «Aiz kulisēm» publicēti 1887. gadā «Dienas Lapas» pielikumā (250, 256, 262, 268, 274, 286, 292, 296).

Alunāna vācu valodā sarakstītās atmiņas, kuru daļa bija publicēta žurnālā «Baltische Monatsschrift» 1910. gadā, pārtulkoja viņa meita Valeska Alunāna, latviski tās iznāca 1924. gadā.

[3] Plašāk par Alunāna rakstiem par teātri rakstījis A. Vilsons — Ādolfs Alunāns par teātri. (Karogs, 1968, 11.)

[4] Nātras: Rīmes un proza Sim un Tam no Dobelnieka (Adolf Alunana). — R.: Jakobsona druk., 1880.

Ādolfa Alunāna «Zobgala kalendāram». Kalendāram Alunāns bija piepulcinājis samērā daudz līdzstrādnieku.

Daudzi Ā. Alunāna humoristiskie un satīriskie dzejoļi un feļetoni publicēti presē; dzejoļi izdoti arī atsevišķos krājumos.

Ā. Alunāna humoram un satīrai par sava laika dzīves parādībām bija sava vieta reālistiskās satīras attīstībā, kaut arī formas ziņā viņa darbi ne vienmēr izkopti.

Proza

Mazāk nozīmīga Ā. Alunāna darbība prozā. Kā stāstnieks viņš risinājis sadzīves tēmas. Viņa stāsti idejiski un tematiski tuvi dramaturģijai.

Garākais un interesantākais ir stāsts «Tikai guvernante»[1]. Ā. Alunāns šo stāstu nosaucis par «ainu iz latviešu dzīves». Šajā darbā viņš kritizējis latviešu bagāto pilsonību un tās tikumus.

Stāsta centrā nabadzīga Dundagas zvejnieka meita Ella Kārkliņa, kura ar lielām grūtībām ieguvusi izglītību un kļuvusi par audzinātāju bagāta tirgotāja Grasa namā. Autors ironizē par buržuāzijas uzpirktajiem avīžniekiem un studentiem korporeļiem. Ella, glābdama savu slīkstošo audzēkni Bertu, tiek ievainota un vēlāk mirst. Sentimentāli tēlota viņas un Maskavas studenta Kārļa Cīruļa mīlestība.

Ā. Alunāns sarakstījis arī Jura Alunāna biogrāfiju «Jura Alunāna dzīve» (1910), kā arī skices un apcerējumus «Ievērojami latvieši» (I — 1887, II — 1890). Šie darbi ir zināms ieguldījums latviešu kultūras vēsturē.

*

Ādolfa Alunāna plašā sabiedriski literārā darbība liecina, ka latviešu teātra tēvs bijis spilgta un interesanta personība, kuru ar cieņu atceras latviešu tauta. Atsevišķas Ā. Alunāna lugas inscenētas arī uz mūsdienu teātru skatuvēm.

Nozīmīga vieta Ā. Alunānam ir arī latviešu literatūras vēsturē, īpaši kā ražīgam dramaturgam, arī kā humoristiski satīrisku kupleju autoram.

LITERATŪRA

Ādolfa Alunāna kuplejas (ar notīm). — Jelgavā: Alunāns, 1914.
Ādolfa Alunāna humorīgi-satīriskie sakopotie dzejoļi. I, II. — Jelgavā: Alunāns, 1912, 1914.
Alunāns Ā. Kas tie tādi, kas dziedāja. Lugas. — R.: Liesma, 1982.
Alunāns Ā. Zobgala sveicinājums. Humors un satīra. — R.: Liesma, 1980.
Hausmanis V. Ādolfs Alunāns. — R.: Liesma, 1988.

[1] Iespiests brāļu Bušu izdevumā «Istais Latviešu tautas kalendārs 1891. gadam».

Kundziņš K. Ādolfs Alunāns. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 613.—631. lpp.

Vilsons A. Ādolfs Alunāns par teātri (sakarā ar latviešu teātra tēva 120. dzimšanas dienu (1848—1912)). — Karogs, 1968, 11, 138.—142. lpp.

RIHARDS TOMSONS
(1834—1884)

Redzams latviešu kultūras darbinieks 60. gadu beigās un 70. gados ir Rihards Tomsons. Viņš rosīgi piedalījies Rīgas Latviešu biedrības un teātra organizēšanā, bijis aktīvs biedrības darbinieks, teātra mākslas entuziasts, režisors, aktieris, dramaturgs, publicists, arī teātra kritiķis.

Biogrāfija. R. Tomsons dzimis 1834. gada 26. aprīlī Aizkraukles muižā (tag. Stučkas raj.) vagara ģimenē. Mācījies Limbažu apriņķa skolā, pēc tam Valdavas lauksaimniecības akadēmijā Vācijā. R. Tomsons vairākus gadus strādāja par muižas pārvaldnieku Vidzemē, tad — par grāmatvedi un vēlāk — par pārvaldnieku eļļas fabrikā Rīgā, nodibināja pats savu minerālmēslojumu fabriku.

R. Tomsons jau kopš Rīgas Latviešu biedrības dibināšanas bija aktīvs tās darbinieks, sākumā biedrības priekšnieka vietnieks, kādu laiku arī priekšnieks, biedrības kultūras darba vadītājs, Pirmo vispārīgo latviešu dziedāšanas svētku organizētājs. Tomsons sākumā enerģiski darbojās arī Latviešu teātrī, bija viens no pirmajiem teātra izrāžu organizētājiem un teātra propagandētājiem, darbojās kā dramaturgs. Tomsons noorganizēja arī Rīgas Latviešu biedrības rīkoto latviešu oriģināllugu konkursu. Viņš daudz darījis G. Merķeļa piemiņas atzīmēšanā sakarā ar Merķeļa simto dzimšanas dienu. R. Tomsons organizēja kapa pieminekļa uzstādīšanu G. Merķelim Katlakalna kapos un publicēja «Baltijas Vēstnesī» Merķeļa biogrāfiju.

1875. un 1876. g. R. Tomsona vadībā iznāca nedēļas laikraksts «Darbs». R. Tomsons izdevis arī zemkopības rakstu krājumu «Vārpa» (1874, 2 burtnīcas).

70. gadu sākumā R. Tomsons Rīgā noorganizēja zemkopju sapulci, piedalījās sapulcē Rūjienā. Viņu īpaši interesēja zemkopības stāvoklis Baltijā. R. Tomsons sadarbojies arī ar igauņu nacionālās kustības darbiniekiem. R. Tomsons piedalījies latviešu skolotāju sanāksmju organizēšanā Vidzemē, atbalstījis A. Kronvaldu jautājumā par skolēnu mācīšanu dzimtajā valodā, ierosinājis dibināt augstāku skolu latviešiem.

Sakarā ar R. Tomsona rosīgo darbību saasinājās viņa attiecības ar Baltijas vāciešiem, kuri ne tikai vērsās pret viņu presē, bet panāca, ka, atraujot kredītu Tomsona uzņēmumam, viņš nonāca lielās materiālās grūtībās. R. Tomsons bija spiests atstāt Rīgu, strādāja par muižas pārvaldnieku Novgorodas guberņā. R. Tomsons miris 1884. gada 23. martā.

Literārā darbība. R. Tomsons bija oriģināllugu autors un lokalizētājs. Viņa lugas teātra attīstības sākumos bijušas populāras un

Rihards Tomsons.

samērā daudz izrādītas.[1] R. Tomsons lokalizējis vācu dramaturga K. Holteja triloģijas «Hanss Jirge» pirmo daļu «Kalps» (1833) ar nosaukumu *«Mika»*, kā arī uzrakstījis kā šīs lugas turpinājumu oriģināllugu *«Mika nāk mājā»* (1870).

Abu viencēlienu pamatideja: arī nicināts kalps var būt godīgs un kļūt par godājamu vīru. Kalpa puisis Mika iemīlējis saimniekmeitu Krūmiņu Madi, bet viņai ir cits līgavainis. Atriebdamies muižniekam, kuram Made patīk, Mades līgavainis aizdedzina muižas labību. Vainu viņa vietā augstsirdīgi uzņemas Mika un aiziet rekrūšos. K. Holteja lugas saturu R. Tomsons piemērojis Latvijas apstākļiem.

Lugā «Mika nāk mājās» uzzinām, ka Mika 30 gadus uzticīgi nokalpojis caram, kļuvis par oficieri. Mika gan zaudējis kāju, toties viņam ir pašapziņa, medaļas un savs ietaupījums. Mika atgriežas Krūmiņu mājās pie Mades, kurai vīrs jau miris. Mika sākumā ne-

[1] Sk.: *Kundziņš K.* Latviešu teātra vēsture. — R.: Liesma, 1968, 1. sēj., 73.—79. lpp.

dodas pazīstams. Taču Made ir laimīga, viņu pazīdama, un aicina uz dzīvi Krūmiņu mājās, kuras Mika apņemas izpirkt no muižas. Mika lepojas, ka arī *«nieka kalps, cūku gans var tikt par godātu vīru»*.[1] Oriģināllugā «Mika nāk mājās» pirmoreiz latviešu dramaturģijā tēlots ebreju pauninieks Icigs ar viņam raksturīgajām valodas īpatnībām. R. Tomsons abu lugu personāžiem liek dziedāt arī latviešu tautas dziesmas.

Ir saglabājušās ziņas, ka latviešu teātrī izrādīta R. Tomsona luga «Vecais Jurka».

R. Tomsona lugas mākslinieciskā ziņā maznozīmīgas, taču savā laikā ļoti populāras un atzīmējamas kā latviešu dramaturģijas sākuma perioda darbi.

R. Tomsons piederējis pie pirmajiem teātra mākslas popularizētājiem un teātra kritikas aizsācējiem. Viņa raksti teātra jautājumos iespiesti «Baltijas Vēstnesī» bez paraksta.

LITERATŪRA

Tomsons R. Mika. Mika nāk mājās. — R.: Plātess, 1870.
Kaudzītes Matīss. Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. I. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924.
Vilsons A. Rihards Tomsons. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 733.—737. lpp.

MARIJA PĒKŠĒNA (1845—1903)

Marija Pēkšēna ir pirmā latviešu sieviete dramaturģe.[2] 70. gados viņas lugas izrādītas uz Rīgas Latviešu teātra skatuves un ieguvušas zināmu popularitāti ar inteliģentas latviešu sievietes dzīves un jaunlatvisku centienu tēlojumu.

Biogrāfiski dati. M. Pēkšēna dzimusi 1845. gada 10. oktobrī Mazsalacas Valtenberģu Kalnamačos (tag. Valmieras raj.). Mācījusies Valmieras pilsētas skolā. Bijusi mājskolotāja, 1870. gadā Rīgas Latviešu biedrības lugu konkursā viņas luga «Ģertrūde» ieguva pirmo godalgu. M. Pēkšēna mirusi 1903. gada 8. decembrī.

Literārā darbība. M. Pēkšēnas literārie darbi saglabājušies rokrakstos. M. Pēkšēnai ir neliels dzejoļu krājums «Saulgoži un pakrēšļi», kam ir literāru mēģinājumu raksturs, un dažas lugas.

---

[1] *Tomsons R.* Mika. Mika nāk mājās. — R.: Plātess, 1870, 81. lpp.

[2] Pie pirmajām latviešu literātēm pieder arī K. Valdemāra māsa Marija Medinska (1830—1888), kura darbojusies kā stāstniece, arī jaunlatvisku ideju paudēja. Viņa lokalizējusi vācu rakstnieka H. Smita stāstu «Bavāriešu neprātis» ar nosaukumu «Ozols, viņa dzīve un gals» (1872), kā arī uzrakstījusi stāstu «Zemnieks un muižnieks».

Marija Pēkšēna.

M. Pēkšēnas lugas nozīmīgas ar to, ka tajās pirmoreiz tēlota jaunas, inteliģentas latviešu sievietes mīlestība un darbs, kā arī pārestības, kas viņai jāpārdzīvo. Lugu varones raksturo garīga aktivitāte, jaunlatviska ieinteresētība par tautas dzīvi, tās pagātni un apgaismes tendences. Taču viņas ir vairāk cietējas un savus ideālus nespēj realizēt dzīvē. Lugu saturs lielāko tiesu sentimentāls, autore visiem spēkiem centusies pēc dramatiski saasinātām situācijām, kuras mākslinieciski maz motivētas, sadomātas.

M. Pēkšēnas nozīmīgākā luga ir «Ģertrūde». Tajā tēlota bērnu audzinātāja latviete, kura strādā kādā nelielā muižā un kurai nākas pārdzīvot dažādas intrigas un nelaimes mīlestībā. Ģertrūdes tēls simpātisks ar savu karsto vēlēšanos izglītoties un kalpot tautai, par kuras drūmo pagātni dzirdēdama, viņa satraukta saka: *«Es savu dzīvību netaupītu, lai tas tā nekad nebūtu bijis.»*[1] Luga liecina, ka tās autore interesējusies par Merķeļa un jaunlatviešu idejām, viņu

[1] LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas J. Misiņa Latviešu literatūras nodaļas Reto grāmatu un rokrakstu sektors. M. Pēkšēnas fonds, II, 16. lpp.

aizrāvis jaunlatviskais rosīgums, tāpēc viņas lugā Tērbatas studenti dzied «Nevis slinkojot un pūstot», un lugas beigās Ģertrūde solās uzrakstīt vienu skatu spēli un tad to nosūtīt uz Rīgu Latviešu biedrībai. Šis lugas nobeigums ir svaigs un neparasts.

70. gadu sākumā cenzūra aizliedza lugu izrādīt. To varēja uzvest uz latviešu skatuves tikai 1877. gadā. Publika lugu uzņēma atsaucīgi. Lugu pozitīvi novērtējis arī Ā. Alunāns.

Līdzīgs raksturs ir arī otrai M. Pēkšēnas lugai «Vienu stāstu». Šī luga iecerēta kā bēdu luga ar sarežģītu sižetu un bēdīgu atrisinājumu. Lugas varone Juliane sajūsmā par Pirmajiem vispārīgajiem latviešu dziedāšanas svētkiem veselu gadu raksta stāstu, ko sadedzina viņas mātes brālis — saimnieks, kura mājās viņa dzīvo. Lugā daudz intrigu, un tā beidzas ar Julianes nāvi. Arī šī luga uzvesta uz Rīgas Latviešu teātra skatuves. M. Pēkšēnai ir arī vēl citas lugas.

LITERATŪRA

Alunāns Ā. Ievērojami latvieši. I. — Jelgava: Reinbergs, 1887, 36.—39. lpp.
Kundziņš K. Marija Pēkšēna. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 757.—760. lpp.
Vilsons A. Marija Medinska. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 730.—733. lpp.

LITERATŪRA LATGALĒ 19. gs. II PUSĒ

Laikmeta apstākļi un kultūras dzīve. Salīdzinājumā ar pārējiem latviešu tautības apdzīvotajiem novadiem Latgalē kultūras dzīves attīstība norisa atšķirīgi. To noteica Latgales īpatnējais stāvoklis cariskajā Krievijā un tās savdabība sabiedriski ekonomiskajā dzīvē. Latgalē dzimtbūšanas atcelšana notika 1861. gadā. Kapitālisma attīstība te norisa lēnāk un arī latviešu nacionālās atmodas formas nebija tik spilgti izteiktas. Toties Latgalē spēcīgi norisinājās zemnieku nemieru kustība. Latgalē noteicēji bija poļu muižnieki un katoļu baznīckungi, kā arī pārpoļojušies vācu muižnieki. Dzimtbūšanas atcelšana Latgales zemnieku materiālo stāvokli tikpat kā neuzlaboja. Zemi viņi varēja izpirkt, tikai pieņemdami muižnieku patvaļīgos noteikumus, tāpēc 19. gs. otrajā pusē Latgalē risinājās daudz asu konfliktu. Latgales zemnieki no 1861. līdz 1963. gadam dumpojās pret klaušām, ko prasīja vēl pēc dzimtbūšanas atcelšanas. 1863. gadā sakarā ar poļu nemieriem cara valdība uzdeva Latgales muižniekiem nekavējoties pārdot zemniekiem viņu līdz tam apstrādāto zemi par valdības noteiktām cenām. Zemniekiem arī tā bija smaga nasta, bez tam zemnieki neatzina, ka viņiem par šo zemi jāmaksā, un nemieri turpinājās. Zemnieku pusē nostājās vairāki Latgales inteliģenti, kas paši cēlušies no zemnieku kārtas.

Līdz 19. gs. otrajai pusei Latgalei domātā literatūra bija galvenokārt katoļu baznīcas literatūra. Latgaliešu zemnieku vajadzībām 60. un 70. gados muižnieks G. Manteifelis par saviem līdzekļiem izdevis kādas pārdesmit grāmatas. Starp tām kā nozīmīgākie atzīmējami Manteifeļa kalendāri ar nosaukumu «Inflantuziemies Lajkagrōmota aba kalenders» (1862—1871). Kalendāri iespiesti Rīgā un Tērbatā, tajos bija dzejoļi, dziesmas ar notīm, stāstiņi, aforismi, tautas dziesmas. Šo Manteifeļa veikumu atzinīgi novērtējis literatūrzinātnieks A. Apīnis:

> *«Manteifeļa kalendārs Latgales zemniekiem parādīja: iespiestais vārds var būt ne tikai ticības mācība, bet arī interesanta nodarbošanās vaļas brīžiem. Pirmie latgaliešu dialektā iespiestie dzejoļi un beletristiskie darbiņi kļuva tautā populāri, folklorizējās, kas liecina, cik tolaik vajadzīga bija daiļliteratūra un visa «laikagrōmota».»*[1]

Atzīmējama arī M. Sokolova sastādītā Viļņā 1864. gadā iznākusī ābece ar krievu burtiem (kirilica), kura bijusi labāka par agrākajām latgaliešu ābecēm. Tajā bijuši folkloras materiāli, stāstiņi u. c.[2]

Latgaliešu grāmatniecības attīstību kavēja ģenerālgubernatora Muravjova 1864. gada cirkulārs, kas aizliedza iespiest latgaliešu un lietuviešu grāmatas ar «poļu» (latīņu) burtiem. Oficiāli latgaliešu dialektā bija aizliegts iespiest grāmatas no 1865. līdz 1904. gadam. Latgalē, tāpat kā citās cariskās Krievijas malienēs, tika realizēta carisma nekrievu tautību pārkrievošanas politika un centieni nožņaugt katru nacionālās kultūras izpausmi.

Sakarā ar to Latgalē, tāpat kā Lietuvā, izplatījās nelegālā rokraksta literatūra, kā arī nelegāli iespiestā un no ārzemēm ievestā literatūra.

Pīters Miglinīks

(1850—1883)

Kā progresīvās domas pārstāvis, zemnieku tiesību cīnītājs, dzejnieks un publicists Pīters Miglinīks pieder pie nozīmīgākajiem 19. gs. kultūras darbiniekiem Latgalē.

Biogrāfija. P. Miglinīks dzimis 1850. gada 25. decembrī zemnieku ģimenē Ludzas apriņķa Zaļmuižas pagastā, Miglinīku ciemā (tag. Ludzas raj.). Mācījies vietējā pagastskolā, pēc tam Rēzeknes apriņķa skolā. Strādājis par rakstvedi Zaļmuižā un Viļakas pagastā. Šajā laikā sākusies viņa literārā darbība. P. Miglinīks publicējis rakstus par Latgales zemnieku grūto stāvokli Pēterburgas laikrakstos, vācis un pārrakstījis latgaliešu dialektā sarakstītās grāmatas,

---

[1] *Apīnis A.* Latviešu grāmatniecība. — R.: Liesma, 1977, 198. lpp.

[2] Sk. *Losevs A., Infantjevs B.* Senas draudzības liecinieks. — Skola un Ģimene, 1964, 11, 34. lpp.

devis tās zemniekiem lasīt. 1874. gadā P. Miglinīks sāka strādāt par raksvedi Makašēnu pagastā netālu no Rēzeknes. Šajā laikā izvērsusies P. Miglinīka sabiedriskā darbība. Viņš kopā ar Zaļmuižas zemniekiem protestēja pret muižas īpašnieka patvarībām sakarā ar zemnieku lietošanā nododamajiem zemesgabaliem. P. Miglinīks uzrakstīja zemnieku sūdzības, piedalījās tiesas procesā pret muižnieku. Pēc daudziem sarežģījumiem un tiesāšanās lieta tika izspriesta zemniekiem par labu. Pa to laiku bija sākusies P. Miglinīka vajāšana. Viņš tika apcietināts un ieslodzīts cietumā kā muižas ēku dedzinātājs. Kad P. Miglinīku atbrīvoja, viņš bija smagi saslimis ar tuberkulozi. P. Miglinīks miris 1883. gada 1. martā. Apglabāts dzimtā pagasta Desētnieku kapsētā.

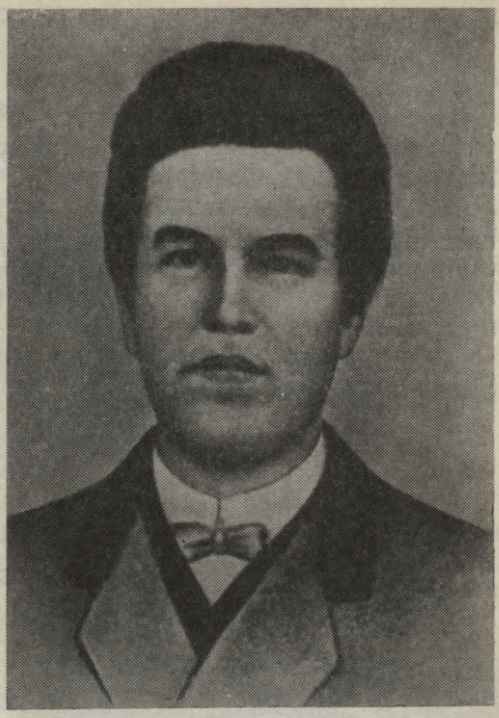

Pīters Miglinīks.

Literārā darbība. Par P. Miglinīka literāro darbību samērā maz ziņu. Viņš sarakstījis dzejoļus, kas izplatījušies rokrakstos, daži no tiem folklorizējušies. Saglabājušies tikai nedaudzi dzejoļu fragmenti, galvenokārt Latgales literāta A. Jūrdža uzrakstījumā.

P. Miglinīka dzeja reālistiska, tajā vērojamas pretmuižnieciskas sabiedriskās cīņas tendences, nacionālās pašapziņas izpausme, tautas apgaismes centieni. Folkloras teicēji raksturojuši P. Miglinīku un viņa dzeju kā īstu taisnības aizstāvētāju. P. Miglinīks asi apjautis netaisnību, viņa dzejā izteikts rūgtums par Latgales zemnieku grūto dzīvi, no tā izauguši arī P. Miglinīka dzejas motīvi:

Nataisneiba uz pasauļa
Krepka ir kai myurs.

P. Miglinīka dzejā raksturīga aktivitāte, aicinājumi uz taisnīgu cīņu:

Nedur brovī nataisneibai,
Bet dur taišņi acī tai.

Tautiskā romantisma ideju ietekmē P. Miglinīka dzejā ieskanējušies arī tautas nākotnes uzvaras motīvi:

Ar taisneibu ceļsimēs gaisā
Un zemeiti vaļdeisim sovu,
Mēs byusim tad varoni cāli,
Kai jyurmolā stovūšō kliņts!

P. Miglinīka dzejas poētika ļoti vienkārša, autoru interesējusi zemniekiem skaidri saprotama doma.

P. Miglinīks darbojies arī publicistikā. Arī tai pretmuižniecisks raksturs. Muižniekus viņš nosaucis par lapsām, bet zemniekus par mājputniem, kas krīt šīm viltīgajām lapsām par upuri. Plašākais P. Miglinīka publicistiskais darbs bijis ar virsrakstu «Taisnības meklētāji».

P. Miglinīks darbojies arī kā tulkotājs. No krievu valodas viņš atdzejojis Ņekrasova dzeju.

Andrivs Jūrdžs

(1845—1925)

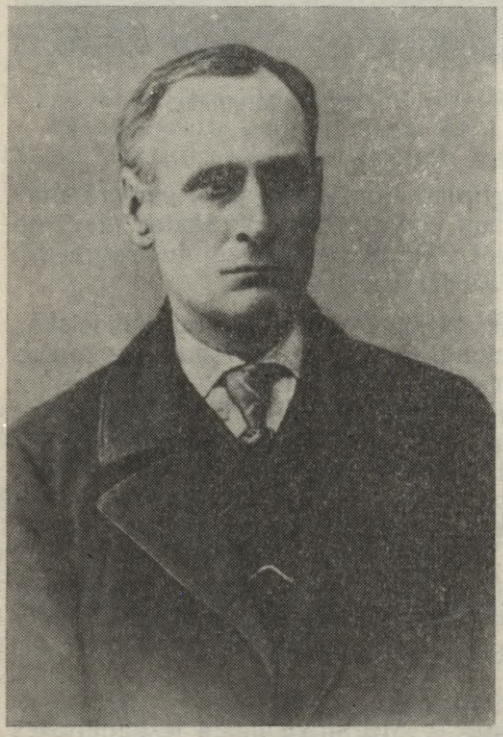

Andrivs Jūrdžs

Andrivs Jūrdžs bijis tautā populārs dziesminieks un rokraksta grāmatu autors un pārrakstītājs.

Biogrāfija. A. Jūrdžs dzimis 1845. gada 12. decembrī Ludzas apriņķa Zaļmuižas pagasta Ķārklinieku ciemā (tag. Ludzas raj.) klaušu zemnieka ģimenē. Izglītību ieguvis pašmācības ceļā, pratis krievu un poļu valodu. A. Jūrdžs iepazinies ar Puškina, Ļermontova, Mickeviča darbiem, mīlējis tautas dziesmas un pasakas. Dienā gājis grūtajos zemnieka darbos, bet vakaros pie kvēpekļa pārrakstījis dažādus sacerējumus, arī tautā noklausītās dziesmas un pasakas. Par Jūrdžu ir zināms, ka viņš sarakstījis un pārrakstījis vairāk nekā divdesmit biezu sējumu, dažu ap 1000 lappušu. Mūža beigās viņš pil-

nīgi sabojājis redzi. A. Jūrdžs grāmatas pats iesējis, un tās gājušas no rokas rokā. Ir ziņas, ka daži viņa darbi iespiesti G. Manteifeļa kalendāros. Tur iespiesti darbi bez paraksta. Kā akls tautas dziesminieks Jūrdžs nodzīvojis ilgu mūžu. A. Jūrdžs miris 1925. gada 12. aprīlī, apglabāts dzimtā pagasta Desētnieku kapos.

Literārā darbība. A. Jūrdžs rakstījis dziesmas un pasakas pēc folkloras motīviem, viņam ir arī garīgu dziesmu teksti. Viņa darbos atspoguļojas zemnieka patriarhālie uzskati, arī zināma reliģiozitāte. Bieži tie ir panaivi izteiksmē. Vieglākas ritmā, raitākas plūdumā ir pēc folkloras motīviem sacerētās vai tautā noklausītās dziesmiņas. A. Jūrdža rokrakstos atrodamas arī pēc tautas folkloras motīviem uzrakstītās pasakas un anekdotes, kā arī domu graudi un izteicieni, piemēram, *«Dorbs dzeivi soldynoj, bet slinkums padora ryugtu»*. A. Jūrdža pārrakstījumos saglabājusies arī P. Miglinīka dzeja. Viņš tulkojis no poļu un krievu valodas, cenzdamies tekstus pielāgot Latgales zemnieku dzīves vajadzībām.

LITERATŪRA

Apīnis A. Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. — R.: Liesma, 1987, 156.—179. lpp.

Apīnis A. Latviešu grāmatniecība. — R.: Liesma, 1977, 195.—200. lpp.

Apīnis A., Klekere I., Limane L. Rakstītājs no Nautrēniem. Andriva Jūrdža dzīve un veikums. — R.: Liesma, 1989.

Bukšs M. Latgaļu literatūras vēsture. — [Minhene]: P. S. Latgaļu izdevnīceiba, 1957, 332.—346. lpp.

Vanags V. Saimnieciskie un sabiedriski politiskie apstākļi Latgalē. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 35.—42. lpp.

Laizāns P., Zeile P. Pa latgaliešu literatūras un preses tekām. — Rakstu krāj.: Aiz ezera balti bērzi. R.: LVI, 1958.

Latviešu dzejas antoloģija. — R.: Liesma, 1970, 1. sēj., 200.—203. lpp.

Vanags V. Pīters Miglinīks. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 776.—783. lpp.

Vanags V. Andrivs Jūrdžs. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 760.—764. lpp.

*

19. gs. 70. gadi latviešu nacionālās literatūras attīstībā bija īpašs pacēluma laiks. Tautas atmodas garīgā rosība, nacionālās pašapziņas pieaugums, tieksme pēc izglītības, skolu tīkla paplašināšanās, vēlēšanās biedroties, koru un biedrību nodibināšana. Pirmie vispārīgie dziedāšanas svētki, teātra mākslas izplatība, tālākā preses veidošanās labvēlīgi ietekmēja latviešu demokrātiskās kultūras izveidi.

Šajos gados nodibinājās progresīvā romantisma tipoloģijai atbilstošs literatūras virziens — tautiskais romantisms. Tam bija sociāls raksturs, un tā galvenais izpausmes tēls bija latviešu tauta. Tautisko romantismu raksturoja dziļš folkloristisks sakņojums.

19. gs. 70. gados brāļu Kaudzīšu romāns «Mērnieku laiki» tipoloģiski jau atbilda kritizētājam reālismam. Šis darbs iedibināja vairākas latviešu romāna tradīcijas — sociāli kritizējošo, kultūrvēsturisko, zemnieku tipu un raksturu plaša tēlojuma, valodas demokrātiskās struktūras tradīciju.

Vēl arvien turpinājās arī kristīgi didaktiskās un sentimentāli romantiskās literatūras tradīcija.

19. gs. 70. gados par patstāvīgām nacionālās literatūras nozarēm kļuva dramaturģija un literatūras kritika.

9. LATVIEŠU LITERATŪRA 19. gs. 80. GADOS

19. gs. 80. gadi latviešu ideoloģiskajā dzīvē ir laiks, kad, neskatoties uz ārējo skaļumu, pierima tautiskā aizrautība, zuda agrāk tīrskanīgā tautas atmodas izjūta. Pēdējo izdevās saglabāt tiem literatūras darbiniekiem, kuriem bija tieša un dziļa saskarsme ar tautas folkloru (A. Pumpuram, K. Baronam, A. Lerhim-Puškaitim u. c.). Jau 80. gadu otrajā pusē bija vērojams, ka sākusies augoša progresīvās ideoloģiskās domas opozīcija pret pašu latviešu buržuāzijas politisko liberālismu un mērenību kultūrpolitikā. Sākās Jaunās strāvas ieskaņas, dzima inteliģences revolucionārā doma (E. Veidenbaums).

80. GADU SABIEDRISKĀS DZĪVES UN LITERATŪRAS RAKSTUROJUMS

Kapitālisma attīstība pilsētās. 80. gadi latviešu saimnieciski sabiedriskajā dzīvē bija kapitālisma straujas attīstības gadi. Rūpnieciskā kapitālisma attīstība Krievijā tomēr nenorisinājās pa vienmērīgu augšupejošu līniju. 1881. un 1882. gadā bija smaga rūpniecības krīze, tai sekoja zināma rūpnieciskā depresija. 1888. gadā sākās rūpniecības pacēlums, kas turpinājās līdz 1891. gadam. Rīga jau 90. gados bija pēc lieluma trešais fabriku centrs Krievijā. 80. gados Rīgā jau dzīvoja 15% no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Auga latviešu pilsētu buržuāzija, veidojās latviešu uzņēmēju un namu īpašnieku slānis, radās arvien vairāk sīko un vidējo tirdzniecības uzņēmumu īpašnieku. Latviešu buržuāzija šajā laikā bija jau ekonomiski nostiprinājusies, tai raksturīgi kompromisi ar carismu un ar Baltijas vācu muižniecību. Pilsonība, protams, izmantoja katru gadījumu, lai no carisma dabūtu kādas reformas. Latviešu liberālā buržuāzija šajā laikā aktivizējās, cenzdamās izmantot revolucionāro situāciju. Sevišķi tas vērojams Manaseina revīzijas laikā (1882—1883).

Rīgas latviešu buržuāzija grupējās ap savu organizatorisko centru — Rīgas Latviešu biedrību. Biedrības dižvīri šajā laikā attīstīja savu tā saucamo «tautisko pīlāru» un «labāko famīliju» propagandu,

centās radīt latviešu aristokrātiju, patiesībā gan pseidoaristokrātiju, kas savās ārējās izdarībās atdarināja vāciešus. Tomēr visa biedrības darbība nebūtu pāradresējama tikai uz šiem tautībniekiem. Ļoti nozīmīgs bija biedrības darbs dažādu kultūras pasākumu organizēšanā. Īpaši atzīmējama Zinību komisijas darbība, izdodot biedrības rakstu krājumus (1876., 1884., 1886., 1888., 1890. gadā). Pie tās darbojās svētdienas skola, amatniecības skola, meiteņu skola. No 1885. gada Zinību komisija rīkoja t. s. vasaras sapulces, kurās tika referēts un apspriests iepriekšējā gada iznākušo literatūras un zinātnisko grāmatu devums (referātus lasījuši Kaudzītes Matīss, T. Zeiferts u. c.). Rīgas Latviešu biedrība šajā gadu desmitā noorganizēja otros (1880) un trešos (1888) latviešu dziesmu svētkus, kā arī citus nozīmīgus kultūras pasākumus.

80. gados visā Krievijā bija strādnieku stihiskās kustības izpausmes, jo 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā Krievijā valdīja revolucionāra situācija. Ārkārtīgi smagais pilsētas strādnieku stāvoklis, nenormētais darba laiks, bezdarbs rūpnieciskās krīzes apstākļos ietekmēja arī Latvijas proletariātu. Latvijā revolucionārās situācijas īpatnība bija tā, ka revolucionārās strādnieku kustības attīstība saistījās ar nacionālās atbrīvošanās cīņu.

80. gados strādniecības protests sasaucās ar samērā plašu sīkburžuāzijas slāņu opozīciju pret turīgo buržuāziju. Latvijā, īpaši 80. gadu otrajā pusē bija izveidojies ievērojams sīkburžuāzijas slānis — dažādi sīkie amatnieki, tirgotāji, važoņi, arī uzņēmēji u. c. Bija radusies arī sava sīkburžuāziskā inteliģence. Rosīgākā sīkburžuāzijas daļa grupējās ap dažādām savstarpējās palīdzības biedrībām (80. gadu beigās to jau bija ap 250). Tā centās izveidot savu ideoloģisko centru. Par tādu 80. gados kļuva 1886. gadā pie Rīgas amatnieku krājaizdevu sabiedrības nodibinātais laikraksts «Dienas Lapa»[1].

Savstarpējās palīdzības biedrības, kurās piedalījās arī strādnieki, gan statūtos paredzēja savu galveno darbību materiālajā sfērā, taču 80. gados un vēlāk tās pievērsās arī samērā plašai darbībai kultūras laukā. Vairākas no tām rīkoja priekšlasījumus, jautājumu un atbilžu vakarus, teātra izrādes, koncertus, organizēja bibliotēkas, grāmatu galdus utt.

Arī latviešu inteliģences vēsturē 80. gadi bija nozīmīgs laiks; radās jauna opozicionāri noskaņota inteliģence, kura vairāk vai mazāk bija saistīta ar laikrakstu «Dienas Lapa». Sabiedrības dzīlēs veidojās jauni procesi, kas kļuva par pamatu Jaunajai strāvai — latviešu progresīvās inteliģences kustībai 90. gados.

Kapitālisma attīstība laukos. Latvijas laukos 80. gadi bija tālākās kapitālisma iesakņošanās gadi. Turpinājās māju izpirkšana un iz-

[1] Zināma opozīcija bija vērojama arī dažos otra jaunā laikraksta «Tēvija» (1884—1914) sākuma perioda rakstos. Šī izdevuma pirmais redaktors bija skolotājs Jēkabs Krauklis. Izdevumam nopelni arī krievu literatūras popularizēšanā. 80. gados «Tēvijā» publicēti Ļermontova, Ņekrasova, Turgeņeva darbu tulkojumi.

ūtrupēšana, kā arī māju «uzspridzināšana». Par «uzspridzināšanu» parasti sauca māju pievienošanu muižai. Izūtrupējot tās šajā periodā varēja pievienot arī citai saimniecībai. Turīgie zemnieki, sevišķi tie, kuri nodarbojās ar tirdzniecību, pirka mājas saviem bērniem. 19. gs. otrā pusē un īpaši 80. gados sabruka, saira vecā patriarhālā zemniecība, tās vietā radās jaunie kapitālisma laikmetam raksturīgie lauku iedzīvotāju tipi.

Tāpēc 80. gados Latvijas lauku dzīvē par valdošo figūru blakus vācu baronam izvirzījās pelēkais barons — bagātais saimnieks. Tie vispirms bija Kurzemes un Zemgales auglīgo lauku un dārzu īpašnieki, dzirnavnieki, krodzinieki, tirgotāji u. c. Viņi spēja pirmie pāriet uz intensīvu racionālu saimniekošanu, meliorēt zemi, iegādāties lauksaimniecības mašīnas, sugas lopus, viņu rokās bija arī pagasta vara. 80. gadu bagātais saimnieks labi raksturots arī latviešu literatūrā (Blāķis, Slaucējs, Biezumnieks, Brīviņš, Rijnieks).

Skaita ziņā vairāk bija vidējo zemnieku, kas parasti atradās lielākā vai mazākā finansiālā atkarībā no muižas, vācu bankas, pelēkā barona. Tāpat kā turīgais zemnieks, arī vidējais zemnieks smagi ekspluatēja kalpus, izkalpināja arī savus ģimenes locekļus. Latviešu literatūrā vidējais zemnieks ir bieži tēlots tips. Sakarā ar nestabilo saimniecisko stāvokli vidējā zemnieka ģimenē risinājās dažādi konflikti.

Trūcīgie zemnieki skaita ziņā bija plaša masa, to stāvoklis bija ļoti grūts. Liela bija trūcīgā zemnieka atkarība no bagātā, bija jāaizņemas nauda, sēkla u. c. Zemnieks zaudēja mājas, nevarēja samaksāt nomu vai māju izpirkšanas ikgadējo daļu.

Pašas plašākās bija bezzemnieku — lauku proletariāta masas. Liela daļa no viņiem devās uz pilsētām (piemēram, kā A. Upīša «Zaļās zemes» varoņi).

Revolucionārās situācijas apstākļos latviešu zemnieku stāvoklis bija tik saspringts, ka cara patvaldība bija spiesta sūtīt valdības pārstāvi senatoru Manaseinu, lai tas izdarītu Latvijā revīziju. Šajā revīzijā atklājās, cik beztiesisks un smags ir zemnieku stāvoklis. Manaseins bija spiests ziņot, ka Latvijā muižnieki zemniekus tur neaprobežotā patvaļā un tos pat burtiski aplaupa. Zemnieku nemieru kustība, tāpat kā Manaseina revīzijas tuvošanās, bija tā satraukusi muižniekus, ka viņi pat pieprasīja karastāvokļa izsludināšanu Baltijā. Manaseina revīzija latviešu zemniecībai īstenībā nekā svarīga nedeva, atskaitot dažas pašvaldības un tiesu reformas. Tā cariskajai patvaldībai bija vajadzīga zemniecības novēršanai no revolucionārās kustības, lai radītu masās ilūzijas, ka carisms spējīgs uzlabot stāvokli un arī kaut ko dara zemnieku labā. Jāatzīmē, ka arī 80. gados revolucionārās situācijas apstākļos darbojās narodņiciskā inteliģence. Latvijā tai tomēr dziļākas nozīmes zemnieku kustībā nebija (Pumpura—Aizupa lieta 1881. g.). Pēc revolucionārās situācijas atslābuma carisms stājās pie vispārējās Krievijas malieņu pārkrievošanas reakcionārās politikas arī Latvijā. Tā vispirms skāra latviešu izglītību un kultūras dzīvi. Ar 1886. gadu Baltijas skolas nonāca Krievijas skolu sistēmā Izglītības minis-

trijas pakļautībā. Ja agrāk, atskaitot pagastskolas, mācības bija vācu valodā, tagad, izņemot nedaudzas stundas latviešu valodā, visi mācību priekšmeti bija mācāmi krievu valodā. Latgalē rusifikācijas process bija sācies jau agrāk. Līdz 1864. gadam skolas bija pakļautas Pēterburgas mācību apgabalam, vēlāk Viļņas mācību apgabalam, bet sākot ar 1874. gadu Vitebskas guberņas tautskolu direkcijai. Protams, Baltijas vācieši ar cara valdības izglītības politiku bija nemierā, jo mācītāju pārziņā palika vairs tikai ticības mācība un mājmācības pārbaudīšana. Toties pārkrievošanu, tāpat kā citus cara Aleksandra III reakcijas pasākumus, latviešu liberāļi sākumā atbalstīja ar lielu skaļumu, piemēram, «Baltijas Vēstnesis» rakstīja, ka *«Latvijā tagad aust jauna diena»*.

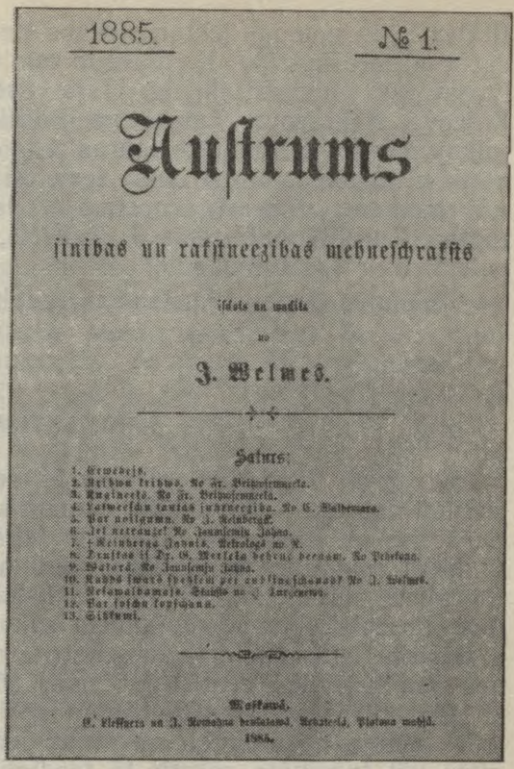
1885. № 1.

Austrums

jinibas un rakstneezibas mehneschraksts

J. Welmes.

Saturs:

Žurnāla «Austrums» titullapa.

80. gadu latviešu literatūras attīstība. Galvenās laikmeta ekonomiski sabiedrības parādības ietekmēja arī literatūras attīstības procesu. Turpinājās demokrātiskās literatūras attīstība. 80. gadu beigas iezīmējās kā jaunas revolucionāras literatūras sākums (E. Veidenbauma dzeja). Savukārt sakuploja arī sentimentālā romantisma literatūra.

80. gadu pirmā puse nebija bagāta ar nozīmīgiem literatūras sasniegumiem, kaut arī iznāca samērā daudz grāmatu. Atzīmējama latviešu pirmo literāro žurnālu iznākšana. Pirmo literāro žurnālu «Pagalms» (1881—1882) izdeva Jelgavā izdevējs Zīslaks, tā redaktors bija J. Lautenbahs. Daiļliteratūras publikāciju ziņā žurnāls ne ar ko neizcēlās, jo redaktors to centās padarīt par «famīlijas lapu», kurā atrodami *«jauki stāsti ar glītiem tēliem»*.

Nozīmīgāks bija advokāta J. Klāviņa vadītais žurnāls «Rota» (1884—1887), kura redakcijā arī darbojās J. Lautenbahs. Šis izdevums mazāk nozīmīgs ar oriģināldarbiem, bet vairāk ar tulkojumiem (Puškins, Gogolis, poļu rakstnieks Kraševskis). «Rotā» atrodamas apceres par vairākiem latviešu kultūras darbiniekiem.

Pats vērtīgākais bija Maskavā izdotais literārais žurnāls «Austrums» (1885—1906). Tā ilggadējs redaktors bija Maskavas univer-

sitātes vācu valodas lektors Jēkabs Velme, kurš sadarbojās ar šī izdevuma ierosinātāju K. Valdemāru. «Austrums» pievērsās krievu literatūras popularizēšanai. Tajā publicēti Puškina, Ļermontova, Koļcova, Ņekrasova, Turgeņeva, Saltikova-Ščedrina, Tolstoja darbu tulkojumi. Arī oriģinālliteratūras publicēšanā žurnāla redakcijai bija nopietni kritēriji. «Austrumā» ievietoti labākie Apsīšu Jēkaba stāsti. «Austrumam» ir svarīga nozīme arī latviešu literatūras kritikas attīstībā. Žurnālā publicējās T. Zeiferts, un tajā risinājās viņa plašā polemika ar J. Lautenbahu.[1]

Vēlākajos gados «Austruma» redakcija pārcēlās uz Rīgu.

ROMANTISMS

80. gadu literatūrā turpinājās romantisma attīstība. Tā raksturīgā forma — tautiskais romantisms — 80. gados visspēcīgāk parādījās A. Pumpura daiļradē («Lāčplēsis» 1888. gadā). Tomēr tautiskā romantisma attīstība vairs negāja plašumā. No jaunajiem literātiem savu daiļradi ar tautiskā romantisma garā rakstītajiem liroepiskajiem dzejojumiem sāka Sudrabu Edžus. Viņš centās atdzīvināt leišu un latviešu senatnes romantiku, ietverot tanī tagadnes demokrātiskos centienus. Tomēr 80. gados tautiskais romantisms kā literatūras virziens pamazām apsīka, un 90. gadu sākumā tam vairs nebija nozīmīgāku nākotnes perspektīvu, kaut arī daži rakstnieki vēl turpināja rakstīt tā tradīciju garā (A. Lerhis-Puškaitis).

Bieži un netalantīgi atkārtotie, vietā un nevietā lietotie tautas un tēvzemes mīlestības apliecinājumi un senatnes idealizācija kļuva par stereotipiem. Tautiskais romantisms bija zaudējis savu intensīvo iedarbības spēku un pieklusis. Tā latviešu sabiedrības daļa, kura bija cīnījusies par saimniecisku un juridisku nostiprināšanos, 80. gados jau bija guvusi zināmus panākumus, turpināja nodarboties ar savas turības vairošanu, un tās liberālie ideologi dažbrīd pat meklēja sadarbošanās iespējas ar Baltijas muižniecību un carismu. Jāievēro, ka pret latviešu sabiedrisko domu pastiprināti negatīvi šajā laikā darbojās arī baltvācu un cariskā birokrātija, tāpat savu zīmogu uzspieda arī pārkrievošana.

Runājot par latviešu literatūras iekšējo attīstības procesu, jākonstatē, ka tautiskais romantisms bija noteikta pakāpe latviešu nacionālajā literatūrā. Tālākais latviešu nacionālās literatūras process, gluži dabiski, nevarēja veidoties vairs tikai uz tautas daiļrades pamatiem. Lielas, auglīgas tradīcijas ielauzās latviešu literatūrā no citu kultūras tautu literatūrām. Jauns, dziļāks skanējums nāca arī no cittautu literatūru romantisma.

---

[1] Sk. *Knope E.* Latviešu literatūras kritika 19. gs. otrajā pusē. — R.: Latv. PSR ZA, 1962, 93.—100. lpp.

80. gadu otrā pusē tālāko romantisma attīstību visspēcīgāk iezīmēja jaunās talantīgās dzejnieces Aspazijas daiļrades sākumi. Viņas šī perioda daiļdarbos radoši izmantota gan cittautu romantisma, gan arī mūsu pašu tautiskā romantisma pieredze. Aspazijas dzejā un daiļradē akcents jau pavērsts uz sociāli psiholoģiska rakstura konfliktiem, un viņas daiļrades centrā izvirzījās jaunlaiku sociālā cilvēka individualitāte un tās problēmas. Tāpēc Aspazija kļuva par jauna sabiedriski ideoloģiska laikmeta — Jaunās strāvas dzejnieci un dramaturģi — progresīvā romantisma pārstāvi.

80. gadu literatūrā spēcīgi sakuploja **sentimentālais romantisms**. Sentimentalitāte un liriski centrēts patoss (bieži vien banāls) ļauj šo romantismu saukt par sentimentālu. To modificējot, vērojami divi galvenie paveidi. Viens no tiem — savā laikā vispretenciozākais un tautas dzīves interesēm vistālākais — bija novirziens, kurš ārēji atdarināja tautisko romantismu un ieguvis apzīmējumu — pseidotautiskais romantisms[1]. Otrs paveids saistīts ar cilvēka iekšējo pārdzīvojumu un jūtu izpausmi, un to varētu apzīmēt par individuāli sentimentālu.

Sentimentālā romantisma terminu lietojis arī A. Upīts, atzīmēdams, ka šo romantismu

> *«..neietekmē vairs tautiskie paraugi un visa nacionālās atmodas kustība, bet vācu buržuāziskā sentimentālisma literatūra, kas tajos laikos stipri populāra arī latviešu pilsoņu un sīkpilsoņu aprindās».*[1]

Sentimentālā romantisma literatūrā galvenais varonis bija idealizētais lauku (dažkārt arī pilsētas) buržuāzijas pārstāvis — saimniekdēls vai saimniekmeita un viņu salkani jūsmīgā mīlestība. Sentimentālā romantisma rakstnieku darbi bija pilni ar tautiskajiem bāleliņiem un zeltenītēm, ar lakstīgalām un mēnesnaktīm un līdzīgu atribūtiku. Sentimentālo romantismu pārliecinoši raksturojis J. Jansons (Brauns) «Domās par jaunlaiku literatūru» (1892):

> *«Daži no mūsu izslavētiem dzejniekiem, nebūt neklausīdamies uz gadu simteņa mūzas balsi, ierokas savās noputējušās, pārakmeņotās teikās un pasakās, veltīgi pūlēdamies tām iedvest dzīvu garu, un līdz apnikšanai cilina un kravā savus «dievu dēlus» un «saules meitas», savus «ritināj'» un «birdināj'» savus «kumeliņus» un «ozoliņus», savus «bāleliņus» un «zeltenītes».»*[2]

J. Jansons atzina, ka sentimentālā romantisma literatūru raksturo nemākslinieciskums un banalitāte:

---

[1] Sk. Daiļrades metodes un virzieni. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 240.—241. lpp.

[2] *Upīts A.* Latviešu literatūra. — I. — R.: LVI, 1951. 46. lpp.

«Daži atkal no mūsu vareniem liriķiem dzied, acis aizvēruši un rokas saņēmuši, par savu debešķo līgaviņu zelta matiem, zilām acīm, kuru pastāvīgi katrs no tiem, vismazākais, trīsreiz salīdzina ar «spožām zvaigznītēm pie zilās debess» (nezinām tikai, vai šis jau pārāk biežais salīdzinājums vairāk aizrāda uz dedzīgo mīlētāju pastāvību un uzticību nekā uz «dzejiskos vārdos tērptu jūsmu» nabadzību). (..) Dažs atkal, kam nav izdevies nomirt, dzejo toties vēl sērīgāki, ka viņa «laimes debess apmākusēs», ka «nežēlīgais liktens sadragājis tam visas cerības, nolaupījis it visu», izņemot papīru un tinti, kur izrakstīt šo sērīgi jūsmīgo dzejoli.»[1]

Var jautāt, kā radās šāds romantisma un sentimentalitātes konglomerāts un kāpēc tas tik dedzīgi atdarināja tautisko romantismu. Sentimentālā romantisma rakstnieki redzēja 70. gadu tautiskā romantisma lielo popularitāti tautā un savukārt tautas lielo interesi par folkloru un plašo iesaistīšanos folkloras vākšanā un tāpēc vēl arvien turpināja senatnes apdzejošanu un folkloras atdarināšanu. Bija jau arī nepieciešama lasāmviela, kas atbilstu vēl neizkoptajai lasītāju gaumei, tāpēc tā noderēja arī salkanās sentimentalitātes piejaukums. Dažkārt šāda veida darbos bija apjūsmotas pseidoaristokrātisma tendences. Tāpēc tam tik asi uzbruka J. Jansons (Brauns):

«Īpaši ar šo aristokrātu sērgu slimo pēdējos gadu desmitos mūsu literatūra; liekas, it kā kad daži romānisti savos sacerējumos citu ko nepavisam negribētu izteikt, kā tikai: «Tu, vienkāršā latvju meitiņ, kas Tu tagad nopūzdamās brieni tēvumājas dubļus, nekad nepiemirsti, ka tavas dzīves augstākais un svētākais uzdevums ir panākt to, ka tevī iemīlas smalks, augstas kārtas jaunskungs, un sevišķi Tu, latvju jaunekli, pastāvīgi sagatavojies pieņemt kāda muižnieka mūža draudzību, kas tik dziļi līdzjūt Taviem centieniem un ideāliem, un centies visiem spēkiem, ka drīksti reiz krist kādai debešķi skaistai muižniecei pie kājām! Nekas, ja Tev iedomīgais, dižciltīgais tēvs tagad varbūt liegtu savas meitiņas roku, muižnieces skūpsta tik dedzīgi, mīl tik kaislīgi, tik uzticīgi, piecu gadu laikā jau Tu vari tikt par profesoru vai ģenerāli, un tad — paradīzes vārti Tev atvērti!»»[2]

Un tomēr 80. gados un 90. gadu pirmajā pusē bija arī dzejnieki romantiķi, kuru daiļradei bija raksturīgs patiess individuāls pārdzīvojums, pat traģisms (Esenberģu Jānis) vai arī nepretencioza dabas lirika (Vensku Edvarts).

---

[1] *Jansons (Brauns)*. Domas par jaunlaiku literatūru (1892). — Grām.: Latviešu literatūras kritika. R.: LVI, 1956, 1. sēj., 322. lpp.

[2] *Turpat.*

80. gadu literatūrā reālisms izveidojās kā virziens. Rakstnieki reālisti galvenokārt bija lauku cilvēki, visbiežāk skolotāji, kas literatūrai varēja nodoties tikai no maizes darba brīvajos brīžos un dzīves vērojumus parasti smēla savā apkārtnē (Apsīšu Jēkabs, Doku Atis u. c.). Pie reālisma viņi nonāca stihiski, dažkārt viņu darbos bija vērojama arī sentimentalitāte, kas vēl ilgi sastopama dažu latviešu rakstnieku reālistu darbos (A. Deglavs). Viņu darbu galvenais varonis bieži bija idealizēts lauku skolotājs vai viņa līdzinieks. Reālistiskās prozas spēcīgākā puse bija negatīvā personāža, visbiežāk pagasta bagāto saimnieku tēlojums (Apsīšu Jēkaba «Pie pagasta tiesas», Doku Ata «Paugurieši»). Reālistu dzīves izpratni un māksliniecisko tēlojuma veidu vairāk vai mazāk raksturo vērojums, ne parādību analīze. Tāpēc A. Upīts viņus dēvējis par naivajiem vērotājiem reālistiem.

Ievērojamākie 80. gadu reālisti prozas rakstnieki ir Apsīšu Jēkabs un Rūdolfs Blaumanis. R. Blaumanis latviešu literatūrā ienāca 80. gadu otrajā pusē — tūlīt ar meistarīgiem darbiem («Pērkoņa negaiss», «Raudupiete»). Apsīšu Jēkaba reālisms labākos sasniegumus uzrādīja tur, kur rakstnieks varmācīgi neuzmāca savus moralizētāja uzskatus. Blaumaņa pirmajos darbos atrodami spēcīgi kapitālistisko lauku dzīvi atmaskojoši momenti («Nezāle», «Spijēnos»).

Kas noteica 80. gadu reālisma sabiedrisko raksturu, tā stiprās puses un vājumu? Jau brāļu Kaudzīšu, tāpat Apsīšu Jēkaba un citu vēlāko reālistu daiļradē vērojamas pretrunas, kas viņu uzskatos un darbībā nebija nejaušība, bet 19. gs. pēdējās trešdaļas pretrunīgo apstākļu un lauku dzīves problēmu sarežģītības nosacītas. Zemnieku vidē patriarhālisma vietā izvērsušās kapitālistiskās attiecības bija tik reljefas, ka rakstnieks nevarēja tās nepamanīt. Tāpēc mūsu pirmie reālisti, vienalga, kādi sabiedriskie uzskati un ideāli viņus vadītu, deva samērā patiesu laikmetam raksturīgo parādību attēlojumu. Apsīšu Jēkaba daiļradē īpaši redzams kristīgās didaktikas savienojums ar reālisma spēku.

Hernhūtisma piesātinātā bērnība, vēlākā striktā turēšanās pie bībelnieciskās morāles, reliģiozitāte neapšaubāmi ietekmēja talantīgā rakstnieka daiļradi un arī pozitīvā varoņa meklējumus viņa darbos.

Dziļāk ielūkojoties Apsīšu Jēkaba stāstos, redzama interesanta un pasvītrojama rakstnieka īpatnība. Nav tā vien, ka viņa darbu pozitīvie tēli būtu tikai dvēselē kristietisma apskaidrotie cilvēki, kuri nepretojas ļaunumam. Apsīšu Jēkabs meistarīgi pratis parādīt arī godīga cilvēka pasaulīgo drosmi, viņa pārliecību un atklāto sacelšanos pret sabiedrības un ļaunu cilvēku negodīgumu un netaisnību.

Apsīšu Jēkaba labākajos stāstos liela vieta ir jautājumam par sociālās dzīves nesaskaņu ar kristīgi patriarhālo morāli («Pie pagasta tiesas»). Šajā ziņā viņam vistuvākie rakstnieki ir brāļi Kau-

dzītes. Problemātiskā slodze Apsīšu Jēkaba labākajos darbos sadalās vairāku pretēju raksturu tēlojumā. Tā stāstā «Bagāti radi» dievam un bagātajiem radiem goddevīgā Andra tēva pretstats ir protesta pilnā Andra māte. Madei Zīlei stāstā «Pie pagasta tiesas» bezgala grūti apsūdzēt pašas dēlu, bet viņas aizbildnis Jēkabs Galviņš uzdrošinās asi un taisnīgi kritizēt pagasta tiesu un tiek iemests cietumā. Kā talantīgs rakstnieks Apsīšu Jēkabs ir bijis sociāli redzīgs, bet viņam ir arī darbi, kur pārsvaru gūst hernhūtiska moralizēšana («Svešos ļaudīs» u. c.).

Apsīšu Jēkaba reālisma spēks ir lauku dzīves un raksturu panorāmiskajā tēlojumā. Atzīmēsim A. Upīša doto vērtējumu:

> *«Teorijā nevarīgs, savā darbā viņš paliek pilns vingra spēka, vaļējām mākslinieka acīm skatās sava laika zemniecības reālajā dzīvē.»*[1]

Jāatzīmē, ka 80. gadu reālisma attīstībā liela vieta ir krievu kritizētāja reālisma pozitīvajai ietekmei, tā apzinātajai orientācijai uz zemnieku dzīves tēlojumu. To ļoti labi izpratis Apsīšu Jēkabs, aicinādams tulkojumos orientēties uz krievu literatūru. Viņa daiļradē vērojama Gogoļa, Turgeņeva un Ņekrasova ietekme.

Ar R. Blaumaņa darbību 80. gados un vēlāk saistījās reālisma principu padziļināšanās un paplašināšanās. R. Blaumaņa daiļrades centrā jau 80. gados bija cilvēka raksturs un viņa pārdzīvojumu dramatiskā attīstība. Ar psiholoģiski meistarīgu raksturu notēlojumu rakstnieks atklāja ne tikai cilvēku intīmās, bet arī zināmā mērā sabiedriskās un ideoloģiskās attieksmes. R. Blaumani raksturo noteikti humānisma un demokrātisma principi, kuriem bija sakņojums pašā dzīves īstenībā. Reālistiskajā tēlojumā R. Blaumanis turpināja latviešu literatūrā iedibinājušās tradīcijas. Viņš tēloja vidi un cilvēkus, kurus vislabāk pazina un kuri viņam kā rakstniekam bija tuvi un interesējoši. Rakstnieks saskatīja gan lauku dzīves atkarību no patriarhālajām tradīcijām, gan arī jaunā laika naudas un mantas varu, kā arī cilvēka iekšējo atbrīvošanos no agrākajiem reliģiskajiem žņaugiem, cilvēka uzticēšanos savu jūtu pasaulei, kā arī sarežģītu sabiedrisko un personisko attieksmju diktētās pretrunas, iekšējās cīņas, izmisumu, sāpes, mīlestību, saltu aprēķinu un to, ka cilvēks neiztur, bet salūst ārēju un iekšēju konfliktu pārspēka priekšā. R. Blaumanis pirmais neparasti dziļi tēlojis mīlestību un kaislību («Raudupiete»).

R. Blaumanis apzināti un nopietni strādāja pie savas daiļrades meistarības izkopšanas, jau 80. gados likdams pamatus latviešu psiholoģiskajai novelei. Viņa darbiem raksturīga smalka ētiski estētiski vērtējoša attieksme. Uz R. Blaumaņa daiļradi jau 80. gados var attiecināt A. Upīša vārdus:

---

[1] *Upīts A.* Latviešu literatūra. I. — R.: LVI, 1951, 52. lpp.

«Blaumanis ir pirmais rakstnieks latviešu literatūrā, kas savus darbus veido ne vien ar izjūtu, bet ar estētisku prasmi.»[1]

Šī estētiskā prasme ir Blaumaņa reālisma izcila īpašība.

R. Blaumaņa reālisms latviešu literatūras vēsturē ieguvis psiholoģiskā reālisma apzīmējumu.

80. gados raksturīga arī kritizētāja reālisma attīstība. Visspēcīgāk kritizētājs reālisms kā jauna sabiedriska kvalitāte pieteica sevi latviešu revolucionārās literatūras pamatlicēja E. Veidenbauma dzejā.

Kritizētājs reālisms bija saistīts ar jaunu laikmetu latviešu sabiedriski ideoloģiskajā dzīvē — Jauno strāvu, kuras ieskaņas vērojamas jau 80. gadu literatūrā. Rakstnieku jaunstrāvnieku daiļrades pamatos bija revolucionārā demokrātisma un marksisma ideoloģija.

LITERATŪRAS KRITIKA

80. gados turpinājās latviešu literatūras kritikas attīstība[2]. Kritikas galveno attīstības virzību noteica demokrātiskā kritika. Šo kritiku raksturoja cīņas pastiprināšanās pret sentimentālo romantismu un tā novirzienu — pseidotautisko romantismu; prasība rakstīt savam laikam, t. i., tuvināties dzīves īstenībai un tās aktuālajām idejām, t. i., pirmās reālisma prasības.

Cīņā pret pseidotautisko romantismu un tā galveno pārstāvi J. Lautenbahu aktīvi nostājās Kaudzītes Matīss *(Kalnirnieks)* un Teodors Zeiferts (1865—1929), kurš parakstījās kā *Teodors.* Samērā mēreno Kaudzītes Matīsa nostādni raksturoja atzinums, ka J. Lautenbaha dzejojums «Zalkša līgava» tikai vietumis skan tautas dziesmu skaņā un ka šis darbs neatbilst eposa žanra specifikai, uz ko pretendēja J. Lautenbahs. Plašākus teorētiskus secinājumus Kaudzītes Matīss neizvirzīja, taču diskusija ar Pārstrautu Jāni, aiz kura vārda slēpās pats Lautenbahs, pierādīja, ka folkloras atdarināšana vien neveido nozīmīgu literāru darbu. Tas bija pirmais nopietnais trieciens pseidotautiskajam romantismam.

80. gadu beigās literārajā polemikā ar rakstu «Dzejnieks un viņa laiks» (1888. un 1889. gadā «Austrumā») T. Zeiferts kritizēja J. Lautenbaha darbus un literāros uzskatus. Te pseidotautiskais romantisms cieta pilnīgu fiasko. T. Zeiferts atzina, ka dzejnieks, kurš raksta savam laikam, dzejo arī mūžībai un ka senlaiku vielai pat tautas dziesmas formā jāatbilst sava laika idejām, dzejai jāstāv uz tagad-

---

[1] *Upīts A.* Latviešu literatūra. I. — R.: LVI, 1951, 102. lpp.

[2] Sk. *Grigulis A.* Astoņdesmitie gadi. — Grām.: Latviešu literatūras kritika. R.: LVI, 1956, 1. sēj., 77.—254. lpp. *Knope E.* Latviešu literatūras kritika 19. gs. otrajā pusē. — R.: LPSR ZA, 1963, 73.—128. lpp.

nes pamata. Polemika uzmanības centrā izvirzīja literatūras sabiedriska nozīmīguma un aktualitātes prasību un būtībā cīnījās par reālismu.

80. gados literatūras kritikā kļuva aktuālas reālisma prasības. Blakus krievu literatūras kritikas ietekmei (Beļinskis) raksturīga arī vācu kritikas estētisko principu izvirze (Lesings, Gēte). Uz pēdējiem īpaši atsaucās Laubes Indriķis (1841—1889) un T. Zeiferts, kurš bija iepazinies arī ar Beļinska darbiem. Pirmās apzinātās reālisma prasības atrodamas Akota (literārais pseidonīms nav atšifrēts) rakstā «Mūsu rakstniecība» («Tēvija», 1885, 8). Reālisma vārds minēts jau 1882. gadā J. Zvīguļa (Jānis Puriņš-Zvīgulis) rakstā «Atklāta vēstule, rakstīta Balt. Vēstneša redaktoram, bet gan derīga arī citiem» («Baltijas Vēstnesis», 1882, 71, 72). Abos rakstos autori reālisma vārdu saistīja ar krievu literatūru.

Literatūras kritikā 80. gados bija vērojama objektīvistiski estētiskā nostādne (J. Lautenbahs), tiekšanās pēc mūžīgiem estētiskajiem ideāliem un vēlēšanās iegūt noteicējas lomu literatūras un kritikas attīstības procesā.

Atzīmējama arī kritikas žanriskā attīstība. 80. gados arvien vairāk parādījās plašāki literatūrkritiski raksti ar tieksmi risināt teorētiskus jautājumus.

80. GADU RAKSTNIEKI

APSĪŠU JĒKABS
(1858—1929)

Apsīšu Jēkabs ir latviešu reālistiskā stāsta īstais nodibinātājs, jo līdz viņam varam runāt tikai par reālistiskā stāsta aizsākumiem. Strādādams par skolotāju, nākamais rakstnieks iepazīstas ar zemnieku dzīvi, ar viņu priekiem un bēdām, iepazīstas ar dažādiem raksturiem, ar pagasta varas izpausmēm: tas kļūst par pamatu viņa literārajai darbībai.

Biogrāfija. Apsīšu Jēkaba īstais vārds ir Jānis Jaunzemis, pirmos literāros darbus viņš paraksta vai nu kā *Jaunzemju Jānis*, vai *Jāņzemnieks*. Pseidonīms *Apsīšu Jēkabs* rodas tikai 1885. gadā, kad viņš jau kļuvis pazīstams rakstnieks.

Jānis Jaunzemis dzimis 1858. gada 8. decembrī Valkas apriņķa (tagad Gulbenes rajona) Lizuma pagasta Kalaņģu mājās.

Rakstnieka tēvs nodarbojas ar zemkopību, bet tajā pašā laikā ir arī vietējās pagasta skolas skolotājs. Sagatavotu skolotāju trūkuma dēļ tajos laikos mācītāji par skolotājiem piesaistīja kādu no vietējiem iedzīvotājiem, kurš kaut cik ielauzījies lasīšanā, rakstīšanā un bībelstāstos. Tādos apstākļos par skolotāju kļuva arī rakstnieka tēvs. Dabiski, ka mājas audzināšanas periodā liela loma bija reliģijai. Reliģiskie ētiskie principi kļūst par dominējošiem rakstnieka personībā.

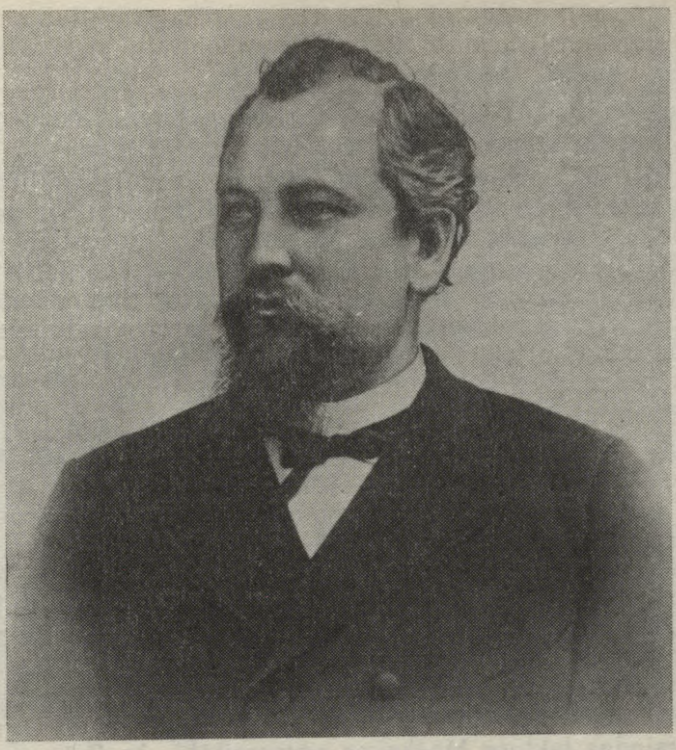

Apsīšu Jēkabs.

Reliģiskie ētiskie prātojumi dažkārt samazina dzīves īstenības spēku viņa darbos un mūža beigās pilnīgi atsvešina no sabiedrisko procesu uztveres.

Pirmo izglītību ieguvis mājās no tēva, Apsīšu Jēkabs 1868. gadā sāka mācīties Velēnas draudzes skolā, tad Cēsu apriņķa skolā un beidzot Cimzes skolotāju seminārā.

Cimzes semināru dēvēja par «ķesterskolu» un tur patiešām centās izaudzināt luterāņu baznīcai vajadzīgos izglītības darbiniekus, kas tautā tālāk stiprinātu baznīcas morāli.

Pozitīvs moments seminārā bija tas, ka audzēkņiem attīstīja tikumisku principialitāti — godīguma izjūtu. Tas savukārt deva iespēju skolotājiem, strādājot lauku skolās, saskatīt tuvākā apkārtnē daudzus sadzīves konfliktus. Tie kļūst par izejas punktu rakstnieku skolotāju, tai skaitā arī Apsīšu Jēkaba literārajā darbā. Cimzes semināra īpatnība bija arī tā, ka audzēkņus uzņēma tikai ar muzikālo dzirdi, un, semināru beidzot, katram audzēknim vajadzēja mācēt vai nu spēlēt klavieres, ērģeles, vai vijoli un arī vadīt kori. Tādējādi Cimzes audzēkņi kļuva par latviešu kora kultūras pamat-

licējiem. Muzikālā pašdarbība savukārt saistīta ar aktīvu sabiedrisku darbību, kura arī veicināja vienu otru skolotāju pievērsties literatūrai.

Seminārā mūzikas kultūra saistīta ar to, ka J. Cimze bija viens no pirmajiem latviešu komponistiem.

Kaut arī J. Cimze pats nebija brīvs no feodālās kultūras atliekām un vāciskās orientācijas, viņš seminārā lielu vērtību veltīja latviešu valodas izkopšanai. Viņš klasē analizēja un kritizēja tā laika avīžu («Baltijas Vēstneša» u. c.) valodu; dažkārt norādīja uz nepareizi lietotiem vārdiem, piemēram, *gauži* varot tikai *bēdāties, raudāt*, bet *gauži* nevarot *priecāties*. Kā uz pareizu latviešu valodas avotu Cimze norādīja uz latviešu tautas dziesmām. Tām viņš pats pievērsās galvenokārt kā komponists.

Varbūt no Cimzes semināra latviešu valodas mācību stundām nāk Apsīšu Jēkaba atziņa, ka blakus Bībelei tautas dziesmas ir galvenais avots, no kura smelties rakstniekiem.

1879. gadā Apsīšu Jēkabs pabeidza Cimzes semināru un sāka strādāt Rūjienas draudzes skolā. Tieši šajā gadā beidza Tērbatas universitāti valodnieks Jēkabs Velme (1855—1928) un vienu gadu vadīja privātproģimnāziju Rūjienā. Šim apstāklim ir ļoti būtiska nozīme rakstnieka dzīvē. Draudzes skolas jaunais skolotājs sadraudzējas ar jauno proģimnāzijas direktoru. Velme dod Apsīšu Jēkabam pirmo ievirzi, izraisot interesi par literatūru.

Jau pēc gada Jēkabs Velme dodas uz Maskavu un ilgus gadus ir vācu valodas lektors Maskavas universitātē. Ar Brīvzemnieka un citu Maskavā dzīvojošo latviešu atbalstu Velme 1885. gadā Maskavā sāka izdot literāri sabiedrisku mēnešrakstu «Austrums». Velmes mudinājumi un sadarbība ar «Austrumu» stimulēja Apsīšu Jēkabu sasniegt augstākas meistarības pakāpi stāstu izveidē.

1881. gada otrā pusē Apsīšu Jēkabs pārgāja skolotāja darbā uz Ķokmuižu, netālu no Valmieras, kur nostrādāja līdz 1893. gadam, un šeit uzrakstīti visi viņa darbi, kuriem ir literāri mākslinieciska nozīme. 1900. gadā Apsīšu Jēkabs pārcēlās uz Rīgu, kur strādāja par skolotāju Jāņa baznīcas meiteņu skolā (1900—1915), vadīja reliģiskā laikraksta «Evaņģeliuma Gaisma» nodaļu. Ar 1916. gadu viņš mācīja latviešu valodu un ticības mācību vairākās Rīgas ģimnāzijās. Miris Gaujienā 1929. gada 10. jūnijā, apglabāts Rīgā, Meža kapos.

Literārā darbība. Pati pirmā Apsīšu Jēkaba publikācija ir dzejolis «Sapņi» («Baltijas Vēstnesis», 1880). Nākamajā gadā tēlojumi «Mežs» un «Tautas dziesmu putniņš», kā arī daži vācu dzejnieku atdzejojumi parādījās J. Lautenbaha-Jūsmiņa vadītajā žurnālā «Pagalms».

Arī vēlāk Apsīšu Jēkabs uzrakstījis pa dzejolim un garāku dzejojumu «Ubags», tomēr lielākus panākumus kā dzejnieks nav guvis. Veiksmīgāk darbojies kā atdzejotājs.

Kā «Mežs», tā «Tautas dziesmu putniņš» — apromantizēti bez-

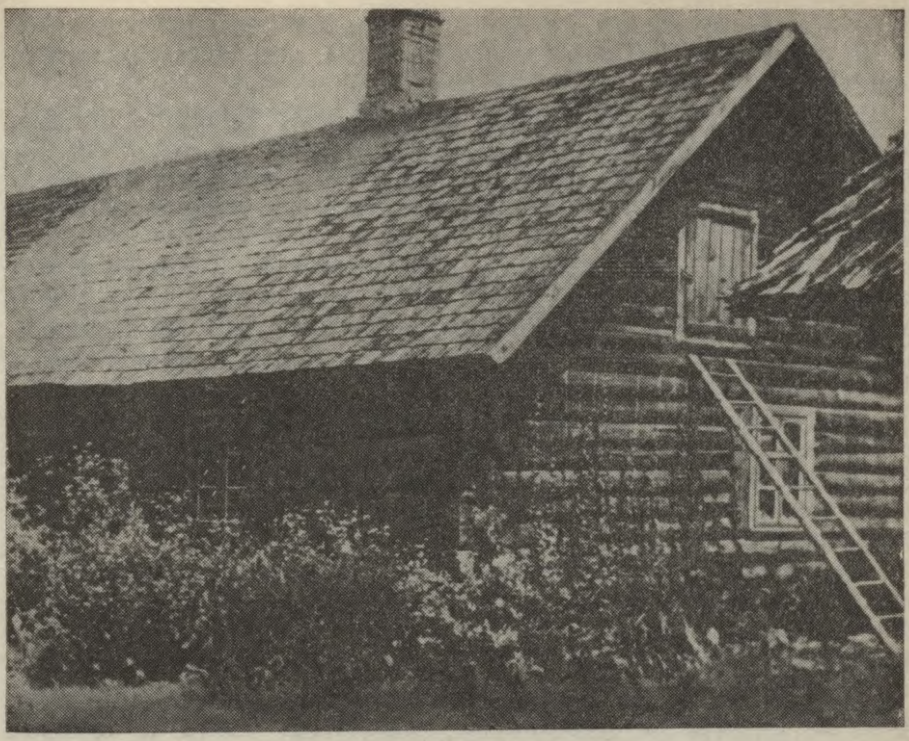

Lizuma Kalaņģi. Apsīšu Jēkaba dzimtā vieta.

sižetiski tēlojumi vēl neliecināja par to, ka jau pēc diviem gadiem latviešu literatūrā parādīsies rakstnieks, kas iegūs sabiedrības uzmanību.

Pagājušā gadsimta septiņdesmito gadu beigas un astoņdesmitie gadi, kad veidojās rakstnieka personība, ir raksturīgi ar kapitālistisko attiecību iebrukumu zemnieku sētā, ar patriarhālās dzīves sairšanu, ar cinisku naudas varas patvaļu visās dzīves jomās. Šī perioda rakstnieki gan neizprata sabiedriskā procesa būtību, bet redzēja tā izpausmes sadzīvē, tāpēc viņi spēja tēlot tikai tiešās pieredzes materiālu, nesaskatot notikumu dialektisko kopsakarību. Attēlojot sadzīves ainas reālistiski patiesi, viņi dod iespēju lasītājam pašam izdarīt savus secinājumus, kritiski vērtēt tā laika sabiedrību.

Sākot ar 1883. gadu, «Baltijas Vēstnesī» pāris gados top iespiesti stāsti *«Krusttēvs Ādams»*, *«Ārprātīgais»*, *«Kaimiņi»* un *«Iegātnis»*.

Šie stāsti ieved Jaunzemju Jāni latviešu literatūrā kā rakstnieku reālistu. Tik vienkārši un dzīves patiesi latviešu literatūrā līdz tam vēl neviens nebija stāstus rakstījis.

«Krusttēvs Ādams» ir bērnības atmiņas par kādu novērotu kara invalīdu kurpnieku. Autora nopelns ir tas, ka viņš spējis dot reljefu,

dzīvu tēlu. Vērojams arī, ka Apsīšu Jēkabs šeit prasmīgi lieto rakstnieka amata līdzekļus gan valodas tipizācijā, gan tautas humora izmantošanā.

Jau sarežģītāk veidots stāsts «Ārprātīgais». Te autors ļoti maz iejaucas sižeta risinājumā. Lielsaimnieku, zagli un krāpnieku Vanagu viņš rāda kā pātarnieku un svētuli. Vispārinājums veidots kā apsūdzība pret tāda veida nelietībām. Raksturs veidojas tiešās attiecībās un darbībā.

Zīmīgs ir stāstiņš «Kaimiņi». Nav šaubu, ka te jūtama krievu rakstnieka N. Gogoļa ietekme, jo sižeta risinājums ļoti tuvs viņa stāstam «Kā Ivans Ivanovičs sastrīdējās ar Ivanu Ņikiforoviču». Domājams, ka ar krievu klasisko literatūru Rūjienas periodā Apsīšu Jekabu iepazīstināja J. Velme.

Stāsts «Iegātnis» nozīmīgs tajā ziņā, ka parāda rakstnieka izpratni par zemniecību kā diferencētu slāni. Turpmākajos gados, kad sākās Apsīšu Jēkaba literārā darbība žurnālā «Austrums», rakstnieks sasniedz savas daiļrades virsotnes. Te izkristalizējas arī viņa reālisma principi.

Apsīšu Jēkaba tēvs kādu laiku ir arī pagasttiesas loceklis. Rakstniekam jau jaunībā nākas dzirdēt dažādus gadījumus pagasttiesas darbā. Būdams skolotājs, viņš novēro, kā rīkojas pagastvaldes un pagasttiesas. Rodas plašs materiāls reālistiska rakstnieka darbam.

Stāstā *«Pie pagasta tiesas»* (publicēts žurnālā «Austrums» 1885. gadā ar pseidonīmu *Jāņzemnieks*) uzmanības centrā ir raksturu tēlojums. Negatīvo īpašību atsegšanā stāsta autors veiksmīgi pielieto satīru, kas reālistisko zīmējumu dara reljefāku. Tādi tēli kā Blāķis, Klucē u. c. neatpaliek no «Mērnieku laiku» labākajiem tēliem.

Pagasta varu savās rokās sagrābuši lielsaimnieki. Galvenie darījumi vispirms tiek kārtoti krogā. Lai iegūtu savu labumu, pagasta varenie neapstājas pat nozieguma priekšā. Tādos apstākļos darba cilvēkam velti meklēt taisnību. Savu taisnību nedabū arī atraitne Made.

Pretišķību metos atklājas cilvēku attiecības, kas savukārt spilgti izgaismo raksturus. Veiksmīgi izmantoti tautā noklausīti teicieni, kas paši par sevi jau spēj kļūt par raksturojošiem faktoriem. Sevišķi tas attiecas uz tiesas rakstvedi Klucē.

Stāstā pagasta dzīves kopaina krāsaina, emocionāla un iedarbīga, Tajā atklātā reālistiskā patiesība acīm redzami baida pašu autoru, nonākdama pretrunā ar viņa ētiskajiem uzskatiem. Pēc Mades nāves rakstnieks liek Pēterītim pēkšņi laboties, nedodot nekādu motivāciju. Tūliņ pēc šī stāsta nodrukāšanas notiek arī rakstnieka pseidonīma maiņa.

«Austruma» 1885. gada 3. numurā tika izsludināts romānu un noveļu konkurss ar šādiem nosacījumiem: «1) Vielu jāņem iz latviešu tagadējās dzīves jeb viņu vēstures. 2) Valodai vajag būt skaidrai un tekošai. 3) Manuskripti jāraksta skaidri un «Austruma» ortogrāfijā.» Tālāk seko noteikumi par moto un prēmiju apmēriem

(75, 50, 25 un 15 rubļi). Pēc toreizējiem apstākļiem tās ir samērā pieklājīgas summas.

Rakstnieks gandrīz jau pabeidzis savdabīgu stāstu *«Laimes spoks»*. J. Velme mudināt mudina draugu piedalīties konkursā. Kaut arī darbs pilnīgi neatbilst konkursa noteikumiem, tomēr Jaunzemju Jānis nolemj darbu iesūtīt. Slēgtā konkursa moto vietā var būt arī līdz tam vēl nelietots pseidonīms.

Kādu pseidonīmu likt? Gudrošana liela. Te rakstnieka skats apstājas pie mazas apsītes, kas aug aiz loga. Apsīšu Jēkabs? Neskan slikti.

Tā stāsts «Laimes spoks» tiek iesūtīts «Austrumam» ar pseidonīmu *Apsīšu Jēkabs*. Kopš tā brīža atkrīt visi iepriekšējie pseidonīmi — *Apsīšu Jēkabs* paliek uz visiem laikiem.

Kaut gan stāsts «Laimes spoks» pilnīgi nesaskanēja ar konkursa noteikumiem, tas tomēr, *«tādēļ ka valoda gluda un tekoša un ka viņš mūs ieved tautas dzīvē»*, iegūst godalgu (mazāko — 15 rubļus).

«Laimes spoks» veidots gredzena kompozīcijā — neliela sabiedrība izbrauc vēžot, un pie vēžotāju ugunskura kāds no dalībniekiem izstāsta notikumu no klaušu laikiem. Daudz uzmanības autors veltījis dabas tēlojumam.

1886. gadā «Austrumā» iespiests stāsts *«Bagāti radi»*. Arī šis stāsts, tāpat kā visi iepriekšējie Apsīšu Jēkaba stāsti, balstās uz konkrēta, dzīvē novērota materiāla. Dzīves patiesība, kas paveras šajā stāstā, rāda lauku gājēju drūmo un bezcerīgo dzīvi.

Sarakstot stāstu «Bagāti radi», Apsīšu Jēkabs izvēlējies stāstījuma veidu kā paša autora atmiņu attēlojumu. Viņa tēva mājās Jura dienā (kad sākas un izbeidzas kalpu darba līgumi ar saimniekiem) ierodas nolīgtais kalpu pāris Andra tēvs un Andra māte. Atmiņu stāstītājs sadraudzējas ar šiem labsirdīgajiem un godīgajiem darba cilvēkiem. Stāstītājs neaprobežojas tikai ar savām izjūtām, bet sniedz spilgtus Andra tēva un Andra mātes rakstura tēlojumus. Stāsta sižeta risinājumā rakstnieks vairākkārt iegriežas savā dzimtajā pusē, kur, sastapdamies ar Andra tēvu un Andra māti, vēro pārmaiņas viņu dzīvē. Ar lielu pacietību Andra tēvs panes sūrās un grūtās kalpavīra gaitas. Par viņiem rakstnieks stāsta: *«Kas Andra tēvs ar Andra māti bija par uzticīgiem strādniekiem! Spēka ne vienam, ne otram priekš darba netrūka. To droši zinu, rokas un kājas tiem tik ilgi kustēja, kamēr vien tie jaudāja.»* Bet pienāk brīdis, kad spēki izsīkuši un vairs nevar saimniekiem kalpot. Un viņi ir laimīgi, ka varējuši atrast kaktu nabagmājā. Arī te viņiem palīdzējuši «bagātie radi».

Andra tēva un Andra mātes nežēlīgajā liktenī rakstniekam nebūt nenāk prātā vainot sociālos apstākļus. Galvenie vainīgie ir «bagātie radi», viņu skopums, mantrausība, līdzcietības trūkums pret citu cilvēku likstām un nelaimēm. Rakstnieka nopelns ir tas, ka viņš tik spilgti un emocionāli atklājis gājēju nenovēršamo, smago likteni.

J. Jansons (Brauns) referātā «Domas par jaunlaiku literatūru» (1893) īpaši izcēla Apsīšu Jēkaba stāstu nozīmīgo tematiku, kas liecina par rakstnieka spēju saskatīt cilvēku likteņos nopietnās, būtiskās problēmas, kā arī tās mākslinieciski un emocionāli spēcīgi atklāt. Bet kritiķis arī atzina, ka Apsīšu Jēkabs nespēj atbildēt uz jautājumiem, kas rodas no viņa stāstos paustās dzīves patiesības.

> *«Bagātos rados» mēs redzam krietnus darbīgus ļautiņus, kas mocās neapnikuši un nenoguruši, un tomēr viņu pūliņi netiek vis svētīti. (..) Un šais izstieptās sastrādātās rokās Apsīšu Jēkabs gan neiemet aukstu akmeni, bet sludina panesību, lēnību, pacietību un mieru! Un kā mēs sastopam mūža galā šos ļautiņus, kas strādājuši un pūlējušies dienām un naktīm, gadiem un gadu desmitiem! «Acis vecas, izsīkušas, gandrīz neredzīgas, raugās ar sāpēm un žēlumu kā līdzcietības lūgdamās; sejā grumbas, dziļas un asas kā likteņa bargie raksti, — un trīcošas, vecas galvas, un ķeģīši rokās, tā šie vecīši savā septītā gadu desmitā nespēcīgiem soļiem velkas uz nabagmāju!»*
>
> *Un Apsīšu Jēkabs! Viņš nezin citādi šo ļaunumu novērst, kā tik skriet augšā tornī un visiem spēkiem raut vareno zvanu, kas skan un sauc: «mīlējat, mīlējat, esat brāļi!»*[1]

Ar stāsta galveno tēlu Andra tēvu latviešu literatūrā papildināta «sirdssšķīsto» cilvēku tipu galerija. Tās aizsākumi jau redzami brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laikos». Šo tēlu līniju turpina J. Purapuķe («Spieķis un divi suņi»), J. Poruks, A. Saulietis u. c.

Andra tēvs, tāpat kā visi «sirdssšķīstie» cilvēki, dzīves grūtumu nastu, kas nav no mazajām, panes bez kurnēšanas, nekur neuzrādot ne mazākās tieksmes pretoties.

Nepretošanos ļaunumam tā laika literāti centās izgaismot kā pozitīvu ētisku kategoriju, kas izveido cilvēkā sevišķas garīgas vērtības. Īstenībā nepretošanās ļaunumam ir baznīcas ieaudzinātās morāles īpašība un noderīga galvenokārt ekspluatatoru šķirām. Tomēr Andra tēva un Andra mātes raksturi un liktenis ir tik emocionāli iedarbīgi, ka stāsta vispārinājumā izpaužas plašāku sabiedrības slāņu, ne tikai «bagāto radu» skatījums. Šajā gadījumā raksturi ar tādām īpašībām atsedz sociālās iekārtas ļaunumus un ietver zināmu apsūdzību pret trūcīgo ļaužu izsūcējiem.

Apsīšu Jēkabs «Austrumā» (1885) publicētajā rakstā «Priekšlikums latviešu rakstu izdevējiem» aicināja vairāk tulkot krievu reālistu darbus. Pats viņš pārtulkoja I. Turgeņeva «Brauciens uz gāršu», arī dažus N. Ņekrasova dzejoļus. Rakstnieka rūpīgi izstrādātos dabas aprakstos skaidri samanām I. Turgeņeva ietekmi.

Sevišķu uzmanību dabas tēlojumiem rakstnieks pievērsis stāstā *«Svešos ļaudīs»* (1888). Daba iegūst personificēta spēka raksturu.

---

[1] Latviešu literatūras kritika. — R.: LVI, 1956, 1. sēj., 373. lpp.

Dabas varenības izjūta spēj apņemt visu cilvēku. Tas atklāts ar veiksmīgu mākslinieciskū spēku. Tajā pašā laikā stāsta sižetā uzvaru gūst moralizējoši akcenti, tāpēc šeit jau sastopamies ar pirmām lielām pretrunām, kas turpmāk arvien padziļinās.

Sižetiskajā risinājumā rādīts konflikts starp tēvu un dēlu. Pēdējais apņem svešas ticības sievu un ir spiests dzīvot meža vientulībā. Saņēmis visādas sodības, nepaklausīgais dēls atgriežas tēva mājās.

Reālistiski veidoti tēli sastopami arī stāstu virknē «Iz tautas bilžu galerijas», kas publicēti divās daļās (1893). Stāsts «No mazām dienām», kur risināti audzināšanas jautājumi un cilvēka rakstura izveidošanās, tolaik radīja arī iebildumus. Rakstnieks P. Sarķis apcerējumā «Pesimisms latviešu rakstniecībā» pārmeta Apsīšu Jēkabam, ka ļaunums rādīts kā iedzimts, no kura cilvēkam nav iespējams atbrīvoties, jo Spricēns zogot tāpēc, ka māte zagle. P. Sarķis turpretim raksta: *«... Kādēļ cilvēks zog? Mēs atbildēsim tā: tādēļ, ka atrodas trūkumā, bet Apsīšu Jēkabs atbildēs: «Tādēļ cilvēks zog, ka viņš ir ļauns no mazām dienām.»»* Progresīvākā sabiedrības daļa uzskatīja, ka taisnība P. Sarķim.

Žurnālā «Austrums» desmit gadu laikā (1885—1895) publicēta virkne Apsīšu Jēkaba apcerējumu par dažādiem sabiedriskiem jautājumiem ar kopēju virsrakstu *«Vēstules iz tēvijas»*. Dažās no tām viņš pieskaras arī literatūrai un kritikai. Iesaistoties polemikā starp Kaudzītes Matīsu un J. Lautenbahu-Jūsmiņu par to, vai jādzejo pēc Vakareiropas parauga — ar atskaņām vai tautas dziesmu garā — bez atskaņām, viņš ceturtā vēstulē (1886) izsaka prātīgus vārdus: *«Dzejas skaistākā forma arvien ir valoda... Mūsu dzejas tagadējam virzienam nevajadzētu būt tik vien aklam pakaļdarījumam svešu tautu piemēriem, nedz arī vienīgi dzīties katru vielu tērpt tautas dzejas uzvalkā, bet ka tie «īstie» sava «gara patiesībā» ņemtu savai vielai to visderīgāko formu, kas saturam ļauj visgaišāk un svabadāk parādīties.»*

Visi minētie fakti rāda, cik liela nozīme ir bijusi Apsīšu Jēkabam astoņdesmitajos gados latviešu literatūras un sabiedriskās domas attīstībā. Bet viņa aktīvās daiļrades posms ir ļoti īss. Deviņdesmito gadu sākumā Apsīšu Jēkabam ir tikai nedaudz pāri trīsdesmit gadiem, kad pretrunas starp reliģiski ētiskajām atziņām pasaules uzskatā un spējām apkārtējā vidē saskatīt īstenību pieaug tādā mērā, ka rakstnieks zaudē spēju kaut cik pareizi attēlot dzīves īstenību un kļūst par elementāru kristīgi reliģisku uzskatu paudēju un pamācītāju.

1893. g. J. Jansons (Brauns) jau iepriekš minētajā referātā «Domas par jaunlaiku literatūru» norāda, ka pēdējos Apsīšu Jēkaba darbos sācies apsīkums, no sacerējumiem lien laukā autora pamācošā balss. Kā piemēru J. Jansons (Brauns) min stāstu «Uz pilsētu» (1892).

Šajā stāstā autors liek lauku saimniekam, vieglākas dzīves tīkotājam, pārcelties dzīvot uz pilsētu. Te, saprotams, to vajā visādas

likstas, un viņš spiests atgriezties godīgā zemnieku dzīvē, ārā no pilsētas posta.

No iepriekšējo stāstu reālisma te maz vairs palicis pāri. Noriets konsekventi turpinās tālāk, un Apsīšu Jēkabs beidz eksistēt kā rakstnieks. Vēl gan parādās baznīcas morāles un ētikas piesātināti stāsti un tēlojumi («Vecā baznīciņa» (1896), «Mans auklis» (1902), «Atmests» (1902) u. c.).

Visraksturīgākais šai ziņā ir stāsts «Vienu gadu Upmaļos» (1904). Tajā parastā dzīves pretišķību aina pagriezta otrādi: nevis saimnieks izmanto kalpus pusgraudniekus, bet pēdējie izmanto saimnieku.

Apsīšu Jēkaba literārajā mantojumā nozīmīga vieta ir viņa tulkojumiem, it īpaši dāņu rakstnieka K. Andersena pasakām. Tulkotās pasakas periodikā parādījās sākot ar 1881. gadu. Ilgajos gados Apsīšu Jēkabs pārtulkojis pavisam 151 pasaku; tās vienkopus publicētas sešās burtnīcās (1924—1925).

Kā izskaidrojams, ka rakstnieks pašos talanta brieduma gados beidz eksistēt kā radoša personība? Tāds liktenis latviešu literatūras laukā piemeklējis ne tikai vienu Apsīšu Jēkabu. Cilvēki, kuri auguši patriarhālos lauku apstākļos, straujā dzīves attīstības gaitā nonākuši pretrunu pilnajos kapitālisma apstākļos ar saasinātām šķiru pretišķībām, izjūt, bet nesaprot proletariāta kā politiskā spēka uznākšanu uz vēstures skatuves. Viņus māc apmulsums un īgnums pret notikumiem un dzīvi, viņi ievelkas kā gliemeži savā čaulā. Apsīšu Jēkabam šo čaulu veidoja reliģiski ētisks konservatīvisms.

Apsīšu Jēkaba nozīmīgās literārās darbības posms ilga apmēram desmit gadus, bet šajā laikā sarakstītie stāsti latviešu prozas un reālisma attīstībā ir atstājuši ievērojamas literatūras vērtības.

LITERATŪRA

Apsīšu Jēkabs. Raksti. — R., 1896—1914. — 1.—13.
Apsīšu Jēkabs. Raksti. — R., 1924—1925. — 1.—4.
Apsīšu Jēkabs. Izlase. — R., 1952.
Apsīšu Jēkabs. Iz tautas bilžu galerijas. — R., 1958.
Apsīšu Jēkabs. Bagāti radi. Pie pagasta tiesas. — R., 1965.

Vilsons A. Apsīšu Jēkabs. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 702.—725. lpp.
Upīts A. Apsīšu Jēkabs. — Grām.: Latviešu literatūra. I. R.: LVI, 1951, 156.—160. lpp.

MĀTERU JURIS
(1845—1885)

Pagājušā gadsimta septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados Māteru Juris ieņem samērā redzamu vietu gan kā rakstnieks, gan

kā žurnālists. Par viņu savā laikā teikts daudz labu vārdu. Tā Ed. Veidenbaums viņam velta rindas:

Tik ērkšķiem bij kaisīts tavs darbīgais mūžs.
Vēl piemiņu skauģi kapā tev grūž;
Bet velti: kā ziemeļos atspīdums sārts
Drīz celsies un mūžīgi dzīvos tavs vārds.

Arī Kaudzītes Matīss, R. Blaumanis un daudzi citi augstu vērtē Māteru Juri un viņa darbību, parasti pārspīlējot tās pozitīvo lomu. Tajā pašā laikā pret Māteru vērsti daudzi un dažādi uzbrukumi, teikti nievājoši vārdi, ar tādu pat dedzību kā slavinājumi. Arī tajos ir sava daļa pārspīlējumu.

Ja tādi pretišķību viesuļi joņo pa lielceļu, patiesībai jāstāv ceļa malā un jāgaida sava kārta.

Šķiet, jau labi sen visas problēmas, kas saistītas ar Māteru Juri, ir skaidras un jautājums ir tikai noformējumā.

Pretrunu mezgls vispirmā kārtā jāmeklē pašā rakstnieka personībā. Sistemātiskas izglītības trūkums, dažādas rakstura vājības — kā lielmanība, pašpārliecinātība, neiecietība pret citu domām, mēra sajūtas trūkums — bija par pamatu tam, ka viņš pārvērtēja sevi, zaudēja jebkuru paškritiku un jauca vienkopus daudzas nopietnas lietas ar tīri donkihotiskām izdarībām. Tas deva pamatu daudziem jo daudziem uzbrukumiem un nievājumiem. Saprotams, Māteru Juris parādā nepalika. Nelaime tikai bija tā, ka viņa pretinieki bija stiprāki par viņu.

No otras puses — iedzimts talants, milzīga enerģija, neatlaidīga cīņa par iedomātu mērķi, savas rīcības reklāmveidīga saistība ar «tautas interesēm» izvirzīja Māteru Juri sava laika redzamā vietā.

Biogrāfija. Māteru Juris dzimis 1845. gada 11. martā. Tieksme cīnīties par patiesību bija pirmais faktors, kas jaunībā nākamo rakstnieku izrāva no sūrajām kalpa gaitām un deva iespēju kaut cik iegūt izglītību.

Kad patēvs bija galīgi izputinājis nelaiķa tēva mājas — Cildu pagasta Vidukļus (tag. Liepājas raj.), Jurim nākas iet pie turīga saimnieka par «puspuisi». Slēdzot darba līgumu, «puspuisis» pielīgst, ka ziemā saimnieks ļaus viņam iet skolā un dos uzturu. Kad pienāk ziema, saimnieks par pielīgumu tikai pasmejas, neies jau dīkdieni barot. Ar to arī zūd iespēja apmeklēt skolu, iespēja mācīties.

«Puspuisis» tomēr nepadodas, iet sūdzēties pie mācītāja. Tam tāda pārdrošība liekas amizanta, viņš ieinteresējas par jaunekli un dara šo dīvaino faktu zināmu arī vietējam baronam. Tas nodrošina Māteru Jurim Kazdangas pagastskolas izglītību. Tālākais tiek apgūts pašmācības ceļā.

Sākās rakstveža gaitas pa dažādām muižām un pagasta valdēm. Še Māters iepazīstas ar zemnieku un muižu attiecībām, ar dažādām jurisdikcijas formām, ar sarežģītām tieslietu izdarībām laikā, kad notiek intensīva muižām piederošo zemnieku zemes kapitalizācija. Viņš kļūst par labāko praktiķi zemnieku tieslietu jautājumos. Šajā

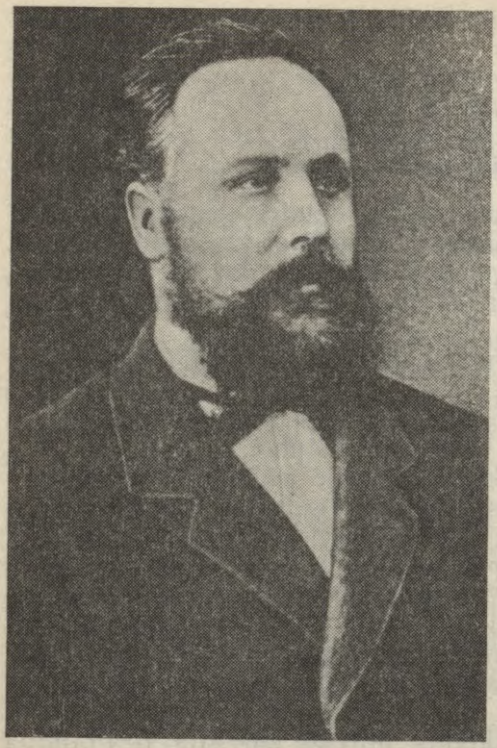

Māteru Juris.

sakarībā viņu ievēro Kurzemes gubernators un iecel par Kurzemes guberņas tipogrāfijas inspektoru un tulku.

Dzīvodams Jelgavā, Māters kļūst par padomdevēju zemniekiem juridiskos jautājumos. Top viņa juridiskā rakstura grāmatas: «Likumi un nosacījumi par pagastu valdīšanu un policiju Kurzemes guberņā» un «Vidzemes un Kurzemes privāttiesību likumu grāmata».

Māters pasāk arī intensīvu sabiedrisku darbību. Rodas personiskas dabas strīdi ar Rīgas Latviešu biedrības vadošām aprindām. Tie ietekmē tā laika žurnālistiku un literatūru.

Septiņdesmitajos gados rodas liela rosība periodisko izdevumu izdošanā. Šajos pasākumos iesaistās arī Māteru Juris.

1875. g. viņš nodibināja nedēļas avīzi «Baltijas Zemkopis». Sākumā tā iecerēta kā specializēta zemkopības avīze, taču šī iecere nerealizējas. Pašam zināšanu lauksaimniecībā par maz un arī pieaicināto lauksaimniecības skolas audzēkņu devums nekvalificēts, tādēļ «Baltijas Zemkopis» kļūst par sabiedriski politisku avīzi. Māteru Juris mēģina izveidot pedagoģisku periodiku, pagaidām gan tikai kā pielikumu «Skola», iznāk tikai 4 numuri, pēc tam cenzūra to noliedz, jo koncesijā tāds pielikums nav paredzēts.

«Baltijas Zemkopi» Māteru Juris parādu dēļ spiests pārdot 1879. gadā. Līdz avīzes pilnīgai likvidēšanai (1885. gadā) to izdod īpaša «Baltijas Zemkopja» sabiedrība ar Pūcīšu Ģedertu (Eilenbergu) priekšgalā.

Tik aktīvam sabiedriskam darbiniekam kā Māteru Juris bez sava periodiska izdevuma gandrīz neiespējami dzīvot un jau 1880. gadā viņš izdod jaunu nedēļas avīzi «Tiesu Vēstnesis». Arī tā neizveidojas par specializētu tieslietu izdevumu, jo aprobežojas tikai ar juridisku padomu došanu zemniekiem. To Māteru Juris bija pasācis jau «Baltijas Zemkopī».

Ar pārtraukumiem izdevums pastāv līdz 1884. gadam, kad materiālu iemeslu dēļ pārstāj iznākt. Māteru Juris, izdodams «Tiesu Vēstnesi», nonāk parādos, par ko izsēž cietumsodu, sarūgtināts mirst ar trieku 1885. gada 4. februārī Jelgavā, kur arī apglabāts.

Dažus literāros darbus, arī rakstus Māteru Juris publicējis ar pseidonīmu *Teodors Rolands*.

Literārā darbība. Māteru Jura izdevumiem ir vairākas specifiskas īpašības. Pirmkārt — ar praktiskajiem padomiem viņš iegūst popularitāti Kurzemes zemnieku vidū.

Otrkārt — ķīviņu dēļ ar Rīgas Latviešu biedrības aprindām viņa izdevumi lieto asu uzbrūkošu stilu, kas nereti nonāk līdz lamu vārdiem. Sākot ar pagājušā gadsimta septiņdesmitajiem gadiem lamāšanās top par buržuāzisko periodisko izdevumu raksturīgu pazīmi uz gadu gadiem. Nekādu principiālu domstarpību Māteru Jurim ar Bernhardu Dīriķi un citiem Rīgas Latviešu biedrības runas vīriem nav. Visam ilggadīgajam konfliktam ir personisks raksturs. Neiecietība ir ļoti būtiska īpašība visiem Māteru Jura pasākumiem. Tā, piemēram, kad viņam rodas dusmas uz Ādolfu Alunānu, viņš pārtrauc iesākta Alunāna darba iespiešanu un vēstulniekā atbild: *«Adolf. Alunānam. Papīru kurvī!»* Līdzīgi Māteru Juris sanaidojas ar dzejnieku Šēnberģi un citiem.

Un beidzot — viņa periodisko izdevumu popularitāti veicina literārie darbi, kaut arī to mākslinieciskā vērtība nav augsta.

1879. gads latviešu literatūrā nozīmīgs ar pirmo latviešu romānu parādīšanos. Vienā gadā iznāk brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiki» un Māteru Jura romāns *«Sadzīves viļņi»*. Nozīmības ziņā tie stipri atšķirīgi. Romāns «Mērnieku laiki» ir reālisma pamatlicējs latviešu literatūrā un savu nozīmību nav zaudējis līdz šim laikam. «Sadzīves viļņus» piemin tikai literatūras vēsturnieki.

Māteru Jura darbiem nav dzīves īstenības pamata, tie sadomāti, izejot no autora idejiskās koncepcijas. Māteru Juris uzskata, ka latviešu vienīgais pareizais ceļš — padevība un uzticība cariskajai valdībai, paļaušanās uz Baltijas muižniecības labāko daļu, kas it kā ir ar mieru sadarboties ar latviešu zemniekiem, līdz latvieši laukos izveidos savu ekonomiski spēcīgu slāni — lauku buržuāziju. Romāna darbība notiek muižā. Galvenais varonis Eduards Felzenberģis, zemnieka dēls, ārzemēs mācījies lauksaimniecību, tagad ir muižas pārvaldnieks. Viņš ir īsts vīrišķības paraugs, skaists, stalts, cildens, gudrs. Viņš mīl baronesi Klotildi, un Klotilde mīl viņu, taču Felzenberģis tā respektē kārtu starpību, ka mīlestība var būt tikai nelaimīga. Kad barons aizbrauc uz ārzemēm, Felzenberģis pārvalda muižu, zemniekiem atvieglo dzīvi, cīnās ar ļauniem un blēdīgiem muižas kalpotājiem. Var redzēt, ka Felzenberģis ir Māteru Jura ideāltips. Kad atgriežas barons, viņu apsūdz un viņš sarūgtināts dodas uz Krieviju, piedalās karā, uzdien par ģenerāli (!), atgriežas muižā un apprec Klotildi, pats kļūst par muižnieku.

Romānu iespiež «Baltijas Zemkopis». Kaut darbs sarakstīts pliekani salkanā stilā, tas gūst popularitāti lauku lasītājos. Romāna varonis cēlies no zemniekiem, tēlots kā cildens un drosmīgs cilvēks.

Māteru Jura «Sadzīves viļņus» ar vieglu roku iesviest diletantisma un reakcionāru ideju papīrkurvī nebūtu pareizi. Protams, ar tai pašā laikā sarakstītajiem «Mērnieku laikiem» tie salīdzinājumu neiztur. Taču jāņem vērā, ka tas blakus «Mērnieku laikiem» ir

pirmais latviešu romāns, kas plaši, izvērsti cenšas attēlot dzīvi, pie tam muižas dzīvi, kurai brāļi Kaudzītes pat nepieskaras. Jāatzīmē arī, ka dažās muižas kalpotāju dzīves ainās un tēlu veidojumos ir vērojami reālisma elementi.

Savācot vienkopus visu literāro materiālu, kas saistīts ar reālisma veidošanos latviešu literatūrā, ar gaužām niecīgu daļu var pieminēt arī «Sadzīves viļņus».

Otrais Māteru Jura romāns «Patriotisms un mīlestība» iespiests «Tiesu Vēstnesī» (1881). Pēc rakstura tā ir paskvila par Rīgas Latviešu biedrības runas vīriem. Vēl maznozīmīgāki ir daži stāstiņi, ko sacerējis Māteru Juris.

LITERATŪRA

Māters J. Kopoti raksti. — R., 1924., — 1.—4.
Māters J. Patriotisms un mīlestība. R., 1936.
Māters J. Sadzīves viļņi. — R., 1935.

Grigulis A. Talants pretrunās un vieglprātības vējos. — Karogs, 1975, 3, 148.—150. lpp.
Kalniņš J. Māteru Juris. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 751.—757. lpp.
Upīts A. Latvju buržuāziski privātīpašnieciskās literatūras attīstība. — Karogs, 1964, 2, 111.—126. lpp.

JĒKABS LAUTENBAHS
(1847—1928)

Jēkabs Lautenbahs bija redzamākais 80. gadu pseidotautiskais romantiķis, darbojies arī kā literatūrvēsturnieks un folklorists.

Biogrāfija. J. Lautenbahs (pseidonīmi *Jūsmiņš, Jūsminis, Jakobus, Montanus, Sabilnieks*) dzimis 1847. gada 20. jūlijā Kurzemē, Sabiles (vēlāk Matkules) pagasta Dzirspalvjos (tagad. Talsu raj.) saimnieka ģimenē. Mācījies Kuldīgas apriņķa skolā un Kuldīgas ģimnāzijā. 1875. gadā iestājies Tērbatas universitātes teoloģijas fakultātē, interesējies arī par filoloģiju un filozofiju. Universitāti nebeidzis, ar A. Bīlenšteina atbalstu 1878. gadā kļuvis par Tērbatas universitātes latviešu valodas lektoru. Vēlāk ieguvis maģistra grādu un 1904. gadā ievēlēts par profesoru. 70. gados «Baltijas Vēstnesī» publicēti pirmie J. Lautenbaha stāsti, 80. gados viņš daudz darbojies lirikā un liroepikā, bijis 80. gadu literāro žurnālu «Pagalms» un «Rota» redaktors. Vēlākajos gados rakstījis arī lugas, darbojies folkloristikā un literatūras vēsturē. J. Lautenbahs kā profesors darbojies arī Latvijas universitātē. Miris 1928. gada 19. septembrī, apbedīts Rīgā, Meža kapos.

Literārā darbība. J. Lautenbahs bijis viens no daudzražīgākajiem un pretenciozākajiem 80. gadu literatūras darbiniekiem. Taču J. Lautenbaha talants necils, viņa literārie darbi nav atstājuši dzi-

ļākas pēdas latviešu literatūras vēsturē. J. Lautenbahs daudz apjūsmojis senatni, viņa daiļradei pseidofolklorisks raksturs, tā pārblīvēta ar patvarīgi sagrozītiem folkloras tēliem, sižetiem un juceklīgām paša autora izdomām.

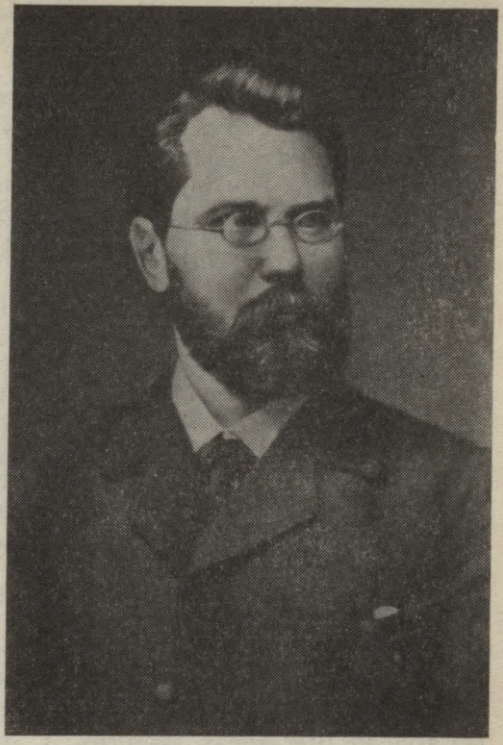

Jēkabs Lautenbahs-Jūsmiņš.

J. Lautenbahs savu literāro darbību sāka kā liriķis, sentimentāli apdzejodams mīlestību. Viņa dzejoļi sākumā publicēti dažādos periodiskos izdevumos. 1880. gadā iznāca krājums «Līga» (1. daļa) un 1889. gadā «Līga» (2. d.). 80. gados J. Lautenbahs intensīvi pievērsās liroepikai. 1880. gadā iznāca dzejojums *«Zalkša līgava»*, par kuru J. Lautenbaham izcēlās polemika ar Kaudzītes Matīsu. Slēpdamies aiz Pārstrautu Jāņa vārda[1], pats autors sacildināja šo darbu par *«vislabāko latviešu literatūras ražojumu»*. 1885. gadā «Rotā» parādījās līdzīgā garā rakstītais Lautenbaha *«eposgabals»* (tā viņš pats šo darbu dēvēja) *«Dievs un Velns»*, kurā izmantotas latviešu folklorā pazīstamās pasaules radīšanas teikas. Kad 1888. gadā iznāca A. Pumpura «Lāčplēsis», J. Lautenbahs uztraucās, ka viņa *«eposgabaliem»* radies spēcīgs konkurents, un viņš Pumpuru nokritizēja par nepietiekamu *«pagājušo laiku stāstītājas teikas un pasakas»* izlietošanu un sarakstīja savu 24 dziedājumus garo eposu *«Niedrīšu Vidvuds jeb Varenu vīru darbi Latvijas senatnē»* 12 000 rindu garumā. Šis darbs tika publicēts 1891. gadā. J. Lautenbahs bija centies mākslīgi uzbūvēt veselu varoņeposu, centrā izvirzīdams latviešu folklorā nepazīstamu varoni Niedrīšu Vidvudu. Dzejojumā plaši un gari stāstīts par šī varoņa dažādajiem piedzīvojumiem un mīlestības dēkām. Darbā izmantots arī latviešu teiku, pasaku,

[1] Pārstrautu Jānis tajā laikā bija Tērbatas universitātes students filologs. Literatūrzinātnieki, pēc satura un stila spriežot, atzinuši, ka viņš ļāvis izmantot savu uzvārdu J. Lautenbaham. Iespējams, ka valodnieciska rakstura jautājumus iztirzājis pats Pārstrautu Jānis. Sk.: Latviešu literatūras kritika. — R.: LVI 1956. 1. sēj., 93.—171. lpp.

dziesmu un mīklu materiāls. «Niedrīšu Vidvuds» ar savu seklumu, juceklību un nemākslinieciskumu palika tautai svešs, kaut arī J. Lautenbahs to visādi popularizēja.

J. Lautenbahs rakstījis arī stāstus un ceļojumu aprakstus. Tikai retā stāstā («Pazudušais Katrīnes dālderis», «Valtiņš») raksturīgi reālistiski momenti, parasti te tēlota salkana laimīga un nelaimīga mīlestība, varoņi mēdz būt «cēli» un «dziļi jūtoši». J. Lautenbaha stāsti iznākuši krājumā «Lomi jeb Stāstu, romānu un novelu krājums no Lautenbaha Jūsmiņa» (1891).

J. Lautenbaha ceļojumu apraksti («Suņu dienās» u. c.) mazvērtīgi, un tos iznīcinoši kritizējis J. Jansons (Brauns) «Domās par jaunlaiku literatūru» (1893). Par J. Lautenbaha ceļojumu aprakstiem zobojies arī R. Blaumanis feļetonā «Mans ceļojums uz Rīgu».

J. Lautenbahs rakstījis arī sentimentāli romantiskas lugas («Indulis un Arja», «Zilā kalna līgava jeb Naidīgie dvīņi» u. c.).

Skaļi un pretenciozi J. Lautenbahs diskutējis par saviem eposgabaliem un tautas dzejas formas lietošanas jautājumiem polemikās ar Kaudzītes Matīsu un vēlāk ar Teodoru Zeifertu, kuri pirmie atklāja sentimentālā romantisma seklumu un maznozīmīgumu tautas kultūras dzīvē.

J. Lautenbahs diezgan veiksmīgi darbojies salīdzināmajā folkloristikā un etnogrāfijā, sarakstījis apcerējumus par latviešu un lietuviešu folkloru («Очерк из истории литовско-латышского народного творчества». Tērbatā, I — 1896, II — 1915).

J. Lautenbaha literārā darbība bijusi rosīga arī literatūrvēsturē, («Latviešu literatūras vēsture». 1. daļa 1922, 2. daļa 1928, «Angļu literatūras vēsture 16. gadusimtenī». 1922) u. c.

LITERATŪRA

Vilsons A. Jēkabs Lautenbahs. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 260.—264. lpp.

Kaudzītes Matīsa un J. Lautenbaha-Jūsmiņa polemika. — Grām.: Latviešu literatūras kritika: Rakstu kopojums. / Sakārtojuši A. Grigulis un V. Austrums. — R.: LVI, 1956, 1. sēj., 93.—171. lpp.

Teodora Zeiferta un J. Lautenbaha-Jūsmiņa polemika («Dzejnieks un viņa laiks»). — Turpat, 197.—254. lpp.

LAPAS MĀRTIŅŠ
(1846—1909)

Lapas Mārtiņš 80. gados bija populārs mīlestības lirikas un arī sabiedriski asas satīras autors. Lapas Mārtiņam ir nopelni kā vienam no pirmajiem igauņu literatūras un folkloras popularizētājiem Latvijā.

Biogrāfija. Mārtiņš Lapa (pseidonīms *Mart. Lapp*) dzimis 1846. gada 30. septembrī Vidzemē, Jaunkārķu pagasta Vecumos (tag.

Valkas raj.) lauku amatnieka ģimenē. Beidzis Rūjienas draudzes skolu. Strādājis kādu laiku par skolotāju, bijis rosīgs vairāku laikrakstu līdzstrādnieks. 25 gadus nostrādājis «Baltijas Vēstneša» redakcijā. Miris 1909. gada 21. aprīlī, apglabāts Rīgā, Torņakalna kapos.

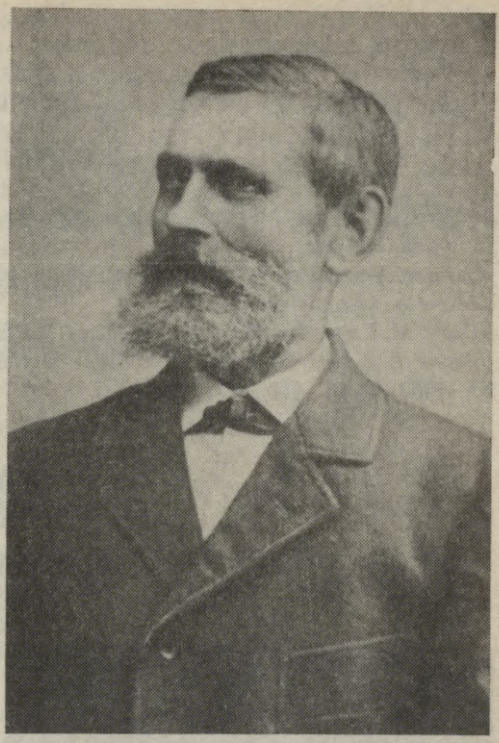

Lapas Mārtiņš.

Literārā darbība. Lapas Mārtiņš bijis ļoti daudzražīgs literāts (ap 100 grāmatu). Viņa pirmie sacerējumi publicēti J. Neikena «Ceļa Biedrī». Publikācijas atrodamas «Mājas Viesī», «Baltijas Vēstnesī» un citos izdevumos. Lapas Mārtiņš sarakstījis daudz mīlestības dziesmu. Tie atbilda sava laika mazattīstītajai lasītāju gaumei. Lapas Mārtiņa dziesmās, turpinot Vecā Stendera tradīcijas, sentimentāli tēlota mīlestība. Par to liecina viņa krājumu virsraksti «Mīlestības un mīlestības gaudu ziņģes» (3 daļas, 1868—1881), «Mīlestības dziesmu rota priekš jaunekļiem un jaunekļēm par laika kavēkli» (1882), «Mīlestības puķītes jaunībai» (1883). Daži Lapas Mārtiņa dziesmu folklorizējušies (*«Cel pāri man pār Daugavu»* u. c.).

Saglabājušās laikabiedru atmiņas, ka Lapas Mārtiņam bijuši arī satīriski dziesmu, vērsti pret baltvācu kungiem un mācītājiem[1]. Par šī rakstura dziesmas īpatnībām liecina dziesmu nosaukumi: «Kādam tumsības draugam», «Kaunīgs latvietis» u. c.

Prozā Lapas Mārtiņš aizrāvies ar lubenieciskas literatūras iepludināšanu, gan pats rakstīdams tā saucamos *«oriģinālsensāciju»* romānus, gan tulkodams romānus *«par mīlestību»*.

Kā tulkotājs un igauņu valodas pratējs Lapas Mārtiņš veicis arī nozīmīgu darbu, iepazīstinādams latviešu lasītājus ar igauņu rakstnieku E. Vildes, A. Kicberga, L. Koidulas darbiem un Kreicvalda

[1] Sk.: *Kaudzītes Matīss*. Atmiņas no «tautiskā laikmeta». I. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924, 213.—225. lpp.; *Deglavs A.* Kopoti raksti. — R.: Roze, 1927, 5. sēj, 433., 516., 517. lpp.

sakopotajām igauņu tautas pasakām. No vācu valodas Lapas Mārtiņš tulkojis Hervēgu u. c. autorus.

Periodikā atrodami daudzi Lapas Mārtiņa publicistiskie raksti. Viņš rakstījis arī par igauņu un somu dzīvi, presi un literatūru.

LITERATŪRA

Alunāns Ā. Lapas Mārtiņš kā humorists sadzīvē. — Dzimtenes Vēstnesis, 1909, 23. maijs, 30. maijs.

«Baltijas Vēstneša» divdesmit piecu gadu jubilejai par piemiņu. — R.: «Baltijas Vēstneša» administrācija, 1893.

Viksna M. Lapas Mārtiņš un folklora. — LPSR ZA Vēstis, 1988, 10.

Vilsons A. Lapas Mārtiņš. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 765.—771. lpp.

VENSKU EDVARTS
(1856—1897)

Vensku Edvarts bijis viens no populārākajiem 80. gadu liriķiem, darbojies arī kā stāstnieks, publicists un tulkotājs.

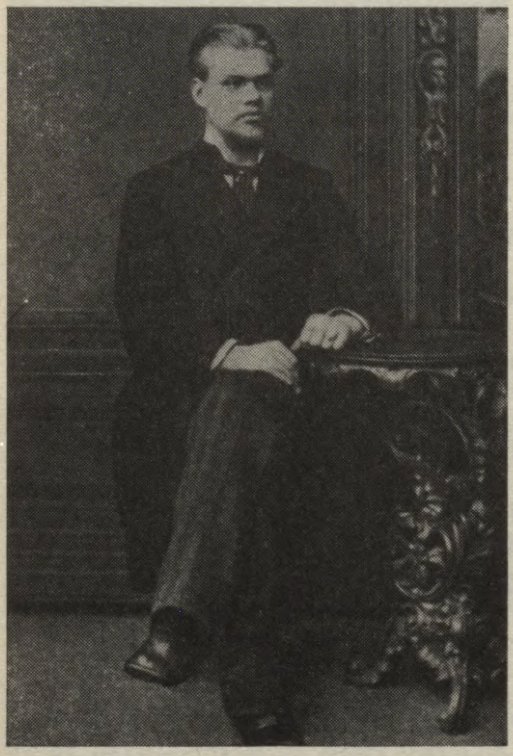

Vensku Edvarts.

Biogrāfija. Vensku Edvarts (īstā vārdā Eduards Skujenieks) dzimis 1855. gada 21. oktobrī Dobeles apriņķa Lielsesavas pagastā (tag. Jelgavas raj.) saimnieka ģimenē. Mācījies Jelgavas un Kuldīgas ģimnāzijās. Studējis tieslietas Pēterburgas universitātē. Darbojies kā publicists krievu un vācu laikrakstos. Bijis arī «Baltijas Vēstneša» otrais redaktors un darbojies žurnālā «Rota». No 1889. līdz 1892. gadam strādājis par Valkas apriņķa priekšnieka jaunāko palīgu Smiltenē. Pēc tam darbojies laikrakstos. Miris 1897. gada 25. maijā, apbedīts Rīgā.

Literārā darbība. Vensku Edvarts visvairāk darbojies lirikā. Ar romantisku patosu viņš atdzejojis savu mīļoto, viņam sieviete ir gan sapņu un ilgu apvīts tēls, gan dzīves draugs. Intīmajā dzejā

ieskanas arī skaudrāki skumju un nomāktības toņi. Garākā dzejojumā «Cilvēks» dzejnieks it kā paredzējis savu traģisko likteni — dzīves rūpju salauzts, viņš izdarīja pašnāvību.

Vensku Edvarta dzejā cilvēka pārdzīvojums saliedējies ar dabas tēlojumu. Ir arī zināmas nodevas 80. gadu sentimentāli romantiskajā dzejā ierastajai dabas idillei (strautiņš, lakstīgala, mēnesnakts), taču dzejnieks dabā atradis ierosmes nopietnām pārdomām («Bērzu tīrelī»). Populārākais Vensku Edvarta dzejolis, kas arī dziedāts un folklorizējies, *«Tu to zini»*:

Debess tumša, mākoņaina,
Jūra vētras dauzīta,
Tā caur viļņiem, bangām cīnās
Mana dzīves laiviņa.

Visur tumsa, visur briesmas,
Tikai tāļu rietrumā
Atspīd manā bēdu naktī
Zvaigzne viena vienīga.

Vai šī zvaigzne mani briesmās,
Mani nāvē vilina;
Jeb vai tumsā ceļu rāda,
Kurp man laiva griežama.

Jeb vai viņa manim saka,
Ka aiz mākoņiem vēl spīd
Laimes saule spoža, balta? —
Tu to zini, spulgacīt!

Vensku Edvarta dzeja formā vienkārša, nepretencioza. Dzejnieks iecienījis lakoniskus dzejoļus, kuri sastāv no divām nedaudz atskaņotām kvartām. Pozitīvu ietekmi uz Vensku Edvartu atstājusi Heines lirika.

Vensku Edvarts rakstījis arī epigrammas un sentences, piemēram:

Pie Jura Alunāna kapa

Tautas nekoptā druvā Tu ravēji nezāles, nātras, —
Vai gan tādēļ Tavs kaps puškots no nezālēm vien?

Vensku Edvarta dzejoļi iznākuši krājumos *«Dziesmu pavasaris»* (1882) un *«Jaunas dzejas»* (1893), atstātie dzejoļi sakopoti krājumā *«Pastarītes»* (1897).

Vensku Edvarts atdzejojis Heines liriku, arī dažus Horācija, Šillera un Bērnsa dzejoļus. Prozā viņa tulkojumā iznācis Turgeņeva «Stepju karalis Līrs» ar nosaukumu «Nekrietni bērni» (iesp. «Balsī» 1880).

Vensku Edvarts rakstījis arī prozu. Nozīmīgākais stāsts ir *«Ķirkuču dzirnavas»* (1893), kurā samērā idealizēti tēloti Kurzemes hercoga Jēkaba laiki. Par burvi ar konsistorijas gādību tiek apsūdzēts un sadedzināts sārtā Magnus Luhts, godavīrs un zinātnieks.

Viņš un arī hercogs Jēkabs gādājuši, lai gudri latviešu zemnieki varētu kļūt par meistariem hercoga uzņēmumos. Stāstā ievīta arī mīlestības intriga. Luhta izvirzītais meistars un vēlāk muižas vagars Strazdu Jānis dabū par sievu jauku meiteni Cielaviņu. Stāsta vērtību mazina vairākas melodramatiskas ainas.

Vensku Edvarts rakstījis publicistiskus rakstus par juridiskiem, tautsaimnieciskiem, skolu u. c. jautājumiem. Daļa viņa publicistisko rakstu sakopoti grāmatā «Par šo un to» (1894).

LITERATŪRA

Vensku Edvarta Raksti. — R., 1929.

Latviešu dzejas antoloģija. — R.: Liesma, 1970, 1. sēj., 226.—232. lpp.

Baltijas Vēstneša divdesmit piecu gadu jubilejai par piemiņu. — R.: «Baltijas Vēstneša» administrācija, 1893.

Hausmanis V. Vensku Edvarts. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 795.—800. lpp.

Kaudzītes Matīss. Atmiņas no «tautiskā laikmeta». II. — Cēsis—Rīga: Jepe, 1924.

ESENBERĢU JĀNIS (1862—1890)

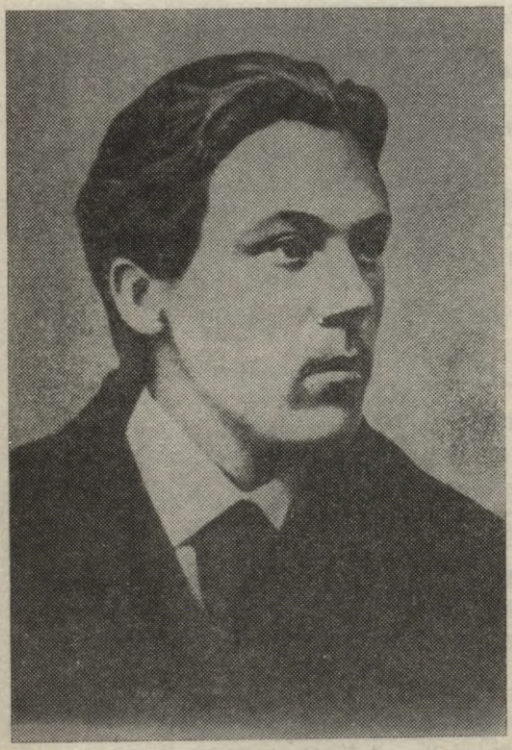

Esenberģu Jānis.

Esenberģu Jānis bijis talantīgs intīmās lirikas pārstāvis 80. gadu dzejā, darbojies kā stāstnieks, publicists un lugu tulkotājs.

Biogrāfija. Esenberģu Jānis (Esenberģis-Hess) dzimis 1862. gada 9. aprīlī Dobeles apriņķa Lielsvētes pagasta Priekūndaiļos (tag. Jelgavas raj.) lauku amatnieka ģimenē. Mācījies Lielsvētes pagasta skolā. Pēc ģimenes pārcelšanās uz Rīgu apmeklējis Torņakalna zēnu elementārskolu. Strādājis par koku brāķeri koku fabrikā. Saslimis ar tīfu, divus gadus slimojis. Gatavojies iestāties junkuru skolā, pat ņēmis stundas pie cara armijas virsnieka Aizupa. Skolā vājās veselības dēļ nav uzņemts. 80. gados strādājis Rīgas Latviešu biedrības teātrī,

bijis suflieris, aktieris un lugu tulkotājs teātra vajadzībām. Kad Ā. Alunāns aizgāja no Rīgas, Esenberģu Jānis divus gadus darbojās viņa trupā. Saslimis ar turberkulozi, gadu vēl nostrādājis Latviešu teātrī. Miris 1890. gada 20. novembrī, apbedīts Torņakalna kapos.

Literārā darbība. Savā negarajā mūžā Esenberģu Jānis (pseid. *Torņakalna Jānis*) darbojies vairākos žanros, no kuriem nozīmīgākā ir lirika. Viņa labākos dzejoļus raksturo dziļa emocionalitāte, romantiķiem raksturīgas dabas gleznas cilvēka pārdzīvojumu tēlojumā. Esenberģu Jāņa lirikas pamattonis skumjš, melanholisks. Viņa negarajā dzīvē bijis daudz traģisku pārdzīvojumu — māsas un brāļa nāve, paša slimība un tuvās nāves nojautas, arī mīlestība, kas ievainojusi dzejnieka jūtīgo dvēseli («Gredzentiņš»). Tikai mūža beigās viņš atradis atveldzi savā līgavā, kas darījusi visu, lai viņu glābtu («Leokadijai Dunker»). Tuvās nāves priekšnojautā rakstīts viens no skaistākajiem Esenberģu Jāņa dzejoļiem:

Mans kaps

Man akmeni uz kapa
Un krustu nelieciet,
Tik mazās, vieglās puķes
Tur virsū uzstādiet.

Jo visu mūžu nesu
Es grūtu krustu gan;
Lai mazākais pēc nāves
Tad viegli būtu man.

Esenberģu Jāņa liriskais «es» smalkjūtīgs, viņa dzejā jūtamas nepiepildītas dzīves ilgas, sirsnība, sapņainums. Dzejnieks daudz strādājis, lai noslīpētu savas dzejas valodu, ritmu un intonatīvi tēlainās izteiksmes formu:

Mežs, egle, ezers

Vai redzi mežu, kas tik drūmi stalts
Liec galotnes,
Un savas klusās, sērās daiņas šalc?
Tas esmu es.
Šī šalkšana pie tumšās egles nāk,
Kas klausās nu,
Līdz līksmās jaudās lēni drebēt sāk —
Tā esi tu.

Un meža ezers stāv it rāms un cēls,
Un tanī mirdz
Kā pērle sudrabiņā egles tēls —
Tā mana sirds.

Esenberģu Jānis rakstījis arī humoristiski satīriskus dzejoļus un epigrammas, piemēram,

Kādam dzejniekam

Dzejniek, tavi dzejoļi
Ir tik ūdens pilieni!
Un, ja tos ar' kopā liek,
Tad ne strauts, bet peļķe tiek.

Ā. Alunāna ietekmē Esenberģu Jānis sacerējis arī kuplejas. Tās dziedājis Ā. Alunāns.

Esenberģu Jāņa dzejoļi publicēti 80. gados «Mājas Viesī», «Baltijas Vēstnesī», «Latvietī», «Rotā», «Austrumā», «Dienas Lapā». Pats autors dzejoļus sakopojis krājumā «Rudens lapiņas».

Samērā intensīvi Esenberģu Jānis darbojies arī prozā kā stāstnieks. Labākais Esenberģu Jāņa reālistiskais stāsts — *«Ansītis»* (1886). Tajā drūmi ironiskā stilā tēlots kāda mātes atstāta zīdaiņa liktenis un viņa raibie piedzīvojumi. Vairākos citos stāstos tēloti raksturi un notikumi no latviešu aktieru dzīves, piemēram, «Baltā roze», «Noslēpumainā koristene», «Džons Neilands Pinkuļos» u. c. Šajos stāstos izmantoti paša autora pieredzējumi.

Esenberģu Jānis 1885. gadā Liepājā iznākošajā laikrakstā «Latvietis» publicējis ironiski publicistisku ciklu *«Literāriskas vēstules iz Rīgas»*. Jau pirms «Mazajiem Dunduriem» un J. Jansona (Brauna) «Domām par jaunlaiku literatūru» viņš asi zobojies par sentimentālās mīlestības dzejas plūdiem latviešu laikrakstos, par *«lielo kori»*, kurš *«ar mīlestības smilkstēšanu visas avīzes aizpilda»*. Esenberģu Jānis vērsies arī pret asarainību dzejā:

> *«Jā, asaras, tas ir tas elements, kur mūsu dzejnieki gluži kā mājās, pa kuru tie peras tikpat omulīgi kā pīles pa ūdeni.»*

Kritiskas piezīmes Esenberģu Jānis izteicis arī par tā laika presē raksturīgo prozas «brūvēšanu» un «Venēcijas asinsnakts» un tamlīdzīgu darbu tulkošanu, kā arī kritizējis «Mājas Viesī» publicēto literāro darbu valodu un kritiķu pārgudrības:

> *«Šie pēdējie, redzat, ir pavisam ērmoti cilvēki, viņi man nāk priekšā kā tādi, kuri caurumu uzgājuši, to nebāž vis ciet, bet urbj vēl lielāku.»*[1]

Esenberģu Jānis intensīvi strādājis kā tulkotājs. Rīgas Latviešu teātra vajadzībām viņš pārtulkojis kādas divdesmit lugas, starp tām Šekspīra komēdiju «Sapnis vasaras naktī» un «Venēcijas tirgotājs» (kopā ar aktieri R. Jansonu). Esenberģu Jānis atdzejojis arī Žukovska, Puškina, Ļermontova, Heines, Petēfi, Viktora Igo dzejoļus, Ēzopa fabulas. Mūža beigās viņš strādājis pie Gētes «Fausta» tul-

[1] Esenbergu Jāņa Kopoti raksti. Plūdoņa kopojumā un kārtojumā. — R.: Gulbis, 1924, 2. sēj., 274.—277. lpp.

kojuma. Esenberģu Jāņa atdzejojumi sakopoti krājumā «Pērlītes un ziedoņi citu tautu dzejniecībā».

Esenberģa literāro darbību atzinīgi novērtējis viņa rakstu izdevuma sastādītājs un līdz šim plašākās monogrāfijas autors V. Plūdonis:

> *«Kā starp 70. gadu dziesminiekiem pirmā vietā stāv Auseklis, tā starp 80. gadu dziesminiekiem paceļas pēc īstas dzejas vērtības veselu galvu augstāk par citiem Esenberģu Jāņa dzejiskais tēls.»*[1]

LITERATŪRA

Esenberģu Jāņa Kopoti raksti. Plūdoņa kopojumā un kārtojumā. 1.—3. sēj. — R.: Gulbis, 1924.
Latviešu dzejas antoloģija. 1. sēj. — R.: Liesma, 1970, 233.—240. lpp.
Ozols J. Esenberģu Jānis. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. 2. sēj. — R.: Latv. PSR ZA, 1963, 804.—805. lpp.

FRIDRIHS MĀLBERGS
(1824—1907)

Fridrihs Mālbergs (Mālberģis) ir viens no pirmajiem latviešu liroepiķiem, viņa dzejā vērojamas tautiskā romantisma ietekmes, kā publicists viņš paudis jaunlatviskas idejas par latviešu senatni.

Biogrāfija. Fridrihs Mālbergs dzimis 1824. gada 1. janvārī Dundagas pagasta Antēs (tag. Talsu raj.). Bijis saimnieka dēls. Mācījies Irlavas skolotāju seminārā. No 1844. līdz 1850. gadam strādājis Kubeles skolā pie E. Dinsberga. Ap 1845. gadu sākusies viņa literārā darbība «Latviešu Avīzēs». 1850. gadā dzīvojis Rīgā un bijis viens no pirmajiem Latviešu biedrības organizētājiem. 1851. gadā pārcēlies uz laukiem, strādājis par skolotāju Jēkabpils apriņķī Birzgalē un Secē. Aktīvi darbojies literatūrā. Dzīvodams Staburaga tuvumā, iepazinies ar teiku motīviem, kurus izmantojis savā daiļradē. Miris 1907. gada 3. martā, apbedīts Secē.

Literārā darbība. F. Mālbergs pazīstams kā liriķis un liroepiķis, nedaudz darbojies prozā, bijis publicists.

F. Mālberga lirika liecina, ka autoram ražīgākajā dzejas periodā tuvas bijušas jaunlatviešu apgaismes un senatnes cildinājuma idejas, kas viņa dzejā savītas ar pseidomitoloģiskiem un paša dzejnieka izdomātiem teiksmainiem motīviem. Intīmajā lirikā viņš bijis sentimentālu mīlestības un pārdomu dzejoļu autors. F. Mālberga dzeja vienkārša, daži dzejoļi folklorizējušies, piemēram, dzejolis «Cīnīšanās» (1878):

---

[1] Esenberģu Jāņa Kopoti raksti. Plūdoņa kopojumā un kārtojumā. — R.: Gulbis, 1924, 1. sēj., 46. lpp.

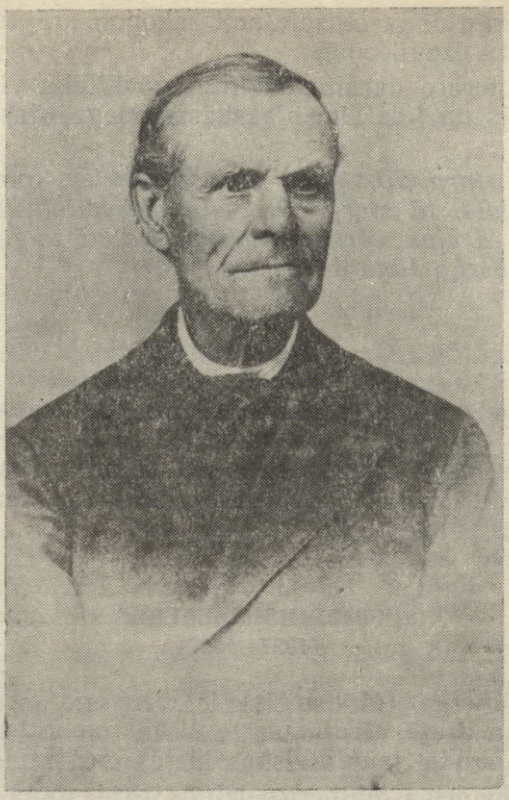

Fridrihs Mālbergs.

Re, zvejnieks mazā laiviņā
Drošs dziļā jūrā dodas!
Tas nāves briesmas nebēdā,
Kad bagāts loms tik rodas.
Vai vētra, viļņi kauc,
Uz augšu zvejnieks brauc.

Vai pasauls vētras bīdamies
Gan rokas klēpī liksim?
Nē, dzīves viļņos cīnoties,
Pie gala mērķa tiksim.
Bez krietna cīņiņa
Nav laime gaidāma.

F. Mālbergs rakstījis arī nelielas fabulas. Viņa darbi publicēti «Mājas Viesī», «Baltijas Vēstnesī», «Baltijas Zemkopī», «Balsī», «Austrumā» un iznākuši krājumā «Dzejas skaņas» (1880).

F. Mālbergs, atsaukdamies uz lielo interesi par iespējamo latviešu tautas eposu, sarakstījis divus liroepiskus dzejojumus *«Staburags*

un Liesma jeb Veci un jauni laiki» (1869) un *«Sēris un Nāra»* (1886).

Šie darbi atzīmējami tikai kā literatūrvēsturiski fakti, kas rosināja arī citu dzejnieku pievēršanos liroepiskai latviešu tautas senatnes tēlošanai. Abos dzejojumos sižetu veido autora izdomāti senatnes varoņi un viņu mīlestības motīvi. Notikumi teiksmaini, vērojama Merķeļa ideju ietekme.

Prozā P. Mālberga nozīmīgākais darbs stāsts *«Platā ēna»* (1885, «Austrums»), kurā tēloti klaušu laiki Ainavas muižā un muižas pārvaldnieka negantības pret zemniekiem.

Publicistikā nozīmīgākais F. Mālberga darbs ir 1856. gadā «Mājas Viesī» publicētais raksts *«Īsas ziņas par to, kur latvieši cēlušies un kādi ieradumi tiem bijuši vecos laikos»*. Rakstā vērojama spēcīga Merķeļa «Vidzemes senatnes» ietekme. F. Mālbergs sarakstījis arī G. Merķeļa biogrāfiju «Garlība Merķeļa mūža strauts», kura publicēta tikai pēc autora nāves (1934).

F. Mālbergs diezgan daudz arī tulkojis un atdzejojis. Viņa atdzejotie autori — Krilovs («Gulbis, vēzis un līdaka» u. c.), Gēte, Ūlands, Šamiso u. c. Atdzejojumi visai brīvi, bieži vien F. Mālbergs tos atdzejojis pēc atmiņas.

Literārās darbības beigu periodā, būdams visai reliģiozs, F. Mālbergs sastādījis krājumu «Bēru dziesmas visādām vajadzībām sētā un kapsētā» (1893).

LITERATŪRA

Mālbergs F. Raksti. — R.: Derīgu grām. nod., 1925.
F. Mālberga autobiogrāfija «Mana mūža gaita». — Grām.: «Baltijas Vēstneša» divdesmit piecu gadu jubilejai par piemiņu. R.: «Baltijas Vēstneša» administrācija, 1893.
Latviešu dzejas antoloģija. — R.: Liesma, 1970, 1. sēj., 215.—219. lpp.

Apīnis A. Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. — R.: Liesma, 1987, 103.—108. lpp.
Hausmanis V. Fridrihs Mālberģis. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. R.: Latv. PSR ZA, 1963, 2. sēj., 726.—730. lpp.

ANSIS LERHIS-PUŠKAITIS
(1859—1903)

A. Lerhis-Puškaitis ir izcilākais latviešu tautas pasaku krājējs. Pasaku folkloristikā viņa darbība pielīdzināma tam darbam, kuru veicis K. Barons, strādādams ar tautas dziesmām. A. Lerhis-Puškaitis arī pats rakstījis folkloristiska rakstura stāstus, pasakas un tēlojumus bērniem. Bijis arī viens no labākajiem sava laika skolotājiem Kurzemē.

Biogrāfija. Ansis Lerhis (pseidonīms *Puškaitis*) dzimis 1859. gada 2. septembrī Talsu pagasta Cīruļu mājās (tag. Talsu raj.). Savā

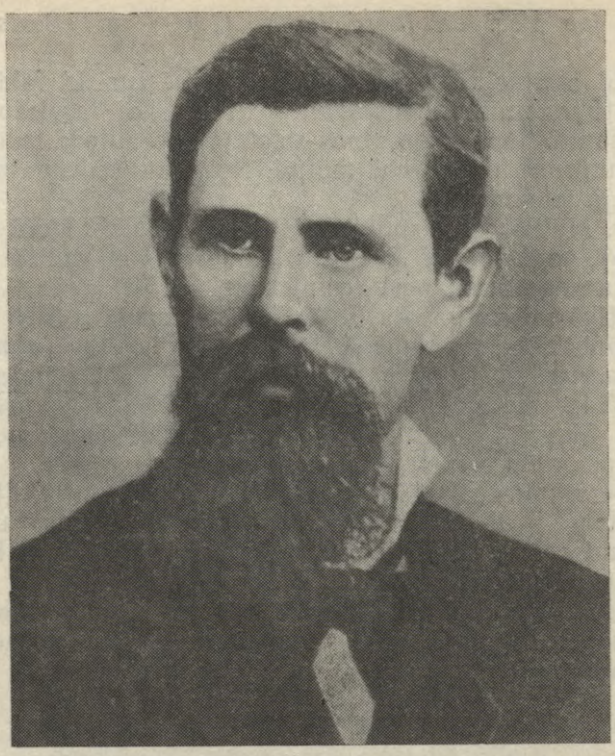

Ansis Lerhis-Puškaitis.

dzimtajā pusē jau bērnībā iepazinies ar daudziem tautas nostāstiem par stipriniekiem, burvjiem un raganām. Mācījies vairākās privātskolās, arī Talsu apriņķa skolā, kādu pusgadu uzturējies Tērbatā. Skolotāja tiesības ieguvis Irlavas skolotāju seminārā. No 1879. līdz 1880. gadam strādājis Anneniekos, kopš 1881. gada bijis par skolotāju Džūkstes-Pienavas, bet no 1883. gada līdz mūža beigām Džūkstes Lancenieku skolā. A. Lerhis-Puškaitis zemnieku vidū bijis ļoti iecienīts, mīlējis savu skolotāja darbu, ierīkojis bibliotēku, iestādījis daudz koku, iekopis skolas un zemkopības biedrības dārzu, darbojies novada sabiedriskajā dzīvē. Pratis atlicināt gandrīz katru dienu dažas stundas darbam pie pasaku kārtošanas un manuskriptu sagatavošanas. Pasakas sākumā pierakstījis no Džūkstes novada ļaudīm, vēlāk savus pasaku krājumus viņam nodevuši F. Brīvzemnieks, A. Bīlenšteins, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija un citi. Miris ar tuberkulozi 1903. gada 30. martā, apglabāts Džūkstes kapos.

Darbs folkloristikā. A. Lerha-Puškaiša darbību latviešu kultūras dzīvē raksturo vēlīni jaunlatviski centieni, tautisks romantisms, liela aizrautība ar tautas folkloru un īsts patriotisms.

Sākotnējā A. Lerha-Puškaiša iecere bijusi savākt un publicēt Džūkstes-Pienavas novada pasakas, kuras viņš sakrājis apmēram

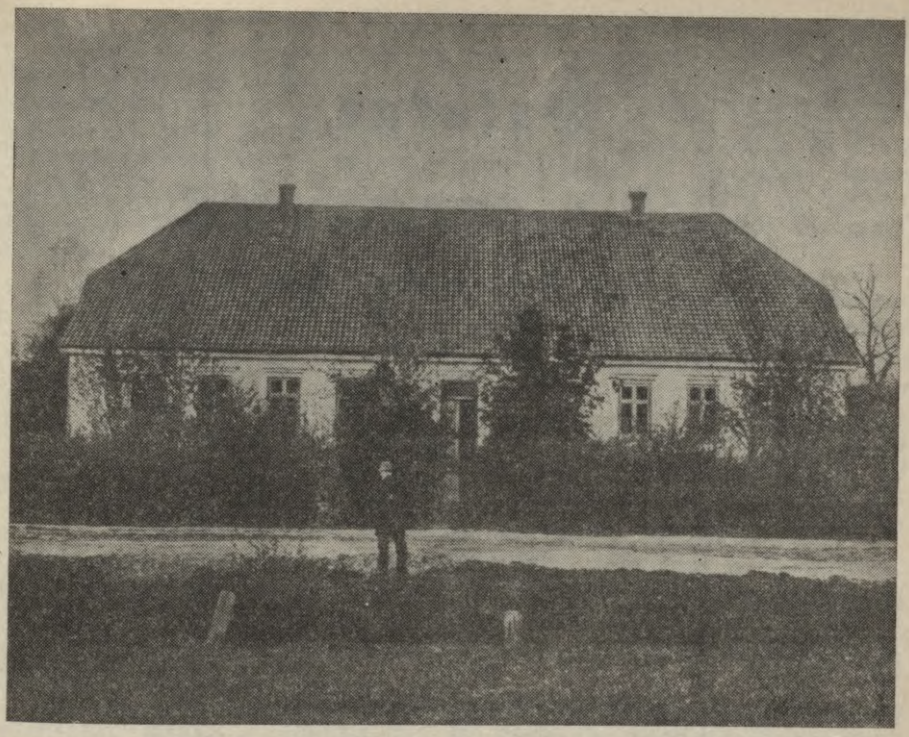

Džūkstes Lancenieku skola, kurā A. Lerhis-Puškaitis strādāja par skolotāju.

desmit gadu laikā, taču jau tolaik viņa skatiens bijis pievērsts visai Latvijai:

> *«Cik krājumu nu nebūtu, ja visos pagastos, visā Latvijā krātum? Mazā Latvju tautiņa! kas tevim trūcis: tev bijuse pilniga un tomēr neieraugāma literatūra. Tu savu literatūru neiespiedi grāmatās, bet iezīdi pie mātes krūts savā sirdī. Tautas dziesmās tu atradi visjaukāko dzeju, tautas dziesmu meldijās muziku, tautas paruņās gudrības mācības un pasakās, teikās vislabākos stāstus.*
>
> *Gādāsim, lai šī tēvu tēvu manta nezustu, būsim čakli un krāsim.»*[1]

Pasaku un teiku vākšana un kārtošana, arī savas īpatnējas klasifikācijas sistēmas izveidošana kļuva par A. Lerha-Puškaiša mūža darbu. Septiņos pasaku un teiku krājumos (9 grāmatās) publicēts ap 1900 pasaku, ap 3300 teiku[2], pāri par pusotra tūkstoša ticējumu,

[1] Latviešu tautas pasakas. Džūkstes—Pienavas novadā sakrājis Anss Lerhis-Puškaitis. I daļa. Jelgava: H. Alunāns, 1891, IV lpp.

[2] ZA Valodas un literatūras innstitūta folkloras daļā glabājas ap 34 000 pasaku un 50 000 teiku.

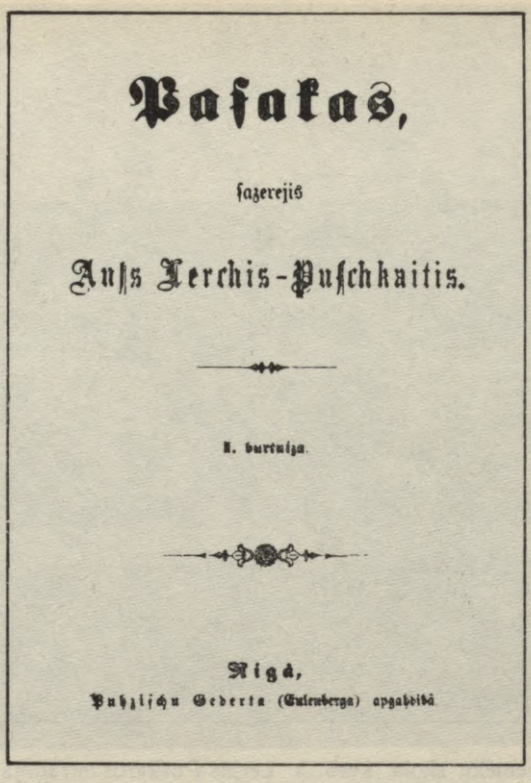

Pasakas,

sazerejis

Auss Lerchis-Puschkaitis.

I. burtniza.

Rigâ,

Puhzischu Gederta (Eulenberga) apgahdibâ

A. Lerha-Puškaiša «Pasaku» titullapa.

ap 300 ierašu aprakstu, nedaudz nostāstu, tautas dziesmu, sakāmvārdu, tātad vairāk nekā 7000 vienību.[1]

Sava novada pasakas un teikas un tām tuvos variantus A. Lerhis-Puškaitis sakārtoja un publicēja no 1891. līdz 1893. gadam ar nosaukumu «Latviešu tautas pasakas» četrās daļās. Taču, saņemot F. Brīvzemnieka un citu vākumus, iesāktais darbs turpinājās un paplašinājās, kaut arī A. Lerhim-Puškaitim radās lielas materiālas grūtības. Tā laika presē viņu atbalstīja H. Visendorfs, L. Bērziņš, K. Mīlenbahs. Savukārt Rīgas Latviešu biedrība vāca līdzekļus, lai varētu iznākt pēdējā septītā krājuma pirmā daļa[2]. Sākot ar piekto daļu, izdevums saucas «Latviešu tautas teikas un pasakas».

A. Lerhis-Puškaitis paveicis īsti pašaizliedzīgu darbu, netaupīdams savu veselību, garīgos spēkus un materiālos līdzekļus. Sākdams ar Džūkstes-Pienavas novada pasakām, iegūdams arvien vairāk vēstītājas folkloras variantu, A. Lerhis-Puškaitis patstāvīgi vei-

[1] *Pakalns G.* A. Lerha-Puškaiša folkloristisko uzskatu veidošanās. — ZA Vēstis, 1985, 2.

[2] A. Lerha-Puškaiša manuskripta otrā daļa nav iznākusi. Materiāls glabājas ZA Valodas un literatūras institūta folkloras daļā.

doja arī pasaku un teiku kārtojuma sistēmu. Viņš pūlējās pasakas un teikas pierakstīt tā, kā stāsta, saglabājot novada valodas īpatnības. Pats pasaku materiāls rosinājis un attīstījis gan A. Lerha-Puškaiša māksliniecisko intuīciju, gan zinātnisko domu. Pēdējā vairāk vai mazāk tuva antropoloģiskās skolas animisma teorijai, ar kuru A. Lerhis-Puškaitis, cik viņam bijis iespējams, arī iepazinies. Īpašu vērību viņš pievērsis pasakām un teikām par veļu kultu. A. Lerhis-Puškaitis atzinis, ka pasaku darbība saistīta ar apakšzemi, virszemi, debesīm:

> *«... pamata domas teikām, pasakām un pasaciņām izaugušas no viena un tā paša celma: virszemnieku satiksmes ar apakšzemniekiem. Kauču gan varoņu teikas un stāstu pasakas ietērptas jaukos jo jaukos tēlojumos, smalkos jo smalkos izpuškojumos, tā ka aiz pušku daudzuma daža pasaka krautin apkrauta, tad tomēr īstā viela un miesa visam šim greznumam spīd cauri: — arī te veļi iet, veļi nāk — gaita tā pate, kas vienkāršajām raganu, pūķu, lietuvenu, vilkaču, vadātāju, naudas etc. teikām».*[1]

Kaut arī mūslaiku latviešu folkloristikā kritizēta A. Lerha-Puškaiša zināma vienpusība pirmatnējā animisma akcentēšanā, augsti novērtēta viņa folkloristiskā darbība: *«Pateicoties viņam jau 20. gs. sākumā latviešu folkloristika var lepoties ar vienu no bagātākajiem folkloras krājumiem Eiropā».*[2]

A. Lerha-Puškaiša krājumi ir pamatā līdz šim plašākajai latviešu vēstītājas folkloras publikācijai P. Šmita sastādītajām «Latviešu pasakām un teikām» piecpadsmit sējumos (1925—1937).

A. Lerhis-Puškaitis ar saviem pasaku un teiku krājumiem uzcēlis sev tautā izcilu pieminekli.

Stāsti un oriģinālpasakas. A. Lerhis-Puškaitis darbojies arī daiļliteratūrā. Viņš rakstījis vēstītājai folklorai tuvā stilā, izmantodams sava novada nostāstus un attēlodams tā ļaudis un raksturīgo kolorītu.

Folklorai tuvi ir A. Lerha-Puškaiša stāsti «Ojārs» (1892) un «Vodžus» (1893). Tie abi stāsta par klaušu laikiem, un tajos ietverti tautas nostāsti par neparastiem, bet krietniem Talsu muižas novada ļaužu atmiņās saglabātiem varoņiem. Ojārs ir stiprinieks, kurš nebaidās stāties pretī pat nekrietnajam muižkungam Šaumanam. Ar savu spēku viņš izbrīnījis ne vienu vien — gan saderējis uzstiept žīda balto ķēveli pa trepēm labības glabātuvē, gan no grāvja izcēlis mīstīklu vezumu, gan pārlicis pār sētu nikno tirgus uzraugu, gan iegāzis peļķē lāci un veicis vēl citus spēkavīra darbus. Vienīgi mīlestībā Ojāram nav laimējies, iemīlētā meitene Maija apsolās par sievu viņa brālim Didzim. Nokļuvis zaldātos, Ojārs dienējis par denščiku

---

[1] Latviešu tautas teikas un pasakas. Izd. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija. — Cēsis: Ozols. 1903, VII daļa, 1. sēj. IV lpp.

[2] *Ambainis O.* Latviešu folkloristikas vēsture. Pamatvirzieni un fakti. — R.: Zinātne, 1989, 72. lpp.

pie Rīgas komandanta. Te arī nenocieties parādīt savu spēku un izturību — saderējis bargā salā noiet versti ar kailām kājām, apsaldējis kājas un pēc ilgiem gadiem pārnācis pie Maijas un brāļa, kur pavadījis sava mūža pēdējos gadus.

Stāstā «Vodžus» tēlots neparasts, krietns cilvēks, kurš daudzināts par burvi. Jau labi gados apprecējis Mežklabju atraitni, Vodžus sakopj nolaistās mājas, ierīko mājai skursteni, izkaļ dzelzs lemešus un ecešu tapas un ar iemaņu un izveicību padara daudz. Kopā ar Cīruļu saimnieku Vodžus cīnās par to, lai zemniekiem atceltu klaušas. Ar kunga ziņu Vodžu no mājām padzen, viņš apmetas ērbēģī pie mežmalas, dzīvo un saimnieko viens pats, sarunājas ar dzīvniekiem un nodzīvo krietnu mūžu.

A. Lerha-Puškaiša stāstījums vienkāršs, dzīvs, to raksturo interesanta valodas individualizācija («Vodžus»), daudz neparastu apvidus vārdu *(nežģināties, tergavot, ķērnāties, pažargoties, čūroties, pamēglis, lursis, izgāņa, guģēties, izķuidīt* u. c.), mīlestības tēlojums stāstā «Ojārs» gan visai sentimentāls.

A. Lerha-Puiškaiša oriģinālstāstu varoņu īpatnības un folkloristisko dabu jau 1903. gadā novērtējis Teodors Zeiferts: *«Tie ir jaunāko laiku tautas varoņi, kas nenomirst līdz ar savu paaudzi, bet, dzivodami savā sevišķajā pasaulē, reti spiežas cauri līdz tautas mācītajai daļai. Te nu Lerhim-Puškaitim tas nopelns, ka viņš tos nostādījis uz atklātas skatuves visiem priekš acīm. Viņus redzēt ir vairāk, nekā redzēt tukšus fantazijas tēlus. Šie varoņi darbojas dzīvē, kas atkal kopējs tautas darinājumos zināmos apstākļos. Arī šo dzīvi Lerhs-Puškaitis mēģina tēlot visos sīkumos, pat arī tādos, kas citādi pie stāsta nemaz nepiederētu. Tā ir m ū s u tautas dzīve, kuru pārāk daudz ne senatnē nekad nevaram pazīt. Šī interese tuvinās zinātniskai interesei, pie kuras Lerhs-Puškaitis noticis, pasakas krādams».*[1]

A. Lerhis-Puškaitis rakstījis arī nelielus bērniem domātus stāstiņus ar audzinošiem motīviem («Ģirts» u. c.). Vēl viņš literāri apstrādājis pasaku un teiku motīvus par stiprinieku ķēves dēlu. Tā radusies pasaka «Kurbads» (1891), kuras motīvus izmantojis Rainis savā līdzīga nosaukuma nepabeigtajā lugā.

A. Lerhis-Puškaitis ir arī vairāku oriģinālpasaku autors («Ko vecais ozols pastāstīja», «Lapsa kūmiņš un vilks», «Darbs, Prāts, Naids», «Tautas dziesma» u. c.). Viņa proza raksturojama kā vēlīna tautiskā romantisma izpausme, un tā nesaraujami saistīta ar viņa pasaku krājēja un pedagoga darbu.

*

80. gados vērojama literatūras tālāka attīstība, it īpaši atzīmējami reālisma sasniegumi. Tā spēcīgākie pārstāvji bija Apsīšu Jē-

[1] *Teodors (T. Zeiferts).* Anss Lerhis-Puškaitis. — Sk. grām.: Anša Lerha-Puškaiša stāsti. — Jelgava: Neimanis. 1903, 17. lpp.

kabs un Rūdolfs Blaumanis. Abi darīja nopietnu darbu, lai mākslinieciskos augstumos paceltu latviešu reālistisko prozu. Reālisma virzienā turpināja strādāt brāļi Kaudzītes, sākās pirmās Doku Ata un Pērsieša publikācijas.

Tautiskais romantisms pēdējo reizi sevi īsti parādīja Andreja Pumpura «Lāčplēsī». Individuālā romantisma pazīmes pārejā uz jaunlaiku liriku atklājās Esenberģu Jāņa dzejā, sociāli ievirzīts jaunlaiku individuālais romantisms jau raksturīgs Aspazijas pirmajos darbos.

Mazattīstītai estētiskai gaumei atbilstošajai sentimentāli romantiskajai literatūrai 80. gadi bija lielākā skaļuma un arī norieta laiks. Pret to objektīvi vērsās literatūras kritikā izteiktās prasības pēc reālisma, 80. gadu literārās polemikas, kurās demokrātiskie literatūras darbinieki iestājās par literatūras atbilstību savam laikam un tās mākslinieciskā līmeņa celšanu (Kaudzītes Matīss, Teodors Zeiferts).

80. gadi latviešu kultūras dzīvē vērtējami kā laiks, kad visa sabiedriskās dzīves attīstības gaita liecināja, ka pārdzīvots jaunlatviskais antifeodālais tautas pašapliecināšanas periods, ka sabiedrības dzīlēs veidojas jauns laikmets — tuvojas Jaunā strāva.

*

Latviešu nacionālās literatūras attīstība 19. gs. II pusē līdz Jaunajai strāvai norisinājās zem tautas atmodas laikmeta zīmes. Demokrātiskās literatūras vēsturiskajā procesā atklājas divas ievirzes. No vienas puses — romantiska pacelšanās tautas brīvības, gara gaismas, cilvēcības, gaišas nākamības ideālu piesātinātos varoņtēlos, no otras puses — dzīves un literatūras reālisms, renesanses atbrīvojošā ironija un sarkasms, smiekli caur asarām, humānisms īstenības sarežģīto attiecību atveidē. Tik plaša amplitūda bija tautai tuvai literatūrai, kurai bija ievērojama nozīme sabiedrības garīgās atmosfēras veidošanā.

Paātrinātās attīstības rezultātā latviešu literatūra virzījās uz laikmetu, kad tā droši varēja pieslēgties Krievijas un Vakareiropas literatūras sabiedriski vēsturiskajiem procesiem un mērķtiecīgi nodarboties ar sabiedriski idejisko un estētisko problēmu risināšanu.

LITERATŪRA

Lerhis-Puškaitis A. Latviešu tautas pasakas. I—III. — Jelgava: H. Alunāns, 1891.
Lerhis-Puškaitis A. Latviešu tautas pasakas. IV. — Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieks, 1893.
Lerhis-Puškaitis A. Latviešu tautas teikas un pasakas. V. — Jelgava: H. Visendorfs.
Lerhis-Puškaitis A. Latviešu tautas teikas un pasakas. VI. — R.: Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija, 1896.
Lerhis-Puškaitis A. Latviešu tautas teikas un pasakas. VII, 1. — Cēsis: Rīgas

Latviešu biedrības Zinību komisija, 1903.
Džūkstes pasakas. Pierakstījis A. Lerhis-Puškaitis. — R.: Zinātne, 1980.
A. Lerha-Puškaiša stāsti. — Jelgava: Neimanis, 1903.

Ambainis O. Latviešu folkloristikas vēsture. Pamatvirzieni un fakti. — R.: Zinātne, 1989, 70.—72. lpp.
Bērziņš R. Anss Lerhis-Puškaitis dzīvē un darbā. — R.: Valters un Rapa, 1928.
Kaudzīte M. Atmiņas no «tautiskā laikmeta» II. — Cēsis—Rīga: Jēpe, 1924.
Pakalns G. A. Lerha-Puškaiša folkloristisko uzskatu veidošanās. — ZA Vēstis, 1985, 2.
Pijols I. Dzīvs dzīves materiāls. Ansis Lerhis-Puškaitis (1859—1903). — Karogs, 1979, 9.

PERSONU RĀDĪTĀJS

Ābrants A. — 291
Ādamovičs Ludvigs — 94, 126
Ādolfijs Heinrihs — 45, 50, 69, 71, 92
Aizups Kārlis — 308, 386, 407, 432
Akelevičs Juzefs — 83
Ako (Aco), *lībiešu virsaitis* — 113, 114
Akots — 414
Alberts, *bīskaps* — 18, 19, 111, 113, 114
Albrehts, *Prūsijas hercogs* — 26, 27
Aleksandrs Lielais — 62
Aleksandrs I, *Krievijas imp.* — 82, 114, 165
Aleksandrs III, *Krievijas imp.* — 407
Alkajs — 249
Alksnis Ādams — 177
Alunāns Andrievs — 237
Alunāns Ādolfs — 116, 164, 180, 184—186, 250, 277, 290, 291, 294, 296, 342, 371, 383, 384—395, 399, 425, 430, 433, 434, 444
Alunāns Edvarts — 238
Alunāns Indriķis (Heinrihs) — 191, 210, 216, 250, 277
Alunāns Juris — 5, 11, 15, 139, 143, 148, 167, 176, 179—184, 190, 191, 204, 205, 210—217, 220—223, 226, 231, 232, 237—250, 253, 263, 265, 270, 277, 278, 284, 287, 294, 299, 302, 309, 313, 314, 323, 326, 328, 333, 377, 385, 394, 431
Alunāna Valeska — 392, 393
Ancītis Krišjānis — 316
Andersens Hanss Kristians — 181, 273, 422
Annists Augusts — 88
Apīnis Aleksejs — 13, 14, 20, 26, 37, 75, 93, 100, 119—122, 126, 127, 163, 166, 168, 169, 173, 187, 195, 196, 197, 199, 250, 253, 277, 400, 403, 437
Apsīšu Jēkabs (Jānis Jaunzemis) — 67, 178, 180, 185, 279, 282, 373, 408, 411, 412, 414—422
Arājs Kārlis — 81, 126
Arbuzovs Leonīds, *jun.* — 38
Arhilohs — 142
Aristotelis — 44, 275
Āronu Matīss — 173, 233, 237
Asklepiāds — 249
Aspazija (Elza Rozenberga) — 247, 332, 373, 391, 409, 441
Augstkalns Alvils — 25, 36, 38
Aumanis Miķelis — 138
Auseklis (Miķelis Krogzemis) — 129, 161, 171, 179, 182—185, 204, 249, 285, 290—294, 296, 307, 309, 313, 315, 322—337, 341—343, 346, 347, 355, 376, 382, 435
Austriņš Antons — 252
Austriņš Jānis — 165, 190, 195, 196—199
Austrums Vilis — 184, 187, 428

Bahmanis Kristaps — 269
Bahmanis M. — 68
Bairons Džordžs Noels Gordons — 181
Baķītis Mārtiņš — 72
Balodis Dāvis — 192
Balodis Pēteris — 192—194
Bankavs Jākobs Frīdrihs — 49, 231
Banjans Džons — 118
Barone Dārta — 252
Barons Krišjānis — 81, 149, 181—185, 190, 204, 209, 210, 212, 216, 220, 221, 222, 224, 226, 231, 236, 250—262, 265, 278, 279, 287, 289, 314, 338, 340, 342, 371, 404, 439
Barons Pauls — 262
Barons Roberts — 272

Bārs Juris — 137
Batorijs Stefans — 28, 114
Baumanis Arturs — 187
Baumaņu Kārlis — 129, 171, 177, 290, 294, 325, 331, 342, 345—347, 437
Baumbahs Johans Kristofs — 103, 104
Becenbergers Adalberts — 31, 35, 37
Behšteins L. — 273
Beils Pjērs — 79, 105
Bekers Vilhelms Gotlībs — 99
Beļinskis Visarions — 251, 414
Benevskis F. — 305
Bērents Johans Teodors — 134, 139
Bergmanis Andrejs (Kalninieks) — 129, 157
Bergmanis Benjamīns — 137
Bergmanis Gustavs — 81, 82, 137
Bergs Kristaps — 386
Bergholcs G. — 241
Bērnss Roberts — 431
Bērziņš Ludis — 51, 70, 75, 80, 127, 186
Bērziņš Roberts — 441
Bertolds, *bīskaps* — 113
Bēthovens Ludvigs — 379
Bičere-Stova Herieta — 162
Bičolis Jānis — 37
Biezais Haralds — 38
Biezbārdis Kaspars — 11, 138, 143, 144, 179, 181, 190, 203, 205, 216, 217, 220, 262—267, 270, 281, 285
Bilenšteins Augusts — 33—35, 37, 137—139, 220, 300, 314, 426
Bīnemanis Bernhards Vilhelms — 54
Birgers Gotfrīds Augusts — 96, 142, 148, 244, 245, 273, 333, 343
Birgers Johans — 68
Birkerts Antons — 40, 41, 117, 127, 237
Bitners Georgs — 137, 254
Birzgalis Jānis — 386
Blaumanis Rūdolfs — 67, 153, 178, 181, 185, 186, 282, 283, 373, 411, 412, 423, 428, 441
Blese Ernests — 38
Bormaņu Anna — 119
Bourings Džons — 81
Brands Johanness — 26
Braše Gustavs — 139, 212, 231, 232, 242
Brauns Georgs — 76, 109
Braunšveigs Hugo — 299
Brencēns Eduards — 367
Breverns — 225
Brežgo Boļeslavs — 403
Brigadere Maija — 386
Brīvzemnieks Fricis (Treilands Fricis) — 116, 179, 180, 185, 204, 231, 251, 254, 268, 269, 289, 291, 292, 298, 308, 312, 314, 337—342, 345, 346, 416
Brokess Bertolds Heinrihs — 92
Brokhūzens Kristiāns Vilhelms — 131
Bruno Georgs — 24
Bukšs Miķelis — 187, 403
Buši *(brāļi)* — 394

Caunītis Juris — 11, 129, 171, 181, 203, 209, 210, 211, 270—271
Ceske Edgars — 121, 127
Cicerons — 275
Cimermanis Ulrihs Ernsts — 10, 20, 137
Cimze Dāvis — 328
Cimze Jānis — 129, 130, 164, 280, 299, 323, 346, 415, 416
Cincendorfs Nikolajs Ludvigs — 77, 118

Čakars Oto — 173, 382
Čaklais Māris — 321
Čehovs Antons — 180
Čelakovskis Františeks Ladislavs — 181, 213, 246
Černiševskis Nikolajs — 192, 193, 194, 279, 373
Čoke Heinrihs — 140, 148, 172

Dabrelis — 113
Dāvids, *ebreju ķēniņš* — 60
Darvins Čarlzs Roberts — 252, 253
Dārziņš Emīls — 333
Daugulis Augusts — 223

Daugulis Kaspars — 216, 222
Dēbners Augusts — 75, 139
Dēbners Teodors — 378
Defo Daniels — 100
Deglavs Augusts — 185, 289, 411, 429
Depkins Liborijs — 70—73
Deržavins Gavrila — 180, 244, 247, 302
Dīcs Svante Gustavs — 54
Didro Denī — 79
Dikenss Cārlzs — 182, 275, 372
Dinsbergs (Dinsberģis) Ernests — 102, 116, 129, 131, 134, 136, 143, 148, 151, 155—164, 170, 172, 173, 176, 186, 191, 208, 212, 215, 216, 234, 250, 270, 355, 377, 435
Dinsbergs Krišjānis — 191, 216, 222, 224, 274—275
Dīriķis Andrejs — 181, 313
Dīriķis Bernhards — 11, 20, 202, 204, 211, 270, 275, 291, 292, 299, 301, 307, 425
Doku Atis — 108, 185, 272, 373, 411, 441
Dombrovskis Augusts — 252
Donelaitis Kristijons — 181
Dortezens Georgs — 267
Draviņš Kārlis — 24, 38, 43
Dreselis Georgs — 70
Dullo Hermanis Frīdrihs — 104
Dunsdorfs Edgars — 66, 75
Dzenis Pēteris — 352

Ēdoles Kārlis (Smits Kārlis) — 138
Eferts (Klusais) Ernests — 12, 20, 186, 188, 266, 267, 301
Egle Kārlis — 10, 20, 139, 375, 382
Eihendorfs Josefs — 166
Einhorns Aleksandrs — 27
Einhorns Pauls — 111
Eizens Johans Georgs — 79, 80
Eks Johans — 27, 35, 36
Elferfelds Kārlis Gothards — 97—99, 123—127
Elgers Georgs — 41—45, 51, 70, 71
Elizabete, *Krievijas imp.* — 78, 112
Elksne Ārija — 321
Elverss Kaspars — 70
Endzelīns Jānis — 20, 37, 258, 262
Engelss Frīdrihs — 8, 20, 53, 66, 74, 78, 79, 126, 155
Esenberģu Jānis (Jānis Esenberģis-Hess) — 179, 180, 184, 411, 432—435, 441
Everts, *advokāts* — 308
Ēzops — 434

Feders Jūlijs — 177
Feierbahs Ludvigs — 323, 334
Feils Jānis Kazimirs — 386
Ferdinands, *Kurzemes hercogs* — 40
Ferzens Fabiāns — 51
Fišers Johans — 51, 65, 66
Fīrekers Kristians — 9
Fīrekers Kristofors — 12, 14, 34, 45, 50—54, 56, 57, 65, 66, 68—71, 74, 75, 92, 120, 124
Firkss (Šedo-Ferroti), *barons* — 193
Fītiņš Matīss — 134, 355
Flīgare-Karlēna Emilija — 181
Fogts Joahims Frīdrihs — 104
Fosijs Melhiors — 68
Foss Johanss Heinrihs — 98, 138
Frībe Vilhelms — 80
Frīdemanis Jānis — 216
Frīdrihs Kazimirs, *Kurzemes hercogs* — 68
Frīss Nikolajs — 148
Funks Johans — 26
Furjē Fransuā Marī Šarls — 241

Gačevs G. D. — 177
Gailis Miķelis — 119
Gellerts Kristians Firhtegots — 88, 138, 166
Gerharts Pauls — 69
Gēte Johans Volfgangs — 80, 142, 143, 161, 166, 178, 179, 232, 234, 244, 247, 248, 249, 275, 320, 333, 341, 414, 434, 437
Girgensons Kristofs Reinholds — 99, 125
Gisberts Nikolajs — 24
Gleims Johans Vilhelms Ludvigs — 88, 89

Gliks Ernsts — 12, 56—58, 63, 65, 66, 71, 72, 75, 179
Goba Alfreds — 273
Gogolis Nikolajs — 180, 277, 291, 296, 306, 341, 372, 373, 383, 384, 392, 408, 418
Goldšmits Olivers — 181
Gončarovs Ivans — 291
Gorkijs Maksims (Aleksejs Peškovs) — 180, 373
Gotšeds Johans Kristofs — 84
Grabis Rūdolfs — 75
Gribiešu Jānis — 39
Grigulis Arvīds — 187, 426, 428
Grimmi, *brāļi* (Jakobs Grimms, Vilhelms Grimms) — 273
Grīsle Rasma — 75
Grots J., *mācītājs* — 276
Grunavs Simons — 23, 111
Gudriķe Biruta — 187, 269, 271, 274, 277
Gumperte Tekla — 149
Gustavs Ādolfs, *Zviedrijas karalis* — 114
Gūtmanis Pēteris — 290, 325, 342, 343, 344—345
Ģinters Augusts — 28, 37, 186

Hāgedorns Frīdrihs — 88, 226
Hallarte Magdalēna Elizabete — 40, 78
Harders Kristofs — 100
Hartknohs Johans Frīdrihs — 82
Hartungs Ludvigs — 152, 207
Hausmanis Viktors — 394, 432, 437
Hāzentēters Johans — 23, 24
Hēbelis Pēteris — 142
Heijs Vilhelms — 162
Heine Heinrihs — 179, 180, 187, 232, 237, 244, 247, 248, 333, 341, 343, 350, 376, 431, 434
Heinrihsons Kārlis — 122
Hekers Vilhelms Ferdinands — 101
Hennings Salomons — 30, 36
Hercens Aleksandrs — 191, 192, 193, 194
Herders Johans Gotfrīds — 80—82, 112, 179, 265, 275, 333
Herners, *barons* — 250
Hērodots — 179
Hervēgs Georgs — 180, 237, 244, 245, 430
Hībners Johans — 94
Hilners Gothilfs — 75
Hipelis Teodors Gotlībs — 314
Hjūms Deivids — 106
Hofmanis Melhiors — 21, 22
Holbergs Ludvigs — 95
Holtejs K. — 396
Homērs — 162, 294, 302
Honeke Bartolomejs — 19
Horācijs — 244, 248, 249, 302, 431
Horns V. O. (Vilhelms Ertelis) — 149, 152, 153, 173
Huss Jans — 65, 77, 118, 146
Hūgenbergers Kārlis Frīdrihs Jakobs — 11, 134, 136—142, 156, 161, 179, 328
Hūns Kārlis — 177

Igo Viktors — 181, 434
Imants (Imanta, pareizāk: Imauts) — 113—116
Indriķis, *hronists* — 18—20, 25, 111, 113, 315
Infantjevs Boriss — 262, 400

Jakobsons Karls Roberts — 181, 339
Jannavs Heinrihs Johans — 80, 379
Jansons Aleksandrs — 99, 102, 113, 127
Jansons Jānis Alberts — 13, 14, 173, 382
Jansons (Brauns) Janis — 12, 20
Jansons R. — 434
Janševskis Jēkabs — 373
Jātnieks-Reiters Jānis — 18, 45, 54—57, 74, 75
Jaunsudrabiņš Jānis — 252
Jēgers Bruno — 55, 56, 74, 75
Jēkabs, *Kurzemes hercogs* — 55, 68, 199
Johansens Pauls — 26
Johansons Andrejs — 187, 188
Jordans Vilhelms — 315

Josefs Flāvijs — 45
Jūrdžs Andrivs — 401, 402—403
Jurjānu Andrejs — 145, 177, 290, 323, 325, 342
Jurjāns Dāvis — 339
Jurjāns Jānis Andžs — 190, 196, 290, 351, 352, 376
Jūrmalas Andrejs — 118

Kaktiņš Jānis — 171, 270
Kaktiņš Kristaps — 151
Kalējs-Kuzņecovs Jūlijs — 197—199
Kalndruva Mārtiņš — 67
Kalninieks, sk. Kaudzītes Matīss
Kalniņš Jānis — 127, 286, 322, 337, 426
Kalniņš Juris — 129, 173
Kalniņš Krišjānis — 204
Kalniņš Voldemārs — 75
Kampe Joahims Heinrihs — 100, 141
Kanīzijs Pēteris — 29
Kants Imanuēls — 82, 220, 275
Kārkliņš Kārlis — 34, 38
Kārlis XI, *Zviedrijas karalis* — 55, 66
Karpovics Ernests — 215
Karulis Konstantīns — 13, 56, 102, 127, 173, 342
Katerfelds Hermanis Ērenfests — 137, 297
Katkovs Mihails — 228
Katrīna II, *Krievijas imp.* — 79, 109, 114, 165
Kaudzītes Andrievs — 349
Kaudzītes, *brāļi* — 178, 179, 180, 182, 184, 185, 196, 273, 277, 279, 290, 291, 292, 294—296, 348—352, 354, 355, 358—362, 364—374, 377, 379—382, 404, 411, 420, 425, 441
Kaudzītes Matīss — 180—182, 184, 199, 202, 249, 276, 277, 284, 289, 291, 292, 294, 296, 299, 300, 326, 335, 336, 342, 348—350, 352—355, 358, 359, 362, 366, 371, 374—379, 381, 382, 397, 405, 413, 421, 423, 427—429, 432, 441
Kaudzītes Reinis — 300, 348—353, 355—359, 374, 375, 377, 378, 380—382
Kaudzītes Reins — 349
Kaupo — 113, 114
Kažoku Dāvis (Dāvids Pelcs) — 290, 294, 325, 337, 342, 347
Kekermanis Bartolomejs — 44
Kēlers Johans — 181
Kēlbrants K. — 324
Kepens Pjotrs — 137
Kerners Kārlis Teodors — 180, 244
Ketlers Gothards — 27, 30
Kicbergs Augusts — 429
Kiršentāle Ingrīda — 187, 188, 285, 287, 382
Klāszons Osvalds Roberts — 139
Klaudiuss Matiāss — 81, 138
Klaustiņš Roberts — 12, 186, 314, 364, 382
Kļaviņš Jānis — 407
Kleine Otilija — 386
Kleinšmits Heinrihs — 45
Kleists Heinrihs — 166
Klekere Ināra — 11, 20, 403
Klētnieks Jānis — 13
Klopštoks Frīdrihs Gotlībs — 138
Klusais, sk. Eferts Ernests
Knope Elza — 181, 187, 188, 271, 274
Knopkens Andrejs — 21
Kocebū Augusts, *rakstnieks* — 98, 107
Kocebū — 191
Kojalavičs Alberts — 111
Kolcovs Ivans — 178, 179, 180, 244, 247, 249, 408
Komenskis Jans Amoss — 77, 118
Konfūcijs — 275
Koperniks Nikolajs — 91
Koroļenko Vladimirs — 194
Kosidovskis Zenons — 58, 75
Kozims Mihails — 199
Kraševskis Jozefs — 345, 408
Krauklis Jēkabs — 405
Kreicbergs Jānis — 237
Kreicvalds Frīdrihs Reinholds — 181
Krilovs Ivans — 142, 143, 179, 180, 185, 222, 245, 341, 343, 345, 437
Krodznieks J. — 233
Krogzemis Miķelis, sk. Auseklis
Kronberga (Barone) Kristīne — 250
Krons Dionisijs Gotfrīds — 136
Krons K. — 305, 325

Kronvalds Atis — 179, 204, 213, 215, 268, 275, 290, 291, 293, 296, 297—305, 312, 313, 326, 328, 336, 339, 344, 351, 352, 374, 379, 395
Krumbergs Pēteris — 216, 275—277
Krūza Kārlis — 252
Kube Jūlijs — 190
Kundziņš Kārlis — 187, 188, 376, 383, 384, 389, 395, 396, 399
Kuročkins Vasilijs — 180, 217
Kursīte Janīna — 250

Ķempe Mirdza — 321
Ķikuļa Jēkabs — 76, 119—122, 126

Lākmanis — 213
Labrence Valija — 250
Lācis Marija — 75
Laizāns Pēteris — 403
Langbeins Augusts Frīdrihs Ernsts — 99, 180, 244, 245, 246
Lange Jakobs — 101
Langijs Johans — 70, 71
Lapas Mārtiņš — 181, 184, 185, 345, 428—430
Lapskalnu Andrejs — 185
Laubes Indriķis — 309, 339, 414
Launics Kristiāns Frīdrihs — 104, 133
Lautenbahs Jēkabs (Jūsmiņš) — 12, 161, 182, 296, 314, 315, 319, 376, 407, 408, 413, 414, 417, 421, 426—428
Lauzums Anss, sk. Andrejs Pumpurs
Leitāns Ansis — 131, 134—136, 149—155, 173, 182, 184, 207, 208, 350
Lembreks Baltazars — 35
Lenrūts Eliass — 315
Lepševics Fricis — 386
Lerhis-Puškaitis Ansis — 277, 338, 342, 404, 408, 437—441
Lesings Gotholds Efraims — 275, 414
Levins Izidors — 88
Libermanis Georgs — 198, 199, 237
Līgotņu Jēkabs (Jēkabs Roze) — 12, 186
Limane Lilija — 153, 173, 403
Linkolns Ābrams — 328
Līvens Vilhelms — 276
Līventāls Ansis — 116, 134, 136, 144—149, 151, 169, 170, 173, 220, 353, 376
Līvijs Tits — 275, 302
Lomonosovs Mihails — 71, 91, 176, 180, 293, 339, 341
Losevs Aleksandrs — 400
Losiuss Kaspars Frīdrihs — 163
Lozda J. — 206
Lukaševičs Jons — 83
Lundbergs Jakobs Florentīns — 134, 136, 138, 140, 141, 142
Luters Mārtiņš — 21—23, 26, 27, 30—32, 34, 37, 51, 53, 57, 65, 67, 81, 119, 136, 380, 381

Ļeņins Vladimirs Iļjičs — 4, 20, 189
Ļermontovs Mihails — 178, 179, 180, 244, 247, 249, 291, 355, 402, 405, 408, 434
Ļihačovs Dmitrijs — 5

Mackovs Georgs — 188, 213
Mačevskis Frīdrihs Gustavs — 102, 104
Magone Vilhelmīne — 386
Mālbergs Frīdrihs — 161, 179, 210, 250, 314, 377, 435—437
Malvess Roberts — 20
Manaseins N. — 405, 406
Mancelis Georgs — 39, 44—51, 53, 56, 57, 65, 68, 70, 71, 74
Manteifelis Gustavs — 400, 403
Manteifelis Pēteris — 88
Markss Kārlis — 180
Māteru Juris — 185, 290, 291, 294, 359, 422—426
Mauriņa Maiga — 275
Medinska Marija — 397
Meinhards, *biskaps* — 19, 113, 114
Meinholds Johans Vilhelms — 152
Melngailis Emilis — 252
Meļķisis Edgars — 10, 127
Merklīns Johans Kaspars — 68
Merķelis Daniēls — 105
Merķelis Garlībs Helvigs — 5, 83,

104—117, 121, 122, 125, 126, 140, 146, 165, 176, 179, 183, 184, 196, 206, 228, 229, 241, 265, 275, 276, 293, 300, 311, 312, 314, 315, 323, 328, 329, 379, 391, 395, 437
Meserers T. — 148
Mike Kristiāns — 35
Mickevičs Adams — 402
Miglinīks Pīters — 400—402, 403
Mihelsons Georgs — 386
Millers Jūliuss Konrāds Daniēls — 100
Millers Johans Vilhelms — 168
Millers Visvaris — 108, 127
Miltons Džons — 162
Mincers Tomass — 21, 65
Minsters Sebastiāns — 23
Misiņš Jānis — 10, 11, 139, 140, 186, 273, 274
Mollīns Nikolajs — 22, 36
Monteskjē Šarls — 79, 343
Muoni Helga — 304
Muravjovs M. — 400
Mūrs Tomass — 181, 234

Nameisis — 25
Napjerskis Kārlis Eduards — 10, 139
Napoleons I, *Francijas imp.* — 107
Neikens Juris — 14, 67, 129, 137, 149, 183, 185, 279—287, 328, 370, 371, 372, 377, 429
Neilands Jānis — 324
Neredzīgais Indriķis — 12, 99, 123—126, 134, 328
Niedre Jānis — 12, 187, 188, 199, 213, 215, 225, 285, 295, 403
Niselovičs Izaks — 75

Ņekrasovs Nikolajs — 180, 339, 341, 402, 405, 408, 420

Ogarjovs Nikolajs — 193, 194
Opics Martīns — 68, 81
Ostrovskis Aleksandrs — 180, 277, 372, 373, 384
Ovens Roberts — 241
Ovīdijs — 185, 244
Ozols Arturs — 20, 314

Paegle Leons — 252
Pakalns Guntis — 439, 441
Paklons Jānis — 80, 127
Panteniuss Vilhelms — 133
Pārstrautu Jānis — 427
Pauflers Frīdrihs Nikolajs — 135
Pauluči Filips — 107
Pavasaru Jānis (Jānis Veismanis) — 11, 20
Peitāns Jānis — 122
Pēkšēna Marija — 185, 186, 294, 384, 397—399
Pērsietis (Kārlis Zemītis) — 441
Petēfi Šāndors — 181, 434
Petersons Ādams — 181
Petersons Kristjans Jāks — 262
Pētersons Jēkabs — 195
Peters Jānis — 237
Peterss-Stefenhāgens Johans Martīns — 136
Petrī Johans Kristofs — 379
Pfefelis Gotlībs Konrāds — 138, 166
Pfefers, *ārsts* — 297
Pijols Imants — 337
Pilsātnieks Jēkabs — 129, 290, 351, 376
Pisarevs Dmitrijs — 193
Platons — 275
Plūdonis Vilis (Vilis Lejnieks) — 12, 20, 186, 331, 332, 339, 435
Podiņa Mārtiņš — 118
Podoļskis — 194
Poruks Jānis — 67, 420
Posevino Antonio — 27
Pūcīšu Ģederts (Eilenbergs) — 291, 424
Pulans J. — 121, 122
Pumpurs Andrejs — 116, 161, 168, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 204, 234, 290, 291—293, 296, 305—322, 325, 328, 341, 346, 351, 381, 382, 386, 391, 404, 407, 408, 427, 441
Purapuķe Jānis — 420
Puriņš-Zvīgulis Jānis (Jānis Zvīgulis) — 414
Pussars Romāns — 169, 173, 262

Puškins Aleksandrs — 355

Rabinovičs Izaks — 92, 127
Radiščevs Aleksandrs — 110
Rainis (Jānis Pliekšāns) — 67, 116, 178, 179, 181, 247, 249, 321, 343, 390
Ramanis Juris Natanaēls — 120, 121
Ramms Nikolajs — 27, 34, 36
Rātminders J. — 270
Rautenfelds, *barons* — 305
Razins Steņka — 214
Reimerss Gothards — 35
Reinbergs Mārcis — 160
Reiters Fricis — 149
Reiters Jānis — 18, 45, 54—57, 74, 75
Rēhehūzens Johans Georgs — 71
Rikerts F. — 180, 244, 245
Riļejevs Ķondratijs — 193
Rinka Marta — 260
Rīvijs Johans — 35
Rode-Ebelings H. — 383, 391, 393
Rolands Teodors, sk. Māteru Juris
Rots Mihaēls — 85
Rotšilds — 240
Roze Jānis — 177
Roze Liene — 71, 75
Rozenbergers Oto Benjamīns Gotfrīds — 137
Rozenbergs Jānis — 112
Roziņš Fricis — 269
Rudzītis Jāzeps — 316, 322
Ruģēns Jānis — 12, 116, 129, 136, 164—171, 173, 176, 190, 212, 222, 346, 354
Rūmniece Berta (Berta Graudiņa) — 386
Ruso Žans Žaks — 79, 102, 105, 106, 113, 114
Rusovs Baltazars — 38

Salmiņš Arvīds — 75, 206
Saltikovs-Ščedrins Mihails — 180, 291, 408
Sapfo — 142, 248, 249
Sarķis Pēteris — 185, 421
Sarma Jānis — 337
Saulietis Augusts — 420
Seneka Lūcijs Annejs — 62
Sen-Simons Luī — 241
Servantess, Migels de Sāvedra — 181, 386
Skaidrīte Jūlija — 386
Skalbe Kārlis — 252, 321
Skots Valters — 181
Skujenieks Ķnuts — 316
Skulme Oto — 238
Smilktiņa Benita — 286, 287
Smits Ādams — 204
Snells Kārlis Filips Mihaēls — 80
Sočņevs Marģeris — 237, 250, 267
Sofokls — 266
Sokolovs M. — 400
Solons — 179
Spāģis Andrejs — 129, 181, 190, 204, 267—269, 274, 275, 297, 328, 338, 339
Spartaks — 162
Spinoza Benedikts — 275
Sproģis Jānis — 254, 341
Spunde Augusts — 195
Spunde Kārlis — 190, 195
Stakle Jānis — 72
Stankevičs Ivans — 251
Stankevičs Nikolajs — 251
Stefenhāgens Johans Frīdrihs — 102
Steglavs Jānis — 386
Stenders Aleksandrs Johans — 90, 95—97, 99, 103, 104, 125, 126, 134, 137, 143, 146, 149, 159, 234, 383
Stenders Gothards Frīdrihs — 9, 11—14, 71, 78, 80, 82—88, 90—95, 98, 103, 112, 124—126, 179, 184, 234, 264, 269, 328, 350, 429
Stepermanis Marģeris — 80, 93, 127
Stepiņš Laimonis — 188
Stērste Andrejs — 290, 308, 325, 342, 350
Stobe Matiāss — 93, 102, 103, 104
Stradiņš Jānis — 13, 92, 127
Straubergs Jānis — 27, 33, 35, 38, 50, 54, 72, 75
Straubergs Kārlis — 25
Strijkovskis Macejs — 111
Stučka Pēteris — 343
Sudrabkalns Jānis — 321

Sudrabu Edžus (Eduards Zilbers) — 116, 408
Susaņins Ivans — 180
Suvorovs Aleksandrs — 190, 226
Svedenborgs Emanuels — 240
Svelpis Alnis — 13, 44, 86, 98, 127

Šacs Pauls Emīls — 139
Šāks Frīdrihs — 139
Šamiso Adelberts — 437
Šekspīrs Viljams — 81, 181, 434
Šellings Frīdrihs Vilhelms — 98
Šēnbergs Ernsts Ferdinands — 134, 211, 270, 355
Šeremetevs Boriss — 58
Šilings Ferdinands — 350
Šillers Frīdrihs — 96, 122, 134, 138, 140—143, 166, 173, 179, 234, 245, 266, 275, 294, 302, 333, 341, 345, 355, 372, 391
Šķilters Gustavs — 252
Šmits Hermanis — 195, 397
Šmits Kristofs (Šmīds) — 141, 152
Šmits Pēteris — 66, 75, 86, 439
Šneps Manfreds — 192
Špekters Oto — 162
Špungjaņskis Georgs — 83
Šteineks Vilhelms — 40, 41
Šūbergs Nika — 191
Šulcs Konrāds — 132, 133, 134, 136
Šulcs Rūdolfs — 134, 139, 211, 212, 225, 230, 241, 253, 270, 298
Švābe Arveds — 187
Švarca Marija — 181
Švarcs Voldemārs — 386

Tacits Pūblijs Kornēlijs — 111, 179, 266
Tālivaldis (Talibaldus, Tālibalds) — 25
Tecelis, *mūks* — 380, 381
Tečs Kārlis Ludvigs — 50
Tērauds A. — 323
Tolgsdorfs Ertmanis — 29
Tolstojs Ļevs — 180, 408
Tomsons Rihards — 185, 291, 292, 307, 325, 384, 395—397
Tranzē, *barons* — 106, 113
Treijs Hermanis — 135, 150
Treijs Rihards — 225
Tukidīds — 179, 214, 302
Tullijs Antons — 351
Turgeņevs Ivans — 180, 373, 405, 408, 420, 431

Ūlands Ludvigs — 166, 167, 180, 244, 245, 248, 437
Ulmanis Kārlis Kristians — 137, 138
Upīts Andrejs — 12, 20, 67, 186, 188, 204, 238, 239, 273, 279, 285, 337, 372, 406, 409, 411, 413, 422, 426

Valdemārs Krišjānis — 116, 179—181, 185, 190, 191, 196—198, 203—205, 209, 211, 212, 216, 217, 222—237, 241, 250, 251, 253, 260, 267—271, 274, 275, 277, 280, 287, 289, 293, 313, 338—340, 352, 408
Valdšmits Teodors — 386
Valeinis Vitolds — 187, 188, 250
Valeskalns Pēteris — 193, 199
Valters Ferdinands — 129, 264, 280
Valujevs P. — 276
Vanags V. — 403
Varaidošu Sanders, sk. Vēbers Aleksandrs
Vārs Daniēls — 81
Vatsons Kārlis Fridrihs — 132
Vāveru Andžs — 124
Vēbers Aleksandrs — 291, 292
Vēdzeļu Kaspars — 39
Vega, Lope de (Lope Felikss de Vega Kārpio) — 181
Vegmanis Johans — 35
Veidenbaums Eduards — 249, 404, 413, 423
Veize Kristians — 88, 166
Velme Jēkabs — 237, 408, 416, 419
Vensku Edvarts (Eduards Skujenieks) — 184, 411, 430—432
Vents P. — 262
Verns Žils — 181
Vespasiāns (Tits Flāvijs Vespasiāns) — 45

Vestards (Vesthardus, Vestarts, Viesturs) — 25, 122
Viese Saulcerīte — 262
Vīksna Mārīte — 430
Vīķe-Freiberga Vaira — 262, 322
Vilde Eduards — 181, 429
Vilde Pēteris Ernsts — 101
Vilkens Johanss Georgs — 66
Vilmanis Frīdrihs Vilhelms — 88
Vilsons Alfons — 199, 213, 215, 225, 262, 285, 287, 393, 395, 397, 399, 422, 428, 430
Vipers Roberts — 127
Visendorfs Henrijs — 251, 254, 255, 256, 257, 258
Višmanis Johans — 68, 69
Vītola Natalija — 386
Vītols Jāzeps — 177, 331
Volfs Kristians — 84
Volfs, *barons* — 113
Volteris Eduards — 28
Volters Johans Kristofs — 129
Voltērs (Fransuā Marī Aruē Voltērs) — 79, 105, 176, 181
Zadovskis Kārlis — 129
Zālamans, *ebreju ķēniņš* — 60
Zalcmanis Kristians Gothilfs — 102
Zālīte Māra — 321
Zālītis Jānis — 252
Zaļkalns Teodors — 252
Zandbergs Augusts — 237
Zanders Ojārs — 38, 132, 274
Zeiboltu Jēkabs — 373
Zeids Teodors — 38
Zeiferts Teodors — 12, 20, 164, 174, 182, 186, 188, 212, 225, 314, 315, 373, 405, 408, 413, 414, 428, 441
Zeile Pēteris — 127, 187, 188, 250, 403
Zemzare Daina — 71, 75, 342
Zīslaks Eduards — 407
Zudermanis Hermanis — 391
Zvaigznīte Jēkabs — 129, 138, 163, 181, 183, 185, 186, 209—211, 214—216, 221, 222, 224, 270, 271—274, 278, 284, 287, 294, 314, 328, 371, 372, 374
Žukovskis Vasilijs — 180, 244, 247, 434

SATURS

Ievads. *O. Čakars* 3

LATVIEŠU PIRMSNACIONĀLĀ LITERATŪRA (no rakstu sākumiem līdz 19. gadsimta vidum). *O. Čakars* 7

Latviešu pirmsnacionālās literatūras vispārīgās iezīmes 8

1. Literatūra Latvijā pirms latviešu rakstu rašanās (no 10. gadsimta līdz 15. gadsimtam) 15

2. Latviešu rakstu sākotne (16. gadsimtā un 17. gadsimta pirmajā ceturksnī) 20

Reformācija 21
Fragmentārie teksti 23
Meklējamās grāmatas 26
Pirmās atrastās grāmatas 27
Katoļu katehisms 28
Luterāņu grāmatas 30

3. Reliģisko rakstu pamattipu izveidošanās un laicīgo rakstu sākumi (17. gadsimtā un 18. gadsimta pirmajā pusē) 38

Reliģiska satura raksti 41
Georgs Elgers 41
Georgs Mancelis 44
Spredikļi 45
Kristofors Fīrekers 50
Baznīcas dziesmas 50
Jānis Reiters 54
Ernsts Gliks 57
Bībele 58
Laicīga satura raksti 67
Veltījuma dzejoļi 67
Dzejas mācība jeb poētika 68
Valodnieciski darbi 70
Praktiska satura raksti 71

4. Daiļliteratūras un publicistikas tapšana (no 18. gadsimta vidus līdz 19. gadsimta 20. gadiem) 75

Ideoloģiskie strāvojumi 77
Gothards Frīdrihs Stenders 84
Laicīga satura prozas un dzejas darbi 86
Populārzinātniski raksti 90
Valodnieciski darbi 92
Reliģiski raksti 94

G. F. Stendera iedibināto tradīciju turpinātāji un papildinātāji 95
Aleksandrs Johans Stenders 95
Kārlis Gothards Elferfelds 97
Kristofors Reinholds Girgensons 99
Periodiskie izdevumi 18. gadsimtā 100
Garlības Helvigs Merķelis 104
Cīņa pret dzimtbūtniecisko iekārtu 108
Latviešu senatnes apgaismojums 110
Daiļdarbi 112
Latviešu tautības autori 117
Zemnieku rokraksta literatūra 117
Brāļu draudžu raksti 117
Pretdzimtbūtniecisko sacerējumu autori 119
Neredzīgais Indriķis 123

5. Nacionālās literatūras priekšposms (no 19. gadsimta 30. līdz 50. gadiem) 128

Vācu darbinieki latviešu literatūrā 131
Periodiskie izdevumi 131
«Latviešu Avīzes» 131
«Tas Latviešu Draugs» 135
Latviešu literārā biedrība 136
Jakobs Florentīns Lundbergs 140
Kārlis Hūgenbergers 141
Latviešu tautības literāti 143
Ansis Līventāls 144
Ansis Leitāns 149
Ernests Dinsbergs 155
Jānis Ruģēns 164

LATVIEŠU NACIONĀLĀS LITERATŪRAS SĀKUMA PERIODS (no 19. gs. vidus līdz 80. gadu beigām). *M. Losberga* 175

Nacionālās literatūras sākuma perioda vispārīgs rakturojums 176

6. Literatūra un publicistika 19. gs. 50.—60. gados 188

Zemnieku nemieru kustība un tās atbalsis literatūrā un publicistikā . . . 188
Krievu revolucionāro demokrātu idejiskā ietekme Baltijā 191
Pēteris Balodis 192
Jānis Austriņš 196
Jūlijs Kalējs-Kuzņecovs 197

7. Latviešu tautas nacionālā atmoda. Jaunlatvieši 200
Kapitālisma attīstība Latvijā 19. gs. 50.—60. gados 200
Jaunlatviešu darbības sākumi 202
Jaunlatviešu uzskati 203
Jaunlatviešu nopelni latviešu nacionālās kultūras attīstībā 205
Jaunlatviešu publicistika un literatūra 19. gs. 50.—60. gados 206
«Mājas Viesis» 207
Jaunlatviešu raksti 209
Jaunlatviešu darbības izbeigšanās «Mājas Viesī» 212
«Sēta, Daba, Pasaule» 213

«Pēterburgas Avīzes» 215
Publicistika 217
Daiļliteratūra 221
Jaunlatviešu publicisti un literāti 225
Krišjānis Valdemārs 225
Publicistika 228
Darbība daiļliteratūrā 233
Juris Alunāns 237
Publicistika 239
Atdzejojumi un oriģināldzeja «Dziesmiņās» 243
J. Alunāna talanta īpatnības 249
Krišjānis Barons 250
Publicistika 252
Dzeja un proza 259
Kaspars Biezbārdis 262
Publicistika 263
Andrejs Spāģis 267
Publicistika 268
Juris Caunītis 270
Jēkabs Zvaigznīte 271
Literārā darbība 271
Krišjānis Dinsbergs 274
Literārā darbība 275
Pēteris Krumbergs 275
Literārā darbība 276
Indriķis Alunāns 277
Reālisma sākumi latviešu literatūrā 278
Juris Neikens 279
Literārā darbība 281

8. Latviešu literatūra 19. gs. 70. gados 288

19. gs. 70. gadu sabiedriskās dzīves un literatūras raksturojums 288
Latviešu prese 70. gados 291
70. gadu literatūra 292
Tautiskais romantisms 292
Reālisms 294
Literatūras kritikas galvenās īpatnības 296
19. gs. 70. gadu rakstnieki un publicisti 297
Atis Kronvalds 297
Sabiedriski literārā darbība 300
Andrejs Pumpurs 305
Biogrāfija 305
Daiļrade 309
Dzeja 310
Latviešu tautas eposs «Lāčplēsis» 313
Proza 321
Auseklis 322
Biogrāfija 322
Dzeja 326
Proza un publicistika 333

Fricis Brīvzemnieks 337
Literārā un folkloristiskā darbība 338
Satīriskie izdevumi «Dunduri» un to līdzdalībnieki 342
Pēteris Gūtmanis 344
Baumaņu Kārlis 345
Kažoku Dāvis 347
Brāļi Kaudzītes. *O. Čakars* 348
Dzīve un pasaules uzskata veidošanās 349
Daiļdarbi 353
Kaudzītes Matīsa dzeja 353
Kaudzītes Reiņa «Domu izteikumi» 355
Kaudzītes Reiņa un Kaudzītes Matīsa romāns «Mērnieku laiki» . . 359
Kaudzītes Reiņa proza 374
Kaudzītes Matīsa romāns «Jaunie mērnieku laiki» 375
Literatūrkritiskie un atmiņu raksti 376
Publicistika 377
Kaudzītes Reiņa raksti 377
Kaudzītes Matīsa raksti 378
Ceļojumu apraksti 378
Latviešu dramaturģijas sākumi. *M. Losberga* 382
Ādolfs Alunāns 384
Biogrāfija 385
Literārā darbība 387
Dramaturģija 388
Raksti par teātri 392
Humoristiski satīriskie darbi 393
Proza 394
Rihards Tomsons 395
Marija Pēkšēna 397
Literatūra Latgalē 19. gs. II pusē 399
Pīters Miglinīks 400
Andrivs Jūrdžs 402

9. Latviešu literatūra 19. gs. 80. gados 404

80. gadu sabiedriskās dzīves un literatūras raksturojums 404
Romantisms 408
Reālisms 411
Literatūras kritika 413
80. gadu rakstnieki 414
Apsīšu Jēkabs. *A. Grigulis* 414
Māteru Juris 422
Jēkabs Lautenbahs. *M. Losberga* 426
Lapas Mārtiņš 428
Vensku Edvarts 430
Esenberģu Jānis 432
Fridrihs Mālbergs 435
Ansis Lerhis-Puškaitis 437

Учебное издание

Чакарс Ото Карлович, **Григулис** Арвидс Петрович,
Лосберга Милда Яновна

ИСТОРИЯ ЛАТЫШСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

От истоков до 80-х годов XIX столетия
Второе издание, переработанное и дополненное
Допущено Министерством высшего и среднего
специального образования
Латвийской ССР в качестве учебного пособия
для студентов филологических и педагогических
специальностей
Рига, издательство «Звайгзне»
На латышском языке

Mācību izdevums

Čakars Oto Kārļa d., **Grigulis** Arvīds Pētera d.
Losberga Milda Jāņa m.

LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE

No pirmsākumiem līdz XIX gadsimta 80. gadiem
Redaktors R. Krautmanis. Māksl. redaktore M. Ališevska.
Tehn. redaktore B. Briede. Korektore V. Štobe.
Vāku zīm. V. Ivanova.

ИБ № 3975

Nodota salikšanai 03.07.89. Parakstīta iespiešanai 09.07.90. Formāts 60×90¹/₁₆. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 29 uzsk. iespiedl., 29,19 uzsk. krāsu novilk., 34,74 izdevn. l. Metiens 12 000 eks. Pasūt. Nr. 691-3. Cena 1 rbl. 60 kap. Izdevniecība «Zvaigzne», 226013, Rīgā, K. Valdemāra ielā 105. Licence № 000065. Izdevn. Nr. 7731/L-337. Iespiesta tipogrāfijā «Rota», 226011, Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Čakars O., Grigulis A., Losberga M.

Ča 245 Latviešu literatūras vēsture: No pirmsākumiem līdz 19. gs. 80. gadiem / A. Apīņa un E. Knopes red., 2., pārlab. un papild. izd. — Rīga: Zvaigzne, 1990. — 458 lpp.: il.
ISBN 5—405—00403—0

Grāmatā aplūkota latviešu literatūra no tās pirmsākumiem līdz 19. gs. 80. gadiem. Grāmatas saturs atbilst LPSR Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrijas apstiprinātajai latviešu literatūras programmai, un tā paredzēta kā mācību līdzeklis filoloģijas un pedagoģijas specialitāšu studentiem. To var izmantot arī latviešu literatūras skolotāji.

Č $\frac{4603020102—106}{M802(11)—90}$ 93.90 83.3Lz73

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0303022041

160